

مسجد جرجوج

آيب تناسه رابطه دو وية
نسل جوان با مسجد

學問

مسجد جوان ۳

آسیب شناسی رابطه دو سویه نسل جوان با مسجد

تهیه و تنظیم: مرکز رسیدگی به امور مساجد

انتشار: چاپ دوم، پاییز ۱۳۹۷

نویسنده: محمدعلی موظف رستمی

ویراستار: مصطفی رضایی دیل

مدیر هنری: محسن هادی

نشانی: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان دانشگاه جنوبی،

نیش کوچه عطارد، پلاک ۵.

کد پستی: ۱۳۱۶۷۱۳۴۹۹

تلفن: ۶۶۴۹۷۰۲۷

www.masjed.ir

فهرست

فصل اول: تعریف مفاهیم و مبانی نظری	۱۷
مسجد	۱۹
تعریف مفهوم جوان و جوانی	۶۷
شناخت واژگانی و اصطلاحی آسیب‌شناسی	۱۰۳
فصل دوم: آسیب‌شناسی مساجد	۱۰۵
آسیب‌شناسی حوزه‌دین	۱۰۷
آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی مسجد	۱۷۷
آسیب‌شناسی منابع انسانی	۱۷۹
آسیب‌شناسی مسائل مربوط به جذب جوانان	۱۸۶
خودمسجد	۲۰۸
فصل سوم: عوامل مؤثر در جذب جوانان به مسجد	۲۲۷
از کانون خانواده به نهاد مسجد	۲۲۹
نقش مسجد	۲۸۱
فضای تربیتی مسجد	۲۹۰
روش‌های اجرایی مشترک بین مسجد و مدرسه	۲۹۲
نقش محیط	۳۰۴
محیط‌های اصلی	۳۰۶
محیط‌های فرعی	۳۳۱
فصل چهارم: راهکارها و رویافت‌های آسیب‌شناسی مسجد	۳۸۳
چارچوب مفهومی آسیب‌شناسی مسجد	۳۸۵
راهکارها و رویافت‌های آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مساجد	۴۰۸
جمع‌بندی بحث آسیب‌های وارد شده بر مسجد از ناحیه رقیبان آن	۴۴۵
کتاب‌نامه	۴۵۳

دیباچه

در طلیعه چهل سالگی انقلاب شکوهمند اسلامی و بعد از چهار دهه تلاش و مجاهدت در عرصه های اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی، فکر و کلام رسا و راسخ امام راحل به گوش می رسد که: «مسجد محلی است که از آن باید امور اداره شود. این مساجد بود که این پیروزی را برای ملت ما درست کرد. این مراکز حساسی است که ملت باید به آن توجه داشته باشند. اینطور نباشد که خیال کنند که حالا دیگر ما پیروز شدیم، دیگر مسجد می خواهیم چه کنیم. پیروزی ما برای اداره مسجد است.»^۱

در تمام این سالها، فعالیت های شایان توجهی در بسیاری از نهادها و سازمان های متولی در حوزه مسجد صورت گرفته است. اما دانش تخصصی مدیریت مسجد و تدوین نظریات و تجربیات مرتبط با آن، در این دوره، امری مغفول و فراموش شده بود که در آستانه چهل سالگی انقلاب اسلامی و عطف به فرمایش امام عزیز علیه السلام که پیروزی ما برای اداره مسجد است، بر آن شدیم، داشته های خود را در مرکز رسیدگی به امور مساجد که به تعبیر مقام معظم رهبری، به عنوان «مرکز و مرجع

مقبول، آگاه و نافذالکلمه ای در امر مساجد^۱ محسوب می شود، در حوزه های مطالعاتی، برنامه ای و عملیاتی تجمیع و تدوین نموده و به محضر صاحب نظران، دست اندرکاران و کارگزاران عرصه مسجد تقدیم نماییم.

امید است ضمن مطالعه و بهره مندی از این مجموعه، با ارائه نظرات و پیشنهادات خود، در تکمیل هر چه بهتر و کیفی محصولات در حوزه مدیریت مسجد، سهیم باشید. فراموش نکنیم «چنانچه مساجد کیفیت شایسته خود را بیابد، هزینه های مادی و معنوی بسیاری از دوش جامعه، مردم و مسئولان برداشته خواهد شد آ».

مرکز رسیدگی به امور مساجد

۱: ابلاغیه ی رهبر معظم انقلاب به آیت الله مهدوی کنی برای تاسیس مرکز

۲: رهبر معظم انقلاب- ۱۳۹۰/۷/۱۹

مسجد و جوان ۳
آیب شناسی رابطہ دوویہ
نسل جوان یا مسجد
محمد علی موظف رتھے

«یکی از مهم‌ترین راه‌های تقویت درونی، حفظ روحیه انقلابی‌گری است... بخصوص در جوان‌ها. سعی دشمنان این است که جوان ما را لابلالی بار بیاورند، نسبت به انقلاب بی تفاوت بار بیاورند، روحیه حماسه و انقلابی‌گری را در او بکشند و از بین ببرند؛ جلوی این باید ایستاد. جوان، روحیه انقلابی‌گری را باید حفظ کند و مسئولین کشور جوان‌های انقلابی را گرامی بدارند؛ این همه جوان‌های حزب‌اللهی و انقلابی را برخی از گویندگان و نویسندگان نکوبند به اسم افراطی و امثال این‌ها. جوان انقلابی را باید گرامی داشت، باید به روحیه انقلابی‌گری تشویق کرد؛ این روحیه است که کشور را حفظ می‌کند، از کشور دفاع می‌کند؛ این روحیه است که در هنگام خطر به داد کشور می‌رسد»^۱.

اهمیت و جایگاه دوران جوانی بر کسی پوشیده نیست و مخاطرات فراوان و حساسیت‌های روحی و روانی این بازه زمانی از عمر انسان‌ها توجه و اهتمام ویژه‌ای می‌طلبد. رهبری معظم انقلاب نیز علی‌رغم همه موضوعات مهم داخلی و خارجی به دلیل اهمیت این مسئله در طول دوران زعامتشان بیش از دو هزار بار از کلیدواژه

جوان در سخنان و رهنمودهایشان استفاده کرده‌اند. از منظر معظم‌له تربیت اسلامی و انقلابی جوان جزء مفروضات اصلی دستگاه‌های فعال در حوزه جوان است و همه برنامه ریزی‌های در این حوزه باید در راستای تربیت جوان در طراز اسلامی و انقلابی آن یا به عبارت بهتر «جوان مؤمن انقلابی» باشد؛ هدفی که طبق فرمایش ایشان، همه مسئولان کشور موظف به پیگیری آن هستند و تمام جوانان نیز باید مسیر زندگی خود را در این جهت تنظیم نمایند.

در جهت رسیدن به این مهم، روحانیت معظم و طلاب گرامی نقش ویژه و کلیدی بر عهده دارند. زیرا «آن قدر آدم سازی و پرورش انسان‌های والا و باایمان مهم است که اگر یک روحانی همت خود را صرف کند و در طول زمان بتواند تعدادی انسان مناسب و استوار بسازد کار بزرگی را انجام داده است»^۱.

از آنجا که «اولین وظیفه ما [روحانیت] این است که این نقش روحانیت اصیل را جدی بگیریم... مسجد... نشستن رو بروی مردم، دهان به دهان و نفس به نفس با مردم حرف زدن یک نقش بی‌بدیل دارد و هیچ چیزی جای این را نمی‌گیرد و این هم مال شماست»^۲؛ شاید سخن گزافی نباشد اگر بگوییم بهترین و مقدس‌ترین مکان برای تربیت جوانان مسجد است. تجربه تاریخی صدر اسلام تاکنون نیز به همین مهم اشاره دارد که همواره از ابتدای بعثت پیامبر تاکنون انسان‌های پاک، باتقوا و تأثیرگذار در دین و در جهت تعالی پرچم اسلام، در مسجد پرورش یافته و رشد نموده‌اند. محل پرورش انسان‌ها در زمان رسول خدا ﷺ نیز مسجد بود و اساساً مسجد مبنای هر حرکت آموزشی و تربیتی بوده است. در انقلاب شکوهمند اسلامی ایران نیز، با اندک تأمل در سیره بانیان و پیشتازان آن درمی‌یابیم که همه، پرورش یافته مساجد بودند و شهدای گران قدر انقلاب نیز از خانه خدا مسیر عروج به ملکوت را آغاز کردند.

مرکز رسیدگی به امور مساجد با عنایت به این موضوع پراهمیت و البته با علم به تلاش همه جانبه نظام سلطه و دشمنان قسم خورده در به انحراف کشاندن نسل

۱. سخنان رهبر معظم انقلاب در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در سال ۹۷۳۱.

۲. ۵۸۳۱/۸/۲۱، ۲.

آینده فرزندان انقلاب، سال ۱۳۹۴ را سال مسجد و جوان نام‌گذاری نموده، در تلاش است با مجموعه‌ای از برنامه‌ها و اقدامات فرهنگی، متولیان و اثرگذاران و دغدغه‌مندان حوزه تربیت را به اهمیت و حساسیت این موضوع رهنمون سازد. امید است مساجد، این خانه‌های امید همچون گذشته مهد تربیت و اعتلای فرهیختگان و آینده‌سازان فردای روشن ایران و جهان اسلام باشند و خادمان و خدمت‌گزاران مساجد بیش از پیش در این راه قدم بردارند.

این اثر علمی نیز حاصل تلاش پژوهشگر آقای محمد علی موظف رستمی است که با هدف ارائه تحلیل‌ها و راه-کارهای علمی و عملی برای جذب و رشد و پرورش همه‌جانبه شخصیت جوان، به رشته تحریر درآمده است و به حضورتان تقدیم می‌گردد.

در پایان، ضمن تشکر و قدردانی از نویسندگان این اثر پژوهشی و همکاران محترم در اداره تولید و تأمین محتوای معاونت فرهنگی-اجتماعی، امیدواریم این اثر در نگاه شما گرامیان به ویژه ائمه محترم جماعات، مقبول افتد و پیشنهادهای و نظرات ارزشمند خویش را از خادمان خود در معاونت فرهنگی-اجتماعی مرکز دریغ نفرمایید.

مقدمه مؤلف

مسجد گوهری بی‌همتا بر روی زمین است که اولین بار به دستور پروردگار و به دست حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهم‌السلام ساخته شد. حضرت سلیمان علیه‌السلام نیز بیت المقدس را بنا کرد. حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم اولین بنایی را که در مدینه منوره احداث کرد و خود در ساخت آن به صورت مستمر و فعال شرکت داشت، مسجد بود؛ بنابراین ساخت و احداث مساجد کار پیامبران بوده است و بعد از آن‌ها نیز توسط بندگان مخلص و متدین و دوست‌داران و یاری‌رسانان پروردگار صورت می‌گیرد. ما باید این دیدگاه را برای افراد جامعه تبیین و در میان آنان ترویج نماییم تا همه در این امر مشمول بهره‌های معنوی و فیض‌های الهی شوند و این مکان‌های مقدس در گستره گیتی احداث شود و بندگان خداجوی، مؤمن و متعهد به اسلام در آن‌ها حضور یابند و در بهترین و محبوب‌ترین مکان‌ها به عبادت خداوند مشغول شوند. احداث این بناهای نورانی و پاک، در جای‌جای کشورهای گوناگون بنیانی مستحکم و پایگاهی عظیم برای گسترش دین نجات‌بخش ابراهیم علیه‌السلام تا محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم خواهد بود.

مسجد پایگاه مهم عبادی و اجتماعی مسلمانان است. از آنجایی که برنامه‌های آن باید در خدمت دین و فضا و موقعیت آن باید بیانگر حقیقت آیین اسلام و مراسم و مناسک

عبادی آن باشد، سازندگان مسجد باید باتقوا و باایمان باشند و نیت ساخت آن نیز فقط رضای خدا باشد تا مصداق آیه ۸ سوره توبه گردد: «انما یعمر مساجد الله من آمن بالله والیوم الآخر و اقام الصلاه و آتی الزکاه و لم یخس الا الله فعسی اولئک أن یتوبوا من المهدین» مساجد خدا را تنها کسانی باید آباد می کنند که به خدا و روز قیامت ایمان دارند و نماز را برپا می دارند و زکات می پردازند و جز از خدا نمی ترسند. امید است که آنان از ره یافتگان باشند.

با توجه به پیام رهبر معظم انقلاب در نوزدهمین اجلاس سراسری نماز مورخ ۱۳۸۹/۷/۲۰، مسجد طراز اسلامی باید دارای چنین ویژگی هایی باشد: مظهر بودن برای آمیختگی دنیا و آخرت و پیوستگی فرد و جامعه در اسلام، افزایش دهنده شور عبادت خالص و بانشاط برای زندگی ای خردمندانه و سالم و کانون عبادت، اندیشه و معرفت بودن. برای رسیدن به مسجد تراز اسلامی باید با نظری به وضعیت مساجد کشور و سیر تطور آنها در ادوار گذشته، به خصوص پس از پیروزی انقلاب اسلامی و بررسی جایگاه و شأن مساجد در ایران، نگاهی دقیق و کارشناسانه به وضعیت کنونی مساجد داشته باشیم و ضعف ها و اختلال های موجود در کارکردهای گوناگون مسجد را مورد مذاقه قرار دهیم و آسیب ها و اشکالات وارده بر دین، معرفت دینی، دینداری را شناسایی کنیم و با ارائه راهبردها و راهکارهای عملی و طراحی فرایندهایی اجرایی، با در نظر گرفتن جمیع شرایط و امکانات و بسترهای موجود، به اصلاح وضعیت این میعادگاه بندگان خداوند بپردازیم.

هدف از نگارش این کتاب، شناسایی آسیب های وارد شده به مساجد و ارائه راهبردها و راهکارهایی پیشنهادی جهت رفع این آسیب هاست تا بدین طریق بتوانیم به مسجد تراز اسلامی در ایران اسلامی دست یابیم. مطالب این کتاب در چهار فصل تبیین و تدوین شده است: در فصل اول به تعریف مفاهیم و مبانی نظری به کاررفته در این کتاب پرداخته شده است. در فصل دوم آسیب شناسی مسجد در چهار حوزه سخت افزاری و نرم افزاری مسجد و آسیب شناسی از ناحیه منابع انسانی و ناحیه عدم جذب جوانان مطرح شده است. فصل سوم به عوامل مؤثر در جذب جوانان به مسجد و فصل آخر به راهکارها و رهیافت های پیشنهادی جهت رفع آسیب های

وارد به مسجد اختصاص داده شده است.
در فصل‌های مختلف این کتاب، مروری خواهیم داشت بر کارکردهای مختلف مساجد، آشنایی با متولیان و دست‌اندرکاران آن‌ها، آسیب‌شناسی مساجد و ارائه راهبردها و راهکارهای پیشنهادی جهت رفع آسیب‌های موجود در مساجد کشور.

اللهم وفقنا لما تحبّ و ترضى
محمدعلی موظف رستمي
زمستان ۱۳۹۴

فصل اول: تعریف مفاهیم و مبانی نظری

مسجد

واژه مسجد در لغت، اسم مکان از فعل «سَجَدَ، يَسْجُدُ» و به معنای جایگاه سجده و محل عبادت است. در فارسی به آن «مزگت» هم گفته شده است.^۱ لغت‌دانان بزرگی چون «فراء» بر آن اند که مسجد به فتح جیم نیز جائز است، اگرچه با این تلفظ تاکنون استعمال نشده است.^۲

واژه مسجد، در معاجم و فرهنگ‌های لغت با تعبیرهای گوناگونی شده است که در واقع تمامی آن‌ها به یک معنا برمی‌گردد. «زجاج» در تعریف مسجد می‌گوید: «کل موضع يتعبد فيه فهو مسجد»^۳ و «ابن اعرابی» گفته است: «المسجد به فتح الجیم، محراب البیوت و مصلى الجماعات».^۴ «راغب اصفهانی» در مفردات می‌گوید: «المسجد موضع الصلاه اعتباراً بالسجود».^۵ بنابراین مسجد در زبان عربی اسم مکان و مشتق از ریشه ثلاثی مجرد «سجد» است و در زبان فارسی نیز به معنای جایگاه نماز و محل عبادت به کار رفته است. در اینکه چرا کلمه مسجد، برای مکان عبادت و

۱. حسن عمید، فرهنگ فارسی، ج ۳.

۲. فخرالدین الطریحی، مجمع البحرین، ج ۳.

۳. محمد علی موظف رستمی، روش‌های جذب نوجوانان و جوانان به مساجد و نماز جماعت.

۴. همان، ص ۳۷۱.

۵. حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۷۱.

محل نماز استعمال شده است، گفته‌اند: از آنجا که سجود از شریف‌ترین و مهم‌ترین ارکان نماز است، بر آن بیش از دیگر افعال نماز تأکید شده و بر محل عبادت و نماز، مسجد اطلاق شده است.

مسجد محلی است برای سجده در پیشگاه با عظمت خداوند و مکانی است برای ابراز بندگی و عرض حمد و سپاس به درگاه پروردگار عالمیان، در برابر آن همه نعمت‌ها و موهبت‌های مادی و معنوی. مسجد «جایگاهی است برای فرایض دینی و موضعی است برای ساییدن پیشانی بر خاک، به نشان عبودیت و بندگی و بالآخره مسجد جای تعیین حد و مرز مخلوق در پیشگاه خالق یکتا و مولای بی‌همتاست»^۱. در فرهنگ دینی واژه مسجد یادآور سجده و کرنش است که زیباترین شکل و شیوه پرستش و بندگی است. مسجد خانه خدا و مجلس پیامبران بزرگ و خانه پارسایان است. مسجد مرکز پرستش خالصانه و توحید ناب است»^۲.

خلاصه سخن اینکه «مسجد از مهم‌ترین مفاهیم و گزاره دینی است که بحران عدم درک صحیح جوانان در خصوص حقیقت وجودی آن سبب پایین آمدن اعتقاد به آن و ضعف گرایش به حضور در جمع نمازگزاران می‌شود»^۳.

الف) معماری و فضای فیزیکی مسجد

از دیرباز حتی قبل از ورود اسلام به ایران، مردم این سرزمین فطرتی خداشناس و خداپرست داشته‌اند و به دلیل همین گرایش یکتاپرستی بود که ایرانیان به راحتی پذیرای دین اسلام شدند. آن هنگام که سعدوقاص و سپاهیانش وارد تیسفون شدند و در کنار آن کوه، شهرکی برپا کردند که جایگاه سپاهیان اسلام باشد، سعد دست به کار ساخت مسجد و دارالاماره‌ای شد تا از آنجا بر شهرهای تازه فتح شده فرمان براند. مسجد در آغاز بنایی بسیار ساده و بی‌آلایش داشت. قدمت ساختمان مسجد به چهارده قرن پیش برمی‌گردد و از زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تاکنون ساختمان

۱. سیدابراهیم علوی، فصل‌نامه مسجد، ش ۱۷.

۲. رحیم نوبهار، سیمای مسجد، ج ۲.

۳. محسن محمدی، فصل‌نامه مسجد، «راهکارهای مشارکت جوانان در مساجد»، ش ۸۹.

۴. محمدعلی موظف رستمی، روش‌های جذب نوجوانان و جوانان به مساجد و نماز جماعت، ص ۲۲-۲۵.

و معماری مساجد در ایران در ادوار مختلف و حکومت دولت‌ها و حکام مختلف، سبک‌های متفاوتی به خود دیده است؛ ولی تفاوت در شیوه‌های معماری مسجد هیچ تأثیری در مقام قدسی و ربوبی آن ندارد و از شأن و منزلت خانه خدانی کاهد. مسجد به‌طور کلی از اجزا و عناصر مختلفی تشکیل شده است. در ادامه به عناصری از مسجد اشاره می‌شود که بیشتر تحت تأثیر آسیب‌های احتمالی قرار می‌گیرند:

۱. ایوان (سردر مسجد): «در ایران، عناصری از معماری بومی در فضای کالبدی مساجد مورد استفاده قرار گرفت. ایوان یکی از این عناصر بود. نخست یک ایوان در شبستان اصلی و سپس دو ایوان روبروی یکدیگر که اغلب یکی از آن‌ها به درب ورودی اختصاص داشت، به ساختمان مسجد اضافه شد. تعداد این ایوان‌ها در مرحله‌ای از تکامل طرح مسجد به چهار عدد رسید»^۱.

۲. مناره (مأذنه، گلدسته): «منار و مناره در معماری و شهرسازی اسلامی جایی است که از آنجا اذان یا نور (کلمه‌الله) ساطع می‌شود تا مؤمنان را از طریق ذکر و ابلاغ مضامین اساسی دلیل و راهنما باشد. پیام‌هایی که می‌تواند انسان را در بی‌کرائگی زمان و زمین از رؤیای نسیان و گمراهی برهاند. مناره و گلدسته، وسیله خبررسانی به مردم بوده است و در زمان برگزاری نماز، از آن مکان با صوت مؤذن زمان نماز را اعلان می‌کردند»^۲.

۳. صحن (حیاط): «حیاط یا فضای باز مسجد از مهم‌ترین عناصری است که در قرون متمادی در مساجد بنا شد. در گستره ممالک اسلامی، چه آن‌هایی که توسط خلفا و سلاطین ساخته شده و چه مساجد محلی که در نهایت سادگی به دست مردم ایجاد می‌شدند، ضمن هویت بخشیدن به مسجد، تجلی وحدت آن‌ها بوده است. عامل نفوذ جهان‌بینی اسلام، الگوی مسجد مدینه و سنت استفاده از حیاط مرکزی که از دیرباز در فرهنگ معماری مردم خاورمیانه وجود داشته، باعث شده است که استفاده از حیاط مرکزی به عنوان یکی از عناصر اصلی در ساخت مساجد مورد استفاده قرار گیرد. صحن مسجد یادآور گردهمایی‌های نخستین مسلمانان و

۱. همو، آیین مسجد، ج ۳، ص ۸۸.

۲. همان، ص ۹۳.

برگزاری نماز جماعت در هوای آزاد است».^۱

۴. رواق: «رواق سرپناهی بود که در حیاط خانه حضرت محمد صلی الله علیه و آله برای گردهمایی گروهی از مسلمانان در نظر گرفته شد. گاه امور مسلمانان در رواق بحث و بررسی می شد. رواق منزل حضرت محمد صلی الله علیه و آله در بازسازی، عمیق تر و تبدیل به شبستان شد. بعدها شبستان ها به تابستانی و زمستانی تغییر یافتند. در رواق ها یا شبستان ها، حلقه های درس طلاب علوم دینی تشکیل می شد. همچنین رواق محل گفتگو درباره امور مناسب مسجد بود. با در نظر گرفتن اینکه خانه پیامبر صلی الله علیه و آله همزمان هم یک مسجد و هم در حکم یک مسکن بود، مساجد جدید کار کرد مسکونی خود را از دست دادند. فضای سرپوشیده برای نماز (رواق طرف قبله) با حیاط محصور در داخل دیوارهای محاط کننده، تنها نمونه برای مساجد جامع نخستین بود».^۲

۵. شبستان: «به آن قسمت از مسجدهای بزرگ که دارای سقف است، شبستان می گویند. به طور کلی هر فضای مسقف دارای ستون های مرتب شده و ردیف های موازی که یک طرف آن به صحن مسجد باز می شود، شبستان خوانده می شود. این مکان، مکان اصلی مسجد نیز می باشد».^۳

۶. گنبد: «گنبد سقف یا ساختمان بیضی شکلی است که اغلب با آجر بر فراز معابد، مساجد، قبور و آرامگاه ها ساخته می شود و جنبذ و شنب هم گفته شده است. گنبد یا گنبد، عمارتی مدور است که سقف آن محدب بوده باشد. گنبد را به هر چیز مدور نیز اطلاق می نمایند. یکی از گونه ها و جلوه های زیبای معماری مسجد، گنبد است که بارزترین عنصر معماری ایران به شمار می رود و در جای جای شهرها و روستاها، بر فراز بسیاری از اماکن مقدس و متبرک همچون مساجد، تکایا، زیارتگاه ها و مصلاها قد برافراشته و بر شکوه و جلال این اماکن بسیار افزوده است».^۴

۷. محراب: «محراب در لغت از ریشه حرب است. ضمن آنکه جهت قبله، این تنها جهت مقدس برای مسلمین، را به بیننده القامی کند و محل نبرد با شیطان است.

۱. همان، ص ۱۰۰.

۲. همان، ص ۱۰۳-۱۰۴.

۳. همان، ص ۱۶.

۴. همان، ص ۱۰۸.

مقررات مسلمین برای اعمالشان و از جمله نماز جماعت عجیب است. امام در محل حرب می ایستد و مأمومین پشت سر او و البته امام باید پایین تر (و حداکثر هم سطح) مؤمنین قرار گیرد. این امر نشانه‌ای است از تواضع رهبر و پیشگامی وی، نه پنهان شدن در پشت جامعه»^۱.

۸. منبر: «مکان بلندی که واعظ و خطیب از آن بالا می‌رود و به وعظ و خطابه می‌پردازد. همچنین مکسور بودن آن کلمه به جهت تشبیه است به اسم آلت. در زبان فارسی واژه‌های متعددی چون کرسی، اورنگ، سریر و تختگاه وجود دارد که تا حدود زیادی از نظر شکل و ظاهر فیزیکی، مشابه و مترادف همین منبر است؛ اما کاربرد وسایل مذکور نه برای وعظ و خطابه، بلکه برای جلوس و بار دادن پادشاهان در نظر گرفته شده است»^۲.

۹. تزئینات و کتیبه: «بررسی معماری مساجد بدون در نظر گرفتن تزئینات آن، در هر شکلی و با هر مواد و مصالحی، کامل نیست. اهداف چنین تزئیناتی بیان واقعیات غیر ملموس است. نقوش اسلیمی، نقوش هندسی و خطوط کتیبه‌ای هر سه منحصر به معماری مذهبی اسلام است و در واقع جانشین شمایل، مجسمه و نقاشی در کلیساها شده است. امر تزئینات در مساجد، زیارتگاه‌ها و یاد دیگر مکان‌های عبادتی و دیگر اجزایی که به جهت زیباسازی صوری فضا به کار گرفته می‌شوند، نه تنها باید در بالا بردن کیفیت فضای ویژه عبادت و زیارت نقشی مؤثر داشته باشند، بلکه باید در عملکرد فیزیکی و ساختاری بنا نیز دخالتی جدی داشته باشند. تزئینات در مساجد شامل گچ‌بری، کاشی کاری و خط (کتیبه) است»^۳.

۱۰. قبله: «جهت مکه، قبله نامیده شده است و بر هر مسلمان واجب است که در اجرای مراسم دینی که دستور به استقبال قبله داده شده، اعمال و افعال عبادی خویش را از قبیل نماز، احتضار، حالات دفن اموات که باید رو به قبله خوابانیده شوند، به جا آورد. در اجرای این مراسم به جهت توجه دارند نه به مکان و جهت نیز

۱. همان، ص ۱۱۳.

۲. همان، ص ۱۲۳.

۳. همان، ص ۱۳۲-۱۳۴.

صورتی رمزی به سوی خدا دارد؛ چنانکه الگ گرابار^۱ می نویسد: انجام نماز به یک مکان اتصال ندارد؛ بلکه به یک جهت توجه دارد یعنی قبله»^۲.

ب) منابع انسانی مسجد

۱. امام جماعت

امام جماعت فردی است که هدایت و مدیریت مسجد بر عهده اوست؛ لذا باید از جهت های مختلف دارای شرایط و ویژگی های خاصی باشد و دائماً برای تثبیت و ارتقای این ویژگی ها در خود تلاش نماید. امام جماعت باید بالغ، عاقل، شیعه و عادل بوده، علاوه بر تحصیل علوم رایج در حوزه ها، از نظر علمی با قرآن و علوم مختلف آن، به ویژه تفسیر، روایات و سخنان ائمه معصومین (علیهم السلام) و منابع روایی آشنا و بر مسائل شرعی مسلط باشد؛ همچنین باید از علم کلام و شبهات کلامی جدید آگاه و بر زبان و ادبیات معاصر تسلط داشته باشد و از اخبار سیاسی و اقتصادی و اجتماعی کشور و جهان نیز مطلع باشد.

امام جماعت باید از نظر وضعیت ظاهری، فردی سالم، نظیف، آراسته، خوشبو و معطر باشد و از تجملات ظاهری و لباس های گران قیمت پرهیز کند. ایشان باید از نظر گفتاری و آداب معاشرت، سن و موقعیت و معلومات مخاطب را در نظر بگیرد و با رعایت موازین اجتماعی با افراد مختلف سخن بگوید. او باید با مردم با گشاده رویی، خوش برخوردی، تواضع و فروتنی و به شکلی بسیار مؤقر و متین رفتار نماید؛ به نحوی که بهترین الگواز یک پیشوای مذهبی در بین آحاد مردم به شمار آید. امام علی (علیه السلام) در این باره می فرماید:

«من نصب نفسه للناس اماماً فليبدأ بتعليم نفسه قبل تعليم غيره و ليكن تأديبه بسيرته قبل تأديبه بلسانه و معلم نفسه و مؤدبها احق بالاجلال من معلم الناس و مؤدبهم»^۳: هر کس خویشتن را پیشوای مردمان قرار می دهد، باید قبل از دیگران،

۱. Grabar Oleg.

۲. محمد علی موظف رستمی، آیین مسجد، ج ۳، ص ۱۳۷.

۳. صبحی صالح، شرح نهج البلاغه، ص ۴۸۰.

سازندگی را از خود آغاز کند و پیش از آنکه از راه زبان به تربیت دیگران بپردازد، باید با سیره و برخوردش آنان را ادب نماید. آنکه به تعلیم و تأدیب خویش می‌پردازد، از معلم و ادب‌کننده دیگران به احترام و بزرگداشت سزاوارتر است.

۲. هیئت امناء

مسجد کانون عبادت و سنگر اصلی مکتب اسلام و پایگاه نشر معارف دینی و جایگاه ارائه خدمات گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و علمی به صورت نهادی مستقل است که توسط افرادی صالح و مؤمن و شایسته و مسئول تحت مدیریت و هدایت امام جماعت اداره می‌شود. این مسئولان هر کدام تصدی اموری را در مسجد بر عهده دارند.

«اعضای هیئت امناء در کار گروهی خود در مسجد، باید به دو اصل "وحدت فرماندهی" و "اصل وحدت جهت" توجه ویژه‌ای داشته باشند تا بتوانند گروهی منظم، منسجم و موفق باشند؛ زیرا توجه به اصل وحدت فرماندهی این نکته را به آنان می‌آموزد که هر کس باید از یک مافوق دستور بگیرد و کارهایش را با او هماهنگ سازد و اصل وحدت جهت نیز این مطلب را بیان می‌کند که برای اجرای هر برنامه، باید یک مسئول معین شود تا مدیر بتواند با هدایت همه فعالیت‌های معطوف به تحقق یک هدف معین، آن‌ها را با هم هماهنگ سازد»^۱.

هیئت امنای هر مسجد متشکل است از: رئیس (امام جماعت)، نائب رئیس (مدیر مسجد)، اعضا (پنج نفر از میان نمازگزاران و اقشار مختلف و نمایندگان (بهتر است نماینده بانوان، نماینده جوانان و نماینده پایگاه بسیج نیز حضور داشته باشند؛ گفتنی است که دو نماینده اول با رأی‌گیری انتخاب می‌شوند). پنج نفر عضو هیئت امناء هر کدام تصدی یکی از امور پشتیبانی-مالی، عمرانی-خدماتی، تعاون و امور اجتماعی، فرهنگی، هنری، ورزشی و ارتباطات و روابط عمومی را بر عهده خواهند گرفت. اعضای هیئت امناء علاوه بر سلامت جسمی و روحی، موظف به رعایت شئون اخلاقی، اجتماعی و التزام عملی به آموزه‌های اسلام و نظام جمهوری اسلامی و اصل ولایت فقیه هستند. آن‌ها باید از حسن سابقه و اعتماد مردمی برخوردار باشند و

۱. علی رضاییان، مبانی سازمان و مدیریت، ص ۴۵.

هیچ‌گونه سوء‌پیشینه در مسائل اخلاقی و عرفی و وابستگی به گروه‌ها و سازمان‌های غیرقانونی نداشته باشند. اعضا باید به نقش و رسالت مسجد آشنا باشند و توان نظارت بر امور مختلف مسجد و نیز وقت کافی جهت انجام امور محوله را داشته باشند؛ علاوه بر این‌ها باید در برنامه‌های مسجد، به‌ویژه نماز جماعت و مراسمی که در مسجد برگزار می‌شود، حضور مداوم داشته باشند.

۳. خادم

اهمیت نظافت و پاکیزگی در دین مبین اسلام بر کسی پوشیده نیست؛ چنان‌که همه ما حدیث زیبای رسول گرامی اسلام ﷺ را در این باره به یاد داریم که فرموده‌اند: «النظافه من الايمان». امام موسی کاظم (علیه السلام) نیز می‌فرمایند: «ان الجنه والحرور لیشتاق الی من یکسح المسجد او یاخذ منه القذی»^۱: همانا بهشت و حورالعین به کسی که مسجد را نظافت نماید یا از آن گردوغبار و آلودگی‌ها را برگیرد، مشتاق است. مهم‌تر از این‌ها، پروردگار عالمیان نیز در آیات ۲۶ و ۲۷ سوره حج و همچنین آیه ۱۲۵ سوره بقره به حضرت ابراهیم (علیه السلام) درباره پاکیزه ساختن کعبه و مسجد الحرام سفارش کرده است.^۲

توجه به این آیات و روایات نشانگر اهمیت بسیار زیاد نظافت و پاکیزه‌سازی مسجد است. با توجه به وجود تأکیدهای فراوان بر این مسئله، بهتر است قبل از حضور مردم در مسجد، این مکان، پاکیزه، نظیف، باطراوت باشد تا هنگامی که مؤمنان برای اقامه نماز و یا امور دیگر به آنجا مراجعه می‌کنند، با یک فضای پاک و معنوی مواجه گردند. علاوه بر این نظافت و زیبایی مسجد نقش مؤثری در جلب و جذب افراد، به‌ویژه قشر جوان و نوجوان که از روحی و طبع حساس و نکته‌سنجی برخوردارند، دارد؛ پس ضروری است که انسان‌هایی والایی و لایبی افتخار خدمت در مساجد را بر عهده گیرند که علاوه بر حسن برخورد و رعایت احترام و ادب در برخورد با نمازگزاران و

۱. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۶، ص ۳۱۶.

۲. همان، ج ۱، ص ۲۳۰.

۳. حج: ۲۶ و ۲۷؛ «و اذ بوأنا لبراهیم مکان البیت ان لا نشرک بی شیئاً و طهر بیتی للطائفین و القانمین و الرکع السجود. و اذن فی الناس بالحدج یأتوک رجلاً و علی کل ضامر یأتین من کل فج عمیق.»؛ بقره: ۱۲۵؛ «و عهدنا لالی ابراهیم و اسماعیل ان طهرا بیتی للطائفین و العاکفین و الرکع السجود».

رعایت شئون و حریم قدسی مسجد، توانایی انجام وظایف محوله را داشته باشند. قابل ذکر است که یک خادم مطلوب، باید جوان، پرکار، نظیف و پاکیزه، خوش برخورد، خوش صدا، دارای تحصیلات حداقل سیکل، آشنا با تعلیم قرآن کریم و از مسائل بهداشتی آگاه باشد.

۴. فرمانده پایگاه بسیج

فرمانده پایگاه بسیج فردی است که وظیفه هدایت، حمایت و نظارت بر برنامه‌های ابلاغی از سوی حوزه مقاومت بسیج را در دفتر پایگاه بر عهده دارد. ایشان از سوی فرماندهی حوزه مقاومت بسیج منصوب می‌شود. هدف از ایجاد پایگاه مقاومت بسیج در مساجد ایجاد توانایی‌های لازم در کلیه افراد معتقد به قانون اساسی و اهداف انقلاب اسلامی، به منظور تشکیل ارتش بیست‌میلیونی برای دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی و نیز کمک به مردم هنگام بروز حوادث پیش‌بینی نشده است. مأموریت این مرکز جذب و سازماندهی، کمک در امر آموزش عمومی و به‌کارگیری آنان در محدوده پایگاه مقاومت است. در این بخش اشاره ما به عنوان فرمانده پایگاه، در واقع اشاره به همه اعضای بسیج پایگاه مسجد است که بیشتر آنان از جوانان هستند.

۵. مدیر کانون فرهنگی

هیئت امنای کانون فرهنگی مسجد از امام جماعت، یک نفر از هیئت امنای مسجد و فرمانده پایگاه بسیج تشکیل می‌شود و یک نفر را از میان خود و یا بیرون از آن انتخاب می‌کنند و با عنوان «مدیر کانون فرهنگی» برای صدور حکم به دبیرخانه کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد معرفی می‌کنند.

یکی از منابع انسانی فعال مسجد در حوزه فرهنگی می‌تواند مدیر کانون فرهنگی باشد. این مدیر در قالب کانون‌های فرهنگی و هنری وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و یا سازمان تبلیغات اسلامی فعالیت می‌کند؛ هر چند پایگاه بسیج هم در برخی از مساجد کانون فرهنگی دارد.

نام بردن از مدیر کانون فرهنگی در این قسمت، به معنای تأکید بر شخص او نیست؛ بلکه همه اعضای کانون مدنظر ماست.

۶. نمازگزاران

نمازگزاران را نیز باید جزء منابع انسانی فعال مسجد محسوب نمود. هر چند در ظاهر شاید آن‌ها مسئولیتی اجرایی در مسجد نداشته باشند، این واقعیت را باید پذیرفت که مسجد بدون حضور آن‌ها رونق و معنا و مفهومی نخواهد داشت.

ج) تشکیلات و سازمان مسجد

مسجد یک تشکیلات اداری، انتفاعی یا تجاری نیست؛ بلکه سازمانی الهی-مردمی است که با مدیریت معنوی و نفوذ کلمه امام جماعت و با حضور توده مردم سازماندهی می‌شود.^۱ مسجد یک سازمان منسجم معنوی است و دارای هدف غایی نزدیک کردن انسان‌ها به خداوند و اعتلای نام خداست و در این راستا دارای کارکردهای مختلفی است. مدیریت مسجد را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: «اداره یک سازمان معنوی از طریق هماهنگ‌سازی منابع (انسانی، مالی و مادی) در جهت تحقق اهداف الهی و معنوی». این وظیفه خطیر مستلزم آن است که مدیریت مسجد با محور قرار دادن بُعد عبادی مسجد، هر فعالیتی که تحقق ارزش‌های الهی و دینی را تسهیل می‌سازد، به انجام رساند. این فعالیت‌ها و کارکردها دارای ابعاد مختلف آموزشی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی هستند و تمامی آن‌ها در جهت قرب الی‌الله صورت می‌پذیرند.

نکته شایان ذکر آن است که با چنین مدیریتی، مسجد تبدیل به حوزه‌ای پیچیده و ظریف می‌شود؛ چرا که در این مؤسسه هم اداره‌کننده و هم محصول، انسان‌ها هستند؛ به عبارت روشن‌تر مدیریت مسجد با قلمروهای پیچیده فعالیت‌های انسانی سروکار دارد که اداره امور آن بسیار پیچیده و مستلزم دانش و بینش عمیق در ابعاد مختلف است؛ چرا که بر خلاف سایر شاخه‌های مدیریت که عمدتاً هر یک از زاویه

۱. علی رضاییان، مبانی سازمان و مدیریت، ص ۲۰

و چشم‌انداز خاصی مدیریت را مدنظر قرار می‌دهند، نظیر مدیریت امور آموزشی، مدیریت فرهنگی و مدیریت نظامی، مدیریت مسجد با تمام این قلمروها سروکار دارد. به این دلیل می‌توان گفت مدیریت مسجد باید به قلمروهای مختلف مدیریت که در چارچوب عملکردها و فعالیت‌های مسجد قرار می‌گیرد، آگاهی و اشراف داشته باشد.

با عنایت به این ویژگی است که می‌توان گفت: «مدیریت مساجد دارای ماهیت منحصر به فرد و پیچیده‌ای است که اعمال کارآمد و اثربخش آن مستلزم خبرگی و مهارت‌های متعدد است»^۱.

در حال حاضر مساجد موجود در کشور به سه شیوه اداره می‌شوند؛ به این معنا که مساجد را می‌توان به انواع دولتی، مردمی یا عمومی و موقوفی یا موروثی دسته‌بندی کرد. در این مقال روی سخن ما با مساجد مردمی است؛ «این مساجد توسط مردم ساخته می‌شوند و کلیه مراحل ساخت و نگهداری آن با نظارت و مدیریت مردم انجام می‌گیرد. این گونه مساجد یا ممکن است دارای موقوفات خاص خودشان باشند که از درآمد حاصل از آن برای ساخت و نگهداری مساجد استفاده می‌شود و یا ممکن است بدون موقوفه بوده و از طریق کمک‌های مردمی ساخته شوند. اکثر قریب به اتفاق مساجد کشور، در این گروه جای می‌گیرند. این مساجد از طریق هیئت امنای انتخاب مردم اداره شده و متولی به خصوص و ثابتی ندارند»^۲؛ «آنچه در این مبحث مدنظر ماست، چگونگی مدیریت مساجد مردمی است که به لحاظ کثرت این گونه مساجد در سطح کشور بسیار حائز اهمیت است. در این راستا مهم‌ترین مسئله، چگونگی ایجاد تشکیلات و سازمان منسجم در اداره و سازماندهی همسان و یکنواخت مساجد کل کشور است. مسجد به‌عنوان مهم‌ترین نماد نهاد مدنی در جامعه که انگیزه‌ای الهی و غیرمادی بر آن حاکم است، شایستگی آن را دارد که تحت یک نهاد مدنی، به‌صورت سراسری و زنجیره‌ای و مدیریت این نهاد یا سازمان توسط خود مردم انتخاب و گزینش شود. احیاناً اگر از سوی دولت کمکی به

۱. محمدجواد ابوالقاسمی، تبیین جایگاه مسجد در نظام اسلامی، ص ۱۱.

۲. محمدعلی موظف رستمی، آیین مسجد، ج ۳، ص ۲۰-۲۱.

۳. همان، ص ۲۱.

امر توسعه و تجهیز مساجد در زمینه ساخت و ساز و گسترش فعالیت‌های مذهبی، فرهنگی، سیاسی و نظامی صورت گیرد، بهتر است از مجرا و کانال این نهاد انجام شود. وقتی مردم مشاهده کنند که اداره مساجد از طریق منتخبان و نمایندگان آنان در این نهاد صورت گرفته (شکل دولتی به خود نگرفته)، خودشان بیش از پیش در تقویت و کمک به مساجد پیشقدم خواهند شد و چشم‌انتظار کمک دولت برای مساجد نخواهند بود و مشکلات و نواقص موجود در امور مساجد را با یاری و همکاری یکدیگر رفع خواهند نمود.

اگر نگاهی به تاریخچه ساخت و نگهداری مساجد در طول تاریخ بیندازیم، درمی‌یابیم که در طول تاریخ عمدتاً خود مردم بودند که فقط با هدف کسب رضایت الهی و بدون هیچ انگیزه مادی، بهترین ذوق‌های هنری و ابتکارات بدیع را در مساجد به کار بردند و در ساخت مساجد آن‌چنان با دقت و ظرافت کار کردند که شاید برای منازل و خانه‌های شخصی خویش این میزان حساسیت را به کار نبردند. وجود مساجد تاریخی با سابقه چندین قرن گذشته، مؤید این ادعاست؛ چرا که پس از گذشت هزاران سال هنوز از استحکام بالایی برخوردار بوده و از نظر تزئینات و زیبایی و هنر بر تارک جهان هنر می‌درخشند»^۱.

۱. مدیریت مسجد

۱-۱. شناخت واژگانی و اصطلاحی مدیریت

درباره واژه مدیریت در لغت‌نامه دهخدا بیان شده است که این واژه مصدری جعلی و اصل آن عربی و اسم مصدر و به معنای مدیر بودن و مدیری است؛ مانند مدیریت کل، مدیریت عامل، مدیریت دبستان. در فرهنگ معین، علم و هنر متشکل کردن، هماهنگ کردن را نیز به معنای قبلی افزوده‌اند و آن‌طور که در این کتاب ذکر شده است، مدیر یعنی از دور گرداننده، آنکه می‌گرداند، دوردهنده و نعت فاعلی است از اداره دهخدا.

۱. همان، ص ۲۲.

در کتاب خود این گونه مدیر را تعریف کرده است: کسی که کاری را اداره کند، اداره کننده، گرداننده.

برای اصطلاح «مدیریت» تعاریف گوناگونی در کتابها آمده است که به مهم ترین آنها اشاره می کنیم:

- هنر انجام دادن کار به وسیله دیگران؛^۱
- فراگرد تبدیل اطلاعات به عمل که این فراگرد تغییر و تبدیل را تصمیم گیری می نامیم؛^۲
- فراگرد هماهنگ سازی فعالیت فردی و گروهی در جهت هدف های گروهی؛^۳
- ایجاد محیطی مؤثر برای افرادی که در گروه های رسمی سازمانی فعالیت می کنند؛^۴
- هماهنگ سازی منابع انسانی و مادی در جهت تحقق هدفها؛^۵
- فراگرد برنامه ریزی، سازماندهی، رهبری و نظارت بر کار اعضای سازمان و استفاده از همه منابع موجود سازمانی برای تحقق هدف های مورد نظر سازمان؛^۶
- اداره امور یک سازمان؛^۷
- فرایند برنامه ریزی، سازماندهی، نظارت و کنترل، انگیزش، ارتباطات، هدایت و تصمیم گیری که هماهنگی و نیل به هدفها را میسر می سازد و مدیران برای انجام وظایف خود، آن را دنبال می کنند؛^۸
- فرایند اجتماعی برنامه ریزی، سازماندهی، کارگزینی، هدایت، هماهنگی، کنترل در راستای تعیین و فائق شدن به اهداف سازمانی در یک محیط پویا؛^۹
- اداره نمودن، قدرت بسیج کردن و دانش بهره برداری از نیروها در جهت اهداف از

۱. فالت، ۱۹۲۴.

۲. فورستر، ۱۹۶۲، به نقل از آلبانیز، ۱۹۷۵.

۳. دانلی و همکاران، ۱۹۷۱.

۴. کونتز و اودانل، ۱۹۷۲.

۵. کاست و رزنزویگ، ۱۹۷۴.

۶. استونر و همکاران، ۱۹۹۵.

۷. آلفرد چاندلر، به نقل از: کمال پرهیزگار، تئوری های مدیریت، ص ۲۲.

۸. سیدمهدی الوانی، مدیریت عمومی، ص ۱۶-۱۷.

۹. مهدی شریعتمداری، اصول و مبانی مدیریت، ص ۲۷.

قبل مشخص شده، به نحوی که مطلوب‌ترین کار و عملیات ممکن، در کوتاه‌ترین زمان با کمترین صدمه و ضایعه ارائه شود؛^۱

■ پیش‌بینی جریان‌ات و برنامه‌ریزی فعالیت‌های آتی و اداره امور یک سازمان جهت نیل به هدف‌های معین و مشخص.^۲

با دقت در تعاریف فوق متوجه می‌شویم که هر یک از آن‌ها بر جوانب خاصی از فعالیت مدیریت تأکید دارند و بهترین و جامع‌ترین تعریف می‌تواند این‌گونه باشد: «اداره نمودن یک مجموعه از طریق برنامه‌ریزی و سازماندهی نیروی انسانی، امکانات و تجهیزات موجود برای رسیدن به اهداف معین».

علی‌علاقه‌بند در کتاب خود با عنوان مدیریت عمومی، پس از بررسی تعاریف مختلف صاحب‌نظران و مؤلفان دانش مدیریت، با یک جمع‌بندی کلی آن را این‌گونه تعریف کرده است: «مدیریت فعالیتی است منظم در جهت تحقق هدف‌های معین که از طریق ایجاد روابط میان منابع موجود، انجام دادن کار با مشارکت افراد دیگر و شرکت فعال در تصمیم‌گیری صورت می‌گیرد».^۳

۱-۲. ویژگی‌های مدیر

مدیریت به شکل فعالیتی عام که لازمه هر کار و فعالیت هدفدار و سازمان‌یافته است، توصیف می‌شود؛ بنابراین یک مدیر برای اداره کردن یک سازمان یا نهاد، مرکز مذهبی یا دانشگاهی، مدرسه یا بیمارستان و یا هر جای دیگر، باید دارای خصوصیات و ویژگی‌های لازم باشد تا بتواند مسئولیت خطیر مدیریت را در مجموعه خود به خوبی ایفا نماید. مدیریت فن و هنری است که از طریق درک و فهم علمی قابل پیشرفت است. عمل مدیریت باید با دانش علمی، توانایی هنری، مهارت فنی و اخلاق اجتماعی همراه باشد. می‌توان گفت یک مدیر باایمان و باتقوا باید شایستگی، صلاحیت و توانایی جسمی، علمی و عملی مسئولیتی را که می‌پذیرد، داشته باشد.

۱. ابوالقاسم اقبالیان، مدیریت و فرماندهی، ص ۲.

۲. هنری فایول، به نقل از: کمال پرهیزگار، تئوری‌های مدیریت، ص ۵۶.

۳. علی‌علاقه‌بند، مدیریت عمومی، ص ۱۱.

یک مدیر لایق باید در برقراری ارتباط با دیگران، دارای اخلاق و برخوردی نیکو و شایسته، چهره‌ای گشاده، تواضع و فروتنی و سعه صدر بوده، خردورز و دوراندیش، متعادل، جدی و پرتلاش و پیشگام، مصمم و استوار باشد؛ او باید در گفتار و اعمال خویش با صداقت باشد و از سخنان کلی و مبهم جهت جذب یا فریب افراد استفاده نکند؛ او همچنین باید به عهد و پیمان خویش وفادار باشد؛ چراکه وفای به عهد یکی از نشانه‌های کرامت انسانی است.

مدیر باید دانش و اطلاعات خود را در هر زمینه‌ای بروز و در جهت دریافت اطلاعات و علوم جدید نیز تلاش نماید. او باید با ترازوی عدل و انصاف و امانتداری با افراد تحت تصدی خود رفتار نماید. مدیر باید به آداب اسلامی مقید باشد و از سر اخلاص، سنت‌های الهی و دینی را سرلوحه اعمال و رفتار خود قرار دهد. ویژگی‌های یک مدیر موفق را این‌گونه می‌توان برشمرد:

- ۱-۲-۱. مسئولیت‌پذیری در برابر کارها، فعالیت‌ها و شکست‌ها؛
- ۲-۲-۱. داشتن تمایل برای بهبود انجام کارها و به‌کارگیری ابتکار عمل؛
- ۳-۲-۱. قلمداد کردن کارها به سرگرمی لذت‌بخش نه باری بر دوش؛
- ۴-۲-۱. برخورداری از توانایی کافی در زمان‌بندی مناسب برای انجام فعالیت‌ها؛
- ۵-۲-۱. داشتن توانایی انجام کارها در فشرده‌ترین زمان ممکن؛
- ۶-۲-۱. دارا بودن درک و پذیرش منطقی شرایط و داشتن پشتکار فراوان برای انجام فعالیت‌ها؛
- ۷-۲-۱. داشتن اعتماد وافر به سایر افراد و مردم؛
- ۸-۲-۱. انجام دادن فعالیت برای دستیابی به موفقیت؛
- ۹-۲-۱. علاقه‌مندی به فراگرفتن ابزارها و روش‌های تقویت حافظه؛
- ۱۰-۲-۱. برخورداری از نیروی جسمانی و سلامت بدنی؛
- ۱۱-۲-۱. داشتن دیدگاه‌هایی روشن و آشکار و اندیشه‌ای نافذ و بینشی فراگیر؛
- ۱۲-۲-۱. داشتن آرزوهایی هدفمند و قابل دستیابی؛
- ۱۳-۲-۱. انعطاف‌پذیری در عین استواری و پایداری در رسیدن به اهداف؛
- ۱۴-۲-۱. میانه‌روی و پرهیز از افراط و تفریط؛

- ۱-۲-۱۵. برخورداری از شخصیتی پایدار و غیرمتزلزل؛
- ۱-۲-۱۶. داشتن بردباری و صبر در حل مشکلات؛
- ۱-۲-۱۷. خویشتن‌داری در جایگاه‌ها و موقعیت‌های سخت و برانگیزاننده؛
- ۱-۲-۱۸. داشتن آرامش در برابر بحران‌ها؛
- ۱-۲-۱۹. واقع‌بین بودن در برخورد با مسائل؛
- ۱-۲-۲۰. توجه به اصول و موازین و ارزش‌هایی چون نظم، ترتیب و احترام به زمان بندی‌ها؛
- ۱-۲-۲۱. احترام به مقررات و آیین‌نامه‌های سازمانی؛
- ۱-۲-۲۲. یکسان‌نگری به حال و آینده و فدا نکردن این دو برای یکدیگر؛
- ۱-۲-۲۳. قاطع بودن در تصمیم‌گیری و دچار شک و تردید نشدن؛
- ۱-۲-۲۴. پای‌بندی به تصمیماتی که با اندیشه و مشاوره اتخاذ گردیده‌اند؛
- ۱-۲-۲۵. داشتن روحیه همکاری و همبستگی در سیستم مدیریتی؛
- ۱-۲-۲۶. داشتن روحیه انتقادپذیری؛
- ۱-۲-۲۷. داشتن سیستم مدیریتی هدف‌گرا و واقع‌گرا؛
- ۱-۲-۲۸. ملزم بودن به گوش فرادادن به صحبت‌ها و نظرات دیگران و احترام گذاشتن به آن‌ها.

شخصی که مدیریت یک سازمان و یا مسجد را بر عهده دارد، باید همه صفات ممتاز را در مقایسه با دیگران داشته باشد. در این امر تنها خود رسول الله ﷺ بعد از خداوند (عز و جل) شارع دین و معصوم است؛ باقی همه جانشینان ایشان از این امر مستثنا نیستند و باید در صفات ایمان، تقوا، دانش، عدالت، طهارت، راستی، وفا، شجاعت، همت، مدیریت، قاطعیت، فصاحت، بلاغت، حکمت، درایت، شناخت و در آخر حتی در حسن صورت از همه افراد جامعه برتر باشد.

برای تشخیص چنین شخصی چه چیزی لازم است و چگونه می‌توان آن را از دیگران تمییز داد؟ این پرسش یک سؤال اساسی است. در جوامع عقب‌مانده که سطح دانش و بینش پایین است و مردم در شناخت اصول و قوانین خود آگاهی اندکی دارند، این انتخاب بسیار دشوار است. راه حل این است که مردم با یک اخلاص و دید درست،

کسانی را از میان خود که به ایشان گمان نیک دارند، انتخاب کنند و آن‌ها را ملزم سازند که از میان خود کسی را برای بر دوش گرفتن این مسئولیت سنگین و بسیار دشوار برگزینند.

اگر در انتخاب مردم، غیر از صفت‌هایی که ذکر شد، ملاک‌هایی مانند قوم، قبیله، نژاد، زبان، پول و موقعیت، معیار انتخاب باشد، از همان ابتدا سوءمدیریت شکل می‌گیرد؛ چرا که در یک بینش بسیار ابتدائی، مدیر باید رضایت خاطر کسانی را که به دلایلی چون قوم، قبیله، نژاد، زبان، پول و موقعیت به او رأی داده‌اند جلب کند، در غیر این صورت بقای خود را در مسئولیت ناممکن می‌داند. هر چند اگر انتخاب بر اساس شروط و ارزش‌های خوب یادشده قبلی باشد، چنین مدیری هیچ‌گاه ارزش‌های مطرح نزد خود را برای رضایت دیگران زیر پانمی‌گذارد و در صورت در پیش گرفتن عدالت اجتماعی، حامیانی بیشتر و صادق‌تر پیدا می‌کند.^۱

۱-۳. اصول و شیوه‌های مدیریت از دیدگاه هنری فایول

«هنری فایول^۲ اولین کسی بود که فراگرد مدیریت را به وظایف یا کار کردها تقسیم و تعریف کرد. او پنج وظیفه اساسی در مدیریت تشخیص داد:

۱. برنامه‌ریزی؛ یعنی پیش‌نگری و تدارک وسایل برای عملیات آینده؛
۲. سازماندهی؛ یعنی ترکیب و تخصیص افراد و منابع دیگر برای انجام دادن کار؛
۳. فرماندهی؛ یعنی هدایت و جهت‌دهی افراد در انجام دادن کار؛
۴. هماهنگی؛ یعنی به هم پیوستن و وحدت بخشیدن همه کوشش‌ها و فعالیت‌ها؛
۵. کنترل؛ یعنی رسیدگی به اینکه آیا کلیه امور طبق مقررات و دستورات صورت می‌گیرند یا نه».^۳

«بخش مهمی از وقت و کار مدیران صرف حل مشکل و تصمیم‌گیری می‌شود. وظایف اساسی برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل، مستلزم تصمیم‌گیری

۱. سایت وزیر آموزش و پرورش به نشانی: <http://www.edunews.ir>.

۲. Henri Fayol: هنری فایول دانشمند برجسته مدیریت کلاسیک و مدیر یکی از مؤسسات بزرگ فرانسه است.

۳. علی‌علاقه‌بند، مدیریت عمومی، ص ۱۴.

است. مدیران در همه رده‌های سازمان، برای اقدام تازه یا حل مشکل تصمیم می‌گیرند و تصمیم خود را به مرحله عمل می‌سپارند. هر تصمیمی در مرحله عمل، چارچوب فعالیت سایر کارکنان سازمان را مشخص می‌سازد؛ بنابراین تصمیم‌گیری فعالیت‌های حساس و بااهمیت است. تصمیم‌گیری فراگرد تشخیص و گزینش شیوه عمل خاصی برای حل یک مسئله یا مشکل ویژه است. در این تعریف به دو مفهوم گزینش^۱ و حل مسئله^۲ (مشکل‌گشایی) اشاره شده که به توضیح بیشتری نیاز دارند. گزینش به مجموعه فعالیت‌های محدودی که برای انتخاب راه حلی از میان شقوق راه حل‌ها صورت می‌گیرد، اشاره دارد؛ بنابراین گزینش، جزئی از عمل تصمیم‌گیری است. مشکل‌گشایی به مجموعه وسیعی از فعالیت‌هایی که لازمه یافتن راه حل یا شیوه عمل و اجرای آن برای اصلاح موقعیتی نامساعد است، اشاره می‌کند.^۳

۱-۳-۱. برنامه‌ریزی

«برنامه‌ریزی عبارت است از فراگرد تعیین و تعریف هدف‌های سازمان و تدارک پیشاپیش و دقیق اقدامات و وسایلی که تحقق هدف‌ها را میسر می‌سازند. اقدامات و وسایل مورد نیاز عبارت‌اند از: پیش‌بینی روش‌ها، زمان، مکان، منابع و افراد. حاصل نهایی این فعالیت‌ها، فراهم شدن برنامه‌ای است که راهنمای اعمال و فعالیت‌های اعضای سازمان قرار می‌گیرد. برنامه‌ریزی به کار مدیران و غیرمدیران جهت می‌دهد و توجه آنان را بر هدف‌های سازمان متمرکز می‌سازد. وقتی که همه اعضا بدانند کجا می‌روند و برای رسیدن به مقصد، هر یک چه کمکی باید بکنند، هماهنگی و همکاری جمعی بیشتری به وجود می‌آید. برنامه‌ریزی موجب می‌شود که فعالیت‌های تکراری و بی‌ثمر و بیراهه‌روی کاهش یابد. به‌طور کلی برنامه‌ریزی، عملیات سازمانی را پیش‌نگری و بر هدف‌های سازمان متمرکز کرده، عمل نظارت را تسهیل می‌کند.»^۴

۱. Selection.

۲. problem solving.

۳. همان، ص ۲۵-۲۶.

۴. همان، ص ۳۷.

«سازماندهی از طریق فراگرد سازماندهی، افراد به صورت گروهی در ساختار و روابط متشکلی قرار می‌گیرند تا با توانایی‌های لازم و کافی، کار مؤثری را برای رسیدن به هدف‌های معین انجام دهند. ساختار سازمان به همان اندازه در مدیریت مهم است که کالبدشناسی در پزشکی به وسیله سازماندهی، طرق و وسایل منظمی برای تفکیک و هماهنگی منابع انسانی و مادی جهت تحقق هدف‌های سازمان فراهم می‌شود. اعضای هر گروه یا سازمان، به‌طور انفرادی از لحاظ هوش، استعداد، توانایی، تجربه حرفه‌ای و کشش‌های عاطفی متفاوت‌اند. در نتیجه سازماندهی، از قابلیت‌ها و توانایی‌های افراد به‌طور مناسب و شایسته استفاده می‌شود.»^۱

۱-۳-۳. فرماندهی (رهبری)

«رهبری پس از برنامه‌ریزی و سازماندهی، گام بعدی فراهم کردن موجباتی است که اعضای سازمان را در جهت هدف‌های آن به حرکت و فعالیت درآورد. این کار کرد یا وظیفه با اصطلاحات گوناگونی توصیف شده است: فرماندهی، هدایت، انگیزش و رهبری این وظیفه به هر نامی که خوانده شود، مستلزم برقراری ارتباط مستقیم با افراد انسانی است.

هدف از رهبری و فرماندهی، راهنمایی زیردستان در جهت بهتر فهمیدن هدف‌های سازمان و برانگیختن آنان به کار و فعالیت مؤثر است؛ از این رو وظیفه هدایت و رهبری ایجاب می‌کند که مدیران همواره با زیردستان خود در کنش و رابطه متقابل قرار گیرند. رهبری یا فرماندهی، گرچه مفهومی ساده است، مع‌هذا روش‌های آن پیچیده و مشکل است. مافوق، زیردستان خود را با هدف‌ها، سنت‌ها و پیشینه کار سازمان، خط‌مشی‌ها و رویه‌های آن آشنا می‌سازد. زیردستان وظایف و اختیارات خود را فراگرفته، بر مناسبات و روابط میان فعالیت‌ها و افراد واحدهای مختلف آگاهی پیدا می‌کنند. وقتی زیردستان توجه شدند، مافوق دائماً مسئولیت دارد که

آنان را در انجام وظایفشان راهنمایی کرده، به کار و فعالیت مؤثر برانگیزد»^۱.

۱-۳-۴. هماهنگی

«هماهنگی عبارت است از فراگرد ایجاد وحدت و یگانگی میان فعالیت‌های واحدهای مختلف سازمان به نحوی که هدف‌های سازمان به‌طور اثربخش تحقق یابند. بدون پیش‌بینی تمهیدات و تدابیر هماهنگ‌کننده و اعمال آن‌ها، افراد و واحدهای سازمانی ممکن است از هدف‌های سازمانی انحراف پیدا کنند. وسعت هماهنگی به ماهیت وظایف و میزان وابستگی آن‌ها در واحدهای گوناگون سازمان بستگی دارد. وقتی که انجام دادن وظایف مستلزم ارتباط میان واحدهاست، آن‌ها به هماهنگی بیشتری نیاز دارند؛ ولی زمانی که تبادل اطلاعات اهمیت چندانی ندارد، اثربخشی کار ممکن است به روابط متقابل کمتری میان واحدها وابسته باشد. هماهنگی بیشتر، احتمالاً در مورد کارهای غیرمعمول و غیرقابل پیش‌بینی سودمندتر است؛ زیرا در این کارها عوامل محیطی متغیرند و یا وابستگی متقابل میان وظایف بسیار بالاست»^۲.

۱-۳-۵. کنترل

«وظیفه قابل ملاحظه دیگر مدیریت، کنترل است که به موجب آن معلوم می‌شود که اولاً: اقدامات و فعالیت‌های سازمان، تا چه اندازه در جهت هدف‌ها و مطابق با موازین پیش‌م‌رود و ثانیاً: هدف‌های سازمانی تا چه اندازه تحقق پیدا می‌کنند. کنترل هم قدم نهایی مدیریت تلقی می‌شود و هم قدم آغازین آن؛ زیرا که پس از کنترل ممکن است تغییرات یا اصلاحاتی در هدف‌ها، برنامه‌ها، ساختار، خط‌مشی و رویه‌های سازمان صورت گیرد. مدیریت خوب، مستلزم کنترل مؤثر است».

همچنین «هر فعالیت جمعی ناظر به هدف، مستلزم کنترل است. اینکه سازمانی کاملاً فاقد کنترل باشد، غیرقابل تصور است. واقعیت‌های زندگی سازمانی، کنترل

۱. همان، ص ۹۷.

۲. همان، ص ۵۶-۵۷.

دقیق آن‌ها را الزامی می‌سازد. سازمان‌ها در معرض تغییرات مداوم قرار دارند، فعالیت آن‌ها روز به روز پیچیده‌تر می‌شود کارکنان سازمان افراد انسانی هستند و رفتار آن‌ها بری از خطا و اشتباه نیست و تفویض اختیار برای تسهیل کار اجتناب پذیر است؛ همه این موارد، ضرورت کنترل و نظارت و اهمیت آن را آشکار می‌سازند. با این وجود، کنترل غالباً معنای ضمنی نامطلوبی نیز دارد؛ زیرا به نظر می‌رسد که اعمال کنترل، آزادی عمل فردی را تهدید می‌کند؛ ولی با توجه به این واقعیت که کار سازمانی ناظر به هدف و رفتار افراد در آن، تابع موازین و مقرراتی است، اعمال کنترل ضرورت دارد. تضاد بالقوه میان نیاز به آزادی عمل فردی و کنترل سازمانی، مسئله‌ای است که حل آن غالباً بر عهده مدیران است. در حل این تضاد، تشخیص این نکته مهم است که کنترل زیاده از حد به سازمان و کارکنان آن صدمه می‌زند. کنترلی که اعضای سازمان را در کاغذبازی غرق می‌کند یا بسیاری از رفتارها را محدود می‌سازد، ممکن است انگیزه کار کردن را در افراد از بین برده، خلاقیت را تضعیف کند و در نهایت به بازده و عملکرد سازمانی صدمه بزند.

کنترل ناکافی هم به سازمان صدمه می‌زند؛ زیرا که غالباً موجب اتلاف منابع شده، نیل به هدف‌های سازمانی را مشکل می‌سازد. به علاوه ممکن است به کار افراد سازمان نیز لطمه بزند؛ زیرا که کاهش کنترل لزوماً به آزادی عمل فردی منجر نمی‌شود؛ برعکس، محیطی سرشار از هرج و مرج و بلا تکلیفی ایجاد می‌کند که در آن، کارکنان سازمان نمی‌توانند روی کار یکدیگر حساب کنند یا کار خود را قابل پیش‌بینی سازند؛ بنابراین مدیران باید متناسب با وضعیت، تعادلی بین اعمال کنترل و آزادی عمل به وجود آورند تا از مزایای هر یک استفاده و از معایب هر یک اجتناب شود»^۱.

۴-۱. دیدگاه دیگر صاحب‌نظران درباره اصول و شیوه‌های مدیریت

«بعد از فایول، صاحب‌نظران دیگر همان وظایف را با مختصری تغییر، با اصطلاحات دیگر توصیف کرده‌اند؛ مثلاً لوتر گیولیک^۲، فراگرد مدیریت را با اصطلاح ساختگی

۱. همان، ص ۱۲۵-۱۲۶.

۲. Luther culick.

«POSDCORB» توصیف کرده است. این اصطلاح که معرّف وظایف مدیریت است، از ترکیب سرواژه‌های انگلیسی برنامه‌ریزی^۱، سازماندهی^۲، کارگزینی^۳، فرماندهی^۴، هماهنگی^۵، گزارش‌دهی^۶ و بودجه‌بندی^۷ ساخته شده است.^۸

«برخی دیگر از صاحب‌نظران، وظایف و مسئولیت‌های مدیریت را شامل پنج وظیفه اصلی برنامه‌ریزی، سازماندهی، برانگیختن، به‌کارگماری و نظارت دانسته‌اند»^۹.

«برخی از دانش‌پژوهان علم مدیریت، وظایف مدیریت، به‌ویژه در مدیریت استراتژیک، تعیین اهداف درازمدت و سالانه، تخصیص منابع، تغییر ساختار سازمانی موجود، تجدید ساختار و مهندسی مجدد، بازنگری برنامه‌های پاداش و تشویق، مقاومت در برابر تغییر، اداره کردن محیط طبیعی، ایجاد و گسترش فرهنگ حمایت از استراتژی، توجه به فرایندهای تولید و عملیات، توجه به منابع انسانی، کوچک‌سازی در صورت لزوم را مورد توجه قرار داده‌اند. از نظر آنان مدیریت استراتژیک، هنر و علم تدوین، اجرا و ارزیابی تصمیماتی است که سازمان را در رسیدن به اهدافش توانمند می‌سازد»^{۱۰}.

«هوفر و شندل^{۱۱} برای فرایند مدیریت استراتژیک شش وظیفه اساسی را لازم دانسته‌اند:

- ۱. تهیه و تنظیم هدف؛
- ۲. تجزیه و تحلیل محیط؛
- ۳. تهیه و تنظیم استراتژی؛
- ۴. ارزشیابی استراتژی؛

۱. Planning.

۲. Organizing.

۳. Staffing.

۴. Commanding.

۵. Coordination.

۶. Reporting.

۷. Budgetting.

۸. کمال پرهیزگار، تئوری‌های مدیریت، ص ۶۷.

۹. دیوید فرد آر، مدیریت استراتژیک، ص ۶۲-۶۳.

۱۰. همان، ص ۱۹.

۱۱. Hofer and Schendel.

۵. پیاده کردن استراتژی؛

۶. کنترل استراتژیک»^۱.

۵-۱. وظایف و مسئولیت‌های اصلی مدیر

با توجه به مباحث مطرح‌شده قبلی و با عنایت به دیدگاه‌های صاحب‌نظران مدیریت، مهم‌ترین وظایف مدیر متناسب با مدیریت در مسجد شامل هشت وظیفه اساسی است که به تبیین آن‌ها می‌پردازیم:

۱-۵-۱. تدوین استراتژی، تعریف مأموریت و اهداف

«طراحی استراتژی دربرگیرنده دو اقدام است:

۱. تعریف مأموریت؛

۲. تعیین اهداف»^۲.

«اولین کار یک مدیر ارائه یک تعریف معنادار از مأموریت است. رهبر یا مدیر به‌طور معمول مأموریت مجموعه تحت مدیریت خود را می‌داند، ولی باید آن را به‌طور دقیق تعریف نماید و با همکاران در میان بگذارد. پس از تعریف مأموریت به‌صورت معنادار و روشن برای همه همکاران، سازمان یک قطب‌نمای دائمی برای دنبال کردن مسیر خود را در اختیار دارد و اکنون آماده است تا هدف‌گذاری اساسی را شروع کند. قبل از تدوین استراتژی، انجام مطالعات و کسب آمار و اطلاعات لازم و به‌دست‌آوردن شناخت کافی از موقعیت، امکانات، منابع انسانی یک ضرورت است. زمانی که استراتژی و هدف کلی روشن شد، باید اهداف جزئی نیز مشخص شوند. زمانی که یک سازمان مأموریتش را تعریف کرد و استراتژی و اهداف مشخص خود را تنظیم نمود، آن‌گاه آماده کار می‌شود»^۳.

«بر این اساس امام جماعت باید نخست با تعریف مأموریت مسجد و هدف کلی و اهداف جزئی با توجه به شرایط خاص مسجد خود، استراتژی حرکت خود را تدوین

۱. فرزاد فخمی، سازمان و مدیریت، ص ۸۸.

۲. مایکل آر مسترانگ، مدیریت استراتژیک منابع انسانی، ص ۵۳.

۳. غلامحسین لک، بسترسازی برای کارگروهی و کار تیمی، ص ۴۸-۴۹.

کند و آن را با کارکنان مسجد در میان بگذارد و معیار برنامه‌ریزی اجرایی قرار دهد»^۱.

۱-۵-۲. انتخاب و گزینش همکاران و تأمین نیروی انسانی توانا و متعهد

«باید توجه داشت که تعریف مأموریت، تعیین اهداف جزئی و کلی به صورت دقیق برای موفقیت در مدیریت کافی نیست؛ بلکه دستیابی به اهداف مستلزم برخورداری از تعداد مناسبی از افراد با مهارت‌های مناسب در مکان مناسب و با در نظر گرفتن زمان مناسب است»^۲. به همین دلیل دومین وظیفه مدیر، انتخاب اعضای شایسته به عنوان تیم همکاران است. برای انتخاب همکاران باید شایستگی‌های اخلاقی و کاری را ملاک گزینش قرار داد؛ علاوه بر ایمان و تقوا و تعهد، باید شایستگی‌هایی مانند تجربه و حیا و پاکدامنی، متعلق بودن به خانواده صالح و شایسته، دارایی سابقه دین‌داری^۳ و برخورداری از نشاط کاری^۴ را نیز مد نظر قرار داد. اعضای تیم همکاران باید دارای روحیه کار اجتماعی باشند و از تک‌روی خودداری نمایند؛ همچنین باید شجاعت سخن گفتن و خردگوش کردن را داشته باشند. بر این اساس مدیر باید از به کار گرفتن، گماردن و انتصاب افراد نالایق و ناتوان به کارها دوری کند. گفتنی است در انتخاب کارکنان و همکاران، باید مصلحت‌اندیشی‌های پنداری را کنار گذاشت و به شایستگی‌ها توجه نمود»^۵.

«قابل ذکر است به این نکته اساسی اشاره شود که مدیریت منابع انسانی را یکی از شاخه‌ها و وظایف اساسی، بلکه کلید موفقیت مدیریت دانسته‌اند. مدیریت منابع انسانی موضوعی است که اساساً با انسان سروکار دارد؛ یعنی همان افرادی که برای یک سازمان کار می‌کنند. مدیریت صحیح منابع انسانی از بروز مشکلات برای کارکنان و توسط آن‌ها و به دلیل سطح نامناسب منابع انسانی، جلوگیری می‌کند و

۱. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ص ۱۱۱.

۲. گراهام ویکاکس و استیو موریس، مدیریت منابع انسانی، ص ۱۹.

۳. صبحی صالح، شرح نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۴. امام علی (علیه السلام): «لا تتکل فی امورک علی کسلان» در کارهایت بر انسان‌های کسل تکیه نکن. (عبدالواحد آمدی، غرر الحکم و دررالکلم،

ج ۲، ص ۳۲۱.

۵. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ص ۱۱۲-۱۱۳.

مشکلاتی که می‌تواند به فاجعه بزرگی تبدیل شود را حل می‌کند»^۱.
«وظیفه مدیر در این راستا عبارت‌اند از:

- الف) تأمین منابع انسانی: یافتن افراد مناسب، پرورش آن‌ها در مهارت‌های مورد نیاز و حصول اطمینان از اینکه نتایج ارزشمندی را برای سازمان به همراه خواهد داشت؛
- ب) توسعه منابع انسانی: تأمین و تدارک افراد و طراحی آموزش مهارت‌های لازم به آنان برای فعالیت‌های آتی؛
- ج) مدیریت عملکرد و پاداش: ایجاد نظام مدیریت بر عملکرد و نظام پرداختی که هم عامل انگیزشی و هم پاداش را تأمین نماید. به مفهوم دیگر ایجاد انگیزه‌های لازم برای پیوستن افراد به سازمان در جهت بهبود عملکرد مرکز؛
- د) برقراری ارتباط سازنده با منابع انسانی.
زمینه کلیدی مدیریت منابع انسانی را چنین معرفی کرده‌اند:
- برنامه‌ریزی سطوح اشتغال و تنظیم آن‌ها؛
- انتخاب و به‌کارگرفتن همکاران؛
- آموزش و پرورش کارکنان؛
- ارزیابی کارکنان؛
- بهداشت و ایمنی محیط؛
- روش‌های اجرایی به‌خصوص در موارد انضباطی و شکایات»^۲.

«گفتنی است شناخت انسان و قوانین حاکم بر تاریخ، جامعه و انسان و استفاده از آن‌ها در مدیریت منابع انسانی بسیار مهم است. همچنین باید به این نکته توجه داشت که کارکنان تمایل دارند نسبت به سازمانی که در آن کار می‌کنند و کاری که به آن‌ها واگذار شده است، احساس غرور و افتخار کنند؛ هنگامی که مدیریت، تصمیم‌گیری ناپخته و متوسط را عملی می‌کند، غرور آن‌ها آسیب می‌بیند»^۳.

«هدف کلی مدیریت منابع انسانی عبارت است از تضمین اینکه سازمان بتواند به کمک

۱. گراهام ویلکاکس و استیو موریس، مدیریت منابع انسانی، ص ۲ و ۴.

۲. همان، ص ۵.

۳. دیوید لی، پانزده گفتار در مدیریت منابع انسانی، ص ۱۸-۱۹.

کارکنانش موفق شود. سیستم‌های مدیریت منابع انسانی می‌توانند منبع قابلیت‌ها و توانایی‌های سازمانی باشند که به مجموعه امکان می‌دهد تا فرصت‌های جدید را شناسایی و روی آن‌ها سرمایه‌گذاری کنند. سازمان را قادر سازد تا کارکنان ماهر، متعهد و باانگیزه را جذب کند و به خدمت گیرد و از طریق آموزش‌های ذاتی آن‌ها، مشارکت، توان بالقوه و همکاری آن‌ها را تقویت کند و توسعه بدهد، جوی مناسب فراهم آورد که در آن بتوان روابطی مؤثر و هماهنگ را از طریق مشارکت بین مدیران و کارکنان برقرار و حفظ نمود و با در نظر گرفتن تفاوت‌های فردی و گروهی کارکنان از حیث مهارت‌ها، سلیق و روحیات، نیروی کاری متنوع را ایجاد و مدیریت کند.^۱

«با عنایت به حضور مؤثر و مشارکت فعال اقدار مختلف مردم در مسجد، مهم‌ترین مسئولیت مدیریتی یک امام جماعت، مدیریت منابع انسانی حاضر در یک مسجد است؛ ولی باید توجه داشت که در یک مسجد، منابع انسانی که باید مدیریت شوند، فقط اعضای هیئت‌امنا، خدام، نیروهای بسیج و کانون‌های مساجد نیستند؛ بلکه در مدیریت منابع انسانی یک مسجد، امام جماعت باید افزون بر مدیریت کارکنان مسجد، مدیریت عاطفی، اجتماعی، علمی و معنوی مأمومین و نمازگزاران را نیز بر عهده گیرد و آن را به خوبی انجام دهد و گرنه مسجد از جذابیت و رونق لازم برخوردار نخواهد بود».^۲

۱-۵-۳. مدیریت و رهبری منابع انسانی

«در مدیریت منظور از رهبری، فراگرد اثرگذاری بر رفتار زیردستان به منظور تحقق اهداف گروه کار یا سازمان است. مدیر، در مقام رهبر، به سرپرستی زیردستان می‌پردازد، با آن‌ها ارتباط متقابل برقرار می‌کند، انگیزه کار و فعالیت در آن‌ها به وجود می‌آورد، به حل مشکلات و کشمکش‌های آن‌ها می‌پردازد و به اقتضا، تغییراتی در شرایط کار پدید می‌آورد. تمام این کوشش‌ها ناظر بدان است که نیازها و هدف‌های سازمان و اعضای سازمان توأمان تحقق پیدا کنند؛ بنابراین رهبری و

۱. مایکل آر مسترانگ، مدیریت استراتژیک، ص ۲۰-۲۱.

۲. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت منابع انسانی، ص ۱۱۹-۱۲۰.

اثر بخشی آن در مدیریت حائز اهمیت زیادی است. تحقیقات درباره رهبری نشان می‌دهند که رهبری اثربخش به عوامل موقعیتی نظیر محیط سازمان، ماهیت وظایف سازمانی، ارزش‌ها و تجربه‌های مدیران، ویژگی‌های همکاران، زیردستان و فرادستان بستگی دارد. سبک یا شخصیت رهبری مدیر در کانون همه این عوامل قرار می‌گیرد.^۱

«مدیرانی که با بینش و عملکرد صحیح خود، شخصیتی محبوب و الگو نزد همکاران خود یافته و توجه خود را روی تشویق، توانمندسازی و پشتیبانی از گروه همکارانشان متمرکز می‌کنند، مدیرانی هستند که علاوه بر مدیر، رهبر افراد سازمان خود نیز هستند. باید توجه داشت که فرهنگ توانمندسازی کارکنان، تنها در فضایی آکنده از اعتماد که در آن ابتکار و نوآوری تشویق می‌شود، شکوفایی می‌گردد؛ بنابراین باید افزون بر مهار کردن تضادهای و اختلافات به جای سرپوش گذاشتن بر آن‌ها اندیشید و با ایجاد و صرف وقت برای مشارکت افکار و عقاید همت‌گماشت و به این ترتیب توجه و علاقه خود را به کارکنان نشان داد و به جای انباشتن اطلاعات به عنوان پایگاه قدرت، دیگران را در آن شرکت داد و منابع را به اندازه مسئولیت هر یک در اختیار آن‌ها قرار داد.»^۲

«حضور برگزیدگان و شایستگان در مسجد، مسئولیت مدیر و مسئولان آن را افزون‌تر می‌سازد؛ بدین رو، نه تنها امام جماعت باید بکوشد تا وظیفه مدیریت مسجد را به خوبی انجام دهد، بلکه باید به عنوان یک رهبر روحانی و یک مبلغ آموزه‌های دینی تلاش نماید با ارائه بینش و نگرش متعالی، گفتار سنجیده، رعایت آداب دینی معاشرت و ارائه عملکردی صحیح از خود، شخصیتی محبوب و الگو نزد مسئولان و نمازگزاران، بلکه همه مردم منطقه را به خوبی ایفا کند.»^۳

«یکی از مهم‌ترین وظایف و مسئولیت‌های اساسی رهبری و مدیریت یک سازمان، اثربخشی و نفوذ بر افراد در جهت انجام وظیفه با میل و علاقه و به عبارت دیگر، فرآیندی است که مدیریت می‌کوشد با ایجاد انگیزه و ارتباطی مؤثر، انجام سایر

۱. علی‌علاقه‌بند، مدیریت عمومی، ص ۱۱۰.

۲. باب‌نور تون، تعالی سازمانی، ص ۲۸.

۳. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ص ۱۲۲-۱۲۳.

وظایف خود را در تحقق اهداف سازمانی، تسهیل کند و کارکنان را از روی میل و علاقه به انجام وظایفشان ترغیب کند.

مسئولیت مهم دیگر مدیر، تنظیم ارتباطات صحیح سازمانی است، ارتباط، تاروپود یک سازمان را به هم پیوند داده و موجب یکپارچگی و وحدت سازمانی است؛ به همین جهت وجود ارتباطات صحیح در سازمان، یکی از اجزای مهم موفقیت به شمار می‌آید. منظور از تنظیم ارتباطات، تنها مکاتبات اداری یا وسایل ارتباطی نیست، بلکه مراد از آن، انتقال و تبادل بدون واسطه یا با واسطه اطلاعات، مفاهیم و معانی و احساس‌ها بین افراد در سازمان است؛^۱ «بنابراین امام جماعت باید با حضور و پشتکار خود، همچنین از طریق به وجود آوردن یک سیستم معنوی متناسب با مسجد خود و با مشارکت دادن همگان، امور مسجد را به‌طور صحیح رهبری نماید و با عنایت به روحیات مختلف کارکنان و مراجعان، بکوشد همه افراد را با هم پیوند دهد و آن‌ها را در پیشبرد هدف کلی به کار گیرد. امام جماعت باید به‌گونه‌ای مردم مسجد و منطقه خود را رهبری کند که نقش رهبری او به عنوان الگویی معنوی و الهی، خودساخته، خیراندیش و غیرقابل سوءاستفاده شناخته شود».^۲

۱-۵-۴. برنامه‌ریزی

«تدوین و تعیین فعالیت‌هایی که باید در محدوده راه‌ها و در چارچوب روش‌های مشخص شده انجام پذیرد را برنامه‌ریزی دانسته‌اند؛ به دیگر سخن، برنامه‌ریزی یعنی انتخاب راه و روشی مناسب برای بهتر رسیدن به هدف. برنامه‌ریزی را می‌توان پاسخ به سه «ک» (کی، کجا، کی) و سه «چ» (چه، چرا، چگونه) دانست».^۳

«برنامه‌ریزی ایده‌آل و مطلوب، برنامه‌ریزی جامع و استراتژیک است که فرایندی است در جهت تجهیز منابع سازمان و وحدت بخشیدن به تلاش‌های آن برای نیل به اهداف و رسالت‌های بلندمدت با توجه به امکانات و محدودیت‌های درونی و بیرونی؛ بنابراین امام جماعت باید برای نیل به اهداف مشخص هر مسجد خط‌مشی جامعی

۱. غلامحسین لک، بسترسازی برای کار گروهی و کار تیمی، ص ۱۷.

۲. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ۱۲۴ و ۱۲۵ و ۱۳۵.

۳. مهدی شریعتمداری، اصول و مبانی مدیریت، ص ۵۰.

را طراحی و بر اساس آن برنامه‌ریزی نماید»^۱.

۱-۵-۵. سازماندهی

سازماندهی عبارت است از فرایند استفاده از منابع و کارکنان سازمان به شیوه‌ای منظم برای دستیابی به هدف‌ها و آرمان‌های بلندمدت یک سازمان. «در سازماندهی، وظایف و اختیارات و مسئولیت‌های واحدها و افراد مشخص شده و نحوه هماهنگی و ارتباط بین آنان معین می‌گردد. به همین جهت سازماندهی، فعالیت مستمر و مداومی است که مدیر همواره با آن روبروست. مدیر باید نیروی انسانی و امکانات موجود در سازمان خود را شناسایی و سازماندهی کند؛ وظیفه هر یک از آنان را و چگونگی استفاده از امکانات را معین سازد.

پویایی مدیریت ایجاب می‌کند که همواره سازماندهی برای سازگاری سازمان با محیط متغیر و تکنولوژی‌های جدید و سایر سازمان‌ها استمرار داشته باشد. بر این اساس، مدیران باید به طوری مستمر ساختار سازمانی خود را با شرایط جدید تطبیق دهند و اصلاحات لازم را در آن به عمل آورند؛ البته مستمر بودن کار سازماندهی، به معنای آن نیست که سازمان به طور دائم دستخوش دگرگونی‌های بنیادی گردد»^۲. «می‌دانیم که به مجرد همکاری چند نفر برای نیل به هدف‌های مشترک، تقسیم کار بین آنان ضرورت پیدا می‌کند؛ ولی مسئله مهم چگونگی تقسیم مجموع وظایف متعدد و متنوع یک سازمان بین افراد و واحدهای مختلف آن است. افزون بر تقسیم وظایف بین افراد گروه‌ها، باید سلسله‌مراتب سازمانی به صورت رسمی توسط نموداری مشخص گردد که هم واحدهای تابعه را نشان می‌دهد و هم خطوط و مجاری ارتباطات و مسئولیت را تعیین نماید. ضرورت این اقدام بدان جهت است که همکاری افراد در یک گروه متشکل به منظور تأمین مقاصد معین، مستلزم این است که روابط آن‌ها با یکدیگر معلوم باشد؛ به گونه‌ای که معین گردد در سازمان چه کسی به چه کسی گزارش می‌دهد. در حقیقت نمودار سازمانی نقشه‌ای است

۱. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ص ۱۳۶-۱۳۷.

۲. مهدی شریعتمداری، اصول و مبانی مدیریت، ص ۷۸.

که پست‌ها و روابط درون ساختار سازمانی را ترسیم می‌کند. امام علی (علیه السلام) لزوم معین بودن و رعایت سلسله‌مراتب را چنین بیان می‌کند:

"وانت مسترعی لمن فوقک لیس لک ان تفتات فی رعیه و لاتخاطر الا بوثیقه"^۱: تو نیز باید مطیع مافوق باشی؛ درباره کار مردم حق نداری بر اندیشه خود استبداد ورزی و حق نداری به کار بزرگی دست زنی، مگر با پشتوانه دستوری که به تو برسد.^۲

۱-۵-۶. کنترل و نظارت

«کنترل و نظارت فعالیت‌ها است منظم که [مدیر] به وسیله آن، هست‌ها را با بایدها، موجودها را با مطلوب‌ها، عملکردها را با پیش‌بینی‌ها مقایسه می‌کند و اصلاحات لازم را در وضع موجود برای رسیدن به وضع مطلوب میسر می‌سازد. کنترل و نظارت دارای پنج مرحله است:

- الف) تعیین نتایج مورد انتظار یعنی بایدها در کنترل؛
  - ب) تعیین شاخص برای سنجش نتایج مورد انتظار؛
  - ج) تعیین استاندارد یا الگوی مطلوب؛
  - د) تعیین نحوه و روش جمع‌آوری اطلاعات یا طراحی شبکه اطلاعاتی در کنترل؛
  - ه) ارزیابی اطلاعات و نتیجه‌گیری از آن و مشخص کردن عملکرد واقعی.
- بنابراین امام جماعت باید با در نظر گرفتن بایدها، الگوی مطلوب، معیار ارزیابی و روش ارزیابی، نتایج به دست آمده فعالیت‌ها و عملکرد واقعی مسجد خود را مورد کنترل و ارزیابی قرار دهد و با تقویت نقاط قوت و از بین بردن نقاط ضعف، به سوی وضع مطلوب گام بردارد.^۳

۱-۵-۷. تصمیم‌گیری

«تصمیم‌گیری چارچوبی برای عملکرد کارکنان سازمان فراهم می‌سازد و از این رو

۱. صبحی صالح، شرح نهج البلاغه، نامه ۵.

۲. مهدی شریعتمداری، اصول و مبانی مدیریت، ص ۷۹ و ۹۴ و ۹۵.

۳. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ص ۱۴۲-۱۴۳.

نقشی پراهمیت در مدیریت ایفا می‌کند. همین نقش مهم موجب شده که بعضی از صاحب‌نظران، در واپسین تحلیل، برای مدیریت فقط یک کارکرد قائل شوند و آن تصمیم‌گیری است.

سایمون^۱ (۱۹۶۵) تصمیم‌گیری را با مدیریت مترادف می‌داند و معتقد است که فعالیت و رفتار سازمانی، شبکه پیچیده‌ای از فراگردهای تصمیم‌گیری است. منظور از تصمیم‌گیری تحت تأثیر قرار دادن رفتار و عملکرد افرادی است که اجرای عملیات سازمان را بر عهده دارند؛ بنابراین برای اینکه ساختار و روابط سازمانی را بشناسیم، کافی است که نحوه کاربرد قدرت تصمیم‌گیری را در آن کشف کنیم و برای آگاهی از طرز کار سازمان، شیوه‌های تصمیم‌گیری آن را مورد مطالعه قرار دهیم.

گریفیث^۲ (۱۹۵۹) تصمیم‌گیری را قلب سازمان و مدیریت تلقی می‌کند و معتقد است که تمام کارکردهای مدیریت و ابعاد سازمان را می‌توان بر حسب فراگرد تصمیم‌گیری توضیح داد. تخصیص منابع، شبکه ارتباطی، روابط رسمی و غیررسمی و تحقق هدف‌های سازمان، به وسیله مکانیسم‌های تصمیم‌گیری کنترل می‌شوند؛ از این رو تصمیم‌گیری به منزله کلید فهم پیچیدگی‌های سازمان و عملکردهای مدیریت است.

برخی دیگر از مؤلفان مدیریت (مانند کونتز و اودانل، ۱۹۷۲)، "تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی را مترادف می‌دانند، یا تصمیم‌گیری را در کانون برنامه‌ریزی قرار داده، تلویحاً می‌رسانند که تصمیم‌گیری چندان مرکزی در کارکردهای سازماندهی و کنترل ندارد"^۳. با همه این ملاحظات باید گفت که تصمیم‌گیری فعالیت و رفتاری است که در تمام وظایف و فعالیت‌های مدیریت نافذ است، ولی کل مدیریت نیست؛ زیرا فقط یکی از شیوه‌ها و طرُق‌ی است که مدیران به وسیله آن می‌توانند تحقق مؤثر هدف‌های سازمانی را میسر سازند»^۴.

۱. Simon.

۲. Griffith.

۳. Koontz and o'Donnell, 1972, p: 173.

۴. علی‌علاقه‌بند، پیشین، ص ۳۵.

۱-۵-۸. خلاقیت و نوآوری

«همه سازمان‌ها برای بقا نیازمند اندیشه‌های نو و نظرات جدیدی هستند که از رکود و نابودی سازمان جلوگیری می‌کند. منظور از خلاقیت یعنی پیدا کردن یا طراحی یک اندیشه و فکر نو و نوآوری علمی و عملی برای انجام مأموریت خود. با توجه به تحولات روزافزون و پی‌درپی در مسائل جهانی، اجتماعی و تکنولوژی، مساجد نیز باید در انجام وظایف و امور خود، خلاقیت و نوآوری داشته باشند و از همه تحولات و پیشرفت‌ها برای هدایت مردم بهره و استفاده لازم و کافی را ببرند؛ بدین ترتیب امام جماعت و مدیر مسجد باید زمینه را برای طراحی و تدوین، پرورش و افزایش و اجرای اندیشه‌های نو، به‌منظور پویایی برنامه‌های مسجد و جذاب ساختن آن‌ها برای همه اقشار و انطباق امکانات و روش‌ها با شرایط و ابزار جدید تکنولوژی مهیا سازد. امام جماعت باید با روی گشاده از پیشنهاد و طرح اندیشه‌های جدید و روش‌های نوین در مسجد استقبال نماید و آن‌ها را به‌صورت علمی مورد بررسی قرار دهد، همه جوانب آن را سنجیده، پس از بررسی‌های لازم و رفع نواقص، آن‌ها را به مرحله اجرا گذارد»^۱.

د) کارکردهای مسجد^۲

اگر نگاهی به کارکردها و خرده‌نقش‌های مسجد از زمان شکل‌گیری آن در صدر اسلام تا به حال داشته باشیم، در خواهیم یافت که مساجد همواره در طول حیات خویش از نقش‌ها و کارکردهای بسیار متنوع و متکثری بر حسب موقعیت مکانی و مقتضیات زمانی برخوردار بوده‌اند. در ادامه جهت جلوگیری از اطاله مطالب، تنها نقش‌های اصلی و مهم آن جهت تبیین بیشتر موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱. کارکرد عبادی

مراد از عبادت، خود عبادت است نه صلاحیت و استعداد آن و خود عبادت یعنی

۱. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ص ۱۴۵.

۲. محمدعلی موظف رستمی، آیین مسجد، ج ۲، ص ۱۵-۱۷۲. (برای کسب اطلاعات و آگاهی بیشتر در زمینه کارکردهای مسجد، ر.ک:

همان. مؤلف برای جلوگیری از اطاله کلام، این بخش از منبع یادشده را به‌طور خلاصه در این مقاله بیان نموده است).

اعمالی که عبد با اعضا و جوارح خود انجام می دهد؛ مثلاً برمی خیزد، می ایستد، به رکوع می رود و به سجده می افتد که غرض به همه این ها تعلق می گیرد. مسجد یعنی جایگاه سجده و سجده اوج عبادت و بندگی انسان برای خداست. در فرهنگ دینی نام مسجد یادآور بندگی و کرنش در پیشگاه خداوند متعال است. مسجد پایگاه عروج انسان از خاک به افلاک است. بررسی اهمیت و جایگاه عبادت خداوند در دین اسلام روشن می کند که چرا کارکرد نیایشی یا عبادی مهم ترین و اصلی ترین نقش مساجد از صدر اسلام تاکنون بوده است.

قرآن کریم در این خصوص می فرماید: «و ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون»^۱؛ بنابراین هدف نهایی از خلقت انسان عبادت است و هنگامی که هدف از آفرینش آدمی عبادت باشد، تمامی آنچه در دایره شمول زندگی وی وجود دارد، باید دارای منشأ عبادی و نیایشی باشد و این چنین است که خداوند متعال به ساختن مسجد امر می فرماید. مهم ترین اعمال عبادی که در مسجد انجام می گیرد عبارت اند از: برگزاری نماز جماعت، برگزاری مراسم دعا و نیایش (توسل، کمیل، ندبه، روزانه، ادعیه مخصوص ماه مبارک رمضان، ماه محرم)، مراسم اعتکاف و قرائت قرآن.

۲. کارکرد آموزشی و علمی (تعلیمی و تربیتی)

خداوند متعال یکی از جنبه های مهم رسالت پیامبر ﷺ را تبیین و تفسیر آیه های قرآن قرار داده است. بی تردید این مهم در مرتبه اول در مسجد صورت گرفته است. مسجد در تاریخ اسلام قدمت زیادی در امر آموزش دارد؛ زیرا در آغاز ظهور اسلام و حکومت خلفای راشدین، مراکز تعلیم اسلام بیشتر در مساجد و گاه در برخی از اماکن عمومی و خصوصی بوده است. علما و دانشمندان در مسجد نبوی و مسجد الحرام در مکه و دیگر مساجد یا در خانه ها و اماکن عمومی انواع علوم دینی و ادبی و موعظه و نصیحت را به مردم افاضه می کردند. حتی مراکزی که بعدها به عنوان مدارس پیشرفته در کشورهای اسلامی تأسیس شد، از نظر معماری تحت تأثیر شکل و فرم مساجد به وجود آمده است.

۱. ذاریات: ۵۶.

بنا کردن مسجد النبی که مسجد نمونه اسلام است، در حقیقت فقط تأسیس یک عبادتگاه نبود؛ بلکه به شهادت مورخان و محققان و حتی خاورشناسان، پی‌ریزی یک مدرسه بزرگ اسلامی بود. آغاز تاریخ تأسیس مدارس هر زمان که باشد، محققان و مورخان پذیرفته‌اند که پیش از پیدایش مدرسه، مسجد یگانه مرکز مهم آموزشی-فرهنگی در کشورهای اسلامی بوده است؛ به بیان دیگر در حقیقت مدرسه فرزند مسجد به شمار می‌آید. پس از پیدایش مدرسه نیز تا سال‌ها مدرسه در دامان مسجد بنا می‌شد.

آموزش اسلام امری بود که توسط پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله در جایگاه نخستین معلم در مسجد با عنوان یک مرکز تعلیم و تربیت آغاز گشت. تلقی مسجد به عنوان یک مرکز آموزشی و تعلیم در صدر اسلام، به‌طور ویژه از آن‌رو دارای اهمیت است که ترویج و گسترش فرهنگ اسلامی، خصوصاً در دهه‌های آغازین ظهور اسلام، مستلزم تربیت انسان‌ها بود؛ به همین دلیل مساجد در کنار کارکرد عبادی، به یک پایگاه آموزشی مبدل شدند.

اسلام دین علم و معرفت است. بیش از همه نظامات اجتماعی جدید و قدیم و همه ادیان و شرایع، اسلام مردم را به فراگیری دانش تشویق و ترغیب و برای پی‌ریزی فرهنگ و تمدنی قوی، تحصیل علم را بر هر زن و مرد مسلمان واجب کرده است. در این باره دستورهایی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رسیده است که فرمودند: «طلب العلم فریضه علی کل مسلم الا ان الله یحب بغاه العلم: تحصیل علم بر هر فرد مسلمانی واجب است؛ خداوند دانشجویان را دوست می‌دارد».^۱ پس در اسلام تحصیل علم و دانش اختصاص به صنف یا جنس خاصی ندارد؛ بلکه تحصیل یک فریضه عمومی و همگانی به شمار می‌رود. رسول الله صلی الله علیه و آله در حدیثی دیگر می‌فرماید: «اطلبوا العلم من المهد الی اللحد: ز گهواره تا گور دانش بجوید».^۲

بنیان مکتب شریف اسلام بر دین و دانش است. بنیانگذار آن، حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله همواره آن دو را قرین و ملزوم همدیگر می‌داند و برای دین بدون علم

۱. محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۳۰.

۲. شیخ عباس قمی، سفینه و مدینه الحکم والاثار، ماده لحد.

ارزشی قائل نمی‌شود و بر این باور است که: «اگر شخصی بامدادان راه مسجد را در پیش گیرد و صرفاً هدف او چنین باشد که راه خیر و نیکبختی را فراگیرد و یا آن را به دیگران تعلیم دهد، از لحاظ اجر و مزد اخروی همسان کسی است که عمره کامل انجام داده باشد و اگر شبانگاه با چنان هدفی به مسجد روی آورد، اجر و پاداش او برابر با اجر و پاداش کسی است که مراسم حج کامل را برگزار کرده باشد»^۱

مسلمانان صدر اسلام در عصر رسول خدا ﷺ در غیر اوقات نماز، انواع کلاس‌های آموزشی و حلقه‌های علمی و دینی و هنری را به مقتضای زمان در مساجد تشکیل می‌دادند و در موضوع‌های مورد نیاز به بحث و بررسی و تمرین می‌پرداختند. پیامبر اسلام ﷺ گاه خود استادی کلاس‌ها را بر عهده داشت و گاه کرسی استادی را به شخص دیگری که از توان علمی قابل قبولی برخوردار بود، محول می‌فرمود. اسناد و مدارک موجود نشان می‌دهد که آن حضرت اغلب اوقات وقت خود را صرف تعلیم و تربیت مردم در مسجد می‌نمودند و شرکت در نشست‌های علمی را بر سایر مجامع ترجیح می‌دادند. این الگو و برداشت از مسجد به عنوان یک مرکز تعلیم و تربیت باعث شد که در جامعه اسلامی، بین مفهوم مسجد و علم‌آموزی نوعی تقارب و ارتباط نزدیک به وجود آید و همگام با توسعه و گسترش اندیشه‌های اسلامی در جوامع مختلف که نتیجه اساسی آن توسعه مساجد بود، کارکرد علمی و آموزشی مسجد به شکل یک فعالیت اصلی روز به روز نهادینه‌تر گردد.

«یکی از نیازهای اساسی جوامع، تعلیم و تعلم است. جوامع برای زنده ماندن و پویایی و شکوفایی خود به آن نیازمندند. دعوت به یادگیری علم و درس و تشویقی که درباره کسب علم و رفعت جایگاهی که برای علم و عالمان در آیات و روایات اسلامی آمده است، مسلمانان را برای کسب علم حریص‌تر می‌سازد. از آنجاکه اولین تعلیمات در جوامع، تعلیم دینی بوده و اولین محل اجتماع مؤمنان، مسجد، به عنوان اولین مکان آموزش و تعلیم و تعلم در جهان اسلام شناخته شده است، نهادهای تعلیمی امروزی، اعم از تعلیمات دینی و غیر آن، انشعابات از مساجد آن روز است»^۲.

۱. سید محمدباقر حجتی، آداب تعلیم و تعلم در اسلام، ص ۵۴.

۲. سعید عباس نیا، کتاب‌شناسی مسجد، ص ۵.

پس از پیدایش اسلام در ایران نخستین محلی که پایگاه تعلیم و تربیت قرار گرفت، مسجد بود؛ زیرا به وسیله مسجد منظور مسلمانان که ترویج دین مبین اسلام و تعلیم مبنای آن بود، برآورده شد. اوقات تعلیم زمانی بود که مردم از کار عبادت فارغ شده، به مسجد نیاز نداشتند؛ یعنی از بامداد تا نیمروز. بعد از ظهر در فاصله بین نمازها جایگاه درس شبستان، رواق و ایوان مسجد بود. موادی که تدریس می شد، در آغاز عبارت بود از: قرآن، حدیث، بحث در اصول دین و مذهب و تفسیر قوانین شرع (فقه) و در زمان های بعد، صرف و نحو زبان عربی و ادبیات عرب، منطق و علم کلام نیز بر مواد مذکور افزوده شد.^۱

پیامبر اسلام ﷺ در جایگاه نخستین معلم در مسجد امر تعلیم و تربیت را شروع کرد و در ابتدای کار جهت بیان اهمیت و نقش تعلیم و تربیت و رواج گسترش این طرز فکر در میان جامعه اسلامی فرمود: «هر کس به منظور یاد دادن و یاد گرفتن وارد مسجدی شود، مانند مجاهدی است که در راه خدا نبرد می کند».^۲ «در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی نیز صرف نظر از کارکردهای تکمیلی و تثبیتی مساجد، اصل حضور و وجود فیزیکی و کالبدی در مکانی به نام مسجد نیز مهم است. مسجد در این زمینه در هویت دهی به فرد و معنابخشی به تجارب او مؤثر است».^۳

۳. کارکرد فرهنگی

ساختار تشکیل دهنده هر فرهنگی متأثر از عوامل زیادی است که از مهم ترین آن ها می توان به سه عامل دین، جامعه و طبیعت (جغرافیا) اشاره کرد. این عوامل در عرض همدیگر نیستند؛ بلکه به ترتیبی خاص در ساختار شکل گیری و تحول فرهنگی تأثیر می گذارند. از میان عوامل فوق، طبیعت عاملی ثابت و نسبتاً پایدار است که روش بهره برداری از آن متفاوت و متغیر است؛ این خود نیز به دو مؤلفه فوق و فرهنگ مربوط است. عامل جامعه نیز تحت تأثیر خلاقیت و بستر فرهنگی از سویی و جغرافیا از سوی دیگر قرار گرفته، متحول می شود.

۱. مساجد نخستین پایگاه های تعلیم و تربیت، روزنامه ایران، یکشنبه، ۶ اردیبهشت ۱۳۷۷.

۲. سیدمهدی سجادی، مسجد و تعلیم و تربیت: مسجد نقطه وصل، ص ۲۴۳.

۳. همو، مجله مسجد، «مسجد و تعلیم و تربیت»، ش ۴۳، ص ۳۰.

جامعه انسانی نیازمند حکومت و قانون است. قانون هنگامی معقول و مطلوب است که بر خاسته از فرهنگ صحیح باشد. این فرهنگ صحیح تنها با وضع قانون ایجاد نمی شود؛ بلکه ضروری است که نهادهای فرهنگی جامعه، مقدم بر وضع قانون آن را محقق سازند و گرنه جامعه دچار فقدان و خلأ فرهنگی خواهد شد. مسجد راه حلی است که دین مبین اسلام برای حل این معضل فرهنگی برگزیده است. مسجد مرکزی فرهنگی است که مردم را در شبانه روز پنج نوبت به خود فرامی خواند و فرهنگی ارائه می کند که به جای تکیه بر امتیازها و اختلافها، به جهات مشترک بشری تکیه دارد و ارزش های اجتماعی افرادش را در قالب تعالیم فطری و الهی که منبع حق و حقیقت است، حیات می بخشد. امروزه پس از گذشت ۱۴۰۰ سال هنوز مسجد کارکرد فرهنگی خود را از دست نداده است، بلکه بر وسعت دامنه آن نیز افزوده شده است.

آموزش به تازه مسلمانان یکی از جلوه های کار فرهنگی پیامبر اسلام ﷺ در مسجد بود. افراد تازه مسلمان یا آنان که قصد گرویدن به اسلام را داشتند، به آموزش های ویژه ای نیازمند بودند. دامنه فعالیت های فرهنگی پیامبر ﷺ در مسجد، تنها به برگزاری مجالس سخنرانی و تشکیل کلاس های آموزشی محدود نمی شد؛ بلکه جلوه های رفتاری پیامبر اعظم ﷺ بیش از هر چیز مسجد را به کانون هدایت حق جویان مبدل ساخته بود.

«پیامبر اسلام ﷺ محیط مسجد را کاملاً یک محیط فرهنگی می دانستند؛ تا جایی که در حضور آن حضرت و با اجازه ایشان، مسابقه شعر و سخنرانی در مسجد برگزار می شد و پیامبر ﷺ ضمن ابراز خرسندی از این کار، با حوصله و بردباری با چنین مسائلی برخورد می کردند. گرچه پیامبر اسلام ﷺ محور فعالیت های فرهنگی مسجد بود، ولی چنانچه پیش تر گذشت، در غیاب آن حضرت کارهای فرهنگی و آموزشی در مسجد ادامه داشت.»^۱

۱. رحیم نوبهار، سیمای مسجد، ج ۲، ص ۱۱۰-۱۲۳.

۴. کارکرد تبلیغی

هدف از تبلیغ رشد و افزایش معرفت دینی مردم و احیای آنان برای ادای وظایف دینی و اسلامی ایشان است. قرآن کریم همه انبیارا دارای شأن تبلیغی و در نتیجه همه ادیان را تبلیغی می‌داند. از نظر قرآن همه پیامبران حامل پیام‌هایی هستند که باید آن‌ها را به مردم برسانند. از نظر تاریخی نیز هر یک از پیامبران پیروانی داشتند که در همه امور از جمله تبلیغ دین از آنان پیروی می‌کرده‌اند. شأن تبلیغی همه پیامبران را از متون کلامی اسلامی نیز می‌توان دریافت؛ بنابراین تبلیغ یک اصل جاودانه و همیشگی اسلام است. مادامی که حکمی از احکام اسلام از دید برخی از مردم پنهان مانده باشد، مادامی که کسانی به این دین نگریده باشند، مادامی که زمینه گمراهی از این دین مبین وجود داشته باشد، تبلیغ هم وجود خواهد داشت و باید وجود داشته باشد؛ به همین سبب بعضی از اندیشمندان مسلمان معاصر به اهمیت و لزوم تبلیغ و هویت تبلیغی داشتن دین اسلام، کم و بیش توجه نشان داده‌اند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از همان ایام اولیه شروع تبلیغ اسلامی، از ضرورت وجود مرکزی که متولی امور تبلیغاتی باشد، آگاه و عملاً در پی تأسیس آن بودند. وجود چنین مرکزی به فعالیت‌های تبلیغاتی انسجام لازمه را می‌بخشید و امکان هدایت هر چه بهتر مبلغان را فراهم می‌آورد. با رجوع به سیره تبلیغی حضرت رسول صلی الله علیه و آله مشخص می‌شود که ایشان سه نوع مرکز تبلیغاتی داشته‌اند: سیار، موقت و ثابت.

عمده‌ترین محورهای تبلیغی مساجد مطابق با سیره نبوی صلی الله علیه و آله عبارت‌اند از: اذان، یک نماد تبلیغاتی؛ اذان از نظر لغوی به معنای اعلام است. اذان با عنوان جزئی معروف از نماز، در سال اول هجرت بعد از آنکه رسول خدا با همیاری اصحابش مسجدالنبی را بنیان نهاد، واجب شد. با رجوع به محتوای اذان مشخص می‌شود که این متن کوتاه و منسجم نمادی واحد و پر معنا برای معرفی تمام اسلام است؛ به تعبیر دیگر مسجد مکانی است که قلب امور تبلیغاتی در آن می‌تپد و اذان شعار تبلیغاتی آن محسوب می‌شود.

نماز، نشان تبلیغی اسلام: نماز را باید یک عطیه الهی به حساب آورد که اقامه آن توسط مسلمانان منشأ خیرات بسیاری است. مادر اینجا به بعد تبلیغی نماز نظر

داریم که شامل موارد زیر است:

به هنگام نمازهای یومیه مؤمنان در مسجد گرد هم می آیند و همین امر امکان تبادل اطلاعات و مطلع شدن افراد از حال یکدیگر را فراهم می سازد. به هنگام نماز مردم در مسجد با امام جماعت ارتباط مستقیم می یابند و از این طریق امر ارشاد و حل مشکل به نحو بهتری صورت می پذیرد. نمازهای یومیه، چه به صورت فرادا اقامه شوند و چه به صورت جماعت، دارای مضامین عالیهای هستند که هر یک می تواند در تربیت معنوی و اجتماعی مسلمانان مؤثر واقع شود.

بعد تبلیغی مسجد: مساجد در تمامی اعصار پایگاه اصلی فعالیت های مسلمانان، در معنای عام آن، بوده اند و این مطلب که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به تأسیس و گرامی داشت و اعتبار بخشی به مساجد نظر خاصی داشتند، مبین همین حقیقت است. نباید از این ابعاد و کارکردها غافل شد. مسجد اصلی ترین جایگاه ابلاغ آیات قرآن و احکام دین و تبیین احکام اسلام در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است. نقش واعظان در مساجد هم نقشی انکار نشدنی است.

۵. کارکرد سیاسی و تحولی (مبارزاتی)

دو واژه دین و سیاست در آیین مقدس اسلام مقوله واحدی را تشکیل می دهند؛ به عبارت دیگر عبادت و سیاست دو عنصر هم شکل هستند که به موازات هم در جهت اعتلای کلمه الله تعریف می شوند و تجلی می یابند و به هیچ وجه از هم قابل تفکیک نیستند. آنان که وجود یکی از این دو عنصر را مزاحم دیگری تلقی کرده اند، به بیراهه افتاده و مخاطب این کلام الهی شده اند که «فَإِنَّ تَذَهَبُونَ»^۱: کجا به بیراهه می روید؟

هر چند دین ابعاد وسیعی را شامل می شود و در سیاست قابل خلاصه نیست، نکته حائز اهمیت این است که بقا و دوام دین و پاس داشتن حدود و ثغور شریعت، مرهون سیاست دینی است و دین بر سر جامعه ای سایه افکن می شود که از جانب سیاستی

۱. تکویر: ۲۶.

سالم محافظت می‌گردد و رهیافت‌های سیاسی آن جامعه با آموزه‌های آن دین منطبق است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «غایه الدین الامر بالمعروف والنهی عن المنکر و اقامه الحدود»^۱ منتهای آمال دین امر به معروف و نهی از منکر و اجرای حدود الهی (حکومت دینی) است. بر اساس همین آمیختگی دین و سیاست در اسلام است که اعمال عبادی و سیاسی آن نیز از مرکز مسجد هدایت پذیر بوده و لوای بلند اسلام با علامت مخصوص عبادت و سیاست در ستیغ قلوب عارفان جهان به اهتزاز درآمده است.^۲

نکته شایان ذکر این است که آنچه مساجد را به یک کانون سیاسی-عبادی مبدل می‌کند، اجتماع مسلمانان در آن برای انجام فرایض دینی است و در سایه این تجمع و دسترسی به آحاد مسلمانان در جامعه اسلامی، کارکرد سیاسی مسجد از رونق بیشتری برخوردار می‌گردد. مسلمانان به واسطه مراسم گوناگونی چون اعیاد، تولد پیشوایان دینی و عاشورای حسینی در مساجد حضور می‌یابند و این وضعیت، ارتباط جمعی میان مسلمانان را تقویت می‌کند و فرصت مناسبی برای روشننگری سیاسی و تنویر افکار عمومی مسلمانان فراهم می‌سازد.^۳

مسجد علاوه بر آنکه محل اصلی گردهمایی اجتماعی مسلمانان بود، خیلی زود در گیر امور سیاسی آنان نیز شد و به گفته یکی از محققان این تحول گریزناپذیر بود. نیات پیامبر صلی الله علیه و آله از آغاز هر چه بود، دیری نپایید که بر اثر افزایش اهمیت اسلام، مسجد به مرکز مذهبی و سیاسی جامعه جدید تبدیل شد. مسجد جایی بود که مؤمنان برای نماز گرد پیامبر صلی الله علیه و آله جمع می‌شدند و ایشان در آنجا برای آنان سخن می‌گفتند. این سخنان نه تنها شامل دعوت به اطاعت از خدا بود، قوانینی را در بر می‌گرفت که بر زندگی اجتماعی مسلمانان نیز تأثیر داشت؛ در واقع از مسجد بود که پیامبر صلی الله علیه و آله جامعه سیاسی و مذهبی اسلام را رهبری می‌کرد.

رابطه مسجد و سیاست به چند صورت نمود یافته است؛ یکی به این شکل که مسلمانان در پی هر فتح همواره می‌کوشیدند مسجد اصلی خود را در مرکز شهر و در مجاورت محل زندگی حاکم که معمولاً دارالاماره نامیده می‌شد، بنیان نهند. در برخی

۱. عبدالواحد آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ص ۱۲۵.

۲. حسن رهبری، مسجد نهاد عبادت و ستاد ولایت، ص ۲۵۰.

۳. کوروش فتحی و اجار گاه، مسجد نقطه وصل، (تأملی دوباره بر کارکردهای مسجد)، ص ۱۸.

شهرها مسجد چنان نزدیک دارالاماره ساخته می‌شد که هر دو ساختمان ظاهراً به هم متصل بودند. این پیوستگی نزدیک نشانگر این عقیده همگانی بود که تمام قدرت سیاسی و مذهبی در دست حاکم است. خصلت ذاتی اسلام آن است که سیاست و مذهب نمی‌توانند از یکدیگر جدا باشند. یک شخص حکمران و دارای تمام اختیار این هر دو مورد بود و یک ساختمان یعنی مسجد مرکز ثقل سیاست و مذهب.

یکی دیگر از مصادیق بارز در ارتباط با فعالیت‌های سیاسی در مسجد، انتخاب مسجد برای محل اخذ بیعت است. محوریت مسجد در امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی باعث شد تا در هر شهر مسجد جامع شکل گیرد و مسئولان معتقد حکومتی از طریق آن به بررسی مسائل هر منطقه بپردازند. «سر توماس ارنولد درباره ارتباط مسجد با امور سیاسی و اجتماعی دولت می‌گوید: مسجد فقط محل عبادت نبود؛ بلکه محل زندگی سیاسی و اجتماعی نیز بود».^۱ همچنین «پیغمبر فرستادگان را در مسجد می‌پذیرفت و در آنجا به کارها رسیدگی می‌کرد و برای مسلمانان درباره سیاست دین سخن می‌گفت. عمر در مسجد مدینه از منبر به مسلمانان گفت که سپاهیان در عراق عقب‌نشینی کرده و برای حرکت بدان سرزمین آن‌ها را تشویقشان کرد. عثمان نیز وقتی مردم بر رفتار او اعتراض کردند، از منبر خود دفاع کرد. وقتی خلیفه انتخاب می‌شد، نخستین خطابه خود را که به منزله برنامه سیاسی او بود، از منبر می‌خواند».^۲

اگر مسجد را نه فقط یک مکان، بلکه اجتماعی از مسلمانان بدانیم و در مسجد برای ایجاد اتحاد و یکپارچگی و حفظ و تقویت هویت جامعه اسلامی، خطبه‌ها، سخنرانی‌ها و جلسات در نظر گرفته شود، این امر نقش بسیار مهمی را در تنویر افکار عمومی جامعه اسلامی برعهده دارد. نمونه بارز این حقیقت، خطبه‌های نماز جمعه است که در کنار کارکرد عبادی، نقش سیاسی آن بسیار واجد اهمیت است. نماز جمعه نماد فعالیت سیاسی مساجد است. از متون تاریخی چنین برمی‌آید که نماز جمعه نخستین بار کمی پیش از هجرت پیامبر ﷺ، به وسیله گروهی

۱. ابراهیم حسن حسن، تاریخ سیاسی اسلام، ص ۴۵۰.

۲. همان.

از مسلمانان در این شهر برگزار شد و بر اساس برخی از گزارش‌ها، امامت آن را «اسعد بن زراره» بر عهده داشت.

«در جامعه اسلامی نقش مساجد بدان گونه است که پیامبر ﷺ فرمود: مساجد کانون‌های همیشه بیدار امت است که مسلمانان آگاه، دل به دریای علم و حکمت بیکران خدا زده، علی‌رغم تاریکی‌های شب، در آن زنده‌دل و بیدارند و تاریکی‌ها را با نور دل بیدار خود می‌زدایند و نورافشانی می‌کنند و سرانجام با نورانیت کامل محشور می‌شوند».^۱

گام‌هایی که به سوی مساجد برداشته می‌شود، دنیاساز و آخرت‌آبادکن و آگاهی‌آفرین و وحدت‌زا است.^۲ «در صدر اسلام حرکت‌ها از مسجد آغاز و در مسجد سازماندهی می‌شد و نیروها در مسجد بسیج می‌گردید و مشکلات جامعه اسلامی در مسجد حل و فصل می‌شد؛ بدین ترتیب مسجد یک ابزار تاکتیکی موقت تلقی نمی‌گردید؛ بلکه رابطه حرکت، نهضت و انقلاب اسلامی با مسجد پیوند استوار و جاودانه و استراتژیکی بود که هیچ جایگاهی نمی‌تواند جایگزین آن گردد».^۳

مطالعه تاریخچه جنبش‌های سیاسی-اجتماعی و حرکت‌های مردمی و انقلابی در ادوار گذشته، به‌ویژه تاریخ معاصر، که با هدف ایجاد اصلاحات در ساختار نظام‌های حاکم بر جوامع بشری صورت گرفته است، نشانگر آن است که مسجد همواره خاستگاه و پایگاه ویژه و زمینه‌ساز گسترش و تعمیق و تثبیت این جریانات و تحولات انسانی بوده است. از این نظر مطالعه این پایگاه‌ها می‌تواند در تحلیل و بررسی جریانات یادشده بسیار لازم و مؤثر و پراهمیت باشد.

نگاهی به تاریخ معاصر کشور نیز نشان می‌دهد که مساجد، در جایگاه پایگاهی دینی و فرهنگی، نقش بسیار حساس و خطیری در ایجاد تحول و تشکیل هسته‌های اولیه نهضت پویا و اصیل احیای اسلام انقلابی و جهت‌دهی به حرکت‌ها و جریانات مردمی داشته‌اند. مساجد به‌عنوان جایگاه و محل تجمع و گردهمایی انسان‌های خداجوی و مؤمنان دین‌باور و ولایت‌مدار، همواره زمینه حضور و فعالیت گسترده

۱. بَشْرَ الْمُشَانِينِ فِي الظُّلَمِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِنُورِ تَامِ يَوْمِ الْقِيَمَةِ. (حسام‌الدین هندی، کنز العمال، ج ۸، ص ۲۵۳)

۲. اَنْ يَكُلَّ خَطْوَهُ يَخْطُوها إِلَى الْمَسْجِدِ دَرَجَةً. (همان، ص ۲۵۸)؛ صحیح مسلم، ج ۱، ص ۴۶۱.

۳. عمید زنجانی، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، ص ۳۰.

و همه‌جانبه انقلابیون را در صحنه‌های اجتماعی و سیاسی و حتی نظامی فراهم آورده و به‌عنوان مکانی مقدّس تکیه‌گاه خیزش‌ها و حرکت‌های انقلابی پایان قرن بیستم به‌شمار آمده است. با مطالعه روند روبه‌رشد حرکت‌ها و فعالیت‌های اسلامی، مذهبی، سیاسی و اجتماعی، درمی‌یابیم که چگونه این مکان الهی نقش زمینه‌سازی و توسعه و بسط این جریانات را ایفا نموده است. در حقیقت مساجد با محوریت در شکل‌گیری و جهت‌دهی این جنبش‌ها و نهضت‌ها، همواره نقشی اساسی در بستر تاریخ داشته‌اند.

۶. کارکرد اجتماعی

پایه و اساس دین اسلام بر اصل اجتماعی بودن قرار گرفته است تا انسان را از زندگی فردی و خزیدن در کُنج عزلت و تنهایی برهاند و او را به سوی زندگی جمعی و اجتماعی سوق دهد؛ به همین دلیل اسلام همواره مؤمنان را به شرکت در اجتماعات برای عبادت خداوند ترغیب می‌کند؛ زیرا تنها از طریق اجتماع است که مسلمانان می‌توانند به صورت یدی واحد در مقابل مصائب و مشکلات ایستادگی نمایند. (یدالله مع الجماعة)

مسجد طبق آموزه‌های اسلام دین و دنیا را به یکدیگر پیوند می‌دهد و آن دو را در قالب بنیانی واحد و استوار طراحی می‌کند. مسجد در طول تاریخ تمام جوامع اسلامی، مرکز فعالیت‌های اجتماعی بوده است؛ بدین سبب مسجد علاوه بر کارکرد اصلی خود که عبادتگاه است، محل ایفای وظایف اجتماعی از قبیل تعلیم و تربیت و محل اجتماع امت، پناهگاه مسافران و محل توزیع غذا در میان مستمندان نیز بوده است.

مسجد به مثابه مرکز اجتماع حداقل در سه زمینه مهم به مؤسسان خود خدمت کرده است: زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و آموزشی. وسعت و اهمّیت هر یک از این نقش‌ها بنا بر اوضاع خاص هر منطقه، از محلی تا محلّ دیگر، متفاوت است؛ اما در بیشتر موارد مسجد نیازها و احتیاجات طرفداران خود را برآورده کرده است. مسجد در وقت نیاز به اعضای خود کمک می‌کرد. مردم غالباً در هنگام مصائب نظامی و

بلاهای طبیعی به مسجد پناه می‌برند. در خشکسالی، بلا و طاعون مردم برای دعا و طلب کمک از خدا به مساجد می‌رفتند و زنان نازا در طلب معجزه به بعضی از مساجد رومی آوردند. مراسم تشییع و نماز میت گاهی در مساجد برگزار می‌شد و هنوز نیز می‌شود و در آنجا به بستگان متوفاً تسلیت می‌گویند. معمولاً خطر قریب‌الوقوع ابتدا در مسجد اصلی شهر اعلام می‌شد.^۱

یکی از علل تأکیدات پیامبر اسلام ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام مبنی بر حضور در نماز جماعت به صورت صفوف فشرده و نزدیک، ایجاد روحیه تعاون در بین نمازگزاران و افزایش بُعد اجتماعی در کنار انجام اعمال عبادی بود و این حضور می‌تواند از هرج و مرج و عنان گسیختگی که جامعه به مرور زمان دچار آن می‌شود، جلوگیری کند. تشکیل این اجتماعات در مکان مقدس مسجد باعث می‌شود مؤمنان تحت توجه و ارشاد عالمان دین، مبنی بر رعایت و انجام احکام و اعمال اسلامی قرار گیرند و نتیجه رعایت این دستورها تحقق جامعه‌ای سعادت‌مند خواهد بود.

۷. کارکرد روانی و رفتاری (تربیتی)

«اضطراب و نگرانی یکی از بزرگ‌ترین ابعاد زندگی انسان و آرامش یکی از گمشده‌های مهم بشر است که همواره در جستجوی آن بوده و هست و از آغاز زندگی برای یافتن آن تلاش کرده است. دنیاپرستی و دلباختگی به زرق و برق زندگی، خیالات پوچ و بیماری‌ها و بی‌هدف بودن زندگی به هر انسانی لطمه می‌زند و موجب اضطراب و نگرانی او می‌شود. در چنین حالتی است که انسان، آگاه و ناخودآگاه به جستجوی گمشده‌اش - آرامش - می‌پردازد. اعتقاد انسان به خدا، او را از دنیاپرستی باز می‌دارد و از سوءظن و خیالات پوچ می‌رهاند و به زندگی او هدف می‌بخشد و در برابر مشکلات زندگی پایدار کرده و به آینده امیدوار می‌سازد. چه مکانی بهتر از مسجد، مکان امن الهی، جهت یافتن آرامش معنوی؟ جایی که خانه آن خدایی است که دل‌ها آرامش خود را از او طلب می‌کنند؛ «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»^۲: داروی همه دردها ذکر خداست؛ البتّه توجّه داریم که منظور از ذکر، تنها الفاظ و جملاتی که بر

۱. محمد مکی سبّاعی، تاریخ کتابخانه‌های مساجد، ص ۳۲-۳۵.

۲. رعد: ۲۸؛ آگاه باشید که تنها یاد خدا آرام‌بخش دل‌هاست.

زبان جاری می‌کنیم نیست؛ در عین حالی که ذکر زبانی خود دارای ارزش و فضیلت زیادی است؛ بلکه مهم این است که در مرحله نخست ذکر خدا آن قدر عمیق و حساب شده و خالصانه باشد که ارتباط محکمی را میان بنده و خالق به وجود آورد، و در مرحله دوم این ذکر به صورت ارتباط حبیب و محبوب و عاشق و معشوق در آید.^۱ «قرآن کریم هم فلسفه نماز را به یاد داشتن خداوند دانست و ذکر و یاد خداوند مهربان هم موجب سکون و آرامش دل‌ها می‌شود».^۲ «لذا دعا و نیایش به پیشگاه خداوند متعال خود زیباترین عرصه تجلی کمال جویی و زیبایی دوستی و در نتیجه، کاری سراسر هنرمندانه است؛ از این رو مؤمنان واقعی تحت تأثیر روح زیبای پرستش الهی و ربوبی که مظهر عاطفه، رحمت و زیبایی جویی انسانی می‌باشد، قرار دارند؛ همچنان که خدای بزرگوار آن‌ها با کلمه مبارک «بسم الله الرحمن الرحیم» به خلق و اراده هستی مبادرت جسته است».^۳

«علت نام‌گذاری مسجد به مسجد نیز از آن روست که جایگاه سجده و تواضع در برابر خداوند است و سجده مظهر اوج بندگی و نشان کمال عبودیت است. انسان با نماز خواندن و ارتباط با خدا احساس آرامش روحی می‌کند و نیاز روح خود را برطرف می‌سازد. این خود یک حقیقتی است که علمای روان‌شناس اعتراف دارند؛ می‌گویند انسان به علل و عواملی حالتی پیدا می‌کند که یک نوع آشفتگی و ناهماهنگی در احساساتش پیدا می‌شود که ناشی از آشفتگی روح است. قطعاً این‌گونه افراد احتیاجاتی معنوی دارند که برآورده نشده است و کم و کسری در روح آن‌ها وجود دارد. یکی از نیازهای روح همین ارتباط با خداست. هنگامی که این ارتباط برقرار شد و به این حاجت فطری و تکوینی پاسخ داده شود، انسان به اطمینان خاصی می‌رسد».^۴

«عبادت پرورش‌دهنده روح و روان آدمی و پاسخ‌گفتن به یک نیاز طبیعی و مهم اوست. کسی که نیازهای جسمی و روانی خود را به‌طور منطقی پاسخ گوید،

۱. احمد صادقی اردستانی، جلوه‌های نماز، ص ۸۶.

۲. مجله دانشمند، آبان ۱۳۴۶، شماره ۱، ص ۱۷.

۳. فصلنامه پژوهش مطالعاتی نماز نیایش، پاییز ۷۹، شماره ۳، ص ۹۵.

۴. سیدمهدی سجادی، مجله مسجد، «مسجد و تعلیم و تربیت»، ش ۴۳، ص ۷.

شخصیتی متعادل می‌یابد؛ برعکس عدم پاسخ منطقی به نیازهای واقعی و فطری، شخصیت انسان را دچار تباهی و یا دست کم نقصان و کمبود می‌کند. عبادت و راز و نیاز با خداوند، نیاز واقعی و فطری هر انسان و مکمل، بلکه مقوم شخصیت اوست. گرچه عبادت در هر مکانی این نیاز روحی را به‌طور نسبی تأمین می‌کند، ولی این نیاز در مسجد و عبادتگاه بهتر و کامل‌تر تأمین می‌شود»^۱.

«مسجد به‌عنوان مکان از دو جلوه و ناحیه متفاوت برخوردار است. به‌عبارت دیگر دو گونه رفتار می‌تواند در این مکان ویژه متجلی شود که در امر تعلیم و تربیت و جهت‌دهی رفتارهای فردی و جمعی افراد بسیار مؤثر است. ناحیه جلویی و ظاهری مسجد که در آن رفتارها و اعمال و روابط پسندیده دینی و مذهبی و مقبول شرع و دین رخ می‌نماید و ناحیه عقبی و یا پنهان که طی آن رفتارهای شخصی، غیر جمعی و کنترلی رخ می‌دهد. هنگامی که انسان‌ها به‌صورت جمع در حال برگزاری مناسک و انجام فرایض هستند، رفتارهای جمعی و مقبول و عمومی ظاهر می‌شود و هنگامی که انسان‌ها به‌صورت غیر جمعی و به‌صورت فردی در مسجد ظاهر می‌شوند، خودبه‌خود به محاسبه کنترل و بررسی رفتارهای شخصی و فردی می‌پردازند. ویژگی مسجد به‌عنوان یک مکان در مقابل دیگر مکان‌ها این است که مسجد ماهیتاً علاوه بر اینکه محلی برای تجمع و همبستگی جمعی است و انسان‌ها با حضور جمعی در آن به همبستگی رفتارهای جمعی می‌اندیشند، به‌طور مکانی و موقعیتی و با عنایت به نگاه خاص فردی که در آن مکان حاضر می‌شود، خودبه‌خود فرد را به درون خود ارجاع داده و آنچه را که در جمع از طرح آن پرهیز می‌کرد، در حالت انفرادی به طرح آن می‌پردازد و طرح این موضوعات و مسائل رفتاری و فکری فردی بیشتر حالت اصلاح‌کنندگی و ترمیمی و کنترلی دارد»^۲.

حضور در مسجد تمرین توجه به خداست؛ آزمون ترک دنیا است؛ امتحان مبارزه با نفس و ترک گناهانی همچون غیبت، سخن‌چینی، بیهوده‌گویی و مانند آن‌هاست. راستی آیا اهداف نظام تربیتی اسلام چیزی جز دستیابی به چنین فضیلت‌های

۱. رحیم نوبهار، مسجد نمونه، ص ۱۵-۱۶.

۲. سید مهدی سجادی، مسجد نقطه وصل، «مسجد و تعلیم و تربیت»، ص ۲۴۷.

ارزشمندی است؟ مگر همین فضایل اخلاقی نیست که هر کس بدان دست یافت، در سایه آن‌ها لذت ایمان را می‌چشد و هرگز به دامن فساد و تباهی در نمی‌غلتد؟ آثار سازنده و تربیتی حضور در مسجد به‌مرور به دیگر اعمال مؤمن نیز سرایت می‌کند؛ زیرا حضور در مسجد حضور در خانه خداست. به‌طور طبیعی کسی که با خانه خدا انس دارد، تلاش می‌کند در خارج از مسجد نیز عملکردی متناسب و همگون با حضور در مسجد داشته باشد.

در مقام شمارش آثار سازنده تربیتی مسجد، باید از نقش آن در پرورش جمع‌گرایی در مسلمانان نیز یاد کرد. «برای مساجد به‌عنوان یک مکان می‌توانیم نقش دوگانه‌ای راقائل شویم: نقش اول کمک به اصلاح و انجام رفتارهای جمعی افراد است که در اینجا مشترک با مدرسه است؛ چراکه افرادی که در مساجد گرد هم می‌آیند، از طریق دین و آیین‌ها و مناسک جمعی به هم متصل می‌شوند؛ زیرا که عقاید مذهبی درونی‌اند و نیاز به آیین‌ها و شرکت در مناسک را ایجاد می‌کنند. افراد با شرکت در این مراسم و انجام این فعالیت‌ها هویت جمعی خود را سامان می‌دهند. به هر حال مسجد می‌تواند به ایجاد و تقویت رفتارهای مقبول کمک نماید. رفتارهایی که ممکن است، انجام آن در مدارس معمول باشد، در مسجد ممکن است، پسندیده نباشد؛ بنابراین نقش مهم مساجد ایجاد تمایز بین رفتارهایی است که در مدارس رخ می‌دهند، با رفتارهایی که در مساجد قابل قبول‌اند؛ به عبارت دیگر برای ظهور و تجلی بعضی رفتارها لاجرم به موقعیتی مکانی به نام مسجد نیاز است.

نقش دوم برگرفته از دیگر ویژگی مکان است که احساس تعلق و احساس درونی بودن انسان‌ها را به خود جلب می‌کند. مکان‌ها به انسان‌ها حس تعلق خاصی نسبت به خود می‌دهند و این حس تعلق، خودبه‌خود منجر به بروز رفتارها و واکنش‌های خاص می‌شود که می‌تواند در امر تعلیم و تربیت و به‌خصوص تعلیم و تربیت دینی و اسلامی (با عنایت به وجود مکانی به نام مسجد) از آن‌ها بهره برد؛ بنابراین مکان‌ها موجبات تعلق رفتاری افراد را فراهم می‌کنند؛ یعنی افراد به واسطه حضور فیزیکی و مستمر در آن مکان‌ها، کم‌کم نسبت به انجام رفتاری خاص

و سپس حضور در مراکز خاص احساس تعلق می کنند. مساجد نیز می توانند (باید) این حس را به افراد منتقل نمایند که افراد برای انجام بعضی رفتارها و اعمال به حضور در مسجد راغب شوند»^۱.

۸. کارکرد ترغیبی (تشویقی)

یکی از کارکردهای مسجد جنبه ترغیب و تشویق نمازگزاران است. در این راستا تشویق و نصیحت و ترغیب مؤمنان جهت انجام اعمال صالح و نیکو موجب می شود که از این طریق افراد به انجام رفتارهای دینی رهنمون شوند. موعظه، خطابه و سخنرانی که توسط امامان محترم جماعت یا سخنرانان صورت می گیرد، همه باهدف ترغیب مؤمنان به انجام اعمال نیک و افعال عبادی و نهی از اعمال منکر صورت می گیرد. آیات و روایات متعددی از رسول گرامی اسلام و ائمه اطهار وجود دارد که از پاداش ویژه برای نمازگزاران و اهل مسجد حکایت می کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «ان الله وعد أن يدخل الجنة ثلاثة نفر بغير حساب و يشفع كل واحد منهم في ثمانين ألفاً: المؤمن و الامام و رجل يتوضأ ثم يدخل المسجد فيصلى في الجماعة»^۲ خداوند وعده فرموده است سه نفر را بدون حساب و کتاب به بهشت می برد: مؤذن و امام جماعت و فردی که وضو می گیرد، داخل مسجد می شود و در نماز جماعت شرکت می کند. ایشان در جای دیگر می فرمایند: «من توضأ فأحسن الوضوء ثم عمد الى صلاة الجماعة كتب الله له بكل خطوه يخطوها حسنه و كفر عنه سيئه»^۳ هر کس وضو بگیرد و به طرف نماز جماعت حرکت کند، در مقابل هر گامی که برمی دارد، خداوند بزرگ برای او ثوابی ثبت و گناهی را از وی پاک می کند.

تمام این روایات و تأکیدات صورت گرفته در دستورات اسلامی مبنی بر بیشتر بودن ثواب در عبادات جمعی مساجد در مقایسه با عبادات فردی، برای تشویق و ترغیب مسلمانان است تا حضور خویش را در مساجد بیشتر نمایند و این حضور گسترده نتایج بسیار مثبتی را در آینده، چه برای فرد و چه برای اجتماع، به همراه خواهد داشت.

۱. سیدمهدی سجادی، مجله مسجد، (مسجد و تعلیم و تربیت)، ش ۴۳، ص ۳۲-۳۳.

۲. حسین نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۴۴۹.

۳. همان، ص ۴۴۸.

تعریف مفهوم جوان و جوانی

الف) تعریف واژگانی جوان

جوان در لغت به معنای برنا، تازه، نو و چیزی است که از عمر آن چندان نگذشته باشد.^۱ در زبان عربی نیز از آن به شباب، حداثت و دهار تعبیر شده است. شباب از ماده «شَبَّ یَشَبُّ» به معنای برافروختن است.^۲

«دستیابی به تعریف یگانه برای جوان و جوانی و به‌ویژه بیان دقیق دوره سنی آن در منابع اسلامی و روانشناسی و تربیتی بسیار دشوار است و جمع کردن آن‌ها دشوارتر؛ با این حال دوره‌های تربیت را این‌گونه دسته‌بندی کرده‌اند: نوزادی، کودکی، نوجوانی و جوانی. در این میان محدوده سنی جوانی ۱۶ تا ۲۰ سال است؛^۳ البته برخی ۲۰ تا ۳۰ سال^۴ و گروهی نیز ۱۵ تا ۲۰ سال را دوره جوانی دانسته‌اند»^۵

۱. علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه.

۲. مسعود جبران، فرهنگ الفبایی الرائد.

۳. غلامحسین شکوهی، تعلیم و تربیت، ص ۱۹۸.

۴. کوچتکف، Kenison, Kenneth، برگرفته از: علی قائمی، جوان از دیدگاه نیازها، خواسته‌ها و مصالح، ص ۱۵.

۵. همان.

ولی شورای عالی جوانان کشور سن جوانی را از سن ۱۵ تا ۲۹ اعلام نموده است. با در نظر گرفتن آنچه از تفسیر آیات و روایات مربوط به جوانی و نظریه‌های روان‌شناسی به دست می‌آید، جوانی را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: «جوانی مرحله‌ای بی‌بدیل از عمر انسان است که پس از پایان دوره نوجوانی، یعنی از ۱۶ سالگی آغاز می‌شود و پیش از دوره بزرگسالی، در حدود ۲۴ سالگی پایان می‌یابد. شرایط و ویژگی‌های خاص دوره جوانی، آن را از دیگر دوره‌ها جدا می‌سازد».^۱

ب) هویت جوان

«امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: "تعجب می‌کنم از کسی که در جستجوی گمشده‌ای برمی‌آید و حال آنکه (خود) را گم کرده و در جستجوی آن بر نمی‌آید"».^۲ هویت^۳ را غالباً به معنای حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد، می‌دانند؛ به عبارت دیگر آنچه منسوب به «هو» است و در تعریف دیگری آن را عبارت از «تشخص» می‌دانند.

اریکسون^۴ بیش از سایر اندیشمندان به این مهم پرداخته و معتقد است: «یک هویت شخصی مستحکم (باثبات) این امکان را برای یک جوان مهیا می‌کند که آشنایی خویش را با سایر مردم توسعه بخشد».^۵

باید توجه داشت که بیشتر روان‌شناسان هویت را در مقابل بی‌هویتی یا گم کردن خویش و به‌طور روشن‌تر در برابر «ازخودبیگانگی» قرار می‌دهند و تشکیل هویت را شامل تحقق سه پدیده می‌دانند که عبارت‌اند از: «احساس تداوم و ثبات»، «احساس اینکه دیگران او را فردی باثبات بشناسند»، «اطمینان فرد به ثبات شخصیت خود».^۶

۱. مهدی طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، ص ۱۴.

۲. مرتضی مطهری، سیری در نهج البلاغه، ص ۲۹۷.

۳. Identity.

۴. Erikson.

۵. Seifert. Educational Psychology, 1996-P. 12.

۶. سعید شاملو، مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت، ص ۶۵.

داشتن هویت را می‌توان یک نیاز روحی برای جوان تلقی کرد. ارایش فروم^۱ در بیان نظریات خود به این موضوع اشاره می‌کند؛ ولی باید توجه نمود که اگر آدمی نتواند با خلاقیت، نیاز به احساس منحصر به فرد بودن را ارضا نماید، آن‌گاه این احساس را راه همانندسازی با انسان‌های دیگر تحقق می‌بخشد.^۲

هویت را می‌توان در مقوله‌های متنوع فردی (شخصی)، خانوادگی، فرهنگی، اجتماعی، ملی، تاریخی و تمدنی مورد ملاحظه قرار داد. در این بحث به‌طور مشخص مقوله هویت فردی را به دلیل اهمیت بیشتر آن مطرح خواهیم نمود. «منظور از «هویت فردی»، این است که آدمی مایل است خویشتن را دریابد و بشناسد و در عین حال می‌خواهد فردی باشد «ممتاز» و برای رسیدن به این مقام، خود را به شخص یا گروهی از اشخاص نسبتاً ممتاز و برجسته نزدیک می‌کند یا به اصطلاح، خود را با آن‌ها همانند می‌سازد تا به واسطه امتیاز و تشخیصی که آن افراد یا آن گروه دارند، تا حدی صاحب تشخص و امتیاز گردد».^۳

«کلود دوبار^۴ هویت را در یک تقسیم‌درونی به دو بخش "هویت برای خود" و "هویت برای دیگری" تقسیم می‌کند. "هویت برای خود" در فرآیندی بیوگرافیک شکل می‌گیرد و به سؤال "چه کسی می‌خواهید باشید" پاسخ می‌گوید و در حقیقت همان هویت انتظاری است و "هویت برای دیگری" که در فرآیندی ارتباطی - اجتماعی شکل می‌گیرد، به سؤال "چه نوع مرد یا زنی هستید" پاسخ می‌گوید و در حقیقت همان هویت پذیرفته شده است و سه بعد در آن مورد توجه قرار می‌گیرد: ۱. حوزه یا میدان سرمایه‌گذاری (دسترسی به قدرت)؛ ۲. هنجارهای رفتاری؛ ۳. ارزش‌های ناشی از رفتار ارتباطی.

از نظر دوبار، هویت بدین معنا هرگز یک داده از پیش تعیین شده نیست؛ بلکه در یک عدم اطمینان کم و بیش زیاد و نسبتاً مداوم ساخته می‌شود. درست است که هویت یک داده از پیش تعیین شده نیست، ولی بر پایه و اساس مقولات اجتماعی و

۱. Erich Fromm .

۲. علی‌اکبر سیاسی، نظریه‌های روان‌شناسی شخصیت، ص ۱۵۰.

۳. محمدرضا شرفی، جوان و نیروی چهارم زندگی، ص ۱۶۳-۱۶۵.

۴. Cloude Dubar .

موقعیت‌های موروثی نسل پیشین ساخته می‌شود؛ به عبارت دیگر هویت پدیده‌ای منفعل نیست که تنها نتیجه انتقال بی‌چون و چرا و تمام و کمال ارزش‌ها و هنجارهای نسل پیشین باشد؛ بلکه هویت پویاست و بر اساس آنچه از نسل گذشته به ارث رسیده، دائماً در حال تجدید است و چیزهای نو به آن افزوده می‌شود. بدین لحاظ هویت جدید با هویت نسل گذشته کاملاً مطابق نیست؛ بنابراین "هویت چیزی جز نتیجه ثابت و موقت فردی و جمعی، ذهنی و عینی، بیوگرافیک و اختی فرایندهای مختلف اجتماعی شدن نمی‌باشد که همزمان افراد را می‌سازد و نهادها را تعریف می‌کند" ^۵، ۶.

ج) جوان و هویت دینی

«در نظام‌های مختلف اجتماعی، اعم از سنتی و مدرن، قدیمی‌ترین راه احراز هویت افراد، تعلق و وابستگی آن‌ها به طبقات بود؛ اما اکنون در جوامع پیچیده و به‌ویژه در جوامع پیشرفته صنعتی (دانش‌محور) که شهرنشینی به حد اعلائی خود رسیده است، هویت افراد از حیث فردی و جمعی تفاوت‌های چشم‌گیری پیدا کرده است. به همین نسبت شناخت این هویت‌ها دشوار شده است؛ زیرا "شهرها عموماً مروج تنوع و خلاقیت هستند و بهترین‌ها و باهوش‌ترین‌ها را جذب می‌کنند" ^۷. در واقع می‌توان گفت ایده‌ها، شیوه‌ها، رسوم و نیازهای جدید در شهرها گسترش می‌یابند و اذهان آدمیان در اینجا به‌طور طبیعی معطوف به آینده است.

اکنون این سؤال مطرح می‌شود که چنین جوامعی با ارتقا و رشد شاخص‌های مزبور، چه تأثیری بر هویت دینی و فرهنگی افراد می‌گذارند؟ در نتایج تحقیقی که به بررسی ارزش‌های جهانی در سال ۲۰۰۳ در تعدادی از کشورهای جهان پرداخته است، فرایند صنعتی شدن، شهرنشینی و ارتقای سطح تحصیلات و ثروت، به شدت از تأثیر سازمان‌های دینی در جوامع مرقه‌کاسته است؛ به علاوه میزان حضور در

۵. Dubar Claude, La souali safion construction les identiofe souale pragessionanelles.

۶. محمدباقر آخوندی، هویت ملی-مذهبی جوانان، ص ۱۹.

۷. مالکوم واترز، جامعه سنتی و جامعه مدرن، ص ۲۳۴.

مراسم و مناسک دینی و اهمیت ذهنی دین در زندگی مردم نیز کمتر شده است.^۱ «از این رو شاید بتوان گفت: شرایط مدرن و پیچیدگی‌های زندگی امروزین بشر، تأثیر بسزایی بر هویت افراد نهاده است؛ از سوی دیگر باید اذعان نمود: بازاندیشی نسبت به هویت افراد به سبک و سیاق گذشته ممکن نیست؛ زیرا عوامل بسیار مؤثر و در عین حال پیچیده دیگری نیز در تاروپود زندگی انسان‌ها مؤثر هستند و در نتیجه نمی‌توان ماهیت واقعی افراد را از میزان مشارکت در مراسم و مناسک یا صرفاً با عضویت آن‌ها در گروه خاص یا از روی فعالیت روزانه آن‌ها شناخت.»^۲

«با توجه به گستردگی مفهوم هویت، هر فرد هویت‌های گوناگونی دارد که هویت دینی یکی از آن‌هاست. هر انسانی به هویت دینی نیاز دارد؛ چون گرایش به پرستش از نیازهای فطری اوست؛ به این معنا که فرد، مستقل از هر گونه یادگیری، در درونش تمایل به عبادت و بندگی خدا را احساس می‌کند. تجلی چنین احساس و تمایلی در اعمال و رفتار دینی آشکار می‌شود. هویت دینی رابطه بین آدمی و دین را تبیین می‌کند. تدوین آن هویت، احساس تعهد و مسئولیت در قبال ارزش‌ها و باورهای آن مکتب را در پی دارد.

برخی صاحب‌نظران تعهد را به عنوان سنگ بنای هویت دینی تلقی نموده‌اند. با توجه به آنچه هویت دینی در اختیار نسل جوان قرار می‌دهد، اختلال و آشفتگی در آن سبب ضعف دین‌داری در میان جوانان می‌شود؛ زیرا تعهد و مسئولیت‌پذیری فرد را در قبال گزاره‌های دینی کاهش می‌دهد و این گونه، ضمانت اجرایی احکام دینی کاهش می‌یابد. اختلال در هویت دینی سبب می‌شود فرد نه بتواند ارزش‌های دینی گذشته خود را ارزیابی کند و نه صاحب ارزش‌هایی شود که به کمک آن‌ها بتواند آزادانه برای آینده طرح‌ریزی کند. با درهم‌ریختگی نظام ارزشی فرد، از دیدگاه جوان امر مثبت و خوبی در مفاهیم دینی وجود ندارد تا انگیزه‌ای برای گرایش به آن داشته باشد؛ بنابراین دچار بی‌تفاوتی و بی‌مسئولیتی می‌شود. تخریب نظام ارزشی دینی سبب می‌شود بسیاری از افرادی که دچار بحران هویت دینی

۱. رونالد اینگلهارت، نوریس پیپا، مقدس و عرفی: دین و سیاست در جهان، ص ۴۸.

۲. سیدجواد نگارنده، هویت اجتماعی، ص ۶۶-۶۷.

هستند، در پی هویت منفی باشند و هویتی بر خلاف آنچه اولیای دین در نظر گرفته‌اند، برگزینند.

بسیاری از رفتارهای ضداجتماعی و ناسازگارانه نوجوانان را می‌توان از این دیدگاه توضیح داد. مسئولیت‌گریزی، دل‌زدگی و بی‌تفاوتی، هر کدام از آثار نبود هویت هستند که در عرصه دینی و در قالب‌های بی‌توجهی به فرمان‌های الهی، بی‌علاقگی نسبت به ارزش‌ها، گزاره‌ها، اماکن، مراسم و نمادهای دینی بروز می‌کند. با بیان این مطالب مشخص شد که بحران هویت دینی، سبب تضعیف باورهای دینی، اختلال نظام ارزشی مذهبی و بی‌توجهی به احکام دینی می‌شود. مسجد از مهم‌ترین مفاهیم و موضوعات دینی است که بحران هویت دینی جوان، سبب پایین آمدن اعتقاد به آن و ضعف گرایش به حضور در جمع نمازگزاران می‌شود.^۱

از گرایش‌های فطری انسان می‌توان به حقیقت‌جویی، فضیلت‌خواهی، عشق و پرستش، تمایل به زیبایی و خلاقیت اشاره کرد. تمایلاتی که آدمی از درون به این پدیده‌ها در خود احساس می‌کند، موجب می‌شود به دنبال ارضا و یافتن پاسخ برای آن‌ها باشد. همان‌طور که گفتیم، «از نیازهای فطری آدمی، گرایش به عشق و پرستش است؛ به این معنا که فرد در درونش تمایل به عبادت و بندگی خدا را احساس می‌کند. تجلی چنین احساس و تمایلی، در اعمال و رفتار دینی آشکار می‌شود».

رابطه آدمی و دین و نسبتی که با آن پیدا می‌کند، در مقوله هویت دینی قابل تبیین و توضیح است. به گفته یکی از روان‌شناسان «هدف ایدئولوژی، ایجاد تصویری در ذهن شخص است که احساس فردی و جمعی هویت را در او تقویت نماید».^۲ بدیهی است از پیامدهای تکوین هویت دینی، احساس تعهد و مسئولیت در قبال ارزش‌ها و باورهای آن مکتب است. برخی از صاحب‌نظران «تعهد را به عنوان سنگ بنای هویت دینی تلقی می‌نمایند».^۳

اولین و مهم‌ترین دستاورد هویت دینی، پاسخ به پرسش‌های بنیادین و عمیق آدمی

۱. محسن محمدی، مسجد و مشارکت جوانان در آن، ص ۱۱۳-۱۱۵.

۲. سعید شاملو، مکاتب و نظریه‌ها در روانشناسی شخصیت، ص ۶۷.

۳. همان، ص ۶۹.

است. ساموئل هانتینگتون معتقد است: «دین برای کسانی که با پرسش‌هایی از این دست روبرو هستند که "من کیستم، به کجا تعلق دارم"، پاسخ‌های قانع‌کننده‌ای دارد».^۱

ژان فوراستیه^۲ صاحب‌نظر، اقتصاددان و جامعه‌شناس فرانسوی نیز معتقد است: «بشر امروز پاسخ به پرسش‌های مربوط به انسان را نیافته است و از آن مهم‌تر نتوانسته است هیچ‌گونه پاسخ مشترکی با دیگر هم‌نوعانش بیابد که قانع‌کننده نیز باشد؛ به همین دلیل انسان‌های امروزی به تمام پرسش‌های عملی که در زندگی سیاسی، اجتماعی، خانوادگی و فردی مطرح می‌شود، پاسخ‌هایی کاملاً متفاوت با یکدیگر و اغلب متناقض می‌دهند. افزوده بر این پاسخ‌ها، تصمیم‌ها و اقدامات آن‌ها کاملاً بی‌ثبات و فاقد اعتبار است؛ زیرا یک فرد معین، حسب سلیقه روز، برخوردها یا آخرین اطلاعات دریافتی، همواره نظریاتش را تغییر می‌دهد؛ به این ترتیب به علت فقدان نظریات بنیادی مذهبی و اخلاقی و فلسفی درباره هستی و انسان، مفهوم زندگی، شرایط زندگی بشر، خوشبختی، امکاناتی که بشر به مدد آن‌ها می‌تواند به سعادت برسد و استفاده صحیح و سالم از زندگی و به دلیل فقدان پاسخ‌های مطمئن و موثق درباره رازهای هستی و سرانجام آن، بشر امروزی خود را در برابر این مسائل ناتوان‌تر از گذشته و تنها می‌یابد».^۳ «هویت دینی توانایی آن را دارد که فلسفه ارضاکننده حیاتی برای بشر تنظیم، تدوین و ارائه کند».^۴

«پیامد دیگری که از تکوین هویت دینی برای نسل جوان عاید می‌شود، جهت‌مند شدن زندگی است. ساموئل هانتینگتون معتقد است، دین به زندگی نخبگان نوپای جوامعی که در حال مدرن شدن هستند، جهت و معنا می‌دهد. رونالد دورکیم می‌گوید: 'ارزش نهادن به یک دین سنتی، خواسته‌ای است که در برابر احترام گذاشتن به فرهنگ ملت‌های مسلط قرار می‌گیرد و غالباً به‌طور هم‌زمان، طبقه حاکم که ارزش‌ها و شیوه‌های زندگی خود را با فرهنگ آن ملت مسلط تطبیق

۱. ساموئل هانتینگتون، برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ص ۱۵۳.

۲. John Forsythe.

۳. ژان فوراستیه، تمدن سال ۲۰۰۱، ص ۱۰۶ و ۱۰۷.

۴. محمدرضا شرفی، جوان و بحران هویت، ص ۹۵-۹۷.

داده‌اند، در تضاد قرار می‌گیرد»^۱.

امام خمینی ره نیز در تبیین رابطه اسلام و زندگی بر جامعیت و شمول همه‌جانبه دین تأکید نموده، می‌گوید: «مذهب اسلام، همزمان با اینکه به انسان می‌گوید که خدا را عبادت کن و چگونه عبادت کن، به او می‌گوید، چگونه زندگی کن و روابط خود را با سایر انسان‌ها باید چگونه تنظیم کنی و حتی جامعه اسلامی با سایر جوامع باید چگونه روابطی را برقرار نماید. هیچ حرکتی و عملی از فرد و یا جامعه نیست، مگر اینکه مذهب اسلام برای آن حکمی مقرر داشته است؛ چون اسلام هدایت جامعه را در همه شئون و ابعاد به عهده گرفته است»^۲.

احراز هویت دینی برای نسل جوان به منزله تقویت روحیه امیدواری و نشاط برای آینده‌ای بهتر است؛ زیرا از جلوه‌های دین مبین اسلام، انتظار حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام است. نسلی که منتظر است، در حقیقت به فردایی امیدوار است که به مراتب بهتر از امروز است؛ علاوه بر این امر قومی که انتظار مصلحی را می‌کشند، خود باید صالح باشند.

از پیامدهای دیگر هویت دینی، ایجاد وحدت اعتقادی است. برنارد لیویس^۳ معتقد است که در جهان اسلام «در موارد اضطرار، مسلمانان بارها این تمایل را نشان داده‌اند که در قالب یک وحدت دینی، هویت بنیادین و ایمان خود را باز یابند؛ یعنی هویتی که نه با معیارهای قومی یا سرزمینی، بلکه به وسیله اسلام تعریف شده باشد». ژیل کیپل^۴ هم بر اهمیت موضوع هویت تأکید می‌کند و می‌گوید: «اسلامی شدن دوباره، از سطوح پایین اجتماع، اولین و مهم‌ترین راه بازسازی هویت در جهانی است که معنای خود را از دست داده و بی‌شکل و بیگانه شده است»^۵.

امام خمینی ره نیز مهم‌ترین عامل پیروزی را وحدت عامه مردم تلقی می‌داند: «روی موازین مادی، روی موازین عادی، باید با یک یورش ما از بین رفته باشیم؛ لکن

۱. ساموئل هانتینگتون، برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ص ۱۵۹.

۲. روح‌الله خمینی، آئین انقلاب اسلامی، ص ۱۱۸.

۳. Bernard Lewis.

۴. J. Copel.

۵. ساموئل هانتینگتون، برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ص ۱۵۳.

قدرت ایمان، پشتیبانی خدای تبارک و تعالی، اتکال به ولی عصر علیه السلام شما را پیروز کرد. برادران من از یاد نبرید این رمز پیروزی را. این وحدت کلمه‌ای که در تمام اقشار ایران پیدا شد، معجزه بود. کسی نمی‌تواند این را ایجاد کند؛ این معجزه بود؛ این امر الهی بود؛ این وحی الهی بود نه کار بشر. رمز پیروزی شما اول ایمان ثابت و بعد وحدت کلمه، این دو مطلب را حفظ کنید»^۱.

رابطه ادیان و تمدن‌ها یکی از مباحث مهم و تعیین‌کننده در میان تاریخ‌نگاران و تمدن‌شناسان است. هانتینگتون معتقد است: «دین ویژگی هر تمدنی است و به قول کریستفر داوسن،^۲ ادیان بزرگ، شالوده‌هایی است که تمدن‌های بزرگ بر آن بنا شده‌اند. از پنج دین جهانی که وبر^۳ بر شمرده است، چهار دین (مسیحیت، اسلام، هندوئیسم و آیین کنفوسیوس) تداعی‌کننده تمدن‌های بزرگ هستند؛ اما دین پنجم یعنی بودیسم چنین نیست؛ زیرا به سرعت به فرقه‌های مذهبی مختلف تبدیل شد»^۴. وایتهد^۵ نیز بر این باور است که «مسلمانان خود متمدن گشتند و دانش و ادب و فرهنگ را از سقوط قطعی نجات دادند»^۶.

برای درک بهتر و روشن‌تر عبارت مذکور کافی است به این واقعیت توجه شود که طبیعت جاهلی عرب با ظهور اسلام به طبیعتی تمدن‌خواه مبدل شد. امام راحل نیز با توجه به رابطه دین و تمدن می‌گوید: «اسلامی که بیشترین تأکید خود را بر اندیشه و فکر قرار داده است و انسان را به بازداری از همه خرافات و اسارت قدرت‌های ارتجاعی و ضدانسانی دعوت می‌کند، چگونه ممکن است با تمدن و پیشرفت و نوآوری‌های مفید بشر که حاصل تجربه‌های اوست، سازگار نباشد»^۷؟ ایشان ضمن پذیرش تمدن جدید، معیار عدم وابستگی را نیز با صراحت مطرح می‌نمایند: «اسلام همه ترقیات و همه صنعت‌ها را قبول دارد؛ با تباهی‌ها مخالف

۱. سید روح‌الله موسوی خمینی رحمته الله علیه، آیین انقلاب اسلامی، ص ۱۶۸-۱۶۹.

۲. Dawson.

۳. Veber.

۴. ساموئل هانتینگتون، برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ص ۷۱.

۵. Withheld.

۶. آلفرد نورث وایتهد، سرگذشت اندیشه‌ها، ص ۲۴۵.

۷. محمدحسن حسینی، نوآوری جامعه از دیدگاه امام خمینی رحمته الله علیه، ص ۱۲۸.

است؛ با آن چیزهایی که تباه می‌کند جوان‌های ما را، مملکت ما را، با آن‌ها مخالف است؛ اما با همه ترقیات، همه تمدن‌ها موافق است. اسلام وابستگی شما را و ما خودمان را به دیگران منکر است»^۱.

حضرت امام رضی الله عنه در جای دیگر بر این معنا تأکید دارند که «همه مظاهر تمدن را انبیا قبول دارند، لکن مهار شده، نه مطلق و رها؛ شهوات، جلویش را نگرفتند؛ جلوی اطلاقش را گرفتند»^۲؛ «لذا می‌توان بر این مبنا استنتاج نمود که در صورت تکوین هویت دینی برای نسل جوان، زمینه‌های شکل‌گیری هویت تمدنی نیز مهیا خواهد شد»^۳.

«یکی دیگر از پیامدهای هویت دینی، مقبولیت اجتماعی جوانان است. دینداری، نه تنها پاسخ به یک نیاز فطری است، بلکه بر پذیرش اجتماعی نیز اثرگذار است؛ زیرا فطرت‌های پاک، زلال و خدایی، آن‌هایی را که موحد و خداجویند، بیش از دیگران مورد اعتماد می‌دانند، هر چند خود به دلایل آن آگاه نباشند. در روایتی از امام معصوم علیه السلام نقل شده است که فرمودند: "من احسن فیما بینه و بین الله احسن الله مابینه و بین الناس!" آن کس که رابطه خود را با خدا اصلاح کند، خداوند رابطه‌اش را با دیگران اصلاح خواهد نمود»^۴.

امام راحل نیز در تأیید همین معنا می‌گویند: "مسئله، آگاهی و بیداری سیاسی مردم ما و هویت اسلامی آن‌ها و معیارهای اسلامی است. هر کس بر اساس این معیارهای اسلامی با مردم حرکت کند، مورد قبول و محبوبیت مردم خواهد بود"^۵. هویت دینی، جوان را در جایگاهی ارزشمند و رفیع قرار می‌دهد و تعابیر والایی را در شأن او عرضه می‌دارد. دین از یک سوی جوان را به ملکوت نزدیک‌تر از دیگران می‌داند و از دیگر سوی معتقد به تکریم و بزرگداشت وی می‌باشد و بر مبنای مکلف شدن به تکلیف الهی، او را هم‌تراز و هم‌شأن بزرگسالان می‌داند.

۱. همان، ص ۱۲۹.

۲. همان.

۳. محمدرضا شرفی، جوان و بحران هویت، ص ۱۰۰-۱۰۱.

۴. صبحی صالح، شرح نهج البلاغه؛ قصارالحکم ۴۲۳، ص ۵۵۱.

۵. محمدحسن حسینی، نوسازی جامعه از دیدگاه امام خمینی رضی الله عنه، ص ۱۹۰.

در حدیثی از رسول اکرم ﷺ آمده است که فرمودند: "هیچ جوانی به خاطر خدا از دنیا و سرگرمی آن دست برندارد و جوانی خود را در اطاعت خدا به پیری نرساند، مگر آنکه خداوند به او اجر هفتاد و دو صدیق را عنایت خواهد فرمود" و در روایت دیگر از آن حضرت آمده است: "خداوند جوانی را که عمر خود را در عبادت خدا به سر می برد، دوست می دارد"^۱ و نیز این کلام از آن بزرگوار که فرمودند: "فضیلت جوان عابد که از آغاز جوانی عبادت کند، بر پیری که وقتی سنّ بسیار یافت، عبادت کند، چون فضیلت پیغمبران بر سایر مردم است"^۲. از این روایات این گونه بر می آید که علت محبت پروردگار به جوان و پاداش عنایت کردن خداوند به او و نیز فضیلت بخشیدن به وی، مرهون ابعاد دینی و معنوی اوست و به او اختصاص دارد و از نوع عنایت عام نمی باشد، بلکه نوعی عنایت خاص محسوب می شود»^۳.

«آخرین پیامدی که هویت دینی می تواند برای نسل جوان داشته باشد، معنا بخشیدن به جهان در نظرگاه و اندیشه آن هاست. ویلیام جمیز^۴ در تحلیل زیبایی که از نقش دین ارائه می دهد، می نویسد: "وقتی که خدا را در همه چیز می بینیم، در پست ترین چیزها، عالی ترین حقایق را در خواهیم یافت؛ حقیقتاً که دنیا، دنیای دیگری جلوه خواهد کرد". او همچنین معتقد است: "قیافه دنیا در نظر مردم با ایمان فرق می کند. مردم مذهبی به طور کلی قبول دارند که هر واقعه و امری که به زندگی آن ها ارتباط دارد، به نظرشان انعکاسی از مشیّت الهی است و این مشیّت الهی که از نظرها پنهان است، در نمازها و دعاها به شدت مشهود می گردد. اگر نیرویی برای تحمل پیشامدها لازم باشد، در اثر دعا و نماز به دست می آید"^۵.

برخی از صاحب نظران تمدن شناس نیز بر این باورند که هویت دینی معنای جدیدی به جهان می بخشد.^۶ در حقیقت باید اذعان کرد که پیوند نسل جوان

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۸۴.

۲. فرید گلپایگانی، راهنمایی انسانیت، ص ۱۸۵.

۳. همان، ص ۱۸۶.

۴. محمدرضا شرفی، جوان و بحران هویت، ص ۱۰۱-۱۰۲.

۵. William James.

۶. جمیز ویلیام، دین و روان، ص ۱۶۷-۱۶۸.

۷. ساموئل هانتینگتون، برخورد تمدن ها و بازسازی نظم جهانی، ص ۱۵۳.

و دین در عالی‌ترین تجلی آن، موجب احساس همدلی و یگانگی با جهان هستی می‌شود؛ چنین فردی با طبیعت زیبا، ستارگان درخشان، کوه‌ها، دره‌های مرموز و با بهت احساس خویشاوندی می‌کند و زبان حال وی در این بیت متجلی است:

به جهان خرم از آنم که جهان خرم از اوست
عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست»^۱.

د) مهم‌ترین دلایل لزوم توجه ویژه به جوان

جوان مهم‌ترین قشری است که تحولات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه را رقم می‌زند. جوانان با فطرت پاک و خداجویشان، توانمندی و نیروی سرشار از انرژی، حس پرسش‌گری و جویندگی عمیق، احساس سلوک مذهبی و پویایی ذهن می‌توانند قدرتمندترین نیروی متحول‌کننده در هر جامعه‌ای باشند. با رویکردی کلی به آیات قرآن کریم، تفحص در روایات برجای‌مانده از پیامبر ﷺ و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) و توجهات خاص رهبران و علمای دینی به قشر جوان، خاص بودن این قشر بر ما مشخص می‌شود؛ علاوه بر این جوانی مهم‌ترین دوران زندگی است که در سلامت یا خسارت دوران میانسالی و پیری زندگی بشر تأثیر گسترده و عمیقی دارد؛ چراکه در این دوران پایه‌ها و اصول شخصیت انسان شکل می‌گیرد؛ بدین ترتیب می‌توان بر دلایل اهمیت توجه ویژه به جوانان پی برد.

بر اساس آخرین آمار موجود، اکنون جمعیت ۲۴ میلیون نفری جوانان^۲ بخش بزرگی از مخاطبان دستگاه‌های فرهنگی، مذهبی و تربیتی کشور را تشکیل می‌دهند؛ از این گذشته، موضوع جوان و جوانی مسئله‌ای است که آن‌طور که باید و شاید به آن پرداخته نشده است و نیاز به نگاه مجدد دارد؛ بنابراین لازم است که آن را از جنبه‌های گوناگون بررسی کنیم.

در گذشته بین سن بلوغ و مسئولیت‌پذیری با سن ازدواج فاصله چندانی وجود نداشت؛ ولی امروزه این‌گونه نیست؛ برای مثال نیاز جنسی در نوجوانی بروز می‌کند، ولی به دلایل گوناگون، سال‌ها بعد به آن پاسخ داده می‌شود؛ علاوه بر این

۱. محمدرضا شرفی، جوان و بحران هویت، ص ۱۰۲-۱۰۳.

۲. بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در ایران سال ۱۳۹۰.

قبلاً عوامل اثرگذار بر جریان هویت‌یابی جوان، به بافت خانواده، اجتماع و روحانیت به‌عنوان گروه مرجع محدود می‌شد؛ ولی اکنون جوان به جز آن‌ها از عواملی همچون مدرسه، دانشگاه، رادیو و تلویزیون، سینما، مطبوعات، رایانه، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی برای یافتن و حتی ساختن هویت خویش تأثیر می‌پذیرد؛ از طرف دیگر تنهاجم فرهنگ بیگانه، آیین و فرهنگ دین‌مدار جامعه را با خطر روبرو کرده است. با توجه به مواردی که برشمردیم، واجب است با تیزبینی خاصی خصوصیات دوره جوانی، هویت دینی جوان، گرایش و پای‌بندی او به دین و مذهب و نیازهای او را بررسی کنیم.

هـ) جوان و جوانی در قرآن کریم

۱. جوانی، دوران توانایی

در سوره مبارکه روم عمر انسان برای زندگی در این دنیا به سه دوره تقسیم شده است که با ناتوانی آغاز می‌شود و دوباره به ناتوانی بازمی‌گردد. در میان این دو دوره ناتوانی که همان کودکی و پیری است، دوره توانمندی و جوانی قرار دارد: «اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَ شَيْبَةً»^۱ پروردگارتان کسی است که شما را در آغاز از جسمی ناتوان (نطفه) بیافرید. آن‌گاه پس از ناتوانی (کودکی)، شما را توانا کرد و دوباره از توانایی و (نیروی جوانی) به سستی پیری برگرداند.

مراد از توانمندی پس از ناتوانی، رسیدن کودک به دوران بلوغ است.^۲ همچنین در چند آیه دیگر، عبارت «بلغ اشدّه»^۳ آمده است که در کتاب‌های تفسیر، «بلوغ اشدّ» این‌گونه معنا شده است: «بلوغ اشدّ، سنینی از عمر انسان است که در آن سنین، توانایی بدن رفته‌رفته بیشتر می‌شود و به تدریج آثار کودکی زایل می‌گردد و این از سال هیجدهم تا سن کهولت و پیری است که در آن موقع دیگر عقل آدمی پخته و

۱. روم: ۵۴.

۲. سیدمحمدحسین طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۳۰۷.

۳. یوسف: ۲۲؛ قصص: ۱۴.

کامل است».^۱ در زیر این آیه بر اساس حدیثی از امام صادق (علیه السلام) گفته شده است که «بلوغ اشدّ، هیجده سالگی است».^۲

۲. بلوغ جنسی و رشد عقلی در جوان

خداوند در آیه‌ای دیگر به شرط لازم برای جایز بودن تصرف در اموالشان اشاره می‌کند. بر اساس این آیه، رسیدن به «بلوغ جنسی» شرط کافی برای تصرف در اموال نیست؛ بلکه افزون بر آن، رسیدن به «رشد عقلی» نیز برای داشتن اختیار مالی لازم است: «و ابتلوا الیتامی حتی اذا بلغوا النکاح، فان آنستم منهم رشداً فادفعوا الیهم اموالهم»^۳ یتیمان را هنگامی که بالغ شدند و به ازدواج گرایش یافتند، بپایز مایید. اگر آنان را به درک مصالح خویشتن دانا یافتید، اموالشان را به آنان باز پس دهید.

اسلام درباره عبادات و حدود و دیّات، رسیدن به بلوغ شرعی، یعنی سن ازدواج، را کافی می‌داند؛ ولی درباره تصرف مالی و اقرار و مانند آن، شرط رسیدن به رشد را نیز افزوده است. اسلام با اقرار دادن این شرط در تشریح قوانین خود، از ساختار زندگی یک گروه اجتماعی یعنی یتیمان پشتیبانی کرده است. چنانچه این شرط نادیده گرفته شود و به نافذ بودن تصرف و اقرارهای یتیم‌رشدنا یافته حکم دهیم، می‌توان احتمال داد که بسیاری از افراد با بهره‌برداری از این وضعیت نابسامان، به راحتی همه دارایی‌های او را از چنگش درآورند؛ بنابراین حکم شرعی اسلام از پشتوانه عقلانی نیز برخوردار است و هر خردمندی چنین شرطی را در این گونه امور واجب و لازم می‌داند.^۴

۳. محدوده سنی دوران جوانی

در نگاه نخست چنین به نظر می‌رسد که تعیین محدوده سنی دوران جوانی بیشتر درباره احکام شرعی و قوانین اجتماعی ضروری است و تشخیص محدوده سنی، در

۱. سیدمحمدحسین طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۱۹.

۲. ابو جعفر صدوق قمی، معانی الاخبار، ج ۱، ص ۲۲۶.

۳. نساء: ۶.

۴. شیخ بهایی، به نقل از: سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی التفسیر القرآن، ج ۴، ص ۲۷۵-۲۷۶.

تعیین شیوه‌های تربیتی و فرهنگی اثر چندانی ندارد. دلیل این نگرش نیز آن است که بیشتر از هر چیز نوع ویژگی‌ها، نیازها و خواسته‌های آدمی است که جوان را از دیگران متمایز می‌سازد؛ چه بسیارند میانسالان و پیرانی که همانند جوانان، پرشور و نشاط‌اند و چه بسیارند جوانانی که هنوز در دنیای کودکی و نوجوانی به سر می‌برند.

خداوند در قرآن کریم هنگام ترسیم وضعیت زندگی دنیا، دوره‌های گوناگون آن و انگیزه‌های حاکم بر هر دوره چنین می‌فرماید: «اعلموا انما الحیوه الدنیا لعب و لهو و زینه و تفاخر بینکم و تکاثر فی الاموال و الاولاد^۱» همانا بدانید که زندگی دنیا تنها بازی و سرگرمی و تفاخر در میان شما و افزون‌خواهی در اموال و فرزندان است. به این ترتیب «غفلت، سرگرمی، تجمل، تفاخر و تکاثر»، دوران‌های پنج‌گانه عمر آدمی را تشکیل می‌دهند:

- دوران کودکی: آدمی در این دوره در هاله‌ای از غفلت و بی‌خبری و لعب و بازی فرو می‌رود.
- دوران نوجوانی: سرگرمی جای بازی را می‌گیرد و انسان در پی مسائلی است که او را به خود سرگرم سازد و از مسائل جدی دور دارد.
- دوران جوانی: دوران شور و عشق و تجمل‌پرستی است و آدمی در این دوره به آرایش خود و زندگی‌اش می‌پردازد.
- دوران میانسالی: دوران به‌دست‌آوردن مقام و فخر است. دیگر امور قبلی او را قانع نمی‌سازد و بیشتر به فکر تفاخر به حسب و نسب است.
- دوران پیری: دوران افزایش مال و فرزندان است.

مراحل نخستین بر اساس سنین عمر مشخص می‌شود؛ ولی مراحل بعدی در افراد متفاوت است و بعضی از آنها تا پایان عمر ادامه دارد. آبنابر آنچه شیخ انصاری رحمته الله علیه در زیر این آیه شریفه آورده است،^۲ هر یک از این دوره‌های پنج‌گانه، هشت سال از

۱. حدید: ۲۰.

۲. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۳۵۱؛ همچنین در زیر همین آیه در تفسیر المیزان این مطلب از شیخ بهایی رحمته الله علیه نقل شده است: (المیزان فی تفسیر القرآن)، ج ۱۹، ص ۱۷۰-۱۷۱.

۳. شیخ مرتضی انصاری، کتاب المکاسب، ج ۱، ص ۳۷۲.

عمر انسان را در برمی گیرد. با استناد به این سخن، دوره سوم یعنی دوران جوانی را می توان میان ۱۶ تا ۲۴ سال در نظر گرفت»^۱.

و) جوان و جوانی در روایات

۱. نعمت جوانی

«به فرموده حضرت علی علیه السلام، ارزش جوانی شناخته نخواهد شد مگر هنگام از دست دادن آن: "شیئان لایعرف فضلهم الا لمن فقدهما: الشباب والعافیه":^۲ دو چیز است که کسی آن ها را قدر نمی داند، مگر آنکه آن ها را از دست داده باشد؛ یکی جوانی است و دیگری سلامتی.

۲. جوانی و پاکی نفس

پاکی از مهم ترین ویژگی های دوره جوانی است؛ بنابراین جوانی را باید بهترین دوره زندگی انسان دانست که در آن می توان با ترکیه نفس به قرب الهی دست یافت و پیش از فرار رسیدن پیری و هجوم دل بستگی های گوناگون به آدمی، خود را با اخلاق نیکو آراست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: "فضل الشاب العابد الذی تعبد فی صباه علی الشیخ الذی تعبد بعد ما کبرت سنه، کفضل المرسلین علی سائر الناس"^۳: برتری جوان عابدی که در جوانی، ره بندگی پیش گرفته است، بر پیری که در بزرگ سالی به عبادت روی آورده، همچون برتری فرستادگان الهی بر دیگر مردمان است.

۳. فرصتِ آموختن

دانش اندوزی در همه دوره های زندگی، پسندیده و نیکو است؛ ولی ارزش آموختن در دوران جوانی به دلیل میزان ثبات و دوام آموخته ها در ذهن، با دیگر دوران های زندگی قابل مقایسه نیست. تفاوت آموختن در دوره جوانی و پیری در گفتار پیامبر

۱. مهدی طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، ص ۱۵-۱۷.

۲. عبدالواحد آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، حدیث ۵۷۶۴.

۳. علاءالدین علی متقی، کنز العمال فی سنن القوال وفعال، ج ۱۵، ش ۴۳۰۵۲.

اسلام ﷺ این گونه بیان شده است: "من تعلم فی شبابه کان بمنزله الرسم فی الحجر و من تعلم و هو کبیر بمنزله الكتاب علی وجه الماء!"^۱ هر که در جوانی دانش آموزد، دانش او همچون نقشی است که بر سنگ جای گیرد و هر که در بزرگسالی بیاموزد، کارش همچون نوشتن بر روی آب است.

۴. گرایش به نیکی

از جمله ویژگی‌های پسندیده و نیکو در این دوره، گرایش به هرگونه خیر و نیکی است. تلاش برای به دست آوردن صفات پسندیده و آموختن دین از جمله نیکی‌هایی است که جوان به آن گرایش دارد. گفته‌اند یکی از شاگردان امام صادق (علیه السلام) که برای تبلیغ احکام اسلام به بصره رفته بود، هنگام بازگشت به مدینه، امام صادق (علیه السلام) را از کم‌علاقگی مردم به آموختن احکام اسلام خبردار کرد. امام نیز فرمود که این امر طبیعی است؛ زیرا بسیاری از مردم گرفتار دنیا هستند. شما باید به جوانان بپردازید که هنوز گرفتار دنیا نشده‌اند: "علیکم بالاحداث، فانهم اسرع الی کل خیر"^۲: بر شما باد پرداختن به جوانان؛ زیرا آنان نسبت به دیگران در کارهای نیک، شتاب دارند.

۵. خطر جنون در جوانی

غریزه‌ها و خواسته‌های انسانی در دوره جوانی در اوج قرار دارد. جوان بیشتر حس گراست تا عقل‌گرا. به همین دلی، در صورت هدایت نشدن احساسات و خواسته‌های جوان به راه خردمندان، خطرهای آسیب‌هایی جدی، جوان را تهدید خواهد کرد. پیامبر گرامی اسلام در این باره فرموده است: "الشباب شعبه من الجنون"^۳: جوانی شاخه‌ای از دیوانگی است.^۴

ز) جوان و جوانی در سخن بزرگان

«سخنان بنیان‌گذار جمهوری اسلامی و همراهان آن پیر فرزانه درباره جوان و

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۲۲.

۲. همان، ج ۲۳، ص ۲۳۶.

۳. همان، ج ۷۷، ص ۱۳۳.

۴. مهدی طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، ص ۱۸-۱۹.

ویژگی‌های او، منبعی راهگشا برای دستیابی به راهکاری سودمند در پرورش نسل جوان خواهد بود؛ از این رو بخش‌هایی از سخنان حضرت امام تذت، مقام معظم رهبری و استاد شهید مطهری را بازگو می‌کنیم.

۱. امام خمینی تذت

جوانان عدالت‌خواه، آزادی‌طلب و حقیقت‌جو همواره در شمار نخستین کسانی هستند که به ندای منادیان حق و عدالت پاسخ می‌گویند؛ برای نمونه جوانان دوران تاریک جاهلیت، آرمان‌های عالی انسانی و الهی خود را در شخصیت حضرت محمد صلی الله علیه و آله یافتند؛ به همین دلیل با گرویدن به پیام انسانی ایشان، در راه پیشبرد اهداف الهی آیین اسلام از هیچ تلاشی دریغ نورزیدند و تا مرز شهادت جان‌فشانی کردند. در نمونه‌ای دیگر، این پیوند الهی پس از گذشت قرن‌های دراز بار دیگر تکرار شد و این بار در ایران. باری، امام خمینی تذت با برخورداری از سیره پاک نبوی صلی الله علیه و آله، به عنوان مرجع و رهبری عادل، خداجو و آگاه، به کانون امید و توجه جوانان ایران و جهان تبدیل شد. آن حضرت با رهبری خردمندانه و عملکرد اصولی خویش توانست راهکارهایی عملی در زمینه بازشناسی مسائل جوانان، به‌ویژه مسائل عاطفی و انسانی آنان، ارائه دهد و پیوندی استوار میان جوانان با ولایت، دولت، انقلاب، فرهنگ و جامعه اسلامی برقرار سازد. اینک برای آگاهی از دیدگاه‌های آن رهبر فرزانه، به بازخوانی سخنان گهربار ایشان می‌پردازیم.

حضرت امام خمینی تذت هنگام بیان ویژگی‌های دوره جوانی، این دوره را بهترین فرصت برای تزکیه نفس معرفی می‌کند و قلب پاک جوان را شدیدالانفعال و کثیرالقبول می‌شمارد: "تأثر قلبی و تصور باطنی در ایام جوانی بهتر حاصل می‌شود؛ زیرا قلب جوان، لطیف و ساده است و صفایش بیشتر است و واردات آن کمتر و تراحمات و تراکمات در آن کمتر است. پس شدیدالانفعال و کثیرالقبول است؛ (یعنی به راحتی تحت تأثیر قرار می‌گیرد و به راحتی قبول می‌کند) بلکه هر خلق زشت و زیبایی در قلب جوان بهتر داخل می‌شود و زودتر از آن متأثر و منفعل می‌گردد و بسیار اتفاق می‌افتد که حق یا باطل یا زشت یا زیبا را به مجرد معاشرت با اهل آن

بدون دلیل و حجت قبول نماید".^۱

ایشان در بیان اراده نیرومند و استقامت جوانان در برابر قدرت‌ها و دشمنان اسلام، جوانان را معجزه‌گر می‌خواند و می‌فرماید: "شما جوانان عزیز اثبات کردید که می‌توانید در مقابل تمام قدرت‌ها ایستادگی کنید و می‌توانید کشور خودتان را حفظ کنید. شما ثابت کردید که هر چه می‌خواهید، می‌توانید ایجاد کنید. شما یک معجزه‌ای در دنیا به ظهور رساندید که آن معجزه قدرت الهی در بشر بود."^۲

هوشیاری در برابر خطر انحراف جوانان و نفوذ فرهنگ بیگانه در اندیشه این نسل، سفارش همیشگی حضرت امام تقدس بود. ایشان با اشاره به ضرورت پاکسازی دانشگاه‌ها از فرهنگ بیگانه، همه مردم، نسل جوان و مسئولان را به تلاش برای حفظ دانشگاه‌ها از خطر انحراف و آسیب غرب‌زدگی و شرق‌زدگی فرامی‌خواند: "این جانب به همه نوجوانان و جوانان در مرحله اول و پدران و مادران و دوستان آن‌ها در مرحله دوم و به دولتمردان و روشنفکران دلسوز برای کشور در مرحله بعد وصیت می‌کنم که در این امر مهم (حفظ دانشگاه‌ها از خطر انحراف) که کشورتان را از آسیب ننگه می‌دارد، با جان و دل کوشش کنید و دانشگاه‌ها را به نسل بعد بسپارید و به همه نسل‌های مسلسل توصیه می‌کنم که برای نجات خود و کشور عزیز و اسلام آدم‌ساز، دانشگاه‌ها را از غرب‌زدگی و شرق‌زدگی حفظ و پاسداری کنید و با این عمل انسانی-اسلامی، خود دست قدرت‌های بزرگ را از کشور قطع و آنان را ناامید نمایید."^۳

۲. مقام معظم رهبری^۴

رهبر معظم انقلاب با در پیش گرفتن رویه‌ای اصولی که از منابع اسلام ناب، به‌ویژه سیره و سنت اهل بیت علیهم‌السلام، برخاسته، در زمینه برخورد با مسئله جوان، افق‌هایی تازه فراروی مسئولان گشوده است. می‌توان گفت بررسی نوع برخوردهای معظم‌له

۱. امام خمینی تقدس، شرح چهل حدیث، ص ۴۹۹.

۲. امام خمینی تقدس، صحیفه نور، ج ۱۶، ص ۵۸.

۳. همان، ج ۲۱، ص ۱۸۵.

۴. برگرفته از: سخنان مقام معظم رهبری در دیدار با جوانان، مصلاهی تهران، تاریخ ۱۳۷۹/۲/۲۱.

با پدیده جوان در مناسبت‌های گوناگون، راه‌گشای بسیاری از مسائل تربیتی و فرهنگی جوانان کشور بوده است. ایشان در تعریف جوانی فرموده است: "جوانی یک پدیده درخشان و یک فصل بی‌بدیل و بی‌نظیر از زندگی هر انسانی است." در دیدگاه ایشان ویژگی‌های این دوره بدین قرار است:

■ ۱. شخصیت جدید: جوان در حال تکوین هویت جدید خود است و مایل است شخصیت جدید او به رسمیت شناخته شود.

■ ۲. انگیزش و هیجان: احساسات و انگیزه‌هایی دارد، رشد جسمانی و روحی دارد، به دنیای تازه‌ای قدم گذاشته؛ (چون) غالباً (اطرافیان) از این دنیای خبرند یا به آن بی‌اعتنایی می‌کنند، لذا (آنان) احساس تنهایی و غربت می‌کنند.

■ ۳. پرسش‌گری: جوان با مجهولات زیادی روبروست (و) مسائل جدیدی برای او سؤال برانگیز است که در بسیاری از موارد، پاسخ بهنگام و دلنشین داده نمی‌شود.

■ ۴. پرنرزی: جوان احساس می‌کند در وجود او نیروهای متراکمی وجود دارد. توانایی‌های جسمی و فکری می‌تواند معجزه کند. می‌تواند کوه‌ها را جابجا کند؛ اما وقتی احساس می‌کند از این توانایی‌ها بهره‌برداری نمی‌شود، احساس بی‌پهودگی و اهمال می‌کند.

■ ۵. نیاز به مشاور: جوان برای زندگی در دنیای جدیدی که تجربه‌اش نکرده، احتیاج به راهنمایی و کمک فکری دارد.

پس از آن ایشان با تأکید بر پاک بودن جوان ایرانی می‌فرماید: "من اعتقاد این است که جوان ایرانی جوانی است مؤمن، پاکدامن، پاک‌گوهر، دارای زمینه‌های دینی بسیار زیاد (و) مایل به جنبه‌های معنوی".

مقام معظم رهبری درباره‌الگو قرار دادن دوران جوانی حضرت علی (علیه السلام) نیز فرموده است: "درخشش امیرالمؤمنین (علیه السلام) در دوره جوانی، همان الگوی ماندگاری است که همه جوانان می‌توانند آن را سرمشق خودشان قرار دهند. در دوره جوانی در مکه، یک عنصر فداکار، یک عنصر باهوش، یک جوان فعال، یک جوان پیشرو و پیشگام بود. در دوران مدینه، فرمانده سپاه، فرمانده دسته‌های فعال، هوشمند، جوانمرد و

بخشنده بود. در عرصه حکومت یک فرد کارآمد بود. در زمینه مسائل اجتماعی هم یک جوان پیشرفته به تمام معنا بود".

ایشان با اشاره به روش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در برگزیدن اسامه بن زید هیجده ساله به فرماندهی سپاه اسلام می فرماید: "ما امروز در کشورمان اسامه بن زیدهای زیادی داریم؛ جوانان زیادی داریم. دختران و پسران عظیم و جمعیت انبوهی از این مجموعه‌ها داریم که حاضرند در همه میدان‌های فعال، در میدان درس، سیاست، فعالیت‌های اجتماعی، شرکت کنند".

مقام معظم رهبری شناخت تهدیدها و خطرهای دوره جوانی را شرط پیروزی کشور و نسل پرشور و متعهد آن در صحنه‌های گوناگون کار و تلاش می‌داند: "تهدیدهایی متوجه کشور و ملت و به خصوص نسل جوان است. گاهی یک غفلت، یک بی‌توجهی، یک سستی، یک سهل‌انگاری ممکن است یک محصول عظیم را از دست ملتی بگیرد؛ نباید اجازه داد".

۳. شهید مرتضی مطهری

استاد مطهری به عنوان اندیشمندی که برای احیای دین و گسترش اندیشه دینی در میان جوانان بسیار تلاش کرده است، شناخت و درک جوان را مهم‌ترین عامل در هدایت نسل جوان می‌داند: "باید نسل جوان را بشناسیم و بفهمیم دارای چه مشخصات و ممیزاتی است. نسل جوان مزایایی دارد و عیب‌هایی؛ زیرا این نسل یک ادراکات و احساساتی دارد که در گذشته نبود و از این جهت باید به او حق داد؛ در عین حال یک انحرافات فکری و اخلاقی دارد و باید آن‌ها را چاره کرد. چاره کردن این انحراف بدون در نظر گرفتن مزایا، یعنی ادراکات و احساسات و آرمان‌های عالی که دارد و بدون احترام گذاشتن به این ادراکات و احساسات میسر نیست. باید به این جهات احترام گذاشت. در نسل گذشته، فکرها این اندازه باز نبود؛ این احساسات با این آرمان‌های عالی نبود. باید به این آرمان‌ها احترام گذاشت. اسلام به این امور احترام گذاشته است."^۱

۱. مرتضی مطهری، ده گفتار، ص ۲۰۸ و ۲۱۲.

۲. مهدی طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، ص ۲۰-۲۳.

ح) ویژگی‌ها و خصوصیات جوان

پس از تعریف واژه جوان و هویت او و برشمردن مهم‌ترین دلایل لزوم توجه ویژه به جوانان، لازم است به ویژگی‌های آن‌ها پردازیم تا خصوصیات این نسل را بهتر بشناسیم. بی‌تردید، بررسی کامل این ویژگی‌ها در این مقال کوتاه نمی‌گنجد؛ بنابراین در این بخش به مهم‌ترین ویژگی‌های آن‌ها به صورت اجمال اشاره خواهیم کرد. بعضی از ویژگی‌های دوره جوانی پسندیده و مثبت و بعضی ناپسند و منفی هستند.

الف) ویژگی‌های پسندیده دوران جوانی

- فطرت پاک و راست کرداری؛
- شادابی، عاشق‌پیشگی و زیبادوستی؛
- توانمندی و عدالت‌خواهی؛
- نوجویی و نوآفرینی؛
- جویندگی و پرسش‌گری؛
- حس روحانی و گرایش به سلوک مذهبی؛
- توانایی جسمانی؛
- پویایی ذهن.

ب) ویژگی‌های ناپسند دوران جوانی

- الف. بحران هویت (شخصیت جدید)؛
- ب. تسلیم شدن در برابر خواسته‌ها و نیازها؛

ج. حس‌گرایی به جای خردگرایی»^۱.

با توجه به موضوع بحث مادر این کتاب و محوریت نسل جوان، از میان ویژگی‌های جوانی، احساسات مذهبی و تمایلات دینی را تبیین و تشریح می‌کنیم: «همزمان با دگرگونی‌های دوران بلوغ و پیدایش تمایل‌های غریزی، احساس روحی

۱. همان، ص ۲۵-۳۶.

جدید و تمایل شدیدی در جوان پدید می‌آید که او را به سوی مذهب و سلوک می‌کشاند. این ارتباط و دگرگونی به گونه‌ای است که این دوره را دوره ماوراءالطبیعه نامیده‌اند. این احساس در دوره جوانی به صورت تعدیل شده وجود دارد. با فرارسیدن ایام بلوغ، احساسات مذهبی و تمایلات دینی در وجود نوجوان بیدار می‌شود و آنان را شیفته فراگرفتن آموزه‌های روحانی می‌سازد. پس از دوره بلوغ از شدت و تمایل این خواهش فطری شدید و سوزان کاسته می‌شود و رفته رفته خواهش ایمان و اخلاق به صورت یک تمایل عادی در می‌آید.^۱

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز دعوت خود را بر همین اساس از جوانان آغاز کرد: «فاجتمع قریش علی ابی طالب فقالوا یا اباطالب ان ابن اخیک قد سب الهتنا و افسد شبابنا و فرق جماعتنا!»^۲ قریش گرد ابوطالب جمع شدند و گفتند: برادرزاده‌ات خدایان ما را به بدی یاد کرده و با فاسد کردن جوانان ما، مایه اختلاف و پراکندگی ما شده است. اولیای گرامی اسلام نیز با آگاهی از این موضوع، با عرضه بهنگام احکام شریعت، به این میل پاسخ داده‌اند. امام صادق علیه السلام فرموده است: «من قرأ القرآن و هو شاب مؤمن اختلط القرآن بلحمه و دمه»^۳ کسی که قرآن بخواند، اگر جوان باایمان باشد، قرآن با گوشت و خونس آمیخته می‌شود و در همه بافت‌های بدنش اثر می‌گذارد. جوان احساس تکلیف، قوانین اخلاقی و مسئولیت را به تدریج درک می‌کند. او دیگر مانند دوره نوجوانی تنگ نظر نیست و افزون بر شناخت خود، به شناخت دیگران و جهان هستی نیز رغبت نشان می‌دهد. در این هنگام عمل به وظیفه و مسئولیت، جایگزین خیال‌بافی و پندارهای نوجوانی می‌شود. توانایی و اراده جوان برای پذیرش مسئولیت به گونه‌ای آشکار است که امام باقر علیه السلام جوانی را که از این توانایی بهره نبرد، سزاوار کیفر می‌داند: «اتیت بشاب من شباب الشیعه لایتفقه فی الدین لاوجعته»^۴ اگر یکی از جوانان شیعه را که در دین تفقه نمی‌کند (علوم و احکام دینی را فراموش می‌گیرد) نزد من بیاورند، او را به وضع دردناکی مجازات می‌کنم.

۱. محمدتقی فلسفی، جوان از نظر عقل و احساسات، ج ۱، فصل ۱۲.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۶، ص ۳۴۳.

۳. محمدبن الحسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۱۴۲.

۴. شیخ عباس قمی، سفینه البحار، ج ۴، ص ۳۶۴.

باری، "جوان یا نوجوانی که در برابر هیچ کس، سر تسلیم فرو نمی آورد و بر همه قدرت‌ها عصیان می کند، در درون متوجه ضعف‌ها و حقارت‌های خود است و عظمت، قدرت و بقا و دوام خود را در مذهب می بیند"^۲.

۱. جوان و احساس بی هویتی

«هویت یکی از قطب‌های شخصیت و به هویت جمعی و فردی قابل تقسیم است. مفهوم هویت فردی را اولین بار در سال ۱۹۶۸ اریکسون به کار برد. منظور وی از هویت احساسی است که فرد در اوایل سن نوجوانی، خود را از دیگران مجزا و متمایز دانسته، برای خود ثبات و یکپارچگی قائل است و خود را شبیه به تصور دیگران از خود می داند. این تصور حدّ مطلوب است و گاهی هم در شکل گیری این احساس و تصور از خود، خلل به وجود آید و فرد از خودش یکپارچگی ندارد. او چنین حالتی را بحران هویت یا آشفتگی هویت می نامد. اریکسون در سیر هشت گانه مراحل رشد مورد نظرش، هویت یابی را پنجمین مرحله می داند و معتقد است، عمده ترین تضاد در دوران نوجوانی، تضاد بین هویت یابی در برابر سردرگمی نقش است. به نظر او بسیاری از عناصر هویت مربوط به دوران کودکی اوست که در نوجوان تثبیت می شوند، ولی نوجوان هویت شخصی و شغلی خویش را حفظ می کند. عدم توانایی در حل این تضاد، منجر به سردرگمی نقش با هویت می شود»^۳.

۲. جوان و احساس از خود بیگانگی

«هویت جوان تحت تأثیر عوامل و مؤلفه‌های فراوان شناخته و ناشناخته درونی و بیرونی شکل می گیرد. عواملی چون وراثت، خانواده، جامعه، ملیت، زیست بوم، طبقه اجتماعی، فرهنگ عصری ملی و جهانی، میزان تحصیلات، نوع تخصص، دیانت، گرایش‌های سیاسی و بسیاری از مؤلفه‌های ناشناخته دیگر منشأ و عامل تغییرات و ظهور مقتضیاتی است که در شکل گیری هویت جوان تأثیرگذارند. عوامل پیش گفته به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم در

۱. محمد خدایاری فرد، مسائل جوانان و نوجوانان، ص ۳۴.

۲. مهدی طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، ص ۳۰-۳۱.

۳. هنری ماسن پاول، رشد و شخصیت کودک، ص ۵۸۱.

۴. محمدباقر آخوندی، هویت ملی-مذهبی جوانان، ص ۱۷-۱۸.

شکل‌گیری هویت عمومی و دینی شخص نقش دارند: یا هویت‌ساز هستند یا در ایجاد و تکامل و تغییر هویت تأثیر زیادی دارند. این عوامل مهم عبارت‌اند از: ۱. والدین؛ ۲. گروه همسالان؛ ۳. الگوها؛ ۴. محیط و فضای اجتماعی؛ ۵. ارزش و هنجارهای اجتماعی؛ ۶. خودباختگی و از خودبیگانگی»^۱.

«انسان متناسب با رشد و توانایی‌هایش در تعامل با دیگران قرار می‌گیرد و از میان آن‌ها کسانی که بیشتر او را تحت تأثیر قرار می‌دهند، برایش مهم می‌شوند. افرادی که فرد آنان را مهم تلقی می‌کند، "دیگری مهم" می‌نامند. "دیگران مهم" کسانی هستند که فرد می‌کوشد تا خود را شبیه و همانند آن‌ها بسازد و به ریخت و قیافه آنان درآید و در راستای هویت آنان خود را تغییر دهد. دیگران مهم نمونه‌ها، سرمشق، اسوه و الگوی او هستند. شخصیت‌های علمی، فرهنگی، ورزشی، سیاسی و مذهبی، دیگران مهم تلقی می‌شوند که الگوی رفتارها را تشکیل می‌دهند. دیگران مهم لزوماً افراد هم‌عصر ما نیستند، بلکه شخصیت‌های تاریخی، رمانی و داستانی و حتی افسانه‌ای هم می‌توانند دیگران مهم یک شخص باشند.

زمانی که فرد به ارزیابی خود می‌پردازد، معمولاً خود را با دیگران مهم مقایسه می‌کند و به میزانی که میان خود و این شخصیت فاصله و تفاوت می‌بیند، از هویت کنونی‌اش احساس ناخرسندی می‌کند و در جهت تغییر آن می‌کوشد»^۲.

«دیگران مهم در ما جاذبه و شیفتگی پدید می‌آورند و همین شیفتگی به صورت انگیزه در می‌آید و ما را وادار می‌کند که خود را تغییر دهیم. متأسفانه گاهی میزان شیفتگی به اندازه‌ای است که فرد وضع کنونی خود را فراموش می‌کند و تنها به آن دیگری می‌اندیشد. چنین حالتی نه تنها موجب رشد خود نمی‌شود، بلکه نوعی اختلال هم به حساب می‌آید که از آن با عناوینی چون "از خودبیگانگی و خودباختگی و گم کردن خود" یاد می‌کنند. متأسفانه غرب در سده‌های جدید خود را یک دیگری مهم و نوعی، برای کشورهای اسلامی مطرح ساخته است. کسانی هم که شخصیت‌های غربی برای آنان الگوی مطلوب قرار می‌گیرد، ابتدا

۱. گروه پژوهش‌های کاربردی مزرکرسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، ص ۷۶.

۲. همان، ص ۸۰-۸۱.

به تقلید و همانندسازی با ظاهر، قیافه و رفتار مشهود غربی‌ها می‌پردازند و در ادامه می‌کوشند تا در هر زمینه‌ای همانند غربیان شوند و هویت غربی یابند. پیامد طبیعی این‌گونه خودباختگی، خودباختگی دینی و خودکم‌بینی در فکر و اندیشه و عمل است. هماهنگی با مهم‌دیگری، در همه چیز ظاهر و نمودار می‌شود. بنابراین در ساختن هویت، پس از انتخاب الگو، همانندسازی با ظاهر و قیافه و رفتار نیز مشهود است. گام بعدی، همانندی در نوع فکر و اندیشه و احساس و تغییر دادن آن‌ها متناسب با الگو است. در این حالت فراتر از تقلید از ظواهر فردی که خود را همانند او می‌سازند، با او احساس یگانگی می‌کنند و به نوعی هم‌پنداری شخصیتی با نمونه‌ها و الگوها می‌رسند»^۱.

«جوان با آنکه در میان اعضای خانواده، همسالان، خویشان و جامعه انسانی زندگی می‌کند و با آنان ارتباط دارد، از نوعی گسست عاطفی و ناهمزیستی روانی رنج می‌برد که از آن به "احساس بیگانگی از خود" یا "احساس ناخودبودن" تعبیر می‌شود. نتیجه طبیعی از خودبیگانگی، احساس بی‌هویتی است. این مسئله زمانی تشدید می‌شود که از کودکی بریده و ارتباط درست و منطقی با جامعه بزرگسالان و حتی همسالان برقرار نکرده باشد. فقدان امنیت روانی نتیجه دیگر از خودبیگانگی و بی‌هویتی در نوجوانان می‌باشد؛ زیرا از آنجایی که وضعیت خود را نسبت به بیرون مشخص نکرده و در سردرگمی به سر می‌برد، نوعی احساس ناامنی به سراغ او می‌آید و گسستی میان خود و دیگران و حتی اشیای پیرامونی می‌بیند»^۲.

۳. سازگاری جوان با محیط معنوی

«فرهنگ، دل به جاذبه‌ای سپردن و با آن جذب و کشش زندگی کردن است. اگر مساجد، این مکان‌های معنوی و مقدس، کانون جاذبه زندگی و اندیشه تمام قشرها باشد و با فطرت بشر ارتباط مستقیمی پیدا کند، نتیجتاً همه افراد جذب آن شده، پناهگاه و محل اطمینان و آرامش آن‌ها خواهد بود. وقتی مسجد از لحاظ فیزیکی و محتوایی به گونه‌ای پر جاذبه باشد که مرکز تجمع مرد، زن، جوان و کهنسال باشد

۱. همان، ص ۸۸-۸۹.

۲. همان، ص ۹۳-۹۴.

و سیل جمعیت را به سوی خود بکشاند و تمامی نیازهای فطری و ضروری آن‌ها را پاسخگو باشد، این حضور مداوم مردم در مکان‌های مذهبی، ضمن حفظ زحمات و دستاوردهای صدها ساله اولیا، علما و مسلمانان، روحیه اسلامی را در تمامی قشرهای جامعه تقویت و کید دشمنان اسلام و مغرضان منحرف را خنثی خواهد نمود.

در حقیقت جوانی که مجذوب مسجد شود، مجذوب اسلام و معارف آن هم خواهد شد. برای انجام این رسالت باید شرایط مناسب و زمینه‌های جذب مردم به این مکان و به اسلام راستین فراهم گردد. مهر و محبت گوهر فرهنگ مساجد است. اگر جوان تشخیص دهد زبان مسجد زبان تحمیل نیست، زبان پر عطوفت است، به یقین جذب این مکان معنوی خواهد شد؛ چرا که گرایش به فطرت دارد و حرف فطرت را سریعاً می‌پذیرد. سخن نیکو همراه با مهر و محبت سخن فطرت است»^۱.

«بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران که چند سالی یک بار سرشماری در سراسر کشور انجام می‌شود، در آخرین سرشماری که در سال ۱۳۹۰ انجام گرفت، جمعیت کشورمان در حدود ۷۶ میلیون و ۱۰۰ هزار نفر گزارش شده است. بر اساس نتایج این سرشماری، ترکیب جمعیت ایران در محدوده سنی نوجوانان و جوانان به شرح زیر است:

کودکان و نوجوانان (زیر ۱۵ سال): ۲۳.۴ درصد، معادل ۱۷.۵ میلیون نفر، جوانان (۱۵ تا ۲۹ ساله): ۳۱.۵ درصد معادل ۲۳.۷ میلیون نفر می‌باشد.

از آنجایی که بر اساس سرشماری مرکز آمار کشور، بیش از نیمی از مردم کشور زیر ۱۵ تا ۲۹ سال سن دارند، اگر کارگزاران مسجد نتوانند این جمعیت عظیم را دریابند و آن‌ها را با مساجد آشنا نکنند، به هدف اصلی مسجد نرسیده‌اند. اگر مشاهده می‌شود این قشر مجذوب ورزش، هنر، موسیقی، فضای مجازی شده و معنویت در میان آنان کم‌رنگ گردیده است، علت اساسی آن در این است که ابزار و فعالیت‌های فرهنگی و عقیدتی ما جاذبه‌دار نبوده است.

اگر بخواهیم این قشر را بیشتر با اسلام و انقلاب آشنا کنیم و از خطرات تهاجم فرهنگی مصون بمانیم، باید ابزار فرهنگی اسلام را از راه‌های اصیل آن، با مراعات

۱. عباس عرشی نیاسر، مسجد گوهر بی‌همتا، ص ۲۲-۲۳.

مقتضیات زمان، جذب کنیم و موانع و دافعه‌ها را از سر راه برداریم تا دستیابی به چشمه زلال اسلام و قرآن و معارف اسلام بیشتر گردد و مزه و لذت واقعی این معارف بر قلوب و اذهان نسل جوان و نوجوان چشانیده شود که به یقین در این صورت فرهنگ‌های تهی و ضد دینی غرب در مقابل فرهنگ واقعی و اصیل دوام نیاورده، از کشورهای اسلامی ریشه کن خواهند شد و بلکه فرهنگ‌های مبتذل کشورهای دیگر هم از این فرهنگ جذاب متأثر خواهند شد.

به جرئت می‌توان گفت بهترین راه و روش برای کشاندن نسل جوان و نوجوان به معنویت، اقامه نماز است و آن در صورتی آثار خود را جلوه‌گر خواهد نمود که در جایگاه واقعی خودش، "مساجد" و در بهترین زمان، "اول وقت" و در بهترین حالت "نماز جماعت" اقامه گردد»^۱.

«جوانان به محیط‌هایی که در آنجا مجالس سخنرانی، وعظ و تبلیغ و خطابه درباره اسلام ناب برگزار می‌شود، گرایش و جاذبه نشان می‌دهند؛ چرا که دین مبین اسلام با فطرت انسان گره خورده است. اگر خطابه و سخنرانی در مکان و زمان مناسب با مقتضیات روز مطرح گردد و به مقدار درک و فهم جوانان سخن گفته شود، تأثیر مناسبی در آن‌ها خواهد گذاشت.

یکی دیگر از مسائل مهمی که باعث سازگاری جوانان با محیط معنوی مسجد می‌شود، برگزاری جلسه‌های پرسش و پاسخ و رسیدگی به مسائل اعتقادی و دینی نسل جوان و سیراب کردن تشنگی و فطرت آنان است. سیره پیامبر ﷺ به گونه‌ای بود که پس از به جا آوردن نماز صبح، تا طلوع آفتاب می‌نشستند و پاسخگوی سؤالات مردم بودند.

بر خورد مناسب و شایسته با نسل جوان باعث گرایش بیشتر آن‌ها به این فضای معنوی و بیت متعالی می‌شود. باید مساجد را پویا و پرتحرک نمود و در کنار عبادت و تربیت، نیازهای جوانان را در حد امکان فراهم آورد و مشکلاتشان را برطرف نمود تا مسجد تداعی کننده یک کانون جاذبه برای جوانان باشد».

۱. همان، ص ۲۸-۲۹.

«مشکلات اقتصادی علت عمده آسیب های اجتماعی قلمداد شده است. اقتصاددانان و بعضی از جامعه شناسان با مطالعاتی که انجام داده اند، منشأ عمده انحرافات اجتماعی را در عوامل اقتصادی اعلام کرده اند. از میان عوامل مختلف اقتصادی که منجر به کج روی ها می گردند، می توان از مشکلات اجتماعی که خود زائیده عواملی چون پس افتادگی فرهنگ غیرمادی نسبت به پیشرفت تکنولوژی است و یا بحران اقتصادی در یک دوره به خصوص، فقر و بی چیزی و زندگی در جایی که واقعاً قابل سکونت نیست، نام برد. بیشتر نویسندگان به این حقیقت معترف اند که عوامل اقتصادی در زندگی اجتماعی اهمیت فوق العاده ای دارند و اساس بیشتر جوامع متمدنی بر پایه های اقتصادی درست و انسانی بنا گردیده است. در تبیین علل پیدایی بزه کاری، جرم، الکلیسم، روسپی گری، امراض روانی، تعصبات نژادی و سایر مسائل اجتماعی، بیشتر به عوامل اقتصادی اشاره شده است.»^۱

۱. فقر و رفتارهای انحرافی

«آلفرد مارشال (۱۸۹۱) اقتصادشناس معروف در مقدمه اثر تاریخی خود در نظریه سرمایه داری چنین می نویسد: "اغلب تأثیری که مقدار درآمد فرد روی رفتارش می گذارد، به مراتب کمتر از اثری است که روش های کسب پول بر جامی گذارد و این حقیقتی است انکارناپذیر که در روابط خانوادگی و مذهبی و دوستانه، حتی آن هایی که بضاعت مالی چندانی ندارند، قادرند در زمینه های مختلف به فعالیت هایی دست بزنند که منبع بزرگ ترین دلخوشی ها باشد؛ مع ذلک اوضاع و شرایطی که از فقر ناشی می شود، به خصوص در اماکنی که تراکم جمعیت بیش از اندازه بالاست، فعالیت ها و مهارت های افراد را بی اثر می گرداند. افرادی که در شهرهای بزرگ، خود را فقیر و تنها احساس می کنند، برای دوست یابی و معاشرت با دیگران کمتر فرصت خواهند یافت. بدون شک ناسازگاری های جسمانی و روانی و اخلاقی آن ها معلول علت های دیگری به جز فقر هم می تواند باشد؛ هر چند

۱. لیلیا سلیقه دار، نقش روحانیت و مساجد در کاهش ناهنجاری های اجتماعی، ص ۱۱۸.

که فقر مهم‌ترین عامل این ناراحتی‌هاست". پژوهش‌های متعدد نشان داده است و یا خواسته‌اند و انمود کنند که علت اساسی انحرافات اجتماعی زاییده فقر است».^۱

۲. ویژگی‌های ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی عمده در ایران

«در جامعه امروزی ایران با انواع مسائل و آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی نظیر بی‌سوادی یا کم‌سوادی، بحران معنا، دروغ، آنومی یا نابسامانی اجتماعی، بحران هویت، بی‌اعتمادی، اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، پر خاشگری، جنایت و خودکشی، فرار کودکان از منزل، تکدی، روسپیگری، ضعف مشارکت جمعی، قانون‌گریزی، رابطه‌گرایی، بیکاری، فقر، سرقت، اختلاس، تخریب و آلوده‌سازی محیط‌زیست و... سر و کار داریم که در مجموع آینده این کشور را از لحاظ سلامت محیط و احساس امنیت جانی، مالی، تعاملاتی و فکری تهدید می‌کنند. با وجود گسترش روزافزون مسائل و آسیب‌های اجتماعی در ایران، هنوز نهادهای ملی مناسب و مؤثری برای بررسی، برنامه‌ریزی و پیشگیری آن‌ها به وجود نیامده است؛ در نتیجه هنوز در زمینه هیچ یک از آسیب‌های اجتماعی عمده در ایران، پیمایش ملی جامعی انجام نگرفته است تا بر اساس آن بتوان ضمن گردآوری اطلاعات قابل استفاده برای بخش‌های سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرایی ذی‌ربط، مبنای علمی مناسبی برای تکرار مطالعات بعدی، امکان مقایسه داده‌ها و توصیف و تحلیل روند تحول آسیب‌ها به وجود آید.

بر اساس نتایج فراتحلیل منابع موجود^۲ و اطلاعات تولیدشده در جریان برگزاری اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، وضعیت هر یک از آسیب‌های اجتماعی مورد توجه در همایش مذکور را می‌توان به‌طور خلاصه توصیف نمود:

۲-۱. اعتیاد و قاچاق مواد مخدر

در ایران اعتیاد و قاچاق مواد مخدر در ردیف عمده‌ترین آسیب‌های اجتماعی قرار می‌گیرند. اعتیاد به مواد مخدر با ایجاد وابستگی‌های جسمانی و اختلالات روانی و

۱. همان، ص ۱۱۹.

۲. انجمن جامعه‌شناسی ایران، ۱۳۸۱.

رفتاری و قاچاق مواد مخدر با خسارات جانی و مالی بسیار فراوانی که هر ساله بر جامعه تحمیل می‌کند، برای مردم اشتغال ذهنی و نگرانی روزافزونی را به وجود آورده‌اند. آنچه بر اساس اطلاعات موجود و نتایج اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران می‌توان گفت، این است که روز به روز بر دامنه و عمق مسئله اعتیاد در ایران افزوده می‌شود؛ اقشار جدید نوجوانان و زنان هم به این معضل مبتلا شده‌اند؛ سن اعتیاد در حال کاهش است؛ والدین معتاد، کودکان خود را به خرید و فروش مواد مخدر وامی‌دارند و آنان را به دام اعتیاد و قاچاق مواد مخدر می‌کشاند؛ تعداد دانش‌آموزان شناسایی شده در معرض اعتیاد به مرز یک میلیون نفر نزدیک شده است؛ الگوی مصرف مواد مخدر هم از تدخین به خوردن و تزریق و از مواد کم‌خطرتر چون تریاک به مواد پرخطرتر نظیر هرئین در حال تغییر است؛ اقدامات انجام‌شده در زمینه کنترل و کاهش عرضه و تقاضا و درمان و پیشگیری نیز هنوز به نتیجه مطلوب نرسیده است.

چنین به نظر می‌رسد که پدیده اعتیاد و قاچاق مواد مخدر یک مسئله پیچیده و چندبعدی است. این مسئله محصول تعامل و ترکیب شرایط و عوامل عدیده‌ای در سطوح خرد، میانی و کلان است. به‌طوری که در تحلیل آن، علاوه بر عوامل فردی در سطح خرد نظیر بیماری‌های جسمانی و روانی، نیازهای درمانی و بهداشتی و ویژگی‌های شخصیتی، تعامل فرد با دوستان معتاد و محیط‌های آلوده، شکست تحصیلی، بیکاری و...، باید به عوامل سطح میانی چون مشکلات خانوادگی از جمله خشونت، طلاق، نوع تعامل خانه و مدرسه و عملکرد نهادهای سیاسی، انتظامی، قضایی و اداری و حتی در سطح کلان به موقعیت جغرافیایی کشور، ساختار و کارکرد خرده‌نظام‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از جمله مواد افیونی، نفوذ دلالان در عرصه‌های انتظامی و سیاسی، سطح توسعه صنعتی و شهرگستری، وضعیت اشتغال، نابرابری در توزیع منابع ارزشمند، آنومی و نابسامانی اجتماعی و سطح توسعه فرهنگی جامعه و رشد بصیرت و دانایی مردم توجه نمود؛ بنابراین در امر درمان و به‌ویژه پیشگیری از مسئله اعتیاد و قاچاق مواد مخدر که به مراتب ساده‌تر و کم‌هزینه‌تر از درمان است، تنها توسل به زور و کنترل بیرونی کافی

نیست؛ بلکه باید به مجموعه شرایط و عوامل مرتبط با تولید، توزیع و مصرف مواد مخدر توجه شود».^۱

۲-۲. پرخاشگری و جنایت

«پرخاشگری یا خشونت هم یکی از آسیب‌ها یا کج‌روی‌های اجتماعی عمده در جهان امروز و از جمله در ایران است که معمولاً توسط کنشگران فردی یا جمعی علیه خود (خودکشی یا خودآزاری) یا علیه غیر (دیگرکشی یا دیگرآزاری) اعمال می‌شود. خشونت ماهیتی اجتماعی دارد و بیشتر در تعاملات بین شخصی و بین گروهی صورت می‌گیرد؛ ولی به صورت‌های متفاوت فیزیکی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نظیر قتل، ضرب و جرح، تحریم و حصر اقتصادی، جنگ، ترور، تهدید و ارباب، هتک حرمت، تحقیر، توهین، فحاشی نمود پیدا می‌کند و امنیت اجتماعی افراد و گروه‌ها را مورد تهدید قرار می‌دهد.

صور مختلف پرخاشگری را می‌توان در روابط بین شخصی و بین گروهی روزمره مردم ایران مشاهده نمود. این‌گونه خشونت‌ها بیشتر در بین افراد جوان، بی‌سواد یا کم‌سواد، بیکار و کم‌درآمد اتفاق می‌افتد. اینان بیشتر در خانواده‌های دارای اعضای بیکار، معتاد و با سابقه کیفری زندگی می‌کنند. درگیری‌ها و خشونت‌های فیزیکی بیشتر در درون منازل یا کوچه‌ها و خیابان‌های محله‌های فقیرنشین شهرها صورت می‌گیرد. افراد در جریان این درگیری‌ها بیشتر از اسلحه سرد، به‌ویژه ابزار برنده و کوبنده و وسایل موجود و مناسب با محل وقوع درگیری استفاده می‌کنند.

برای پیشگیری از مسئله خشونت، اصلاح ویژگی‌های شخصیتی افراد در سطح خرد و اصلاح محیط‌های ساختاری محل زندگی آنان در خانواده و جامعه بزرگ‌تر، به‌ویژه تولید و توزیع عادلانه منابع ارزشمند، روزآمد کردن قوانین و آیین دادرسی و اصلاح دستگاه‌های انتظامی و قضایی در جهت پیشگیری از تضییع حقوق مردم، احیا و تقویت خانه‌های داوری و ایجاد فضایی آزاد برای ترویج فرهنگ گفتگو و رشد خردگرایی و خردورزی ضروری است».^۲

۱. لیلایلیقه‌دار، نقش روحانیت و مساجد در کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی، ص ۱۴۶-۱۴۹.

۲. همان، ص ۱۴۹-۱۵۰.

۲-۳. فرار از منزل

«پدیده فرار از منزل مسئله جدیدی نیست که به دوره زمانی خاصی تعلق داشته باشد. لیکن فرار و فرود آمار کسانی که اقدام به فرار می‌کنند و یا گروه سنی این افراد، همچنین جنس فراریان از منزل، در هر دوره بسته به شرایط آن، قابل تجزیه و تحلیل و تأمل است. فرار از خانه یکی از انواع آسیب‌های اجتماعی یا کج‌روی‌های اجتماعی در ایران است که همانند سایر آسیب‌های اجتماعی، با مجموعه پیچیده و به‌هم‌پیوسته‌ای از شرایط و عوامل فردی، خانوادگی و ساختاری در سطح کلان مرتبط است.

سرخوردگی‌های کودکان در خانواده، افت تحصیلی، شیوه‌گذاران اوقات فراغت، تعامل با افراد و محیط‌های ناسالم، بی‌سوادی، بیکاری و اعتیاد والدین و ازهم‌گسیختگی‌ها و سردی محیط خانواده، استفاده ابزاری از کودکان و واداشتن آنان به انجام اموری مافوق طاق و توان آنان و فضای عمومی جامعه در حال گذر ایران با شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خاص خود، همه در ایجاد استمرار و گسترش این‌گونه آسیب‌ها مؤثرند؛ بنابراین پیشگیری از این مسئله موکول به شناخت ویژگی‌های این دسته از کودکان، مشخصات فردی و وضعیت خانوادگی آنان، عوامل و دلایل فرار از خانه و برنامه‌ریزی علمی جهت ارتقای سطح آگاهی والدین و خود کودکان از پیامدهای فرار از خانه، ایجاد مراکز جایگزین خانواده‌های بی‌سرپرست، حمایت حقوقی از کودکان خانواده‌های آسیب‌دیده و تأمین اقتصادی خانواده‌های آنان است»^۱.

۲-۴. خودکشی

«خودکشی گونه‌ای از آسیب‌ها و کج‌روی‌های اجتماعی است؛ زیرا در چارچوب اصول و قواعد اخلاقی و اجتماعی اغلب کشورهای امروزی قرار نمی‌گیرد و از لحاظ دینی و اخلاقی مذموم و از نظر اجتماعی قبیح و ناپسند است. با اینکه خودکشی به ظاهر یک اقدام فردی و عمل شخصی به نظر می‌رسد، ولی ماهیتی اجتماعی دارد.

۱. همان، ص ۱۵۳-۱۵۵.

نوعی کنش آگاهانه و برنامه‌ریزی شده است که تحت شرایط و مقتضیات اجتماعی خاص به وقوع می‌پیوندد؛ بنابراین خودکشی پدیده‌ای قانونمند است و تغییر آن تابع تغییرات اجتماعی است. هر چند نمونه‌هایی از خودکشی در تاریخ ذکر شده است، ولی متعاقب رنسانس، انقلاب صنعتی و گسترش شهرنشینی و تحولات اجتماعی و توسعه علوم اجتماعی، خودکشی به عنوان یک پدیده اجتماعی قانونمند مطرح شد. امیل دورکیم برای اولین بار خودکشی را به عنوان یک واقعیت اجتماعی مطرح نمود؛ واقعیتی اجتماعی که عینی و دارای قانونمندی اجتماعی است. او نوع و میزان خودکشی را تابعی از نوع و میزان انسجام یا کنترل اجتماعی می‌دانست. امروز علاوه بر جنبه اجتماعی و عوامل عینی، به جنبه فردی و عوامل روانی و ذهنی-شخصیتی مؤثر بر اقدام به خودکشی فرد هم توجه می‌شود.

در ایران پدیده خودکشی هم نظیر سایر آسیب‌های اجتماعی در سال‌های اخیر در سطح جامعه رسوخ پیدا کرده و این اقدام بیشتر در بین افراد دارای بیماری‌های جسمانی و روانی، شکست خورده، بدبین، ناامید، افسرده و مورد خشونت قرار گرفته و مبتلا به مشکلات خانوادگی و نرخ بالای آن در استان‌های در حال توسعه چون ایلام و کرمانشاه مشاهده می‌شود که در آن‌ها تعارض بین زندگی ایلی و شهری یا سنت و مدرنیته، مهاجرت از ایل و روستا به شهرها و افزایش نرخ شهرنشینی یا تحول از سنت به مدرنیته بالاست و در استان‌های نسبتاً مدرن و توسعه‌یافته‌ای چون تهران و اصفهان یا استان‌های سنتی و توسعه‌نیافته‌ای چون سیستان و بلوچستان، نرخ خودکشی پایین است. چنین به نظر می‌رسد که پدیده خودکشی محصول تعامل مجموعه‌ای از عوامل فردی و ساختاری است که در شرایط گذر از سنت به مدرنیته و در فرایند توسعه ناهماهنگ و نامتوازن در سطوح فردی یا شخصی و جمعی یا ساختاری، میزان وقوع آن افزایش قابل توجهی می‌یابد.^۱

۲-۵. جرایم مالی، اقتصادی و سرقت

«جرایم مالی، اقتصادی و سرقت، از آسیب‌های اجتماعی عمده در ایران است که در

۱. همان، ص ۱۵۵-۱۵۶.

سال‌های اخیر همانند سایر آسیب‌ها در همه استان‌های کشور روندی افزایشی داشته است؛ علاوه بر این با فسادهای اداری و مالی بسیار متعدد و کلانی سروکار داریم که بیشتر به صورت پنهان، غیررسمی و غیرقانونی، یعنی جدا از چارچوب اصول و قواعد عمل جمعی عام، مورد توافق اکثریت کنشگران حوزه‌های سیاسی و اقتصادی صورت می‌گیرد. اخبار وقوع این‌گونه آسیب‌ها را در روزنامه‌ها تحت عناوین اختلاس، رشوه‌گیری، انحصارطلبی، رانت‌خواری، قاچاق کالا، پول‌شویی، فساد اداری و مالی، ثروت‌های بادآورده، مفسدان و تروریست‌های اقتصادی می‌توان دید. این‌گونه جرایم معمولاً توسط مسئولان، مدیران، منتقدان و رده‌های بالای حوزه‌های سیاسی و اقتصادی و یا کارکنان وابسته به آنان در رده‌های پایین‌تر صورت می‌گیرد. گاهی برخی از آن‌ها آشکار می‌شود و برای مدتی عناوین روزنامه‌ها را به خود اختصاص می‌دهد و افکار عمومی را جلب می‌کند، ولی هیچ‌گاه به نتیجه مشخص نمی‌رسد و توده مردم هم از کنه مطلب با اطلاع نمی‌شوند و به همین دلیل افکار عمومی حساسیت خود را نسبت به نوع جرایم از دست می‌دهد. در جرایم مالی و اقتصادی، علاوه بر سوءاستفاده از سرمایه‌های اقتصادی و سیاسی یعنی ثروت و قدرت، با رواج بی‌اعتمادی، نیرنگ، دروغ و تدلیس به سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی هم زیان‌های جبران‌ناپذیری وارد می‌شود»^۱.

«می‌توان گفت سرقت و فساد اداری و مالی به عنوان دو آسیب اجتماعی در ایران رواج دارند. وقوع حدود ۲۵۰۰۰۰ مورد سرقت سالانه و هزاران مورد رشوه‌گیری، اختلاس، رانت‌خواری، ده‌ها گونه جرایم مالی-اقتصادی، خودعامل و شاخص بحران نظام اجتماعی غالب در جامعه‌ای است که آنومی یا نابسامانی اجتماعی، یعنی ابهام، عدم شفافیت، تکثر و تعارض اصول و قواعد عمل جمعی عام، در حوزه‌های سیاسی اقتصادی و به دنبال آن ضعف اخلاق عمومی، انحصار قدرت و برخورداری از اطلاعات رانتی، ضعف شایسته‌سالاری، فقدان تأمین اجتماعی، هنجارشکنی، قانون‌ستیزی و یا قانون‌گریزی، فردگرایی‌های خودخواهانه، جمع‌گرایی‌های خاص‌گرایانه و ترجیح منافع فردی بر جمعی یا منافع جمعی خاص بر مصالح جمعی عام، انفعال

۱. هریسی‌نژاد، راغفر، ۱۳۸۳.

و گوشه‌گیری مردم و یا طغیان و شورش علیه این‌گونه وضعیت از نموده‌های بارز آن به‌شمار می‌رود»^۱.

«موضوعاتی مانند اشتغال، ازدواج و خانواده، بیکاری و اوقات فراغت، افسردگی و اعتیاد، جرم و بزهکاری و در نهایت جنایت و شورش‌های اجتماعی، از جمله مباحثی هستند که ذیل عنوان مسئله جوانان قابل طرح بوده و غفلت از هر کدام از موارد فوق می‌تواند مشکلی اساسی بر سر راه تحولات اجتماعی ایجاد کند، چه رسد به اینکه در بعضی از کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران، موارد چندگانه‌ای به‌طور هم‌زمان در بررسی مسائل جوانان ایران به عنوان آسیب اجتماعی مطرح باشد. البته در کشورهای نظیر کشور ما، بر آن همه موضوعات مشترک جهانی در خصوص مسائل جوانان، باید بحران مشارکت سیاسی-اجتماعی را هم افزود و این خود می‌تواند به عنوان سرفصلی در مطالعات جوانان مطرح شود.

در ایران موضوع جوانان و مناسبات آنان با حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، هنوز به صورت "مسئله اجتماعی" در نیامده، اما آثار و شواهد نشان‌دهنده آن است که چندان هم فاصله‌ای با تبدیل شدن به مسئله اجتماعی ندارد. در توصیف مسئله اجتماعی گفته‌اند: آن است که از طرف تعداد زیادی از مردم و نخبگان و مدیران ارشد جامعه مثل رئیس‌جمهور با اهمیت فراوان مطرح شده و اراده حل آن موضوع نیز در پشت قضیه فراهم شود. به تعبیری بسیار ساده باید گفت که مسئله جوانان در ایران موضوعی بسیار جدی است»^۳.

۱. عبدالهی، ۱۳۸۲.

۲. لیلایلیقه‌دار، نقش روحانیت و مساجد در کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی، ص ۱۵۶-۱۵۸.

۳. محمدعلی محمدی، جوانان و مناسبات نسلی، ص ۱۱-۱۲.

شناخت واژگانی و اصطلاحی آسیب‌شناسی

واژه «آسیب» به معنای صدمه، گزند و آفت و در اصطلاح عبارت است از عامل‌هایی که باعث صدمه زدن به چیزی یا کسی می‌شود. اصطلاح «آسیب‌شناسی» در انواع رشته‌های علمی به کار رفته است. آسیب‌شناسی اصولاً به مطالعه و بررسی دقیق عوامل زمینه‌ساز و پدیدآورنده آفات و آسیب‌های موجود در بخش‌های روانی، فیزیولوژیکی، بیولوژیکی، تربیتی و فرهنگی می‌پردازد. هدف از مطالعات آسیب‌شناسانه، شناسایی، تشخیص، پیشگیری و یا درمان آسیب‌های وارده و مهم‌تر از این، پیشنهاد راهکارهای مناسب برای دفع یا رفع آفت‌ها و آسیب‌هاست.

«آسیب‌شناسی یا پاتولوژی (pathology) بر تشابهی مبتنی است که دانشمندان بین بیماری عضوی و انحرافات اجتماعی قائل می‌شوند. این واژه از ریشه یونانی (path=patho) به معنای رنج، محنت و غضب و (logy) به معنای دانش و شناخت ترکیب یافته است؛ بر این اساس آسیب‌شناسی به معنای ناخوشی‌شناسی، مرض‌شناسی و علم تشخیص امراض و مطالعه عوارض و علایم غیرعادی به کار می‌رود. آسیب‌شناسی در اصطلاح علوم طبیعی عبارت از مطالعه و شناخت ریشه

بی‌نظمی‌ها در ارگانیزم انسانی است؛ از این رو در مشابهت کالبد انسانی با کالبد جامعه، اصطلاح آسیب‌شناسی اجتماعی برای مطالعه و ریشه‌یابی بی‌نظمی‌های اجتماعی، انحرافات و بیماری‌های اجتماعی به کار می‌رود.^۱

«بر اساس تعریف فرهنگ پیشرفته آکسفورد، آسیب‌شناسی مطالعه علمی آسیب‌ها، بیماری‌ها و اختلالات است. آسیب‌شناسی، موقعیت و یا حالتی زیست‌شناختی است که در آن یک ارگانیزم از عملکرد صحیح و یا مناسب منع شده است».^۲

«آسیب‌شناسی دینی به معنای شناخت آسیب‌ها و اشکال‌هایی است که بر دین، معرفت دینی، دینداری و مانند این‌ها وارد می‌شود. در آسیب‌شناسی دینی این‌گونه موضوع‌هایی بحث می‌شود: آسیب‌شناسی دین، آسیب‌شناسی معرفت دینی، آسیب‌شناسی جامعه دینی، آسیب‌شناسی دین‌شناسان، آسیب‌شناسی نهادهای دین و غیره».^۳

۱. عبدالحسین خسروپناه، آسیب‌شناسی جامعه دینی، ص ۱۲۴-۱۲۵.

۲. محسن فرمهینی فراهانی؛ محمدجواد ابوالقاسمی، آسیب‌شناسی توسعه فرهنگ دینی، ص ۳۶-۳۷.

۳. سیدمهدی جهرمی؛ محمد باقری، آسیب‌شناسی دینی از منظر استاد شهید مطهری، ص ۹.

فصل دوم: آسیب شناسی مساجد

آسیب‌شناسی حوزه دین

«آسیب‌شناسی اصطلاح جدیدی در حوزه اندیشه دینی است و به مفهوم شناخت آسیب‌ها و اشکالاتی است که به اعتقادات و باورهای دینی و یا به آگاهی و معرفت دینی و علمی در یک جامعه دینی وارد می‌شود و یا ممکن است وارد بشود. آسیب‌شناسی دینداری، شناخت آسیب و موانعی که در عمل موجب گریز دین‌باوران، به خصوص نسل جوان و تحصیل کرده، از دین می‌شود. در این موارد می‌توان به مفاسد اخلاقی اشاره کرد که می‌تواند افراد یک جامعه، به ویژه جوانان، را از دین و معنویت باز دارد.»^۱ «آسیب‌شناسی دینداری، اصلی کلی و عام برای شناخت آفت‌ها و موانعی است که هویت دینی و اصالت مذهبی را مورد هجوم قرار می‌دهد. این آفات می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

- اندیشه‌های معارض دین شامل شبهات و تحلیل‌های خطا؛
- موانع دینداری شامل مباحث فساد اخلاقی و حجاب‌های روحی؛
- عوامل معارض دین عبارت‌اند از عوامل بیگانه، منافقین و دینداران».^۲

۱. محسن آل‌وستانی مفرد، آسیب‌شناسی دینی، ص ۲-۳.

۲. محمدعلی موظف‌رستمی، آیین مسجد، ج ۳، ص ۱۹۹.

در آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مسجد، عواملی که موجب صدمه دیدن و تخریب برنامه‌های فرهنگی مسجد می‌شوند، مورد شناسایی قرار می‌گیرند. همچنین در آسیب‌شناسی حرکت‌های فرهنگی مساجد، به ارائه شیوه‌ها و راهکارهای انجام فعالیت‌های تربیتی در مسجد و تدوین اصول برنامه‌هایی که پس از انقلاب اسلامی با عنوان «کار فرهنگی در مسجد» از آن‌ها یاد می‌شود و بیان الگوهای موفق و تجربیات برتر در این زمینه می‌پردازیم. آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مسجد و آسیب‌شناسی کار فرهنگی مسجد، در همین فصل در بخش آسیب‌شناسی حوزه نرم‌افزاری به‌طور مفصل مطرح خواهد شد.

در این فصل نگاه آسیب‌شناسانه‌ای به وضعیت حضور یافتن یا نیافتن کنشگران و دینداران در مساجد خواهیم داشت؛ زیرا حضور و عدم حضور دینداران در مناسک و آیین‌های اجتماعی، می‌تواند شاخص بسیار معنادار و مهمی در جهت سنجش جایگاه مسجد در ایران اسلامی و در نهایت پیشرفت جامعه باشد و بهره‌نگرفتن اқشار جامعه از ظرفیت‌های ارتباطی و اجتماعی مسجد که اصیل‌ترین شبکه ارتباطی و زمینه‌ساز پیوند و اعتماد اجتماعی است، سبب تنزل جایگاه و اهمیت این نهاد دینی در جامعه و بروز آسیب‌ها و چالش‌هایی در این زمینه شده است. از آنجایی که مساجد و اماکن مقدس می‌توانند در اشاعه و گسترش فرهنگ دینی در جامعه سهم بسزا و پراهمیتی داشته باشند، شناخت این آفات و موانع و آسیب‌ها و برنامه‌ریزی جهت مقابله و برخورد اصولی با آن‌ها امری لازم و ضروری است. در این فصل سعی بر آن است که با شناخت آسیب‌هایی که مسجد، این مکان مقدس مسلمانان، را مورد خدشه و هجوم قرار می‌دهد، راهکارهای مناسبی جهت مقابله با آن‌ها ارائه گردد؛ باشد که پژوهش درباره آسیب‌شناسی مساجد، ما را در جهت نیل به داشتن مساجد نمونه، آن‌چنان که خداوند متعال سفارش و تأکید فرموده است، راهگشا باشد.

برای آسیب‌شناسی هر پدیده‌ای، مراحل پنج‌گانه‌ای را باید پیمود. این مراحل در فرایند آسیب‌شناسی وضعیت مسجد عبارت‌اند از:

■ شناخت جایگاه واقعی مسجد: در فرایند آسیب‌شناسی وضعیت مساجد، اولین گام، شناخت و تبیین جایگاه واقعی مسجد در آموزه‌های دین اسلام و تجربه

تاریخی جامعه اسلامی است.

■ **شناخت آسیب‌ها:** در مرحله شناخت آسیب‌های مسجد نیز مهم‌ترین آسیب‌های وضعیت کنونی مسجد در ایران، با اتکا به نظر صاحب‌نظران، مصاحبه‌ها، گزارش‌ها، مقاله‌ها و کتاب‌های موجود در این زمینه احصا شده است.

■ **شناخت علل بروز آسیب‌ها:** در این مرحله به ریشه‌یابی آسیب‌ها پرداخته می‌شود.

■ **بررسی آثار و پیامدها:** در این مرحله آثار و پیامدهای مترتب بر آسیب‌ها شناسایی می‌شوند.

■ **ارائه راهکار و رهیافت:** آخرین مرحله از این فرایند، بیان چگونگی درمان آفت‌ها یا بیان راهکار برای مواجهه با آسیب‌های وضعیت کنونی مساجد است؛ به تعبیر دیگر فرایند آسیب‌شناسی با بیان راهکارها و رهیافت‌های پیشنهادی که در فصل آخر این کتاب مطرح می‌گردد، پایان می‌یابد.

فرایند آسیب‌شناسی مسجد، در چهار حوزه زیر انجام می‌شود:

- الف) آسیب‌شناسی حوزه سخت‌افزاری و فیزیکی؛
- ب) آسیب‌شناسی حوزه نرم‌افزاری (برنامه‌ها، مراسم دینی، مناسک عبادی)؛
- ج) آسیب‌شناسی حوزه منابع انسانی؛
- د) آسیب‌شناسی جذب جوانان.

الف) آسیب‌شناسی حوزه سخت‌افزاری و فیزیکی

۱. جایگاه واقعی مسجد

مسجد عمده‌ترین پایگاه مذهبی در سطح شهرها و روستاهاست که از عینیت فیزیکی برخوردار است. این مکان مقدس نزد دینداران مسلمان بسیار بااهمیت است. میزان حضور یا عدم حضور دینداران در آیین‌های مذهبی که در مساجد برگزار می‌شود، مانند نماز جماعت، نماز عید فطر، مراسم اعتکاف، مراسم عزاداری شب‌های محرم و ماه مبارک رمضان، می‌تواند شاخص معناداری برای سنجش جایگاه والای مسجد

در بین مسلمانان باشد. پیامبر عظیم الشان ﷺ و ائمه معصومین (علیهم السلام) بر اقامه نماز، به ویژه نماز جماعت در مسجد بسیار تأکید می کردند و برای آن فضایل بسیاری نقل فرموده اند؛ از سوی دیگر قرآن کریم هر کسی را که به نقش بنیادین مسجد، یعنی «عبادت و پرستش» آسیب برساند، ظالم می داند و می فرماید: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا»^۱: کیست ستمکارتر از آن کسی که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری و سعی در ویرانی آن می نماید؟ از طرف دیگر مسجد به عنوان مهم ترین پایگاه و مرکز گردهمایی مسلمانان، علاوه بر کارکرد عبادی، کارکردهای دیگری نظیر کارکرد آموزشی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی دارد که این امر نشان دهنده جایگاه والای مساجد در جوامع اسلامی است. «مساجد یکی از امتیازات اسلام و متعلق به مردم و جایگاه عبادت و ارتباط انسان با پروردگار است و بنابر تعریف نبی مکرم اسلام، خاتم النبیین حضرت محمد ﷺ، مسجد جایی است که شرافت حضور انبیا را داشته اشد و اطلاق خانه خدا بر آن صدق کند»^۲.

«از همان روزهای آغاز نهضت اسلامی، بسیاری از امور با مساجد مرتبط بودند؛ امور داوری، قضاوت، حل و فصل دعاوی، مسائل مهم و اساسی اجتماعی، مشورت و طرح جنگ، پذیرش وفود، اعزام نماینده به نقاط دیگر، اجتماعات عمومی، پرستاری بیماران و مجروحان و اعلام وظایف حکومتی در مسجد صورت می گرفت. به هر کجا که اسلام گام می نهاد، چه مسلمانان آن را فتح می کردند یا می ساختند، به زودی و بی درنگ مسجدی ساخته می شد»^۳.

۲. فضای فیزیکی و معماری مسجد

«پیروان همه ادیان الهی به معماری و فضای فیزیکی پرستشگاه های خود توجه زیادی داشته اند. در این میان مسلمین نیز از ابتدا به معماری مسجد توجه

۱. بقره: ۱۱۴.

۲. طالقانی و دیگران، فصلنامه پژوهش های مدیریت منابع انسانی، «مدیریت مسجد، تدوین الگوی شایستگی منابع انسانی»، ش ۳ و ۴، ص ۵۵-۸۰.

۳. محمدبن احمد بن جبیر، مساجد الاسلامیه.

داشته‌اند. فضا و موقعیت فیزیکی مسجد از دو بعد روانی و فیزیکی می‌تواند در جذب جوانان به مسجد تأثیر گذار باشد. مسجد باید محلی باشد که موجب تلطیف روحیه مراجعه‌کنندگان به مسجد شود. مساجد باید پاکیزه و آراسته باشند و تا حد امکان، دور از سر و صداهای مزاحم و در یک محیط باز و وسیع با سقف‌های بلند و معماری اسلیمی بنا نهاده شوند»^۱.

فضای فیزیکی و معماری مسجد در سه مقوله ۱. موقعیت فضایی، معماری و مهندسی مسجد، ۲. تجهیزات مسجد، ۳. فضای فیزیکی و بهداشتی قابل پیگیری است. در آسیب‌شناسی فضای فیزیکی مسجد باید ضعف‌ها و کاستی‌های هر یک از این سه مقوله را بررسی کرد.

۳. موقعیت فضایی، معماری و مهندسی مسجد

در بحث آسیب‌های ساختاری مساجد، علاوه بر ویژگی‌های منفی در معماری و صورت ظاهری و شکلی مساجد، وضعیت مکانی و جغرافیایی و محیطی و وسعت فضایی و مترائز و امکانات مادی سازمان تشکیلاتی مساجد مورد بحث قرار می‌گیرند. «در مورد آسیب‌های شکلی و ساختاری که معمولاً در معماری و بنای مساجد قابل مشاهده است، توجه به نکات زیر ضروری است:

۱. موقعیت محلی؛ ۲. شکل ظاهری؛ ۳. قدمت و سابقه؛ ۴. اندازه و وسعت؛ ۵. گیرایی درونی (نور، رنگ، صدا، علائم و تصاویر و پیام‌ها، دکوراسیون، فرش و صندلی)؛ ۶. زمان یا ساعات استفاده؛ ۷. تمیزی و بهداشت و نظافت؛ ۸. تنوع استفاده و خدمات قابل ارائه؛ ۹. شهرت؛ ۱۰. آداب و اصول؛ ۱۱. اهداف؛ ۱۲. شرایط استفاده؛ ۱۳. محدودیت‌ها؛ ۱۴. تسهیلات»^۲.

«هنر اسلامی و انسان کامل: در معماری مساجد ایران، نمای انسان حقیقی و کامل مشاهده می‌شود. به عنوان نمونه با وجود بزرگی بنا، از عظمت خبری نیست، بلکه بنا دارای لطافت و حسنی است که انسان در آن حقارت را تجربه نمی‌کند. ویژگی‌های دیگر نقوش اسلیمی: تحرک، پیچ‌وتاب، رشدونمو، زندگی و زاینده‌گی از

۱. داوود ستارزاده و دیگران، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای نماز و نماز جماعت، «بررسی تأثیر نماز به عنوان یک از ابعاد دینداری بر کاهش میزان آسیب پذیری اجتماعی جوانان».

۲. احمد روستا، مسجد نقطه وصل، «آسیب‌شناسی و چگونگی پیوند مسجد و مردم»، ص ۹.

دیگر ویژگی‌های معماری اسلامی است.^۱ بی‌تردید چنین ترکیبات هنرمندانه‌ای، جاذبه مساجد را در طول تاریخ تمدن اسلامی برای مسلمانان و اهالی مسجد افزایش داده و حتی هنرمندان و هنرشناسان غربی را دچار حیرت و شگفتی کرده است؛ تا جایی که بارها به تعالی هنرمندان اسلامی در آثار خود اقرار نموده‌اند.

چنین ویژگی‌هایی در ساخت و بنای مساجد، روح افرادی را که به مسجد وارد می‌شوند، چنان تسخیر می‌کند که با ورود به مسجد آرامش می‌پذیرند و هنگام خروج از آن احساس کمبود و فرقت می‌نمایند و این ویژگی همان است که در روایت از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است که فرمودند «مؤمن در مسجد مانند ماهی در آب است و منافق در مسجد مانند مرغ در قفس است».

در معماری اسلامی ویژگی‌های بارز دیگری نیز سبب جاذبه و گرد آمدن مؤمنان در آن است. عناصر هنری‌ای چون شکل، تقارن، جهت‌مندی بنای مسجد، رنگ، خط، توجه به ذات مصالح، محراب، گنبد، ساقه (هشت ضلعی گنبد)، مناره، چهار ایوانی و استفاده از طبیعت جزو عناصر زیباشناسانه در طراحی مساجد هستند که بی‌توجهی به آن‌ها می‌تواند آسیبی جدی در جاذبه مساجد به شمار آید.

همچنین هر یک از عناصر فوق دارای حدود و ضوابطی هستند که رعایت نکردنشان می‌تواند آفت و مانع و رادعی جدی به شمار آید؛ برای نمونه طول و بلندی مناره‌های مسجد می‌تواند سبب دلزدگی و دلسرد شدن مردم از مسجد باشد که در این صورت بلندی مناره جهت اشراف مؤذن جایز نیست.

در این بخش به مسائلی که در معماری و طراحی مساجد باید مورد توجه قرار گیرد، می‌پردازیم:

■ ۱. «گاهی اوقات مشاهده می‌شود که در ساخت مساجد جدید، هنر معماری اصیل اسلامی و سنتی ایرانی کمتر به کار گرفته می‌شود. هنر اسلامی یکی از ناب‌ترین و برترین شیوه‌های ساخت و ساز مساجد است که دارای قوه جذابیت فوق‌العاده زیادی می‌باشد و این امر در میزان اقبال جوانان به مساجد می‌تواند مؤثر واقع شود.

۱. عرفان محمدهادی، معماری مساجد، ص ۴.

- ۲. عدم آمایش مناسب و در نظر نگرفتن موقعیت جغرافیایی در ساخت مساجد متناسب با جمعیت و فضای منطقه موجب شده است تا در یک منطقه محدود، چندین مسجد وجود داشته باشد با جمعیت نمازگزار اندک و در یک محدوده بزرگ دیگر، هیچ مسجدی وجود نداشته باشد.
- ۳. در شهرهای بزرگ که مشکل پارک خودرو وجود دارد، می‌توان در طراحی مساجد، محلی را برای پارکینگ خودروهای نمازگزاران در نظر گرفت.
- ۴. در ساختن مساجد باید تریبی اتخاذ شود که ساختمان مسجد در برابر حوادث طبیعی مثل سیل، زلزله، طوفان و غیره کاملاً مقاوم باشد و ضمناً هر مسجد به پناه‌گاهی نیاز دارد تا در مواقع ضروری بتوان از آن استفاده کرد.
- ۵. در طراحی مساجد باید تمهیداتی اندیشید تا قشر عزیز جانباز و معلول نیز بتوانند مثل سایر مسلمانان از مسجد استفاده کنند.
- ۶. در طراحی نمای بیرون مساجد باید محلی نیز برای تبلیغات مذهبی از جمله نوشتن آیات قرآن و احادیث نبوی و امامان معصوم (علیهم‌السلام) در نظر گرفته شود تا ضمن استفاده از چنین فضای مناسبی، از نصب هر گونه تصویر و اعلامیه یا نوشتن هر گونه شعار خودداری شود. این موضوع نه تنها نشانه نظافت و پاکیزگی مسجد است، بلکه برای جلب توجه نمازگزاران نیز مؤثر واقع خواهد شد.
- ۷. در رنگ‌آمیزی مساجد و نمای بیرونی آن‌ها از رنگ‌های آرام‌بخش همراه با طرح‌های تلفیقی معماری سنتی و جدید استفاده شود که این امر در بهبود روحیه نمازگزاران مؤثر است.
- ۸. به لحاظ افزایش جذابیت مسجد بهتر است در حیاط داخل مسجد و همچنین در نمای بیرونی آن، فضای سبز (آب‌نما، چمن و غیره) مناسبی در نظر گرفته شود. مطالعات مختلف و همچنین احساس هر انسان گویای این واقعیت است که فضای سبز در روحیه انسان‌ها مؤثر است و باعث جلب توجه بیشتر مسلمانان به مساجد خواهد شد و حتی در مساجد سنتی نیز به این مسئله به‌خوبی توجه شده است.
- ۹. ساخت مسجد در جامعه فعلی ما بر اساس عرق قومی و ملی است. برای

مثال در بسیاری از شهرهای بزرگ از جمله تهران، مهاجران شهرهای دیگر برای خود مساجدی می‌سازند و در شهرهای کوچک و حتی روستاها نیز گروه‌های قومی مختلف مساجد مختلف و گاه نزدیک به هم می‌سازند که این امر اهمیت مسائل قومی و ملی را نشان می‌دهد؛ اما در جامعه جدید باید از این امور قومی فراتر حرکت کرد و مسلمانان باید در هر محله‌ای مسجیدی برای همه اهل محل داشته باشند؛ چراکه برای هدایت در راستای وحدت مسلمانان لازم است که ارگان‌های مسئول ساخت مساجد، برای ساخت مساجدی که هدف آن‌ها دامن زدن به مسائل ملی و قومی است، مجوز صادر نکنند و حتی برای صدور، محور فاصله فیزیکی مشخصی را نیز در نظر بگیرند.

۱۰. در جامعه کنونی ما سیاست مدون و مشخصی در زمینه ساخت مسجد وجود ندارد و در بعضی از محلات پرجمعیت یا مسجیدی وجود ندارد و یا بسیار کوچک است که جوابگوی خیل عظیم نمازگزاران نیست و برعکس، در بعضی مناطق کم جمعیت مساجد بزرگی ساخته شده که خلوت بودن بعضی از آن‌ها هنگام اقامه نماز در شأن جامعه اسلامی نیست؛ لذا پیشنهاد می‌شود که ارگان مسئول این امر بر اساس مطالعات آمار و جمعیت‌شناسی، بررسی‌هایی انجام دهد که چه مناطقی به چه تعداد مسجد و با چه مساحتی نیاز دارند تا در این زمینه افراط و تفریط‌هایی صورت نگیرد.

۱۱. برای حضور زنان و مادران دارای فرزند خردسال، بهتر است مکانی مناسب همچون مهد کودک طراحی و ساخته شود و در اوقات اقامه نماز افرادی نگهداری نوزادان را عهده‌دار شوند تا عذری برای راه نیافتن چنین زنانی در مسجد، باقی نماند»^۱.

۱۲. یکی از طرح‌های بسیار خوب در ارتباط با فعال‌تر کردن مساجد، ساخت خانه عالم برای ائمه محترم جماعت مساجد در مناطق محروم است که متأسفانه این طرح به‌طور جدی پیگیری نشده است و یا بسیار کند انجام می‌گیرد.

۱۳. در طراحی مساجد لازم است تأسیسات برودتی و حرارتی پیشرفته‌ای متناسب

۱. احمد علی پور، روش‌های احیای مساجد، ص ۵۶-۵۷.

با محیط جغرافیایی مدنظر قرار گیرد و باید تلاش شود همه مساجد از چنین تأسیساتی بهره‌مند شوند؛ برای نمونه متأسفانه بسیاری از مساجد جنوب کشور، از جمله خوزستان در فصل گرما از داشتن کولر گازی و بسیاری از مساجد مناطق سردسیر در فصل سرما از داشتن بخاری‌های مناسب بی‌بهره‌اند. اگر این نقص برطرف شود، حضور مسلمانان در مساجد چشم‌گیرتر خواهد شد.

۱۴. نبود برنامه‌ریزی مناسب جهت نهایت استفاده مطلوب و بهینه از مساجد کشور: طبق آمار رسمی موجود، مساجد با دارا بودن زیربنایی حدود ۱۷ میلیون مترمربع و زمینی حدود ۳۶ میلیون مترمربع که با احتساب قیمت زمین، حداًقل سرمایه‌ای به ارزش تقریبی چهل هزار میلیارد تومان (بر اساس آمار سال ۱۳۷۵) برآورد می‌شود و با بیش از ۷۰ هزار مسجد یعنی تقریباً برای هر ۱۰۰۰ نفر یک مسجد، بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین پایگاه تبلیغی و فرهنگی در سطح کشور هستند. آمایش و نحوه استقرار مساجد در سراسر کشور به گونه‌ای است که هر جا جمعیت ساکن و تجمع پیدا کرده‌اند، این پایگاه نیز در آنجا استقرار یافته است؛ با وجود این، متأسفانه در حال حاضر به‌طور نسبی از کمتر از ۵۰ درصد این مراکز دینی استفاده می‌شود. حدود نیمی از این مساجد به‌صورت نیمه‌فعال یا غیرفعال هستند و اگر فعالیتی هم در آنجا انجام پذیرد، در مواقع خاص و مناسبتی است؛ در صورتی که بر اساس آموزه‌های دینی، مساجد باید در پنج نوبت جهت برپایی نماز مهیا گردد. دلایل و عوامل مختلفی در استفاده درست نشدن از مسجدها دخیل هستند که پرداختن به آن‌ها نیاز به کاوش و پژوهشی مستقل و جداگانه دارد و در این مقال فرصت پرداختن عمیق‌تر و دقیق‌تر به آن‌ها وجود ندارد.

۱۵. آسیب‌شناسی مناره در مساجد: درباره مناره، علامه مجلسی در کتاب بحار الانوار می‌نویسد: «در میان اصحاب، کراهت بلندی مناره به خاطر اشراف مناره بر اطراف خانه مشهور است». ^۱ در کشف‌الغمه راجع به یکی از برنامه‌های امام زمان علیه السلام در هنگام ظهور آمده است: «وقتی امام دوازدهم ظهور نماید،

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۳، ص ۳۷۶.

دستور می‌فرماید مناره‌های بلند را که سبب اذیت همسایگان است، خراب نمایند.^۱ ملاحظه می‌شود که بلندی مناره، نه از جهت علامت‌بودن و نشانه قرار دادن مسجد، که از جهت اذیتی که ممکن است برای همسایگان مساجد هنگام پخش اذان فراهم کند، نهی شده است. از این جهت ممکن است بتوان با تمهید سیستم صوتی مناسب، به گونه‌ای اذان را پخش نمود که چندان آزاری برای همسایگان مسجد در پی نداشته باشد.

■ ۱۶. آسیب‌شناسی دسترسی و ضریب نفوذ مسجد: میزان ضریب نفوذ مسجد به انواع خدمات مادی و معنوی که از سوی مسجد ارائه می‌شود نیز بستگی دارد. هر قدر مسجد از تنوع و تکثر بیشتری در ارائه خدمات برخوردار باشد، با دسترسی بیشتر عامه مردم نیز مواجه خواهد شد؛ زیرا تنوع خدمات ارائه شده موجب تنوع مخاطبان مسجد می‌شود.

درباره دسترسی عامه مردم تنها بُعد مسافت و میزان فاصله محل مسکونی به منطقه یا محله با مسجد نباید مورد تأکید قرار گیرد؛ بلکه دو عامل مهم دیگر نیز در این مسئله دخیل هستند که باید مورد ملاحظه جدی قرار گیرند:

■ عامل اول: توجه به موانع و محدودیت‌های طبیعی و توپوگرافی محدوده مسجد مانند وجود تپه‌ها، مسیل، رودخانه و دره. این موانع طبیعی موجب می‌شوند که علی‌رغم برخوردار بودن مساجد از استانداردهای لازم، ضریب نفوذ کمی در دسترسی مردم داشته باشند.

■ عامل دوم: موانع و محدودیت‌های غیرطبیعی که نتیجه دخالت انسان در محیط شهری و یاروستایی است؛ مانند ایجاد حصار و محدودیت برای مراکز صنعتی بزرگ و توسعه بزرگراه‌ها؛ برای مثال اگر در ضلع شرقی بزرگراه مدرس، به فاصله ۵۰ متری آن مسجدی مناسب و بزرگ وجود داشته باشد، در فاصله ۱۵۰ متری ضلع غربی آن هم جمعیتی بدون مسجد حضور داشته باشند، به دلیل موانع ترافیکی و مشکل در دسترسی ساکنان ضلع غربی به مسجد واقع در ضلع شرقی، علی‌رغم رعایت استاندارد فاصله با مسجد، ضریب نفوذ مسجد

۱. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمه، ج ۳، ص ۲۹۶.

به میزان حداقلی خواهد بود؛ مگر اینکه در فاصله‌هایی کم، به تناسب ساکنان منطقه همجوار مسجد، پل‌های هوایی متعددی نصب گردد. هدف از طرح این موضوع بیان این نکته مهم است که برای تعیین ضریب نفوذ مسجد، نباید نگاهی بخشی‌نگر و تک‌بعدی داشت و تنها به بُعد فاصله یا جمعیت توجه داشت؛ بلکه باید نگاهی جامع‌الاطراف و کامل و چندوجهی به آن صورت گیرد و تمام موانع و محدودیت‌های موجود به‌طور کامل در ابتدا مورد شناسایی دقیق قرار گیرد و بعد با توجه به یافته‌ها و نتایج حاصل از آن، برنامه‌ریزی درست و منطقی جهت رفع موانع و مشکلات با کمک تمامی دستگاه‌های اجرایی دولتی و غیردولتی صورت گیرد تا شاهد نفوذ حداکثری مساجد در مناطق همجوار آن، جهت دسترسی آسان عامه مردم به این مکان عبادی باشیم.

یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد مسجد که می‌تواند نقش بسیار مؤثری در ارتقای سطح ضریب نفوذ مساجد داشته باشد، توجه جدی به بحث انتقال انرژی مثبت توسط مساجد به اطرافیان و همجواری آن است. اگر این مهم به صورت علمی و متقن (نه فقط به صورت انتزاعی) مورد واکاوی و کنکاش دقیق قرار گیرد و نتیجه تحقیق به اطلاع عموم مردم برسد، قطعاً شاهد افزایش جذب عموم مردم به مساجد خواهیم بود و از این طریق مسجد نفوذ خویش را در میان لایه‌ها و سطوح مختلف اجتماع پررنگ‌تر خواهد نمود.

در باور عموم مردم، مسجد مکانی برای انجام امور عبادی، مناسکی، خودسازی و تزکیه نفس، اقامه نمازهای روزانه به جماعت، نماز اعیاد، برگزاری مراسم ترحیم، برگزاری مراسم دعا و نیایش، تشکیل محافل قرائت قرآن، مکان استقرار صندوق‌های اخذ رأی انتخابات، برگزاری کلاس‌های تقویتی و اعتقادی، آموزش قرآن، آموزش‌های متنوع هنری و فرهنگی، مهارت‌های ارتباطی و دیگر نقش‌ها و کارکردهای متنوع و متعدد است؛ اما علی‌رغم پیشینه قوی مساجد در عملکردهای مختلف و اثرگذاری آن‌ها بر ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی جامعه، در حال حاضر از میزان تاثیر اجتماعی، اقتصادی و کالبدی مساجد کاسته شده است. به نظر می‌رسد عوامل متعددی در این مسئله دخیل باشند که در این مقال تنها

به محورهای اصلی مرتبط با این مسئله اشاره می‌کنیم:

۱. عدم جانمایی و مکان‌یابی مناسب مساجد در گستره فضای شهری؛
  ۲. عدم رعایت آمایش سرزمینی و خلأ تناسب منطقی و هماهنگی بین میزان مخاطبان و فضای موجود اماکن عبادی؛
  ۳. تعیین نشدن استاندارد محدود مساجد جهت دسترسی آسان عموم مخاطبان در ساخت‌وساز و توسعه و تجهیز مساجد؛
  ۴. در نظر نگرفتن تناسب محیط فیزیکی و سخت‌افزاری و مساحت فضای عبادی مسجد با میزان تراکم و جمعیت مناطق مختلف؛
  ۵. در نظر نگرفتن منویات مقام معظم رهبری در خصوص مهندسی فرهنگی، به‌ویژه بحث پیوست فرهنگی قبل از اجرای هر برنامه توسعه‌ای در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، صنعتی، آموزشی، شهری و روستایی و...؛
  ۶. وجود نداشتن تعریف‌هایی درست و متناسب در سه حوزه مدیریت: بر مساجد، در مساجد و با مساجد؛
  ۷. وجود نداشتن مدیریت اثربخش و کارآمد در برنامه‌ریزی دقیق و ایجاد هماهنگی میان سه ضلع اثرگذار مسجد: محیط سخت‌افزاری و مادی، محیط برنامه‌ای و معنوی و محیط منابع انسانی (فعالان به‌ویژه مدیران و متولیان مسجد)؛
  ۸. پیدایش سازمان‌ها، مؤسسات و نهادهای گوناگون اجتماعی که سهم بسزایی در مصرف سرانه محیط‌های فرهنگی و دینی به‌ویژه مسجد را دارند؛
  ۹. رشد بی‌رویه شهرها و پدید آمدن انبوه ساختمان‌های بلند و آشفستگی بصری موجود در منظر شهرها؛
  ۱۰. عدم توجه جدی به ابعاد افقی و عمودی فضای سکونت‌گاهی و حیاتی در کالبد شهری و جغرافیای انسانی.
- در حالی که مسجد مطلوب اسلام مسجدی است که پناهگاه و مأمن و مورد اتکای عموم مردم است و نقش مهمی در تبلیغ زندگی صحیح اسلامی ایفا می‌نماید، اگر مدیریت مسجد نگاه جامعی به محله خود داشته باشد، طبیعی است که تلاش

می‌کند این نگاه جامع را در عمل هم پیاده کند؛ مثلاً برای تمام شئون محله اعم از فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، قضایی برنامه‌ریزی می‌کند و حتی در صورت وجود امکانات، سعی در اجرای این برنامه‌ها خواهد داشت. مردم با توجه به مشغله‌های زندگی و معیشتی، هجمه‌های فرهنگی و نفوذ شبکه‌های ماهواره‌ای، ارتباط خود را با مسجد قطع نمی‌کنند. علی‌رغم واقعیت‌های موجود به‌نظر می‌رسد، هنوز برخی از مساجد در سطح شهرها و سکونت‌گاه‌های انسانی، به دلایلی چون قدمت تاریخی مسجد، تعدد و تنوع فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و مذهبی آن، ویژگی‌های کالبدی بارز، مدیریت توانمند، پایگاه اجتماعی متولیان و امامان جماعت و موقعیت جغرافیایی خاص، دارای تأثیرات اجتماعی و کالبدی ویژه‌ای هستند.

۴. تجهیزات

۱. زیبایی ظاهری و آراستگی مساجد نیز در جذب جوان بی‌تأثیر نیست. پاکیزگی و طراوت مسجد، جوان را به سوی مسجد و نماز جماعت سوق می‌دهد. برخی جوانان بوی بد، فضای تنگ نمازخانه، فرش‌ها و موکت‌های آلوده را باعث بی‌رغبتی به نماز جماعت و مسجد می‌دانند.

۲. یک مسجد نمونه لازم است از یک سیستم نوری با کیفیت بالا برخوردار باشد؛ زیرا نور مناسب و کافی و درخشش فضای مساجد، یاد خدا را در دل‌ها زنده می‌سازد: «اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ». از این جهت از همان آغاز ساخت مسجد، اولیای دین بر روشنی و نور مناسب مسجد تأکید داشته‌اند و پیامبر اسلام ﷺ فرموده است: «من اسرج فی مسجد سراجاً لم تنزل الملائکه و حملة العرش یستغفرون له مادام فی ذلک المسجد ضوء له»^۱ هر کس در مسجد چراغی برافروزد، فرشتگان و حاملان عرش الهی تا وقتی که نور آن چراغ در مسجد می‌تابد، برای او طلب آمرزش می‌کنند. یک سیستم نوری قوی و کامل شامل بخش اندرونی و بیرونی مسجد می‌شود و بر این مبنا قسمت‌های خارجی مساجد و دیوارهای آن نیز باید از روشنایی کامل

۱. جمال‌الدین سیوری، کنز‌العرفان فی فقه‌القرآن، ج ۱، ص ۱۰۸.

برخوردار باشند. علاوه بر نور مصنوعی باید معماری مساجد به گونه‌ای باشد که نور طبیعی کافی در هنگام روز فضای مسجد را برای مؤمنان و نمازگزاران روشن و دل‌انگیز و پر نشاط سازد. عنصر نورافشانی مسجد، خود نماد معنوی و عرفانی قلب‌های پر نور مؤمنان است که از یاد خدا و درخشندگی ذاکران الهی نشان دارد و در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به همین موضوع اشاره رفته است: «قال الله تبارک و تعالی: الا انّ بیوتی فی الارض المساجد تضىء لاهل السماء کما تضىء النجوم لاهل الارض...»^۱ خداوند تبارک و تعالی می‌فرماید: مساجد خانه‌های من در زمین هستند و همان گونه که ستارگان برای اهل زمین نورافشانی می‌کنند، مساجد برای اهل آسمان‌ها نورافشانی می‌کنند.

نورافشانی و تقویت سیستم نوری مساجد، خود جزئی از تزئینات و تجهیزات مساجد محسوب می‌شود.

۳. تقویت و غنی‌سازی کتابخانه‌های مساجد کشور: یکی از راه‌های جذب اقشار تحصیل کرده و باسواد جامعه به سمت مساجد، غنی‌سازی کتابخانه‌های مساجد به کتاب‌های تازه‌نشر یافته و متنوع است. تنوع در انتخاب کتاب، زمینه‌ساز جذب افراد با سلیقه‌های مختلف و تنوع آرا و نظرها می‌شود. متأسفانه در حال حاضر کمتر از ۵ درصد از مساجد کشور دارای کتابخانه هستند و حدود ۹۵ درصد مساجد کتابخانه ندارند و همین تعداد اندک ۵ درصد نیز از داشتن کتاب‌های جدید و متنوع محروم‌اند؛ اکثر کتاب‌های موجود نیز قدیمی و مستعمل و پاره و فاقد جذابیت و غیر جوان‌پسند هستند. در حالی که اگر به صدر اسلام توجه کنیم، درمی‌یابیم که کتابخانه ابتدا در مسجد شکل گرفت و اولین کتابی که به کتابخانه‌های مساجد وارد شد، قرآن کریم بود. تهیه جزوات کنکور دانشگاهی که از تنوع خاصی نیز برخوردار است، موجب حضور جوانان داوطلب کنکور و دبیرستانی در مسجد می‌شود. در واقع کتابخانه‌های مساجد می‌توانند پل ارتباطی بین قشر تحصیل کرده و مسجد باشند.

۴. آسیب‌های زینت‌بخشی مساجد: بی‌تردید عدم زینت مساجد، آسیبی جدی برای این مکان مقدس به شمار می‌رود؛ چراکه عموماً رغبت انسان به محافل و

۱. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الخلاق، ج ۱.

مجالسی که زیبا و پرنشاطاند، بیشتر از اماکنی است که خالی از هر گونه آرایش و رنگ و بویی هستند. البته در اسلام زینت بخشی به مسجد شرایط و حدودی دارد که رعایت آن‌ها الزامی است و نمی‌توان به بهانه تزیین مساجد که در قرآن مورد تأکید قرار گرفته است، به نصب مجسمه‌ها و اشیای زینتی غیر مجاز دیگر اقدام کرد،^۱ آن‌گونه که در کلیساها مشاهده می‌شود؛ اما نصب چراغ‌ها و لوسترهای زیبا و پرنور و فرش‌های زیبا و رنگین و خطوط زیبا و کاشی کاری و مقرنس کاری و آئینه کاری و امثال آن، کاملاً پسندیده و شایسته است. هر چند در این موارد نیز نباید به تجمل‌گرایی افراطی گرایش یافت. البته درجات تزئین بسته به هر شهر و منطقه و با توجه به فرهنگ‌های مختلف متغیر و نسبی است.

زینت بخشی مقوله‌ای جدا از پاک‌سازی و غبارروبی و بهداشت در مساجد است؛ زیرا در آیه شریفه «و عهدنا الی ابراهیم و اسماعیل ان طهرا بیتی للطائفین و العاکفین و الرکع السجود»،^۲ به تطهیر و نظافت مساجد و اماکن مقدس الهی اشاره رفته است. چه بسا همین زینت‌های مساجد نیز نیاز به غبارروبی و پاک‌سازی و نظافت داشته باشند. از این منظر اموری که در قالب تطهیر نمی‌گنجد، اما برای یک مسجد نمونه، نوعی امتیاز به شمار می‌آیند، مانند سیستم صوتی مجهز و باکیفیت، جزو زینت‌های مسجد هستند.

۵. بهداشت

بهداشت مساجد عنوانی کلی و فراگیر است که در هر زمان و شرایط و مقتضیات مختلف، شامل تمام امور مساجد، اشیاء و فرش‌ها و در و دیوار و صحن و شبستان و نمای داخلی و بیرونی و مسجدروندگان و هر چیزی که به نوعی با مسجد در ارتباط است، می‌شود که به برخی این موارد در روایات صریحاً اشاره شده و برخی دیگر بر عهده تشخیص خود مؤمنان و متصدیان مساجد گذاشته شده است. مقوله‌هایی چون بهداشت کفش‌ها و پاها و پرهیز از انداختن آب دهان در مسجد و رها کردن

۱. «بنا بر احتیاط واجب مسجد را به طلال نباید زینت نمایند و همچنین نباید صورت چیزهایی که مثل انسان و حیوان روح دارد، در مسجد نقش کنند و نقاشی چیزهایی که روح ندارند، مثل گل و بوته، مکروه است (امام خمینی، رساله توضیح المسائل).
۲. بقره: ۱۲۵.

موجودات آلوده بدن در مسجد در روایات صریحاً ذکر شده است. مسجد که پایگاه اصلی و نخستین پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ابلاغ رسالت و تداوم این راه بوده است، باید پذیرای دوست داران پاکیزگی و تهذیب نفس باشد. تهذیب نفس در قرآن از اهداف رسالت رسول الله صلی الله علیه و آله دانسته شده است. تزکیه، پاک‌ی درون و برون هر دو را شامل می‌شود. رسول الله صلی الله علیه و آله نضافت و پاکیزگی ظاهری را از علائم ایمان دانسته‌اند: «النظافه من الایمان» و «بنی الاسلام علی الطهاره». وضو و طهارت نیز در اسلام مقدمه حضور در درگاه الهی که به وسیله نماز تحقق می‌یابد، دانسته شده است: «یا ایها الذین امنوا اذا قمتم الی الصلوه فاغسلوا وجوهکم وایدیکم» ای کسانی که ایمان آوردید، هنگامی که برای نماز به پا می‌خیزید، صورت و دست‌هایتان را بشوید.

بنابراین مهم‌ترین رکن حضور در مساجد برای مؤمنان رعایت پاکیزگی و نضافت ظاهری است. بی‌شک رعایت نکردن این اصل مهم نوعی آسیب برای مساجد به همراه دارد؛ زیرا دلیلی وجود ندارد که مؤمنان و غیر مؤمنان در مساجد غیر پاکیزه حضور یابند؛ در صورتی که عکس این مطلب خود عامل گرایش و اقبال به سوی مساجد خواهد بود.

از آنجاکه مساجد در تبلیغ اسلامی بزرگ‌ترین نقش را دارند و می‌توانند در جایگاه «مرکز ثابت تبلیغات اسلامی»، پیام‌ها و رسالت‌های اسلام را در جامعه اسلامی انتشار دهند، لازم است بر اساس حدیث مشهور از امام جعفر صادق علیه السلام که می‌فرمایند: «کونوا دعاه الناس بغير السننکم» مردم را به غیر از زبان خود به اسلام دعوت نمایید، نوعی تبلیغ عملی در مساجد احیا شود. این تبلیغ عملی می‌تواند شامل رفتار عالم و روحانی و امام جماعت و مأمومان و ظاهر مسجد باشد. از این منظر رعایت نکات بهداشتی و آداب نضافتی و پاکیزگی و غبارروبی و عطرافشانی، می‌تواند بیشترین سهم را در تبلیغ عملی به خود اختصاص دهد و باعث جلب توجه بیشتر به مسجد گردد. هنگامی که فضای مسجد و نمازگزاران پاکیزه و جاذب باشد و عوامل آزاردهنده در مسجد وجود نداشته باشد، تمایل به حضور در مساجد از

سوی خداپرستان فزونی خواهد یافت؛ به‌ویژه اینکه در فضیلت اقامه نماز جماعت، با افزایش تعداد نماز گزاران، ثواب نماز جماعت هم افزایش می‌یابد و این خود انگیزه‌ای خواهد شد که نماز گزاران علاوه بر حضور خود، دیگران را نیز به آمدن به مسجد ترغیب نمایند.

مسجد خانه خداست و بر طبق روایت نبوی ﷺ خانه هر مؤمن نیز هست: «المسجد بیت کل مؤمن»؛^۱ بنابراین یک مسلمان همچنان که باید به طهارت و نظافت خانه خود اهتمام ورزد، باید مساجد را نیز پاکیزه نگه دارد. بر این اساس لازم است نخست مسجد را از نجاسات حفظ نماید؛ زیرا نجاست مانع یاد خدا می‌شود و سپس به تنظیف مسجد از کثافات بپردازد. منظور از کثافات آلودگی‌هایی چون گرد و غبار و خاک روبه و آب دهان است که در روایات تأکید بسیار بر خودداری از قرار دادن این موارد در مسجد شده است. امام موسی کاظم علیه السلام می‌فرماید: «ان الجنه والحوار لتشتاق الی من یکسح المساجد و یأخذ منها القذی»^۲ به‌راستی که بهشت و پری مشتاق کسی هستند که غبار رومی کند مسجد را و خاشاک آن را بردارد. غبار رومی مساجد نیز از مصادیق زدودن کثافات از مساجد است که در روایتی بر عمل به آن تأکید شده است. پیامبر اسلام می‌فرماید: «ابنوا المساجد و اخرجوا القمامه منها»^۳ مساجد را تأسیس کنید و خاک روبه را از آن‌ها خارج سازید.

مسئولیت امام جماعت در رعایت بهداشت مسجد

از روایات این‌طور برداشت می‌شود که امامان جماعت مساجد می‌توانند بیشترین سهم را در حفظ پاکیزگی و تطهیر و بهداشت مساجد داشته باشند. چنان که در روایتی آمده است: «پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله روزی آثار خلط سینه در محراب مسجد مشاهده کردند، فرمودند: «چه کسی امام جماعت این مسجد است؟» گفتند: «فلانی». حضرت فرمودند: «من از امامت عزلش کردم». همسر آن امام جماعت پس از عزل شوهرش سؤال کرد: چرا پیامبر صلی الله علیه و آله شوهرم را از امامت خلع

۱. علی بن حسام الدین متقی، کنز العمال، ج ۷، ص ۶۵۰.

۲. محمد باقر مجلسی، بحار الانور، ج ۸۰، ص ۳۸۲.

۳. علی بن حسام الدین متقی، کنز العمال، ج ۷، ص ۶۵۵.

کرد؟ مردم گفتند: چون آثار خلط سینه در مسجد ملاحظه کردند. آن خانم رفت و مقداری ماده خوشبو آورد و به محراب مسجد مالید. روز بعد رسول الله ﷺ از آن مسجد عبور کردند و پرسیدند: «چه کسی این ماده خوشبو را به محراب مالیده است؟» گفتند: «همسر امام جماعت سابق که عزل فرمودید». حضرت فرمودند: «به خاطر همسرش گناه او را بخشیدم و به سَمَتِ امام جماعت باز گرداندم».^۱

«باید دانست که استعمال عطریات علاوه بر جنبه شادی بخشی و طراوت در روان انسان‌ها، سبب تقویت انگیزه در ارتباطات انسانی و تقویت دوستی‌ها و پیوندها میان افراد جامعه می‌شود؛ از این نظر در روایات می‌خوانیم که پیامبر اسلام ﷺ همواره قوطی مشک‌دانی داشتند که پس از وضو با دست مرطوب آن را می‌گرفت و هنگام خروج از خانه، مردم از بوی خوش آن، آن حضرت را می‌شناختند».^۲

بر این اساس گلاب پاشی و استفاده از عطریات در مساجد و پیشگیری از پراکندن بوهای آزاردهنده، می‌تواند در میزان استقبال از مساجد بسیار مؤثر باشد. در فضای مساجد باید پیش‌بینی‌های لازم را جهت تهویه مناسب در نظر گرفت. باب ۱۰۱ از جلد سوم وسائل الشیعه که به احادیث اهل بیت (علیهم‌السلام) اختصاص دارد، باب «استحباب بخور بالقسط و المرّ و اللبان و العود هندی و استعمال ماء‌الورد و المسک بعده» نامیده شده است که بر ثواب استعمال عطریات و مواد خوشبوکننده برای مؤمن تأکید دارد؛ بنابراین هزینه کردن مبالغی از وجوهات و عایدات مساجد یا کمک‌های خیریه مردمی جهت این امور نه تنها اشکالی ندارد، بلکه برای تقویت جاذبه مساجد امری ضروری است. از حضرت امام صادق (علیه‌السلام) در این زمینه روایت شده است که فرمودند: «ما انفقت فی الطیب فلیس بسرف»^۳ آنچه در مورد بوی خوش هزینه می‌کنی، مصداق اسراف نیست.

۱. بدرالدین عینی، عمده‌القاری فی شرح صحیح بخاری، ج ۴، ص ۱۴۹.

۲. محمدبن‌الحسن حر عاملی، وسائل‌الشیعه، ج ۳، ص ۳۱۶.

۳. حسن بن فضل طبرسی، مکارم‌الاخلاق، ج ۱.

۱. عوامل در سطح کلان: حوزه فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی

۱-۱. حوزه فرهنگی

دومین کارکرد مهم مسجد کارکرد فرهنگی آن است؛ از این رو مدیر فرهنگی مسجد باید با شناسایی دقیق عوامل و موانع آسیب‌زا در بخش فرهنگی، به طراحی و برنامه‌ریزی جهت پیشگیری و درمان سریع آسیب‌ها اقدام نماید. با شناسایی آسیب‌ها و درمان آن‌ها، برنامه‌های مسجد جاذبه بیشتری برای تمام اقشار مردم خصوصاً جوانان پیدا خواهند کرد و باعث حضور گسترده اقشار مختلف مردم در مسجد خواهد شد. «قبل از بیان تفصیلی آسیب‌ها به ذکر چند آسیب مهم می‌پردازیم که مدیر فرهنگی مسجد باید به آن‌ها توجهی ویژه داشته باشد:

۱-۱-۱. هدف دانستن ابزارهای تربیتی

هدف دانستن ابزارهای تربیتی و توقف در روش‌هایی که خود هدف نیستند، بلکه راه رسیدن به هدف هستند؛ از قبیل هنر و ورزش. گاه آن‌قدر به این برنامه‌ها توجه می‌شود که فعالیت‌های دیگر مسجد تحت الشعاع قرار می‌گیرد. علت این‌گونه افراط و تفریط‌ها فقدان برنامه صحیح و عدم جامع‌نگری متولیان فرهنگی مسجد است.

۱-۱-۲. استمرار نیافتن برنامه‌های فرهنگی و مقطعی بودن آن‌ها

در بسیاری از مسجدها، برنامه‌های فرهنگی فقط در مقطعی از سال مانند تابستان وجود دارد و در بقیه سال هیچ برنامه مستمر و پایداری اجرایی نمی‌شود. این روش به ضعف برنامه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی مسجد و ناموفق بودن امور فرهنگی منجر می‌شود.

۱-۱-۳. عدم تعادل در ایجاد شور و شعور

شور و شعور در واقع دو بال پرواز دانش آموزان به سوی قله هدایت و تربیت هستند که بدون داشتن هر کدام از این دو بال، نمی توان به مقصد رسید. شور بدون شعور بی فایده است و به فعلی مثبت نمی انجامد.

۱-۱-۴. گرفتار شدن در دام کمیت گرایی

بسیاری از مسئولان فرهنگی ملاک موفقیت برنامه ها و طرح ها را تعداد شرکت کنندگان می دانند؛ لذا اکثر مربیان مسجدی و گردانندگان امور فرهنگی، در گزارش های خود بیشتر به ثبت آمار و ارقام و تظاهر به پررونق بودن کلاس ها می پردازند؛ در حالی که نگاه اسلام به تربیت افراد مؤمن نگاهی کیفی و ارزشی است. قرآن کریم در این باره می فرماید: «كَمْ مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً» چه بسیارند گروه های اندک که به اذن خداوند بر گروه های پر جمعیت غالب می شوند. همچنین در نگاه قرآن، آنچه باعث پیروزی مؤمنان می شود، تعداد آن ها نیست، بلکه اراده و مقاومت آنان است. قرآن کریم می فرماید: «إِن يَكُن مِّنكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ مِّئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» اگر بیست نفر از شما صابر باشند، بر دویست نفر غلبه می کنند و اگر صد نفر باشند بر هزار نفر غلبه خواهند کرد.

۱-۱-۵. داشتن نگاه اقتصادی به فعالیت های فرهنگی^۱

یکی از آسیب های مهم در حوزه فرهنگی، داشتن نگاهی صرفاً مبتنی بر درآمدزایی و کسب سود توسط برخی از مجریان برنامه های فرهنگی است. هر چند تأمین بخشی از این برنامه ها نیازمند اعتبار و تأمین منابع مالی است، این مسئله نباید به اصل و هدف اول تبدیل شود؛ چرا که کار فرهنگی با نگاه مادی هیچ گاه قابل جمع نیست و موفقیت و نتیجه خاصی برای آن نمی توان انتظار داشت.

۱. سایت سایت حوزه نت، پایگاه اطلاع رسانی حوزه، منبع: پایگاه مسجد، آسیب شناسی مدیریت فرهنگی مسجد، تاریخ دریافت:

۱-۱-۶. نبود امکانات مناسب فرهنگی، رفاهی، تأسیساتی در سطح مساجد کشور

از تعداد هفتاد هزار مسجد کشور تنها تعداد اندکی و تقریباً سه درصد دارای امکانات مناسب فرهنگی، رفاهی و تأسیساتی هستند. بیشتر مساجد تنها دارای یک شبستان کوچک و سیستم نظافت و آبدارخانه هستند. اگر نگاهی به آمار مراجعان به مساجدی که دارای امکانات فرهنگی، کتابخانه، سالن مطالعه، کانون فرهنگی و پارکینگ و سالن جلسات و کلاس‌های آموزشی هستند و مساجدی که فاقد این امکانات اند بیندازیم، در خواهیم یافت که از مساجد فاقد امکانات استقبال کمتری می‌شود؛ به همین دلیل شایسته است در طراحی جدید برای ساخت مساجد، امکانات جنبی مدنظر قرار گیرد.

۱-۱-۷. استفاده نکردن از تجهیزات فرهنگی، هنری، رایانه‌ای و نرم‌افزاری رایج روز

با وجود گسترش روزافزون تکنولوژی و فن اطلاع‌رسانی در جامعه جهانی و بسط و گسترش این پدیده، ما نتوانسته‌ایم یکی از کارکردهای مهم مساجد را که از گذشته‌های دور اطلاع‌رسانی بوده است، (وجود مناره و مؤذن و گلدسته مؤید این ادعاست)، بازسازی و بازیابی نمایم. ایجاد سازوکاری مناسب جهت احیای این کارکرد مهم، می‌تواند زمینه‌ساز اطلاع‌رسانی دقیق از برنامه‌ها و فعالیت‌های دینی در ارتباط و تعامل بین مساجد کشور باشد. اگرچه تاکنون چندین طرح جهت تجهیز مساجد کشور به رایانه و اینترنت انجام گرفته و یاد در حال اجراست، با توجه به گستردگی مساجد، تسریع و بسط طرح‌های مشابه و حتی کامل‌تر از آن ضروری است. با توجه به اینکه یکی از وظایف مساجد تبلیغ و اطلاع‌رسانی درباره امور دینی است، استفاده از تجهیزات نوین و فناوری‌های روز جهت کاربردی کردن این مهم ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۲. آسیب‌شناسی هیئت‌های مذهبی جوانان

۱-۲-۱. «مداح محوری و الگوبرداری از افرادی که متولی اداره هیئت هستند و گاهی شایسته الگوبرداری نیستند؛

- ۱-۲-۲. نداشتن برنامه سخنرانی و بیان معارف دینی؛
- ۱-۲-۳. گرفتار شدن آسان تر در دام مراد و مریدبازی؛
- ۱-۲-۴. طولانی شدن برنامه‌های عزاداری و جشن‌ها به شکلی که حال معنوی‌اش کم شود؛
- ۱-۲-۵. کم توجهی به ارتباط با مساجد و نمازهای جماعت و جمعه؛
- ۱-۲-۶. کم رنگ بودن مباحث مرتبط با حراست از دستاوردهای نظام و بزرگداشت مناسبت‌های انقلاب؛
- ۱-۲-۷. کم توجهی به مسائل اخلاقی و تربیتی مهره‌های کلیدی و اثرگذار در هیئت؛
- ۱-۲-۸. ورود بدعت‌ها و مسائل غیرواقعی به مضامین شعری در مدیحه‌سرایی و مرثیه‌خوانی‌ها»^۱.

۱-۳-۳. آسیب‌شناسی برنامه‌های اوقات فراغت مساجد

- ۱-۳-۱. عدم تطابق عملیاتی بین برنامه‌های مساجد و نیازهای مخاطب، به ویژه جوانان؛
- ۱-۳-۲. نبود نظم و انسجام بین دستگاه‌های متولی برنامه‌ریزی؛
- ۱-۳-۳. استفاده از تریبون فرهنگی برای اهداف غیرفرهنگی و عدم توجه به انتظارات خانواده‌ها؛
- ۱-۳-۴. به کارگیری مربیان کم تجربه برای آموزش در برنامه‌های اوقات فراغت مساجد؛
- ۱-۳-۵. عدم فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی دقیق در مورد برنامه‌های اوقات فراغت؛
- ۱-۳-۶. نبود جاذبه در وسعت و فضای فیزیکی مسجد؛
- ۱-۳-۷. کم توجهی و عدم تجهیز مساجد به سیستم‌های سرمایشی و گرمایشی و بهداشت مسجد. توجه مناسب به این عوامل خود زمینه‌ساز جاذبه‌مندی مسجد است.
- ۱-۳-۸. برنامه‌های اوقات فراغت در دوره خاص و به صورت مقطعی برگزار می‌شوند

۱. شهرام نجاتی، رسالت ناتمام، ص ۱۶۵-۱۶۶.

و تمام ایام سال را پوشش نمی‌دهند و مستمر نیستند؛
۱-۳-۹. برنامه‌های اوقات فراغت بدون در نظر گرفتن دسته‌بندی گروه‌های سنی
برگزار می‌شود و افرادی که در این دوره‌ها شرکت می‌کنند، از نظر سن و سال در
یک گروه نیستند و بالطبع از نظر هوش و استعداد و توانایی یادگیری نیز با هم
متفاوت‌اند. این مسئله باعث عدم بهره‌وری مناسب از محتوای کلاس‌ها و در نتیجه
ناخرسندی شرکت‌کنندگان می‌شود؛

۱-۳-۱۰. کمیت و کیفیت نامناسب برنامه‌های آموزشی و نیز ارائه مباحث غیر مرتبط
و غیر تخصصی برای شرکت‌کنندگان در این دوره‌ها، از جمله مواردی است که از
سوی کارشناسان، آسیب برنامه‌های اوقات فراغت مساجد عنوان شده است.

۱-۴. آسیب‌شناسی کار فرهنگی در مساجد

جدی‌ترین آسیب فراروی متولیان امور فرهنگی در مسجد و سایر بخش‌های جانبی
آن، نپرداختن به نقد عملکرد گذشته و ارزیابی نکردن نتایج حاصل از برنامه‌های
انجام‌شده در مسجد است. با توجه به اثرگذاری مسجد در شکل‌گیری شخصیت
جوانان، بسیاری ضروری است که به این مسئله نگاه کارشناسانه‌ای صورت گیرد تا
جریان‌های فرهنگی به رشد و تعالی و پویایی لازم برسند و از ایجاد بدعت و انحراف
در مسیر دعوت به دین خدا جلوگیری به عمل آید.

لازم است قبل از برشمردن آسیب‌های موجود در این بخش، تعریف مشخصی از «کار
فرهنگی» داشته باشیم تا به تبع آن بهتر بتوانیم به بررسی کارکرد فرهنگی مسجد
بپردازیم. هدف از انجام کار فرهنگی در مسجد این است که بتوانیم خواسته‌ها و
تمایلات و باورهای انسان‌ها را از گرایش به مادیات به سوی معنویات تغییر دهیم
و جامعه‌ای با انسان‌هایی متعالی، کمال‌طلب، عدالت‌جو و آزادی‌خواه پیورانیم.
متأسفانه در اکثر مساجد کشور کار فرهنگی ترکیبی است از برنامه‌های هنری،
آموزشی، عبادی و گرامیداشت مناسبت‌های مذهبی که در قالب کلیشه‌هایی یکسان
انجام می‌گیرد. اگرچه این برنامه‌ها لازم‌اند، ولی یکنواختی و تکرار، منجر به تغییر
در «جهان بینی» و «ایدئولوژی» و سازندگی ابعاد وجودی انسان‌ها نمی‌شود؛ بنابراین

کارهای فرهنگی مسجد باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی شوند که بتوانند انسان‌هایی مکتبی پرورش دهند تا به اهداف تربیتی مدنظر جامعه اسلامی دست یابیم. یکی از کامل‌ترین تعاریفی که از کار فرهنگی اصیل در مسجد ارائه شده، تعریفی است که حجت‌الاسلام نجاتی در «کتاب رسالت» ناتمام مطرح کرده‌اند. ذیلاً این تعریف را مورد مذاقه قرار می‌دهیم و با بررسی آن، به آسیب‌های وارده بر کار فرهنگی مسجد می‌پردازیم. ایشان در کتاب خود کار فرهنگی را این گونه تعریف کرده است: «کار فرهنگی اصیل در مسجد شامل مجموعه برنامه‌های تربیتی هدفمند، ابزارمند و روشمند است که به‌طور مداوم و توسط کادر مربیگری متعهد و مسئول در راستای رشد و تعالی متریان صورت می‌پذیرد»^۱.

«اثر کارکرد فرهنگی مسجد در شیوه زندگی افراد به گونه‌ای است که حتی رفت‌وآمد به مسجد باعث تغییر و دگرگونی‌هایی در ابعاد شخصیتی و فرهنگی فرد شده و از این فواید می‌توان به عنوان شاخصه‌های فرهنگی تربیتی مسجد نام برد. این هشت اثر که در روایتی از مولای متقیان حضرت علی (علیه السلام) استنباط می‌شود، عبارت‌اند از:

- ۱. یافتن برادر ایمانی که در مسیر خدا یاری‌اش کند؛
  - ۲. یافتن علم و دانش نو و تازه؛
  - ۳. فهم و درک آیه‌ای از آیات قرآن؛
  - ۴. شنیدن سخنی که او را به هدایت رهنمون سازد؛
  - ۵. رحمتی که انتظار آن را از خداوند می‌کشد؛
  - ۶. سخنی که او را از گمراهی نجات دهد؛
  - ۷. ترک گناه به واسطه ترس از خدا و رفت‌وآمد به مسجد؛
  - ۸. ترک گناه به جهت حیا از برادران ایمانی خود در مسجد»^۲.
- ذیلاً به آسیب‌هایی که در جریان کار فرهنگی مساجد گریبان‌گیر متولیان امور می‌شود و روند اجرای آن را کند می‌نماید، می‌پردازیم:

۱. همان، ص ۲۳-۲۴.

۲. همان، ص ۳۱-۳۶.

۱-۴-۱. افراط و تفریط محتوایی و موضوعی در امور فرهنگی

در بخش فرهنگی بعضی از مساجد به دلیل غلبه تفکر نخبه‌پروری، فقط درباره یکی از امور فرهنگی فعالیت می‌شود؛ برای نمونه فعالیت‌هایی مانند مداحی یا قرائت قرآن و به بخش‌های هنری یا ورزشی یا آموزش احکام و اخلاق بهایی داده نمی‌شود.

۲-۴-۱. برگزاری و اجرای طرح و برنامه‌های تک‌بعدی در درازمدت

در بسیاری از مساجد کار فرهنگی یعنی خواندن چند آیه از قرآن بعد از نمازهای جماعت و یا هفته‌ای یک بار جلسه مذهبی دعا و یا مطرح کردن مسئله‌ای از احکام بعد از نمازهای واجب. حال آنکه کار فرهنگی باید منجر به رشد و شکوفایی همه ابعاد وجودی انسان شود و این تربیت با آموزش اخلاق، احکام، اعتقادات، هنر، ورزش، مسائل مذهبی و دینی صورت پذیرد.

۳-۴-۱. تغییر برنامه‌های متریبان با تغییر مربی فرهنگی مسجد

اگر مربی به هر دلیل، دیگر قادر به همکاری با مسجد نباشد، تمام کلاس‌های او منحل می‌شود و مدیر فرهنگی مسجد به جای حل مشکل، صورت مسئله را پاک می‌کند. (یعنی کادر مربیگری را مرتباً تغییر می‌دهند، ولی حاضر به جایگزینی مربی در رشته‌های قبلی نیستند)

۴-۴-۱. طراحی برنامه‌های فرهنگی روبنایی و ظاهری بدون در نظر گرفتن محتوا

بعضی از متولیان امور فرهنگی، کیفیت را فدای کمیت کرده، با اعمال ظاهری، متریبان را گرفتار سطحی‌نگری می‌کنند و فرصت تغییر جهت در زندگی فردی را از آن‌ها سلب و آنان را دچار عوام‌زدگی می‌نمایند.

۵-۴-۱. توجه نکردن به لذت معنوی واقعی در برنامه‌های فرهنگی

مربی فرهنگی مسجد باید در برنامه‌هایی که برای متریبان در نظر می‌گیرد، به

روحیه و توانایی‌های آن‌ها توجه نماید و هیچ‌گاه جلسات سخنرانی را بعد از برنامه‌های ورزشی یا بدنی سخت قرار ندهد تا موجب کسالت یا بی‌انگیزگی متربی شود.

۶-۴-۱. میدان ندادن به مراد و مریدبازی در فعالیت‌های فرهنگی مسجد

مربی مسجد باید خود را وسیله‌ای برای نزدیک‌تر شدن متربی به خدا و اهل بیت (علیهم‌السلام) بداند، نه اینکه از خود قهرمان و اسطوره بسازد. مراد و مریدبازی منجر به تبعیت کورکورانه از مربی می‌شود و او را از خودسازی و یافتن راه حق باز می‌دارد.

۷-۴-۱. عدم تعادل در ایجاد شور و شعور در جریان اداره امور

شور با محبت و مؤدّت همراه است؛ عنصر شور در افراد بدون بصیرت به انحراف کشیده شده، باعث به‌وجود آمدن اعتقادات خرافی و بدعت در جامعه می‌شود؛ لذا مربیان مسجد برای تعادل بخشی به امر تربیت، باید به‌گونه‌ای عمل نمایند که عنصر شور با شعور و درک دینی توأم گردد تا موجب هدایت انسان شود؛ یعنی «شور و شعور» و یا همان «عشق و بصیرت»، عناصر تربیتی مؤثر در جریان کار فرهنگی مساجدند که بدون توجه به آن‌ها به سرمنزل مقصود نخواهیم رسید.

۸-۴-۱. کم‌توجهی به اهداف کار فرهنگی

مربی فرهنگی در طول فرایند تربیت باید بداند که در چه مرحله‌ای از تربیت متربی قرار دارد و در تمام طول مسیر، ارتباط متربی با مسجد قطع نشود؛ برای مثال متربی‌ای که عضو انجمن اسلامی است، ولی در نماز جماعت شرکت نمی‌کند و یا در بخش‌های مختلف فرهنگی مسجد فعال است، ولی در جلسات و عظم حضور ندارد، دچار نوعی آسیب در رشد فرهنگی و تربیتی شده است.

۹-۴-۱. به کار نگرفتن ابزارهای مناسب کار فرهنگی

در بعضی از مساجد فقط از ابزارهای معنوی مانند اذان‌گویی، مکتب‌ری و قرائت دعاهای بین‌نمازها برای جذب و تربیت افراد استفاده می‌کنند یا در بعضی دیگر

فقط از طریق دعوت مذهبی به امر تربیت و جذب جوانان می‌پردازند؛ در صورتی که می‌توانند از ابزارهای هنری، ورزشی، آموزشی برای جذب بهتر آنها استفاده کنند.

۱-۴-۱۰. ترجیح ندادن مسجد بر فرهنگ‌سرا، باشگاه ورزشی و مؤسسات آموزشی
مربی فرهنگی مسجد باید بتواند از ابزار فرهنگ، هنر و ورزش برای شکوفایی استعداد‌های جوانان و نوجوانان در این زمینه‌ها استفاده کند و با استفاده از این ابزار در مسجد، مانع حضور جوانان در محیط‌های نامناسب شود.

۱-۴-۱۱. عدم تربیت و هدایت افراد به معنای واقعی
مربی باید افرادی پویا و اثرگذار تربیت کند تا در ایجاد یک جامعه صالح، مفید و مؤثر باشند.

۱-۴-۱۲. نحوه مواجهه متولیان امور فرهنگی مساجد با مقوله سیاست
متولیان امور فرهنگی مسجد نباید از شعار «سیاست ما عین دیانت ماست» غافل شوند؛ اما مسجد جای سیاست‌ورزی است نه سیاست‌بازی؛ لذا باید بر اساس مصالح جامعه اسلامی موضع مناسبی اتخاذ نمود و از تبدیل شدن مسجد به یک پایگاه حزبی جلوگیری شود تا مبادا نقش و جایگاه اصلی مسجد کمرنگ شود.

۱-۴-۱۳. داشتن نگاه اقتصادی به کار فرهنگی
مربیان فرهنگی مسجد باید تربیتی اتخاذ نمایند که به‌طور غیرمستقیم نیازهای مالی مسجد را از محل خودیاری مسجدروندگان یا متریبان تأمین کنند، نه اینکه امور فرهنگی را فدای طرح‌های درآمدزای اقتصادی نمایند.

۱-۴-۱۴. عدم ارتقای علمی و فرهنگی مربی
مربی مسجدی باید در جهت رشد و بالندگی، آگاهی علمی، فرهنگی، معنوی و بصیرتی خود بکوشد تا الگوی مناسبی برای متریبان مسجدی باشد.

۱-۴-۱۵. گرفتار شدن در دام کمیت‌گرایی

بعضی از مربیان فرهنگی، ملاک موفقیت طرح و برنامه‌های خود را در میزان و تعداد افراد شرکت‌کننده در کلاس‌ها و برنامه‌های آموزشی می‌دانند و از نگاه کیفی و ارزشی به افراد غفلت می‌کنند و از اهداف فرایند تربیتی و فرهنگی ایده‌آل که پرورش انسان‌های فکور و اندیشمند، شجاع و دلیر، پاسدار دین و نظام اسلامی است، دور می‌شوند.

۱-۴-۱۶. کمرنگ شدن نقش مدیریتی امام جماعت در جریان کار فرهنگی

روحانیان در واقع محور حرکت و مرکز تصمیم‌گیری جریان کار فرهنگی در مسجد هستند؛ بنابراین کمرنگ شدن نقش امام جماعت، یک آسیب بزرگ در کارکرد فرهنگی مسجد محسوب می‌شود. این آسیب یا از ناحیه امامان جماعتی است که جوانان را به حال خود رها می‌کنند و یا از ناحیه متولیان امور فرهنگی مسجدی است که حضور روحانی را مانع استقلال خود می‌پندارند.

۱-۴-۱۷. تربیت نشدن مربی فرهنگی از بین طلاب جوان و مستعد برای مربیگری در

مسجد

می‌توان از طلاب جوان و علاقه‌مند برای مربیگری امور فرهنگی استفاده نمود تا بدین وسیله شکاف بین روحانی و جوانان مسجدی پر شود.

۱-۴-۱۸. نیمه تمام ماندن کار فرهنگی و حاصل نشدن نتیجه

کار فرهنگی را نیمه‌کاره رها کردن یکی دیگر از آسیب‌های کار فرهنگی است که معمولاً از ناحیه مربی ایجاد می‌شود؛ لذا مربی نباید نگاه فصلی و یا دوره‌ای به کار داشته باشد.

۱-۴-۱۹. افراط در برپایی جلسات عزاداری و سینه‌زنی

«هیئتی شدن» مراسم عزاداری در بعضی از مساجد و مجموعه‌های فرهنگی و دینی برای جذب جوانان و نوجوانان و شورمندی هیئت‌های مذهبی، به تنهایی برای حفظ

و حراست ارزش‌ها و مبانی دینی اسلام کافی نیست؛ به عبارت دیگر با گریه کردن و سینه‌زنی نمی‌توان به فهم و بصیرت دینی و شناخت روح حماسی جریان کربلا و شهادت امیرالمؤمنین (علیه السلام) پی برد.

۴-۲۰. حضور نداشتن افراد محوری و هدایت‌گر و یا ناظران قوی در روند اجرای امور برای کار فرهنگی وجود یک محور مؤلّد به منظور جهت‌دهی به کار و چند بازوی قوی در راستای حرکت محور مورد نیاز است تا از پراکندگی و یکنواختی کار و عقیم ماندن روند اجرای امور جلوگیری به عمل آید.

۴-۲۱. مخدوش شدن کار فرهنگی به دلیل آفت‌های «علم‌زدگی»، «مدرک‌زدگی»، «هنرزدگی» و امثال آن

۴-۲۲. استفاده از مربیان کم‌تجربه، انس نداشتن با قرآن، بی‌نظمی در زمان‌بندی و اجرای برنامه‌های فرهنگی

۴-۲۳. ضرورت نپرداختن متولیان امور فرهنگی مساجد به مسائل حاشیه‌ای

۴-۲۴. نبود اتاق فکر فعال در مساجد در زمینه امور فرهنگی ایجاد فضای مناسب برای تبادل تجربیات مساجد فعال و تشکیل اتاق فکر برای نظریه‌پردازی پیرامون کار فرهنگی در مساجد ضروری است.

۴-۲۵. ساخت مراکز متعدد فرهنگی هنری به جای تقویت و گسترش فضای فرهنگی و هنری مساجد

اگر نگاهی به عملکرد مسجد در صدر اسلام بیندازیم، درمی‌یابیم که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) مسجد را محور بسیاری از کارهای تبلیغی، فرهنگی، آموزشی، قضایی و نظامی قرار داده بود. این مسئله برای نشان دادن اهمیت و جایگاه مسجد در بین

مسلمانان بوده است. پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله مسجد را به دید یک پدیده جغرافیایی و مکانی نمی‌نگریست؛ بلکه اندیشه‌ای بسیار فراتر و بالاتر از دیدگاهی صرفاً مکانی به آن داشت. در حال حاضر توسط نهادهای دستگاه‌های اجرایی، مراکز متعددی از پایگاه‌های فرهنگی و دینی در سطح کشور راه‌اندازی شده که توجه بسیاری از جوانان را به خود جلب نموده است. نمونه بارز آن، فرهنگ‌سراها و مجتمع‌های فرهنگی و هنری هستند. در واقع به جای اینکه این حواشی و برنامه‌های جنبی در مساجد طراحی شود و وابسته به آن گردد و این مراکز در دل مساجد تعبیه و ساخته شوند، مساجد در داخل این اماکن تعبیه شده و استقرار یافته است و این مسئله موجب شده است این مراکز رقیبی برای مساجد واقع شوند. این مراکز با توجه به امکانات و اعتبارات و نیروهای انسانی آموزش دیده‌ای که دارند، به راحتی جای مساجد را گرفته‌اند.

در گذشته مراکز فرهنگی و آموزشی مانند کتابخانه، مدرسه، مکتب‌خانه و دانشگاه، اول در مسجد شکل گرفته و ساماندهی می‌شدند و هرگاه مسجد به دلایلی همچون افزایش جمعیت و بیشتر شدن متقاضیان، گنجایش لازم را نداشت، این مراکز فرهنگی و آموزشی در کنار مسجد به‌طور مستقل مستقر می‌شدند؛ به عبارت دیگر مسجد پیش‌قراول و پیش‌تاز در تأسیس و راه‌اندازی مراکز فرهنگی و هنری جدید بوده است و تمامی این مراکز، مکمل و اجزا و عناصر وابسته به مسجد محسوب می‌شدند؛ نه اینکه مانند مراکز فرهنگی فعلی، مساجد وابسته به آن‌ها باشند.

۱-۵. آسیب‌های آموزشی - تربیتی مساجد

یکی از کارکردهای اصلی مسجد، در حوزه آموزش و تربیت است. همان‌طور که می‌دانیم، از گذشته‌های دور علما و دانشمندان در مساجد علاوه بر آموزش قرآن، به آموزش مباحث دینی، فقهی، ادبی، حکمت و موعظه می‌پرداختند. با تأسیس مدرسه در کنار مساجد و بعدها با ایجاد حلقه‌های درس و آموزش در مساجد جامع، حوزه تعلیم و تربیت از لحاظ تنوع مباحث گسترده‌تر شد. کم‌کم دانشکده‌های عمومی یا مساجد آموزشی در کنار بیت‌الحکمه و کتابخانه‌ها دایر گردیدند و درخت

دانش مشتاقان علم و معرفت در این حوزه‌های علمی در روند دانش‌اندوزی به بار می‌نشست.

هم‌اکنون در عصر پیشرفت تکنولوژی و علوم جدید و فناوری‌های نوین، ارتباط فرهنگ‌های متفاوت با فرهنگ ایرانی اسلامی، ورود اندیشه‌ها و اعتقادات غیراسلامی، توسعه روزافزون وسایل ارتباط جمعی از جمله ماهواره و اینترنت، مراکز سرگرمی (مراکز تفریحی، فرهنگی، آموزشی و ورزشی) و بسیاری از عوامل دیگر منجر به کمرنگ شدن نقش و رسالت مسجد در شکل‌گیری اندیشه‌ها و شخصیت جوانان شده است. عواملی که برخی از آن‌ها را برشمردیم، منجر به بروز آسیب‌هایی به مسجد در زمینه آموزشی و تربیتی شده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱-۵-۱. «بی‌برنامگی و عدم نظارت بر فعالیت‌های آموزشی-تربیتی مسجد؛

۱-۵-۲. کمبود امکانات فرهنگی و آموزشی و فقدان ابزارهای رایانه‌ای و نرم‌افزاری روز؛

۱-۵-۳. کمرنگ شدن فعالیت‌های مسجد در تعلیم و تربیت دینی؛

۱-۵-۴. نداشتن تبلیغات روشمند دینی و استفاده نکردن از ابزارهای تبلیغاتی مناسب؛

۱-۵-۵. عدم ارتباط مسجد با آموزش و پرورش و مراکزهای آموزشی و فرهنگی دیگر؛

۱-۵-۶. نبود برنامه خاص آموزشی برای کودکان و نوجوانان در اکثر مسجدها؛

۱-۵-۷. مقدم داشتن آموزش علوم دیگر بر آموزش احکام دین در برخی مسجدها؛

۱-۵-۸. ساخت مراکز متعدد فرهنگی به جای تقویت و گسترش فضای فرهنگی و هنری مسجد؛

۱-۵-۹. فعال نبودن کتابخانه بیشتر مسجدها و عدم تقویت آن‌ها؛

۱-۵-۱۰. تعدد مراکز تصمیم‌گیری که موجب بروز مشکلات زیادی در همه زمینه‌های فرهنگی مسجدها می‌شود؛

۱-۵-۱۱. استفاده نکردن از ابزارهای تشویقی، مانند دادن هدایا در برگزاری مسابقات قرآنی، سرود، تواشیح؛

۱-۵-۱۲. کمبود فضای مسجد برای آموزش و برگزاری کلاس‌ها و مزاحمت آن با

برنامه‌های عبادی؛

۱-۵-۱۳. فعال نبودن مسجد در زمینه‌های آموزشی و تربیتی، به خصوص در فصل تابستان و اوقات فراغت جوانان؛

۱-۵-۱۴. عدم همکاری خادم مسجد با مسئولین آموزشی تربیتی مسجد؛

۱-۵-۱۵. عدم استمرار برنامه‌های آموزشی تربیتی؛

۱-۵-۱۶. کمبود بودجه و مشکلات مالی جهت برگزاری و توسعه فعالیت‌های آموزشی؛

۱-۵-۱۷. توجه بیشتر به تلاوت و فنون قرائت و حفظ قرآن و کم توجهی به برگزار کردن جلسه‌های تفسیر قرآن و مفاهیم آن و اخلاق؛

۱-۵-۱۸. عدم ارزیابی ماهانه یا سالانه آموزشی-تربیتی مسجد توسط مدیریت فرهنگی مسجد؛

۱-۵-۱۹. جریان‌های فکری ضدّ دین مثل سکولاریسم و لیبرالیسم که دین را عامل مخدر و افراد دیندار را مرتجع معرفی می‌کنند؛

۱-۵-۲۰. ضعف علمی مدیریت فرهنگی مسجد در مسائل آموزشی تربیتی و عدم آشنایی با روش‌های آموزشی-تربیتی؛

۱-۵-۲۱. عدم تجهیز مسجد به شبکه اینترنتی و نبود سامانه اطلاع‌رسانی^۱.

با توجه به معرفی موارد آسیب‌زا و بخش‌های آسیب‌دیده در حوزه آموزش و تربیت و اعلام راهکارهایی در خصوص ترمیم بعضی از این بخش‌ها، می‌توان به‌طور کلی این‌گونه نتیجه‌گیری کرد: آموزش نیروی انسانی فعال مساجد در زمینه‌های لازم، استفاده از طلبه‌های خوش‌فکر و خلاق و تحصیل کرده، ایجاد هماهنگی بین مساجد با آموزش و پرورش و آموزش عالی برای تولید طرح‌ها و برنامه‌های خاص آموزشی و فرهنگی در همه مساجد همراه با به‌کارگرفتن نیروی انسانی این مراکز، استمرار برنامه‌های آموزشی-تربیتی در مساجد، اختصاص تسهیلات مالی از سوی نهادهای دولتی و مشارکت‌های مردمی، همکاری اعضای مؤثر در مساجد با یکدیگر، هماهنگی بین مراکز تصمیم‌گیرنده در امور فرهنگی مساجد، ایجاد سایت و شبکه

۱. سایت حوزه‌نت، پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مسجد، تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۲۲.

اینترنت و هوشمند نمودن مساجد، می‌تواند از جمله راه‌های بهبود و درمان این نواحی آسیب دیده مسجد باشد.

۱-۶. آسیب‌شناسی امور تبلیغی

مسجد یک نهاد دینی در جامعه اسلامی است که باید آداب مذهبی و شعائر دینی در آن هر روز از سوی دینداران به منصفه ظهور برسد. برپایی نمازهای واجب پنج‌گانه به جماعت، نمازهای مستحبی، نماز اعیاد، نماز آیات، نماز میت و نماز جمعه در مسجد و همچنین پخش اذان از گلدسته‌های مسجد که نشانه دعوت به حضور در صفوف نماز است، همراه با جمع شدن مردم برای ابراز بندگی در پیشگاه خالق یکتا در خانه او، از جمله آداب و عبادات دینی به شمار می‌آیند که می‌توان سنت اعتکاف را نیز به آن‌ها افزود.

یکی از کارکردهای مهم مساجد، تبلیغ دین و ایراد خطبه‌های تبلیغی و ابلاغ احکام مهم دین (احکام فردی و اجتماعی) است؛ به طوری که می‌توان مساجد را کانون تبلیغات اسلامی و بزرگ‌ترین مکان مبلغان مسلمان دانست. سنت و عطا و خطابه از زمان رسول گرامی اسلام ﷺ متداول بود و ایشان در خطبه‌هایشان با پند و اندرز و طرح مطالب حکمت‌آمیز، ذهن مسلمانان را آماده هدایت می‌کردند. این سنت از زمان پیامبر ﷺ تاکنون در مساجد جاری است، به طوری که ائمه جماعات، علمای دین و سخنرانان در خطبه‌هایشان از این سنت پیامبران تبعیت می‌کنند و می‌توان گفت و عطا از پایدارترین کارکردهای مساجد در طول تاریخ اسلام از صدر اسلام تاکنون بوده است.

در این بخش مهم‌ترین آسیب‌های امور تبلیغی در مساجد به صورت اجمالی بیان می‌شود:

۱-۶-۱. «عدم برنامه‌ریزی و نامنظم و ناهدفمند بودن برنامه‌های تبلیغی در مسجد؛

۱-۶-۲. عدم استمرار برنامه‌های تبلیغی در طی سال؛

۱-۶-۳. کمبود امکانات تبلیغی برای برنامه‌های تبلیغی در مسجد؛

۱-۶-۴. عدم کنترل و نظارت بر نحوه اجرای برنامه‌های تبلیغی در مسجد؛

۱-۶-۵. عدم ارتباط دوستانه امامان جماعت با جوانان و ناآگاهی از مشکلات روحی و روانی؛

۱-۶-۶. مطابقت نکردن اعمال و رفتار بعضی مبلغان با گفتار و کلام آن‌ها؛

۱-۶-۷. عدم پاسخ مناسب و قانع کننده در برابر پرسش‌های جوانان؛

۱-۶-۸. عدم ارزیابی هفتگی یا ماهانه بر عملکرد و برنامه‌های تبلیغی مسجد؛

۱-۶-۹. آشنا نبودن بیشتر مبلغان با علوم روان‌شناسی و جامعه‌شناسی؛

۱-۶-۱۰. تکراری بودن بحث‌های سخنرانان؛

۱-۶-۱۱. عدم توجه جدی به امر نوآوری و ارائه راه‌های نو در جذب اقشار مختلف؛

۱-۶-۱۲. کمرنگ شدن مسائل تبلیغی در مسجد؛

۱-۶-۱۳. عدم برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و بلندمدت و آموزش‌های

غیر حضوری و مکاتبه‌ای توسط نهادهای فرهنگی برای امامان جماعت مسجدها،^۱

همان‌طور که در مقدمه پیشین اشاره شد، مسجد و خطیب دو عامل مهم در

امر تبلیغ دین به شمار می‌آیند و در صورتی که هر یک از این دو دچار ضعف و

کاستی شوند، رسالت خود را به خوبی به انجام نرسانده‌اند؛ بنابراین ضروری است با

ایجاد امکانات سخت‌افزاری مناسب در مساجد و با بهره‌گیری از خطیبان، واعظان

و مبلغان خوش‌گفتار، آگاه به مسائل روز، خوش‌نام، دارای کلامی فصیح و بلیغ و با

ایجاد برنامه‌های مستمر تبلیغی و عبادی این آسیب را از پیکره مسجد زدود.

۱-۶-۱۴. نبودن برنامه‌های تبلیغی و فرهنگی مناسب جهت فرهنگ‌سازی و

اطلاع‌رسانی صحیح درباره خدمت به مساجد

یکی از افتخارات مسلمانان در ادوار گذشته، توجه جدی به ساخت، تعمیر و تجهیز و

افزایش زیبایی و ظرافت مساجد بوده است. این امر بدون هیچ تحکیم و اجبار، بلکه

با عشق و علاقه از روی اعتقادات و آموزه‌های دینی صورت می‌گرفته است. امروزه

متأسفانه علی‌رغم کمک‌های فراوان مردمی و مشارکت آنان در انجام این مهم،

آن‌چنان که انتظار می‌رود، توجه بیشتر و اهتمام جدی‌تر به امر مساجد صورت

۱. برگرفته از سایت حوزه‌نت، پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، منبع پایگاه مسجد، آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مسجد، تاریخ دریافت:

نمی‌گیرد. اگر زمینه‌سازی لازم در افکار و اذهان جامعه، به‌ویژه برای قشر متمول و خیر صورت پذیرد و کمک مستمر و دائمی به مساجد، چه قبل از ساخت و چه بعد از ساخت و در اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌های روزانه نهادینه شود و با تمسک به آیات و روایات، به‌خصوص آیه شریفه: «انما یعمر مساجد الله...» ثواب و اجر و پاداشی که خدای متعال برای آبادکنندگان و مساجد در نظر گرفته است، تبیین شود، شاهد افزایش کمک‌های مردمی خواهیم بود.

۱-۷. آسیب‌شناسی مراسم و مناسبت‌ها

«بیشتر آسیب‌ها درباره مراسم عزاداری است و سپس جشن‌ها که مهم‌ترین آسیب‌ها را بیان می‌کنیم:

۱-۷-۱. بی‌برنامگی و فراموشی هدف اصلی: عدم برنامه‌ریزی و نظارت و نظم در برگزاری مجلس‌ها از سوی مدیریت فرهنگی مسجد؛ مثلاً بسیاری از مراسم‌هایی که جوانان برگزار می‌کنند، تا پاسی از شب ادامه می‌یابد، تا حدی که افراد به دلیل خستگی از نماز صبح محروم می‌شوند و نمازشان قضا می‌شود؛ در واقع عمل واجب فدای عمل مستحب می‌شود.

۱-۷-۲. بروز بدعت‌ها و رفتارهای سطحی و احساسی و بی‌محتوا در عزاداری‌ها و ولادت‌ها؛

۱-۷-۳. گریاندن به مثابه هدف: برای برخی از مرثیه‌خوان‌ها و مداحان گریاندن مردم هدف است؛ در صورتی که عزاداری فقط وسیله‌ای برای یادآوری زندگی و مصائب ائمه و اولیای دین (علیهم‌السلام) است.

۱-۷-۴. دروغ گفتن و جعل کردن روایات؛ تحریف در مراسم نه تنها جاذبه واقعی ایجاد نمی‌کند، که دافعه‌ای قوی برای مسجد، مسجدیان، دین و مذهب به شمار می‌رود.

۱-۷-۵. توجه برخی از مداحان به قالب و وزن و تقلید از موسیقی‌های مبتذل و عدم توجه دقیق به پیام و هدف اصلی در مداحی اهل بیت (علیهم‌السلام)؛

۱-۷-۶. مداح‌محوری و سکوت عالمان: متأسفانه مجلس‌های کنونی عزاداری بیش

- از آنکه بر محور عالمان و سخنرانان فاضل باشد، بر محور مداح و مداحی است.
- ۱-۷-۷. آزار و اذیت دیگران با صدای بلندگو یا بسته شدن خیابان‌ها؛
- ۱-۷-۸. استفاده از تعبیرهای خوارکننده و ترحم‌انگیز در مورد خاندان عترت و طهارت (علیه السلام) مانند زینب مضطر، زین العابدین بیمار؛
- ۱-۷-۹. اکتفا کردن به مداحی و کاستن از برنامه‌های محتوایی و داشتن شور بدون شعور و محبت بدون معرفت؛
- ۱-۷-۱۰. آسیب رساندن به بدن با قمه و یا هر وسیله دیگر؛
- ۱-۷-۱۱. استفاده نمودن از اشعار و نواهایی که در شأن عزاداری نیست؛
- ۱-۷-۱۲. استفاده از علم و دیگر ابزار عزاداری جهت خودنمایی و فخر فروشی؛
- ۱-۷-۱۳. عدم بهره‌برداری مناسب از جمعیت‌ها و اجتماعات حاضر جهت تبیین فلسفه قیام سیدالشهدا (علیه السلام) و بیان فضائل و مناقب اهل بیت (علیهم السلام)؛
- ۱-۷-۱۴. عدم برگزاری مراسم برای ولادت و شهادت دیگر ائمه (علیهم السلام) در اکثر مسجدها؛
- ۱-۷-۱۵. کمرنگ شدن تجلیل از شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس؛
- ۱-۷-۱۶. طولانی شدن برنامه‌ها؛
- ۱-۷-۱۷. عدم سازماندهی وجوه نقدی و غیر نقدی نذرکنندگان؛
- ۱-۷-۱۸. غلبه بُعد عاطفی و رثایی بر بعد عقیدتی و حماسی عاشورا؛
- ۱-۷-۱۹. استفاده زیاد از زبان حال با وجود کثرت مقتل‌ها در زمینه وقایع عاشورا؛
- ۱-۷-۲۰. افراط در وصف سیمای ظاهری معصومان (علیهم السلام) در مداحی‌ها؛
- ۱-۷-۲۱. آلوده کردن مسائل مذهبی و مراسم سوگواری در رثای ائمه (علیهم السلام) به امور مادی توسط بعضی از مداحان و نوحه‌گران: البته گرفتن حق الزحمه بابت نوحه خوانی هیچ منع شرعی یا عرفی ندارد؛ اما اینکه انسان دستگاه دین و اهل بیت (علیهم السلام) را به سفره نان و نام تبدیل کند، مذموم است. در روایات این کار منع و از جمله آثاری که برای آن ذکر شده است، لعن خداوند و فقر در زندگی است.^۱
- ۱-۷-۲۲. استفاده نکردن از ابزار و زبان هنر در برنامه‌های اجرایی در سطح مساجد: اگر نگاهی به سیر تطور و شکل‌گیری مساجد بیندازیم، مشاهده خواهیم کرد که هنر

۱- سایت حوزه‌نت، منبع پایگاه مسجد، آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مسجد، تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۴۲.

توأم و عجین با مسجد بوده است و بسیاری از قالب‌های هنری مانند خوشنویسی، تذهیب، نقاشی و معماری در مسجد رشد و نمو یافته و شکل گرفته است و مهم‌ترین آثار هنری ادوار مختلف که بیانگر تاریخ، تمدن و فرهنگ اقوام و ملل گذشته هستند، در مسجد به وجود آمده است. استفاده از هنر باعث لطیف‌تر و جذاب‌تر شدن آموزه‌های دینی خواهد شد و عمق بخشی به مبانی دینی و اعتقادی از طریق هنر امکان‌پذیر است.

علی‌رغم اذعان و اعتقاد داشتن همه به این مهم، در حال حاضر کمتر از مقوله هنر در برنامه‌ها و فعالیت‌های تدارک دیده شده برای مساجد استفاده می‌شود و یکی از عوامل گریز از فعالیت‌ها و برنامه‌های مساجد را در بین قشر جوان و نوجوان، می‌توان استفاده نکردن از هنر، چه در خطابه و وعظ و چه در طراحی، نقاشی، خوشنویسی دانست. به فرمایش مقام معظم رهبری: «هیچ تفکری در تاریخ ثبت نخواهد شد، مگر آنکه با هنر آمیخته شود». تنها راه مانایی آموزه‌های دینی و تعمیق افکار و اندیشه‌های معرفتی، درهم آمیختن آن‌ها با فعالیت‌های هنری است.

۸-۱. آسیب‌شناسی امور ارتباطات یا رسانه‌ای

منشأ تغییرات اجتماعی رسانه‌های ارتباط جمعی هستند؛ بنابراین برای موفقیت جوامع اسلامی در عرصه‌های مختلف بشری و انتشار اندیشه‌های اسلامی به سرزمین‌های غیراسلامی، نباید از قدرت رسانه غافل شد. مسجد با بهره‌گیری از تریبون منبر و خطبه می‌تواند با آگاهی بخشی به نمازگزاران و دیگر مخاطبان خود، با آن‌ها ارتباط برقرار سازد و با استفاده از تکنولوژی رسانه (سخت‌افزارهای کامپیوتری و نرم‌افزارهای شبکه‌های اطلاع‌رسانی) پیام‌های دینی، سیاسی و اجتماعی خود را به تمام جهان اسلام ارسال و ابلاغ نماید.

۸-۱-۱. «عدم برنامه‌ریزی و نظارت بر فعالیت‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی مسجد؛

۸-۱-۲. نبود امکانات و مکان مناسب جهت استفاده از مطبوعات و شبکه اینترنت؛

۸-۱-۳. آشنا نبودن مدیر فرهنگی مسجد با مسائل ارتباطات و اطلاع‌رسانی جدید؛

۸-۱-۴. ناهماهنگی خادم و هیئت امنابا مدیریت فرهنگی مسجد در فعالیت‌های

ارتباطی و اطلاع‌رسانی؛

- ۱-۸-۵. عدم ارتباط مسجد با مساجد و مراکز فرهنگی دیگر؛
- ۱-۸-۶. نبود نشریه‌های آموزشی جهت استفاده امامان جماعت؛
- ۱-۸-۷. نبود شبکه اطلاع‌رسانی قوی و بروز در مسجدهای کشور؛
- ۱-۸-۸. کمبود مالی جهت تأمین فعالیت‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی؛
- ۱-۸-۹. نبود تبلیغات مناسب و قوی جهت اطلاع‌رسانی از فعالیت‌های فرهنگی مسجد.

۹-۱. جمع‌بندی آسیب‌های مدیریت فرهنگی

- در یک جمع‌بندی کلی مهم‌ترین آسیب‌های مدیریت فرهنگی عبارت بودند از:
- ۱-۹-۱. از مهم‌ترین آسیب‌های مدیریت فرهنگی مسجد، بی‌برنامگی و عدم نظارت بر فعالیت‌های آموزشی تربیتی مسجد است.
  - ۱-۹-۲. عدم ارزیابی ماهانه یا سالانه برنامه‌های فرهنگی مسجد نیز یکی دیگر از مهم‌ترین آسیب‌هاست.
  - ۱-۹-۳. ضعف علمی و مدیریتی امام جماعت، مدیر فرهنگی مسجد، مشکلی بسیار بزرگ و از مهم‌ترین علل عدم موفقیت مسجد است.
  - ۱-۹-۴. گرفتار معضل کمیت شدن و ملاک موفقیت در امور فرهنگی را در ارائه آمار چشم‌گیر و غیرواقعی دانستن، یکی دیگر از مشکل‌های مسجد است که متأسفانه در اکثر مراکز فرهنگی مارواج دارد»^۱.

۱۰-۱. مهم‌ترین چالش‌ها و آسیب‌های پیش‌روی مساجد از دید استاد قرائتی

رئیس ستاد اقامه نماز کشور (محسن قرائتی، ۱۳۹۲) در گزارش گفتاری در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی مساجد را در مقایسه با مسجد تراز اسلامی این‌گونه برشمردند:

۱. برگرفته از سایت حوزه‌نت، پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، آسیب‌شناسی مسائل فرهنگی مسجد، تاریخ دریافت ۱۳۹۳/۱۰/۲۳

۱-۱۰-۱. تک‌قشری شدن مساجد

مساجد به محل عبادت پیرمردها و پیرزن‌ها تبدیل شده است و یاد در اختیار حزب یا گروه خاصی قرار گرفته است و این مسئله باعث شود که عده‌ای از مردم از حیث تفکرات سیاسی به مسجد نیایند.

۱-۱۰-۲. عام نبودن برنامه مساجد

باید مساجدی باشند که فضای بازی برای کودکان داشته باشد تا آن‌ها هم مشتری این نهاد مذهبی و اجتماعی شوند. در عین حال باید مساجدی برای برطرف کردن شبهات جوانان و نیز مساجدی در سطح اساتید دانشگاه وجود داشته باشد تا به این ترتیب همه اقشار جامعه در مسجد حضور داشته باشند، ولو اینکه هر مسجد مخصوص قشر خاصی از جامعه باشد.

۱-۱۰-۳. محور قرار نگرفتن مساجد در جامعه

«مؤمنین باید مسجد را به عنوان محور فعالیت‌های خودشان قرار بدهند؛ حتی برنامه روزانه خود را با توجه به وقت نماز در مسجد تنظیم کنند. مؤمنین می‌توانند قرار ملاقات‌های خود را در مسجد قرار دهند؛ موضوعی که در جامعه کنونی ما به فراموشی سپرده شده و نمود عینی آن در بسته شدن در مساجد بعد از هر وعده نماز روزانه است.

۱-۱۰-۴. بد اجرا کردن برخی برنامه‌های دینی

«غیر از صدای اذان نباید صدایی از مسجد پخش شود؛ چه به اسم مناجات، چه به اسم پیش‌خوانی یا سحرخوانی. هیچ مرجعی اجازه نمی‌دهد شما قبل از اذان صبح مردم را از خواب بیدار کنید. فقط برای اذان می‌شود مردم را برای نماز از خواب بیدار کرد.» قرائتی در جای دیگری می‌گوید: «ما ائمه جماعت نباید نمازها را طولانی و بین نماز سخنرانی داشته باشیم. سخنرانی بین نماز گروگان‌گیری است و می‌توان بعد نماز چند دقیقه‌ای را به مر بیان تفسیر قرآن اختصاص داد.»

۱-۱۰-۵. مسائل مربوط به مسجد

قرائتی در بیان مختصات مسجد خوب می‌گوید: «مسجد باید محکم، ساده و بدون تزئینات باشد». از نظر او این مختصات در کنار اینکه مسجد در محلی ساخته شود که خوش سابقه است، می‌تواند مردم را جذب کند. «در مسجد نباید بعد از نماز بسته شود. این آفت مسجد است. در خیلی از مسجدها نماز که خوانده می‌شود، در مسجد بسته می‌شود. توجیهشان هم این است که ما نمی‌توانیم یک مسجد بزرگ را با کولرها یا بخاری‌ها و چراغ‌های روشن باز نگه داریم برای اینکه یک نفر می‌خواهد نماز بخواند. بله این درست است؛ اما شما می‌توانید در حیاط مسجد، یک جایی را بگذارید مخصوص نماز خواندن بعد از وقت جماعت. یک وقت کسی مسافر است، رهگذر است، می‌خواهد نماز بخواند، در مسجد باید باز باشد».

۱-۱۰-۶. اولیای مسجد

روشن است که متولیان و متصدیان یک مسجد هم تأثیر بسزا در شکل‌گیری رغبت عمومی به این مکان دارند. قرائتی معتقد است: «در هر مسجدی یک نهاد باید متولی و مدیر امور باشد. این گونه نباشد که چند شخص و مجموعه و نهاد و کانون، داعیه اداره مسجد را داشته باشند. از قدیم گفته‌اند: آشپز که دو تاشد، آتش یا شور می‌شود یا بی‌نمک. حالا بعضی اوقات مادر مسجد سیزده، چهارده نفر آشپز داریم! پیشنهاد مسجد باید کسی باشد که افراد زیادتری را به مسجد بکشاند. باید از نظر قرائت بهترین باشد. باید از دیگران عادل‌تر باشد. پیشنهادهای پیرمرد که قدرت ارتباط با نسل جوان را ندارند، باید با یک طلبه جوان خوش سلیقه، در کار امامت جماعت مسجد شریک شوند. آن پیرمرد نماز را بخواند و این طلبه جوان با جوانان ارتباط بگیرد. پیرمرد هفتاد، هشتادساله که نمی‌تواند با بچه سیزده‌ساله ارتباط برقرار کند». غیر از این دورکن نیروی انسانی در مساجد، قرائتی در مورد خادمان مساجد هم می‌گوید که باید «جوان، خوش صدا و خوش قیافه» باشند و این در حالی است که بسیاری از جوانان از این شغل رویگردان هستند»^۱.

۱. برگرفته از سایت خبرگزاری جام‌جم آنلاین، «مسجد و مهم‌ترین چالش‌های پیش‌رو»، تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۶/۳۰.

کارکرد سیاسی یکی از مهم‌ترین کارکردهای مسجدها به شمار می‌آید؛ اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، رویکرد سیاسی به مساجد تغییر پیدا کرد و سیاسی شدن مساجد بعد از این بیشتر با عنوان «سیاست‌زدگی» و یا «سیاست‌کاری» مطرح می‌شود. در گفتگوی خبری خبرگزاری شبستان با مؤلف کتاب «امام و مأموم در جلوه‌گاه حضور» درباره موضوع آسیب‌های سیاست‌زدگی مساجد، وی معتقد است که در قانون برنامه سوم توسعه، موادی وجود دارد که تکلیف حکومت و دولت را در امر مسجد تعیین کرده است و همان مواد در برنامه چهارم و پنجم تکرار شده است؛ ولی باز هم هیچ‌یک از دولت‌ها به آن‌ها نپرداخته‌اند. اگر آن قوانین اجرایی شوند، سهم دولت در مقابل مساجد پرداخت می‌شود. اجرای آن قانون‌ها، امکانات و امتیازاتی ایجاد می‌کند که مردم هم برای انجام وظایفشان تشویق خواهند شد.

الف) سیاست‌زدایی از مساجد کشور

«بحث دیگر، سیاست‌زدایی از مساجد است که باید با مطرح شدن در رسانه‌ها صورت پذیرد. باید در جامعه ما جا بیفتد که مسجد منطقه امنی است که هر کسی که می‌گوید «اشهد ان لا اله الا الله»، می‌تواند در آن وارد شود. باید اهل «لا اله الا الله» از هر مذهب و گروهی، از شیعه و سنی گرفته تا زیدی و اباضی و راست و چپ بتوانند بدون گزینش در مساجد بیایند. مسجد راقشری، فرقه‌ای، حزبی و گروهی کردن غلط است. چه اشکالی دارد در مساجد اهل سنت تعدادی مهر برای شیعیان و در مساجد شیعی هم یک‌سری سجاده بدون مهر برای اهل سنت وجود داشته باشد؟ یا چه اشکالی دارد در وضوخانه‌های مساجد شیعی، پاشویه‌ای هم برای وضو گرفتن اهل سنت اختصاص داشته باشد؟

فضای سیاسی‌ای که بر جامعه مسلمانان حاکم شده بود، باعث از دست رفتن اعتقاد بسیاری از جوانان شیعه به نماز شد. چون شیعیان حکومت‌های زمان خود را قبول نداشتند، نماز مورد تبلیغ حکومت را هم نمی‌پذیرفتند؛ به این ترتیب، سیاست‌زدگی در امر مسجد و نماز باعث رویگردانی و انفصال جامعه شیعه از مساجد

شد و فرهنگ نماز خوانی و نماز جماعت در بین شیعیان از بین رفت؛ لذا این مقدار که نماز جماعت در میان جامعه اهل سنت مطرح است، در جامعه شیعه مطرح نیست. اگر دو نفر اهل سنت بخواهند نماز بخوانند، یکی از ایشان می‌ایستد و دیگری به او اقتدا می‌کند؛ در حالی که در میان شیعیان متأسفانه این گونه نیست. در دولت صفویه اندکی جامعه شیعه جان گرفت و در نتیجه مسجدسازی رونق داشت؛ اما بعد از صفویه باز هم این روند دچار افول شد؛ چرا که مسجدسازی تبدیل به فرهنگ نشد. اگر هم در دوره‌ای مسجدسازی رونق گرفته، این اقدام عمدتاً توسط خوانین و سلاطین بوده است. تا آنجایی که بررسی کرده‌ام، هیچ وقت ما چیزی به نام نهضت مسجدسازی مردمی در جهان تشیع نداشته‌ایم. این واقعیت به عنوان یک آفت تاریخی در جهان تشیع وجود دارد؛ لذا ضرورت دارد فرهنگ مسجدسازی، فرهنگ مسجدرویی و فرهنگ نماز جماعت در جامعه شیعه تقویت بشود»^۱.

ب) چگونگی ورود دولت به مدیریت مساجد

درباره چگونگی حضور یافتن یا نیافتن دولت در مساجد، دو نظریه کاملاً متفاوت وجود دارد: عده‌ای به دخالت نکردن دولت در امر مسجد اعتقاد دارند و این حضور را زمینه رویگردانی و کاهش استقبال مردم در مدیریت و مشارکت فعال در مساجد می‌دانند. دلایلی را که این گروه برای تأیید نظرات خویش می‌آورند، به طور خلاصه می‌توان چنین بیان کرد: مسجد یک نهاد مدنی و غیردولتی است و غالب مساجد کشور، از صدر اسلام تا کنون، توسط مردم با شکل دهی کمک‌های نقدی و جنسی و جاری ساختن سنت حسنه وقف بنا شده است. در ادوار گذشته که این همه مسجد در نهایت زیبایی و ظرافت ساخته شده است و مردم تمامی ذوق و سلیقه‌های خود را در مساجد به کار برده‌اند، دولت‌ها نقشی چندانی در ایجاد یا کمک به آن نداشته‌اند. مساجدی هم که به مساجد سلطانیه یا ارگ مشهور بوده‌اند و توسط دولت‌ها ساخته شده‌اند، ناشی از اهمیت و جایگاهی بود که مسجد در بین مردم دارا بود و شاهان و سلطانان سعی می‌کردند با ساخت مساجد و تظاهر به

۱. سایت خبرگزاری شبستان، «اهتمام دولت به مصوبات زمین مانده در مورد مسجد/ آسیب‌های سیاست‌زدگی مساجد»، شماره

خبر ۲۹۷۶۰۸، تاریخ: ۱۳۹۲/۷/۱۰.

دینداری، از احساسات مردم بهره‌برداری کنند. وقتی مردم خودشان هزینه ساخت و نگه‌داشت مساجد را می‌پردازند، تمایلی ندارند که در زمان بهره‌برداری، نهادهای دولتی و سازمان‌ها در مدیریت و اداره آن و چگونگی انتخاب امامان جماعت و فعالیت و اجرای برنامه دخالت نمایند. این عامل موجب کم‌میلی و بی‌رغبتی مردم به ساخت و تجهیز مساجد می‌شود.

بر خلاف این گروه، عده‌ای موافق حضور دولت در روند اداره مساجد هستند و اعتقاد دارند که با توجه به گستردگی و وسعتی که مساجد در سطح کشور دارند، (با توجه به شرایط معیشتی و وضع اقتصادی موجود) در توان مردم نیست که این حجم عظیم را ساخت و تجهیز و بازسازی نمایند. به همین دلیل ضروری است که دولت به کمک مساجد بشتابد. به اعتقاد این گروه، مردمی اداره شدن مساجد یعنی همه چیز مساجد یله و رها باشد و دولت هیچ‌گونه کمکی به این پایگاه‌های معنوی و انسان‌ساز ننماید و این، نگرشی درست و عمیق به مقوله مسجد نیست. آن‌ها در تأیید ادعای خویش می‌گویند: مگر دفاع مقدس ما مردمی نبود؟ آیا دولت نقشی در آن نداشت؟ مگر کشاورزی ما که مورد حمایت دولت است، مردمی نیست؟ به اعتقاد آنان، همین دیدگاه (مردمی اداره کردن مسجد) سبب شده است که برخی شرکت‌های دولتی، با مساجد معامله تجارت‌خانه‌ای کنند و پول آب و برق آن‌ها را هم به قیمت تجاری محاسبه کنند. شاید کمک گرفتن روزانه از مردم در مساجد، آن‌ها را به یاد تجارت‌خانه انداخته است.

با عنایت به دو نظریه یادشده، آنچه در این میان بیش از همه لازم و ضروری به نظر می‌رسد، تعیین حدود و ثغور دخالت دولت در مساجد است. دولت نباید در حوزه مدیریت مسجد وارد شود. اداره مسجد باید بر عهده خود مردم باشد که این امر از طریق مدیریت نمایندگان آن‌ها در هیئت امنای مسجد محقق می‌شود. دولت به جای کمک مستقیم که بحث دخالت را تداعی می‌کند، می‌تواند از طریق تقبل بعضی از هزینه‌های جاری مسجد به‌طور غیرمستقیم کمک و پشتیبانی لازم را از مساجد به عمل آورد؛ مثلاً در خصوص دریافت پول برق، آب، گاز و تلفن، با پرداخت وجه به شرکت‌های خدماتی مورد نظر، امکان فراغت بیشتر هیئت امناء و مدیران را برای

پرداختن به دیگر امور مسجد فراهم سازد و یا با بخشودگی کامل این هزینه‌ها، با صدور بخشنامه‌ای رسمی این معضل را حل کنند؛ دولت همچنین می‌تواند از طریق شهرداری‌ها که بخشی از بودجه آن‌ها توسط دولت تأمین می‌گردد، مساجد را مانند مکان‌های عمومی دیگر مثل بوستان‌ها، فرهنگ‌سراها و ترمینال‌ها در نظر بگیرد و با گماردن نیروهای خدماتی، به نظافت و بهداشت آن‌ها کمک کند (حدأقل برای مساجد خیلی فعال). با توجه به اینکه یکی از معضلات کنونی مساجد، رسیدگی نشدن جدی به بهداشت و نظافت آن‌هاست، حل کردن این مشکل می‌تواند گامی مهم در افزایش انگیزه حضور اقشار جامعه در مساجد باشد.

یکی دیگر از دیگر زمینه‌های دخالت غیرمستقیم دولت، می‌تواند ساماندهی و تفکیک وظایف نهادها و دستگاه‌های دخیل در امور مساجد باشد که از طریق آن می‌توان ضمن تعیین کانال مشخص کمک‌های بلاعوض، از تعدد ورودی‌ها به مساجد جلوگیری به عمل آورد. نوع کمک به مساجد نیز باید از طریق نمایندگان واقعی مسجد باشد؛ به طوری که شائبه دولتی بودن را در اذهان به وجود نیآورد. از وظایف مسلم دولت این است که اعتبارهایی خاص جهت برنامه‌های زیربنایی و ساخت‌وساز و آموزش نیروی انسانی و امکانات و تسهیلات لازم برای شهروندان متدین و دین‌باور فراهم آورد. این امر و نیز چگونگی انجام این مهم نیاز به سازوکاری مناسب و تدوین شده دارد که فرصت پرداختن به آن در این بحث نیست.

حوزه اجتماعی

علاوه بر مسائل و آداب و وظایفی که برای اعمال واجب بیان می‌شود، برخی اعمال مستحبی نیز در مساجد به صورت گروهی در حین یا بعد از نماز جماعت انجام می‌گیرد که رعایت آن‌ها نیز به بهره‌وری بیشتر و شکوفایی و ایجاد جاذبه مساجد کمک شایانی می‌کند. وجود برخی سنت‌های رایج اسلامی و آداب اخلاقی باعث تحکیم پیوند و وحدت میان نمازگزاران می‌شود و برای مراجعان و افرادی که تازه به جمع مسجدیان اضافه شده‌اند، میل به استمرار حضور در مسجد را تقویت می‌کند. ذیلاً به برخی از این آداب و سنت‌ها اشاره می‌کنیم:

الف) مصافحه

در روایتی از امام باقر (علیه السلام) وارد شده که «المؤمنین اذا التقیا و تصافحا ادخل الله یدہ بین یدیهما، فصافح اشدّهما حبّاً لصاحبه»^۱ هرگاه مؤمنان همدیگر را ملاقات می‌کنند و به یکدیگر دست می‌دهند، دست خداوند میان دست‌هایشان قرار می‌گیرد و با دستی مصافحه می‌کند که به برادر مؤمنش مهربان‌تر باشد.

در دنیای امروز که حضور مدرنیته و ظهور تکنولوژی شهرهای بزرگ را با نوعی سردرگمی و از خودبیگانگی و فراموشی هویت جمعی و دینی و مذهبی روبرو ساخته است، پای‌بندی به آداب و سنن دینی و اجتماعی نظیر مصافحه، در همه جا و به ویژه در مساجد، می‌تواند برای تحکیم پیوندها و تکیه بر سنت‌های صحیح و مطلوبی که از دیرباز میان افراد یک جامعه با یک دین و فرهنگ وجود داشته است، بسیار مؤثر و امیدبخش باشد و روحیه نشاط و بالندگی و سرزندگی و یکرنگی را تقویت کند.

پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «هرگاه دو مسلمان با یکدیگر مصافحه کردند، بین آن‌ها هفتاد مورد بخشش گناه توزیع می‌شود که ۶۹ مورد آن شامل کسی است که با گرمی بیشتر و گشاده‌روی دست خود را دراز کند»^۲.

در مساجد برخی از کشورهای اسلامی نظیر جمهوری آذربایجان و در برخی روستاها و مساجد شهرهای کشورمان، پس از پایان نماز جماعت همه افراد از جای خود بلند می‌شوند و به صورت دور‌های و رعایت سن و دیگر فضائل با یکدیگر مصافحه می‌کنند. روان‌شناسان نیز معتقدند که هرگاه دست با دست تماس حاصل می‌کند، احساس جدیدی به انسان دست می‌دهد. این یک تجربه بشری است که همه فطرت‌های سالم بر آن گواهی می‌دهند.

ب) احترام به بزرگان و اهل علم و سالمندان

در مساجد لازم است حریم بزرگ‌ترها توسط کوچک‌ترها و احترام دانشمندان و اهل علم از سوی افراد عادی حفظ شود و جوانان در بزرگداشت سالمندان کوشا باشند. محبت به کودکان و نوجوانان نیز باید سرلوحه برنامه‌ها و مدنظر همه نمازگزاران

۱. مولی محسن فیض کاشانی، المحجّه البیضاء: ۳/۳۸۸، نقلاً عن الکافی: ۲/۱۷۹.

۲. مولی محسن فیض کاشانی، محجّه البیضاء، ص ۳۸۶.

باشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این زمینه می فرمایند: «لیس منّا من لم یوقّر کبیرنا و لم یرحم صغیرنا»^۱ از ما نیست کسی که حرمت سالخوردگان را رعایت نمی کند و به کوچک ترها نگاه ترحم و محبت نمی اندازد.

ج) پاسداشت اعیاد و جشن های مذهبی

جشن ها و اعیاد مذهبی و دینی که معمولاً در ایام میلاد بزرگان و ائمه دین علیهم السلام برگزار می گردد، در شادی و نشاط و بازسازی روحیه افراد جامعه بسیار مفید و مؤثر است؛ به همین دلیل لازم است متولیان مساجد برای هر چه باشکوه تر برگزار کردن این نوع مراسم، حدّ اکثر تلاش خود را بکنند و در این زمینه برنامه ریزی مستمر و توأم با نوآوری داشته باشند. هر چند در اجرای این مراسم نباید راه افراط و ابتدال را پیمود، لازم است از برنامه های شادی بخش و فرح انگیز که بار رعایت ضوابط شرعی و اصول اخلاقی و دینی اجرا می گردد، استفاده شود.

امام صادق علیه السلام می فرماید: «الْخَلْقُ عِیَالُ اللَّهِ فَاحْبَبِ الْخَلْقَ إِلَى اللَّهِ مِنْ نَفْعِ عِیَالِ اللَّهِ وَادْخُلْ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ سُرُوراً»^۲ مردم خانواده خداوند هستند؛ بنابراین (خداوند) هر که را بیشتر به این خانواده خدمت و آن ها را خوشحال تر کند، بیشتر دوست دارد. بنابراین سزاوار و شایسته است که مسئولان مساجد بودجه و هزینه ای برای صرف در اعیاد و جشن ها اختصاص دهند و نباید تنها به کمک های مردم و خیرات و مبرات عمومی و مراجعان به مساجد اکتفا کرد. تکریم و بزرگداشت ایام ویژه موالید ائمه علیهم السلام و مناسبت های شادی بخش دینی، بهترین زمینه را در ایجاد جاذبه و گرایش عموم به سوی مساجد فراهم می آورد و مساجدی که در این مورد کاهلی کنند و اهمال ورزند، فرصت های خوبی را که خداوند برای بالا بردن جاذبه مساجد در اختیارشان نهاده است، از دست داده اند و در مقابل سستی در ارتقای فرهنگ دینی جامعه مسئول هستند. در عمل نیز مشاهده می شود، مساجدی که به این موارد حساس هستند و در این راستا تلاش بیشتری می کنند، از جمعیت و جاذبه بیشتری برخوردارند.

۱. همان، ص ۳۶۵.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۳، ص ۲۳۹، حدیث ۵.

مردم مسلمان، آگاهانه و ناآگاهانه، تحت تأثیر مساجد و برنامه‌های آن‌ها واقع می‌شوند. اگر احیاناً در برخی از مساجد برنامه‌ها و مراسم مطلوب از سوی دست‌اندرکاران آن‌ها ارائه نشود، آن مسجدها به مرکزی برای تجمع افراد ناباب تبدیل خواهد شد که در فرصت‌های مقتضی مشکلاتی را به وجود خواهند آورد. «برای رسیدن به وضعیت مطلوب چاره‌ای نیست جز اینکه وضعیت موجود را مورد بررسی و تحلیل دقیق قرار داده، نقاط قوت را تقویت نموده، نقاط ضعف را به تدریج و گام‌به‌گام از بین برد؛ البته پرواضح است این کار حساس نیاز به زمان زیاد و نیروهای فعالی دارد که با شناخت لازم، برنامه‌ریزی صحیحی را فراهم کرده و به تدریج به اجرا درآورند»^۱.

حوزه اقتصادی

«موضوعاتی از قبیل تأثیر وضعیت اقتصادی مردم در توجه به مساجد و تأثیر مدیریت کلان اقتصادی در بهبود وضعیت مساجد، از جمله مسائل این حوزه است. مضامین اقتصاد مسجد نیز به دلیل قرابتی که با اقتصاد جامعه دارند، در این حوزه قرار می‌گیرند؛ از این رو مباحث پیرامون این حوزه شامل دو بخش کلی می‌شوند: وضعیت اقتصادی جامعه و تأثیر آن در رونق یا رکود وضعیت مسجد؛ یعنی وضعیت اقتصادی مردم چه تأثیری در توجه و یا عدم توجه مردم به مسجد دارد؟ مدیریت کلان اقتصادی چه نقشی در بروز آسیب‌های مساجد دارد؟ حوزه مسائل اقتصادی مسجد، بحثی ریشه‌دار در مسائل فقهی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی است. این حوزه در دو بخش قابل بررسی است:

الف) رویکرد تئوریک به اقتصاد مسجد

این رویکرد از منظر فقه سیاسی و جامعه‌شناسی قابل بررسی است. در این علوم می‌توان در باب سازوکار تأمین هزینه‌های مسجد بحث کرد. به نظر می‌رسد، علل بروز بسیاری از آسیب‌های اقتصادی مسجد ریشه در فقدان رویکرد مشخص در این زمینه دارد.

۱. غلامحسین اعرابی، مسجد نقطه وصل، (نگاهی گذرا به مساجد اهل سنت)، ص ۱۹۵.

ب) رویکرد عملی به اقتصاد مسجد

این بخش نیز در دو مبحث قابل بررسی است: ۱. سازوکار کنونی تأمین هزینه‌های مسجد و مشکلات و آسیب‌های آن؛ ۲. شیوه تخصیص درآمدهای مسجد».^۱

ج) اجرای نامناسب و غیرکاربردی پروژه‌های تحقیقاتی و پژوهشی

هر چند اعتبارات در نظر گرفته شده برای مطالعات و پژوهش‌هایی که در راستای اعتلای مساجد انجام می‌شود، بسیار اندک و جزئی است، نحوه استفاده از همین مبالغ اندک پژوهشی نیز مناسب و اصولی نیست و این امر موجب شده است که پژوهش‌های اندک انجام شده در سطح کشور نیز، به دلیل تناسب نداشتن با نیازهای واقعی، در کنج قفسه‌ها بایگانی شوند و استفاده مناسب از آن‌ها به عمل نیاید.

۲. عوامل در سطح خرد: چگونگی مدیریت ائمه‌جماعات، هیئت‌امنا، خادمان و مخاطبان

۲-۱. ساماندهی نشدن مناسب منابع نیروی انسانی

امام جماعت نفر اول مسجد و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و حضور او موجب روشنایی محفل مسجد و گرمابخشی به حضور دیگر ائمه‌جماعت می‌شود. متأسفانه در حال حاضر بیش از نیمی از مساجد کشور فاقد امام جماعت هستند. این معضل موجب شده است که تعداد بی‌شماری از مساجد کشور، کم‌رونق و خالی از نمازگزار جهت اقامه نماز جماعت باشند. یکی از مهم‌ترین دلایل حضور مردم در مسجد اقامه نماز جماعت است و وقتی امامی نباشد، نماز جماعتی نیز نخواهد بود.

نبودن تناسب بین مخاطبان مسجد و امام جماعت از دیگر معضلات موجود در این زمینه است. گاه در یک مسجد امام جماعت با تعداد حداکثر پنج تا ده نفر نمازگزار اقامه نماز می‌کند، در حالی که در مسجدهای محلات پرجمعیت دیگر، در صورت حضور آن امام جماعت، تعداد مأمومان بالغ بر صد نفر نیز خواهد بود. گفتنی است که بعضی از مساجد به دلیل دارا بودن متولیان خاص و نیز سرمایه غیرمنقول و

۱. امیرمسلّم کاشانی‌زاده و نعمت‌الله کرم‌الهی، تبیین الگوی آسیب‌شناسی مسجد در ایران، ش ۳، ص ۳۱-۴۸.

وقف، با وجود اینکه از فضای نسبتاً مناسبی برخوردارند و ائمه جماعات خوبی را نیز جذب کرده‌اند، به دلیل شرایط جغرافیایی و محیطی، کمتر شاهد حضور پر شور مردم هستند. مهم‌ترین بحث در ساماندهی منابع نیروی انسانی به خصوص امامان جماعت و خادمان که در مقایسه با دیگر فعالان مدیریت مسجد حضور بیشتری در مسجد دارند، توجه به وضعیت شغلی و معیشتی آنان، به خصوص بیمه، است. نبود شرح وظایف مشخص و تعیین نشدن حدود مسئولیت این نیروها، از دیگر مسائل و مشکلات در این زمینه است.

توجه جدی به بحث آموزش نیروهای انسانی (ائمه جماعات، خادمان، مدیران و هیئت امناء) یکی دیگر از موضوعات مرتبط با ساماندهی مساجد است. در این راستا باید ضمن بروز کردن اطلاعات و دانش این افراد، زمینه بهره‌وری و استفاده مطلوب‌تر از آنان را در سطح مساجد فراهم کنیم.

بحث ساماندهی منابع نیروی انسانی از مهم‌ترین مباحثی است که باید مورد عنایت جدی قرار گیرد. هدف از ساماندهی، نظم بخشیدن به امور و استفاده مطلوب از امکانات موجود با نظارت مستمر و دائم بر نحوه عملکرد و انجام وظایف است. ساماندهی نشدن امور موجب تشوّت در آرا و تصمیم‌گیری نادرست درباره فعالیت‌های مسجد و استقرار نامناسب نیروها در جایگاه‌های اصلی است. با ساماندهی مساجد می‌توانیم از نیروهای مسجد بهترین استفاده و زمینه ترغیب و تشویق آنها را نیز فراهم کنیم تا با تلاش مضاعف و دلگرمی، امور محوله را به نحو احسن به انجام برسانند.

۲-۲. سخنرانی‌های طولانی و تکراری

یکی از دلایل گریز جوانان از مسجد، ایراد سخنرانی‌های طولانی و تکراری است. خطیبان و گویندگان و سخنرانان باید برای ایراد سخنرانی‌های کوتاه پنج تا ده دقیقه‌ای تمرین و آمادگی داشته باشند. روح زیباطلب جوان، کلام جدید، رسا و کوتاه می‌طلبد.

۲-۳. نبود جوان‌گرایی در بین تمامی عوامل انسانی مساجد

جوان از جوان بهتر و زودتر مسائل را می‌پذیرد؛ بنابراین اگر به نوعی جوان‌گرایی دست بزنیم، گره‌گشا خواهد بود. تفاوت نسل‌ها، کندی رفتار، طولانی کردن نماز و طرح مسائل بیگانه با فضایی امروز، میان مخاطب و گوینده فاصله می‌افکند.

۲-۴. وجود اختلاف میان دسته‌های مختلف و فعال مسجدها

مانند اختلاف نیروهای بسیجی با هیئت امنای امام جماعت یا اختلافات مردمی و هیئت‌های عزاداری که در برگزاری مراسم مذهبی و عبادی در مناسبت‌های ویژه روی می‌دهد.

۲-۵. تغذیه فکری منابع نیروی انسانی

یکی از چالش‌های جدی که در حال حاضر مساجد با آن مواجه هستند، عدم توجه جدی و نپرداختن به مقوله تغذیه و تقویت فکری نیروهای انسانی مساجد است. این کم‌توجهی موجب شده است، بسیاری از ائمه جماعات مساجد که مهم‌ترین منابع نیروی انسانی مساجد محسوب می‌شوند، کمتر در جریان کامل مسائل روز جامعه باشند و اطلاعات، اخبار و دانش ایشان بروز نباشد. همین مشکل در دیگر نیروهای انسانی مساجد نیز کاملاً مشهود است. هر قدر سطح آگاهی‌های منابع انسانی مساجد را ارتقا دهیم، مساجد از توان پاسخگویی بالاتری به سؤالات مطرح‌شده از سوی اقشار مختلف جامعه، به خصوص نسل جوان، برخوردار خواهند بود. این امر زمینه‌ساز حضور گسترده‌تر و اقبال بیشتر جامعه به مساجد خواهد شد. مهم‌ترین جنبه‌های آموزشی جهت تغذیه فکری منابع نیروی انسانی مساجد که مورد نیاز و لازم است، شامل موارد ذیل است:

۲-۵-۱. ائمه جماعات

■ الف) آموزش غیرمستقیم: ارسال جزوات آموزشی، دروس حوزوی، گزیده اخبار و رویدادهای سیاسی روز همراه با تحلیل و تجزیه جامع، مجلات تخصصی، فرهنگی، دینی، کتاب‌های مؤثر و مفید تازه‌نشریافته، آموزش روش‌های علمی

استنباط احکام و فقه، متون و کتاب‌های روان‌شناسی، رفتارشناسی و تربیتی. ■ (ب) آموزش مستقیم: برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و بلندمدت تخصصی، با حضور استادان و مدرسان مجرب حوزه و دانشگاه.

۲-۵-۲. هیئت امنای

ارسال جزوات و متون آموزشی و تخصصی ویژه هیئت امنای با هدف جهت‌دهی و ارائه راهکارهای عملی و برنامه‌های نوین قابل اجرا با هدف بهبود بخشی مناسبات و تعاملات موجود در بین آن‌ها.

۲-۵-۳. مدیریت مساجد

■ (الف) آموزش غیرمستقیم: ارسال مجلات و متن‌ها و کتاب‌های ویژه مدیریت فرهنگی و تبلیغی و ارائه برنامه‌ها و راهکارهای جدید قابل بهره‌برداری و اجرا در مساجد. (سعی شود حوزه آموزشی بیشتر در مباحث مدیریت، تبلیغ و فرهنگ باشد)

■ (ب) آموزش مستقیم: برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و بلندمدت با هدف ارتقای سطح دانش مدیریتی و فرهنگی و تبلیغی با حضور استادان مجرب و کاردان دانشگاه و حوزه.

۲-۵-۴. خادمان

با عنایت به اینکه بیشتر خادمان مساجد از سطح سواد مناسب و بالایی برخوردار نیستند، برگزاری آموزش‌های حضوری و عملی، به‌ویژه در زمینه بهداشت از سوی کارشناسان شبکه بهداشت و برگزاری کلاس‌های اخلاقی، رفتارشناسی و تربیتی از سوی مدرسان روان‌شناس و اخلاق ضروری است؛ چراکه در میان نیروهای انسانی مساجد، خادمان بیشترین حضور را در مساجد دارند و به همین دلیل بیشترین تماس با مردم از سوی آن‌ها انجام می‌گیرد؛ به همین دلیل کلاس‌های آموزش مردم‌داری و برخورد صحیح و جذاب با جوانان و نوجوانان ضروری به نظر می‌رسد.

۲-۶. در نظر گرفتن تناسب توانایی‌های امامان جماعت مساجد با نیازهای روانی، فکری و عاطفی

جوانان منطقه

سطح فرهنگی و علمی هر منطقه با مناطق دیگر و هر شهر با شهرهای دیگر و یا هر روستا با روستاهای دیگر متفاوت است. این موضوع ضرورت انتخاب صحیح امامان جماعت و دادن آموزش‌های لازم به آنان را تشدید می‌کند. در برخی مناطق که امواج تخریبی ماهواره و شبکه‌های تلویزیونی مبتذل کشورهای همسایه، آثار تخریبی بیشتری دارد، وجود امامان جماعت زیرک و کاردان و قوی‌تر در مساجد ضروری‌تر است.

۲-۷. آسیب‌شناسی امامان جماعت و مبلغان مساجد

امروز نقش تبلیغات که عبارت است از القای ظریف منویات یک فرد یا گروه یا نظام، بر کسی پوشیده نیست. تبلیغات می‌تواند شیطنانی یا رحمانی باشد. دین مقدس اسلام بر تبلیغ صحیح، به معنای القای رحمانی منویات شارع مقدس، تأکید فراوان کرده و «تبشیر» و «انذار» را خمیرمایه تبلیغ پیامبران خدا شمرده است. قرآن می‌فرماید: «الذین یبلغون رسالات الله و یخشونه و لایخشون احداً الا الله و کفی بالله حسیباً»^۱ آنان که به نشر و ترویج پیام‌های الهی مبادرت جستند، از آن ذات مقدس بیمناک هستند و از هیچ کس جز خدا هراسی در دل راه نمی‌دهند و خدای سبحان در امر حسابرسی کافی است.

«یکی از موجبات اعراض و روگرداندن از دین، جنگ و ستیزی است که برخی از داعیان و مبلغین دینی بی‌خرد میان دین و سایر غرایز فطری و طبیعی بشر ایجاد می‌کنند و دین را به جای اینکه مصلح و تعدیل‌کننده غرایز دیگر معرفی کنند، آن را ضد و منافی و دشمن سایر فطریات بشر معرفی می‌کنند؛ به عنوان مثال بشر محکوم است از غرایز خود پیروی کند؛ در وجود بشر غرایزی نهاده شده تا او را به سوی هدفی که در متن خلقت منظور است، بکشاند. البته مقصود این نیست که بشر چشم‌پسته باید تابع غرایز خود باشد؛ مقصود این است که وجود غرایز عبث

۱. احزاب: ۳۹.

نیست، نمی‌توان آن‌ها را نادیده گرفت، نتوان آن‌ها را مهمل گذاشت و نباید به معارضه و مبارزه کلی آن‌ها پرداخت؛ غرایز را باید اصلاح و تعدیل و رهبری کرد. حال اگر با نام خدا و با نام دین با این غرایز مبارزه شود، اگر تحت نام و عنوان دین، تجرد و رهبانیت مقدس شمرده شود، انسانی را در نظر بگیرد که از طرفی تحت تأثیر جاذبه دینی و تلقینات دینی است و از طرف دیگر تحت تأثیر جاذبه شدید این امور؛ بالأخره یا این طرف را می‌گیرد یا آن طرف را و یا مانند بسیاری از مردم در کشاکش این دو جاذبه گرفتار می‌شود. از کسانی می‌شود که درباره‌شان گفته‌اند:

یک دست به مصحفیم و یک دست به جام

گه نزد حلالیسم و گهی نزد حرام

کار دین و رسالت دین محو غرایز نیست. تعدیل و اصلاح و رهبری و حکومت و تسلط بر آن‌هاست؛ چون غرایز را نمی‌توان و نباید از بین برد، قهرآدر اجتماعاتی که با نام خدا و دین و مذهب برای نابودی غرایز قیام می‌کنند و خداپرستی را با زندگی متضاد معرفی می‌کنند، خود این معانی و مفاهیم عالی شکست می‌خورند.^۱

از این منظر، امام جماعت هر مسجد بیش از هر چیز باید به نیازهای تبلیغی و فرهنگی مسجد خود اهتمام داشته باشد و با آموزش صحیح و به‌کارگیری بهینه و توأم با بهره‌وری از شیوه‌های صحیح تبلیغاتی، به نشر و گسترش اسلام و مبانی دینی بپردازد. امام جماعت علاوه بر اقامه صحیح نماز که رکن و ستون دین است، باید سخنوری ورزیده و خطیبی آشنا با روایات شنوندگان خود باشد؛ زیرا موفقیت یک سخنران دقیقاً بستگی به مقدار تأثیر سخنان وی در مخاطبان‌ش دارد. هر اندازه امام جماعت بتواند در روح و فکر شنونده نفوذ کند، از موفقیت بیشتری برخوردار است؛ بنابراین می‌توان مهم‌ترین هدف سخنوری را نفوذ کلام دانست.

مقبولیت عمومی در نزد شنوندگان، خود یک ویژگی برجسته در امر تبلیغ به شمار می‌آید. مقبولیت با اعتماد عمومی و مردمی به دست می‌آید و جلب اعتماد مردم غالباً با عمل به گفتار امکان‌پذیر است. اگر امامان جماعت و مبلغان اسلامی و عالمان و امیران نظام اسلامی دچار دوگانگی در گفتار و رفتار و کردار باشند و

۱. علی اصغر خندان، آسیب‌شناسی دینی از دیدگاه استاد مطهری، ص ۴۹۸.

اعمال آن‌ها گفته‌هاشان را تصدیق نکند و توحید عملی و فضایل و ارزش‌های الهی و کرامت‌های اخلاقی در آئینه رفتار و اعمالشان متجلی نباشد، سبب بدبینی نسل نوجوان و جوان به آن‌ها و معتقدات آن‌ها می‌شود؛ زیرا گویاترین زبان زرین ارشاد و تبلیغ و هدایت، زبان عمل است نه زبان کلام و البته پرواضح است که «دو صد گفته چون نیم کردار نیست» و «به عمل کار برآید به سخندانی (و سخنرانی) نیست».

استاد جوادی آملی می‌فرمایند: «تربیت قبل از آنکه یک تئوری علمی باشد، یک روش کاملاً عملی است».

اگر اعمال امامان جماعت مساجد، بزرگان دینی و عالمان مرشد و هادی جامعه برخلاف گفته‌هایشان باشد و در اعمال و رفتار و عملکرد مسئولان نظام اسلامی، با آنچه در تعالیم دینی بیان می‌شود، تفاوتی مشاهده شود و آداب و تشریفات مذهب، مصنوعی و در حد تظاهر و نمایش یا صرفاً برای امرار معاش و تحصیل مال و کسب درآمد و وسیله معیشت باشد و دین وسیله‌ای برای رسیدن به قدرت و حکومت باشد، مشخص است که ضایعه و آثار سوء تخریبی به‌ویژه بر روی نسل جوان چه حد خواهد بود.

در بسیاری از خانواده‌ها یا مراکز آموزشی و علمی و دینی، وقتی کودکان یا نوجوانان به سن بلوغ و جوانی می‌رسند و مراحل از تحصیلات را پشت سر می‌گذارند، به تدریج به طغیان و پوچ‌گرایی دچار می‌شوند و به آداب و سنن دینی پشت‌پازده، بی‌اعتنا می‌گردند و سر از هر هُری مذهبی و تنفر از دین و از خودبیگانگی (الیناسیون) درمی‌آورند. ریشه این مسئله را باید در همان دوگانگی و تناقض‌های موجود در رفتار و گفتار بعضی از مبلغان دینی و خلاف واقع‌گویی‌های آنان جستجو کرد؛ البته جنبه عملی تبلیغ ناظر به کیفیت امام‌جماعت و مبلغ است و نفس سخن و سخنوری آدابی دارد که توجه به آن‌ها نیز در جاذبه شخصیتی مبلغ نقشی اساسی دارد.

برخی از ویژگی‌های کلامی و رفتاری که برای امام‌جماعت ضروری است، شامل موارد زیر است:

۱. داشتن لحن عاطفی: حضرت علی علیه السلام در این رابطه می‌فرمایند: «عود لسانک

لین الکلام و بذل السّلام یکثر مُحَبّوک یقَد مُبغضک» زبانت را به گفتار نرم و مسالمت آمیز خوی ده تا دوستانت بسیار و دشمنانت اندک شوند.

۲. دلنشینی سخن: حضرت علی (علیه السلام) می فرمایند: «من عَذِب لسانه کثر اخوانه»^۱ کسی که خوش زبان و شیرین سخن باشد، برادران و دوستانش افزون شوند.

۳. تحقیر نکردن شنوندگان؛

۴. رعایت ادب در کلام؛

۵. پرهیز از اطاله کلام؛

۶. کلام متقاعد کننده و مستدل؛

علاوه بر این ویژگی های کلامی، امام جماعت باید با مسجدروندگان ارتباط دوستی برقرار سازد؛ چراکه در تبلیغ، مؤثرترین روش مجالست و همنشینی است: «المجالسه مؤثره».

آگاهی از این ویژگی ها و عناصر سازنده و عمل کردن به آنها، برای هر مبلغ و امام جماعت بهترین شیوه برای ایجاد جاذبه برای مساجد است و رعایت هر یک از موارد فوق می تواند موفقیت امام جماعت را در ساختن مسجدی پر از نمازگزار که معیار و ملاک بسیار روشنی برای الگو بودن مسجد است، تضمین نماید. باید اذعان کرد که مهم ترین صفت و ویژگی مبلغان و امامان جماعت نمونه، مشاهده هماهنگی میان گفتار و رفتار آنان است؛ چراکه بررسی های اجتماعی در دوران گسترش تمدن و فرهنگ اسلامی و تجارب پیشین و معاصر به خوبی نشانگر آن است که مردم دیندار عموماً در رفتارها و عملکرد و شیوه زندگی خود، رفتار و منش عالمان دینی و اولیای مذهبی را الگو قرار داده و می دهند.

علامه محمدحسین فضل الله در این رابطه می گوید: «در تاریخ تبلیغات اسلامی ملاحظه می کنیم که بسیاری از روش های عملی تجسم بخش روح و تعالیم اسلام، در ایمان مردم طوری مؤثر بوده که نمی شود آنها را با هیچ یک از روش های بیانی تبشیری مقایسه نمود. شاید علت این است که سخنانی که سخن انسان دیگری را می شنود، چه بسا تحت تأثیر حالاتی است که میان او و سخنان گوینده فاصله

۱. عبدالواحد آمدی، غررالحکم و درر الکلم، فصل ۷۷.

ایجاد می‌کند؛ در نتیجه در برابر فکر جدید حالت جبهه‌گیری پیدا می‌کند و به‌طور کلی آن را طرد می‌کند؛ اما در روش عملی، تمام مشاعر و حواس و افکار بیننده تحت تأثیر قرار می‌گیرد و در صدد هیچ نوع مبارزه و معارضه‌ای بر نمی‌آید و دربارۀ مبلغ هم هیچ نوع مبارزه و معارضه‌ای احساس نمی‌کند؛ در این حالت، بیننده در برابر کالبد زنده‌ای از اسلام قرار می‌گیرد و همه افکار متضاد از وجودش طرد می‌شود.^۱ برنامه‌های عبادی مساجد شامل برنامه‌های شرعی واجب و مستحبات می‌شود. امام جماعت مسجد عهده‌دار برنامه‌های شرعی واجب است و در این خصوص لازم است مواردی را برای ایجاد جاذبه بیشتر جهت حضور بیشتر مأمومان و اهالی محل در مسجد رعایت نماید.

۷. محبوبیت و رضایت عمومی: امام جماعت باید از نظر مردم کاملاً شناخته شده و متعهد به مسائل شرعی و مورد اعتماد باشد؛ چنین امامی دارای ویژگی‌ها و صفات برتر اخلاقی و اسلامی است و در علم و عمل فردی شایسته و سزاوار به شمار می‌آید. بی‌شک داشتن صفات اخلاقی حمیده و پرهیز از رذایل اخلاقی و دنیا دوستی و آراستگی به لباس تقوا، امام جماعت را محبوب مأمومان و مسجدروندگان قرار می‌دهد و بر تعداد نمازگزاران و جاذبه‌های عمومی مساجد می‌افزاید. پیامبر اسلام ﷺ فرمودند: «ثلاثه لا یجاوز صلاتهم رؤسهم [...] و امام قوم و هم له کارهون»^۲ نماز سه گروه از سرشان بالاتر نمی‌رود. (مقبول واقع نمی‌شود) یکی از آن‌ها کسی است که امامت گروهی را عهده‌دار شود، در حالی که آن‌ها به او خوشبین نیستند. در روایت دیگری آن حضرت فرمودند: «ان سرکم ان تزکوا صلاتکم فقدموا خیارکم»^۳ اگر خوشحال می‌شوید که نمازتان پاک باشد، خوبان را جلو بیندازید.

۸. ایجاد نظم در صف‌ها: در دستور العمل‌ها و وظایف امام آمده است: «امام جماعت پیش از اینکه تکبیر الاحرام بگوید، صف‌ها را منظم کند و به عقب برگردد و به طرف چپ و راست خود توجه کند و اگر صف‌ها نامنظم بود، از مأمومان بخواهد تا

۱. محمدحسین فضل‌الله، گام‌هایی در راه تبلیغ، ص ۱۵۲ و ۱۵۳.

۲. مولی محسن فیض کاشانی، محجۀ البیضاء، ج ۲، ص ۴.

۳. محمدبن الحسن حر عاملی، وسائل الشیعه، باب صلاها لجماعه، باب ۲۶، حدیث ۳.

صف‌ها را تنظیم کنند»^۱.

۹. رعایت حال مأمومین در نماز جماعت: لازم است امام جماعت رعایت حال نمازگزاران را، به‌ویژه افرادی که از توانایی لازم برخوردار نیستند یا پیر و مسن هستند، بنماید. در روایتی از پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل شده است: «هرگاه فردی از شما امام جماعت شد، باید نماز را کوتاه کند و به حداقل اکتفا نماید؛ چون در میان اقتداکنندگان انسان‌های ضعیف و سالخورده و مریض و نوجوان و افرادی که مشکلات شخصی و کاری دارند، بسیارند و هر زمان برای خودت به تنهایی نماز خواندی، به هر میزان مایل هستی، نمازت را طولانی کن»^۲.

روایت شده است که در یکی از روزها پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نماز ظهر و عصر را به جای آوردند و دور کعت آخر را بر خلاف معمول سریع خواندند؛ پس از اتمام نماز، اصحاب سؤال کردند: «یا رسول الله! آیا در بین نماز اتفاق خاصی افتاد؟» حضرت فرمودند: «چطور؟» عرض کردند: «دور کعت آخر را با سرعت به اتمام رساندید». حضرت فرمودند: «اما سمعتم صراخ الصبی؟»^۳ آیا صدای گریه طفل را نشنیدید؟ این حرکت پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نشانگر لزوم اهتمام ویژه امام جماعت به واقعیت‌های اطراف در هنگام نماز است.

۱۰. حضور زودتر قبل از اذان نماز و توقف بعد از نماز: امام جماعت همواره ملجأ و مرجع مردم در مشکلات مادی و معنوی آنان، به‌ویژه در مسائل دینی و شرعی است؛ از این جهت لازم است زودتر در محل اقامه نماز جماعت حاضر شود تا به این مهم بپردازد. دیر حاضر شدن ایشان برای نماز، احساس بدی را در نمازگزاران، به‌خصوص جوانان، ایجاد می‌کند. همچنین شایسته است امام جماعت پس از ادای نماز نیز مقداری از وقت خود را به رفع و رجوع مشکلات مردم محل و نمازگزاران اختصاص دهد.

۱۱. حضور فعال و مشارکت در برنامه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی: علی‌رغم تمام دیدگاه‌های موافق یا مخالفی که در مورد این موضوع پیرامون امام جماعت وجود دارد، باید گفت: تأکید بیشتر مراجع و علما و اولیای دینی، بر حضور فعال ائمه

۱. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ص ۸.

۲. همان، ص ۱۳.

۳. مولی‌محسن فیض کاشانی، اصول وافی، ج ۸، ص ۱۲۶۲.

جماعت و مشارکت آنان در مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه است؛ زیرا معمولاً این نوع فعالیت‌ها اگر با درایت خاص و در راستای میل و گرایش عمومی آحاد جامعه در این مسائل انجام گیرد، سبب ایجاد جاذبه و انگیزه برای حضور در مسجد و همراهی با امام جماعت می‌شود. البته در این خصوص لازم است از گرایش‌های سلیقه‌ای و گروهی، حزبی و جناحی مؤکداً پرهیز شود.

۱۲. خدمات مالی و کمک‌های خیریه: حضرت علی (علیه السلام) به عبدالله بن عباس، فرمانروای بصره، دستور دادند: «فحادث اهلها بالاحسان الیهم»^۱ پس مردم آن سامان را با نیکویی کردن به ایشان خرم و شاد گردان. احسان در مساجد معمولاً در قالب کمک‌های مالی یا بخشش‌ها از راه کمک‌های خیریه‌ای که به مساجد می‌شود، انجام می‌گیرد. این گونه فعالیت‌ها باید حتماً تحت نظارت شخصی امام جماعت باشد؛ زیرا تحبیب قلوب و ایجاد جاذبه، اگر از سوی امام جماعت صورت گیرد، در ایجاد گرایش و اقبال به برنامه‌های مسجد نیز بسیار مفید خواهد بود. این نوع بخشش‌ها و کمک‌های خیریه ممکن است به صورت فردی و یا عام‌المنفعه نظیر احداث مراکز درمانی و خدماتی در محل صورت گیرد.

صفات دیگر اخلاقی و مدیریتی امام جماعت به‌طور خلاصه عبارت‌اند از:

۱۳. خوشرویی؛

۱۴. بخشش و چشم‌پوشی از لغزش‌ها؛

۱۵. آسان‌گیری؛

۱۶. رفق و مدارا؛

۱۷. نوآوری در ارائه سخنرانی و تشریح مسائل مذهبی؛

۱۸. پاسخ به شبهات و سؤالات جوانان.

۱. سیدعلی نقی فیض الاسلام، ترجمه و شرح نهج البلاغه، نامه ۱۸، ص ۸۶۷.

انسان در اصل بنده احسان است: «الانسان عبد الاحسان» و رمز تسخیر قلب‌ها و ایجاد جاذبه در دل‌ها احسان است: الاحسان تملک القلوب. بدیهی است اگر کسی به دیگری احسان کند، عواطف او را متوجه خود می‌سازد و چون امام جماعت، نماینده و الگوی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) در مساجد است، با تخلق به این اخلاق الهی و پیامبرانه می‌تواند بر میزان جاذبه‌های مذهبی و دینی و همچنین گرایش بیشتر به مساجد بیافزاید.

۲-۷-۱. مهم‌ترین آسیب‌های مربوط به ائمه جماعات و مبلغان

۱. عدم توجه جدی به نوآوری و ارائه راهکارهای نوین در جذب اقشار به مسجد: متأسفانه کمتر از شیوه‌های نو در این زمینه به کار گرفته می‌شود.
۲. کمرنگ شدن نقش اصلی امامان جماعت که تبلیغ دستورات اسلامی و بیان زوایای فرهنگ غنی اسلامی است، یکی دیگر از آسیب‌های مساجد است. گاهی اوقات مشاهده می‌شود که بعضی از امامان جماعت در بعضی از کارهای غیرضروری آنچنان درگیر می‌شوند که از وظیفه اصلی خود غافل می‌شوند.
۳. برگزار نشدن دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت و بلندمدت و آموزش‌های غیر ضروری و مکاتبه‌ای از سوی نهادهای فرهنگی برای امامان جماعت مساجد که این امر موجب شده است بسیاری از ائمه جماعت از دانش و آگاهی‌های روز جامعه اطلاع کافی و وافی نداشته باشند و از قافله تکنولوژی و علم روز عقب بمانند.
۴. امامان جماعت مساجد فاقد نشریه یا جزوه‌های آموزشی مناسبی هستند که به آن‌ها کمک کند به مطالب تازه دسترسی پیدا کنند.
۵. نامنظم برگزار کردن اقامه نماز جماعت باعث سرگردانی نمازگزاران و پراکنده شدن آنان می‌شود.
۶. بسیاری از امامان جماعت فقط در هنگام نماز جماعت در مسجد حضور پیدا می‌کنند و وقت کافی برای حضور بیشتر در مساجد و ارتباط نزدیک‌تر با مومنان پیدا نمی‌کنند که این امر می‌تواند آسیب جدی به مساجد برساند.
۷. کم‌توجهی بعضی از امامان جماعت به برقراری ارتباط دوستانه با جوانان جهت شناسایی مشکلات روحی و روانی آن‌ها و تلاش برای رفع معضلاتی که جوانان با آن‌ها مواجه هستند؛
۸. بهره‌مند نبودن برخی از امامان جماعت از توان کافی برای پاسخگویی به پرسش‌های جوانان و شفاف نبودن پاسخ‌های آنان. همین عامل باعث می‌شود بسیاری از سؤالات در ذهن جوانان بدون پاسخ بماند.
۹. بی‌توجهی بعضی از امامان جماعت به رعایت اصول اخلاقی مشروح در دین مبین اسلام که این مسئله، زمینه گریز و عدم استقبال مؤمنان از مساجد را فراهم

می‌سازد.

۱۰. از عملکرد امامان جماعت و جمعه در سطح مساجد کشور و نیز خطبه‌ها و سخنرانی‌های آنان ارزشیابی به عمل نمی‌آید.

۱۱. تکراری بودن حرف‌ها و سخنان روحانیان در موضوعاتی خاص که موجب می‌شود جوان احساس کند اگر در مسجد حضور یابد، حظّ و بهره‌ای نخواهد برد.

۱۲. طولانی بودن نماز جماعت و سخنرانی و به تأخیر افتادن کارهای واجب.

۱۳. محل درآمد و امرار معاش بودن مسجد برای بعضی از روحانیان که سال‌ها امام جماعت مسجد خاصی بوده‌اند و حرف جدیدی برای گفتن ندارند و زحمت تحقیق و مطالعه و بیان مطالب جدید را هم به خود نمی‌دهند.

۱۴. ظاهر نامناسب امام جماعت یا مبلغ اسلامی و ناآراستگی آن‌ها در پوشش که این امر در ایجاد تنفر در جوانان از ائمه جماعات تأثیر زیادی دارد.

۱۵. وجود تناقض در گفتار و رفتار و کردار.

۱۶. مشاهده ضعف‌ها در وابستگان درجه یک امام جماعت و افراد تحت تکلف او (همسر، فرزندان و...); «و انذر عشیرتک الاقرین»^۱.

۱۷. مراعات نکردن عفت کلام و به‌کارگیری واژه‌ها و کلمات نامناسب و سوء تفاهم برانگیز و دون شأن مبلغ اسلام. در سخنرانی‌ها باید توجه داشت که مراعات ادب در گفتار، نگاه و برخورد زیبا، از نظر روانی در جذب مخاطب بسیار مؤثر است.

۱۸. وجود افسانه، اساطیر، موهومات، خرافات، شبهات و تحریفات به اسم مذهب در تبلیغات که سبب بدنامی و کاستن جاذبه دین در اذهان و اندیشه‌ها می‌شود.

۱۹. کج‌فهمی در دین و تبلیغات ناقص و بد معرفی کردن دین به مردم، بدآموزی و افراطی‌گری.

۲۰. ناآشنایی با روان‌شناسی تبلیغات، وقت‌شناسی، کج‌سلیقگی و نداشتن حسن انتخاب در طرح مطالب برای مخاطبان.

۲۱. وجود امامان جماعتی در مساجد که صلاحیت علمی، تبلیغی، اخلاقی و اجتماعی

۱. شعر: ۲۱۴.

لازم را ندارند. (کسانی که خوشنام و خوش سابقه نیستند و تبلیغ و امامتشان به دل نمی‌نشیند)

۲۲. «تشخیص ندادن درد و نداشتن درک صحیح از روان‌شناسی دوره جوانی و بیگانه بودن با دنیای جوانان و ندانستن زبان آن‌ها و ناتوانی در ارائه ارزش‌ها و مجاب ساختن آن‌ها و متقاعد کردن و پاسخگو بودن به سؤالات آنان؛ یکی از دلایل و رمز موفقیت استاد شهید مطهری را در بیان و بنان و نفوذ در میان قشر جوان تحصیل کرده، می‌توان همین دردشناسی و آشنا بودن با نیاز و زبان مخاطبان خود دانست.

۲۳. القای ترک لذت و بهره نبردن از مواهب و نعمت‌های الهی و پرهیز از شیک‌پوشی و آراستگی به اسم دین (تلقین اینکه دیندار واقعی نباید بخندد، لذت ببرد و شیک بپوشد)»^۱.

۲-۸. مهم‌ترین آسیب‌های هیئت امنای مساجد

هیئت امنای مسجد نیز همانند دیگر بخش‌های مسئول در اداره مسجد همواره با آسیب‌هایی مواجه است؛ از آنجاکه هیئت امنای بیشترین امور مربوط به پشتیبانی و حمایت مادی و سخت‌افزاری از مسجد را بر عهده دارند، بیش از بقیه قسمت‌ها در معرض آسیب قرار می‌گیرند. در این بخش به مهم‌ترین موارد آسیب‌رسان که از ناحیه هیئت امنای ایجاد می‌شوند، اشاره می‌کنیم:

■ ۱. ناهماهنگی بین اعضای هیئت امنای مساجد از دیگر مشکلات موجود مساجد کشور است که این ناهماهنگی گاهی اوقات در بین نمازگزاران نیز رسوخ پیدا می‌کند.

■ ۲. انتخاب نشدن اعضای هیئت امنای مساجد از اصناف مختلف: بیشتر اعضای هیئت امنای مساجد، مسن و از یک قشر خاص از نظر سواد و تحصیلات هستند؛ در صورتی که با انتخاب اعضای هیئت امنای از میان افراد تحصیل کرده جامعه و نیز جوانان خوش ذوق، می‌توانیم بیش از پیش فعالیت‌های مسجد را گسترش دهیم.

۱. ر.ک: عزت‌الله واعظی، «عوامل و موانع جذب جوانان به مسجد»، ص ۳۳-۳۹، مجموعه مقالات همایش نظام اسلامی واحیای مساجد.

- ۳. حضور نداشتن بانوان در هیئت امنای مساجد: با توجه به اینکه نیمی از جمعیت کشور را بانوان محترم تشکیل می‌دهند، حضور نداشتن آن‌ها در تصمیم‌گیری و مدیریت فعالیت‌های مسجد می‌تواند خلأ ایجاد کند؛ بنابراین باید ترتیبی اتخاذ شود که بانوان نیز بتوانند در برنامه‌ریزی و انجام فعالیت‌های مختلف مسجد حضوری فعال داشته باشند.
- ۴. حضور نداشتن جوانان در برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های مسجد: با عنایت به اینکه ایران یک کشور جوان است و این قشر از جامعه توان و پتانسیل انجام بسیاری از کارها را دارند، ضروری است در هیئت امنای مدیریت مساجد به‌طور فعال شرکت داده شوند.
- ۵. از دیگر آسیب‌های هیئت امنای مساجد، نداشتن بینش کافی و روشن درباره امور مذهبی و دینی در برخی از اعضای آن است که همین امر زمینه انحراف و یا عدول از اصول اساسی را فراهم می‌آورد.
- ۶. غالب بودن عوام‌زدگی بر ذهنیت برخی از اعضای هیئت امنای، باعث می‌شود دچار افراط شوند و به حیثیت مذهبی خود و هیئت صدماتی وارد کنند و قداست این مجموعه دینی را لکه‌دار نمایند.
- ۷. برخورد تند و زننده بعضی از اعضای هیئت امنای و خادمان و گاهی اوقات نمازگزاران با کودکان و نوجوانان که زمینه‌گریز و دوری جوانان را از مسجد به همراه دارد.

۲-۹. آسیب‌شناسی پایگاه بسیج و نیروهای بسیجی

- پایگاه‌های نیروی مقاومت بسیج در اکثر مساجد کشور فعال هستند و بالطبع باید نقشی در اداره مسجد و به‌خصوص مسائل فرهنگی آن داشته باشند؛ بنابراین در بیشتر مساجدی که دارای پایگاه مقاومت بسیج هستند، بسیجیان مسئولیت امور فرهنگی و تبلیغی را بر عهده دارند. مهم‌ترین آسیب‌هایی که از این ناحیه ممکن است به پیکره مسجد وارد شود، عبارت است از:
- ۱. عدم سازماندهی و برنامه‌ریزی صحیح برای مشارکت افراد پایگاه بسیج

مساجد در برنامه‌های فرهنگی و دینی که توسط هیئت امنا و یا کانون فرهنگی مساجد اجرا می‌شود.

- ۲. حضور مستمر و فعال نیافتن افراد پایگاه بسیج مسجد در مراسم نماز جماعت، سخنرانی‌ها، مجالس و عظ و دعا با سایر نماز گزاران.
- ۳. ناهماهنگی بعضی از مسئولان پایگاه بسیج با امام جماعت مسجد در اجرای برنامه‌های عبادی و مناسکی و فرهنگی مسجد.

۲-۱۰. آسیب‌شناسی خادمان مسجد

مسئول امور خدمات مسجد یا خادم نیز وظایف خطیری بر عهده دارد که نمی‌توان نقش و اهمیت آن را نادیده انگاشت یا برای آن اهمیت قابل توجهی قائل نبود. کلیه فعالیت‌های مرتبط با حفظ و نگهداری اموال مسجد، نظافت مسجد و همکاری با واحدهای مختلف مسجد و مراجعان و نماز گزاران جزو مسئولیت‌های خادم است؛ بنابراین لازم است خادم دارای شرایط ویژه‌ای باشد: متأهل باشد اما دارای فرزندان زیاد نباشد؛ از سواد و دانش نسبی در باره احکام و آداب مساجد برخوردار باشد و در زمینه امکانات صوتی یا تصویری و جایگاه‌های مسجد اطلاع و تخصص کافی داشته باشد؛ کهنسال و مسن نباشد تا بتواند امور محوله را به نحو احسن انجام دهد؛ داشتن اخلاق حسنه و تعهد از نخستین خصوصیات شخصیتی خادمان است که هنگام گزینش آن‌ها باید در رأس ملاک‌ها قرار گیرد.

برخی کارشناسان امور مسجد، وجود نگهبان را به جای خادم در مساجد پیشنهاد کرده‌اند؛ زیرا نگهبان نیاز به محل زندگی مستقل که خود هزینه بالایی را به خود اختصاص می‌دهد، ندارد؛ اما باید دانست که جایگاه سنتی و دینی خادمان بالاتر از آن است که بتوان نگهبان را جایگزین آن‌ها ساخت. هر چند از نظر مالی نگهبان با صرفه‌تر است (نگهبان تنها یک کیوسک نیاز دارد و می‌توان از دو نگهبان در مساجد جامع و بزرگ به صورت شیفتی استفاده کرد و تمام وقت، ۲۴ ساعته، آن‌ها را در خدمت مسجد قرار داد)، از نظر شخصیتی و وجهه دینی و مذهبی، خادم شخصیت و وظایف کامل‌تری بر عهده دارد. ضمن آنکه در سایر اوقات نیز می‌تواند

وظایف نگهبانی را انجام دهد.

۲-۱۱. آسیب‌شناسی مؤذن

هر چند امروزه مؤذن‌ها در مساجد شخصیت‌هایی جداگانه نیستند و به‌طور کلی هر نمازگزار می‌تواند، عهده‌دار اذان‌گویی مسجد باشد، باید دانست که به دلیل جاذبه‌های اذان که نماد اجتماعی و از پایه‌های اساسی اعتقاد اسلامی است، اطلاع از آسیب‌شناسی مؤذن لازم است و باید به دید یک مسئولیت و شخصیت خاص به مؤذنان نگریست.

ویژگی‌هایی را که در مورد قاری قرآن در احادیث و اخبار اسلامی وارد شده است، می‌توان به عنوان ملاک‌ها و معیارهای ضروری برای مؤذن نیز در نظر گرفت. از آنجاکه لحن‌آدای اذان و شخصیت مؤذن می‌تواند بر جاذبه‌های مسجد بیافزاید و سبب ترغیب مسلمانان به حضور در مساجد شود، لازم است در این زمینه برنامه‌های تشویقی و ویژه‌ای از سوی متولیان امور مساجد، برای مؤذنان خوش‌لحن و دارای صدای نیکو در نظر گرفته شود.

ویژگی‌های مؤذن خوب

۱. صدای لحن‌خوش: از آنجاکه کلمات و جملات اذان، در واقع از متن اصلی قرآن گرفته شده است، لازم است در مورد ترتیل‌خوانی آن‌آدای درست حروف و حفظ وقوف‌مراعات گردد. علاوه بر لحن و زیبایی صوت و رعایت مسائل زبانی، رسایی صوت و بلندی صدای مؤذن از ویژگی‌های مثبت یک مؤذن نمونه به شمار می‌آید.

۲. وقت‌شناسی: یک مؤذن خوب و نمونه، نظم و انضباط در آدای اذان در اوقات خاص نمازها را شعار خود می‌سازد و هیچ‌گاه به دلیل مسائل کم‌بها و بیهوده یا مشاغل و مشکلات دنیایی خود، این وظیفه الهی و تعهد دینی و شرعی را به عقب نمی‌اندازد. اینک در برخی از مساجد، چند مؤذن در اوقات خاصی از صبح یا ظهر و یا مغرب اذان بگویند، فی‌نفسه کار خوب و مطلوبی است، اما هر مؤذن

باید به وقت اختصاصی خود پای بند باشد و زمان شرعی را در ادای اذان رعایت کند .

■ ۳. ویژگی های اخلاقی عمومی: مؤذن به واسطه اعلام عمومی جهت حضور مأمومان در مراسم نماز جماعت، مورد توجه ویژه است؛ به همین دلیل باید از جهت الگو و سرمشق بودن برای مردم و نمازگزاران، دارای صفات نیکوی اخلاقی و رفتار و گفتاری برازنده باشد تا بدین وسیله میزان تجلیب و جاذبه برای حضور در مسجد و مراسم نماز جماعت را افزایش دهد. ظاهر متین و آراسته، خوشرویی، مردمداری، رفق و مدارا، اخلاص، عفت و مناعت طبع و رعایت دیگر صفات حسنه اسلامی می تواند مکمل شخصیت خوب یک اذان گوی موفق و خوش لحن و صدا باشد.

۲-۱۲. آسیب شناسی مخاطبان مسجد

آیه شریفه «خذوا زینتکم عند کل مسجد»، بیش از هر چیز به زینت های فردی مسجدروندگان و نمازگزاران اشاره دارد؛ چنانکه در روایتی از امام رضا (علیه السلام) مضمون این آیه مورد پرسش قرار می گیرد و حضرت می فرمایند: «من ذلک التمشط عند کل صلوه»^۱ از جمله مصادیق زینت، شانه زدن موهاست، در وقت هر نمازی. در روایات دیگری پوشیدن بهترین لباس هنگام حضور در مسجد و اقامه نماز سفارش شده است؛ برای نمونه از «خثیمه» نقل شده است که امام حسن بن علی (علیه السلام) هرگاه به نماز می ایستاد، بهترین لباسش را می پوشید؛ به حضرت گفته شد: «ای فرزند رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم)، چرا بهترین لباس را می پوشی؟» فرمودند: «خدا زیباست و زیبایی را دوست دارد. من خودم را برای پروردگرم زیبا می کنم و اوست که می فرماید: زینت خود را هنگام رفتن به مسجد برگیرید؛ لذا دوست می دارم بهترین لباس خود را بپوشم»^۲.

در مورد زینت های شخصی تنها می توان به سفارش و توصیه های شفاهی یا کتبی از طریق نوشته های روی تابلوها اقدام کرد؛ اما در مورد کسانی که پیاز و سیر و امثال

۱. سیدهاشم بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۹.

۲. همان، ص ۱۰.

آن خورده‌اند و بوی دهانشان سبب آزار دیگران می‌شود، می‌توان امر به معروف یا تبلیغ نمود؛ زیرا ورود این عده هم به مساجد مکروه است.^۱ در روایتی از حضرت علی (علیه السلام) وارد شده است: «مَنْ أَكَلَ شَيْئاً مِنَ الْمُؤَذِّيَاتِ رِيحَهَا فَلَا يَقْرَبَنَّ الْمَسْجِدَ»^۲ هر کس چیزی بخورد که بوی آن آزاردهنده است، به مسجد نزدیک نشود. همان‌طور که گفتیم، در این موارد شخصی بیشتر می‌تواند از طریق تابلوهای راهنما و هشداردهنده که در عین رعایت آداب شخصی، سبب تذکر و یادآوری مسجدروندگان باشد، اقدام نمود و علائم و جملات نوشته‌شده بر این تابلوها و مکان نصب آن‌ها نیز نباید به گونه‌ای باشد که خود ایجاد دافعه نماید.

تزئین مساجد که از حس زیبایی‌شناختی انسان‌ها ریشه می‌گیرد و ناظر بر حالات درونی آدمیان است، رکنی اساسی در تجلیب و ایجاد جاذبه و گرایش و پیوند انسان‌ها با مساجد دارد. با ارضای حس زیبایی‌شناختی افراد در مساجد و ایجاد این حس می‌توان به پرورش دینی و مذهبی آحاد جامعه کمک نمود. مزیت جاذبه‌های هنری مسجد به دیگر مکان‌ها این است که پاسخی که مسجد به نیازهای زیبایی‌جویانه انسان‌ها می‌دهد، پاسخی ویژه به نفع دین و متدینین است.

عوامل در سطح میانی: نهادها و سازمان‌های فرهنگی و مذهبی

در ارتباط با مسجد، برخی از سازمان‌ها و نهادها یا خود مستقیماً متولی امور مساجد هستند یا به علت متولی بودن در امور فرهنگی، با مساجد در ارتباط‌اند.

الف) سازمان‌ها و نهادهای متولی امور مساجد

«از جمله ویژگی‌های مسجد در ایران، تعدد متولیان مستقیم اداره مسجد است. نهادهایی مانند مرکز رسیدگی به امور مساجد، اداره اوقاف و امور خیریه، سازمان تبلیغات اسلامی، بسیج، شهرداری‌ها و میراث فرهنگی، با ذی‌حق دانستن خود در تولیت امور مساجد، به سلیقه خود در اداره مساجد دخالت می‌کنند. تعداد متولیان

۱. ر.ک: امام خمینی، رساله توضیح المسائل، مسئله ۹۱۵، احکام مسجد.

۲. محمدبن حسن خرقانی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۵۰۲.

مسجد در ایران بین سیزده تا هفده نهاد می باشند»^۱.

ب) نهادهای متولی امور فرهنگی

«گروهی دیگر از سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با مسجد، نهادهای متولی امور فرهنگی کشور هستند. این قبیل نهادها به‌رغم عدم دخالت مستقیم در اداره مسجد، به‌عنوان نهادهای زمینه‌ساز حضور فعال، پویا و اثربخش مسجد در جامعه، نقش بسزایی دارند. ضعف عملکرد متولیان امور فرهنگی می‌تواند برای مساجد آسیب‌زا باشد. این نهادها در اموری نظیر تولید محتوا، زمینه‌سازی و فرهنگ‌سازی برای حضور اقشار مختلف مردم در مسجد و مانند آن دخالت دارند. حوزه‌های علمیه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، آموزش و پرورش، کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، صداوسیما از جمله این نهادها محسوب می‌شوند. در میان این نهادها، جایگاه حوزه علمیه به دلیل تربیت روحانیون و ائمه جماعت مساجد از اهمیت بیشتری برخوردار است.

ج) مراکز و سازمان‌های موازی

در جامعه امروز ایران نهادها و سازمان‌های متعددی در حوزه دین و فرهنگ به فعالیت مشغول هستند. این سازمان‌ها در عرض مساجد به فعالیت مشغول‌اند؛ به همین دلیل از جهت کارکرد با مساجد هم‌پوشانی کارکردی دارند. تعامل، تقابل و یا رقابت مسجد با نهادهای موازی، بخشی از آسیب‌شناسی مساجد را شامل می‌شود. این نهادها، به‌غیر از حسینه‌ها و برخی رسانه‌ها، قدمت چندانی ندارند و غالباً آغاز حیاتشان به دهه‌های اخیر برمی‌گردد.

۱. حسینه‌ها و اماکن مذهبی

حسینه به مراکز برگزاری مراسم و آیین عزاداری اهل بیت (علیهم‌السلام) و سایر مراسم مذهبی مانند قرائت ادعیه و مجالس و عظ و سخنرانی اطلاق می‌شود. علاوه بر حسینه، مکان‌های دیگری نظیر فاطمیه، مهدیه، حسینه، عباسیه، زینبیه نیز برای

۱. امیرمسلم کاشانی‌زاده، بررسی آسیب‌شناختی وضعیت کنونی مساجد ایران از منظر نخبگان حوزوی و دانشگاهی، ص ۴۲ و ۹۸.

برگزاری مراسم مذهبی وجود دارد. عمومیت و فراگیری حسینیه‌ها، سبب رواج و کاربرد بیشتر این اصطلاح از سایر امکان مذهبی شده است.

۲. فرهنگ سرا

فرهنگ سرا به مجموعه‌ای فرهنگی و هنری اطلاق می‌شود که برای ارائه خدمات فرهنگی به شهروندان توسط شهرداری‌ها ساخته می‌شود. فرهنگ سرا دارای کارکردهایی مانند برگزاری جشنواره‌ها، برگزاری کارگاه‌های مختلف اعم از هنری، فرهنگی و اجتماعی، نمایشگاه‌های عرضه محصولات هنری، فرهنگی هستند. فرهنگ سرا امروزه مهم‌ترین نهاد موازی مسجد در حوزه فرهنگ است و در آسیب‌شناسی وضعیت کنونی مساجد ایران باید به آن توجه ویژه‌ای صورت گیرد.

۳. رسانه‌ها

امروزه رشد شگفت‌آور فناوری‌ها و رسانه‌های اطلاعاتی و ارتباطی مدرن و اقبال گسترده اقشار گوناگون جامعه به این رسانه‌ها، افزون بر ایجاد فرصت‌های خاص و بی‌بدیل، تهدیدها و چالش‌های مهمی را نیز فراروی جوامع گوناگون نهاده است. در این زمینه جوامع دینی با چالش‌های بیشتری مواجه هستند. فضای کلان حاکم بر این رسانه‌ها (ماهواره و اینترنت)، فضایی متکثر، سکولار و اباحه‌گرا است؛ از این رو بحث نسبت رسانه مدرن و مسجد (به عنوان نهادی دینی) از اهمیت خاصی برخوردار است و چگونگی تعامل و یارقابت این دو نهاد، یکی از مباحث مهم در الگوی آسیب‌شناسی مسجد است. مباحث این بخش در دو بعد محتوا و زمان قرار می‌گیرند؛ یعنی گاهی رابطه محتوای رسانه با مسجد مورد نظر است و گاهی تداخل زمانی استفاده از رسانه با زمان حضور و فعالیت در مسجد مورد توجه است.

۴. نمازخانه‌ها

نمازخانه‌ها از جمله نهادهای موازی مسجد هستند که تنها کارکرد آن‌ها، برگزاری نماز جماعت و یا اقامه فرادای نمازهای روزانه است. امروزه تعداد نمازخانه‌های کشور به اندازه تعداد مدارس، دانشگاه‌ها و ادارات و به تازگی مراکز تجاری و تفریحی

می‌رسد. رشد روزافزون تعداد نمازخانه‌ها و انتقال اصلی‌ترین کارکرد مساجد به این مکان‌ها سبب شده است نمازخانه‌ها به‌عنوان یکی از رقبای مسجد به شمار بیایند.

۵. مصلّاهای

یکی دیگر از مکان‌های متعامل یا رقیب با مسجد، مصلّاهای هستند. مصلّاهای دیگر از مکان‌های برگزاری نماز جمعه و اعیاد فطر و قربان اطلاق می‌شود. در تهران و برخی از شهرهای بزرگ، هزینه‌های هنگفتی برای ساخت این مکان‌ها اختصاص یافته است. مصلّا در واقع رقیب جدی مسجد جامع است؛ چراکه مهم‌ترین کارکرد مسجد جامع برگزاری نماز جمعه در آن است.

۶. مجتمع‌های فرهنگی

مجتمع فرهنگی نهادی مشابه فرهنگ‌سراست، با این تفاوت که کارکردهای بیشتری دارد. مجتمع‌های فرهنگی اصطلاحی است که به مجموعه‌ای چندکارکردی اطلاق می‌شود. مراکز تفریحی، تجاری، ورزشی و آموزشی از اجزای تشکیل‌دهنده این مجتمع‌ها هستند. امروزه مجتمع‌های فرهنگی را یکی دیگر از مراکزی می‌دانند که با مسجد موازی کاری می‌کند»^۱.

د) مهم‌ترین آسیب‌های واردشده از ناحیه سازمان‌ها و نهاد‌های موازی با مسجد

۱. بی‌برنامگی و نبودن نظارت بر فعالیت‌های آموزشی-تربیتی مسجد؛
۲. نبودن ارتباط بین مسجد با آموزش و پرورش و مراکز آموزشی و فرهنگی دیگر؛
۳. نداشتن تبلیغات روشمند دینی و استفاده نکردن از ابزارهای تبلیغاتی مناسب؛
۴. نبودن ارتباط بین مسجد با مساجد و مراکز دینی دیگر؛
۵. نداشتن ارزیابی ماهانه یا سالانه آموزشی-تربیتی مسجد از سوی مدیریت فرهنگی مسجد؛

۶. نداشتن برنامه‌ریزی و نامنظم و غیرهدفمند بودن برنامه‌های تبلیغی در مسجد؛

۱. امیرمسلم کاشانی‌زاده و نعمت‌الله کرم‌الهی، «تبیین الگوی مفهومی آسیب‌شناسی وضعیت مسجد در ایران»، ش ۳، ص ۳۱-۴۸.

۷. تعدد مراکز تصمیم‌گیری که موجب بروز مشکلات زیادی در همه زمینه‌های فرهنگی مسجد می‌شود؛
۸. نبودن ارزیابی هفتگی یا ماهانه از عملکرد و برنامه‌های تبلیغی مسجد؛
۹. وجود نداشتن برنامه‌ریزی و نظارت بر فعالیت‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی مساجد؛
۱۰. نبودن کنترل و نظارت بر نحوه اجرای برنامه‌های تبلیغی در مسجد؛
۱۱. نبود توجه جدی به نوآوری و ارائه راه‌های نو در جذب اقبال مختلف خصوصاً نسل جوان و نوجوان.

ه) تعدد مراکز دخیل در امر مسجد

بیش از ده نهاد و سازمان دینی وجود دارند که به صورت پراکنده و مجزای از هم و بدون هیچ هماهنگی در امر مسجد فعالیت می‌کنند. وجود این تعداد سازمان‌ها و نهادهای درگیر امر مسجد موجب شده است که نه تنها اقدامی اساسی و مهم که دارای آثار مثبت در جهت ارتقای جایگاه مساجد باشد، به صورت جدی و عملی صورت نپذیرد، بلکه با تداخل برنامه‌های ناهماهنگ و فعالیت‌های مشابه، موجبات دل‌زدگی مردم و مخاطبان خاص مسجد نیز فراهم آید.

آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی مسجد

«آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی سازمان‌های دینی با تأکید بر سازمان مسجد به شرح زیر تعریف شده است:

- الف) اختلال، ابهام و نوعی تعارض عملکردی بین سازمان‌های دینی در حوزه ارتباطات دینی؛
- ب) نبود مرکز کنترل و هماهنگ‌کننده بین سازمان‌های مختلف؛
- ج) تغییرهای اجتماعی و ورود عناصر جدید به سازمان‌های دینی و ایجاد ابهام ساختاری در این باره.

از این‌رو در میان مسائل متعددی که می‌تواند به‌گونه‌ای سبب اختلال در ارتباطات دینی شوند، مسائلی مانند نوع تعامل افراد با مسجد و مردان مسجدی با جامعه، مشکلات مدرنیته و ضرورت‌های زندگی شهری، تأثیر مسائل سیاسی و اقتصادی بر ارتباطات دینی، پراکنش جغرافیایی و محیطی مسجد و سایر مراکز دینی و غیره، به دلیل تمرکز موضوعی بالا اهمیت‌تی ثانویه دارد.

همان‌طور که در بالا اشاره شد، یکی از اشکال آسیب‌شناسی، به نهادها و

سازمان‌های دینی مرتبط است که به واسطه آن نوعی اختلال، ابهام و گونه‌ای تعارض بین سازمان‌های دینی برای ساماندهی ارتباطات دینی پدید می‌آید؛ برای مثال در سازمان مساجد بخش‌های گوناگونی مانند ستاد عالی نظارت بر کانون‌های فرهنگی مساجد، ستاد اقامه نماز، کانون‌های فرهنگی بسیج در مساجد، امور مساجد سازمان تبلیغات اسلامی، صندوق عمران مساجد و مرکز رسیدگی به امور مساجد فعالیت می‌کنند. هر چند برخی از نهادها به منظور ایفای وظایف در حوزه مشخصی از فعالیت‌ها مأموریت دارند، ولی نوعاً در موارد متعددی تداخل وظایف دیده می‌شود. به‌طور کلی هیچ سازمان و نهاد مشخصی برای هماهنگ کردن فعالیت‌های گوناگون این نهادها و تمرکز در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی وجود ندارد؛ پس ادغام مجموعه دستگاه‌های بیان‌شده و تشکیل یک سازمان واحد با عنوان سازمان امور مساجد کشور که به اصلی‌ترین نهاد و سازمان دینی کشور وابسته باشد، ضروری و اجتناب‌ناپذیر است»^۱.

«ورود اجزا و عناصر جدید به سازمان مسجد همچون بسیج، کتابخانه، امور فرهنگی، امور اداری و مالی و مانند این‌ها، به دلیل شفاف و روشن نبودن محدوده وظایف و اختیارات آنان و نظام سلسله‌مراتبی سنتی حاکم بر آن، تا حدی به هم خورده که عدم چاره‌جویی این امر در بلندمدت، می‌تواند ناکارآمدی سازمان مسجد را به دنبال داشته باشد»^۲.

۱. گزارش وضع موجود مرکز ستاد رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۷۹، ص ۷.

۲. امیرمسعود امیرمظاهری، آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی سازمان‌های دینی از دیدگاه جامعه‌شناسی (با تأکید بر سازمان مسجد)،

آسیب‌شناسی منابع انسانی

مهم‌ترین نیروهای انسانی در مساجد امامان جماعت، هیئت امناء، خادمان و مدیران فرهنگی مسجدها هستند که ضعف در شخصیت و رفتار هر یک از این افراد می‌تواند در جذب یا دفع مخاطبان مسجد اثربخش باشد که این موارد در بخش آسیب‌شناسی عوامل خرد بررسی شد. در این بخش به کاستی‌های منابع انسانی از نظر کمبود نیروها می‌پردازیم.

الف) کمبود نیروی انسانی در مساجد کشور

با توجه به اینکه موفقیت هر نهاد از جمله مسجد در رسیدن به اهداف و آرمان‌های خود نیازمند نیروی انسانی توانمند، لایق، شایسته و کارآمد است، می‌توان اذعان نمود که مدیریت، برنامه‌ریزی و اداره امور مساجد در مقایسه با سایر حوزه‌های انسانی از حساسیت و اهمیت بیشتری برخوردار است که مستلزم آشنایی و آگاهی منابع انسانی با علوم و معارف مختلف است؛ از این رو منابع انسانی مساجد باید از توانمندی و شایستگی‌های خاصی برخوردار باشند که این امر نیاز به آموزش و بهسازی منابع انسانی را ایجاد می‌نماید و در صورت عدم توجه به این مهم، مسجد

دچار آسیب می‌شود.

در بررسی به‌عمل آمده در طرح «نیروی انسانی مساجد و طراحی نظام جامع و توسعه منابع انسانی مساجد» که توسط کورش فتحی و اجارگاه و یونس اسدی به اجرا درآمد، وضعیت منابع نیروی انسانی از جهات کمی و کیفی بررسی و تحلیل شد و نتایج زیر به دست آمد:

- ۱. بر اساس آمار منتشر شده سال ۱۳۷۵ تعداد کل مساجد کشور ۵۷۶۳۵ باب و تعداد کل امامان جماعت کشور ۳۱۰۹۱ نفر برآورد شده است. بر اساس نتایج همین تحقیق به نظر می‌رسد سطح تحصیلات امامان جماعت از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست و به اقدامات جبرانی برای آموزش و بهسازی آنان نیاز است. دوره‌های آموزشی بلندمدت امامان جماعت مساجد، شامل دوره‌های آموزشی مدیریت مساجد و مدیریت برنامه‌ریزی فرهنگی و دوره‌های کوتاه‌مدت شامل آموزش احکام، اخلاق اسلامی، مردم‌داری، آشنایی با مسائل سیاسی و تحلیل آن، آشنایی با مسائل روز جامعه، مباحث اقتصادی، معارف اسلامی، آیین سخنرانی، مباحث روان‌شناسی، آسیب‌شناسی اجتماعی، روش‌های جذب جوانان در مسجد و تاریخ اسلام است. در ضمن مهم‌ترین و عملی‌ترین روش برای بهسازی آموزشی ائمه جماعات عبارت است از: کلاس‌های حضوری، آموزش‌های مکاتبه‌ای و استفاده از منابع آموزشی.
- ۲. تعداد خادمان مساجد کشور ۴۱۸۸۳ نفر برآورد شده است که مقایسه این تعداد با تعداد مساجد کشور، نشان می‌دهد که در حال حاضر حداقل ۱۷۷۵۲ مسجد فاقد خادم هستند و همچنین سطح تحصیلی خادمان به مراتب پایین‌تر از تحصیلات امامان جماعت است.
- ۳. چنانچه برای هر مسجد حداقل یک امام جماعت و یک خادم مورد نیاز باشد، به ۲۸۵۴۶ نفر امام جماعت و ۱۷۷۵۲ نفر خادم برای مساجد سراسر کشور نیاز است.
- ۴. آمارها نشان داده‌اند که از مجموع ۱۳۲۹۶۹ نفر هیئت امنای مساجد، ۶۵ درصد باسواد و ۳۵ درصد بی‌سواد هستند؛ با توجه به همین مسئله، دوره‌های

آموزشی موردنیاز هیئت امناء از دیدگاه متخصصان و صاحب نظران به ترتیب اولویت عبارت‌اند از: آموزش مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، شیوه مدیریت مسجد، روش‌های تأمین منابع مالی مساجد، برگزاری دوره‌های توجیهی، احکام مسجد و وقف.

ب) ساماندهی مهم‌ترین منابع نیروی انسانی مساجد

مهم‌ترین منابع نیروی انسانی در مساجد که به ترتیب اولویت باید ساماندهی شوند، و مهم‌ترین نکته‌هایی که در مورد سامان‌دهی آن‌ها باید مورد توجه قرار گیرد، عبارت است از:

- ۱. امامان جماعت مساجد: شکل‌دهی به وضعیت شغلی و معیشتی، بیمه، ارتقای سطح آگاهی‌ها از طریق آموزش مستقیم و غیرمستقیم.
- ۲. خادمان مساجد: نحوه استقرار آنان در مساجد، بیمه، حق الزحمه، آموزش، بهداشت و کارت سلامت.
- ۳. هیئت امنای مسجد: نحوه انتخاب، مدت مسئولیت، شرح وظایف.
- ۴. مدیریت مسجد: چگونگی انتخاب، حدود و توانایی انجام کارها، تعیین جایگاه آن در مسجد.
- ۵. رابطان فعال فرهنگی مساجد.

ج) پیشنهادهایی برای سامان‌دهی بهتر مساجد

مهم‌ترین کارهایی که در خصوص ساماندهی مساجد می‌توان انجام داد، به قرار زیر است:

- ۱. سامان‌دهی امامان جماعت مساجد
گماردن یک طلبه جوان در کنار روحانیون کهنسال: از آنجا که امام جماعت علاوه بر اقامه نماز، وظیفه رسیدگی به امور نمازگزاران، برگزاری جلسات و کلاس‌های آموزشی و مدیریت دیگر امور مربوط به مساجد را نیز برعهده دارد، در مورد روحانیانی که به دلیل کهولت سن و ناراحتی قادر به انجام این وظایف سنگین نیستند،

می‌توان با گماردن یک طلبه جوان در کنار ایشان، آن‌ها را در انجام وظایفشان یاری کرد.

۲. برنامه‌ریزی برای انتخاب امام جماعت برای کلیه مساجد فعال و نیمه‌فعال کشور

۳. استفاده از خادمان افتخاری

جذب خادمان افتخاری برای خدمتگذاری در مساجد یا به‌کارگیری خادمان تمام‌وقت برای کلیه مساجد فعال و تأمین حداقل هزینه زندگی این عزیزان از ضروریات است. سعی گردد خادمانی به کار گرفته شوند که از حسن برخورد و معاشرت با مراجعان، به‌ویژه جوانان و نوجوانان، برخوردار باشند. استفاده از افراد پیر و گاه عصبی مزاج از معضلاتی است که بعضی از مساجد با آن مواجه هستند. در صورت فراهم شدن سازوکار مناسب در زمینه معیشت خادمان، جوانان علاقه‌مند زیادی وجود دارند که می‌توان آن‌ها را برای این کار جذب کرد.

۴. تعیین و تبیین شرح وظایف یکسان برای تمام منابع انسانی مسجدهای کشور

باید برای کلیه نیروهای فعال مسجدی کشور (هیئت امناء، مدیران و خادمان) شرح وظایف یکسانی تعیین و تعریف شود. این امر موجب می‌شود که با تقسیم کار، حدود و شرح دقیق وظایف هر نیرو به‌روشنی مشخص گردد تا با عمل به آن‌ها بهره‌وری و راندمان کار افزایش یابد.

۵. تعیین جایگاه مدیر مسجد

مدیر مسجد در کنار هیئت امناء و امام جماعت که نقش مشورتی و راهگشایی دارند، وظیفه اجرایی کلیه امور مسجد را بر عهده دارد؛ به همین دلیل تعیین و تبیین جایگاه او در امور مسجد لازم و ضروری است.

۶. طراحی سازوکار مناسب برای انتخاب هیئت امنای مساجد

طراحی سازوکاری مناسب برای انتخاب اعضای هیئت امنای مساجد کشور و تعریف نوع مسئولیت و نحوه فعالیت آن‌ها ضروری است. انجام این کار می‌تواند بخشی از خلأی را که هیئت امنای مساجد با آن روبرو هستند، پر کند.

۷. استفاده از گروه‌های کارشناسی قوی و کاردان جهت بازتعریف نقش‌ها و کارکردهای مساجد و بروز کردن آن‌ها.

همان‌طور که پیش از این بیان شد، مسجد در ادوار گذشته به‌ویژه در عصر حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله، علی‌رغم محدودیت دانش و تکنولوژی و پیوستگی ارتباطی و محدود بودن رفت‌وآمدهای بین‌المللی (به دلیل استفاده از حیوانات و نبود وسایل نقلیه ماشینی) دامنه فعالیت، کارکرد و نقشی بسیار فراگیرتر و گسترده‌تر از عصر حاضر داشته است. (کارکردهای عبادی، تبلیغی، فرهنگی، هنری، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی، ارزشی، تربیتی، علمی، آموزشی، مشاوره‌ای، قضایی، بهداشتی، درمانی، نظامی و حکومتی)

با بررسی سیر نقش‌آفرینی مساجد در گذشته روشن می‌شود که در هر دوره‌ای که به مساجد توجه و عنایت ویژه‌ای شده است، نقش‌ها و کارکردهای آن ضمن بروز شدن، ارتقا یافته و هر دوره‌ای که توجه کمتری به آن شده است، شاهد کاهش نقش‌ها بوده‌ایم. در حال حاضر با وجود همسویی اعتقادات دینی عامه مردم با نظام و نیز گستردگی و پیشرفت روزافزون در تمام زمینه‌های حیات بشری، در بسیاری از این کارکردها از ظرفیت و توان مساجد استفاده نمی‌شود؛ بنابراین بسیار ضروری است که گروهی از کارشناسان قوی و مجرب جهت بازشناسی و بازتعریف کارکردهای مساجد و بروز کردن آن‌ها اقدام نمایند. اگر بتوانیم بسیاری از این کارکردها را در مساجد احیا کنیم، می‌توانیم شاهد افزایش روزافزون و گسترش توجه اقدار جامعه به مساجد و فراگیری برنامه‌های مساجد در کشور باشیم.

د) خلأ یک شکل قوی غیردولتی و مدنی منسجم، کارآمد و فراگیر از نیروهای مساجد

همچنان که قبلاً متذکر شدیم، مسجد یک نهاد غیردولتی است و توسط مردم اداره می‌شود؛ با وجود این، نهادی به این گستردگی فاقد انسجام و شکل خاص جهت سازماندهی و ساماندهی لازم است. حضور تشکلی مردمی و قوی و مسجدی می‌تواند مسیر ورود دیگر نهادهای ذی‌ربط دولتی و غیردولتی به مساجد باشد و از طریق آن ارتباط لازم بین نهادهای گوناگون برقرار شود. حضرت علی علیه السلام می‌فرمایند:

«اوصیکما و جمیع ولدی بتقوالله و نظم امر کم». حضرت در کنار توصیه به تقوای الهی که پیش درآمد و از ضروریات کار افراد مسجد است، نظم بخشیدن به امور را سفارش می‌کند. با کمال تاسف امروز ما شاهد پراکندگی و تشتت آرا و عدم انسجام در اجرای برنامه‌های متنوع مساجد هستیم که انتظار می‌رود با راه‌اندازی و تشکیل این نهاد مردمی، کارها از نظم و عمق‌نگری بیشتری برخوردار شود.

ه) نبود یک مرکز قوی پژوهشی و تحقیقاتی ویژه مسجد (اندیشکده مسجد)

مساجد بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین پایگاه فرهنگی و دینی در کشور اسلامی ما هستند و هر روز شاهد برگزاری هزاران همایش معنوی و روحانی با حضور نمازگزاران در این مکان‌های مقدس هستیم. از طرف دیگر بستر و زیربنای انجام بسیاری از فعالیت‌های دینی و تبلیغی نیز در مساجد فراهم است. حضور میلیون‌ها نفر از اقشار جامعه که دارای آرا و اندیشه‌های متفاوت و متنوع هستند، (ولی در اعتقاد به توحید و یکتاپرستی اشتراک نظر دارند) جهت انجام اعمال عبادی، سیاسی، اجتماعی، تربیتی، ارزشی و اخلاقی چنین اقتضای می‌کند که یک جمع غنی و قوی از اندیشمندان و فرهیختگان و پژوهشگران گرد هم آیند تا با در نظر داشتن آرا و افکار مختلف و توجه به اقشار مختلف صنفی و شغلی و نیز با توجه به سن، جنس، تحصیلات، شغل و حرفه، علاقه‌ها و سلیقه‌های آن‌ها، برنامه‌هایی هدفمند و فراگیر و جامع‌الاطراف برای مساجد طراحی و تدوین کنند. این پژوهشکده وظیفه تولید، آنالیز و ارزیابی فعالیت‌ها را همراه با ارائه راهکارهایی عملی و اجرایی جهت هر چه باشکوه‌تر برگزار شدن برنامه‌های مساجد بر عهده خواهد داشت.

و) وجود نداشتن بانک اطلاعاتی جامع از وضعیت نیروی انسانی مساجد

یکی از لوازم ضروری برای برنامه‌ریزی‌های زیربنایی و اصولی، داشتن اطلاعات جامع‌الاطراف از وضعیت نیروی انسانی و امکانات مساجد کشور است؛ از این رو می‌توانیم ضمن تهیه شناسنامه کامل از کل مساجد کشور تمامی محورهایی را که در هر برنامه‌ریزی در اولویت قرار دارد، شناسایی کنیم. قبل از انجام هر نیازسنجی

باید به امکان‌سنجی پرداخت و در صورت کمی و کاستی در امکانات موجود، بر اساس نیازهای ضروری به تهیه امکانات و طرح‌ها روی آورد. تشکیل بانک جامع اطلاعات مساجد این امکان را به ما می‌دهد که امکان‌سنجی دقیقی از مساجد کشور داشته باشیم.

امروزه شاهدیم که در حالی که گاه حتی یک مسجد هم در بعضی مناطق وسیع شهرهای بزرگی مثل تهران وجود ندارد، در بعضی مناطق دیگر مسجدهایی بیش از حد نیاز وجود دارد. اگر اطلاعات جامعی از مساجد موجود در تمامی شهرها و روستاهای کشور وجود داشته باشد، دیگر شاهد این گونه پراکندگی‌های نامتناسب مسجدها نخواهیم بود. شناسایی، جمع‌آوری و تنظیم آمار دقیق و اطلاعات مربوط به مساجد موجب خواهد شد که ضمن بهره‌گیری از تکنولوژی و ابزار نوین روز در برنامه‌ریزی هدفمند فعالیت‌ها، بسترهای لازم برای توسعه و بسط مساجد فراهم آید. متأسفانه در حال حاضر به دلیل فقدان چنین بانک اطلاعاتی‌ای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی با هدف استفاده بهینه از امکانات مربوط به مساجد در تمامی حوزه‌های فرهنگی و هنری، تبلیغی، مذهبی، هنری، اجتماعی دچار مشکل شده و این امر موجب کاهش بهره‌مندی از این مکان مقدس شده است.

آسیب‌شناسی مسائل مربوط به جذب جوانان

اهمیت مسجد در جایگاه یکی از ارکان آموزش مسائل دینی، اخلاقی و اجتماعی و نقش آن در شکل‌گیری اندیشه و شخصیت جوانان برای همگان مشخص است. در فرهنگ ایرانی و اسلامی ما، بر مساجد و نحوه تأثیر آن‌ها بر شکل‌گیری رفتار جوانان بسیار تأکید شده است. از گذشته‌های دور جوانان و دیگر اقشار جامعه هر روز برای انجام اعمال و فرایض دینی به مسجد مراجعه می‌کنند و ساعاتی را در آن برای عبادت و کسب فیض‌های معنوی به سر می‌برند. در بررسی‌هایی که پژوهشگران متعدد در خصوص جنبه‌های مختلف آموزشی، عبادی و تربیتی مساجد ایران پس از اسلام انجام داده‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که روابط جوانان با مسجد و عوامل مسجدی به تدریج دچار ضعف و سستی شده است که آسیب‌شناسی این مسئله را در چند حیطه می‌توان پی گرفت:

الف) خانواده

خانواده نهادی است که پایه سعادت یا شقاوت انسان در آن پی‌ریزی شده، از آن نشأت می‌گیرد و خوشبختی یا بدبختی آینده و سرنوشت افتخار‌آمیز یا نکبت‌بار

انسان از آنجا رقم می خورد؛ از این رو بخشی از موانع جذب جوانان به مسجد، در کانون خانواده ریشه دارد. در این بخش به بعضی آسیب‌های این حوزه و بعضی پیشنهاد‌های کاربردی برای مقابله با آسیب‌های مرتبط با تربیت دینی فرزندان در خانواده اشاره می‌کنیم:

۱. حساس نبودن بعضی از خانواده‌های متدین به تربیت دینی فرزندان

بعضی از والدین به آموزش و یادگیری و انجام فرایض دینی و حدود الهی به فرزندان خود در سنین پایین توجهی ندارند و حتی گاه از تأثیرپذیری آن‌ها از آموزه‌های سایر نهاد‌های اجتماعی نیز ممانعت به عمل می‌آورند. نتیجه این بی‌توجهی‌ها در دوران جوانی فرزندان نمود پیدا می‌کند.

۲. نبود توجه لازم خانواده‌ها به مسائل اعتقادی فرزندان

ذهن نیمه‌هوشیار فرزندان هر اعتقادی را که والدین آن‌ها انتخاب کنند، می‌پذیرد. والدین توجه داشته باشند که آنچه در حوزه مفاهیم دینی و مسائل مذهبی می‌اندیشند، به فرزندان‌شان نیز منتقل می‌شود.

۳. تقویت ایمان درونی و ایمان قلبی در فرزندان

حضور در مسجد و مکان‌های مذهبی، ایمان قلبی فرزندان را افزایش می‌دهد و منجر به تقویت اعتماد به نفس آن‌ها می‌شود و از این طریق به آن‌ها کمک می‌کند بهتر بتوانند بر مشکلات روحی و روانی خود فائق آیند.

۴. رعایت نشدن ضوابط و حدود شرعی در نشست‌های خانوادگی

رعایت نکردن اخلاقیات شرعی در معاشرت‌ها و میهمانی‌های فامیلی و دوستانه موجب لذت‌گرایی و سرکشی غرائز می‌شود؛ ولی مسجد روی و آشنایی و مؤانست با دین و مسائل مذهبی در کنترل این غرائز به افراد کمک می‌کند.

۵. احتیاطِ بیش از حد در مراقبت از فرزندان

بعضی از والدین در حفظ و نگهداری فرزندانشان از خطر، بسیار محتاطانه رفتار می‌کنند و اجازه مواجهه شدن آن‌ها با خطرات را نمی‌دهند و بدین ترتیب فرزندان آن‌ها ناتوان‌تر و آسیب‌پذیرتر تربیت می‌شوند.

۶. تأثیر بیشتر عمل در مقایسه با حرف و نصیحت

آنچه را می‌خواهیم به زبان بیاوریم، باید صادقانه و بدون ریا بر اساس اعتقادات قلبی و بانیت الهی در رفتار خود به نمایش بگذاریم تا تأثیر مثبت آن بر روی شخصیت مخاطب بیشتر شود.

۷. سکولاراندیشی والدین در محیط خانواده

بر خوراری از امکانات ناسازگار با ارزش‌های اعتقادی، بهره‌گیری از درآمدهای نادرست، روشنفکر مآبی و یا علم‌زدگی افراطی و بی‌توجهی به آموزه‌های دینی، موجب القای کنش‌های انفعالی به اندیشه و تصمیم‌های نوجوانان و جوانان می‌شود.

۸. تزریق آموزه‌های دینی به فرزندان به صورت مقطعی

تربیت در هر زمینه‌ای نیاز به فرایندسازی و برنامه‌ریزی بلندمدت دارد که از دوران کودکی آغاز می‌شود و تا مراحل نوجوانی و جوانی و حتی بزرگسالی ادامه می‌یابد. والدینی که آموزش عملی و انجام فرایض دینی را بدون بسترسازی و برنامه‌ریزی درازمدت انجام می‌دهند، موجب بروز دلسردی و دلزدگی فرزند در دوران جوانی می‌شوند.

۹. به‌سخره گرفتن اعتقادات مذهبی و احکام دین در نزاع‌ها و مشاجرات همسران متدین

دعوا و اختلافات والدین نزد فرزندان و بر زبان آوردن آموزه‌های دینی و احکام شرعی در این میان، باعث بدبینی و تنفر آنان از دین و مراکز دینی همچون مسجد می‌شود.

۱۰. سختگیری بیش از حد والدین به فرزندان غیر مکلف در انجام اعمال مستحب

اصرار بی مورد والدین به جذب فرزندان کم سن خود به مناسک عبادی و حضور در مساجد برای انجام عبادت های مستحب و غیر ضرور، گاه در آینده منجر به دلزدگی آن ها از مناسک عبادی و مکان های مذهبی می شود.

۱۱. قطع ارتباط والدین با مساجد و تأثیر ناخواسته آن بر فرزندان

قطع انس و الفت بعضی از خانواده ها با مسجد منجر به دور شدن فرزندان آن ها از مسجد می شود.

۱۲. مخالفت والدین با حضور فرزندان در مسجد

بعضی از والدین به بهانه های مختلف از جمله کم سن بودن فرزند، درس داشتن، دور بودن مسیر مسجد و سرما و گرمای هوا باعث در تصمیم گیری برای حضور فرزندان در مسجد و یا اقامه نماز جماعت تزلزل ایجاد می کنند که این امر بر هویت دینی فرزندان تأثیر منفی می گذارد.

۱۳. به کارگیری روش های خشونت آمیز و قهرآمیز از سوی والدین

رفتارهای خشن والدین که گاه حتی با تنبیه بدنی و ناسزاگویی و شماتت فرزندان نیز همراه است، در نهایت موجب رشد زمینه های نافرمانی و لجبازی در فرزندان می شود.

۱۴. تبلیغ منفی ناآگاهانه والدین علیه مسجد

ابراز مطالب ناخواسته والدین درباره متولیان مسجد، روحانیت و دین در حضور فرزندان باعث بروز حس بدبینی و القای باورهای غلط به فرزندان خواهد شد.

۱۵. نبود زمینه سازی لازم برای ایجاد آمادگی در فرزندان جهت حضور در مساجد

گاه ممکن است جاذبه برنامه های تلویزیون، بازی فوتبال و بازی های رایانه ای و... برای فرزندان بیش از نماز اول وقت یا حضور در مسجد برای استفاده از برنامه های آن باشد.

۱۶. ناتوی فرهنگی

«ناتوی فرهنگی^۱ یعنی ابرقدرت‌ها با کمک کلیه وسایل، فناوری و اطلاعات و حتی امواج، به راحتی در خانه‌های ما وارد می‌شوند و با صوت و تصویر، نوشتار، هنر، ورزش و حتی علم، ما و فرزندانمان را تحت تأثیر قرار می‌دهند و با اهداف سیاسی، فرهنگی و تبلیغی در صدد متزلزل کردن فرهنگ خودی و سنتی کشورهای جهان سوم، به خصوص کشورهای مسلمان بر می‌آیند. آن‌ها به راحتی کالاهای خود را تبلیغ می‌کنند، پیام‌های روانی‌شان را می‌فرستند، روابط نامشروع بین زن و مرد را ترویج می‌نمایند، عکس‌های لخت و سکس زنان و مردان را به نمایش می‌گذارند... ابهت فرهنگی و دینی خانواده‌ها را می‌شکنند و برای رسیدن به اهداف خود از هیچ تلاشی دریغ نمی‌کنند و با کمک فناوری اطلاعات، به‌ویژه اینترنت، مرزهای زمانی و جغرافیایی جوامع مختلف را درهم شکسته، وارد تمام جوامع بشری می‌شوند و بدین شکل زمینه‌های «آشفتگی هویت»^۲ را برای جوانان فراهم می‌کنند».^۳

۱۷. ایجاد نشدن احساسات مذهبی از طریق الگوهای رفتاری

«احساسات مذهبی یعنی تلطیف روان و اعتلای وجود، تربیت و تقویت احساسات مذهبی و سرانجام پرورش این احساسات یعنی متجلی نمودن والاترین ارزش‌ها و فضیلت‌های عبادت در قلمرو تعلیم و تربیت. بهترین زمینه‌های رشد و به کمال رسانیدن فضیلت عبادت در اعماق وجود فرزندان، کامل‌ترین پاسخ به عالی‌ترین نیاز انسان یعنی تأمین نیازهای فطری انسان در نماز و مسجد است. کودک و نوجوان در یادگیری و کسب عادات مطلوب، به‌ویژه در جهت ارتباط با مسجدها و جلسات مذهبی، وجودشان مملو از عواطف و احساسات می‌باشد که همین خصیصه آنان را مستعد پذیرش می‌نماید و این هم از طریق زبان مهر و محبت بزرگسالان در

۱. ناتودر لغت یعنی ناسازگار و ناموافق؛ اما در ادبیات نظامی نام سازمانی نظامی متشکل از کشورهای استعمارگر به سردمداری امریکا است که یکدیگر را در مقابل تعهدات در مواجهه با خطر حملات سایر کشورها پشتیبانی و حمایت می‌کنند. فرهنگ یعنی مجموعه‌ای از اعتقادات، آداب و رسوم، مراسم و تشریفات قومی و مذهبی، دانش و تعلیم و تربیت یک قوم یا ملت که نسل به نسل منتقل می‌شود.

۲. احمد رزاقی، اهمیت و ضرورت تبلیغات، ص ۹۷.

۳. رقیه سلیقه‌دار، سایت باشگاه‌نت، «ناتوی فرهنگی و راه‌های مقابله با آن»، تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۲.

آن‌ها ایجاد می‌شود»^۱.

۱۸. درگیری‌های چندجانبه خانواده‌ها

خانواده‌ها در شرایط فعلی درگیر مسائل متعددی هستند که به نحو فزاینده‌ای در مقایسه با گذشته افزایش یافته است. کمتر خانواده‌ای را می‌توان پیدا کرد که فاقد مشکل باشد. بعضی از امامان جماعت و روحانیان در مساجد، محل رجوع خانواده‌ها برای رفع مشکلات خانوادگی هستند. محلی بودن روحانی و فضای روحانی مسجد زمینه مراجعه این افراد را به مسجد فراهم می‌کند.

ب) محیط آموزشی مدرسه

مدرسه و دانشگاه جزو آن دسته از عوامل محیطی هستند که با تأثیر مناسب و یا نامناسب می‌توانند برای جوانان ایجادکننده جاذبه یا دافعه نسبت به مسجد باشند.

۱. الزامی بودن شرکت دانش‌آموزان در برنامه‌های مذهبی مساجد

شرکت دانش‌آموزان و معلمان مدارس در برنامه‌های نماز جماعت و یا جمعه وقتی با اجبار و علی‌رغم میل باطنی شرکت‌کنندگان باشد، باعث بی‌انگیزگی در آن‌ها می‌شود و در درازمدت رغبت حضور را از بین می‌برد. در جریان تبلیغ و گفتگو با جوان هرگز نباید از موضع قدرت و تحمیل یا حتی تمجید وارد شد؛ زیرا خصوصیات دوران جوانی در کنش و تضاد با این موضع قرار دارد و از دریافت واقعی قصد و نیت طرف مقابل عاجز است؛ بنابراین ارتباط با جوان در این گونه موارد شرایط ویژه‌ای را می‌طلبد تا منجر به تخریب شخصیت و رفتار او نشود.

۲. ناآشنایی معلم یا مربی با شیوه‌های صحیح آموزشی

ناتوانی علمی، بی‌حوصلگی، ناآشنایی معلمان و مربیان با شیوه‌های صحیح آموزشی و هنری، به‌ویژه هنگام ارائه آموزش مفاهیم دینی، پاسخگو نبودن به سؤالات ناشی

۱. معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز، نقش الگوهای رفتاری والدین و ترغیب فرزندان به نماز و مسجد، ج ۲، ص ۶۲.

از نیازهای فکری، عقیدتی، فرهنگی و حس حقیقت‌جویی و کنجکاوی جوان موجب می‌شود که به تدریج حالت رویگردانی از دین و مراکز دینی در دانش‌آموزان و دانشجویان به وجود آید.

۳. نبود برنامه‌ریزی صحیح در ارائه مطالب اثربخش

زمانی که برنامه‌ریزی درستی در ارائه مطالب مفید و قابل استفاده در زمینه امور دینی و عبادی در مدارس صورت نگیرد، مشکلاتی جدی در این زمینه در مدارس ایجاد می‌شود که این مسئله نقش بسزایی در رویگردانی دانش‌آموزان از مسائل دینی دارد.

۴. بهره‌نگرفتن از معلمان و استادان خوش اخلاق، خوش‌برخورد، محبوب و الگو

بهره‌گیری از مربیان، معلمان و استادانی که فاقد اخلاق حسنه و برخورد شایسته هستند و هنگام تدریس مفاهیم و آموزه‌های دینی، رفتاری تند و خشن دارند، باعث می‌شود عده‌ای از نوجوانان و جوانان، نه تنها از کلاس درس و آموزش این‌گونه مربیان فراری شوند، بلکه از یادگیری مبانی دینی نیز سرباز زنند. اولیای مدرسه نقش الگودهی برای دانش‌آموزان دارند و شرکت نکردن آن‌ها در مناسک عبادی مدرسه، زمینه نوعی بی‌انگیزگی و کم‌توجهی در دانش‌آموزان به انجام فرایض دینی به وجود می‌آورد.

۵. تأثیر منفی ناخودآگاه مکان امتحانات در دانش‌آموزان

برگزاری امتحانات دانش‌آموزان در نمازخانه‌های مدارس باعث گریز ناخواسته آن‌ها از این مکان می‌شود؛ زیرا اضطراب ناشی از آزمون و امتحان مانع ایجاد انس و الفت دانش‌آموزان با این مکان مقدس است.

۶. نبود جلسات رفع ابهام و پاسخ به پرسش‌های مذهبی در مدارس

برگزار نشدن نماز جماعت و جلسات دینی پرسش و پاسخ در فقدان برنامه‌های جذاب و مفید و اقناع‌کننده، خلأ حضور مبلغان لایق و آگاه و نبود کتابخانه و

نمازخانه مناسب در مدرسه‌ها، همه در کم‌میلی و بی‌رغبتی دانش‌آموزان به انجام اعمال عبادی تأثیر منفی دارند.

۷. نامناسب بودن سرویس‌های بهداشتی و وضوخانه‌های مدرسه‌ها

یکی از موانع حضور دانش‌آموزان در نمازخانه‌های مدارس نامناسب بودن سرویس‌های بهداشتی است که منجر به بی‌میلی و بی‌رغبتی دانش‌آموزان به مهیا شدن برای نماز می‌شود.

۸. کم‌توجهی به برگزاری مراسم جشن تکلیف و عبادت در مساجد

بی‌توجهی مسئولان آموزش و پرورش به ویژه مدیران مدارس به برگزاری مراسم جشن تکلیف و عبادت در مساجد، مانع از انس و الفت و آشنایی و پیوند بیشتر آن‌ها با مسجد می‌شود.

۹. بهره‌نگرفتن از روش‌های نو و بدیع در دعوت به مسجد و نماز جماعت

بیشتر مدارس از روش‌های قدیمی و سنتی و منسوخ‌شده برای دعوت از دانش‌آموزان به مناسک عبادی استفاده می‌کنند که با روحیات نوجوانان و جوانان سازگار نیست.

۱۰. منحصر بودن فعالیت‌ها و آموزش‌های دینی به معلمان و مربیان دینی

۱۱. هماهنگ نبودن برنامه‌های تربیتی خانه و مدرسه با هم

۱۲. ناهماهنگی برنامه‌ها و نظام آموزشی با محتوای کتاب‌های درسی و دینی

ناهماهنگی در متن برنامه‌های نظام آموزشی با محتویات کتب درسی و دینی و آنچه در کلاس‌های مدرسه مطرح می‌شود، باعث بروز تضاد در اندیشه و عملکرد دانش‌آموزان می‌شود.

۱۳. دوگانگی در عمل و گفتار مربیان و مدرسان محبوب دانش‌آموزان

متأسفانه بعضی از مربیان، دبیران و معلمانی که نزد دانش‌آموزان محبوبیت

قابل توجهی دارند، خود آن چنان که شایسته است، اطلاعات کافی و جامعی از آموزه‌ها و مفاهیم دینی و فرهنگ نماز و مسجد ندارند.

۱۴. حضور نیافتن امام جماعت و هیئت امنای مسجد در مراسم مدرسه

شرکت نکردن مدیر و اعضای هیئت امنای مساجد در مراسم مدرسه‌ها و تلاش برای حل مشکلات و آشنا نبودن جوانان با امام جماعت مسجد محل از دیگر نقاط ضعف روابط مدرسه با مسجد محل است.

ج) محیط آموزشی دانشگاه‌ها

۱. نبود توجه کافی مسئولان وزارتخانه‌های دخیل در امر آموزش و تحقیقات به امر مسجد دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و تحقیقاتی توجه، توصیه و تشویق لازم به دانشجویان برای انتخاب موضوع نماز و مسجد در کارهای عملی و پایان نامه‌هایشان ندارند.

۲. نبود تعامل و تبادل آرا در مبانی دینی و اعتقادی بین گروه‌ها و تشکل‌های اسلامی

دانشگاه‌ها

در مبانی دینی و اعتقادی بین گروه‌ها و تشکل‌های اسلامی در سطح دانشگاه‌ها در برخی موارد تعامل و تبادل آرا و اندیشه وجود ندارد که این امر موجب هرز رفتن پتانسیل و توان دانشجویان مسلمان در هدایت و بسط دامنه فعالیت‌های اسلامی جهت جذب سایر دانشجویان شده است.

۳. کم توجهی به برنامه‌های غیررسمی و فوق برنامه دانشگاه‌ها

نبود برنامه‌های رسمی متناسب با پرورش دینی و ترغیب کننده به انجام فرایض دینی در دانشگاه‌ها و کم توجهی به برنامه‌های غیررسمی و فوق برنامه دانشگاه‌ها از دیگر آسیب‌های موجود است.

۴. ضعف علمی بعضی از استادان معارف اسلامی

استادانی که باید ملجأ و پناهگاه دانشجویان در پاسخگویی به شبهات دینی باشند،

اگر از بنیه علمی قوی‌ای برخوردار نباشند، در جلب و جذب دانشجویان به آموزه‌های دینی و مناسک و مکان‌های مذهبی نقش منفی و بازدارندگی دارند.

۵. قدیمی و تکراری بودن درس‌ها و متون اسلامی

بروز نبودن مطالب و محتوای کتاب‌های آموزشی در حوزه مفاهیم دینی و قدیمی و تکراری بودن آن‌ها، در دوری و بی‌رغبتی دانشجویان به مراسم عبادی و نماز جماعت مؤثر است.

۶. نبود توجه ویژه به مسائل فرهنگی دانشجویان

دانشجویان به دلیل دوری از خانواده و نبود نظارت والدین و نیز مسئولان دانشگاه، به‌ویژه در خوابگاه‌ها، در معرض برخی آسیب‌های فرهنگی هستند که منجر به کمرنگ شدن اعتقادات دینی در آن‌ها می‌شود.

۷. بی‌توجهی و سهل‌انگاری برخی از مسئولان دانشگاه به رعایت ارزش‌ها و هنجارهای دینی و عرفی

۸. تکثر کانون‌ها و انجمن‌های اسلامی و پراکندگی نیروهای فکری و مذهبی

کثرت انجمن‌ها و کانون‌های اسلامی و پراکندگی اندیشه‌های آنان، منجر به ایجاد اختلاف و تشتت آرا در میان بعضی از آن‌ها می‌شود.

۹. بی‌انگیزی دانشجویان و ایجاد نشدن زمینه مناسب از سوی مسئولان دانشگاه‌ها

نبود انگیزه لازم از سوی برخی از دانشجویان و ایجاد نشدن زمینه مناسب جهت انجام فعالیت‌های دینی و مذهبی از سوی مسئولان دانشگاه‌ها از دیگر آسیب‌های این حوزه است.

۱۰. طرح شبهات فکری و اعتقادی از سوی برخی روشنفکران‌ها در دانشگاه

مواردی که بر شمرده شد، از جمله موانع جذب جوانان دانش‌آموز و دانشجوی کشور به مسجد است.

ویژگی‌های محیط تحصیل و زندگی و افرادی که در آن به سر می‌برند، از مهم‌ترین موانع جذب جوانان به مسجد و اعمال دینی از جمله نماز جماعت است. «عده‌ای از افراد هستند که در اجتماع سالم و مطلوبی زندگی کرده و به تدریج از سلامت و فضیلت فاصله گرفته‌اند؛ جامعه‌ای که مردم آن مسیر انحطاط را پیموده و به پستی گراییده و فضائل را جایگزین رذائل ساخته‌اند».^۱ آیات قرآن از این جامعه با عنوان «مدینه مبدله» یاد می‌کند: «این افراد کسانی هستند که روزگاری اهل نماز و عبادت بودند؛ اما بعد از مدتی به دلایل مختلف تارک‌الصله شدند. از جمله دلایل به وجود آمدن چنین جامعه‌ای می‌توان به کتب ضالّه، ماهواره‌ها، حوادث و امتحان‌های الهی مانند فوت نزدیکان اشاره کرد که فرد چون از ایمان قوی برخوردار نبوده، دچار لغزش شده است».^۲

۱. جامعه رفاه‌زده و تجمل‌گرا

«بر اساس داده‌ها و واکاوی‌های روان‌شناسی اجتماعی، رفاه‌زدگی گسترده و نامحدود، برخورداری از امکانات ناسازگار با ارزش‌های اعتقادی، بهره‌گیری نادرست و نابخردانه و نامشروع از درآمدهای نیمه‌کلان و کلان اقتصادی، روشنفکرزدگی بی‌محتوا از شرایط و وضعیت پیرامونی، علم‌زدگی موجود در محیط خانواده، به‌ویژه از سوی پدر و مادر، موجب القای کنش‌های انفعالی یا ناسازگار در اندیشه، روحیه و تصمیم جوان می‌شود».^۳ گرایش به تجمل‌گرایی در شرکت نکردن جوانان به مسجد و نماز تأثیر دارد.

۲. سکولار شدن جامعه

سکولار شدن جامعه می‌تواند در دینداری جامعه و نوجوانان و جوانان و توجه به نماز و مساجد مؤثر باشد؛ «در صورتی که این امر باعث گسترش نگرش‌های شخصی و فردی‌تر نسبت به دین در جامعه است که بر اساس آن افراد ترجیح می‌دهند

۱. عبدالله جوادی آملی، «جامعه در قرآن»، تفسیر موضوعی قرآن کریم، ج ۱۷، ص ۲۹.

۲. معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز، ارائه الگوی تربیت دینی نماز با استفاده از بخش بندی مخاطبان، ج ۲، ص ۲۸۷.

۳. رضا فرهادیان، «عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به نماز»، مجموعه مقالات برگزیده هشتمین اجلاس سراسری نماز، ص ۱۵۸.

دین را به عنوان جنبه‌ای از زندگی خصوصی خود به حساب آورند. عدم شرکت در مراسم عمومی و جمعی دینی می‌تواند نشانه‌ای از کاهش نفوذ نهادهای سنتی دینی بر نسل جدید هم باشد و این هر دو را ممکن است بتوان به قدرت یافتن نیروهای سکولارکننده در سطح جامعه تعبیر کرد»^۱.

نیک‌پی نیز از نوعی دینداری سکولار یاد می‌کند که به معنای «درهم‌آمیزی نظام‌های اعتقادی و مقوله‌های فکر و عقیدتی متعلق به دستگاه‌های گوناگون معرفتی است و معتقد است که این نوع دینداری، خود را در قالب ویران کردن دینداری سنتی و عدم توجه به نماز و مساجد نشان می‌دهد»^۲.

۳. جامعه دینداران قلب‌پاک

غیاثوند از شکل‌گیری نوع جدیدی از دینداری خبر می‌دهد که افراد، دینداری را به قلب و نیت پاک داشتن می‌دانند و از دین در تمام ابعاد زندگی اجتماعی استفاده نمی‌کنند.^۳ رفیع‌پور نیز طی تحقیقی به این نتیجه رسیده است که «تمایل مردم در طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵، نسبت به مساجد، دین و سمبل‌های مذهبی کاهش یافته و از طرفی دیگر تمایل آن‌ها به مادیات افزایش یافته است»^۴.

اینگله‌ه‌ارت نیز بیان می‌کند که «در همه جوامع پیشرفته صنعتی شواهدی وجود دارد که مبین وجود فاصله مردم از مراکز دینی، هنجارهای فرهنگی و دین سنتی است»^۵. غیاثوند نیز در تحقیقی با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت دینداری جوانان بارویکرد بی‌شکلی دین‌ورزی»، به این نتیجه رسیده است که با توجه به تغییرات اجتماعی که در زندگی شهری مدرن و جامعه شکل گرفته است، نوع دین‌ورزی معرفی شده به جوانان، همه جنبه‌های زندگی آن‌ها را نمی‌پوشاند و این امر می‌تواند نتیجه بر خورد و عمل والدین و بی‌توجهی آنان به رعایت هنجارهای

۱. حمید سراج‌زاده، نمایه پژوهش، «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن بر نظریه سکولارشدن»، ش ۷ و ۸، ص ۱۰۸-۱۱۵.

۲. امیر نیک‌پی، فصلنامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، «نگاهی به برخی تحولات دینی در ایران معاصر»، ش ۳، ص ۲۷.

۳. احمد غیاثوند، بررسی فرآیند جامعه‌پذیری دینی جوانان، ص ۲۲.

۴. فرامرز رفیع‌پور، آنتومی جامعه یا مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی.

۵. رونالد اینگله‌ه‌ارت، تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی.

دینی مانند نماز باشد؛ بنابراین جوان در برخورد با مسائل روزمره زندگی اجتماعی، راهی را غیر از آنچه در دین معرفی شده است، برمی‌گزیند. در این تحقیق همچنین به مؤلفه‌هایی مانند خصوصی شدن دین در بین جوانان، توسعه دین شخصی، توجه کمتر به مناسک جمعی مثل نماز جماعت و کم‌توجهی به مساجد و مراکز دینی و اولویت بخشیدن به انجام برخی مناسک و انتخاب آن‌ها، وضعیت دینداری قلب‌پاکان و داشتن نگاه این جهانی به دین پرداخته شده و به شکل‌گیری نوع جدیدی از دینداری اشاره شده است که در آن، افراد اعتقادی به انجام اعمال مذهبی (نماز و روزه و خمس و زکات) ندارند و دینداری را به قلب و نیت پاک داشتن می‌دانند. غیاثوند از این گونه افراد با عنوان «دینداران قلب‌پاک» یاد می‌کند.^۱

۴. نبود کنترل و نظارت اجتماعی در جامعه

«در هر جامعه‌ای محله‌ای وجود دارد که افراد در آن مقیدتر هستند و قیدوبندهای شدید اجتماعی نیز مانع از عدم رعایت هنجارهای، به‌خصوص هنجارهای دینی می‌شود؛ بنابراین یکی از عوامل مؤثر در گرایش‌های دینی، همین روابط و کنش متقابل با افراد مذهبی و قیدوبندهای شدید اجتماعی و به عبارتی کنترل و نظارت اجتماعی است؛ پس می‌توان چنین نتیجه گرفت فردی که مهاجرت می‌کند نیز از قیدوبندهای قوی اجتماعی که در محل سکونت قبلی او بوده، رها می‌شود و کنترل اجتماعی نیز به تبع آن کاهش می‌یابد و همین امر زمینه را برای کم‌توجهی یا بی‌توجهی به معیارهای دینی فراهم می‌سازد و این امر به تأثیر محیط و فرهنگ در دینداری اشاره دارد؛ لذا چنانچه محله‌ای یا جامعه‌ای به مسائل مذهبی اهمیت ویژه بدهند، فرد نیز مجبور به تبعیت خواهد شد (مثلاً در قم) و چنانچه بی‌توجه باشند، فرد نیز کمتر به آن توجه می‌کند (مثلاً در شاهین شهر). می‌توان نتیجه گرفت، مشارکت در امور دینی از طریق مساجد و مراکز دینی می‌تواند انگیزه احترام به اخلاق یا اقتدار غیردینی را ایجاد کند و در مقابل، قیدوبندهای قوی اجتماعی نیز می‌تواند قیدوبندهای دینی را استحکام بخشد».^۲

۱. احمد غیاثوند، بررسی فرآیند جامعه‌پذیری دینی جوانان، ص ۲۲.

۲. معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز، بررسی موانع و راهکارها مؤثر در تربیت دینی و گرایش به نماز و مسجد در نهاد خانواده، ص ۳۷۳-۳۷۴.

۵. مهاجرت از کشورهای دیگر به داخل یا مهاجرت داخلی

اثرپذیری مسافران خارج از کشور از فرهنگ غیربومی و مهاجم دیگر کشورها (به خصوص کشورهای اروپایی و غربی) و تقلید از بسیاری از رفتارها و منش‌های عمدتاً غیراخلاقی در جامعه، منجر به دور شدن از فضای معنوی و روحانی مکان‌های مذهبی می‌شود؛ علاوه بر این مهاجرت‌های داخل شهری نیز باعث کمرنگ شدن باورهای دینی در افراد می‌شود؛ لذا وجود فرهنگ‌های گوناگون، تضاد فرهنگی و دوگانگی ارزشی از عوامل مؤثر در تغییر رفتار و منش‌های فردی هستند.

«همچنین در جوامعی که مهاجر پذیرند و دارای فرهنگ‌های مختلف هستند، جریان اجتماعی‌ای به وجود می‌آید که عبارت است از تأثیر متقابل افراد و گروه‌ها روی یکدیگر، به طوری که هر فرد یا گروه، محرک فرد یا گروه دیگر شده و در نتیجه رفتار افراد تغییر می‌کند. البته این روند می‌تواند به صورت سازگاری اجتماعی، مخالفت و تشابه صورت پذیرد. چنان که افراد نه تنها در روند تشابه، روی هم تأثیر متقابل دارند، بلکه فرهنگ‌ها نیز در یکدیگر تأثیر می‌کنند و لذا می‌بینیم پاره‌ای از جوانان ما از فرهنگ غرب، عیاشی، لاپالی‌گری، بی‌اعتنایی به مساجد و اصول و مبانی اخلاقی و دینی و نماز، تن دادن به فساد را اخذ کرده و رفتار خود را به این گونه امور مشابه ساخته‌اند»^۱

۶. برگزاری جشن‌های عروسی غیر معمول

برگزاری جشن‌های عروسی در منازل و باغ‌های حاشیه شهرها که گاه حتی به شکل زنده‌ای به خیابان‌های شهر هم به کشیده می‌شود، زمینه‌ساز افزایش ناهنجاری و نادیده گرفتن ارزش‌ها در سطح جامعه شده است. حضور نوجوانان و جوانان در این گونه مراسم به دلیل جذابیت‌های کاذب و سهل‌الوصول آن‌ها، مقدمات دین‌گریزی را در نوجوانان فراهم می‌سازد.

۷. گسترش روزافزون هجمه فرهنگی غرب

امروزه شاهد شیوع و گسترش هر چه بیشتر هجمه فرهنگی غرب و القای شبهه و تشکیک در اصول دین از کانال‌های مختلف ارتباطی‌ای هستیم که از خارج از

۱. علی شریعتمداری، جامعه و تعلیم و تربیت، ص ۵۵ و ۶۴.

مرزهای جغرافیایی و به صورت هدفمند هدایت می‌شوند. همچنین مواردی دیده می‌شود مانند بی‌ضابطگی و نبود نظارت جدی بر ورود سوغاتی‌هایی مانند لباس‌های نامناسب و نوارهای ویدئویی ضد اخلاقی و فضیلت‌سوز و انتشار مجلاتی با عکس‌های مستهجن که با توجه به کار فرهنگی هدفمند غرب در مقابله فرهنگی با جهان اسلام، بسیاری از این ابزار و لوازم به صورت هدایت شده، ایمان و اعتقاد و ارزش‌های مذهبی نوجوانان و جوانان را هدف قرار داده‌اند. هدف این گروه‌های انحرافی، رویگردان نمودن جوانان از اعتقادات دینی و به انحراف و فساد کشاندن آن‌هاست. گروه‌هایی مانند: رَپ، پانک و متالیکا که هر یک دارای مرام و تفکر و برنامه ضد اخلاقی خاصی هستند، دام‌هایی هستند برای شکار نوجوانان و جوانان معصوم جامعه ما.

۸. شیوع و گسترش اعتیاد در میان جوانان

یکی از ارمان‌های غرب در لشکرکشی به منطقه خاورمیانه، به ویژه افغانستان، افزایش چندین برابری حجم کشت مواد مخدر در آن کشور بوده که منجر به گسترش بیش از پیش استفاده از انواع مواد مخدر و اعتیاد به آن‌ها در جامعه ما شده است و همچنین کاهش سن مصرف‌کنندگان را در پی داشته است که اولین قربانیان این اپیدمی شوم، نوجوانان و جوانان بوده‌اند.

۹. ناآشنایی برنامه‌ریزان امور دینی با نیازهای جوانان

آشنا نبودن برخی از برنامه‌ریزان امور دینی با نیازهای خاص جوانان و تحمیل سلیقه‌های شخصی در طراحی و برنامه‌ریزی فعالیت‌های مخصوص جوانان یکی دیگر از مسائلی است که به دین‌گریزی جوانان دامن می‌زند.

۱۰. عملکرد نامناسب برخی از دستگاه‌های فعال اجرایی در حوزه دین

برخی از دستگاه‌های اجرایی فعال در حوزه دین و فرهنگ در مواجهه با برخی مسائلی مرتبط با امور اعتقادی و دینی‌باید با ظرافت بیشتری برخورد کنند تا فعالیت‌هایشان پیامدهای منفی نداشته باشد. نبود سیاست‌گذاری جامع، به ویژه

در زمینه نماز و مسجد و همچنین وجود معضلات اجتماعی در سطح جامعه با مورد توجه قرار گیرد.

۱۱. جدی نگرفتن فریضه « امر به معروف و نهی از منکر »

جدی نگرفتن اجرای صحیح و مناسب این سنت نیکو و پالاینده در سطح جامعه توسط مسئولان و مردم منجر به لغزش افراد در دینداری می شود. « امر به معروف و نهی از منکر یک نوع نظارت عمومی و مراقبت همگانی است که دارای درجات و مراتبی است، از قبیل توجیه و بیان مصالح و مفاسد اعمال، پند و نصیحت، الگو دادن، امر و نهی زبانی، جلوگیری از منکرات به وسیله جرایم قضایی. امر به معروف و نهی از منکر اگر درست اجرا شود، یکی از بهترین و مؤثرترین وسائل تربیت و اصلاح افراد خواهد بود»^۱ « بنابراین یکی از عوامل مؤثر بر باورهای دینی همین امر است که اگر درست اجرا شود، لاًقل از نظر ظاهری افراد تقیّدات دینی را رعایت می کنند. با توجه به چنین امری است که جامعه اسلامی نیز با طرح هایی با نام امنیت اجتماعی سعی در برقراری اهداف جامعه اسلامی یعنی توجه به پوشش و آرایش و کردار و رفتار افراد دارد و خواستار این امر است تا لاًقل از نظر ظاهری، افراد موارد دینی را رعایت کنند و به این طریق تربیت دینی خانواده توسط جامعه تقویت شود. مساجد بهترین مکان برای امر به معروف و نهی از منکر هستند که افراد را با احکام اسلامی از جمله نماز و دلایل اهمیت آن آشنا ساخته و باعث استوار شدن آن در جامعه می شوند»^۲.

۱۲. نبود جاذبه مطلوب در تشکل های دینی و اجتماعی

نبود جاذبه کافی در تشکل های دینی و اجتماعی فعال جامعه در امر نماز و مسجد به منظور جذب جوانان.

۱. ابراهیم امینی، اسلام و تعلیم و تربیت (۲)، انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، ص ۱۳۱.

۲. معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز، بررسی موانع و راهکارهای مؤثر در تربیت دینی و گرایش به نماز و مسجد در

نهاد خانواده، ص ۳۷۰-۳۷۱.

ه) خود فرد

موانعی که از جانب فرد منجر به بی رغبتی و بی کششی او به مبادی و مناسک دینی و مکان های مذهبی می شود، برخاسته از شخصیت و منش فرد جوان است که ریشه در جهان بینی و نوع نگرش او به هستی و مسائل پیرامونش دارد. نگرش منفی به دین و دین داری و نداشتن درک صحیح از جهان بینی دینی در برخی از نوجوانان و جوانان، مانع از اقبال آنان به مکان های مذهبی و مساجد می شود. در این بخش منظور از عوامل فردی، بیشتر باورهای درونی افراد می باشد و بدیهی است که اگر باورهای درونی فرد سمت و سوی دینی نداشته باشد، در رفتارها و اعمال نوجوان و جوان نیز انعکاس لازم را نخواهد داشت؛ بنابراین مسجدروی نیز که یکی از شاخصه های رفتار دینی است، تعطیل خواهد شد. عوامل فردی که مانع جذب جوانان به دین و انجام اعمال دینی در مساجد و مکان های مذهبی می شود، عبارت اند از:

۱. بحران هویت دینی در جوانان

بحران هویت دینی سبب تضعیف باورهای دینی، اختلال در نظام ارزشی مذهبی و بی توجهی به احکام دینی می شود. مسجد از مهم ترین مفاهیم و موضوعات دینی است که بحران هویت دینی جوان، سبب پایین آمدن اعتقاد به آن و ضعف گرایش به حضور در جمع نمازگزاران می شود.

۲. دین گریزی جوانان

«مسجد به عنوان یکی از مهم ترین نهادهای دینی، در بحران دین گریزی به گونه ای جدی در خطر است. برخی از عوامل دین گریزی جوانان چنین است:

۱-۲. بیان نامعقول از برخی مفاهیم دینی؛

۲-۲. عملی نشدن عدالت اجتماعی در سطح جامعه با وجود شعارهای فراوان؛

۳-۲. توجه نکردن به نیازهای اساسی نسل جوان مانند ازدواج، کار، مسکن؛

۴-۲. استفاده ابزاری از دین به دست برخی سیاست بازان برای رسیدن به هدف های

شخصی و گروهی؛

۵-۲. نبود برنامه‌ریزی درست فرهنگی برای نسل جوان؛

۶-۲. تهاجم برنامه‌ریزی شده فرهنگی؛

۷-۲. نبود برنامه‌ریزی درست فرهنگی برای نسل جوان.^۱

«از دیگر عوامل دین‌گریزی از دیدگاه شهید مطهری عبارت‌اند از:

ناآگاهی جوانان از دین؛ آلودگی اخلاقی؛ خرافات؛ محیط فاسد؛ نبود تبلیغات سالم؛

تبلیغات سوء؛ غفلت انسان از ارزش‌های متعالی خود».^۲

۳. روحیات و خواسته‌های جوان

«جوانان به دلیل روحیات خاص جوانی که سرشار از شور و نشاط و هیجان هستند، در برخی از مراسم دینی که شور و هیجان بیشتری دارند، حضور چشمگیرتری پیدا می‌کنند؛ مانند مراسم سینه‌زنی، زنجیرزنی دسته‌های عزاداری؛ لذا وجود برنامه‌های کسل‌کننده که حس کنجکاوی و تنوع‌خواهی جوان را سیراب نکنند، می‌تواند به دوری وی از مسجد بینجامد. البته این بدان معنا نیست که بین روحیات جوانان و مسجد اختلاف ذاتی وجود دارد؛ بلکه جوان به دلیل روحیه بی‌آلایشش گرایش به عبادت و ارضای قوه پرستش دارد، ولی در عین حال به دلیل پتانسیل بالا، خواهان تحرک و جنب‌وجوش بیشتری است که باید سیراب شود».^۳

۴. ناهنجاری‌ها

«جوانان روحیات عجیبی دارند که از کنار هم قرار گرفتن قدرت جسمی و قدرت احساسی به دست می‌آید؛ به همین دلیل جوانان معمولاً با اطراف و بزرگترها مشکلات رفتاری و عقیده‌ای دارند. این اختلاف گاهی زودگذر است که در شخصیت جوان تأثیر زیادی ندارد، ولی گاهی به ناهنجاری می‌انجامد و امنیت روحی و روانی لازم برای دینداری از بین می‌رود. در این میان، مسجد نیز در نظام رفتاری جوان

۱. فریدون موحدنیا، عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به فرهنگ بیگانه، ص ۵۷.

۲. <http://namaz.blogtak.com>. عوامل اصلی آسیب‌شناسی دینداری مردم، سایت

۳. علی قائمی، جوان از دیدگاه نیازها، خواسته‌ها، مصالح.

- جایگاه چندانی به دست نخواهد آورد. عوامل ظهور ناهنجاری‌ها در نوجوانان و جوانان چنین است:
- ۱-۴. درک نکردن روحیه جوان؛
  - ۲-۴. الگوی نامناسب؛
  - ۳-۴. تضاد در روش تربیتی؛
  - ۴-۴. فاصله طبقاتی؛
  - ۵-۴. کم‌توجهی خانواده‌ها؛
  - ۶-۴. ناکارآمدی کانون‌های دینی؛
  - ۷-۴. استفاده ایزاری از دین؛
  - ۸-۴. کم‌توجهی به مشکلات، تساهل و تسامح.^۱

۵. تهاجم فرهنگی

در دوره‌ای که در آن زندگی می‌کنیم، انواع تبلیغات، توطئه‌ها و انحرافات، فطرت، عقل و دین انسان را مورد تهاجم قرار داده است. دوره جوانی به دلیل کم‌تجربگی و غلبه احساسات از آسیب‌پذیرترین مراحل زندگی انسان است. جوان در کوران حوادث و رویدادها با احساسات خود تصمیم می‌گیرد و همه چیز را از دریچه عواطف توجیه و تفسیر می‌کند. جاذبه‌ها و کشش‌های خاص دوره جوانی در محاسبه‌های افراد جوان، نقش مؤثری دارد. آن‌ها قادر نیستند معادلات پیچیده محیط ارتباطی خود را به‌شکلی دقیق تحلیل و ارزیابی کنند؛ بنابراین گاه دچار ساده‌اندیشی و خوش‌بینی افراطی می‌شوند و نهنگ مهاجم فرهنگ غرب با سوءاستفاده از این ویژگی‌ها، با بهره‌گیری از شگردهای تبلیغی روانشناسانه، آن‌ها را در خود می‌بلعد. این تهاجم باعث فروپاشی نظام اعتقادی و فکری نسل جوان می‌شود و از طریق تهی ساختن آن‌ها از درون، زمینه جذبشان را به مبانی فرهنگی بیگانه فراهم می‌سازد.

۱. فریدون موحدنیا، عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به فرهنگ بیگانه، ص ۵۷.

۶. نداشتن جهان‌بینی مناسب و بینش صحیح

یکی از موانع جذب جوانان به مسجد و دلایل گریز آن‌ها از مکان‌ها و مراکز دینی، نداشتن جهان‌بینی و بینش صحیح دینی است؛ این مسئله بارزترین دلیل بی‌علاقگی جوانان به امور مذهبی و گرایش آن‌ها به پوچی و انحراف نیز محسوب می‌شود. اعمال و کنش‌های رفتاری فرد نمودی از باورهای درونی اوست؛ حتی می‌توان از طرز لباس پوشیدن، سخن گفتن، حرکات چهره و واژگانی که فرد در گفتگوهای روزمره خود به کار می‌برد، به عقاید و باورهای او پی برد. اگر باورهای انسان منفی و سراب‌گونه باشد، طبیعی است که اعمال و کردار مبتنی بر آن باورها صحیح، متکامل و سعادت‌آفرین نخواهد بود.

۷. رعایت نکردن موازین اسلامی، هنجارها و ارزش‌های مذهبی و عرفی جامعه

غریزه دوران جوانی به زیبایی‌گرایی، جمال‌پرستی، خودنمایی و خوداظهاری گرایش دارد. بسیاری از جوانان در این دوران از وسایل زینتی زننده و پوشش‌های نامناسب که در شأن جامعه اسلامی و افراد مذهبی، متدین و مقید به مسائل دینی نیست، استفاده می‌کنند و دچار یک نوع مُدگرایی سخی و کم‌ارزش هستند. آن‌ها با تقلید از اموری که مناسب شخصیت آن‌ها و بر اساس باورهای غلط درونی‌شان است، به گونه‌ای نامناسب لباس می‌پوشند و در جامعه ظاهر می‌شوند و با زبان پوشش و لباس، باورهای غلط خود را به رخ می‌کشند و تفاخر و خودنمایی می‌کنند؛ زیرا آنچه برای آنان مهم است، مُدگرایی بر اساس بینش و اندیشه‌های نادرستی است که دچار آن هستند.

۸. نداشتن آگاهی لازم از فلسفه و رموز احکام دین

جوان به دلیل نداشتن شناخت و آگاهی لازم، حتی به حد اجمال، در مورد فلسفه احکام دین و دستوره‌های الهی، با داشتن دیدی سطحی و اندیشه‌ای ابتدایی و تصویری غلط از دستوره‌های دینی، آن‌ها را اعمالی پوچ و بی‌فایده و لغو تلقی می‌کنند و به این نتیجه می‌رسند که دستورها و اعمال دینی ارزش انجام دادن ندارد.

۹. ناآگاهی از مفاهیم ارزشی اسلام و روی آوردن به سرگرمی‌های سخیف و زیان‌بار

بی‌اطلاعی از مفاهیم ارزشی اسلام و روی آوردن به توهمات، تخیلات و حقیقت‌گریزی، با دل سپردن به موسیقی‌های مبتذل، رمان‌ها و مجلات و نشریات غیرارزشی و سخیف و خواندن داستان‌های سطح پایین و کم‌ارزش، با پرکردن اوقات فراغت جوانان از راه‌های نامطلوب، منجر به ایجاد خلأ فکری و کمبودهای روانی در جوانان می‌شود و آن‌ها را به ورطه فساد اخلاقی و مکتب‌های الحادی و التقاطی می‌کشاند و آنان را با مسجد و آثار مثبت و ارزش‌های انسانی آن بیگانه می‌کند و موجب می‌شود جوانان از آنچه در دین فلسفه آفرینش انسان دانسته شده، فاصله بگیرند.

۱۰. شرم حضور به دلیل ارتکاب اشتباه و ابتلا به انحراف‌های اخلاقی

بعضی از جوانان در شرایطی خاص از زندگی خویش مرتکب اشتباه یا انحراف می‌شوند و این اشتباهات، آنان را دچار نوعی احساس گناه و شرمساری درونی می‌کند و باعث می‌شود آن‌ها به جای بازگشت به حق و توبه از گناهان، از حضور در مکان‌های مذهبی و مساجد شرم حضور داشته باشند و از این فضاها و محیط‌های معنوی دوری کنند.

۱۱. اثرپذیری از دنیازدگی محیط زندگی

اثرپذیری جوانان از دنیازدگی محیط اطراف خود (خانواده، مدرسه، گروه همسالان) و القای این ذهنیت به آن‌ها که زندگی معنوی و حضور در مسجد با زندگی دنیایی و رفاه و آسایش در تضاد است، موجب دوری تدریجی آن‌ها از مساجد می‌شود.

۱۲. عقده حقارت و احساس خودکم‌بینی

احساس خودکم‌بینی، به ویژه در اعمال و فرایض دینی، یکی از مشکلات و دغدغه‌های روانی جوانان است که اگر به موقع از آن پیشگیری نشود، در نهایت منجر به نوعی خودنمایی کاذب می‌شود.

۱۳. نداشتن آگاهی و شناخت درست از دین

نداشتن معرفت و شناخت دینی درست، کامل و غیر اصولی، و داشتن برداشت غلط از

دین و شناخت ناقص و غیراصولی از مذهب و فلسفه دین باعث دوری و گریز جوانان از مسجد می‌شود.

۱۴. وجود مشکلات روحی و روانی و شخصیتی در فرد

سر خوردگی روانی و عاطفی فرد و وجود مشکلات شخصیتی که مانع درک درست و دریافت صحیح آموزه‌های دینی می‌شود، زمینه فاصله گرفتن او را از مکان‌های مذهبی، به ویژه مسجد فراهم می‌سازد.

۱۵. درونی نشدن اعتقادات مذهبی در فرد

سست بودن عقیده و جهان بینی دینی و درونی نشدن اعتقادات مذهبی، ارزش‌ها و هنجارهای عرفی در افراد جوان.

۱۶. عناد و دشمنی با دین و مظاهر آن

بعضی از جوانان با اثرپذیری از تبلیغات سوء و تهاجم فرهنگی استعمار غرب، با دین و مظاهر دینی به عناد و دشمنی می‌پردازند.

خود مسجد

در موضوع مسجد، عوامل و موانع متعددی وجود دارند که در ایجاد دافعه برای مخاطبان، به ویژه برای نوجوانان و جوانان، دارای نقش و اثرگذاری فراوانی هستند. موانع مربوط به مسجد، به دو عامل کلی تقسیم می‌گردد:

■ الف) عوامل داخلی مسجد که عبارت‌اند از: ۱. سخت‌افزاری و فیزیکی؛ ۲. نرم‌افزاری و برنامه‌ای؛ ۳. منابع انسانی.

■ ب) عوامل بیرونی مسجد که عبارت‌اند از: ۱. سازمان و جایگاه مسجد؛ ۲. مدیریت و تشکیلات مسجد؛ ۳. محیط مسجد.

نکته: به دلیل اشتراکی که در آسیب‌شناسی عوامل مربوط به فضای فیزیکی و معماری مسجد با عوامل آسیب‌زایی که از ناحیه مسجد بر جذب جوانان مؤثر هستند، وجود دارد، در این بخش به منظور جلوگیری از تکرار مطالب، فقط فهرست‌وار به این عوامل اشاره می‌کنیم.

الف) عوامل داخلی مسجد

مهم‌ترین موانع جذب جوانان به مساجد که از عوامل داخلی مسجد ناشی می‌شوند، عبارت‌اند از:

۱. حوزه سخت‌افزاری و فیزیکی مسجد

- ۱-۱. نبود سیاست‌گذاری درست در ساخت مساجد متناسب با جمعیت؛
- ۲-۱. نبود طراحی و نصب نشدن وسایل و تجهیزات چشم‌نواز و زیبا در مساجد؛
- ۳-۱. نبود تأسیسات برودتی و حرارتی پیشرفته و مناسب؛
- ۴-۱. ایمن نبودن مساجد در برابر حوادث طبیعی؛
- ۵-۱. وجود شهرک‌های مسکونی تازه تأسیس فاقد مسجد؛
- ۶-۱. در نظر نگرفتن محلی برای تبلیغات مذهبی در مساجد؛
- ۷-۱. بهره‌نگرفتن مساجد از هنرهای اصیل اسلامی و بومی؛
- ۸-۱. استقرار بعضی از مساجد در محیط‌های نامناسب و بدنام؛
- ۹-۱. در نظر نگرفتن مکانی مخصوص بانوان معذور؛
- ۱۰-۱. نبود مسیر ویژه جانبازان و معلول در مساجد؛
- ۱۱-۱. نبود کتابخانه‌های مجهز در مساجد؛
- ۱۲-۱. استفاده نشدن از رنگ‌های جذاب در مساجد؛
- ۱۳-۱. نبود مکان سکونت برای امام جماعت مسجد (خانه عالم)؛
- ۱۴-۱. توجه کمتر متولیان و بانیان به ساخت مسجد در مناطق مرزی کشور؛
- ۱۵-۱. بسته بودن در مساجد در ساعاتی غیر از اوقات شرعی؛
- ۱۶-۱. نبود فضای مناسب آموزشی در مساجد؛
- ۱۷-۱. نبود پارکینگ در فضای مساجد؛
- ۱۸-۱. عدم امکان توسعه فضای ساختمان و برنامه مساجد؛
- ۱۹-۱. وجود نداشتن اتاق عقد در مسجد؛

۲. حوزه نرم‌افزاری، شامل برنامه‌ها، مراسم دینی و مناسک عبادی

۱-۲. خلأ برنامه‌های شادی‌آفرین در مساجد

عمده برنامه‌هایی که در مسجد اجرا می‌شود، از فضای شاد و روح‌افزایی برخوردار نیست و این بار و حیه جوانان سازگار نیست و یکی از موانع جذب آن‌ها به مسجد است. فضای شاد مسجد در دو بعد می‌تواند ایجاد شود: یکی فضای فیزیکی شاد و

دیگری فضای برنامه‌ای شادی بخش.

۲-۱-۱. فضای فیزیکی

این فضا می‌تواند برخوردار از رنگ‌های متنوع و شاد در رنگ‌آمیزی در و دیوار و ساختمان مسجد و نصب متون و مطالب مناسب در تراکت و بنر و پارچه‌های رنگی باشد.

۲-۱-۲. فضای برنامه‌ای

بهره‌گیری از برنامه‌ها، فعالیت‌ها، مطالب و ابزار شاد در فضای برنامه‌ای مسجد بسیار در جذب افراد مؤثر است.

۲-۲. عدم بهره‌گیری از سخنرانان، واعظان و مبلغان زبردست

یکی از معضلات اساسی که گریبان‌گیر بسیاری از مساجد کشور است، عدم بهره‌گیری از سخنرانان، واعظان و مبلغان زبردست، قوی و پُرمایه در مراسم و برنامه‌های مناسبی مساجد است. در بسیاری از این برنامه‌ها امام مسجد خود به ایراد سخنرانی‌های غالباً تکراری و کم‌مایه می‌پردازد و کمتر فرصت را به دیگر مبلغان می‌دهد، تا آن‌ها مطالبی تازه ارائه کنند. این امر موجب دل‌زدگی و گریز جوانان، به‌خصوص آن‌عده‌ای که اهل فهم و کمال هستند، از مساجد می‌شود.

۲-۳. برنامه‌ریزی نامناسب به‌ویژه برای بانوان

علی‌رغم اینکه بیش از نیمی از جمعیت کشور را بانوان تشکیل می‌دهند، غالب برنامه‌ها و فعالیت‌ها در درجه اول با نگاهی مردانه تدارک دیده می‌شود و بانوان نیز در حاشیه از آن بهره‌مند می‌گردند؛ به‌گونه‌ای که کمتر برنامه‌ای به‌صورت اختصاصی و یا با در نظر گرفتن روحیات و خواسته‌ها و شخصیت بانوان، برنامه‌ریزی و اجرا می‌شود.

۲-۴. نبود تنوع و تکرار در کارکردهای مسجد

بسیاری از مساجد مادر حال حاضر تنها از یک نقش و کارکرد، یعنی کارکرد عبادی برخوردارند؛ در صورتی که در صدر اسلام، مساجد کارکردها و نقش‌های متعددی

داشته‌اند. فقدان تکثر و تنوع کارکردهای مسجد و نبود خدمات و فعالیت‌های جانبی (برنامه‌های آموزشی، کتابخانه، درمانگاه، صندوق قرض الحسنه، فروشگاه لوازم فرهنگی، اتاق مشاوره، کانون فرهنگی) موجب محدود شدن دایره انتخاب و زمینه فعالیت برای نوجوانان و جوانان شده است.

۲-۵. بی‌توجهی به ذوق و سلیقه جوانان در برنامه‌های مساجد

اغلب اوقات در طراحی برنامه‌های مساجد ذوق، سلیقه و افکار قاطبه جوانانی که معمولاً حضور فعالی در مسجد دارند، مورد توجه قرار نمی‌گیرد. با توجه به شرکت تعداد بی‌شماری از نوجوانان و جوانان در مساجد، لازم است در اجرای برنامه‌ها سلیقه آنان مدنظر قرار گیرد. متأسفانه برنامه‌ریزی سنتی موجب شده است که نظر و خواسته‌های این قشر نادیده انگاشته شود که این امر زمینه دلخوری و ناراحتی آنان را از مسجد فراهم سازد.

۲-۶. به‌کارگیری شیوه‌های غلط انتقال آموزه‌های دینی

اعمال روش‌های خشک و مستبدانه در بعضی برنامه‌ها و آموزش‌های مذهبی و به‌کارگیری شیوه‌های غلط تعلیمی و درخواست اطاعت کورکورانه و بی‌قیدوشرط که موجب بی‌علاقگی و دل‌سردی از دین و مراکز دینی به خصوص مساجد در میان جوانان می‌شود.

۲-۷. استفاده نشدن از اندیشمندان و صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه

کمتر مشاهده می‌شود که در انجام برنامه‌های مذهبی و اسلامی مساجد از حضور اندیشمندان و صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه استفاده شود. استفاده از استادان دانشگاهی و حوزوی مطلع، موجب اقبال نوجوانان و جوانان به مساجد خواهد شد.

۲-۸. استفاده نکردن از شیوه‌های نوین تبلیغ در جذب جوانان

متنوع نبودن برنامه‌های مساجد و نیز روش‌های تبلیغ و ناآشنا بودن گردانندگان آن با شیوه‌های نوین جذب جوانان به مسجد و در مقابل، تنوع و جذابیت برنامه‌های

مراکز و مکان‌های تفریحی اجتماع مانند باشگاه‌های ورزشی، کافی‌نت‌ها، ماهواره و صفحات اجتماعی مجازی. باید اذعان داشت که برنامه‌های بعضی از مساجد غالباً یکنواخت، کسالت‌آور و خسته‌کننده است.

۲-۹. بی توجهی به اولویت‌های اصلی در برنامه‌های تبلیغی

ملحوظ نداشتن شاخص‌های مذهبی، فرهنگی، بومی، نژادی، زبانی و نیز بی توجهی به اولویت‌های اصلی در برنامه‌های تبلیغی، موجب شده است که تعدادی از برنامه‌ها و فعالیت‌های اجرایی برای نوجوانان و جوانان از نتایج مثبت و مطلوبی برخوردار نباشد.

۲-۱۰. تبیین نشدن درست اهمیت نماز جماعت و منزلت مسجد

اهمیت برپایی نماز جماعت و آثار و برکات آن در اول وقت و جایگاه دعا و نیایش و نیز منزلت مسجد و اهمیت آنس با آن و نقش آن در ارتباط با زندگی انسان، برای نوجوانان و جوانان به درستی تبیین و روشن نشده است.

۲-۱۱. محدود شدن فعالیت‌های فرهنگی مساجد به زمان‌های خاص

محدود شدن فعالیت‌های فرهنگی مساجد به ایام خاصی از سال نظیر ماه مبارک رمضان، دهه عاشورا، روزهای میلاد و شهادت امامان (علیهم‌السلام) باعث شده است که این برنامه‌ها برای نوجوانان و جوانان صورتی کلیشه‌ای و خسته‌کننده و خالی از تنوع به خود بگیرد.

۲-۱۲. مغفول ماندن بسیاری از سنت‌ها و مناسک عبادی

در آموزه‌های دینی، سنت‌ها، مناسک و مناسبت‌های بسیاری در ارتباط با مسجد و نماز جماعت وجود دارد که متأسفانه بسیاری از آن‌ها در حال حاضر مغفول مانده و در جامعه ما به فعلیت نرسیده و مرسوم نشده است؛ سنت‌ها و مناسبت‌هایی که هر یک از آن‌ها می‌تواند در جذب جوانان به مسجد تأثیر بسیار داشته باشد.

۲-۱۳. حاکم نبودن روحیه جوان‌گرایی در برنامه‌ریزی فعالیت‌های مسجد

معمولاً مدیران مساجد در برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های مسجد، توجهی به روحیات و تفکرات و خواسته‌های جوانان ندارند و در برنامه‌های مختلف مسجد از نظرها و سلیق آن‌ها استفاده نمی‌کنند.

۲-۱۴. یک‌سونگری در اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌ها

«یک‌سونگری در اجرای برنامه‌ها و عدم به‌کارگیری از روش‌های نوین و نیز عدم اجرای فعالیت‌های متنوع و جامع‌الاطراف در حوزه‌های فرهنگی، مذهبی، اجتماعی»^۱.

۲-۱۴. تبیین نشدن برکات مسجد و پیامدهای منفی رویگردانی از آن

طرح و تبیین نکردن دو مسئله مهم آثار و فواید مسجد و برکات آن و ویژگی‌های انسان‌های اهل مسجد از یک سو و آثار سوء و پیامدهای منفی گریز از مساجد و ویژگی افراد بیگانه با مسجد از سوی دیگر.

۲-۱۵. برقرار نکردن ارتباط فکری مسجد با مخاطبان خود

بسیاری از مساجد نتوانسته‌اند با مخاطبان خود، به‌ویژه جوانان، ارتباطی فکری برقرار کنند. تنها رابطه موجود فی‌مابین به برنامه‌ها و مراسمی خلاصه می‌شود که در مسجد برگزار می‌شود که این ارتباط نیز با پایان برنامه قطع می‌شود.

۲-۱۶. حاکم بودن افکار عام‌نگر در برنامه‌های مسجد

حاکم بودن افکار عام‌نگر، همراه با اجرای برنامه‌های عامه‌پسند و سنتی که این‌گونه برنامه‌ها بیشتر مورد پسند بزرگسالان و سالخوردگان است.

۲-۱۷. خارج شدن برنامه‌های مسجد از حد حوصله مخاطب

طولانی شدن برنامه‌های اجرایی مساجد، به‌ویژه سخنرانی و خطابه واعظان، امامان جماعت و مبلغان و نیز اقامه نماز و اجرای مراسم دعا و زیارت.

۱. مسجد نقطه وصل، (آسیب‌شناسی مسجد)، ص ۲۱۰.

۲-۱۸. مقطعی بودن حضور بعضی از جوانان

گاه موانع حضور جوانان در مساجد، فصلی و مقطعی است؛ نظیر همزمانی ایام ماه مبارک رمضان یا محرم با اوقات امتحانات و پایان ترم دانش‌آموزان و دانشجویان.

۲-۱۹. فقدان بانک اطلاعاتی در مساجد

فقدان بانک اطلاعات و مرکز اطلاع‌رسانی و نیز گروه ویژه تحقیقاتی و مطالعاتی که بتواند درباره برنامه‌های مسجد پژوهش جامع انجام دهند.

۲-۲۰. آشنا نبودن مدیریت مسجد با روانشناسی تبلیغات

ناآشنایی با روانشناسی تبلیغات، موقع‌شناسی و نبود حسن انتخاب در اجرای برنامه‌ها با هدف جذب مردم، به‌ویژه جوانان.

۲-۲۱. بیگانگی برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد با مسائل جوانان

طرح نشدن مسائل جوانان در مساجد و نبود جدیت و سعی و تلاش برای ارائه راه‌حل مناسب جهت رفع مشکلات نوجوانان و جوانان.

۲-۲۲. خلأ برنامه‌ریزی منسجم و منظم در مساجد

خلأ برنامه‌ریزی منسجم، منظم و منعطف در مساجد موجب شده است اغلب مساجد ما برنامه‌هایی یکنواخت و کسل‌کننده داشته باشند.

۲-۲۳. عدم انطباق برنامه‌های مساجد با نیازهای فکری جوانان

منطبق نبودن برنامه‌های مساجد با نیازهای فکری و فرهنگی جوانان و متناسب نبودن آن‌ها با شرایط زمان و مسائل مبتلابه روز جامعه.

۲-۲۴. عدم رعایت تقدم امور در مساجد

در اکثر مساجد کشور، تقدم امر مهم «ترویج فرهنگ مسجد» قبل از انجام «برنامه فرهنگی مسجد» صورت نمی‌گیرد.

۲-۲۵. فقدان تجهیزات مدرن نرم‌افزاری

نبود تجهیزات، لوازم و ابزارهای مناسب فناوری‌های مدرن و بروز در مساجد مانند رایانه، وسایل آموزشی و کمک‌آموزشی.

۲-۲۶. نبود برنامه‌های زمان‌بندی‌شده برای فعالیت‌های مساجد

نبود برنامه‌های زمان‌بندی‌شده و تعریف‌شده کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت در فعالیت‌های مساجد.

۲-۲۷. ناهماهنگی زبان کاربردی مساجد با زبان علمی

ناهماهنگی موجود بین زبان کاربردی مساجد با زبان علمی که این امر شکلی سنتی به فعالیت‌های مسجد بخشیده است.

۳. منابع انسانی مساجد

مواردی که ذیلاً برشمرده می‌شود، شامل موانعی است که تعدادی از امامان جماعت و برخی از متولیان مساجد به آن مبتلا هستند و از جمله آسیب‌هایی محسوب می‌شود که از ناحیه منابع انسانی مساجد بر پیکره آن وارد می‌گردد. این موارد که یک بار به صورت مفصل و مشروح، در بخش آسیب‌شناسی منابع انسانی مسجد مطرح شده است، در نظر جوانان آفت‌ها و موارد آسیب‌زایی به شمار می‌آیند که دافعه ایجاد می‌کنند و مانع از توجه و حضور جوانان به فضای پاک و روحانی و انسان‌ساز مسجد می‌شوند:

تفاوت در گفتار و عمل، نداشتن اطلاعات ضروری و کافی برای ایفای نقش تبلیغ، نداشتن توانایی لازم در برقراری ارتباط با مخاطبان، داشتن شغل‌های متعدد، رو آوردن به زندگی مرفه، فاصله گرفتن از مردم و قشرهای کم‌درآمد، ارتباط بیشتر با افراد متمول و برخوردار جامعه، دیر آمدن به مسجد و زود رفتن از آن، اختصاص ندادن وقت لازم به نماز گزاران برای طرح مشکلات و مسائل مبتلا به دینی و احکام، وضعیت نامناسب ظاهری، ناآشنایی با زبان نوجوانان و جوانان، نداشتن برخورد صمیمی و عاطفی با مخاطبان.

۳-۱. مشکلات حاشیه‌ای امامان جماعت مساجد

علاوه بر مسائلی که بیان شد، بعضی از مسائل و مشکلات حاشیه‌ای نیز وجود دارد که باعث بروز عملکرد نامناسب امامان جماعت مساجد می‌شود؛ این مشکلات عبارت‌اند از:

۳-۱-۱. نداشتن وسیله نقلیه شخصی و زیاد بودن مسافت محل سکونت تا مسجد تحت سرپرستی آن‌ها و نبود خانه عالم یا خانه امام جماعت در مسجد؛

۳-۱-۲. پراکنش نامناسب امامان جماعت در مساجد؛

۳-۱-۳. مشکلات معیشتی و نداشتن حقوق و درآمد ماهیانه مستمر؛

۳-۱-۴. جایگزین نشدن طلبه‌های جوان با امامان جماعت سالخورده؛

۳-۱-۵. بروز نبودن اطلاعات و دانش علمی؛

۳-۱-۶. نبود پوشش بیمه درمانی؛

۳-۱-۷. نبود پوشش بیمه بازنشستگی شغلی؛

۳-۱-۸. نبود آموزش مستمر و دائمی.

۳-۲. تبیین نشدن درست جایگاه امام جماعت در بعضی از مساجد

با توجه به نصّ صریح روایت وارده از معصوم (علیه السلام)، امام جماعت نفر اول مسجد است و لازم است جایگاه و شأن او رعایت شود. در بعضی از مساجد اکتفا کردن به اقامه نماز جماعت توسط آن‌ها و دخالت ندادن ایشان در برنامه‌ریزی فعالیت‌های مسجد باعث به حاشیه رفتن و محدود شدن امام جماعت می‌شود.

۳-۳. نگرش منفی بعضی از منابع انسانی مساجد به پوشش و تیپ ظاهری جوانان

دوره جوانی مقطع سنی و مرحله‌ای از زندگی است که در آن، افراد توجه بیشتری به نوع پوشش داشته، وسواس و دقت بیشتری در انتخاب لباس دارند. القای این مفهوم توسط بعضی از متولیان مسجد که جوان مسجدی نباید شیک پوش باشد، موجب ایجاد نوعی دافعه در بین آنان خواهد شد.

۳-۴. به کار گرفته نشدن نیروهای توانمند و علاقه‌مند به مسجد

نداشتن برنامه‌ریزی مناسب در به کارگیری نیروهای توانمند و پتانسیل بالقوه

نیروهای مسجدی و علاقه‌مند به فعالیت در حوزه مسجد، به‌ویژه نمازگزاران. با توجه به اینکه مسجد فضایی است که در انحصار هیچ‌کس و صنف خاصی نیست و محدودیتی نیز برای حضور کسی ندارد، افراد برجسته و آگاه از امور مختلف در میان نمازگزاران حضور دارند که بایسته است به نحو مطلوب از آن‌ها استفاده شود.

۳-۵. ناآگاهی بعضی از مبلغان، روحانیان و مدیران مساجد از نیازهای واقعی جوانان بعضی از مبلغان، به‌ویژه امامان جماعت مساجد و مدیران تربیتی و پرورشی، از نیازهای واقعی جوانان در حوزه‌های فرهنگی، دینی، اجتماعی آگاهی کافی و وافی ندارند که این امر موجب شده است، بعضی از برنامه‌های اجرایی در سطح مساجد و مدارس، از موفقیت نسبی بالایی برخوردار نباشد.

۳-۶. نبود اطلاع‌رسانی دقیق از سوی هیئت امنای نمازگزاران اطلاع‌رسانی درست و دقیق درباره مسائل و مشکلات مربوط به مسجد از سوی هیئت امنای نمازگزاران و اهالی محل صورت نمی‌گیرد. اطلاع‌رسانی شفاف و برخورد صادقانه با مردم و آگاه کردن آن‌ها از وضعیت مالی و هزینه‌کرد مسجد، ضمن رفع اتهامات احتمالی، موجب سهیم شدن مردم در اداره امور مسجد و رفع نواقص و اشکالات موجود خواهد شد.

۳-۷. تبیین نشدن صحیح فضائل و حسنات توجه به مسجد توسط متولیان متولیان مسجد، به‌شکلی مستند و اثرگذار، به تبیین فضیلت‌ها و حسنات موجود در توجه به مسجد نمی‌پردازند. باید با توسل به آیات و روایات و آموزه‌های دینی، به تشریح قابل فهم و ساده میزان اجر، ثواب و پاداش در نظر گرفته شده برای خادمان مسجد و فعالان امر برپایی نماز جماعت پرداخت.

۳-۸. نبود ارتباط مناسب مسجد با نهادها و سازمان‌های دیگر نبود ارتباط مناسب و تعامل دوسویه مسجد با هیئت‌ها، انجمن‌ها، نهادهای سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها)، تشکل‌های مذهبی و سیاسی و حتی ادارات و

دستگاه‌های دولتی که این خلأ ارتباطی موجب کاهش بهره‌وری در فعالیت‌ها و عدم استفاده بهینه از امکانات موجود می‌شود.

۹-۳. دائمی بودن عضویت افراد در هیئت امنای مساجد

۱۰-۳. انجام نشدن تجلیل و تشویق از اهالی فعال مساجد

۱۱-۳. نداشتن وقت کافی بعضی از اعضای هیئت امنای

۱۴-۳. نداشتن امام جماعت

۱۵-۳. نبود برنامه‌ریزی مناسب از سوی مسئولان فرهنگی

۱۶-۳. برخورد نامناسب بعضی از متولیان مسجد با کودکان

۱۷-۳. نبود امام جماعت برای بعضی از نمازخانه‌های وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، دانشگاه‌ها و مدارس

۱۸-۳. قشری شدن بسیاری از مساجد کشور

۱۸-۳. نبود ارتباط منطقی مسئولان مسجد با اهالی محل

۱۹-۳. حضور نداشتن نماینده بانوان و جوانان در هیئت امنای مساجد

۲۰-۳. قانون‌مند نبودن شرح وظایف منابع انسانی فعال مساجد

۲۱-۳. عدم همدلی امام جماعت مسجد با جوانان

۲۲-۳. پایین بودن سطح علمی و دانش اعضای هیئت امنای

۳-۲۳. همراهی نکردن هیئت امنای امام جماعت

همگام نبودن هیئت امنای مسجد با امام جماعت در بعضی از مساجد که این مسئله انعکاس مطلوبی در بین نوجوانان و جوانان ندارد.

۳-۲۴. به کار نرفتن نیروهای کارآمد

نبود زمینه لازم برای به کارگیری نیروهای کارآمد در مساجد.

۳-۲۵. تک‌محوری اداره شدن مساجد

اداره مساجد به صورت تک‌محوری، نوعی رقابت منفی بین هیئت امنای هیئت‌های مذهبی، کانون‌های فرهنگی، پایگاه بسیج، مردم و امام جماعت ایجاد می‌کند.

۳-۲۶. حضور مسئولان بدخلق در بعضی از مساجد

وجود مسئولان تند و بداخلاق در بعضی از مساجد موجب ایجاد دافعه‌ای قوی در جوانان خواهد شد.

۳-۲۷. برخورد نامناسب منابع انسانی مساجد با مخاطبان و نمازگزاران در مسجد

برخورد نامناسب و دور از احترام بعضی از بزرگ‌ترهای مساجد با جوانان و مخاطبانی که در مسجد حضور پیدا می‌کنند.

ب) عوامل بیرونی مسجد

در محیط بیرون از مسجد عوامل اثرگذار زیادی وجود دارند که به مهم‌ترین آن‌ها که نقش بیشتری در فاصله گرفتن جوانان از مسجد دارند، می‌پردازیم. این عوامل همان‌طور که قبلاً اشاره کردیم، در سه حوزه سازمان مسجد، مدیریت مسجد و محیط مسجد قابل بررسی‌اند.

۱. سازمان و جایگاه مسجد

۱-۱. عدم بهره‌مندی از نیروهای ثابت

بخش قابل توجهی از مساجد کشور فاقد امام جماعت ثابت و دائمی هستند. در اغلب مساجد کشور یک وعده و یا حداکثر دو وعده (ظهر و شب) نماز جماعت اقامه می‌شود و در بیشتر آن‌ها نماز جماعت صبح اقامه نمی‌شود. مساجد با این گستردگی مناسب در سراسر کشور و داشتن فرصت برای برگزاری بیش از پنج همایش معنوی در طول شبانه‌روز، مانند دیگر مراکز فرهنگی از نیروهای فرهنگی ثابت بهره‌مند نیستند.

۱-۲. نبود وحدت نظر در چگونگی اداره سازمان مسجد

درباره چگونگی اداره سازمان مسجد، نه تنها وحدت روش و نظر واحدی وجود ندارد، بلکه در مسائلی چون دولتی بودن یا مردمی بودن مدیریت مسجد، شکل و نوع برنامه‌های اجرایی در مساجد، ورود کردن یا نکردن مسجد در حوزه‌های دیگر (سیاسی، اجتماعی و فرهنگی) اختلاف نظر نیز وجود دارد.

۱-۳. وجود نهادها و مراکز مجهز موازی با مسجد

کم‌توجهی به مسجد از طریق ایجاد نهادها و مراکز موازی و مجهز نمودن این مراکز به تجهیزات نرم‌افزاری مدرن و جدید. مراکز فرهنگی، مجتمع‌های فرهنگی، کانون‌ها، آموزشگاه‌ها و فرهنگ‌سراها جایگزین مسجد شده‌اند و در قیاس با مساجد، پشتیبانی گسترده و وسیع‌تری از آن‌ها صورت می‌گیرد.

۱-۴. خلأ یک سازمان و یا مرکز هماهنگ‌کننده تشکیلات مسجد

با توجه به گستردگی و وسعت فعالیت‌های حوزه مسجد، متأسفانه یک سازمان مستقل و یا مرکز هماهنگ‌کننده برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فعالیت‌های مختلف مربوط به مساجد وجود ندارد. بیش از سیزده نهاد و سازمان در امور مربوط به مساجد فعال هستند؛ ولی تاکنون تولیتی خاص برای مساجد در نظر گرفته

نشده است.

۵-۱. معین نبودن حدود و میزان دخالت دولت در امر مسجد

حدود و ثغور دخالت دولت در امر مسجد و نیز چگونگی ارتباط و تعامل دولت با مساجد تاکنون به صورت دقیق و جامع تبیین نشده و نیز شرح وظایف مشخص و مدوئی برای مساجد و نحوه ورود دستگاه‌ها و نهادهای دخیل به مدیریت مسجد تعریف نشده است.

۶-۱. بی توجهی مدیران و برنامه‌ریزان به جایگاه ویژه مسجد

مسجد در اسلام از جایگاهی ویژه برخوردار بوده و با تمام شئون حکومت و مدیریت جامعه اسلامی پیوند خورده است؛ ولی متأسفانه در رفتار مدیران و تصمیم‌های برنامه‌ریزان حوزه مسجد، نوعی بی توجهی به این جایگاه ویژه مسجد به چشم می‌خورد.

۷-۱. نبود سازوکاری مناسب برای گسترش فرهنگ مسجد و نماز جماعت

عدم جدیت در طراحی سازوکاری مناسب و قابل اجرا برای فرهنگ‌سازی در سطح جامعه و نیز نبود آموزش‌های کافی و وافی برای ایجاد و گسترش فرهنگ حضور در مسجد و نماز جماعت.

۸-۱. تخصیص نیافتن اعتبارات مالی کافی برای مساجد

مسجد علی‌رغم برخوردار بودن از شأن و جایگاهی والا در فرهنگ اسلامی، از نگاه ویژه برنامه‌ریزان و متولیان برنامه و بودجه کشور برخوردار نیست و اعتبارات مالی ناکافی و نسبتاً کمی به این مکان مقدس اختصاص داده شده است.

۹-۱. نبود سازوکار نظارت و پاسخگویی به شکایات

نبود سازوکار نظارت مستمر و منظم بر فعالیت‌های مساجد و پاسخگویی به شکایات موجود در حیطه مساجد.

۱-۱۰. کم‌رنگ شدن جایگاه مسجد در جامعه نسبت به گذشته

احساس می‌شود، مساجد به دلایل مختلف (که نیاز به پژوهشی جامع در این زمینه وجود دارد)، نسبت به دهه‌های قبل از جایگاه واقعی خویش کمی فاصله گرفته‌اند.

۱-۱۱. نبود سازوکاری مناسب برای تأمین بودجه سالانه مساجد

نبود سازوکاری مناسب و برنامه‌ای جامع برای تأمین بودجه سالانه برای فعالیت‌های مساجد در دو حوزه سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و نیز نبود دستورالعمل مناسب برای چگونگی جذب و هزینه‌کرد بودجه.

۱-۱۲. بهره‌مند نشدن مساجد از حمایت دستگاه‌های فعال در امر مسجد

در حال حاضر دستگاه‌های فعال در امر مسجد، بیش از آنکه به مساجد بهره‌برسانند و جایگاه آن را اعتلا ببخشند، از آن بهره می‌گیرند.

۱-۱۳. بی‌توجهی دولت به اجرا نشدن مواد برنامه اول تا پنجم توسعه در زمینه

مسجد

در برنامه‌های پنج‌ساله اول و دوم توسعه دولت جمهوری اسلامی، جایگاه مسجد در برنامه‌ها بسیار اندک و ناچیز دیده شده است. در برنامه سوم تنها در دو بند و یک تبصره در ماده ۱۶۳ و در برنامه پنجم فقط در ماده ۶ و ۹ به امر مسجد پرداخته شده است؛ علاوه بر این مسئله، همین برنامه‌های پیش‌بینی شده نیز به شکل کامل و مناسب اجرا نشده است.^۱

۱. تبصره بند «ز» ماده ۱۶۳ قانون برنامه سوم توسعه چنین است:

«دولت موظف است، در مناطق روستایی در صورت پنجاه درصد (۵۰ درصد) خودیاری مردم برای احداث مسجد، پنجاه درصد (۵۰ درصد) باقی‌مانده را تأمین نماید»، در ماده نه نیز چنین آمده است:

ماده ۹- به دولت اجازه داده می‌شود، به منظور افزایش سرانه بهره‌مندی اقشار مختلف مردم از فضاهای فرهنگی، هنری و ورزشی و ایجاد زیرساخت‌های لازم برای توسعه فعالیت فرهنگی و هنری، اقدام‌های زیر را انجام دهد: الف) کمتر پنجاه درصد (۵۰٪) هزینه تکمیل مراکز فرهنگی، هنری، دینی و قرآنی دارای پیشرفت فیزیکی، حداقل پنجاه درصد (۵۰٪) بخش غیردولتی و همچنین احداث اماکن ورزشی همجوار و متعلق به مساجد و کانون‌های فرهنگی-ورزشی جوانان بسیج را که تکمیل و بهره‌برداری از آن‌ها برای استفاده عمومی ضروری است، بر اساس آیین‌نامه مصوب هیئت وزیران، به صورت کمک بلاعوض تأمین نماید.

تبصره: در صورت تغییر کاربری این‌گونه مراکز یا تغییر استفاده از عمومی به خصوصی، معادل ارزش کمک‌های دولتی، به قیمت روز از دریافت‌کنندگان این کمک‌ها اخذ می‌شود.

۲. مدیریت و تشکیلات مسجد

۱-۲. ساماندهی نشدن مدیریت و منابع انسانی مساجد
خلأ این مهم موجب تشتت در آرا و تصمیم‌گیری نادرست برای فعالیت‌های مسجد
و استقرار نیافتن مناسب نیروها در جایگاه اصلی‌شان شده است.

۲-۲. بروز نبودن مدیریت مسجد
مدیریت مسجد در حال حاضر بروز نیست و از علوم و تکنولوژی نوین مدیریتی بهره
نمی‌گیرد.

۳-۲. نبود سازوکار مناسب و فراگیر در مدیریت مساجد
مساجد در حال حاضر از هیچ نوع سازوکار مدیریتی برخوردار نیستند؛ سازوکاری
مناسب و فراگیر که چگونگی انتخاب، نوع مسئولیت، نحوه فعالیت مدیران، امام
جماعت، هیئت امناء، کارکنان و خادمان مسجد را به‌طور دقیق تبیین نماید.

۴-۲. استفاده نشدن از شیوه‌های نوین مدیریتی در مساجد
در حال حاضر غالب مساجد به شکل سنتی مدیریت و اداره می‌شوند و از شیوه‌های
نوین مدیریت بی‌بهره‌اند.

۵-۲. بهره نبردن مدیران مساجد از دانش تخصصی مدیریت و روان‌شناسی
بسیاری از مدیران مساجد، حداقل دوره‌های آموزش مدیریت و یا دوره‌های
روان‌شناسی را ندیده‌اند.

۳. محیط مسجد

۱-۳. نبود اطلاعات جامع و دقیق درباره مساجد کشور
یکی از لوازم ضروری برای برنامه‌ریزی زیربنایی و اصولی برای مساجد، شناخت
دقیق وضعیت و امکانات مساجد کشور از طریق داشتن اطلاعات جامع و مانع از

آن‌هاست؛ ولی در حال حاضر اطلاعات دقیقی در این زمینه وجود ندارد.

۳-۲. وجود نداشتن تقویمی جامع و تاریخی درباره آیین و مناسک عبادی

اطلاعات اندک و ناقص عموم مردم، به‌ویژه جوانان از مناسبت‌ها، سنت‌ها، آیین‌ها و مناسک عبادی، به دلیل وجود نداشتن یک تقویم جامع، مانع و تاریخی از آن‌ها.

۳-۳. صدمات جبران‌ناپذیر داشتن نگاه قشری به مساجد

مسجد متعلق به همه مردم است، از هر قشر و طایفه و نژاد و قوم و قبیله‌ای که باشند. نگاه قشری در مسجد صدمات جبران‌ناپذیری را متوجه جامعه خواهد کرد.

۳-۴. برخورد نامناسب متولیان مسجد با جوسازی‌های دشمن

در حال حاضر از سوی دشمن سؤالات انحرافی گوناگونی در مورد احکام شرعی، شبهه‌افکنی و تشکیک در مبانی دینی، ولایت فقیه و نیز نظام اسلامی ترویج می‌شود. وظیفه مساجد، زمینه‌سازی مناسب جهت پاسخگویی شایسته و منطقی و توأم با سعه صدر به این‌گونه جوسازی‌های دشمن است. برخورد بعضی از متولیان مسجد با افرادی که فقط با هدف آگاهی و شناخت بیشتر موضوع، طرح مسئله می‌کنند و عمدتاً نوجوان و جوان نیز هستند، بعضاً نامناسب و همراه با نگاه بدبینانه و برچسب‌زدن‌های ناصحیح است که این مسئله موجب تقویت شبهات در ذهن آنان و رویگردانی‌شان از مسجد می‌شود.

۳-۵. ترویج نشدن و گسترش نیافتن مفاهیم و فرهنگ نماز و مسجد

به کار گرفته نگرفتن بهینه ظرفیت‌های موجود در محیط اطلاع‌رسانی (صداوسیما، مطبوعات و رسانه‌های اجتماعی)، جهت بسط و گسترش مفاهیم و فرهنگ نماز و مسجد.

۳-۶. برخورد جناحی بعضی از مساجد با احزاب و تشکل‌ها

برخورد جناحی و تبعیض‌آمیز برخی از مساجد در ارائه خدمات به احزاب، گروه‌ها و تشکل‌هایی که همه به اصل نظام و ولایت فقیه معتقد هستند.

۳-۷. نبود توجه لازم برنامه‌ریزان شهری به مساجد

مساجد نیز مانند بوستان‌ها، فرهنگ‌سراها و ترمینال‌ها یک مکان عمومی محسوب می‌شوند؛ ولی برنامه‌ریزان شهری، نه تنها هیچ نیروی خدماتی ویژه‌ای برای آن‌ها در نظر نمی‌گیرند، برای خدمات‌رسانی، نظافت و بهداشت مساجد، حتی در حدّ دیگر مراکز عمومی نیز عمل نمی‌کنند.

فصل سوم: عوامل مؤثر در
جذب جوانان به مسجد

از کانون خانواده به نهاد مسجد

همان طور که می‌دانید، خداوند در قرآن کریم خانواده را عامل سکون و آرامش معرفی می‌کند و می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا»^۱ و از نشانه‌های خداوند این است که از جنس خودتان، برایتان همسرانی آفرید تا در کنارش آرام گیرید. پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز فرمودند: «هیچ بنایی نزد خداوند عزوجل محبوب‌تر از (کانون) ازدواج و خانواده نیست». خداوند متعال در قرآن خانواده را با عنوان «آیه» معرفی می‌نماید و آرامش قلب‌های آدمیان را در گرو داشتن خانواده می‌داند. برای شناخت این نهاد اجتماعی کافی است بدانیم که هر چیزی که نشانه و آیه‌ای از خداست، به منزله این است که صفات الهی در آن بروز و ظهور دارد و آن قدر از تقرب الهی برخوردار است که می‌تواند مسیر بندگی و طاعت و قرب الی‌الله باشد. اینکه پیامبر عظیم‌الشأن نیز بر تشکیل خانواده تأکید دارند، دلالت بر پاک و مقدس بودن این کانون دارد. محیط صمیمی و فضای آرام

۱- روم: ۲۱.

خانه در کنار اعضای خانواده می‌تواند به رشد و کمال همسران و فرزندان کمک کند و بستری مطلوب برای پیشرفت و خلاقیت در زمینه‌های خیر فراهم آورد؛ بنابراین خانواده پایه اصلی سعادت هر فرد در جامعه محسوب می‌شود. محیط سالم خانواده فضای بسیار مناسبی برای شکوفا شدن استعداد های فکری و روحی و جسمی فرزندان است تا بتوانند به سعادت خود و در نتیجه سعادت جامعه کمک کنند.

خانواده اولین نهاد اجتماعی است که نقش بسیار مهم و سرنوشت‌سازی در شکل‌گیری شخصیت نوجوان و جوان ایفا می‌کند. اغراق نیست اگر بگوییم، دستورالعمل چگونه زیستن و چگونه بودن هر فرد بر لوح سفید فطرت او، در دوران کودکی و توسط خانواده نگاشته می‌شود و آموزه‌هایی که در این دوران توسط شخص دریافت می‌شود، تا حدود زیادی مسیر زندگی وی را مشخص می‌سازد؛ از سوی دیگر انسان‌ها در تمامی جوامع و به خصوص در جامعه دین‌مدار ما، تا پایان عمر ارتباط خود را با خانواده حفظ می‌کنند؛ به گونه‌ای که توجه و الزام به اطاعت از اوامر و نواهی والدین، جزء لاینفک خصوصیات اخلاقی ایرانیان محسوب می‌شود. برای پیمودن راه سعادت و نیکبختی در دنیا و رسیدن به سر منزل مقصود، فرزندان در کانون خانواده و توسط والدین با آموزه‌های دینی و اسلامی آشنا می‌شوند؛ پس از آن در مقطع سنی مشخصی آماده ورود به پایگاه اجتماعی دوم، یعنی مدرسه می‌شوند و بیشتر تحت آموزش و تعلیم و تربیت اولیای مدرسه قرار می‌گیرند و هم‌زمان نیز به پایگاه سوم یعنی جامعه وارد می‌شوند. در مراحل اولیه جامعه‌پذیری و در کانون خانواده است که جوان، انگیزه‌ها و شرایط اولیه حضور یافتن و نیافتن در مسجد را می‌یابد؛ ولی مسجد با ایجاد جذابیت‌های خاص خود، در هر برهه از زمان می‌تواند آغوش خود را بر روی فرزندان این مرز و بوم بگشاید و بدین گونه نقش و رسالت خود را پُررنگ‌تر نماید.

در زمینه جذب جوانان به مسجد عوامل مختلفی مؤثرند که می‌توان آن‌ها را در یک تقسیم‌بندی کلی، در چهار حوزه تعریف کرد: الف) خانه و خانواده؛ ب) نهادهای فرهنگی؛ ج) مسجد؛ د) محیط.

در مباحث این بخش سعی می‌شود، ابتدا عوامل اثربخش برشمرده شوند و در ادامه، روش‌های مؤثر در جذب جوانان به مساجد ارائه شود. خانواده در این تعریف به دو شاخه خویشان نسبی (پدر، مادر، خواهر، برادر) و خویشان سببی (خویشان و فامیل) تقسیم می‌شود.

۱. خویشان نسبی

زندگی هر فرد در کانون خانواده شکل می‌گیرد و به تدریج از این مرکز با آداب و هنجارهای حاکم بر فرهنگ و جامعه آشنا می‌شود و با رفتارهای رایج خو می‌گیرد. بیشترین زمان حضور و زندگی فرد در کنار خانواده است و در این تعامل و برخورد، به تدریج هویت و شخصیت او شکل می‌گیرد. سلامت، سعادت، تعادل و تعالی خانواده، به کیفیت روابط بین زن و شوهر و فرزندان بستگی دارد. اگر خانواده‌ها سالم و متعالی و استوار باشند، می‌توان به داشتن جامعه‌ای سالم و متعالی امیدوار بود؛ پس می‌توان گفت خانواده سنگ بنای اجتماع است.

فرزندان ابتدا در خانواده و سپس در مدرسه تربیت می‌شوند؛ بنابراین جوّ تربیتی خانواده در مذهبی و یا غیرمذهبی تربیت شدن فرزندان بسیار مؤثر است. فرزندان خانواده‌هایی که از همان ابتدای کودکی فرزندان خود را با تکالیف دینی و احکام و شرایع دین آشنا می‌کنند، در جوانی از نظر دینی و اعتقادی در جامعه مشکل حادّی پیدا نمی‌کنند؛ ولی خانواده‌هایی که خود مقید و پای بند به احکام دینی نبوده‌اند، بی‌شک در قبال پرورش معنوی فرزندان خود نیز احساس مسئولیت نمی‌کنند و این بی‌توجهی آنان منجر به آسیب‌پذیری و خلأ معنویات در دوران‌های بعدی زندگی فرزندان می‌شود.

بدیهی است که پدر و مادری که خود به‌ندرت به مسجد می‌روند و در انجام تکالیف شرعی کوتاهی می‌کنند، نمی‌توانند فرزندان مسجددوست و مسجدرو تربیت کنند؛ این مسئله یکی از جنبه‌های مهم مربوط به تربیت خانوادگی و نقش الگودهی والدین در خصوص جذب فرزندان به مساجد است.

۱-۱. مراقبت والدین از فرزندان

مراقبت والدین از فرزندان از همان دوران کودکی، خردسالی و نوجوانی تا سنین جوانی می‌تواند، نقش بسیار اثربخشی بر مسجدهی شدن و به قول روایات، صاحب مسجد شدن آن‌ها ایفا کند. مراقبت در این زمینه، نه به معنای تجسس و کار پلیسی، بلکه به معنای داشتن نگاهی مثبت و خیرخواهانه به فرزندان است که در نهایت می‌تواند ایمان فرزندان را بیمه کند. نقش پدر و مادر در مانوس ساختن فرزندان با مکان‌های مذهبی، به خصوص مسجد، بسیار بااهمیت است. حضور فرزندان در سنین پایین و آشنایی آن‌ها با این محیط معنوی، ضمن ایجاد عادت مثبت در آن‌ها، موجب خواهد شد که این حضور استمرار و دوام پیدا کند و در نهایت نهادینه شود. با نهادینه شدن این حضور، فرزندان مساجد را خانه دوم خود می‌دانند و با عشق، محبت و علاقه خاصی به آن نگاه می‌کنند. ایجاد محبت در دوران کودکی و نوجوانی موجب مانایی این علاقه می‌شود و سبب می‌گردد که با هیچ طوفانی، عشق آنان به مساجد، ویران نشود. پدران و مادران باید جهت ایجاد انگیزه و افزایش رغبت در فرزندان خود، از هر وسیله‌ای که اسباب افزایش این علاقه را فراهم می‌کند، بهره‌جویند؛ برای نمونه دادن هدیه به کودک به دلیل رفتن وی به مسجد و حضور در نماز جماعت و همراهی پدر و مادر با او می‌تواند بر جذب و افزایش حضور آنان در مساجد بیفزاید.

۱-۲. تربیت صحیح والدین

خانواده به عنوان هسته مرکزی تعلیم و تربیت، از جهات مختلف در امر ترغیب و تحریش نوجوانان و جوانان به نماز و حضور در مساجد نقش دارند. پدر و مادری که خود دارای تربیت صحیحی باشند، به‌طور طبیعی فرزندان مؤمن و معتقد تربیت خواهند کرد و فرزندان خانواده نیز در یک تعامل فکری و عملی می‌توانند در نحوه رفتار یکدیگر مؤثر باشند. همچنین پدر و مادری که به‌طور مرتب در فعالیت‌های اجتماعی و مذهبی حضور پیدا می‌کنند، فرزندان‌شان نیز اجتماعی هستند؛ از همین رو در نماز جماعت مساجد نیز که نماد برترین و زیباترین حرکت اجتماعی است،

قطعاً فعالانه شرکت خواهند کرد.

تحقیقات اخیر نشان داده است که نماز جماعت در جایگاه یکی از مناسکی که جلوه اجتماعی دارد، نه تنها در فرایند رشد اجتماعی افراد مؤثر است، آن را تسریع و تسهیل نیز می‌سازد. بدون شک نماز جماعت می‌تواند، به هویت جوانان که در حساس‌ترین برهه زندگی خود قرار دارند، شکل و قوامی مطلوب ببخشد.

۱-۳. تشویق به نماز از سوی والدین و اقوام

تشویق فرزندان به نماز از سوی پدر و مادری که خود اهل نماز نیستند، مسلماً نتیجه مطلوبی نخواهد داشت. همچنین خویشاوندان نیز در تشویق فرزندان به انجام فرایض دینی مؤثرند. اگر آن‌ها عامل به احکام اسلامی باشند و در برنامه‌های مساجد فعالانه شرکت نمایند، سخن و گفتارشان بی‌تأثیر نخواهد بود؛ در نتیجه تشویق فرزندان توسط پدر و مادر و در کنار آن تشویق خویشاوندان نزدیک به حضور در نماز جماعت زمانی مؤثر و از اهمیت بالایی برخوردار است که خود آن‌ها اهل مسجد و نماز باشند.

به هر میزان خانواده‌ها به مسائل اسلامی و مذهبی آگاه‌تر باشند و جایگاه و منزلت مسجد در نزد آنان روشن‌تر و مشخص‌تر باشد، فرزندان آنان نیز از رشد و آگاهی بیشتری برخوردار خواهند بود. خانواده‌ها می‌توانند با توصیه به فرزندان، آنان را در گرایش بیشتر به مسجد سوق دهند.

۱-۴. راهکارهای تربیت دینی

در کتاب‌های معتبر تربیت دینی، به روش‌های زیر (پنج روش اول) به عنوان راهکارهای تربیت دینی اشاره شده است:^۱

۱-۴-۱. الگویی؛

۱-۴-۲. محبت؛

۱-۴-۳. تکریم شخصیت؛

۱. در کتاب ۳۱۳ روش توسعه و ترویج نماز، تألیف خسرو کی‌منش، به پنج روش الگویی، محبت، تکریم شخصیت، موعظه و نصیحت، تشویق و ترغیب اشاره شده و روش‌های تنبیه و مجازات و هدایت از سوی نگارنده اضافه شده است.

۱-۴-۴. موعظه و نصیحت؛

۱-۴-۵. تشویق و ترغیب؛

۱-۴-۶. تنبیه و مجازات؛

۱-۴-۷. هدایت.

روش‌های تربیت دینی یادشده، تماماً مواردی هستند که توسط والدین قابلیت اجرایی و عملی شدن دارند. شاید بتوان گفت در بعضی از عوامل اثربخش تعدادی از این روش‌ها کاربرد بیشتری دارند؛ ولی در ارتباط با خانواده، به کارگیری این شیوه‌های تربیتی و روش‌های پیشنهادی، با تنوع بخشی به آن‌ها می‌تواند، راهکاری اساسی در جذب فرزندان به مسجد و نماز جماعت باشند.

«برای تربیت دینی و فرهنگ مذهبی نسل نوجوان و جوان مراتبی وجود دارد که باید والدین، مبلغان و مربیان این مراتب و مراحل را به صورت پلکانی طی نمایند تا تأثیرات عمیق و لازم را داشته باشند:

- الف) انس دینی: ایجاد تعلقات معنوی از طریق شرطی شدن اعمال و افعال مذهبی؛
- ب) عادت دینی: ایجاد عادات مذهبی به کمک تکرار اعمال و احساس مسئولیت در عبادات؛
- ج) معرفت دینی: فهم و استنباط معرفت دینی به کمک تفکر، تعقل و تحلیل مسائل مذهبی؛
- د) شاکله دینی: تجلی و تبلور فرهنگ مذهبی در وجود و شخصیت نوجوان و جوان؛
- ه) خودجوشی دینی: در جستجوی عشق، عرفان و معنویت برتر به کمک جاذبه‌های قدسی»^۱.

۱-۵. روش‌های اجرایی جذب جوانان به مسجد و نماز جماعت توسط والدین

۱. دبیرخانه شورای عالی جوانان، جایگاه جوانان در پرتو منشور تربیتی نسل جوان، ص ۳۴.

۱-۵-۱. تبیین مفهوم واقعی عشق در خانواده

عشق بنا بر تعریف عبارت است از «وابستگی با صمیمیت زیاد یک نفر به فرد دیگر». همه ما کمابیش عشق را تجربه کرده ایم. عشق به فرزند به هنگام تولد معمولاً به طور غریزی و خودبه خود ایجاد می شود. عشق به فرزند باید بدون قید و شرط باشد. گفتن یا الفاکردن این مسئله که «من دوستت ندارم مگر اینکه...» یک اشتباه جدی است و هرگز نمی تواند پایه و اساس محکمی برای یک رابطه سالم و بادوام باشد. البته عشق در یک خانواده در خلال رشد فرزندان دائماً در معرض تهدید قرار دارد؛ نوجوان و یا جوان ممکن است، غالباً به روش هایی نادرست رفتار کند و والدین را عصبانی یا غمگین و حتی نزد اقوام و آشنایان سرافکننده سازد؛ به هر حال وجود یک عشق خالص در محیط خانوادگی سبب می شود که والدین به رغم مخالفت با رفتارهای نادرست فرزندان، همواره توانایی ابراز دوستی و همدلی با آنان را داشته باشند.

«در خلال این اختلاف نظرها، والدین باید به پرتوهای عشقشان اجازه بدهند که همچنان تابنده باشند. فرزندان اگر عشق والدینشان را احساس کنند، قادر خواهند بود که سخت ترین تجربه ها را تحمل نمایند و برعکس، فرزندان که احساس می کنند از طرف والدینشان طرد شده اند، عصبانی و آسیب رسان تر خواهند شد. هرگز این کار را با فرزندان نکنید. حتی در زمانی که شدیدترین اقدامات را برای تنبیه و یا دستور به او برای انجام فرایض دینی انجام می دهید، عشق خودتان را به او نشان دهید. گاهی اوقات ممکن است این طور به نظر برسد که فرزند شما به خاطر تنبیه و یا عصبانیتی که نسبت به او داشته اید، دیگر شما را دوست ندارد؛ ناامید نشوید. در اغلب موارد این مسئله گذرا و سطحی است و در نهایت خواهید دید که عشق او مجدداً از پرده بیرون خواهد آمد و خودش را نشان خواهد داد»^۱.

۱-۵-۲. همراه کردن فرزندان جوان با خود برای شرکت در جشن های مذهبی

والدین سعی کنند در مناسبت ها، به خصوص عیدها و جشن های اسلامی که مساجد دارای برنامه های شاد و جذاب تری هستند، ضمن حضور خود، حتماً

۲. دونالد ای گریدانوس، مراقبت از نوجوانان، ص ۵۱.

فرزندان جوان خویش را نیز شرکت دهند تا خاطرات خوب برنامه‌های شاد مسجد در ذهن آن‌ها باقی بماند. یکی از دلایل عمده حضور نیافتن خانواده‌ها در مساجد، مشغله کاری و نداشتن فرصت کافی است؛ آن‌ها می‌توانند حداقل با شرکت در برنامه‌های عیدهای اسلامی که در ایام تعطیل است، جرقه‌هایی از آشنایی و انس را در فرزندان خود روشن کنند و با این کار سبب شوند که فرزندان بیگانه و ناآشنا با مساجد بار نیابند.

۱-۵-۳. نحوه برقراری ارتباط با جوان

یکی از موارد مهمی که خانواده‌ها باید در پرورش دینی جوانان به‌طور جدی مدنظر قرار دهند، نحوه برقراری ارتباط با آن‌هاست. در هر نوع رابطه‌ای، برقراری صحیح و مؤثر ارتباط ضروری است، به‌خصوص در رابطه والدین با فرزندان. «روش ارتباط والدین در نحوه ایجاد انگیزه در جوانان در گرایش به سمت معنویات و انجام فرایض دینی، نحوه ابلاغ ارزش‌ها و نحوه ایجاد احساس مسئولیت در آن‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. والدین معمولاً روش ارتباط‌شان را زمانی که فرزندان آن‌ها به سن نوجوانی می‌رسند، تعیین می‌کنند. ارتباط برقرار کردن در خلال سال‌های سخت نوجوانی می‌تواند کاملاً مشکل باشد؛ مگر اینکه قبلاً در زمانی که نوجوان خیلی کوچک‌تر بوده، برای کسب مهارت ارتباط برقرار کردن با وی تلاش و کار کرده باشند».^۱

۱-۵-۴. پرهیز از بر زبان آوردن سخنان تحریک‌آمیز در حضور جوان

بعضی از والدین به دلیل اشتباه یا سهل‌انگاری و یا خطای متولیان امور دینی (مدیران مساجد، امام جماعت، هیئت امناء، خادم)، البته به زعم خویش، در حضور فرزندان‌شان بدگویی می‌کنند؛ غافل از اینکه با این کار، آینه ذهن پاک آن‌ها را درباره مسجد غبار آلود می‌کنند و این کار آن‌ها به تدریج در فرزندان‌شان نوعی بدبینی و بدانگاری به متولیان امور دینی به‌وجود می‌آورد و زمینه دین‌گریزی در آینده را

۱. همان، ص ۵۴.

در آن‌ها تقویت می‌کند؛ از همین‌روی به پدر و مادرها توصیه می‌شود، حداقل در حضور فرزندان نوجوان و جوان خود از بیان این سخنان تحریک‌آمیز خودداری نمایند و یا از دیگر فعالان امر دین، به‌ویژه اهالی مسجد که صادقانه فعالیت و تلاش می‌نمایند، با هدف الگوسازی و ایجاد نگاه مثبت در فرزندان‌شان تعریف و تمجید کنند تا مبادا ناخواسته، زمینه‌ساز مسجدگریزی در جوانان‌شان شوند.

۱-۵-۵. توجه خاص والدین به دوست‌یابی فرزندان جوانشان

توجه جدی و اهتمام ویژه والدین به معاشرت فرزندان جوان با دوستان و نیز ایفای نقش مثبت و فعال‌تر در دوست‌یابی آن‌ها می‌تواند سلامت اخلاقی و رفتاری آنان را در آینده تضمین کند. والدین سعی کنند در انتخاب دوستان فرزندان خویش، تأمل جدی داشته باشند و زمینه دوستی با بچه‌های مسجیدی را برای آن‌ها فراهم کنند و برعکس، در مورد ارتباط با دوستانی که تقید کمتری به مسائل مذهبی دارند، به‌طور غیرمستقیم، رفتاری سختگیرانه داشته باشند؛ زیرا نفس انسان به‌گونه‌ای است که به سمت مسائل منفی کشش بیشتری دارد؛ پس باید سعی شود زمینه‌هایی که موجب می‌شود، این کشش و جاذبه افزایش یابد، کاهش پیدا کند. کمترین کار در این خصوص، معیار قرار دادن اقامه نماز و یا حضور در مسجد برای انتخاب دوست برای فرزندان جوان است.

۱-۵-۶. تشویق فرزند جوان مذهبی و مسجیدی در حضور دیگر فرزندان

یکی از کارهایی که والدین باید با هدف تشویق و ترغیب فرزندان جوان خود (تشویق مادی یا معنوی) به حضور در مسجد انجام دهند، این است که برنامه‌های تفریحی را که نزد آن‌ها از محبوبیت و مقبولیت خاصی برخوردار است، با عنوان امتیاز و تشویق به فرزندنی اختصاص دهند که اهتمام بیشتری به حضور در مسجد و یا هم‌نوایی با دوستان مسجیدی از خود نشان داده است و به دیگر فرزندان نیز تفهیم نمایند که علت گرفتن این امتیاز، حضور منظم او در مسجد و اقامه نماز جماعت بوده است و اگر احیاناً تمام فرزندان آنان در مساجد حضور پیدا می‌کنند، این امتیاز را

به کسی بدهند که از نظم و استمرار بیشتری در رفتن به مسجد برخوردار است.

۱-۵-۷. نظرخواهی از فرزندان جوان درباره چگونگی رفتن به مسجد

والدین سعی نمایند نظر فرزندان خود را درباره چگونگی رفتن به مسجد، محل نشستن در شبستان، نوع جانماز، مهر و نحوه پوشش لباس جویا شوند و تلاش کنند تا آنجا که ممکن است، پیشنهادهای آنان را عملی نمایند. بعضاً مشاهده می‌شود که جوان در مسجد برای اقامه نماز جماعت دوست دارد در بین دوستان و همسالان خود باشد، ولی والدینش او را از این کار منع می‌کنند و اصرار دارند آن‌ها را کنار خویش که عمدتاً افراد مسن و یا بزرگسال هستند، جای دهند. این امر در نهایت اسباب دلزدگی و بی‌انگیزه شدن فرزندان به حضور در نماز جماعت و مسجد را فراهم خواهد ساخت.

۱-۵-۸. مهیا کردن شرایط رشد جسمی، شناختی و روانی جوانان

نقش پدر و مادر در ترغیب فرزندان به انجام فرایض دینی این است که به آنان کمک کنند تا با کمترین صدمات جسمی و روحی، دوره آموزش و دریافت مفاهیم دینی را طی کنند. لازم است والدین در این مدت، بهترین شرایط را برای رشد جسمی، شناختی و روانی فرزندانشان فراهم کنند. «در قامت یک پدر و مادر، آماده باشید که نوجوانتان شما را هدف مناسبی برای سرزنش‌های خود بداند. شما تبدیل به کسی می‌شوید که مسئول تمام مشکلات اوست؛ کسی که جلوی پیشرفت و رشد او را گرفته و مانع تفریح او شده است و نگذاشته که او با بقیه بچه‌ها جور شود. به هر حال، بیشتر انتقادهای او را به دل نگیرید و نوجوانتان را رها نکنید. در بسیاری اوقات، والدین نتیجه‌گیری می‌کنند که «انگار هیچ کدام از حرف‌های من روی فرزندان اثری ندارد؛ دیگر اختیار بچه‌ام دست من نیست»؛ اما ناامید نشوید. شما بالغ هستید و تجربه بیشتری دارید؛ فرزند شما هنوز در حال رشد است؛ پس به تلاش‌تان ادامه دهید. نوجوان‌ها و جوانان بیشتر از آنچه که فکرش را بکنید، در

حال دیدن، شنیدن و یاد گرفتن هستند»^۱.

۹-۵-۱. ثبت نام جوانان در کلاس های غنی سازی اوقات فراغت مساجد

والدین حتی المقدور تلاش کنند، فرزندان جوانشان را در کلاس های غنی سازی اوقات فراغت مساجد ثبت نام نمایند و اگر احیاناً به دلیل عدم امکان تشکیل بعضی از کلاس ها، مانند رشته موسیقی، تئاتر، کامپیوتر، ورزش، در مساجد فرزندان جوان را در مراکز دیگر ثبت نام می کنند، سعی کنند دست کم برای یک رشته و فعالیت هم که باشد، آنان را در فعالیت و برنامه های مساجد شرکت دهند تا حلقه اتصال فرزندان با مساجد گسسته نشود.

۱۰-۵-۱. حفظ احترام فرزند جوان در مسجد

هنگامی که والدین با فرزندان جوانشان در مسجد حضور دارند و به هر دلیلی قصد در میان گذاشتن مطلب و مخاطب قرار دادن وی را دارند، سعی کنند با کلمات زیبا و احترام آمیز او را مخاطب قرار دهند. این مسئله در مواقعی که فرزند جوانشان در جمع دیگر جوانان مسجدی حضور دارد، دقت نظر بیشتری را می طلبد؛ البته نباید از نظر دور داشت که عدم تعادل و صداقت در رفتار والدین و دوگانگی رفتاری در درون و بیرون از محیط خانواده تأثیری منفی و جبران ناپذیر بر فرزندان دارد. والدین در مواقعی که به همراه فرزندان جوانشان در مراسم دینی و عبادی شرکت می کنند، به خصوص هنگامی که به مسجد می روند، سعی کنند در مدت زمانی که در حال عزیمت و بازگشت از مسجد هستند، از حرکات تند و خشن پرهیز نموده و لطیف ترین و ملایم ترین سخن ها را به کار ببرند.

۱۱-۵-۱. چشم پوشی از خطاهای کوچک فرزندان جوان در مسجد

بهتر است والدین در هنگام همراهی فرزندان جوان در مسجد، از خطای جزئی یا اشتباه کوچک آن ها چشم پوشی کنند و یا حتی الامکان به طور غیرمستقیم

۱. دونالد ای گریدانوس، مراقبت از نوجوانان، ص ۱۱۵.

موارد اشتباه را به آنان تذکر دهند؛ به‌ویژه در مواقعی که فرزندانشان در مسجد با همسالان و هم‌کلاسی‌ها و یا هم‌گروه‌های فعال مسجد همکاری و تعامل دارند. به‌هنگام بروز اختلاف احتمالی میان آنان، والدین باید در چنین مواقعی اختلافات آنان را به حداقل رسانند و با پادرمیانی، تلاش نمایند که دوستی بچه‌های مسجد از بین نرود؛ در غیر این صورت این اختلاف موجب گریز و رویگردانی آن‌ها از مسجد خواهد شد.

۱-۵-۱۲. پررنگ کردن نقش مسجد برای فرزندان جوان

مسجد با برگزاری کلاس‌های ویژه خانواده‌ها و انجام مشاوره برای آن‌ها و نیز ارائه راهکارها و الگوهای عملی و روش‌شناسی رفتاری در برخورد با فرزندان جوان، می‌تواند ضمن افزایش آگاهی والدین به‌طور غیرمستقیم، از طریق این تعامل و همکاری متقابل ایجادشده، راه را برای حضور بیشتر آنان در مسجد فراهم سازد.

۱-۵-۱۳. قدردانی از فرزندان جوان بابت انجام فرایض دینی

وقتی کودک و نوجوان و حتی جوانان به نماز و انجام فرایض و مناسک مذهبی توجه می‌نمایند، باید به‌نحو شایسته‌ای از آن‌ها قدردانی شود؛ این عمل باید بلافاصله پس از رفتار آن‌ها صورت گیرد تا آنان دلیل و ارتباط آن را با رفتار مثبت درک کنند. این قدردانی در ابتدای شکل‌دهی رفتار، به‌شکل مستمر و از نوع اولیه باشد؛ اما تدریجاً از مقدار اولیه کاهش و به جای آن قدردانی ثانویه را اعمال شود. همچنین لازم است که این قدردانی به‌شکل ثابت و یکنواخت و منظم ارائه نشود؛ بلکه از شکل ثابت به شکل متغیر و نامرتب ارائه شود تا فرزندان جوان به آن وابسته نشوند.

۱-۵-۱۴. تهیه کارت حضور و غیاب فرزندان جوان در مسجد

تهیه یک کارت ماهانه که در آن زمان‌های حضور فرزندان جوان در مسجد به‌صورت روزانه ثبت شود، از روش‌هایی است که می‌تواند برای آنان جاذبه ایجاد کند. تعیین ارزش جایزه و هدیه بر اساس تعداد دفعات حضور در مسجد نیز مؤثر خواهد بود.

به هر میزان تعداد دفعات شرکت فرزندان در نماز جماعت مساجد، در طول یک ماه بیشتر باشد، نوع پاداش آخر ماه نیز با ارزش تر در نظر گرفته شود. در تعیین نوع پاداش، سعی شود از نظر آنان نیز استفاده شود؛ زیرا این روش از کارایی بیشتری خواهد شد.

۱-۵-۱۵. دقت در برقراری ارتباط خانوادگی با خانواده‌های دیگر

والدین سعی کنند در برقراری ارتباط با دیگر دوستان و خانواده‌ها دقیق‌تر عمل نمایند. برقراری ارتباط و دوستی والدین با خانواده‌های مذهبی و مسجدی، به‌طور غیرمستقیم بر فرزندان جوان آنان نیز اثر خواهد گذاشت. حضور چندین ساعته در منازل یکدیگر، نوع گفتاری که در برقراری ارتباط مورد استفاده قرار می‌دهند، نوع فیلم‌هایی که تماشا می‌کنند و نوع برداشت و نگرش خانواده‌ها به پای‌بندی به امور دینی و مذهبی، در درازمدت آثار مثبت یا منفی خود را بر جای خواهد گذاشت.

۱-۵-۱۶. اطلاع‌رسانی در جمع درباره حضور فرزند جوان در مسجد

والدین با هدف تشویق و ترغیب فرزندان، لازم است در حضور دیگر اعضای خانواده، فامیل‌های سببی، نزدیکان و آشنایان، به دلیل حضور منظم فرزندان جوانشان در مسجد و نیز شرکت در برنامه‌های مختلف مذهبی، ضمن تشویق آنان، به‌نحوی این موضوع را اطلاع‌رسانی کنند؛ چراکه تشویق در حضور دیگران برای فرزندان جوان بسیار مهم است. اگر این تشویق‌ها در مواقعی انجام شود که در یک مناسبت خاص، همه خویشاوندان و نزدیکان حضور دارند و با یک هدیه نیز همراه باشد، بسیار مؤثرتر و کارسازتر خواهد بود.

۱-۵-۱۷. زدودن نگرش منفی فرزندان جوان به رفتارها و مکان‌های مذهبی

والدین در فواصل زمانی مختلف، به‌خصوص در مواقعی که احساس می‌کنند نگرش فرزند جوانشان به مسجد و اهالی آن منفی و یا به هر دلیلی دچار مشکل شده است،

به محض دریافت نشانه‌های بروز چنین ذهنیتی، باید با گفتگو با فرزندان‌شان، از نظر آنان راجع به مسجد، فعالیت‌های آن، نمازگزاران، امام‌جماعت، هیئت امناء و خادم آگاه شوند، تا قبل از اینکه این نگرش منفی در ذهن آنان تثبیت و نهادینه شود، آن را رفع کنند و یا زمینه ایجاد آن را مرتفع سازند.

۱-۵-۱۸. همانندسازی رفتار والدین با سطح رفتاری فرزندان جوان

«با توجه به مقاطع سنی مختلف فرزندان و با هدف عمق‌دهی و بسط نفوذ کلامی و رفتاری (در حوزه مبانی، مفاهیم و معرفت دینی) شایسته است والدین همانندسازی رفتاری انجام دهند. تی‌اچ‌موریس در کتاب درس‌هایی برای والدین می‌نویسد: «با فرزندان خود رفیق باشید و با آنان بازی کنید. برایشان داستان بگویید و با آن‌ها گفتگوهای صمیمانه داشته باشید؛ به‌ویژه پدران و مادران باید بدانند که خود را هم سطح بچه‌ها قرار دهند و با زبانی سخن گویند که آنان درک کنند و بفهمند»^۱.

۱-۵-۱۹. تهیه هدیه برای فرزندان جوان از طرف اعضای مسجد

والدین سعی کنند در راستای تشویق فرزندان و نیز ایجاد نگاه مثبت در آن‌ها به اهالی مسجد، در مناسبت‌های مختلف، مخصوصاً در اعیاد و جشن‌های ملی و مذهبی، هدایایی تهیه کنند و از طرف مسئولان مسجد و با امضای آن‌ها (امام‌جماعت، هیئت امناء، مدیر فرهنگی و حتی خادم) به فرزندان‌شان هدیه دهند. با این کار دلبستگی فرزندان به اهالی مسجد زیادتر و زمینه‌ساز استمرار و حضور بیشتر آنان در مساجد خواهد شد.

۱-۵-۲۰. عادت دادن فرزندان جوان به عبادت در منزل

والدینی که به هر دلیلی کمتر در مساجد حضور پیدا می‌کنند، شایسته است فضای درونی خانه را طوری سازماندهی کنند که بزرگسالان خانواده، مخصوصاً پدر و مادر و نیز پدر بزرگ و مادر بزرگ، هنگام اقامه نماز، فرزندان جوان را نیز با خویش

۱. محمدعلی چنارانی، رفتار امامان (علیهم‌السلام) با کودکان و نوجوانان، ص ۲۸.

همراه سازند تا حداقل در همان سنین، آن‌ها را به نماز جماعت عادت دهند؛ بدین ترتیب والدین با ترتیب دادن نوعی نماز جماعت کوچک در درون خانواده، فرزندان را با چگونگی برگزاری و نیز جذابیت این مراسم عبادی آشنا می‌سازند.

۱-۵-۲۱. ترغیب ذهنی فرزندان جوان به مسجد

والدین سعی کنند هر نوع ساز و کاری را که به ترغیب ذهنی فرزندان به مسجد یاری می‌رساند و زمینه‌گرایش آنان را به نماز جماعت و مسجد فراهم می‌کند، طراحی و اجرا کنند. انجام کارهایی مانند تهیه کتاب‌های داستان، خاطره، حکایت، بازگویی قصه‌های جالب و خواندنی، شعر، دعاها و زیارتنامه‌های مرتبط با موضوع مسجد و نماز جماعت می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد. اگر این کتاب‌ها همراه با تصاویر و عکس‌های زیبا و در عین حال مرتبط با موضوع باشد، از اثربخشی بیشتری برخوردار خواهد بود.

۱-۵-۲۲. مغلوب احساسات نشدن در تربیت

در تربیت و پرورش فرزندان برای انجام فرایض دینی، «اجازه ندهید که عواطف در خارج از مرزهای مشروع و معقول سیر کند و عنان اختیار به دست احساسات سپرده شود؛ چراکه شما تبدیل به فردی احساساتی خواهید شد. غلبه احساسات سبب محرومیت از تفکر منطقی می‌شود و این امر در افکار و قضاوت‌ها به شدت اثر می‌گذارد و در نهایت نتایج مطلوبی در پی نخواهد داشت»^۱.

۱-۵-۲۳. خانواده و مسجد، مکمل یکدیگر

خانواده‌ها و مساجد می‌توانند نهادهای مکمل یکدیگر باشند؛ چراکه اگر خانه محل تجلی ارزش‌های دینی باشد، مسجد رونق پیدا می‌کند و اگر مساجد در جذب و تربیت افراد موفق باشند، خانواده سلامت و قداست خود را حفظ خواهد کرد؛ بنابراین هم والدین و هم مساجد، باید برای ارتباط منظم با یکدیگر برنامه‌های

۱. دونالد، ای‌گریدانوس، مراقبت از نوجوانان، ص ۲۷.

مناسبی را طراحی و اجرا کنند.

۱-۵-۲۴. تثبیت اصول و مبانی تربیت دینی و مهارت‌های اجتماعی در خانواده

بایسته است والدین «اصول و مبانی تربیت دینی و مهارت‌های اجتماعی-دینی را در خانواده شکل دهند. اگر این امر ضروری صورت نپذیرد، بسیار بعید است که در دوره‌های بعدی و به هنگام حضور جدی در بطن اجتماع، بتوانند این مهم را انجام دهند. یکی از مهم‌ترین موارد این مهارت‌های اجتماعی-دینی، پدیده مسجد‌روی و استقبال از اماکن متبر که است»^۱.

۱-۵-۲۵. تشویق فرزندان جوان به عضویت در کتابخانه مسجد

والدین تلاش کنند با هدف ترغیب فرزندان جوان خود به حضور در مساجد، ضمن عضو کردن آنان در کتابخانه مسجد، آن‌ها را به استفاده از سالن مطالعه آن ترغیب کنند. اگرچه ممکن است به دلیل مهیا بودن شرایط خانه، نیازی به عضویت در کتابخانه مسجد و استفاده از سالن مطالعه آن احساس نشود، انجام این کار می‌تواند در آنس بیشتر جوانان با مسجد بسیار مفید و مؤثر باشد.

۱-۵-۲۶. انتخاب بهترین مسجد برای جوانان

والدین در صورتی که مسجد محل را به هر دلیلی (ظاهری، بهداشت، مدیریت)، مناسب تشخیص ندهند، شایسته است فرزندان جوان خود را به مساجد و زیارتگاه‌هایی رهنمون سازند که دارای جاذبه بیشتری (از نظر نمای ظاهری، بهداشت و معماری) هستند تا دلزدگی از مسجد محل، مانع حضور آن‌ها در دیگر مساجد و شرکت در نماز جماعت نشود.

۱-۵-۲۷. همدلی والدین در تشویق جوانان به حضور در مسجد

هماهنگی والدین در ترغیب و تشویق فرزندان جوان به حضور در مسجد بسیار مؤثر

۱. اکبر رهنما، مسجد نقطه وصل، ص ۲۰۶.

است. بعضاً مشاهده می‌شود که جوان با تشویق پدر مایل به عزیمت به مسجد است، ولی با مخالفت مادر مواجه می‌شود و یا بالعکس که این امر در شخصیت و هویت دینی جوان، تأثیر منفی خواهد گذاشت.

۱-۵-۲۸. داشتن نگاه ویژه به مسائل ریز دینی

برای تقویت اراده فرزندان جوان در انجام مناسب و مطلوب امور دینی و مناسک عبادی، توجه آن‌ها را به مسائل ریز و کوچک مرتبط به این امور بیشتر معطوف نمایید. داشتن نگاه ویژه به این مسائل به ظاهر ریز، در نهایت زمینه تقویت اراده و مقاومت و پایداری فرزندان جوان را در انجام امور مهم‌تر مهیا می‌سازد.

۱-۵-۲۹. بازگویی پیامدهای دوری از مسجد

والدین می‌توانند جهت ایجاد دافعه از افراد فاسد و منحرف در ذهن جوانان و ایجاد جاذبه برای آنان به سوی مساجد و معارف دینی، علت انحراف این افراد را دوری از مسجد و عبادت معرفی کنند. (چه بسا چنین چیزی در سطح جامعه دارای واقعیت نیز هست).

۱-۵-۳۰. آموزش صحیح و اصولی تربیت دینی جوانان به والدین

بایسته است والدین قبل از اینکه در موضع امر کردن به فرزندان به انجام فرایض دینی قرار گیرند، راه‌های اصولی و صحیح تربیت دینی فرزندان را به شکلی علمی و هدفمند آموزش ببینند تا درک صحیحی از عبادت و مفاهیم دینی داشته باشند و بتوانند آن را به صورت درست به جوانان انتقال دهند.

۱-۵-۳۱. ترغیب فرزندان جوانان به انجام کار گروهی در مسجد

ترغیب فرزندان جوان به انجام کارهای گروهی در مساجد، می‌تواند نوعی تمرین زندگی اجتماعی برای آنان باشد و به شکلی صحیح و هدفمند منجر به افزایش اجتماع‌پذیری در آنان شود. فعالیت‌هایی مانند تهیه نشریه دیواری مساجد، گروه

سرود، گروه نمازگزاران، گروه تئاتر از این قبیل اند.

۱-۵-۳۲. استفاده از عوامل انگیزشی در ترغیب فرزندان جوان

«والدین باید به عوامل انگیزشی بیشتر توجه نمایند. فرزندان جوان را نسبت به ثواب و پاداش و حسنات خواندن نماز جماعت و نیز نماز در مسجد که دارای چندین برابر ثواب و پاداش اقامه در خانه است، آگاه سازند. در این خصوص مناسب است از آیات و روایات ائمه (علیهم السلام) بهره جویند»^۱.

۱-۵-۳۳. اصلاح اشتباهات نماز فرزندان جوان به شیوه صحیح

والدین بهتر است از طرح اشتباهات نوجوانان و جوانانی که تازه شروع به خواندن نماز کرده‌اند، پرهیزند و با تسامح با اشتباهات آن‌ها برخورد کنند و با الگودهی در انجام صحیح نماز و تعلیم غیرمستقیم، سبب تغییر و اصلاح رفتار نوجوانان و جوانان خود شوند.

۱-۵-۳۴. تهیه سوغات برای فرزندان در سفرهای زیارتی

شایسته است که والدین در «سفرهای زیارتی-تفریحی نسبت به خواسته‌های فرزندان جوانشان توجه ویژه داشته، لوازم خریداری شده مرتبط با موضوع زیارتگاه و یا مسجد و نماز را در اتاق او قرار دهند»^۲ تا رؤیت مستمر آن تداعی کننده خاطرات معنوی باشد.

۱-۵-۳۵. استفاده از کلمات و جملات اثربخش در حضور فرزندان جوان

ضروری است هنگام صحبت و یا نصیحت، به خصوص در مواقعی که در ارتباط با موضوع نماز و عبادت و انجام فرایض دینی است، از کلمات و جملاتی بهره گیرند که

۱. پیامبر مکرّم اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرماید: «(ریاضُ الجنّة المساجد) مساجد باغ‌های بهشت‌اند. ایشان در روایتی دیگر نیز می فرمایند: «

مَنْ أَلْفَ الْمَسْجِدَ أَلْفَهُ اللَّهُ تَعَالَى» هر کس با مسجد انس بگیرد، خدای تعالی با او انس می گیرد.

۲. خسرو کی منش و ام کلثوم باقری، ۳۱۳ روش توسعه و ترویج نماز، ص ۴۸.

دارای بار عاطفی روحی و روانی مثبت باشد تا اثربخشی بیشتر و عمیق تری داشته باشد.

۱-۵-۳۶. رعایت حقوق فرزندان جوان در انتخاب نگرش‌های مذهبی

والدین لازم است ضمن «عمل به موازین دینی و ارائه الگو به فرزندان جوان، از همان سال‌های کودکی و نوجوانی به آنان فرصت اندیشیدن و آزادی انتخاب را بدهند و باروش‌های همراه با احترام به نگرش آن‌ها، با آنان برخورد شایسته‌ای داشته باشند»^۱.

۱-۵-۳۷. رفع عوامل منفی و حساسیت‌زا درباره مسجد

والدین باید سعی کنند عوامل منفی و حساسیت‌برانگیزی که زمینه‌گریز فرزندان جوانشان از مسجد و حضور نیافتن در آن‌ها را فراهم می‌کنند، شناسایی کنند و برای برطرف کردن آن‌ها اقدام کنند.

۱-۵-۳۸. دعوت از دوستان مسجدی جوان به منزل

چه خوب است در مراسمی که برای فرزندان جوان ترتیب داده می‌شود، مانند جشن تولد، جشن تکلیف، جشن فارغ‌التحصیلی، سعی شود بیشتر از دوستان مسجدی او دعوت به عمل آید یا حداقل بیشترین دوستان دعوت شده او، از میان نمازگزاران مسجدی باشند.

۱-۵-۳۹. تشویق فرزندان جوان به اقامه نماز حاجت برای رفع گرفتاری

می‌توان فرزندان جوان را ترغیب کرد تا هر وقت مشکلی برای آنان پیش بیاید، با توجه به آموزه‌های دینی و تأکید پیشوایان اسلام، به ادای دو رکعت نماز جهت گشایش کار یا رفع مشکل، در منزل و یا مسجد اقدام نمایند؛ البته در کنار اقامه نماز حاجت، تلاش و کوشش نیز باید انجام شود. این یک اصل مهم است که همواره

۱. فاطمه امیری‌نژاد، «بررسی راه‌های تثبیت...»، روزنامه کیهان، ش ۱۸۶۶۷.

باید مدنظر قرار داد که موفقیت از آن کسی است که علاوه بر توکل و یاری خواستن از خداوند، به اندازه کافی سعی و تلاش کند.

۱-۵-۴۰. مصافحه فرزندان جوان با امام جماعت بعد از نماز

با توجه به اینکه امام جماعت بالاترین مقام را در مسجد دارد، بایسته است که والدین زمینه ارتباط دوستانه فرزندان جوان با امام جماعت را فراهم نمایند، هر چند این ارتباط در حد یک مصافحه بعد از اقامه نماز جماعت باشد.

۱-۵-۴۱. برنامه‌ریزی اوقات فراغت فرزندان جوان به سمت مسائل مذهبی

والدین در برنامه‌ریزی دینی برای جوانان سعی کنند آن‌ها را در اوقات فراغت به سمت فعالیت‌هایی هدایت کنند که هوش و فکرشان را به سمت مسائل دینی و مناسک مذهبی سوق دهد و به پرورش عناصر مذکور کمک نماید.

۱-۵-۴۲. گنجاندن بازدید از مساجد و اماکن مذهبی در سفرهای زیارتی

والدین سعی کنند در گردش و سفرهای تفریحی و زیارتی، حتماً بازدید از یک مسجد تاریخی و یا مکان مذهبی را که مشهور و معروف و دارای برجستگی خاصی است، در برنامه‌ها بگنجانند.

۱-۵-۴۳. ترغیب کودکان و تقویت و بسط دامنه آموزه‌های دینی در آنها از کودکی تا

جوانی

لازم است والدین از همان اوان کودکی به صورت حساب شده، به ترغیب فرزندان به انجام فرایض دینی اقدام نمایند و در مراحل بالاتر، به خصوص مرحله جوانی، به تقویت و بسط دامنه آموزه‌های دینی در آنان بپردازند.

۱-۵-۴۴. تهیه نشریات با محتوای دینی برای فرزندان جوان

والدین می‌توانند متناسب با درخواست فرزندان، به تهیه کتاب، مجله، روزنامه و

حتی‌المقدور کتاب یا مجلاتی که دارای محتوای دینی هستند و به امر مسجد و نماز می‌پردازند، اقدام کنند.

۱-۵-۴۵. ترغیب فرزندان به شرکت در کلاس‌های واحد فرهنگی مسجد والدین باید فرزندان‌شان را به شرکت در کلاس‌هایی که از سوی مساجد در زمینه‌های مختلف آموزشی، تقویتی، مذهبی، فرهنگی، هنری برگزار می‌شود، تشویق و ترغیب کنند.

۱-۵-۴۶. اصلاح الگوی رفتاری در فرزندان جوان والدین باید با تغییر و اصلاح رفتار و اندیشه خود (انگاره‌های شناختی خود)، الگوی درست رفتار کردن و درست اندیشیدن را به فرزندان جوان خود آموزش دهند.

۱-۵-۴۷. برپایی نماز به صورت جماعت در منزل یکی از راه‌های عادت دادن فرزندان جوان به اقامه نماز جماعت، برپایی نماز در خانه به صورت جماعت است که این امر می‌تواند عادت به خواندن نماز به جماعت را در فرزندان نهادینه کند.

۱-۵-۴۸. انتخاب افراد فعال و موفق مسجدی به عنوان الگو والدین سعی نمایند افراد فعال و موفق مسجدی را به عنوان الگو برای فرزندان جوان خود برگزینند و یکی از علت‌های موفقیت آنان را حضور مستمر در مسجد بیان نمایند.

۱-۵-۴۹. خواندن «نماز مسافر» در مسجد هنگام سفر والدین می‌توانند در هنگام مسافرت برای گردش، تفریح و یا زیارت، به گونه‌ای برنامه‌ریزی نمایند که نماز بین‌راهی را حتماً به جماعت در مسجدی مناسب اقامه کنند.

۱-۵-۵۰. موافقت والدین با حضور فرزندان جوان در فعالیت‌های مسجد والدین می‌توانند حضور فرزندان جوان را در برنامه‌های دینی، فرهنگی و فوق برنامه و همچنین فعالیت‌های حاشیه‌ای مسجد تسهیل کنند.

۱-۵-۵۱. ایجاد عشق و علاقه و حس تعاون بین اعضای خانواده ایجاد یک حس روحانی و افزایش علاقه و احترام و محبت و همچنین ایجاد حس همکاری بین اعضای خانواده، از عوامل مهم جذب فرزندان جوان به انجام فرایض دینی است.

۲. افراد سببی خانواده (خویشان و اقوام)

نمی‌توان نقش خویشان و فامیل‌های سببی نزدیک، به خصوص در دوران کودکی و خردسالی تا مرحله جوانی، را در شکل‌گیری علاقه‌ها و عادت‌های فرد نادیده گرفت. در سنین پایین، فرزندان بعد از اعضای اصلی خانواده، بیشترین ارتباط را با خویشان و نزدیکان دارند. در رفت‌وآمدهای فامیلی، اصولاً اقوام هم‌کفو، به مصداق مثل معروف «کبوتر با کبوتر، باز با باز»، با هم بیشتر مراوده دارند؛ به طوری که خانواده‌های مذهبی و سنتی ارتباط بیشتری با هم دارند و فرزندان در این نشست‌های فامیلی از یکدیگر و والدین تأثیر می‌پذیرند. برعکس این حالت نیز وجود دارد؛ خانواده‌هایی که از یک سنخ نیستند و گرایش‌های مذهبی ندارند و مواردی از اعمال خلاف شرع و عرف و معاشرت‌های نامشروع و ضداخلاقی (خصوصاً در میان دو جنس مخالف) در این نشست‌های فامیلی وجود دارد، بی‌شک در رفتار و کردار ظاهری فرزندان تأثیر منفی می‌گذارد و مانع از جذب نوجوانان و جوانان به مکان‌های مذهبی و مساجد می‌شود.

۳. معاشرت اجتماعی

یکی از نکاتی که خانواده‌ها باید بدان توجه خاص مبذول نمایند، بروز تغییرات فردی (فیزیولوژیک، عاطفی، شخصیتی، خلقی، مذهبی) در جوانان است که توجه به این دگرگونی‌ها در مراحل رشد فرزند، زمینه رشد سالم و بهنجار او را فراهم

می‌کند و بی‌توجهی به آن‌ها موجب شکل‌گیری بحران‌ها و ناهنجاری‌های مختلف فردی و اجتماعی می‌شود. اگر فرزندان در دوران رشد و تکامل خود دارای رشد اجتماعی مناسب نباشند و انزوای طلبی و دوری از دیگران را ترجیح دهند، مسلماً از حضور در مجالس و مراسم مذهبی نیز گریزان خواهند بود و از شرکت در نماز جماعت که یک فعالیت جمعی است، پرهیز می‌کنند. از سوی دیگر، جوانانی که اهل معاشرت اجتماعی باشند و در دامن خانواده به حضور در جمع تشویق شده باشند، طبیعتاً در نماز جماعت نیز شرکت خواهند کرد؛ بنابراین می‌توان گفت خانواده نقش مهمی در جمع‌آوری بارآمدن جوان دارد و این امر به باروری اعتقادات اسلامی آن‌ها نیز کمک خواهد کرد.

ب) نقش نهادهای فرهنگی

نماز و مسجد در پرورش روح و روان جوانان نقش مهمی ایفا می‌کنند؛ برای رسیدن به علو درجات روحی و روانی جوانان، ابتدا والدین و در کنار آن‌ها نهادهای فرهنگی می‌توانند آنها را به نماز جماعت و مسجد سوق دهند. بر اساس اهمیت نقش نهادهای فرهنگی در گرایش خانواده‌ها و به تبع آن‌ها جوانان به نماز جماعت و مسجد، بایسته است که در این بخش از بحث، به نقش سیاست‌های پنج نهاد مهم تربیتی در نظام جمهوری اسلامی ایران اشاره کنیم که عبارت‌اند از: ۱. وزارت آموزش و پرورش؛ ۲. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ ۳. سازمان صدا و سیما؛ ۴. حوزه‌های علمیه؛ ۵. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

۱. نقش وزارت آموزش و پرورش

«آموزش و پرورش از جمله نهادهای بسیار مهم در زمینه ایجاد و نهادینه نمودن نقش‌های تربیتی نماز و مسجد در بین کودکان، نوجوانان و جوانان است؛ بنابراین ضروری است که به تربیت و آماده‌سازی این قشر عظیم در راستای فرهنگ اسلامی بپردازد. شایسته است این امر با هدف راهبردی، در برنامه‌های این وزارتخانه در نظر گرفته و اجرایی شود. از جمله مواردی که می‌بایست در وزارت آموزش و پرورش

به آن توجه شود، بدین شرح است:

۱-۱. آموزش خانواده

خانواده سهم اصلی و مهمی را در تربیت فرزندان جوان به عهده دارد و با توجه به پیوند و ارتباط اولیا و مربیان، خانواده‌ها می‌توانند کمک بزرگی در عملیاتی کردن برنامه‌های آموزش و پرورش در زمینه گسترش نماز جماعت و ارتباط با مسجد داشته باشند.

۱-۱-۱. تعلیم خانواده‌ها جهت تربیت فرزندان بر مدار نماز و مسجد

- در همین راستا می‌توان به راهکارهای زیر اشاره کرد:
- برگزاری جلسات آشنایی با نماز و مفاهیم آن در مدارس؛
- تشویق فرزندان جوان با هدایای حاوی مطالب نماز جماعت مانند کتاب، لوح فشرده و برچسب‌های تشویق و لوازم التحریر؛
- ایجاد عادات خوب در فرزندان از جمله شرکت در نماز جماعت مدارس و مساجد.

۱-۱-۲. آموزش فرزندان، به‌خصوص فرزند جوان در جمع‌های فامیلی و دوستانه

جمع‌ها و دیدارهای فامیلی می‌تواند محفل مناسبی برای آموزش ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی مانند حضور در نماز جماعت و مسجد باشد. اقوام و خویشان می‌توانند به هر بهانه‌ای به دور از هر گونه حب و بغض دور هم جمع شده و به جای صحبت‌های لغو و یا غیبت از دیگر اعضای فامیل، با برگزاری جلسات با نشاطِ گفت‌وگو، خصوصاً محافل فرهنگی و اخلاقی، این صفات نیکورادر فرزندان جوان خود پرورش دهند. خانواده‌ها می‌توانند در محافل و مجالس میهمانی‌هایشان مقرر کنند که مثلاً هفته‌ای یک بار به صورت دوره‌ای به دعوت هر یک از فامیل و دوستان، جلسات بررسی و ارزیابی نماز جماعت و آثار آن را برگزار نمایند. فایده این جلسات این است که علاوه بر دید و بازدید و انجام سنت پسندیده صلّه رحم، مجموعه مفیدی از مطالب اخلاقی و فرهنگی را هم خود و هم فرزندان جوانشان می‌آموزند.

۲-۱. تهیه کتابخانه با کتاب‌هایی در خصوص نماز جماعت و مسجد

بهتر است کتاب‌های تهیه شده با توجه به مقاطع سنی فرزندان جوان به منظور بالا بردن فرهنگ کتابخوانی در نظر گرفته شوند.^۱

۲. نقش مدرسه

مدارس در جذب جوانان به مساجد تأثیر زیادی دارند و در واقع نقش پل ارتباطی با مساجد را ایفا می‌کنند. به هر میزان در مدارس به موضوع نماز جماعت و نمازخانه‌ها پرداخته شود، میزان رویکرد دانش‌آموزان به مساجد بیشتر خواهد بود. در مدارس می‌توان فرهنگ نماز جماعت را نهادینه کرد. با نهادینه‌سازی این سنت، آینده نوجوانان و جوانان و استمرار حضور آنها در مساجد بیمه خواهد شد. آشناسازی دانش‌آموزان با نمازخانه‌های مدارس که در مقایسه با مساجد، دارای آداب و احکام کمتری در ورود، حضور و خروج هستند، می‌تواند جوانان را برای ورود به عرصه‌های عبادی و مکان‌های مقدس و الهی مهیا نماید.

قبل از پرداختن به چگونگی و نحوه حضور دانش‌آموزان در مساجد و اقامه نماز جماعت، باید نکاتی را ملحوظ داشت: «در برنامه‌ریزی آموزش اقامه نماز جماعت در مدارس باید سه نیاز مهم آنان توجه داشت:

- الف) نیاز به راهنمایی و رهبری سالم دینی و تشخیص حقایق از موهومات؛
- ب) نیاز به درک ضرورت قبول مسئولیت؛
- ج) مسئله دین و اخلاق».^۲

در جذب جوانان به مسجد و نماز جماعت، روش‌هایی که مدارس می‌توانند اعمال و اجرا نمایند، به شرح زیر است:

۲-۱. ایجاد و تقویت روحیه پرسشگری و برنامه‌ریزی هدفمند در کلیه مبانی نظری

یکی از روش‌هایی که در نظام آموزشی کشورهای پیشرفته مورد توجه قرار می‌گیرد و در واقع از اهداف راهبردی آنان در مدارس محسوب می‌شود، ایجاد و تقویت روحیه

۱. مسجد و خانواده (نقش نهادهای فرهنگی در گرایش خانواده‌ها به نماز و مسجد)، ج ۲، ص ۳۴۸-۳۴۹.

۲. رک: نتایج بیش از ۶۰ طرح تحقیقاتی از واحد تحقیق ستاد مرکزی اقامه نماز کشور.

پرسشگری و برنامه‌ریزی هدفمند در کلیه مبانی نظری است. با توجه به اینکه جامعه ما جامعه‌ای دین‌مدار است و اعتقادات مردم، به‌ویژه نسل جوان، در معرض هجوم اندیشه‌های غلط و شبهات مختلف قرار دارد، ضروری است مدیران مدارس سازوکاری را اتخاذ نمایند که در وهله اول فضای پرسشگری در مبانی اعتقادی و عبادی دانش‌آموزان را فراهم کند و در وهله بعدی راهکارهای مناسب جهت ارائه پاسخ به پرسشهای به وجود آمده را فراهم سازد تا در آینده چنین شبهاتی در هویت دینی و شخصیت درونی آن‌ها اثر منفی نگذارد. طرح سؤال در این خصوص نیز می‌تواند ثمربخش واقع شود. سؤالاتی چون:

- الف) چرا دین اسلام برترین ادیان است؟
- ب) عبادت در بهداشت روانی چه نقشی دارد؟
- ج) فلسفه حجاب و مصونیت فرد استفاده کننده در چیست؟
- د) چرا نماز می‌خوانیم؟

۲-۲. حضور یافتن همه عوامل مدرسه در نماز جماعت

بعضاً مشاهده می‌شود در بعضی از مدارس، مدیران و کارکنان مدرسه در نماز جماعت شرکت نمی‌کنند و در برخی مواقع تنها کسی که از مسئولان مدرسه در نماز جماعت شرکت می‌کند، معلم پرورشی یا تربیتی است. این امر می‌تواند نتایج نامطلوبی داشته باشد؛ زیرا حضور تنهای معلم پرورشی، در ذهن دانش‌آموزان نوعی انجام وظیفه توسط ایشان تلقی خواهد شد و شرکت نکردن دیگر کارکنان و مسئولان، نوعی بی‌توجهی به نماز جماعت و جدی نبودن آن را تداعی خواهد کرد. میزان تأثیری که این مهم می‌تواند در جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت بگذارد، بسیار چشمگیر و قابل توجه است؛ به عبارت دیگر «اقامه نماز جماعت و شرکت جستن در مراسم مختلف توسط عوامل مدرسه (مدیر، معاونان، مربی و معلمان) بسیار اهمیت دارد. این اهمیت زمانی بیشتر خواهد شد که آن‌ها سعی کنند با دانش‌آموزان رابطه‌ای ملموس، صمیمی و دوستانه‌تر برقرار کنند و آنان را در این امر واجب و مهم

تشویق و راهنمایی نمایند»^۱.

۲-۳. ارائه راهکارهای عملی و ایجاد انگیزه و شوق

از علل موفقیت جذب جوانان در هر طرح و برنامه فرهنگی و مذهبی، ارائه راهکارهای عملی، ایجاد انگیزه و شوق و نیز زمینه‌سازی جهت ترغیب و تشویق در خور توجه آنان است. دانش‌آموزان با توجه به قرار گرفتن در مقطع سنی جوانی، از این قاعده مستثنا نیستند و حتی بیش از سایر گروه‌های سنی از این امر تأثیر می‌پذیرند. تهیه دستورالعمل جامع از سوی وزارت آموزش و پرورش جهت ایجاد نگاه ویژه به این موضوع می‌تواند در درازمدت تأثیر مطلوبی ایجاد نماید. نوع امتیاز در نظر گرفته شده نباید به گونه‌ای باشد که در دانش‌آموزان توهم سود و پاداش مادی برای انجام عمل عبادی را ایجاد نماید؛ بلکه باید به صورت غیرمستقیم در تمامی برنامه‌ها، نگاه اولویت در تقدّم و تأخّر حضور مستمر و فعال در مناسک عبادی و نیز مساجد گنجانیده شود. این مهم می‌تواند حتی در رفتار دانش‌آموزان نیز تأثیرات لازم را بگذارد؛ مثلاً دادن امتیازهایی به دانش‌آموزانی که به‌طور مستمر در نماز جماعت شرکت می‌کنند؛ مانند شرکت رایگان در کلاس تقویتی مدرسه، اولویت در اعزام دانش‌آموزان به اردوها و سفرهای تفریحی و علمی و زیارتی)

۲-۴. تشکیل کلاس‌های احکام مخصوص اولیا توسط انجمن اولیا و مربیان

فعال شدن انجمن اولیا و مربیان و انجام یک برنامه‌ریزی صحیح و مدوّن و فراخواندن اولیا برای شرکت در کلاس‌های احکام و اعتقادات، می‌تواند به‌طور مؤثر در تعیین رفتار مذهبی اولیا نقش ایفا کند. تشکیل کلاس‌های آموزش خانواده، به‌عنوان یک تجربه مفید و موفق می‌تواند مورد توجه برنامه‌ریزان واقع شود. معمولاً خانواده‌ها علاقه‌مند به شرکت در این گونه کلاس‌های آموزشی هستند. نکته حائز اهمیت در این میان مهارت افراد آموزش‌دهنده و ارائه آموزش‌های مورد تأکید است؛ زیرا اگر تعلیم‌دهنده احاطه کافی بر موضوع مورد بحث نداشته باشد، قطعاً به تشکیل

۱. همان، ص ۹.

چنین کلاس‌هایی در آینده خلل جدی وارد خواهد شد. همچنین طرح ساده و به زبان عامیانه احکام و مسائل اعتقادی نیز عامل ترویج حضور در نمازهای جماعت و انجام فرایض است.

۲-۵. استفاده از دانش آموزان ممتاز و فعال در امور مربوط به نمازخانه

معمولاً در مدارس دانش‌آموزانی هستند که از نظر علمی، اخلاقی یا شخصیتی دارای امتیازات ویژه‌ای هستند. این افراد باید الگوی دیگر دانش‌آموزان قرار می‌گیرند. برخورداری از برجستگی خاص، طبیعتاً گروه دیگری از دانش‌آموزان را پیرو آنها خواهد کرد. برای این کار مدیران مدارس سعی کنند، این افراد ممتاز را در قالب یک گروه فعال و ویژه درگیر فعالیت‌های مذهبی مسجد کنند، آنان را در امر برگزاری نماز جماعت مدرسه مشارکت دهند و مسئولیت امور نمازخانه و ارتباط با مسجد را به آنان واگذار نمایند. حضور آنان در این نوع فعالیت‌ها جذب دیگر دانش‌آموزان را به همراه خواهد داشت.

۲-۶. استفاده از افراد محبوب در مدارس برای برپایی نماز

از دیگر عوامل مؤثر و مهم در جذب دانش‌آموزان، متولیان امر برگزاری نماز جماعت و نیز مسئولان نمازخانه‌ها و مساجد در سطح مدارس کشور هستند. خلق و خوی مجریان اقامه نماز و مهارت اجتماعی آنان در برقراری ارتباط با نمازگزاران، به‌ویژه جوانان در مدارس، فوق‌العاده حساس و مهم است؛ بنابراین انتخاب افرادی به‌عنوان مجریان اقامه نماز در مدرسه که از لحاظ ظاهری، اخلاقی، درسی و رفتاری مورد علاقه دانش‌آموزان باشند، توصیه می‌شود.

۲-۷. اهمیت دادن به تبلیغات بصری در مدارس

استفاده از تابلوهای زیبای حاوی عکس و طرح و تصاویری از مسجدهای مشهور جهان اسلام که از نظر مذهبی، تاریخی یا اعتقادی ارزش و اهمیت ویژه‌ای در بین مسلمانان برخوردار باشند و نصب آنها در مکان‌های مناسب مدرسه می‌تواند تبلیغ بصری خوبی برای ترویج فرهنگ نماز جماعت و مسجدروی باشد. همچنین

می‌توان از پوستر، پلاکارد، آویز و دیوارنویسی حاوی مطالب و اشعار زیبایی که احساس برانگیز باشند و فریضه نماز جماعت را به شکل خوشایندی نشان دهند، استفاده کرد تا احساس زیبا و مطلوبی از نماز جماعت به دانش‌آموزان منتقل شود.

۲-۸. فراهم ساختن بسترهای لازم جهت آشنایی دانش‌آموزان با مبانی دینی

مدیران مدارس شایسته است، بسترهای لازم را برای آشناسازی دانش‌آموزان با مبانی دینی فراهم سازند. مسئولان مدارس با مشارکت دانش‌آموزان، افرادی را که در تاریخ به پای‌بندی به نماز جماعت شهرت داشته‌اند، با استفاده از تابلوی مدرسه معرفی کنند و پس از تعیین زمان مناسب، مسابقه‌ای را با موضوع اطلاعات داده‌شده برگزار کنند. مسئولان مدرسه همچنین می‌توانند کتاب‌های مناسبی را در این زمینه برای مسابقه کتابخوانی معرفی کنند تا بدین وسیله دانش‌آموزان با این عمل عبادی آشنا شوند و زمینه برای تربیت و تزکیه آن‌ها فراهم شود.

۲-۹. برپایی سخنرانی در مناسبت‌ها با حضور امام جماعت مسجد

دعوت از امام جماعت مسجد همجوار مدرسه، برای ایراد سخنرانی در مناسبت‌های مختلف، به خصوص ایام میلاد و برگزاری جشن‌های اسلامی و ملی، یکی از راه‌هایی است که می‌تواند زمینه آشنایی و انس بین دانش‌آموزان و مدیر مسجد (امام جماعت) را فراهم سازد. اگر امامان جماعت مساجد با برنامه‌ریزی دقیق و ارائه سخنرانی پر محتوا، هدفمند و جهت‌دار و با آمادگی کامل در این جلسات حضور پیدا کنند و از نظر ظاهری با چهره‌ای خندان، آراسته و پاکیزه در مراسم شرکت نمایند، زمینه استمرار این ارتباط بیشتر فراهم خواهد شد.

۲-۱۰. بالا بردن شناخت و آگاهی دانش‌آموزان درباره فرایض دینی

شناخت و آگاهی لازم دانش‌آموزان درباره نماز جماعت و مسجد بسیار مهم است. چه بساعت اصلی بسیاری از بی‌ رغبتی‌های جوانان به نماز، نداشتن آگاهی و شناخت کافی از این فریضه الهی باشد؛ بنابراین خانواده در درجه نخست و مربیان و معلمان مدارس در درجه بعدی باید سعی کنند که در فرصت‌هایی که به دست می‌آید و با

برنامه‌ریزی دقیق و منظم، آگاهی‌هایی لازم را درباره فرایض دینی به آن‌ها منتقل کنند.

۲-۱۱. حضور استادان دانشگاه و حوزه در مدارس

امروزه یکی از بهترین روش‌های گفت‌وگوروش چهره‌به‌چهره است که در امر نهادینه کردن و فرهنگ‌سازی بسیاری از ارزش‌ها و هنجارها کاربرد بسیار زیادی دارد؛ بنابراین استفاده از این روش تبلیغی با حضور استادان فن آگاه در حوزه دین که در میان دانش‌آموزان جوان دارای حسن شهرت و وجهه‌ای خوب هستند، همراه با پرسش و پاسخ با آنان، می‌تواند در گرایش دانش‌آموزان به مناسک عبادی و مراکز دینی، به خصوص مسجد، بسیار سودمند باشد.

۲-۱۲. استفاده از دانش‌آموزان در ویژه‌برنامه‌های مذهبی مدارس

در مراسم و ویژه‌برنامه‌های مذهبی و ملی که در نمازخانه یا مسجد مدرسه برگزار می‌شود، شایسته است ضمن اینکه کلیه امور اجرایی را به دانش‌آموزان واگذار می‌کنیم و برای هر برنامه اجرایی، متولی آن را از میان کلاس‌ها یا مقاطع تحصیلی معین از دانش‌آموزان انتخاب کنیم. در واقع میزبانی آن برنامه را یک کلاس خاص و یا دانش‌آموزان مقطع معین برعهده گیرند و به تناسب و به صورت دوره‌ای، متولی هر برنامه را تغییر دهیم؛ به طوری که امکان مشارکت کلیه دانش‌آموزان در اجرای مراسم و یا اقامه نماز مهیا گردد.

۲-۱۳. برقراری ارتباط عاطفی مسئولان مدرسه با دانش‌آموزان

برقراری ارتباط عاطفی مدیران، معلمان و والدین با دانش‌آموزان و فرزندان یکی از مهم‌ترین روش‌های جذب جوانان به مساجد محسوب می‌شود. «به هر میزان این ارتباط (توأم با برخورد عقلانی) گسترش یابد، زمینه حضور بانشاط تر و گسترده‌تر آنان به مساجد مهیا می‌شود. فرزندان (به خصوص فرزند جوان) را باید در جوئی از عاطفه، عشق، امید و مسئولیت پروراند تا با عجین شدن عواطف با مسئولیت، با

رغبت خاص به انجام فرایض دینی پیردازد»^۱.

۲-۱۴. استفاده نکردن از ابزار نمره برای جذب دانش‌آموزان به مناسک عبادی

به هیچ وجه از ابزار نمره برای ایجاد علاقه کاذب در دانش‌آموزان، به‌ویژه در مقطع دبیرستان که عمدتاً از قشر جوان هستند، به اقامه نماز جماعت استفاده نشود؛ زیرا ارائه مفاهیم دینی و نیز تبیین جایگاه نماز، اگر با اجبار و اکراه همراه باشد، نه تنها نتایج مثبتی در پی نخواهد داشت، بلکه آثار و تبعات منفی نیز خواهد داشت. نمره در زمره مسائل مادی است؛ در حالی که نماز و عبادت جزو معنویات به حساب می‌آیند. در جذب مخاطبان، به‌ویژه دانش‌آموزان، باید از روش‌های فراتر از عوامل مادی بهره جست.

۲-۱۵. سروسامان دادن به سرویس‌های بهداشتی در مدارس

یکی از دلایل استقبال کم دانش‌آموزان از نمازخانه‌ها و یا مساجد نزدیک به مدارس، نامناسب بودن سرویس بهداشتی و وضوخانه‌های آن‌هاست و همین معضل موجب شده است دانش‌آموزان تمایل کمتری به نماز داشته باشند. به همین دلیل رسیدگی به وضعیت سیستم بهداشتی آن‌ها یکی از ضروریات مهم در ایجاد جاذبه برای مساجد و نمازخانه‌های مدارس است.

۲-۱۶. تشویق و ترغیب دانش‌آموزان پایه‌های بالاتر به مناسک عبادی

جوانانی که در پایه‌های تحصیلی بالاتر هستند، در مقایسه با نوجوانان پایه‌های پایین‌تر از رشد اجتماعی بالاتری برخوردار هستند؛ به بیان دیگر سن و افزایش آن نسبت مستقیمی با تأثیر نماز در رشد اجتماعی دارد. این مهم می‌تواند اولیا و مربیان را به توجه بیشتر به سطوح بالاتر تحصیلی در اقامه نماز جماعت سوق دهد.

۲-۱۷. برگزاری جلسات مشترک میان اولیا و مربیان با امام جماعت مسجد همجوار

مدیران مدارس تلاش کنند طریق انجمن اولیا و مربیان به صورت هفتگی، ماهانه و

۱. محمودرخ‌بخش‌زمین، «روش‌های ترغیب نوجوانان...»، روزنامه همشهری، ش ۲۲۹۱، ص ۲۰.

یا مقطعی جلسات مشترکی را با امام جماعت مسجد همجوار و یا مدیران مساجد برگزار نمایند. تعامل ایجاد شده موجب پیوند مدرسه، خانواده و مسجد خواهد شد و در نهایت به تشویق و ترغیب بیشتر نوجوانان و جوانان به نماز و مسجد خواهد انجامید.

۲-۱۸. توجه ویژه به مسائل آموزشی ارائه شده در مدارس

محیط مدرسه و نوع آموزش‌هایی که در آن ارائه می‌شود، تأثیر زیادی در حضور در مسجد و انجام فرایض دینی از سوی دانش‌آموزان دارد؛ زیرا شخصیت فکری آنان در این محیط شکل می‌گیرد. از آنجاکه زندگی اخلاقی جوان بازتابی از نفوذ و تأثیر محیط آموزشی بر رفتار اوست، هرگونه نقش مثبت و یا منفی و ناسازگارانه محیط، بر رفتار نوجوان و جوان تأثیر خواهد گذاشت.

مدیران مدارس به دبیران و معلمان توصیه کنند که در سر صف، کلاس درس و در میان تدریس از ضرب‌المثل، شعر، حکایت و داستان‌های کوتاه و جذاب که باعث افزایش معارف دینی و انگیزه دانش‌آموزان در انجام اعمال عبادی می‌شود، استفاده کنند. در این خصوص شایسته است از سوی معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش متن‌ها و جزوه‌های حاوی این‌گونه مطالب تهیه شود و در اختیار دبیران و معلمان قرار گیرد.

اگر معلمان علوم پایه (فیزیک، شیمی، ریاضی) در لابه‌لای درس بحثی از خداشناسی و بیان جایگاه عبادات و فرایض دینی، به خصوص نماز، داشته باشند، نتیجه‌بخش خواهد بود. در این نوع درس‌ها استدلال به معنای واقعی کلمه وجود دارد و ذهن نوجوان و جوان آنان را به راحتی می‌پذیرد. ارتباط منطقی این درس‌ها با اصول دین آنان را بهتر قانع می‌کند.

۲-۱۹. ساخت مسجد یا نمازخانه در مدارس

مهم‌ترین مکان برای آشناسازی نسل جوان، خصوصاً دانش‌آموزان با آموزه‌های دینی، مساجد و نمازخانه‌های مدارس است. با توجه به اینکه جامعه ما جامعه‌ای

دینی است، مهم‌ترین و مقدس‌ترین مکان برای عبادت مسجد است. متأسفانه در حال حاضر تعداد بی‌شماری از مدارس مانده‌تنها دارای مساجدِ هرچند کوچک نیستند، حتی از داشتن نمازخانه نیز محروم‌اند.

۲-۲۰. تأمین سلامت روانی و افزایش قدرت زندگی در دانش‌آموزان

از آنجا که اعتقادات دینی با سلامت روانی و قدرت زندگی جوانان رابطه مستقیمی دارد، اگر بخواهیم نوجوانان و جوانان مستندات دینی محکمی داشته باشند، بهترین راه آن است که تلاش کنیم با برداشتن موانع موجود در راه سلامت روانی آنان، به‌خصوص در محیط خانواده و مدارس، زمینه تأمین هرچه بیشتر سلامت روانی آن‌ها را فراهم کنیم.

۲-۲۱. آشناسازی دانش‌آموزان جوان با فرهنگ ایران در دوره اسلامی

مسئولان مدارس، به‌خصوص در مقطع راهنمایی و دبیرستان، باید با تکیه بر دستاوردهایی گذشته ایران، عظمت فرهنگ چندهزارساله ایرانی، به‌ویژه دوره اسلامی، را به جوانان بشناسانند و زندگی و شخصیت و روحیات و اندیشه‌ها و آثار انسان‌های بزرگ تاریخ تمدن و فرهنگ ایران را به آنان معرفی کنند و به این ترتیب برای آن‌ها الگوسازی کنند.

۲-۲۲. معرفی دانش‌آموزان نمازگزار و تأکید بر درجات علمی و اخلاقی آن‌ها

مدیران مدارس به‌نحوی برنامه‌ریزی و اطلاع‌رسانی کنند که موفقیت دانش‌آموزان نمازگزار در مباحث علمی و اخلاقی، متأثر از حضور منظم آن‌ها در انجام فرایض عبادی و حضور در مسجد و نیز تمسک آن‌ها به عبادت و معنویات بیان شود و بر همین اساس علت تنبلی و تکاسل برخی دانش‌آموزان را دوری آنان از مناسک عبادی و معنویات ذکر کنند.

۲-۲۳. استفاده از بهترین مکان مدرسه برای نمازخانه

باید بهترین و زیباترین مکان مدرسه به نمازخانه اختصاص یابد و با تزئین و

رنگ آمیزی مناسب آن، در دانش آموزان نوجوان و جوان برای ورود به این مکان رغبت و تمایل درونی ایجاد شود. جوان در مقطع سنی ای قرار دارد که از حس زیبایی شناسی بالایی برخوردار بوده است؛ به همین دلیل زیبایی مکانی که در آن حضور پیدا می کند، برای او بسیار مهم و تعیین کننده است.

۲-۲۴. برگزاری عیدهای اسلامی و ملی در نمازخانه مدرسه

برگزاری ویژه برنامه های مناسب در ایام و مناسبت های مختلف سال با حضور کلیه دانش آموزان جوان در نمازخانه مدرسه و اجرای مراسم جشن در عیدهای اسلامی و ملی می تواند برای ایجاد پیوند عاطفی بین دانش آموزان با نمازخانه مدرسه مفید باشد. اگر این مراسم در پایان همراه با اقامه نماز جماعت باشد، بسیار مطلوب و در جذب دانش آموزان مؤثرتر خواهد بود.

۲-۲۵. تبیین جایگاه، آثار و نتایج حضور در مساجد

تبیین جایگاه و منزلت مساجد برای دانش آموزان و نیز بیان آثار و نتایج حضور در مساجد، با تمسک به ذکر آیات و روایات به شکلی سودمند و جذاب (به خصوص در مواقعی که فضای لازم برای بیان آن توسط سخنرانان، مدیران، دبیران و مسئولان تربیتی مدرسه وجود دارد)، از دیگر روش های افزایش کمی نمازگزاران است.

۲-۲۶. نظرسنجی و استفاده از نظر دانش آموزان درباره نماز و مسجد

اطلاع از نظر دانش آموزان جوان درباره نماز جماعت و مساجد می تواند عامل تعیین کننده ای در برنامه ریزی و تصمیم گیری جهت ایجاد رغبت و تمایل در آن ها باشد. این امر مستلزم انجام نظرسنجی هدفمند و جامع است. بهره مندی از نتایج حاصل از تحقیقات صورت گرفته نیز می تواند ما را برای رسیدن به این مهم رهنمون سازد.

۲-۲۷. سهیم کردن دانش آموزان در مدیریت و برنامه ریزی اقامه نماز در مدارس

مسئله دیگری که در جذب دانش آموزان بسیار مؤثر است، سهیم کردن جوانان

دانش‌آموز در مدیریت و برنامه‌ریزی اقامه نماز جماعت و فعالیت‌های نمازخانه‌ها و مساجد در سطح مدارس است. بدیهی است ایجاد چنین بستری باعث می‌شود، نوجوانان و جوانان با قبول مسئولیت، بیشتر به مساجد و نمازخانه‌های مدارس روی آورند.

۲-۲۸. تهیه لوازم ضروری و اولیه برپایی نماز در مدارس

حضور دانش‌آموزان در نمازخانه‌ها و مساجد مدارس و برپایی نماز جماعت در آنجا نیازمند امکاناتی است که فراهم کردن آن‌ها بر عهده مدیران مدارس است. لازم است این لوازم ضروری و اولیه فراهم گردد تا شرایط حضور آسوده دانش‌آموزان مهیا شود. مهم‌ترین الزام اولیه و حداقلی برپایی این برنامه، وجود یک نمازخانه مناسب است.

۲-۲۹. فضا سازی لازم برای تبلیغ و اطلاع‌رسانی درباره برنامه‌های عبادی

به دلیل جذابیت خاص مدرسه برای دانش‌آموزان و نیز مدت ساعات حضور نسبتاً زیاد آنان در آنجا، باید فضا سازی لازم را جهت تبلیغ و اطلاع‌رسانی مناسب در خصوص مسجد و نماز جماعت فراهم نمود. این فضا سازی می‌تواند از طریق دیوار نویسی با تصاویر و نوشته‌های جذاب، تهیه پلاکاردهای زیبا و تراکت انجام شود.

۲-۳۰. رسیدگی به وضع نامطلوب نمازخانه‌های مدارس

از نظر امکانات، نمازخانه‌های موجود در مدارس به جز فرش در دیگر موارد (حرارتی، پرودتی، بهداشتی) در حد بسیار محدود و نامطلوب قرار دارند؛ لذا بایسته است که آموزش و پرورش حداقل جهت تهیه امکانات اولیه برای مدارس واجد نمازخانه اقدام کند.

۲-۳۱. ایجاد انس با مسجد در مدرسه

اگر بتوانیم انس با مسجد را در مدرسه برای جوانان ایجاد کنیم، قطعاً ناظر حضور پرشورتر آنان در مساجد خواهیم بود. وجود نمازخانه‌های جذاب در مدرسه با

حضور امام جماعت آشنا با روحیه جوانان و تبلیغات مناسب نقش مهمی را در این زمینه ایفا می‌کند.

۲-۲۲. ضرورت اصلاحات در برنامه‌های دینی آموزش و پرورش

«ضرورت اصلاحات در برنامه‌های دینی آموزش و پرورش در صدر برنامه‌های این نهاد آموزشی قرار دارد تا با تصحیح نگرش خود نسبت به جوانان و نیز عملکرد مربیان و معلمان دینی در مدارس، نظر آنان را نسبت به دین و اعتقادات دینی مساعدتر کنند.»^۱

۲-۲۳. بازدید از مکان‌های تاریخی و مذهبی در سفرهای زیارتی دانش‌آموزی

تشکیل گروه‌های گردشگری و سفرهای زیارتی دانش‌آموزی با هدف بازدید از مکان‌های تاریخی و مذهبی در دستور کار قرار گیرد و در این سفرها بازدید از مساجد تاریخی و مساجدی که به نحوی دارای امتیاز ویژه هستند، مورد توجه واقع شود. طبیعی است که دانش‌آموزان نمازگزار باید جهت حضور در این سفرها در اولویت باشند.

۲-۲۴. استفاده از نظر دانش‌آموزان در برنامه‌ریزی مراسم عبادی و اداره آن‌ها

در چگونگی اداره و برنامه‌ریزی مراسم عبادی و فرهنگی و همچنین اقامه نماز جماعت و نگهداری نمازخانه‌ها و مساجد مدارس، از نظرهای دانش‌آموزان، به‌خصوص کسانی که در مقایسه با دیگران حضور مستمرتر و بیشتری دارند، استفاده شود.

۲-۲۵. نصب عکس نمازگزاران فعال در نمازخانه مدرسه

۲-۲۶. تشویق دانش‌آموزان نمازگزار و فعال در امور اجرایی برنامه‌های نمازخانه

تشویق دانش‌آموزان نمازگزار و فعال در امور اجرایی برنامه‌های مسجد و نمازخانه همراه با دادن هدیه، به‌هنگام مراسم صبحگاهی یا در برنامه‌هایی که همه

۱. فاطمه امیری نژاد، «بررسی راه‌های تثبیت...»، روزنامه کیهان، ش ۱۸۶۶۷، ص ۱۰.

دانش‌آموزان حضور دارند، موجب ترغیب دیگر دانش‌آموزان نیز خواهد شد.

۲-۳۷. تشکیل ستاد اقامه نماز دانش‌آموزی با عضویت جوانان در مدارس

۲-۳۸. برگزاری جشنواره نمازگزاران برتر در مدارس در رشته‌های مختلف هنری و فرهنگی

۲-۳۹. اجرای زنده اذان توسط دانش‌آموزان در مدارس

۲-۴۰. توجه به مقوله‌های هویت دینی و ملی دانش‌آموزان

توجه مدارس باید به هر دو مقوله هویت دینی و هویت ملی جوانان که دو ویژگی مهم و اساسی در شکل‌گیری ساختار شخصیتی جوانان و مایه اصلی دوام و اعتلای کشور است، متمرکز باشد.

۲-۴۱. تجهیز مدارس به کتاب‌های مذهبی و دینی با محوریت نماز و مسجد

تجهیز کتابخانه و مرکز صوتی-تصویری مدرسه به کتاب‌ها و نرم‌افزارها و سی‌دی‌های مذهبی و دینی، به خصوص کتاب‌هایی که با موضوع نماز و جایگاه مسجد نوشته شده است و نیز تهیه فیلم‌های آموزشی با مفاهیم دینی برای استفاده دانش‌آموزان می‌تواند در ترویج فرهنگ نماز و مسجد مؤثر باشد.

۲-۴۲. استفاده از توان انجمن اولیا و مربیان در ترویج فرهنگ نماز و مسجد

۲-۴۳. برگزاری اردوی تفریحی ویژه دانش‌آموزان نمازگزار

۲-۴۴. شناسایی و رفع باورهای غلط دانش‌آموزان در خصوص فرایض دینی

۲-۴۵. استفاده از تشویق‌های غیرمستقیم در امور مذهبی برای دانش‌آموزان

۲-۴۶. برگزاری نمایشگاه آثار مذهبی و دینی شامل کتاب، فیلم، عکس، مجلات

و نشریات و پوستر با موضوع نماز و مسجد در سطح مدارس، به خصوص در مقطع دبیرستان

۳. نقش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

یکی از نهادهای فرهنگی کشور وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی از ادغام وزارتخانه فرهنگ و هنر و برخی از ارگان‌های وزارت علوم و آموزش عالی تأسیس شد. ستاد عالی کانون‌های فرهنگی-هنری مساجد جزء یکی از سازمان‌ها و مراکز تابعه این وزارتخانه است.

۳-۱. وظایف وزارت ارشاد

طبق قانون وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برای پیشبرد اهداف زیر تأسیس شده است:

- ۱. رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوا؛
- ۲. استقلال فرهنگی و مصونیت جامعه از نفوذ فرهنگ‌های بیگانه؛
- ۳. اعتلای آگاهی‌های عمومی در زمینه‌های مختلف و شکوفایی استعدادها و روحیه تحقیق، تتبع و ابتکار در جامعه؛
- ۴. ترویج فرهنگ و هنر اسلامی؛
- ۵. آگاه‌سازی جهانیان از مبانی و مظاهر و اهداف انقلاب اسلامی؛
- ۶. گسترش مناسبات فرهنگی با ملل و اقوام مختلف، به خصوص مسلمانان و مستضعفان جهان؛
- ۷. فراهم آوردن زمینه‌های وحدت میان مسلمانان.

«از جمله اهداف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی رشد فضایل اخلاقی، استقلال فرهنگی و مصونیت جامعه از نفوذ فرهنگ اجانب، اعتلای آگاهی‌های عمومی در زمینه‌های مختلف و از طرف دیگر رواج فرهنگ اسلامی در جامعه است؛ لذا این نهاد به عنوان سرخرگ حیاتی فرهنگ کشور می‌تواند کمک شایانی در تمهید شرایط گسترش نماز جماعت و حضور در مساجد نماید.

۲-۳. راهکارهای پیشنهادی برای وزارت ارشاد

برخی از راهکارهایی که می‌تواند در این راستا طراحی و پیگیری شود از این قرارند:

۱-۲-۳. شناساندن آثار نماز جماعت و حضور در مسجد از طریق:

الف) بهره‌گیری از امکانات سمعی و بصری خصوصاً اینترنت، کتب و نشریات؛

ب) برگزاری گردهمایی‌ها در داخل و خارج از کشور؛

۲-۲-۳. ارسال رایگان کتب و نشریات مربوط به نماز جماعت و مسجد به مراکز

فرهنگی؛

۳-۲-۳. مطالعه و تحقیق در زمینه تبلیغات رسانه‌های جهانی و کشف روش‌های

عملکرد آنان و اتخاذ شیوه مقابله با آنان در جهت پیشگیری از موانع گسترش

نماز جماعت و حضور در مسجد. مصداق بارز این موانع تهاجم فرهنگی است؛ در

همین راستا باید سیاست‌هایی از این دست اتخاذ شود:

■ الف) جلوگیری از ترویج فرهنگ و اندیشه غربی؛ چراکه فرهنگ غربی فرهنگی

است با قدمتی کمتر از حدود یک‌سوم عمر فرهنگ اسلامی که به‌طور جدی

تمامی ابعاد و عرصه‌های فرهنگ اسلامی را به هم‌آورد طلبیده و با استمداد

از زر و زور و تزویر سلطه‌ای بسان کف روی آب بر جهان یافته است. نهادهای

فرهنگی مسلمان باید با طی طریق در همان مسیر مقابله با فرهنگ غرب در

تمامی عرصه‌ها همت گمارند؛

■ ب) نظارت بر ورود و خروج وسایل سمعی و بصری؛

■ ج) نظارت بر آثار هنری مطبوعات و نشریات و کلیه موارد تبلیغی و فرهنگی و

تجاری؛

■ د) نظارت کامل بر فعالیت مطبوعات و نشریات کشور. جایگاه مطبوعات در

جامعه به لحاظ اطلاع‌رسانی، جهت‌دهی و تنویر افکار عمومی از اهمیت

ویژه‌ای برخوردار است. وظیفه این نهاد نسبت به دیگر نهادها خصوصاً در

ترویج اندیشه‌های غرب‌زده و تهاجم فرهنگی خطیر است؛ لذا می‌بایست در

فعالیت‌های خود نهایت دقت را مبذول نماید.

در این راستا وظیفه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چنین است:

- ۱. تمرکز و بررسی اخبار و اطلاعات مربوط به نماز جماعت و مسجد جهت آسیب‌شناسی موضوعی و اتخاذ روش مقابله با آنان؛
- ۲. نظارت بر فعالیت مطبوعات کشور خصوصاً هفته‌نامه‌های اجتماعی برای جلوگیری از ترویج فرهنگ ابتذال و جریان‌های مخالف با فرهنگ نماز و مسجد؛
- ۳. تهیه آمار دقیق از کتاب‌های چاپ‌شده در زمینه نماز و مسجد و دسته‌بندی موضوعی آنان جهت انتشار و ارائه به مؤسسات فرهنگی کشور؛
- ۴. ایجاد و توسعه و حمایت از مؤسساتی که در زمینه فرهنگ نماز جماعت و حضور در مسجد فعالیت می‌کنند و تعیین وظایف و فعالیت‌های آنان؛
- ۵. همکاری با مراکز اسلامی و فرهنگی سایر کشورها خصوصاً کشورهای اسلامی به منظور:

- ۵-۱. اشاعه فرهنگ نماز جماعت و مسجد در سطح جهان اسلام؛
- ۵-۲. اتخاذ تدابیر مشترک در جهت مقابله با آسیب‌های مادی مخالف فرهنگ نماز و مسجد و نحوه مقابله با آن‌ها؛
- ۵-۳. انعقاد قرارداد در زمینه مبادله دستاوردهای نماز جماعت و فعالیت مساجد و همکاری مشترک در انجام طرح‌های مربوط در حوزه‌های هنری، سینمایی، جهانگردی، خبری و مطبوعاتی.
- ۵-۴. ایجاد شبکه جهانی با همکاری سازمان‌های منطقه‌ای اسلامی جهت ترویج فرهنگ نماز جماعت و مسجد؛
- ۶. هر نوع بهره‌برداری از تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی جهت ترویج نماز جماعت و مسجد؛
- ۷. ارائه نشریات و کتاب‌های جذاب و کارشناسی‌شده در زمینه نماز جماعت و حضور در مسجد به صورت رایگان در اماکن دیدنی به مسافران؛
- ۸. تهیه بروشورهایی در خصوص شناخت تأثیر نماز جماعت و حضور در مسجد و آثار چاپ‌شده در این مورد و توزیع آن در تمامی اماکن دیدنی جهت ارائه به مسافران؛
- ۹. تقویت روح تحقیق و تتبع و ابتکار در زمینه‌های نماز و مسجد از طریق:

- ۹-۱. شناسایی محققان نخبه در زمینه نماز جماعت و مسجد و گرامیداشت شخصیت‌های محقق این حوزه جهت تشویق، حمایت و انتشار آثار مربوط به آنان؛
- ۹-۲. حمایت از طرح‌های پژوهشی با موضوع نماز جماعت و مسجد؛
۱۰. در نظر گرفتن فضایی اختصاصی در تمام کتابخانه‌های عمومی کشور در حوزه نماز و مسجد؛
۱۱. نظارت و پیگیری مستمر بر فعالیت‌های مخالف نماز جماعت و مسجد برای جلوگیری از تبعات سوء در جهت گرایش جوانان به این فعالیت‌ها؛
۱۲. چاپ و انتشارات؛
- ۱۲-۱. شناسایی و حمایت از مؤلفان و ناشرانی که به تألیف و چاپ کتاب در زمینه نماز و مسجد اشتغال دارند و اختصاص دادن تسهیلات ویژه‌ای به آن‌ها در نمایشگاه بین‌المللی کتاب و دیگر عرصه‌ها؛
- ۱۲-۲. اختصاص دادن غرفه‌ای به آثار مربوط به نماز و مسجد از ناشران مختلف؛
- ۱۲-۳. حمایت از نویسندگان در زمینه نماز و مسجد جهت چاپ، خرید و توزیع آثار آن‌ها؛
۱۳. حمایت از مؤسسات، کانون‌ها و تولیدکنندگان آثار سمعی و بصری در زمینه نماز و مسجد؛
۱۴. حمایت از همایش‌های ترویجی نماز جماعت و حضور در مسجد؛
۱۵. تحقیق درباره اثرات وسایل ارتباط جمعی و سنجش میزان تأثیر برنامه‌ها و آثار تولیدشده در خصوص نماز جماعت و مسجد در افکار عمومی با همکاری دستگاه‌های مربوطه؛
۱۶. انجام مطالعات و تحقیقات پیرامون فرهنگ عمومی در زمینه نماز جماعت و حضور در مسجد و استفاده از نتایج حاصله در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی در جهت بهبود کیفی و کمی امور محول شده؛
۱۷. تنظیم سیاست‌های کلی در خصوص مطالعات راهبردی نماز و مسجد، خصوصاً آسیب‌ها و آفات و موانع گسترش این فرهنگ و ارائه آن‌ها به نهادهای مختلف»^۱.

۱. معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز، مسجد و خانواده، ج ۲، ص ۳۵۱-۳۵۴.

۴. نقش سازمان صداوسیما

از جمله نهادهای فرهنگی فوق‌العاده فعال در کشور، سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران یا به تعبیر امام‌راحل رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ دانشگاه عمومی کشور است؛ دانشگاهی که به گسترش آگاهی و رشد جامعه در زمینه‌های گوناگون مکتبی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی کمک می‌کند.

در عصر حاضر استفاده از رادیو و تلویزیون در جایگاه دو رسانه ارتباطی سریع و در دسترس، بخش جدایی‌ناپذیری از زندگی مردم و یک ضرورت اجتماعی به حساب می‌آید. این دو رسانه به دلیل جاذبه‌های خاص خود و حضور گسترده‌ای که در زندگی مخاطبان خود دارند، با پیام‌هایی که منتشر می‌سازند می‌توانند ساختار شخصیتی، فکری و رفتاری و حتی بافت فرهنگی و اجتماعی جامعه را تحت تأثیر قرار دهند.

در شرایط کنونی که امپراتوری سلطه‌گر و سلطه‌جوی رسانه‌ای غرب، فرهنگ ملت‌های استقلال‌یافته از سلطه‌های بیگانه و غربی را هدف قرار داده است، سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران باید با آمادگی کامل، پررنگ‌تر از گذشته، نقش فعال خود را در تحکیم هویت ملی و ایرانی، تقویت انسجام فرهنگی و مقابله با امواج مخرب رسانه‌های بیگانه ایفا نماید.

«صداوسیما از با اهمیت‌ترین نهادهای تربیتی کشور است؛ به طوری که عضوی فعال از اعضای خانواده به شمار می‌آید و حضوری دائمی در خانه‌ها دارد. از طرفی چشم و گوش حساس کشور است (ماده ۱۵ قانون خط‌مشی کلی و اصول برنامه‌های صداوسیما، مصوب ۱۳۶۱ مجلس شورای اسلامی) و پل ارتباطی میان دیگر ارگان‌ها و مسئولان کشور با مردم است؛ لذا به نظر می‌رسد مسئولیتی خطیر نسبت به دیگر نهادها بر عهده داشته باشد و بتواند بار بیشتری از این مهم را به دوش کشد. از آنجاکه مسائل خبری و تهیه برنامه‌های تربیتی، آموزشی و تبلیغی از جمله وظایف صداوسیما است، لذا باید در انعکاس اخبار و انتقال فرهنگ نماز جماعت و مسجد به موارد زیر توجه کند:

۴-۱. برنامه‌های اجتماعی

۴-۱-۱. ساخت برنامه‌های مستند مرتبط با آثار نماز جماعت و مسجد؛
۴-۱-۲. تهیه و پخش فیلم‌های سینمایی، پویانمایی مناسب جهت مقاطع سنی مختلف در راستای ترویج فرهنگ نماز جماعت و مسجد.

۴-۲. برنامه‌های آموزشی

بایسته است در زمینه آشنایی خانواده‌ها با تأثیر فرهنگ نماز جماعت و مسجد، برنامه‌هایی را تدارک دید تا آن‌ها بتوانند برای آنس بیشتر فرزندان جوانشان به مسجد و نماز به کار گیرند:

- برنامه‌هایی در خصوص آشنایی تمامی اقشار جامعه با نماز جماعت و مسجد؛
- فیلم‌های انیمیشن در خصوص معرفی آثار نماز جماعت و مسجد؛
- برگزاری مسابقات مربوط به نماز جماعت و حضور در مسجد؛
- تولید و پخش میان برنامه‌های متعدد، متنوع و جذاب مربوط به آثار نماز جماعت و حضور در مسجد جهت پخش در همه شبکه‌های رسانه‌ای.

۴-۳. برنامه‌های تربیتی و اخلاقی

از جمله موانع گسترش فرهنگ نماز جماعت و مسجد، مرگ ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی در جامعه است. سازمان صداوسیما می‌تواند نسبت به تهیه برنامه‌های زیر اقدام نماید:

- ساخت برنامه‌هایی که نتایج نماز جماعت و مسجد را به صورت ترویجی و با شیوه‌ای جذاب برای جوانان انعکاس دهد؛
- ساخت برنامه‌هایی که آثار دنیوی و اخروی نماز جماعت و حضور در مسجد را به نمایش بگذارد؛
- جلوگیری از نمایش فیلم‌های مخالف فرهنگ اسلامی و نماز؛
- برنامه‌هایی در خصوص بررسی آثار نماز جماعت و حضور در مسجد با استفاده از مفاهیم قرآن، نهج البلاغه، صحیفه سجاده و ادعیه و زیارات.

۴-۴. برنامه‌های فرهنگی

نحوه عملکرد و تأثیر روزافزون فرهنگ بیگانه، در زمان ما یکی از عوامل زمینه‌سازی بروز ناهنجاری‌ها و اعمال مخالف با ارزش‌های دینی و اسلامی است که این خود نمونه‌ای از موانع گسترش فرهنگ نماز جماعت و مسجد است. برخی از برنامه‌های پیشنهادی در این خصوص عبارت‌اند از:

ساخت برنامه‌هایی در خصوص آشناسازی مخاطبان، خصوصاً نسل جوان، با فرهنگ غنی اسلامی در زمینه آثار نماز جماعت و حضور در مسجد؛
ساخت فیلم، تئاتر و مستندسازی در خصوص ارتباط تهاجم فرهنگی، نماز جماعت و مسجد»^۱.

۵. نقش حوزه‌های علمیه

حوزه‌های علمیه در تاریخ اسلام و در جامعه دینی ما از جایگاه بسیار والایی برخوردارند و نقشی اساسی و چشمگیر در تولید، توزیع و ترویج علوم اسلامی و دینی دارند. حوزه‌های علمیه، کانون اسلام‌خواهی و مبارزه با استبداد و استکبار، پناهگاه جویندگان معارف اسلامی و احیاگر قرآن و مکتب اسلام هستند. حوزه‌های علمیه دارای ویژگی‌هایی هستند که آن‌ها را از نهادهای مشابه علمی و آموزشی متمایز می‌کند. داشتن جاذبه معنوی، استقلال از مراکز قدرت در زمینه‌های مدیریتی، مالی و آموزشی، رابطه متقابل و صمیمی مردم و حوزه‌های علمیه و اتکای آن‌ها به یکدیگر، حاکمیت طبع بلند، پرهیز از تجمل‌گرایی و اسراف، زهد، قناعت، انعطاف‌پذیری حوزه‌ها در زمینه امکان تحصیل اقشار مختلف، تقارن تعلیم، تعلم و عدم محدودیت زمانی برای تحصیل از ویژگی‌های حوزه‌های علمیه هستند.
اهداف حوزه‌های علمیه به‌طور اجمالی عبارت‌اند از:

- شناخت صحیح دین (تفقه در دین)؛
- ابلاغ صحیح دین؛
- اصلاح‌طلبی در زمین؛

۱. همان، ص ۳۴۹-۳۵۱.

■ عینیت بخشیدن به دین و اجرای احکام دین.

بنابراین طلاب دانش آموخته در حوزه‌های علمیه پاسدار حریم دین هستند و نقش مؤثری در تبلیغ و آموزش علوم اسلامی و دینی در مساجد و مدارس دارند. «روحانیت در نظام اسلامی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و در واقع یکی از عناصر اصلی مولد فرهنگ دینی است. حوزه‌های علمیه و روحانیان به‌عنوان پل ارتباطی دولت و مردم می‌توانند نقش تربیتی مهمی در گسترش فرهنگ نماز جماعت و مسجد ایفا نمایند؛ خصوصاً پایگاه مرکز حوزه‌های علمیه که در شهر مقدس قم است، می‌بایست تلاش بیشتری نماید برای:

■ آموزش تخصصی طلبه‌ها جهت شناخت آثار نماز جماعت و حضور در مسجد و تبلیغ آن در جامعه؛

■ آموزش طلبه‌ها به‌عنوان تبیین‌گر مکتب اسلام و مرزبانی از احکام و قوانین دینی و تعمیق فرهنگ دینی جهت پیشگیری از عمل نکردن به احکام و دستورات قرآن در زمینه نماز و مسجد؛

■ آموزش طلبه‌ها همگام با تحولات روز و تجهیز به فناوری اطلاعات از طریق:

■ آشنایی با اینترنت و زبان‌های خارجی؛

■ برگزاری کارگاه‌ها و نشست‌های تخصصی در خصوص تعیین راهبرد دقیق و هدفمند در راستای پیشگیری و مقابله با موانع گسترش فرهنگ نماز و مسجد؛

■ حفظ وحدت حوزه و دانشگاه با تعامل و بهره‌گیری از توانایی یکدیگر برای گسترش فرهنگ نماز جماعت و مسجد؛

■ تربیت خطیبان مخلص و صالح برای تفهیم اهمیت و آثار نماز جماعت در مسجد جهت :

■ تبیین سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام در زمینه نماز جماعت و اهمیت مسجد؛

■ احیای مفاهیم قرآنی و تفسیر روشن آیات مربوط به نماز جماعت و مسجد؛

■ تفسیر و تشریح روشن و دقیق روایات و احادیث مربوط به نماز جماعت و مسجد».^۱

۱. همان، ص ۳۵۵-۳۵۶.

۶. نقش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

از حدود صدوپنجاه سال پیش با تلاش امیر کبیر و با تأسیس دارالفنون و اعزام دانشجو به خارج از کشور و دعوت از استادان خارجی برای تدریس در دانشکده‌های تخصصی و فنی دارالفنون، اولین پایه‌های آموزش عالی در ایران پی‌ریزی شد. بعد از تأسیس دارالفنون، دانشگاه تهران و تعدادی از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی شکل گرفتند. با تأسیس «وزارت علوم و آموزش عالی» و «شورای مرکزی دانشگاه‌ها»، نخستین گام در جهت اعمال یک نظارت مرکزی بر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی برداشته شد.

در سال ۱۳۵۷ با ادغام «وزارت علوم و آموزش عالی» و «وزارت فرهنگ و هنر»، «وزارت فرهنگ و آموزش عالی» تشکیل شد که پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، به منظور ایجاد تحول اساسی در دانشگاه‌ها و به درخواست دانشجویان مسلمان و انقلابی، ستادی با عنوان «ستاد انقلاب فرهنگی» با فرمان رهبر انقلاب حضرت امام خمینی ره تشکیل شد که بزرگ‌ترین نقش را در سیاست‌گذاری فرهنگی و آموزشی کشور بر عهده گرفت. به منظور انسجام بخشیدن به امور اجرایی و سیاست‌گذاری نظام علمی کشور و بر اساس قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، این وزارتخانه به «وزارت علوم، تحقیقات و فناوری» تغییر نام داد و وظیفه برنامه‌ریزی، حمایت، ارزیابی، نظارت، بررسی و تدوین سیاست‌ها و اولویت‌های راهبردی در حوزه‌های تحقیقات و فناوری نیز بر وظایف آن افزوده شد.

«آموزش و پرورش که در مقطعی به آموزش و تربیت دینی کودکان و نوجوانان و نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی و اسلامی اهتمام دارد، در مقطعی دیگر این سرمایه عظیم و جوان را به وزارت علوم می‌سپارد تا در دانشگاه‌های کشور دانش‌آموختگانی مسلمان، متعهد، متخلق، با هویت و آماده‌به‌خدمت پرورش دهد. برخی از نقش‌های مربوط به گسترش نمازجماعت و حضور در مسجد که می‌تواند در این نهاد پیگیری شوند، عبارت‌اند از:

■ در نظر گرفتن مجموعه مباحثی از نماز و مسجد در فرصت‌ها و مواقعی که امکان

- طرح بحث در فضایی مناسب در برنامه‌های مختلف اجرایی در سطح دانشگاه وجود دارد، با هدف آشنایی بیشتر و تخصصی جوانان؛
- برگزاری همایش‌ها و سلسله‌نشست‌های تخصصی در خصوص نماز جماعت و مسجد در دانشگاه‌های سراسر کشور؛
  - تهیه و ارائه اولویت‌های پژوهشی مطالعات راهبردی نماز و مسجد برای موضوعات پایان‌نامه‌های رشته‌های علوم انسانی به صورت فراخوان به دانشگاه‌های سراسر کشور؛
  - برنامه‌ریزی برای شناسایی استعداد‌های درخشان و معرفی آن‌ها به مراکز تحقیقاتی جهت بهره‌گیری از قابلیت و استعداد آن‌ها در مطالعات راهبردی نماز و مسجد در کشور؛
  - برنامه‌ریزی برای استفاده از نتایج و دستاوردهای مطالعات علوم انسانی و پایان‌نامه‌های دانشجویان جهت کاربرد در پیشگیری و مقابله با موانع گسترش فرهنگ نماز و مسجد؛
  - برنامه‌ریزی برای جذب متخصصان ایرانی داخل و خارج از کشور برای بررسی راه‌های علمی گرایش خانواده‌ها به نماز جماعت و مسجد؛
  - ایجاد فرصت و امکان برخورد سالم اندیشه‌ها و گسترده نمودن پژوهش در زمینه نماز جماعت و مسجد به منظور جلوگیری از تهاجم فرهنگی^۱.

۷. نقش مسجد دانشگاه در جذب جوانان دانشجو

مسجد، دانشگاه انسان‌سازی، دانشکده آموزش و تربیت مذهبی، مؤسسه تربیت صالحان و پاکان، ستاد دفاع از حریم عقیده و ایدئولوژی اسلامی، پایگاه وحدت و یکپارچگی جامعه، آموزشگاه عمومی برای شناخت آیین و آداب و رسوم زندگی فردی و اجتماعی، مکانی برای فراهم ساختن ارزش‌های اخلاقی و رفتارهای والای انسانی، رفیع‌ترین جایگاه نیایش و سجود و محل خضوع بندگان پاک در پیشگاه خدای لامکان است. در این بخش به نکته‌هایی در ارتباط با نقش اجزای مختلف

۱. همان، ص ۳۵۴-۳۵۵.

مسجد دانشگاه در ترویج فرهنگ نماز جماعت می پردازیم:

۷-۱. مدیریت کارآمد مسجد دانشگاه

«وجود آمادگی برای تغییر در جامعه و پیوند مسائل مربوط به حوزه دین و مراکز علمی باید به عنوان فرصتی برای انجام تغییرات مطلوب توسط نخبگان و برنامه ریزان جامعه درک گردیده و از آن کمال استفاده به عمل آید. سخن بر سر این است که چگونه می توان میان جوانان دانا و مسجد، به بیان دیگر میان دوزیبایی، پیوند و یگانگی آفرید؟ پرسش جدی این است که چرا در نسلی که به دلیل زیبای جویی نمی تواند از کنار زیبای روح (مسجد و نماز) ساده بگذرد، اقبال و استقبال و نشاط برای برپایی نماز در مسجد نمی بینیم؟ باید بگوییم روح حقیقی مسجد که همه زیبای ها را در خود دارد، هنوز در معرض دید جوانان قرار نگرفته است و روش های جذاب در ایجاد گرایش به کار گرفته نشده است. در این بخش سعی شده است راه های جذب جوانان (دانشجو) به مسجد دانشگاه مورد بررسی قرار گیرد و پیشنهادهایی برای مدیریت مؤثر مسجد ارائه شود تا بین این دو، تعامل و پیوندی مستحکم ایجاد نماید.

۷-۲. انتخاب هیئت امنای کارآمد مسجد

دانشگاه ویژگی هایی دارد. مسجدی که در درون دانشگاه قرار دارد نیز ویژگی های خاص خود را خواهد داشت و بنابراین اداره مسجد دانشگاه همانند اداره سایر مساجد نخواهد بود. لازمه مدیریت مسجد دانشگاه توانایی های خاصی است که از توان یک فرد و یا هیئت امنای یک مسجد معمولی خارج است. انتخاب هیئت امنای از میان اعضای هیئت علمی متدین، آشنا به زمان، توانمند به برقراری ارتباط با جوانان و دانشجویان مؤمن و فهیم و بانشاط در کنار مسئولان فرهنگی دانشگاه در مسجد دانشگاه ضروری است. در این زمینه برخی دیگر از نقاط قوت این افراد را می توان به گونه زیر بیان کرد:

- عبادت شمرده شدن این نوع فعالیت ها در مسجد؛

- وجود آمادگی برای انجام خدمات داوطلبانه در مسجد؛
- جامع‌نگری در فعالیت‌های جانبی مسجد؛
- آگاهی دست‌اندرکاران مسجد به اصول مدیریت و رهبری؛
- آگاهی دست‌اندرکاران مسجد به تغییرات محیطی؛
- مشارکت دادن اعضا و نیازسنجی، برنامه‌ریزی، اجرا، ارزیابی و...؛
- رعایت اصول مشتری‌مداری؛

۷-۳. آموزش مداوم هیئت‌امنا و متولیان مسجد

یکی از ابزارهای مهم، استفاده از مدیریت راهبردی برای مسجد است. بدین علت باید با برنامه‌های آموزشی اثربخش، این مدل به دست‌اندرکاران امور مساجد آموزش داده شود تا:

۱. میزان آگاهی دست‌اندرکاران امور مساجد نسبت به تغییرات محیطی و علل آن باید افزایش یابد.
۲. تغییر بنیادی در نگرش دست‌اندرکاران امور مساجد نسبت به جایگاه دین و مسجد در جامعه، بر اساس مدل هویت دینی مبتنی بر ایمان و ارتباط آن با توسعه باید صورت گیرد؛
۳. به این باور برسند که پیش شرط فعالیت مساجد به‌عنوان یک سازمان داوطلبانه، پذیرش مشارکت اثرگذار مردم و اعضا در برنامه‌ریزی و مدیریت آن است.

۷-۴. احیای ارزش‌ها و کارکردهای اصلی مساجد

چشم‌انداز مساجد در وضع مطلوب، فعالیت در یک جامعه دارای هویت دینی مبتنی بر ایمان است؛ چنین مسجدی دارای کارکرد یا همان رسالت به معنای علم مدیریت «کمک به تعالی انسان‌ها» است. مطابق با نظریه سلسله‌مراتب نیازهای مازلو، رسالت مسجد کمک به برآورده شدن «نیاز خودشکوفایی» انسان‌ها یا «فرانیازهای» آنان است. این نیاز خودشکوفایی یا فرانیازها در دو بعد قابل بسط می‌باشد: در بعد عبادی که یکی از جنبه‌های بسیار مهم نیاز خودشکوفایی است،

مساجد باید به «شکل‌گیری هویت دینی مبتنی بر ایمان در جامعه» کمک کنند. در بعد غیر عبادی، سایر کارکردهای مساجد در طول تاریخ و در یک نگرش اجمالی، کارکردهای آموزشی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی دفاعی مطرح است.

۷-۵. انتخاب امام جماعت شایسته

رهبری و هدایت تمام این مراحل (که خطرناک‌ترین فعالیت است)، بر عهده امام جماعت به‌عنوان مدیر این سازمان داوطلبانه در نقش «رهبر سازمان» می‌باشد. بایسته است که امام جماعت در این نقش با کسب خصوصیات رهبری و انجام بهینه این نقش، این فعالیت‌ها را رهبری کند.

۷-۶. ایجاد ارتباط عاطفی بین خانه و مسجد

خانواده به‌عنوان نخستین کانون تعلیم و تربیت، نقش عمده‌ای در برقراری ارتباط جوان با مساجد دارد. بسیاری از کارهای ناپسند تا به‌صورت عادت درنیاید در اجتماع انجام نمی‌گیرد. پیشنهاد می‌شود به مناسبت‌های مختلف از حضور توأمان دانشجویان و خانواده‌های آنان در مسجد دانشگاه استقبال شود.

۷-۷. ایجاد ارتباط عاطفی بین دانشگاه و مسجد

دانشگاه به‌عنوان خانه دوم می‌تواند پل ارتباطی بین جوان و مسجد باشد. جوانان ما در این سن بیشتر اوقات خود را با محیط دانشگاه و با تماس و گفتگو با اساتید می‌گذرانند و بدیهی است که گفتار و کردار آنان تأثیر بیشتری دارد؛ از این فرصت باید استفاده کرد و تفکیک ناخواسته میان تعلیم و تربیت را از بین برد. مراکز آموزشی نباید تنها دغدغه خود را آموزش و تدریس بدانند. متأسفانه امروزه در مراکز آموزشی، دو مقوله آموزش و پرورش از یکدیگر جدا شده و افراد خاصی خود را موظف به تربیت دینی جوانان می‌دانند؛ از این‌رو هنگامی که نماز جماعت اقامه می‌شود، اساتید حضور کم‌رنگ دارند. آیا در قبال تربیت دینی دانشجویان وظیفه‌ای ندارند؟ اگر اساتید در کنار دانشجویان در نماز جماعت حضور یابند، قطعاً اثر به‌مراتب بیشتر از متولیان فرهنگی خواهد بود.

از سوی دیگر متصدیان امور فرهنگی و مساجد باید رابطه خود را با دانشجویان و اساتید تقویت نمایند. اگر در برنامه‌های علمی و پژوهشی که دانشجویان متولی برگزاری آن هستند، امام جماعت و هیئت امنای مسجد در مراسم شرکت کنند، چه فضای مناسبی ساخته خواهد شد. از این طریق می‌توان موانع میان مسجد و دانشگاه را از پیش رو برداشت و تعادل میان طرفین برقرار کرد.

۷-۸. ایجاد ارتباط عاطفی بین مسجد و جوان

لازم است کانون مذهبی را به صورت جذاب عرضه نمود و فضای صمیمی و خوشایندی را فراهم کرد و در کنار هدایت، بر همدلی تأکید ورزید. برای توفیق در ارتباط بین مسجد و جوان باید به همدلی برسیم که این امر نیازمند چند مسئله است: ۱. درک جوان؛ ۲. انعطاف‌پذیری؛ ۳. جوان‌گرایی؛ در این رابطه لازم است تا تحولی در سیستم مدیریتی مساجد به وقوع پیوندد و فرهنگ جوان‌گرایی در اداره مساجد نهادینه گردد و جوانان در کنار سالمندان در هیئت امنای مساجد راه یابند.

۷-۹. زیباسازی مساجد

۷-۱۰. فعال و تجهیز کردن مساجد

۷-۱۱. بهبود شیوه‌های پیام‌رسانی دینی

بهبتر است مبلغان دینی با اتخاذ روش ابتکاری، خود مجالس را به صورت پرسش و پاسخ و هدایت غیر مستقیم برگزار نمایند.

۷-۱۲. عمل‌گرایی

در شرایطی که جوان به الگوگرایی همانندسازی توجه خاص دارد، باید رویکرد تازه‌ای به این مقوله ارزشمند صورت گیرد و الگوهای متناسب با فرهنگ دینی به شکل جوان معرفی گردد و در دو بخش سخت‌افزار و نرم‌افزار، شکل و محتوای مساجد تغییر اساسی به وجود آید تا در تعامل جوان و مساجد شاهد خیزشی

همه‌جانبه باشیم.

۷-۱۳. پاسخگویی به پرسش‌های دینی جوانان

۷-۱۴. پیوند مسجد با زندگی جوان

پیشنهاد می‌شود در مسجد ستاد رفع مشکلات جوانان تأسیس گردد و متولیان مسجد در ساماندهی و رفع مشکلات جوانان مشارکت نمایند»^۱.

۱. مسعود منشی‌زاده نایین، مسجد دانشگاه، کارکردها، چالش‌ها و راهکارها، ص ۹۵-۱۰۲.

نقش مسجد

قبل از ورود به بحث باید اذعان کنیم که مسجد تنها جایی است که به همه مردم تعلق دارد و مالک واقعی آن خداوند است. حضرت امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید: «المساجد لانهما بیوت الله فی الارض»^۱ همانا مساجد خانه‌های خدا در روی زمین هستند. بنابراین نباید تصوّر کرد که می‌توان نوعی مالکیت شخصی یا جناحی بر آن اعمال نمود. وجود مسجد در هر محله باید نماد وفاق و همبستگی بین تمامی اهالی منطقه باشد. این کانون مقدس باید نقطه ثقل ایجاد همگرایی بین اقوام، نژادها و زبان‌های مختلف باشد که اگر این عامل وحدت‌آفرین در آن رعایت شود، نتیجه‌ای که حاصل خواهد شد، افزایش حس دوستی و مودّت است؛ بنابراین اگر این کار کرد مساجد محقق شود، شاهد افزایش استقبال مردم از آن‌ها خواهیم بود.

بحثی که در این بخش با عنوان «نقش مسجد»، مورد نظر ماست، تنها فضای فیزیکی و سخت‌افزاری مسجد نیست؛ بلکه به معنایی گسترده، شامل تمام عناصر

۱. محمد بن الحسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۴۸۵.

و اجزای فعال در مسجد است که در این امر مهم اثربخش هستند و نقش اساسی دارند. مهم‌ترین عوامل مؤثر در این موضوع شامل موارد زیر است:

- محیط فیزیکی مساجد و حوزه سخت‌افزاری آن؛
- محیط فعالیت‌ها و برنامه‌ها و مراسم اجرایی آن؛
- محیط انسانی و افراد فعال در آن.

این سه عنصر اساسی به مفهوم عام، نقش و وظیفه مسجد را در ارتباط با افزایش جذب و استقبال از آن تبیین می‌کند. در فضای فیزیکی و ساخت مساجد، عناصر زیر در جذب یا رویگردانی مخاطبان مسجد مؤثر هستند و لازم است در تعیین مکان و انتخاب محل احداث مسجد در اولویت انتخاب قرار گیرند:

۱. محیط فیزیکی مساجد و حوزه سخت‌افزاری آن

در این بحث تنها عناوین و محورهای اصلی و مهم مرتبط با فضای فیزیکی و معنوی مساجد و نیز حوزه سخت‌افزاری آن ارائه خواهد شد:^۱

۱-۱. موقعیت جغرافیایی محل احداث مساجد

۱-۱-۱. قرار داشتن مسجد در مسیرهای سهل الوصول

قرار داشتن مسجد در شاهراه‌های مواصلاتی روستا یا شهر که دسترسی به آن‌ها آسان است، زمینه‌ساز افزایش مخاطبان در آن‌ها خواهد بود. یکی از سنت‌های کهن ایرانیان احداث مساجد در مرکز روستا و شهرها بوده است، به طوری که مسجد را محور قرار می‌دادند و دیگر مراکز خدماتی روستا یا شهر نهایتاً به آن ختم می‌شد. حتی در مواقع زیادی مشاهده شده است که محل اتصال راه‌های ارتباطی و نقطه اتصال سایر راه‌ها حیاط مسجد شکل بود و اهالی مجبور بودند، خواسته یا ناخواسته، حداقل روزی یک یا چند بار به حیاط مسجد ورود داشته باشند و این امر زمینه‌ساز انس و خوگرفتن آن‌ها با فضای معنوی مسجد می‌شده است. گسترش فضای مسکونی روستایی یا شهری از مرکز مسجد شروع می‌شد و همانند شعاع

۱. در این مبحث، جهت جلوگیری از اطاله کلام و نیز با توجه به گستردگی مطالب و تنوع موضوعات در بندهای ۲ و ۳، تنها بند ۱ مورد بررسی قرار می‌گیرد.

دایره‌ای به دیگر نقاط ادامه پیدا می‌کرد. این موضوع در گذشته دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای بوده است؛ ولی متأسفانه امروزه کمتر به آن توجه می‌شود و بیشتر مسجدها مهجور می‌مانند و در حاشیه شهرها و روستاها قرار می‌گیرند. متأسفانه امروزه بیشتر متولیان و بانیان ساخت مسجد، صرفاً به دنبال مکان‌های بی‌استفاده یا رایگان هستند. مسجد می‌تواند در صورت احداث، بیشترین فضا سازی معنوی و حضور فیزیکی در میان فضاهای روستایی یا شهری را داشته باشد. از نکات مثبت دیگر در این خصوص، شکل‌گیری محل‌های برقراری ارتباط و دوستی گروه‌های همسالان در این میادین و نقاط با اهمیت روستایی و شهری است که به دلیل نزدیکی این محل‌ها با مسجد، ناخواسته پیوند تنگاتنگی با آن در طی زمان شکل می‌گیرد.

۱-۲. وجود مسجد در محله‌های پُر تراکم

در تمامی روستاها و شهرها و بخش‌ها معمولاً محل‌هایی وجود دارد که از نظر جمعیتی تراکم نسبی بیشتری از بقیه جاها دارند. با اولویت قرار دادن این محل‌ها برای ساخت مسجد، تعداد کسانی که از این مساجد بهره‌مند خواهند شد، افزایش بیشتری نسبت به بقیه محل‌ها خواهد داشت. احداث مساجد در مناطقی که بیشتر به صورت خانه-باغ بوده است و فاصله ساختمان‌های مسکونی آن از هم بسیار زیاد است، موجب می‌شود که مساجد کم‌مخاطب باشند. در صورت رعایت اولویت موارد ذکر شده، احداث مسجد از نوع «مسجد محله» در این مناطق مناسب است.

۱-۳. ساخت مسجد در محیط‌های سالم شهری

در محل‌هایی که اهالی آن از حسن شهرت برخوردارند، باعث جذب جوانان به آن می‌شود و ساخت مسجد در محله‌هایی که از نظر فرهنگی و اجتماعی و مذهبی، ساکنان آن دچار مشکل و آسیب‌های اجتماعی هستند، زمینه دفع و رویگردانی مخاطبان را فراهم می‌سازد. در تعیین موقعیت جغرافیایی برای ساخت مسجد باید دقت شود تا عوامل منفی و مشکل‌ساز در آن ایفای نقش نکنند. آنچه در این راستا مهم است، حفظ وضعیت موجود و تداوم حضور فعالان در مسجد است و جذب دیگران و ایجاد مخاطبان جدید در درجه بعدی اهمیت قرار دارد.

۱-۱-۴. در نظر گرفتن وضعیت ترافیک شهری در ساخت مسجد

در تعیین بُعد مکان برای ساخت مسجد باید وضعیت ترافیک نیز مورد توجه قرار گیرد. (به خصوص در مراکز پر رفت و آمد شهرهای بزرگ) امروزه نبود عنایت جدی به این معضل شهری در هنگام ساخت مسجد، مشکلات فراوانی را در هنگام برگزاری مراسم در مساجد به وجود می آورد. با توجه به گسترش روز افزون وسایل نقلیه و نبود توجه جدی به این مشکل شهری، این معضل می تواند در جذب و حضور مخاطبان تأثیر نامطلوبی بگذارد؛ بنابراین لازم است، در هنگام طراحی و ساخت و ساز مساجد، ضمن توجه به این مسئله راهکاری اصولی برای آن در نظر گرفته شود.

۱-۱-۵. ساخت مسجد در کنار مراکز ارتباطی و رسانه‌ای

غالب مساجد به دلیل نبود پشتیبانی مالی از سوی دولت با مشکل کمبود امکاناتی مانند رایانه مواجه‌اند. از سوی دیگر بیشتر مردم نیز توان حمایت مالی چندانی برای تهیه امکانات مساجد ندارند؛ بنابراین شایسته است مساجد با هدف بهره‌مند شدن از رایانه و دیگر امکانات و تجهیزات مدرن ارتباطی روز، حداقل در کنار مراکز قرار گیرند که بتوان با برنامه‌ریزی مناسب از امکانات آن‌ها استفاده بهینه نمود.

۱-۱-۶. احداث مساجد جدید در کنار مراکز مهم فرهنگی، آموزشی، ورزشی

با توجه به اینکه در گذشته مساجد نقش محوری در شهرسازی و شکل‌گیری روستاها داشته‌اند و امروزه این نقش‌ها کمرنگ شده است و کمتر به این اصل مهم در جذب مخاطبان به مسجد توجه می‌شود، شایسته است در تعیین مکان فیزیکی برای احداث مساجد، مجاورت با مراکز مهم فرهنگی، آموزشی، تفریحی و ورزشی در اولویت قرار گیرد؛ زیرا امر در افزایش جذب مخاطبان، به‌ویژه جوانان و جوانان، به مسجد مؤثر خواهد بود. احداث مسجد در کنار مدارس، دانشگاه، مجتمع‌های فرهنگی و زیارتی می‌تواند نقیصه محور قرار نگرتن مسجد را در دوران فعلی تا اندازه‌ای جبران کند.

۱-۲. امکانات و تجهیزات مساجد

یکی از عوامل مهم در جذب مخاطبان، به‌ویژه جوانان به مساجد، وجود امکانات و

تجهیزات است. در صورتی که امکانات زیر در مساجد و یا حاشیه آن وجود داشته باشد، زمینه افزایش مخاطبان فراهم خواهد شد:

۱-۲-۱. تعبیه «صندوق صلاه» در مساجد

یکی از اقدامات بسیار خوب که در راستای تکریم نمازگزاران و بهداشت مساجد می‌توان انجام داد، تعبیه صندوقچه‌هایی به نام «صندوق صلاه» در فضای شبستان و یا مکان‌های مناسب دیگر در سطح مسجد است. این صندوق حاوی سجاده، مهر، تسبیح، عطر، شانه، آینه، ادعیه مشهور و سمباده کوچک برای تمیز کردن مهر است. از آنجا که ۷۰ تا ۸۰ درصد نمازگزاران مسجد کسانی هستند که حداقل سه وعده در هفته در نماز جماعت شرکت می‌کنند، مدیریت مسجد این صندوقچه‌ها را تهیه می‌کند و کلیدش را در اختیار آن‌ها قرار می‌دهد و یک کلید نیز در اختیار خادم مسجد قرار می‌گیرد. این صندوقچه‌ها صندوق شخصی نمازگزاران، به معنای آنچه در عرف جامعه رایج است، نیست؛ بلکه فقط وسایل مرتبط با نماز در آن قرار می‌گیرد. هدف از دادن کلید به خادم مسجد نیز این است که اولاً: این صندوقچه‌ها جنبه شخصی پیدا نکنند؛ ثانیاً خادم مسجد بعد از مدتی تمام سجاده‌ها را برای نظافت به خشکویی بدهد؛ ثالثاً: در عیدها و جشن‌ها، بسته‌های کوچک شیرینی و شکلات توسط خادم در داخل تمامی صندوقچه‌ها قرار گیرد تا نمازگزاران برای خانواده‌هایشان ببرند و رابعاً دعوتنامه مراسم، جزوه‌ها، متن‌های تبلیغاتی و اطلاعیه‌ها برای ارتباط و تعامل بیشتر با نمازگزاران در داخل آن گذاشته شود (شاید بعضی از نمازگزاران به دلیل مشکلات نتوانند چند روزی در نماز جماعت شرکت کنند؛ لذا از طریق این صندوقچه‌ها و اطلاع‌رسانی صورت گرفته‌شده، در جریان روند اجرای برنامه‌های مسجد قرار می‌گیرند).

۱-۲-۲. تنوع بخشی به امکانات مسجد

مسجد در آغاز شکل‌گیری در زمان رسول گرامی صلی الله علیه و آله فقط شبستان داشت؛ اما به مرور زمان با کارکردهای جدیدی روبرو شد؛ زیرا مسائل و نیازهای جامعه آن زمان روزبه‌روز در حال گسترش و توسعه بود. بر اساس این نیازها در حاشیه و بطن این فضای آسمانی امکانات جدیدی به وجود آمد. امروزه با توجه به گستردگی

علوم و فنون، دانش و آگاهی‌های بشر، ایجاد این امکانات در حاشیه مساجد بسیار ضروری و مفید است.

۱-۲-۳. ایجاد امکانات فرهنگی و ورزشی در محدوده مسجد

گسترده‌گی فعالیت‌ها و امکانات مساجد از نقاط قوت آن‌هاست. روحیات و نیازهای نوجوانان و جوانان با فضای سنتی مساجد که فقط مکانی برای برپایی نماز جماعت و مراسم دینی است، تفاوت دارد. با توجه به ابزارها و شیوه‌های نوین فرهنگی، امروزه مساجد بدون امکانات و فعالیت‌های گوناگون و حساب‌شده، قادر به رقابت با سایر مراکز و ابزارهای به‌ظاهر فرهنگی نخواهند بود. با توجه به روحیات و فضای فرهنگی جامعه، مسجد برای جلب نوجوانان و جوانان باید دو نوع امکانات داشته باشد:

■ الف) امکانات فرهنگی: کانون فرهنگی، روزنامه‌ها و مجلات، کامپیوتر، کتابخانه، بانک سی‌دی و ویدئو کلوپ از امکانات فرهنگی مسجد هستند که با مدیریت صحیح می‌تواند برای مسجد درآمدزا نیز باشد.

■ ب) امکانات ورزشی: «امکانات ورزشی مثل توپ و دروازه فوتبال، میز تنیس، راکت بدمینتون، فوتبال دستی، توپ و تور والیبال؛ اگر در محدوده مسجد مکانی برای ورزش جوانان در نظر گرفته شود یا با برنامه‌ریزی و هماهنگی هیئت امناء، جوانان مسجد امکان استفاده از امکانات ورزشی در سطح شهر را با تخفیف ویژه داشته باشند، بسیار خوب است»^۱.

۱-۲-۴. پاسداشت و گرامیداشت پیر خادمان مسجد

یکی از راه‌های ایجاد انگیزش در توجه ویژه به مساجد در بین آحاد جامعه و نیز الگودهی به جوانان، پاسداشت و گرامیداشت گذشتگان و پیر خادمانی است که در حوزه‌های مختلف مسجد (خادم، بانی، واقف، هیئت امناء، امام جماعت) زحمات زیادی را متحمل شده‌اند و سالیان سال برای روشن نگهداشتن چراغ مسجد زحمت کشیده‌اند و اکنون در قید حیات نیستند. نکوداشت این عزیزان در خلال و حاشیه برنامه‌ها و مراسمی که برای شهادت و وفات ائمه اطهار (علیهم‌السلام) برگزار می‌شود، همراه با دعوت رسمی از بازماندگان آن‌ها، این مسئله را به اذهان جامعه یادآوری می‌کند

۱. محسن محمدی، مجله مسجد، «راهنمای مشارکت جوانان...»، ش ۸۹، ص ۱۴.

که اهالی مسجد هیچ‌گاه گذشتگان را فراموش نمی‌کنند و همواره در راستای حدیث «لَا يَشْكُرُ اللَّهُ مَنْ لَا يَشْكُرُ النَّاسَ»^۱ عمل می‌کنند. این حرکت زمینه‌ساز نگرشی نوین در بین مردم برای توجه ویژه به مسجد و قدرشناسی از تلاش اهالی آن خواهد شد.

۱-۲-۵. غنی‌سازی کتابخانه مسجد با توجه به مراکز همجوار

در خصوص بحث تقویت و غنی‌سازی کتابخانه مسجد به کتاب‌ها و منابع جدید و تازه‌نشر یافته، این نکته مهم باید مدنظر قرار بگیرد که کتاب‌ها با توجه به نوع نیاز فضاهای فرهنگی، آموزشی و علمی همجوار مسجد تهیه گردد. اگر بیشتر فضاهای موجود را مدارس تشکیل می‌دهند، کتاب‌های درسی، کمک‌درسی و جزوات کنکور، اگر غلبه این فضا با حوزه علمیه است، کتاب‌های مرتبط با مدارس دینی و اگر فضای موجود دانشگاه و مراکز آموزش عالی است، کتاب‌های دانشگاهی تهیه شود.

۱-۳. نوع فعالیت و خدمات مسجد

نوع فعالیت و خدماتی که در مساجد ارائه می‌شود، در جذب مخاطبان، به خصوص جوانان، به مساجد مؤثر است. در یک نظرسنجی، بیشتر جوانان اهل مسجد جلسات دعا را که توسط مداحان اهل بیت (علیهم‌السلام) برگزار می‌شود، مهم‌ترین عامل جذب خود دانسته بودند. البته عوامل دیگری چون کتابخانه و بانک سی‌دی، برگزاری جشن و فعالیت‌های فرهنگی-مذهبی، وجود کلاس‌های آموزشی و عقیدتی نیز در رتبه‌های بعدی جای دارند و همچنین مؤلفه‌هایی همچون گفتمان سیاسی، برگزاری نماز وحدت مدارس در مساجد و وجود امکانات ورزشی را نیز می‌توان از عوامل اثربخش در جذب جوانان به شمار آورد.

۱-۴. ایجاد امکانات رفاهی برای منابع انسانی مسجد

ایجاد امکانات رفاهی و پشتیبانی (بیمه درمانی و بیمه عمر و بازنشستگی) برای منابع

۱. فقیه، ج ۴، ص ۳۸۰؛ روضه‌المتقین، ج ۱۳، ص ۲۱؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۱، ص ۵۴۲.

روضه من الفاظ رسول الله ﷺ: لا يشكر الله من لا يشكر الناس. از سخنان پیامبر اکرم ﷺ: شکر خدا را بجا نیاورده است آنکه از مردم (در قبال انعامشان) تشکر نکند.

انسانی فعال مسجد موجب خواهد شد که آن‌ها با دلگرمی بیشتری انجام وظیفه کنند و خدمات بیشتر و بهتری را به مخاطبان و نمازگزاران ارائه دهند. این امر سبب خواهد شد، در صد رضایت و در نهایت افزایش حضور عامه مردم، به ویژه جوانان، در مسجد بیشتر شود.

۵-۱. داشتن امکانات و مکان‌های تفریحی و سرگرمی

مساجد فعال باید با هدف تشویق و ترغیب نمازگزاران نوجوان و جوان، اردوگاه‌ها و مکان‌های تفریحی را برای استفاده آنان مهیا نمایند تا در زمان فراغت بتوانند با برنامه‌ریزی منسجم و منظم، زمینه ترغیب نوجوانان و جوانان را به افزایش حضور در مساجد فراهم سازند.

۶-۱. نصب تصاویر چهره‌های خدمتگزار در مسجد

نصب قاب عکس چهره‌ها و خادمان و پیر خادمان مسجد، از زمان‌های دور تا به امروز، در جای مناسب همراه با درخواست ذکر صلوات برای شادی روح آنان و همچنین تصویر چهره‌های ماندگار و برجسته محل که در زمینه‌های مختلف علمی، فرهنگی، اجتماعی و ورزشی دارای برجستگی هستند، در مکان مناسب مسجد، زمینه ترغیب و تشویق دیگر نمازگزاران، به خصوص جوانان، را به مسجد فراهم می‌سازد.

۷-۱. ایجاد مراکز فرهنگی برای جوانان در کنار مسجد

وجود مراکز فرهنگی و امکانات جانبی که برای جوانان جذابیت خاصی دارند، در کنار مساجد، یکی دیگر از روش‌های جذب آن‌ها به مسجد و آشنا کردنشان با محیط مسجد و اهل مسجد است؛ زیرا جوانان دارای سلیقه‌های مختلف هستند و همه را نمی‌توان تنها از یک راه جذب و یا با مسجد آشنا کرد.

۸-۱. ایجاد کارگاه نماز در کنار مسجد جهت آموزش جوانان

ایجاد محلی در کنار مسجد جهت آموزش نماز با عنوان «کارگاه نماز» که در آن امکانات فیزیکی لازم از جمله محراب، قبله، نوارهای تنظیم صفاها و وضوخانه

گنج‌ناییده شده است، می‌تواند در جذب جوانان مؤثر باشد.

۹-۱. برگزاری مراسم تجلیل و تقدیر از فعالان حوزه مسجد

ایجاد سازوکار مناسب برای برگزاری سالانه و یا فصلی تجلیل و تقدیر از فعالان حوزه مسجد (امام جماعت، هیئت امناء، نمازگزاران، بان‌ها، واقف، خادم، نویسندگان، محققان) با رویکرد و توجه ویژه به جوانان با هدف الگودهی به دیگران جهت پرداختن به موضوع مسجد می‌تواند بسیار مؤثر و مفید باشد.

۱۰-۱. تشکیل و تقویت کتابخانه مجهز در مسجد

تشکیل و تقویت کتابخانه مناسب برای مسجد و در اختیار داشتن کتاب‌های مفید و متنوع یکی دیگر از روش‌های جذب جوانان به مسجد است. برای جذب بیشتر جوانان به کتابخانه مسجد می‌توان به برگزاری مسابقاتی چون کتابخوانی، قصه‌نویسی و خلاصه‌نویسی کتاب اقدام کرد.

۱۱-۱. ساخت و اداره درمانگاه، فروشگاه تعاونی و صندوق قرض‌الحسنه از سوی

مسجد

ایجاد امکانات جانبی مانند درمانگاه، کتابخانه، فروشگاه و صندوق‌های قرض‌الحسنه و ارائه خدمات از سوی مسجد، با هدف افزایش زمینه‌های ارتباط مردم با آن و افزایش جاذبه مساجد می‌تواند انجام گیرد. در این امور با به‌کارگیری جوانان مسجدی می‌توان گام‌های مؤثرتری برداشت.

۱۲-۱. همکاری و هماهنگی با مراکز فرهنگی، آموزشی و هنری

هماهنگی با مؤسسات و مراکز فرهنگی، آموزشی و هنری جهت برگزاری بخشی از کلاس‌های آموزشی در مساجد می‌تواند بر تعدد و تنوع فعالیت‌ها و در نتیجه میزان جاذبه‌های مسجد، به‌ویژه برای جوانان بیفزاید.

فضای تربیتی مسجد

فضای معنوی مسجد و تأثیر شگرف آن در شخصیت انسان‌ها، آن را به یک کانون اثربخش در هویت‌یابی جوانان تبدیل کرده است. دوران جوانی «فصل شورانگیز زندگی، شکوفایی استعدادها و سازندگی ابعاد گوناگون شخصیت انسان است؛ به عبارت دیگر این برهه از زندگی را مرحله شکل‌گیری تاروپود شخصیت انسان دانسته‌اند. در این مرحله از زندگی است که برای استحکام شخصیت نوجوان و جوان، به‌عنوان سرمایه‌های کشور، ایجاد علاقه و روابط مستحکم با فضای معنوی مساجد، ضرورت می‌یابد».^۱

محیط معنوی مساجد، به دلیل اینکه برنامه‌های جاری در آن جنبه تربیتی دارد، باید دارای شرایط زیر باشد:

۱. اولویت داشتن بُعد عبادی نسبت به دیگر ابعاد؛ (با عنایت به اینکه اصلی‌ترین کارکرد مسجد، کارکرد عبادی است و دیگر کارکردها جنبه فرعی دارند)
۲. در نظر گرفتن نیازها و خواسته‌های معنوی و تربیتی تمام اقشار و طبقات مسجدی،

۱. مجله مسجد، «مسجد، از گذشته برای آینده»، ش ۷۳، ص ۲۲.

- به خصوص قشر جوان؛
۳. هم‌راستا و هماهنگ بودن با رشد کمال جویانه مخاطبان؛
  ۴. داشتن نقش تعیین‌کننده و اثربخش در تعادل روحی و روانی مخاطبان، به‌ویژه جوانان؛
  ۵. فراهم کردن زمینه بروز و شکوفایی خلاقیت و استعدادهای بالقوه مخاطبان در مسیر رشد و کمال؛
  ۶. تقویت کردن عواطف و احساسات مثبت مخاطبان در کنار آگاهی‌بخشی به آن‌ها؛
  ۷. فراهم آوردن فرصت‌های مناسب برای فکر کردن و اندیشیدن مخاطبان؛
  ۸. برنامه‌ریزی‌های عقلانی و خردمندانه؛
  ۹. داشتن جنبه سازندگی و تکامل‌بخشی به شخصیت مخاطبان؛
  ۱۰. روزآمدی و تازگی (طراحی بر اساس اقتضائات زمانی)؛
  ۱۱. الگوسازی و الگودهی به مخاطبان؛
  ۱۲. در نظر گرفتن تمام ابعاد و اضلاع وجودی مخاطبان؛
  ۱۳. در نظر گرفتن خواسته‌های روحی و روانی مخاطبان؛
  ۱۴. مطابقت با نیازهای ضروری و اولویت‌دار مخاطبان؛
  ۱۵. جامع‌الاطراف بودن؛
  ۱۶. سازمان‌یافتگی و انسجام؛
  ۱۷. در نظر گرفتن جنبه کاربردی و عملی برنامه‌ها؛
  ۱۸. داشتن کارکرد تکمیلی و جبرانی؛
  ۱۹. برخورداری از اثرگذاری لازم؛

روش‌های اجرایی مشترك بين مسجد و مدرسه

از مهم‌ترین روش‌های عملی در پیوند دانش‌آموزان جوان مدارس با نمازجماعت و مساجد، در وهله نخست ایجاد پیوند و برقراری تعامل و ارتباط بین مسجد و مدرسه و در وهله بعد برگزاری برنامه‌های مشترك در مناسبت‌های مختلف است. در این خصوص، برای ایجاد تعامل مؤثر بین مسجد و مدرسه می‌توان برنامه‌های زیر را مورد توجه قرار داد:

۱. استفاده از دانش‌آموزان با عنوان خادمان افتخاری مسجد

مساجد ترتیبی اتخاذ کنند که از دانش‌آموزان مدارس همجوار با عنوان «خادمان افتخاری مسجد» بهره‌جویند و در مناسبت‌های مختلف، از جمله در ایام دهه نکوداشت و بهداشت مساجد که هر ساله در ده روز آخر ماه شعبان در سطح مساجد کشور برگزار می‌شود، از آن‌ها استفاده نمایند. همچنین در دیگر ایام تعطیل یا روزهای جمعه و عصر پنجشنبه از وجود این عزیزان بهره‌گیرند. در این ارتباط لازم است مساجد با همکاری مدارس از ابزارهای انگیزشی و تشویقی برای دانش‌آموزان استفاده کنند. در ضمن بایسته است که مسئولان مدرسه نیز با هدف تعمیم و تحکیم

بعضی از برنامه‌های مرتبط با مسجد، آن دسته از فعالیت‌هایی را که جنبه فراگیر دارد، در داخل مدرسه اجرا نمایند. یکی از این برنامه‌ها انجام مراسم عترافشانی و غبارروبی و تنظیف نمازخانه‌های مدرسه در ایام دهه آخر ماه شعبان المعظم است. برنامه‌های فراوان دیگری نیز هستند که توان عملی کردن چنین هدف‌هایی را دارند.

۲. ایجاد خوابگاه شبانه‌روزی دانش‌آموزی یا دانشجویی در جوار مسجد

هیئت امنای مساجد با شناسایی مکان‌های مناسب جهت راه‌اندازی خوابگاه شبانه‌روزی دانش‌آموزی یا دانشجویی و یا مسکن معلمان و دبیران مسجدی، می‌توانند ضمن کمک به آنان در تأمین مسکن، از وجود دانش‌آموزان یا دانشجویان و معلمان جوان در امور مربوط به مساجد استفاده کنند. مسئولان آموزش و پرورش نیز بایسته است، در هنگام ساخت مدرسه مکانی را انتخاب کنند که در آن منطقه مسجد محور فعالیت‌های آموزشی و تربیتی باشد. نزدیک بودن مدرسه به مسجد می‌تواند در ایجاد انس و جاذبه بین جوانان مدرسه با مسجد مؤثر باشد.

۳. دعوت از مدارس برای میزبانی جشن‌های مذهبی

مساجد می‌توانند در طول سال با یک برنامه‌ریزی منظم، مدارس همجوار را به عنوان میزبان یا میهمان جشن‌های مذهبی و مناسبتی تعیین کنند. فرضاً مسئولیت برگزاری جشن نیمه شعبان را به یک مدرسه به عنوان میزبان واگذار نمایند و مدیریت این مدرسه با همکاری مسجد و به صورت مشترک از دیگر مدارس همجوار برای شرکت در این مراسم دعوت به عمل آورد و این حرکت در طول سال به صورت چرخشی به دیگر مدارس واگذار شود. این روش دارای مزایای زیر است:

- الف) رغبت دانش‌آموزان مدارس برای مشاهده و شرکت در برنامه‌های اجرایی همکلاسی‌ها یا هم‌مدرسه‌ای‌ها و یا هم‌موعان خود؛
- ب) تنوع بخشی به برنامه‌های اجرایی با توجه به وجود سلیقه‌هایی مختلف در بین دانش‌آموزان گوناگون؛

- ج) شخصیت دادن به جوانان دانش آموز؛
- د) مشارکت فعال دانش آموزان در طراحی و اجرای برنامه‌ها.

۴. شرکت دانش آموزان در نماز جماعت مسجد محل به صورت دوره‌ای

مسئولان مدارس نزدیک به مسجد محل دانش آموزان جوان را در فواصل زمانی خاص (هفتگی یا ماهانه) و در مناسبت‌های مختلف به نماز جماعت مسجد ببرند. این کار می‌تواند به آشناسازی و انس بیشتر دانش آموزان با مسجد مؤثر باشد. در هنگام حضور دانش آموزان در مسجد، مسئولان مسجد می‌توانند از آنان با یک شاخه گل یا شکلات و شیرینی پذیرایی کنند و با انجام سخنرانی کوتاه همراه با تمثیل و طنز و حکایت‌های جذاب، بر شیرینی خاطرات جوانان از مسجد بیفزایند.

۵. برپایی نمایشگاه آثار هنری دانش آموزان در مسجد

دانش آموزانی که در مقطع سنی جوانی قرار دارند، علاقه زیادی به نشان دادن خود و سلیقه و هنرشان به دیگران دارند. مسئولان مساجد می‌توانند با بهره‌گیری از این فضای معنوی و مقدس بهترین فضا را برای شکوفایی استعداد‌های دانش آموزان فراهم کنند. آثار هنری دانش آموزان مانند نقاشی، عکاسی، خطاطی، طراحی، نشریه دیواری، شعر، قصه، خاطره و نمایش‌های هنری در مناسبت‌های مختلف و برنامه‌های متنوعی که مساجد دارند، می‌تواند به راحتی در معرض نمایش قرار گیرند. این امر هم به فعال تر شدن و غنی‌سازی برنامه‌های مساجد کمک می‌کند و هم زمینه بروز استعداد‌های بالقوه دانش آموزان را فراهم می‌سازد.

۶. معرفی رابط فرهنگی مدرسه به مسجد

مدیران مدارس می‌توانند از میان دانش آموزان افرادی را با عنوان رابط فرهنگی تعیین و به مسجد محل معرفی کنند تا مسئولیت اطلاع‌رسانی برنامه‌های مساجد را به دانش آموزان بر عهده داشته باشند. دانش آموزانی باید برای این کار انتخاب شوند که:

- الف) از حسن شهرت در مدرسه و میان همکلاسی‌های خود برخوردار باشند.

- ب) از نمرات درسی بالایی برخوردار و از شاگردان ممتاز مدرسه باشند.
- ج) وقت کافی و علاقه لازم برای انجام این کار را داشته باشند.
- د) مقید و پای بند و عامل به احکام اسلامی باشند.

۷. در نظر گرفتن کمک هزینه تحصیلی برای دانش آموزان نخبه مسجدی

متولیان اداره مساجد شایسته است با هدف تربیت نخبگان جوان مسجدی، دانش آموزان مستعد را شناسایی و با روش های مختلف با آنها ارتباط برقرار کنند و کمک هزینه های تحصیلی برای دانش آموزانی که به طور مداوم در نماز جماعت مدرسه و مسجد شرکت می کنند، در نظر بگیرند. همچنین مسئولان مساجد می توانند با کمک های مالی یا پرداخت وام قرض الحسنه به دانش آموزانی که در دانشگاه پذیرفته شده اند و توان تأمین هزینه دانشگاه را ندارند، نوعی تعهد اخلاقی برای ادامه همکاری آنها با مساجد به وجود آورند.

۸. برگزاری اردوهای زیارتی و تفریحی از جانب مسجد برای دانش آموزان نمازگزار

فعالیت های فرهنگی و برگزاری اردوها و سفرهای زیارتی و تفریحی از برنامه های جذاب مسجد است که معمولاً در ایام تعطیل و تابستان ها برگزار می شود. شایسته است مساجد برای ترغیب و ایجاد انگیزه در دانش آموزان جوان مدارس همجوار، از افراد فعال در برگزاری نماز جماعت مدرسه و نمازگزاران دانش آموز مسجد برای شرکت در این گونه برنامه ها دعوت کنند.

۹. تسهیل ایجاد وبسایت و ایمیل برای دانش آموزان نمازگزار توسط مسجد

با توجه به علاقه وافر جوانان به بهره گیری از فضای مجازی، شایسته است مسئولان مسجد تلاش کنند ایجاد وبسایت و پست الکترونیک را برای دانش آموزان فعال و ساعی در برگزاری نماز جماعت تسهیل کنند. باید توجه داشت که هدف از انجام این کار، افزایش زمینه حضور دانش آموزان در فعالیت های مساجد است. در این خصوص باید طوری برنامه ریزی کرد که این مراکز فرهنگی و هنری، پل ارتباطی بین دانش آموزان با فضای داخل مساجد، برای انجام عبادت و شرکت در برنامه های

آنها شوند. اگر به این نکته توجه نشود، هزینه‌ای نابجا صرف شده است.

۱۰. برگزاری جشن‌های اسلامی و ملی و مراسم عزاداری اهل بیت از سوی مسجد محل

مسجد محل ویژه برنامه‌هایی را برای جشن‌های اسلامی و ملی و مراسم عزاداری ایام محرم با دعوت از دانش‌آموزان مدارس همجوار برگزار کند. حضور والدین، مربیان، انجمن اولیا و مربیان و مدیر مسجد باعث افزایش رونق بخشی به مساجد خواهند شد. سعی شود در این برنامه‌ها از جوانان دانش‌آموز برای اجرای مراسم بهره گرفته شود.

۱۱. استفاده از دانش‌آموزان جوان در خبرگزاری‌ها با عنوان خبرنگار افتخاری

با توجه به اینکه شبکه اینترنت در تعدادی از مدارس کشور، به خصوص در مقطع دبیرستان، در حال راه‌اندازی است، ترتیبی اتخاذ شود که دانش‌آموزانی که در مدرسه در برنامه‌های دینی و در امر مساجد فعال هستند، با عنوان خبرنگار افتخاری در امور مرتبط برای خبرگزاری‌ها و رسانه‌های ارتباط جمعی کشور انتخاب شوند. برای این کار باید تمهیدات لازم از سوی خبرگزاری‌هایی چون شبستان، مسجد و مهر انجام پذیرد.

۱۲. عضویت دانش‌آموزان ممتاز در هیئت امنای مسجد

شایسته است مساجد نمایندگان دانش‌آموزان جوان و ساعی را که از توان علمی بالایی برخوردارند، به عنوان عضو هیئت امنا در جلسات شرکت دهند. این نمایندگان می‌توانند به عنوان رابط مدرسه با مسجد فعالیت کنند. از دیگر تأثیرات حضور آنان، ایجاد شادابی و جوان‌گرایی در برنامه‌های مسجد و افزایش جاذبه برای نوجوانان و جوانان است.

۱۳. ایجاد هماهنگی و همسویی در فعالیت‌های فرهنگی مسجد و مدرسه

وجود هماهنگی در فعالیت‌های مساجد و مدارس در جهت پرورش معنوی جوانان و ترغیب آن‌ها به نماز، چشم‌انداز روشنی را برای برنامه‌های مساجد ترسیم می‌کند؛

«لذا شایسته است بین برنامه‌های مربوط در مدارس و مساجد همسویی لازم به وجود آید. همکاری و مشارکت نمایندگان فرهنگیان منطقه در اداره مساجد می‌تواند در ایجاد این ارتباط مؤثر باشد»^۱

۱۴. مراسم ویژه تجلیل از دانش‌آموزان ممتاز در مسجد

مسئولان مسجد هر سال پس از پایان فصل امتحانات و مشخص شدن نفرات ممتاز و برجسته مدارس همجوار مسجد در زمینه‌های علمی، درسی و ورزشی، با هدف ایجاد ارتباطی دوسویه بین مسجد و مدرسه و آشناسازی دانش‌آموزان با فضای مسجد و ترغیب و تشویق جوانان دانش‌آموز، با فرستادن دعوت‌نامه از آن‌ها دعوت کنند و در مراسمی ویژه از آنان تجلیل به عمل آورند و با دادن هدیه‌هایی از آنان قدردانی کنند. این امر در دانش‌آموزان یک نگاه مثبت به مسجد ایجاد خواهد کرد.

۱۵. راه‌اندازی نشریه دیواری ویژه مساجد

یکی از راه‌های ایجاد بستر خلاقیت برای جوانان راه‌اندازی نشریه دیواری برای دانش‌آموزان است. می‌توان محتوای اصلی این نشریات را پرداختن به اهمیت و جایگاه مسجد و فعالیت‌ها و برنامه‌های مرتبط با آن تعریف و از دانش‌آموزان درخواست کرد با این موضوع مطالبی را گردآوری و در قالب نشریه دیواری در تابلوهای مدرسه نصب کنند. تهیه این نشریه به صورت هفتگی یا ماهانه و نصب آن در تابلوها، ضمن اطلاع‌رسانی مناسب، آگاهی دانش‌آموزان را درباره مساجد افزایش خواهد داد و به ایجاد نگرشی مثبت درباره مسجد در دانش‌آموزان مؤثر خواهد بود.

۱۶. برگزاری مسابقات ورزشی و اردوهای تفریحی و زیارتی توسط مدارس

با توجه به جذابیت برنامه‌های ورزشی برای جوانان، حتی المقدور تلاش شود که محل تجمع برای اجرای برنامه‌ها، اعزام و انجام مسابقه (شروع و پایان آن) مساجد باشند. تجمع اولیه دانش‌آموزان در مساجد در هنگام وقت شرعی نماز صبح، برای شروع و مغرب و عشا برای پایان اردو در نظر گرفته شود. این امر می‌تواند در آشنایی

۱. «جزوه کمیسیون مسجد...»، دهمین اجلاس سراسری نماز.

وارتباط جوانان با مساجد مؤثر باشد.

۱۷. نواختن زنگ نماز یا زنگ محراب در مدارس

نواختن «زنگ نماز» یا «زنگ محراب» در روزی خاص در طول سال به ویژه برای دانش آموزان در مقطع دبیرستان. این زنگ، زنگ یادآوری و ایجاد تلنگری معنوی در فکر و ذهن دانش آموزان است. نواخته شدن زنگ نماز یا زنگ محراب، به گونه ای که به اقامه نماز جماعت در نمازخانه مدرسه یا مسجد محل ختم شود، بسیار شایسته و مناسب خواهد بود.

۱۸. استفاده از شبکه اینترنت مسجد برای دانش آموزان نمازگزار

در اختیار گذاشتن شبکه اینترنت مساجد برای جوانان محصل مدارس همجوار، همراه با تعیین اولویت برای دانش آموزانی که اهل نماز جماعت و مسجد هستند. اجرای این برنامه با توجه به اجرای طرح هزار مسجد و تجهیز مساجد کشور به شبکه جهانی اینترنت و اینترنت امکان پذیر خواهد بود.

۱۹. اعزام روحانی جوان به مدرسه جهت اقامه نماز جماعت

اعزام روحانی جوان از سوی مسجد محله جهت اقامه نماز جماعت در مدارس محله و در صورت نبود امام جماعت به تعداد کافی، حداقل هفته ای یا ماهی یک بار. امام جماعت مسجد باید به تناوب در مدرسه های نزدیک محله نماز جماعت برپا کند و در مناسبت های ویژه مذهبی و ملی ضمن اقامه نماز جماعت سخنرانی کوتاهی نیز ایراد نماید.

۲۰. احداث خانه عالم در کنار مساجد همجوار مدرسه

ساخت خانه عالم در کنار مساجد و همجوار با مدرسه، ضمن ایجاد زمینه حضور دائمی و بیشتر امام جماعت در این دو مکان، شرایط ارائه خدمات دینی و معنوی به این دو نهاد اجتماعی، فرهنگی و مذهبی را بهتر فراهم خواهد کرد و موجب افزایش انس نمازگزاران، به ویژه جوانان، با روحانی محل خواهد شد. اجرای این

طرح موجب می‌شود امامان جماعت بتوانند بیش از پیش زمینه ارتباط نوجوانان و جوانان را با مساجد محل فراهم کنند.

۲۱. تجهیز کتابخانه مسجد به کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی

تجهیز کتابخانه‌های مسجد به کتاب‌های کمک‌درسی، آموزشی، جزوه‌های کنکوری و نشریات آموزشگاه‌های علمی آزاد و کتاب‌های روز نقش بسیار مهمی در ایجاد جاذبه برای جوانان در استقبال از کتابخانه فراهم خواهد ساخت. با توجه به اینکه غالب خانواده‌های دانش‌آموزان به‌طور نسبی دچار فقر هستند و توان خرید جزوه‌ها و کتاب‌های کمک‌درسی را ندارند، تهیه این کتاب‌ها از کتابخانه مساجد می‌تواند در جذب آنان به مسجد مؤثر باشد.

۲۲. استفاده از معلمان مدارس در کلاس‌های آموزشی مساجد

مساجد در برگزاری کلاس‌های فرهنگی، آموزشی و هنری جوان‌پسند بهتر است از معلمان و مربیان مدارس که در بین دانش‌آموزان دارای وجهه مناسب اخلاقی و علمی هستند، استفاده نمایند. حضور این دبیران و مدرّسان در برنامه‌های مساجد می‌تواند حضور دانش‌آموزان علاقه‌مند به آن‌ها را در مسجد در پی داشته باشد.

۲۳. تشکیل گروه نمازگزاران جوان در مدرسه

تشکیل گروه نمازگزاران جوان در مدرسه با عنوان‌های مناسب و جذاب و تشکیل گروهایی از دانش‌آموزانی که دارای وجه اشتراک خاصی هستند، از دیگر موارد اثربخش در جذب دانش‌آموزان است؛ برای نمونه گروه نمازگزاران کلاس الف، گروه نمازگزاران مدرسه شهید بهشتی، گروه نمازگزاران ورزشکار مدرسه شهید بهشتی.

۲۴. تنوع بخشی به برنامه‌ها و فعالیت‌های مدرسه و مسجد

تنوع بخشی به برنامه‌ها و فعالیت‌های مدرسه و مسجد با داشتن نگاهی جامع‌الاطراف در طراحی و اجرای این برنامه‌ها و شناخت دقیق مخاطبان (به‌ویژه جوانان) از جمله موارد مهمی است که در جذب مخاطبان مؤثر واقع خواهد شد.

۲۵. هدایت هدفمند فعالیت‌های فوق‌برنامه دانش‌آموزان جوان

هدایت هدفمند و غیرمستقیم فعالیت‌های فوق‌برنامه دانش‌آموزان جوان به مساجد این حسن را دارد که به دلیل تقدس این مکان، دانش‌آموزان ناچارند برنامه‌های اجرایی خود را با فضای معنوی و دینی مساجد هماهنگ سازند و از اجرای برنامه‌های لغو و بیهوده بپرهیزند.

۲۶. بازنگری اصولی عناصر مؤثر در ارتباط مسجد با مدرسه

«بازنگری اصولی در مورد عوامل و عناصر مؤثر در پیوند و ارتباط مسجد و مخاطبان (به‌ویژه در محیط آموزشی و مدارس)، شامل ویژگی‌ها و وظایف کلیه نیروهای انسانی مرتبط با مساجد، ویژگی‌های گوناگون مساجد، ابزارها و شیوه‌های ترویج و تبلیغ»^۱.

۲۷. برگزاری مسابقات دانش‌آموزی با همکاری مسجد و مدرسه

برگزاری مشترک مسابقات دانش‌آموزی در زمینه‌های مختلف با همکاری مسجد و مدرسه، بهتر است مکان برگزاری این مسابقات در صورتی که به شکل کتبی برگزار می‌شود، شبستان مسجد باشد و در صورت کتبی نبودن نیز تا جای ممکن از فضای فرهنگی مسجد استفاده شود.

۲۸. عضویت افتخاری همه دانش‌آموزان مدارس در کتابخانه‌های مساجد همجوار

عضویت افتخاری همه دانش‌آموزان مدارس همجوار، به‌ویژه در مقطع دبیرستان، در کتابخانه‌های مساجد جهت بهره‌مندی از کتاب‌های موجود با هدف افزایش رفت‌وآمد و ارتباط جوانان دانش‌آموز با مسجد.

۲۹. برگزاری امتحانات رسمی پایان‌ترم مدارس در مساجد

استفاده از فضای مساجد برای برگزاری امتحان‌های رسمی پایان سال و یا آزمون‌های غیررسمی در قالب مسابقات، جشنواره‌ها و یا کارگاه‌های آموزشی.

۱. مسجد نقطه وصل، ص ۱۲.

۳۰. اهدای کتاب‌های آموزش احکام نماز به دانش‌آموزان مکلف از سوی امام جماعت

از سوی امام جماعت مسجد با هماهنگی مدیریت مدارس همجوار کتاب‌هایی با موضوع آموزش احکام نماز ویژه جوانان تهیه و به دانش‌آموزانی که به سن تکلیف رسیده‌اند، اهدا شود.

۳۱. استفاده از امکانات مسجد در تشکیل کلاس‌های فوق‌برنامه مدرسه

تشکیل بعضی از کلاس‌های فوق‌برنامه مدرسه در مساجد و استفاده از سالن اجتماعات، کانون فرهنگی، کتابخانه، واحد سمعی و بصری و سالن ورزش مساجد.

۳۲. برگزاری کلاس‌های تقویتی و کمک‌آموزشی در مساجد

برگزاری کلاس‌های تقویتی، کمک‌آموزشی و دوره‌های آموزش فوق‌برنامه در مساجد با هدف ایجاد رغبت در دانش‌آموزان برای اقبال به مساجد.

۳۳. استفاده از امکانات دیگر دستگاه‌ها و ادارات برای افزایش توان خدمت‌دهی

شایسته است مساجد جهت افزایش توان مادی و معنوی خود از امکانات و پتانسیل بالقوه دیگر دستگاه‌ها و سازمان‌ها و ادارات و نیز مؤسسات و نهادهای غیردولتی و مردمی که در حوزه جوانان فعالیت می‌کنند، استفاده نمایند.

۳۴. برگزاری جشنواره نمازگزاران برتر دانش‌آموز در مسجد

برگزاری جشنواره نمازگزاران برتر از بین دانش‌آموزان مدارس همجوار توسط مساجد، می‌تواند در گرایش بیشتر جوانان به نماز و مسجد مؤثر واقع شود.

۳۵. برگزاری جشن تکلیف در مسجد محل

برگزاری جشن تکلیف دانش‌آموزان دختر و پسر به‌طور مجزا در مسجد محل با حضور والدین، معلمان و اعضای انجمن اولیا و مربیان.

۳۶. گسترش فضای ذهنی دانش‌آموزان

گسترش فضای ذهنی دانش‌آموزان و وسیع‌تر کردن محدوده فعالیت‌های آنان از

مدرسه تا سطح اجتماع و حضور در جمع مردم.

۳۷. توانمندسازی مساجد در بهره‌گیری از فناوری‌های نوین ارتباطی

توانمندسازی و تقویت مساجد در استفاده بهینه و بهره‌گیری مطلوب از فناوری‌های نوین ارتباطی در انجام فعالیت‌ها و برنامه‌ریزی‌های اجرایی، می‌تواند در جذب بیشتر جوانان به مساجد مؤثر باشد.

۳۸. بهره‌گیری از نظرها و پیشنهادهای مخاطبان مسجد

به منظور بهبود وضعیت موجود فعالیت‌ها و برنامه‌های اجرایی مساجد، شایسته است از صنف‌ها و قشرهای مختلف مردم نظرسنجی به عمل آید و از نظرها و پیشنهادهای مخاطبان مسجد نهایت بهره‌برده شود.

۳۹. ایجاد زمینه نقش‌آفرینی دانش‌آموزان از سوی مسجد

شایسته است متولیان برنامه‌های مسجد، با تهیه جزوه‌های آموزشی، فرهنگی و اجتماعی آگاهی خانواده‌های دانش‌آموزان را در مورد امکان نقش‌آفرینی فرزندان‌شان در فعالیت‌های مسجد بالا ببرند تا انگیزه والدین برای حضور فعال به همراه فرزندان‌شان در برنامه‌های مساجد بیشتر شود.

۴۰. تبدیل کردن مسجد به کانون دوستی و محبت

استقبال از حضور اتفاقی یا مستمر جوانان در مسجد توسط امام جماعت با چهره‌ای گشاده و متبسم احساس زیبا و خوشایندی را در جوانان به وجود می‌آورد. همچنین برخورد معقول و متین توأم با عطف و مهربانی خادمان، متولیان و امام جماعت مسجد با نمازگزاران جوان و دعوت از دانش‌آموزان و جوانان به همراه معلمان آن‌ها در مناسبت‌های خاص جهت صرف ناهار و اقامه نماز می‌تواند در کاهش بذر محبت به معنوی مسجد در دل جوانان بسیار مؤثر باشد. متولیان امور مساجد باید افرادی خوش اخلاق، با جاذبه و مؤدب باشند و مسجد باید کانون محبت باشد تا حضور در آن خاطره‌ای زیبا در ذهن و روان مراجعان برجا بگذارد. مسئولان مساجد باید

شرایطی را فراهم آورند که مسجد به مرکزی برای دوستیابی و بسته شدن عقد اخوت اسلامی در آید تا جوانان که به دلیل موقعیت سنی و وضعیت عاطفی ویژه خود نیازمند داشتن دوستانی مناسب هستند. رفت و آمد بیشتری به آنجا داشته باشند و به تدریج بیشتر با محیط مسجد انس بگیرند.

نقش محیط

در مباحث این بخش بر آنیم تا به بررسی مهم‌ترین عوامل محیطی که تأثیر بسزایی در جذب نوجوانان و جوانان به مساجد دارند، پردازیم. در ابتدا لازم است تعریفی از محیط ارائه شود: محیط به معنای عام شامل تمام چیزهایی است (اعم از مادی و معنوی) که اطراف ما را احاطه کرده است. این موارد هم فضای فیزیکی و هم موجودات زنده را که انسان کامل‌ترین آن‌هاست، دربرمی‌گیرد.

در میان عوامل محیطی گوناگون، خانواده، مدرسه و فضای مسجد، مهم‌ترین عامل‌های مؤثر در جذب نوجوانان و جوانان به مساجد هستند. در این بخش محیط‌های گوناگون فعالیت و حضور افراد به دو دسته کلی محیط‌های اصلی و محیط‌های فرعی تقسیم شده و راه‌های جذب جوانان به مسجد و نماز جماعت در محیط‌های گوناگون اصلی و فرعی، به‌طور مجزا و به تفصیل به بحث گذاشته شده است.

قبل از ورود به مبحث فوق بیان این نکته ضروری است که جوان در ابتدا باید خود و سپس محیط اطرافش را بشناسد تا بتواند در برخورد با محیط و عوامل محیطی و

رویدادها و رخ داده‌های موجود در آن، با استدلال و منطق عمل نماید. اگر جوان بتواند به شناخت درستی از جایگاه واقعی خود در ارتباط با محیط اطراف برسد، از وسعت ذهنی برخوردار می‌شود و در این حالت می‌توان انتظار داشت که در انجام فرایض دینی و مناسک عبادی اقدام عملی نمایند.

محیط‌های اصلی

بر اساس استانداردهای موجود، محیط‌های اصلی به چهار گروه تقسیم می‌شود: (الف) محیط‌های فرهنگی؛ (ب) محیط‌های اجتماعی؛ (ج) محیط‌های سیاسی؛ (د) محیط‌های اقتصادی. روش‌های جذب افراد به مساجد در هر یک از این محیط‌های چهارگانه به این شرح است:

الف) محیط‌های فرهنگی

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های فرهنگی بدین قرار است:

۱. لزوم وجود یک سازماندهی و برنامه‌ریزی ملی

مسجد با توجه به نقش و کارکردهای متنوعی که در عرصه‌های اعتقادی و تربیتی دارد، محیط مناسبی را برای تعالی نسل جوان فراهم می‌کند و می‌تواند با مشارکت در رشد و تعالی این نسل پرشور در همه ابعاد شخصیتی، نقش خود را در تضمین سعادت دنیوی و اخروی آنها ایفا کند؛ به همین دلیل امامان جماعت و متولیان مساجد باید توجه ویژه‌ای به تهیه و تدوین برنامه‌ها راهکارهایی عملی و اجرای

آن‌ها داشته باشند. دستیابی به این مهم، مستلزم فراهم شدن شرایط و بسیج امکانات لازم است. تأمین این امکانات نیازمند یک سازماندهی و برنامه‌ریزی ملی، همراه با رعایت جنبه‌های علمی و فرهنگی تمدن اسلامی و ایرانی است.

۲. به‌کمیت درآوردن فعالیت‌های اجراشده در مساجد

یکی از روش‌های بسیار مؤثر در بررسی و تحلیل نتایج و بازخوردگیری از فعالیت‌های اجراشده در مساجد برای شناسایی نقاط ضعف و قوت آن‌ها، به‌کمیت درآوردن فعالیت‌های کیفی است؛ از این طریق می‌توان به‌راحتی با استفاده از ریاضیات، آمار و احتمالات، دورنمای آینده برنامه‌ها و فعالیت‌ها را بر اساس آنالیز و واکاوی فعالیت‌های گذشته ترسیم کرد.

۳. همکاری با شورای محله در حوزه‌های تبلیغی و فرهنگی

مساجد باید با شورای محله ارتباطی مستمر داشته باشند و برای بررسی وضعیت فرهنگی عامه مردم و به‌ویژه جوانان از آن یاری بگیرند تا بتوانند با ارائه راهکارها و پیشنهادهایی کاربردی برای بهبود وضعیت فرهنگی محله، به فرهنگ بومی و سنتی مردم که ریشه در عقاید و باورهای مذهبی دارد، توجهی ویژه داشته باشند و از این طریق با افزودن بر انسجام فرهنگی، زمینه حضور پررنگ‌تر مردم را در مساجد فراهم سازند.

۴. شناخت هرچه بیشتر محیط پیرامون

هر اندازه شناخت ما از محیط پیرامونمان، با در نظر گرفتن تقابل‌ها، تضادها، تناقض‌ها، ضرورت‌های عصری و تحولات جهانی همراه باشد، به چشم‌اندازی روشن‌تر و شفاف‌تر در برنامه‌ریزی فعالیت‌های فرهنگی دست می‌یابیم. این چشم‌انداز مثبت رابطه نزدیکی با میزان رشد و بالندگی هر جامعه و چگونگی ظهور و ورود نسل‌های جوان به عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در آینده دارد.

۵. ایجاد روابط مستحکم میان جوان و مسجد با انجام مطالعه بر روی فرهنگ جامعه

ایجاد روابط مستحکم میان جوانان و مساجد در شرایط کنونی یک گام اساسی و در نهایت متضمن توسعه و امنیت پایدار ایران اسلامی است. موارد فوق و هرگونه ساماندهی در روابط میان جوانان و مساجد با انجام مطالعه و بررسی‌های عمیق و دقیق بر روی فرهنگ جامعه کارسازتر خواهد بود.

۶. تغییر نگرش جوانان به شیوه صحیح برآورده شدن نیازهایشان

بهره‌گیری از روش‌های نوین علوم مرتبط، مانند دانش‌های روز روان‌شناسی و تربیتی، می‌تواند در اصلاح نگرش جوانان به شیوه صحیح برآوردن نیازهایشان مؤثر باشد و زمینه حضور فعال‌تر آنان را در مساجد فراهم سازد؛ مساجدی که بدون اغراق، تنها پایگاه واقعی برآورده شدن نیازهای روحی و روانی انسان در جهت رسیدن به سعادت و کمال هستند.

۷. توجه به تنوع دیدگاه‌های فرهنگی و گوناگونی سلايق

در برنامه‌ریزی و اجرای فعالیت‌های فرهنگی، تا جایی که به اصل موضوع مسجد لطمه وارد نکند، باید به سلايق مختلف و دیدگاه‌های متنوع فرهنگی توجه کرد؛ زیرا جذب مخاطبان جوان با گرایش‌های متنوع، تنها با ملحوظ داشتن و احترام گذاشتن به سلیقه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون فرهنگی در فعالیت‌های مسجد امکان‌پذیر است.

۸. به‌کارگیری علوم اجتماعی، روان‌شناسی و تربیتی در حوزه فرهنگی

می‌توان با به‌کارگیری روش‌های نوین علوم اجتماعی، روان‌شناسی و تربیتی، به برقراری تعادل در نیازهای روحی، روانی و فرهنگی اقشار مختلف جامعه، به‌ویژه جوانان اقدام کرد و از این راه با تقویت نیازهای متعالی افراد، به مقابله با نفوذ و گسترش فرهنگ مهاجم و مادی پرداخت.

۹. تشکیل شورای فرهنگی مسجد

تشکیل شورای فرهنگی مسجد با حضور چهره‌های فرهنگی محل (معلمان، مدرسان، کارشناسان و استادانی که در امر فرهنگی صاحب‌نظر و یا در دستگاه‌های فرهنگی مشغول به کار هستند)، با هدف بهره‌گیری از تجربیات آن‌ها.

۱۰. ایجاد هماهنگی و همسویی در مدیریت دستگاه‌های جایگزین مسجد

ایجاد هماهنگی و همسویی در مدیریت و بدنه کارشناسی دستگاه‌های جایگزین، جهت ایجاد نگاه ویژه در آن‌ها با هدف سوق دادن برنامه‌ها و طرح‌های اجرایی آن‌ها به سوی فعال‌تر کردن مناسبت‌های مساجد و برنامه‌ریزی برای افزایش حضور مردم در مدیریت مشارکتی مساجد.

۱۱. تدوین سیاست‌ها، برنامه‌های عملی و طراحی و مهندسی از فضای مسجد برای

جوانان

یکی از گام‌های اساسی که می‌توانیم در محیط‌های فرهنگی برداریم، تدوین سیاست‌ها، برنامه‌های عملی و طراحی و مهندسی از فضای مسجد برای جوانان با توجه به ابعاد روحی، روانی، فکری و عاطفی آنان است.

۱۲. تغییر نگرش به ارزش‌ها و هنجارها

شیوه‌های مناسب فرهنگی و متغیرهایی باید به کار گرفته شود که بتواند نگرش‌های مثبتی درباره ارزش‌ها و هنجارها ایجاد کند؛ به طوری که هدف غایی این تغییرات، برتری نسبی نیازهای مبتنی بر ارزش‌های الهی و متعالی بر دیگر ارزش‌های مادی باشد.

۱۳. استفاده از تمام ظرفیت‌های موجود در امر فرهنگ

با توجه به اینکه یکی از کارکردهای اصلی مسجد فعالیت‌های فرهنگی است، لازم است برای اثرگذاری بهتر این فعالیت‌ها از تمامی ظرفیت‌های موجود، چه در سطح منطقه و شهر و چه در سطح دستگاه‌های دخیل در امر فرهنگ بهره‌برده شود.

۱۴. استفاده از افراد آگاه از مسائل فرهنگی در هیئت امنای مساجد

حتی‌المقدور از افرادی در هیئت امنای مساجد استفاده شود که حداقل از ششم فرهنگی برخوردار باشند و یا مسئولیت امور فرهنگی مسجد بر عهده فردی باشد که دارای تجربیات فرهنگی باشد یا در نهاد و دستگاه فرهنگی مشغول به کار باشد و توان تعامل دوسویه با جوانان را داشته باشد.

۱۵. بومی‌سازی فعالیت‌های فرهنگی سازمان‌های فعال فرهنگی

مسئولان مساجد باید تلاش کنند فعالیت‌های فرهنگی سازمان‌ها و نهادهای فعال در امور فرهنگی را بومی‌سازی کنند و روش‌های کاربردی موجود در دیگر کشورها را با برنامه‌هایی که سطح فعالیت‌های مسجد را ارتقا می‌دهد، همانندسازی کنند.

۱۶. بهره‌گیری از برنامه‌های کارشناسی شده دستگاه‌های فرهنگی

با بهره‌گیری از تجربه‌ها و برنامه‌های کارشناسی شده دستگاه‌های فرهنگی ذی‌ربط می‌توان وضعیت موجود فعالیت‌های مسجد را بهبود بخشید و تغییراتی مثبت و روندی صعودی ایجاد کرد.

۱۷. آگاهی امام جماعت از وضعیت فرهنگی محل

امام جماعت قبل از تصدی امر امامت مسجد باید حتماً از وضعیت فرهنگی محله، وضعیت جوانان منطقه، شهر یا روستایی که مسجد در آن واقع است، آگاهی لازم را داشته باشد تا متناسب با وضعیت فرهنگی موجود، برنامه‌های فرهنگی مناسب را برای آن مسجد طراحی نماید.

۱۸. شناخت مفاهیم ملی و دینی برای حفظ وحدت فرهنگی

از نظر کارشناسان، شناخت مفاهیم ملی و دینی برای حفظ وحدت و استقلال فرهنگی ضروری است. از این دیدگاه، لازمه فرایند توسعه ایجاد روابط و مناسبات منسجم بین نسل جوان با مساجد است.

۱۹. برنامه‌ریزی در امر توسعه فرهنگی و علمی در مساجد

برنامه‌ریزی برای توسعه فرهنگی و علمی در مساجد با هدف افزایش کمی مخاطبان، به‌ویژه قشر جوان، باید مبتنی بر اصول علمی و کارشناسی باشد تا در روح و اندیشه جوان تأثیر مثبت و سازنده بگذارد.

۲۰. برگزاری اردوهای فرهنگی برای مخاطبان مسجد

برگزاری اردوهای فرهنگی کوتاه و بلندمدت برای مقاطع سنی و اقشار مختلف، به‌ویژه جوانان و مخاطبان مسجدی، در شهرهای مختلف به‌ویژه در شهرهای مذهبی و مکان‌های مقدس و تاریخی می‌تواند در جذب و افزایش مخاطبان مسجد مؤثر باشد.

۲۱. استفاده از «مهندسی فرهنگی» در طراحی و اجرای برنامه‌ها

استفاده از روش‌های برنامه‌ریزی کاربردی، به‌ویژه «مهندسی فرهنگی»، در طراحی و اجرای برنامه‌ها می‌تواند ما را در دستیابی سریع‌تر و آسان‌تر به اهدافمان در خصوص جوانان رهنمون کند.

۲۲. استفاده از فناوری‌ها و ابزار نوین فرهنگی در ارائه مناسب فعالیت‌های فرهنگی

مسجد

۲۳. احیای کارکرد فرهنگی مسجد

۲۴. استفاده از پتانسیل واحد فرهنگی پایگاه بسیج مساجد و نیروهای فرهنگی آن

۲۵. حضور امامان جماعت در اردوهای هم‌جوار مساجد، به‌ویژه اردوهای دانش‌آموزی و

حضور در نشست‌های صمیمی با شرکت‌کنندگان

۲۶. شناسایی نیازهای عینی و واقعی حوزه فرهنگ و استفاده از استادان مجرب

۲۷. استفاده از شیوه‌های کارآمد در افزایش انسجام فرهنگی در سطح محله در جهت

افزایش ضریب امنیت و وفاق اجتماعی

۲۸. روزآمد کردن کارکردهای فرهنگی مساجد متناسب با شرایط زمان و مکان و ذائقه فرهنگی جوانان

۲۹. هماهنگی مسجد با مراکز و مجامع فرهنگی جهت به کارگیری توان فرهنگی و برنامه‌های و فعالیت‌های همسو، با هدف محور قرار دادن مسجد به عنوان پایگاه اول فرهنگی

۳۰. برگزاری مسابقات فرهنگی در مناسبت‌های مختلف ملی و مذهبی همراه با اهدای جوایز ارزنده به شرکت‌کنندگان از جانب مسجد

ب) محیط‌های اجتماعی

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های اجتماعی بدین قرار است:

۱. شناخت دقیق و جامع نیازهای رشد اجتماعی جوانان

۲. «مرزبندی و تقسیم مخاطبین در محیط اجتماعی

- الف) تعیین مبنا برای تقسیم و مرزبندی مخاطبین مستقیم و سازمانی:
- تعیین خصوصیات مشترک هر قسمت؛
  - تعیین فاکتور جذابیت مخاطب و اولویت‌بندی قسمت‌های مختلف آن؛
  - تعیین مخاطب یا مخاطبین هدف؛
  - تعیین جایگاه برای هر قسمت از مخاطب هدف؛
  - تعیین مطلوبیت نهایی خدمات مساجد (تحلیل عوامل داخلی و محیطی مؤثر بر تصمیمات، تعیین مطلوبیت، طراحی خط‌مشی‌های مطلوبیت).
- ب) شناسایی رقبای مسجد در سطح اجتماعی از طریق:
- تحلیل نقاط قوت و ضعف رقبا؛
  - برآورد الگوهای واکنشی رقبا؛

- طراحی استراتژی و خط‌مشی رقابت و جایگاه مسجد در مخاطبین خدمات؛
- مدیریت تلاش‌های مخاطب.
- ج) برنامه‌ریزی هدفمند در طراحی سیستم عرضه و ارائه خدمات به مخاطبین هدف توسط مساجد:
- طراحی کانال‌های ارائه خدمات؛
- طراحی روش‌های ارائه خدمات؛
- خط‌مشی‌های ائمه‌جماعت و هیئت‌امنا و سایر فعالان در مساجد؛
- کارآمدسازی و بهبود اعتماد و اعتبار عمومی مساجد در سطح اجتماع بانگرس به جامعه سنتی ایران و روش‌های جدید در ارائه خدمات مسجد»^۱.

۳. آشنایی و آمادگی پذیرش نیازهای دوران بزرگسالی در محیط اجتماعی جوان

- جوانی معمولاً پلی است بین کودکی و بزرگسالی؛ بنابراین فرد در این مرحله از رشد و تکامل طبعاً می‌خواهد خود را برای زندگی بزرگسالی آماده کند و به همین دلیل نیازهای خاصی دارد که باید در محیط اجتماعی مدنظر قرار گیرند. نیازهایی چون:
- الف) آموختن راه‌های معنادار کردن زندگی خود، از راه روی آوردن به دین، عرفان، خداپرستی، معنویت، عشق‌ورزی و نوع‌دوستی؛
  - ب) کسب شناخت‌های پیچیده، توانایی‌ها و گرایش‌های ضروری برای زندگی دوران بزرگسالی؛
  - ج) رشد و تکامل استعدادها و توانایی کار کردن و انتخاب شغل مناسب؛
  - د) آمادگی برای انجام وظایف زناشویی، انتخاب همسر و تشکیل خانواده؛
  - ه) آموختن مهارت‌های ارتباطی در زندگی اجتماعی.

۴. ایجاد ارتباط عاطفی اولیای مسجد با جوانان به منظور تبیین فرایض دینی

جوانان با توجه به نیازهای عاطفی و نیازشان به کسب موقعیت‌های اجتماعی، مجبور به همانندسازی خود با بزرگسالان هستند؛ به‌ویژه بزرگسالانی که با او رابطه

۱. طرح بازسازی کارایی مساجد؛ کانون شاعر الهی، ص ۷.

عاطفی و قلبی دارند. جوانی که سیگار می کشد، لباس مردانه یا زنانه می پوشد، مانند بزرگسالان رفتار می کند و به طور کلی خود را به شکل بزرگسالان درمی آورد، در پی آن است که با کسب موقعیت اجتماعی بالاتر، خود را ارضا کند. مسئولان مسجد و اولیای مدرسه باید با ایجاد ارتباط عاطفی و تعامل منطقی با جوانان، آن‌ها را به جای همانندسازی با شخصیت‌های منفی و انجام کارهای نامناسب، به همانندسازی با شخصیت‌های مثبت و الگوگیری از آن‌ها سوق دهند و با این کار آن‌ها را به انجام فرایض دینی و مناسک عبادی ترغیب کنند.

۵. دعوت از الگوهای محبوب جوانان برای سخنرانی در مسجد

انسان در مراحل مختلف حیات خویش به الگو نیاز دارد که با افزایش سن و تجارب ذهنی، تقلید شکلی آگاهانه به خود گرفته، در حیطه اراده قرار می گیرد. در این حال فرد سعی می کند با شخص یا اشخاصی که به نظرش شخصیتی قابل قبول دارند، همانندسازی کرده، نگرش‌ها و ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی آن فرد یا اشخاص را برای خود سرمشق قرار دهد. جوان نیز یکی از خواسته‌های اجتماعی‌اش الگوپذیری است. او در جامعه خواستار کسانی است که در رفتار و گفتار برای او الگو باشند. هیئت امنای بایست شخصیت‌های محبوب جوانان را شناسایی کرده و آن‌ها را به مسجد دعوت کنند تا در جمع نمازگزاران حاضر شوند و یا در مراسم خاص سخنرانی کنند. این کار با مشورت و همکاری جوانان امکان‌پذیر است»^۱.

۶. رعایت آداب اجتماعی حاکم، در برنامه‌ریزی فعالیت‌های دینی و فرهنگی

شایسته است رعایت و ملاحظه آداب اجتماعی حاکم، در برنامه‌ریزی و انجام فعالیت‌های دینی و فرهنگی مدنظر قرار گیرد؛ از آنجاکه انسان موجودی اجتماعی است، دوست دارد زندگی جمعی داشته باشد؛ از سوی دیگر زندگی جمعی آداب و شرایطی دارد که باید بدان عمل شود تا محیط برای زندگی سالم و بهتر آماده شود؛ از این رو امام علی (علیه السلام) با گفتار و رفتار خویش، رعایت آداب اجتماعی را مورد

۱. محسن محمدی، مجله مسجد، «راهنمای مشارکت جوانان در مساجد»، ش ۸۹.

تأکید قرار می‌دهد. آن حضرت در سفارش خود به فرزندش امام حسن (علیه السلام) چنین می‌فرماید: «حسن جان! هرگاه در شهری غریب بودی، با آداب و رسوم آن محل زندگی کن. عقل خود را به کار گیر. در میان آنان فخر و مباهات منما؛ زیرا هر جمعیتی عقلا و خردمندانی دارد که آداب و رسوم خود را محترم می‌شمارند».^۱

۷. درمان حس خودکم‌بینی در جوانان توسط مبلغان دینی مساجد

یکی از معضلاتی که جوانان در محیط اجتماعی با آن مواجه هستند، احساس خودکم‌بینی است. بهره‌گیری از مبلغان و مدرسان و نیز معلمان آگاه که توانایی و شناخت کافی از عواقب این معضل داشته باشند و راه صحیح درمان آن را نیز بدانند، ضروری است. به کارگیری روش‌های هدفمند، به‌ویژه هنگامی که مبلغان، امامان جماعت و مربیان در این زمینه پیشگام می‌شوند، می‌تواند ضمن آشناسازی و انس جوانان با مساجد، در رفع این احساس نامناسب و منفی مؤثر واقع شود.

۸. قانون‌مند کردن وظایف هر یک از اعضای مسجد

مسجد در قالب یک نهاد اجتماعی، در صورتی می‌تواند دقیق، منطقی و کارآمد به وظایفش عمل کند که تعریفی جامع‌الاطراف از شرح وظایف فعالان و منابع موجود انسانی آن، اعم از هیئت‌امنا، امام جماعت، خادمان و نمازگزاران صورت پذیرد. با قانونمند کردن وظایف، حدود و اختیارات منابع انسانی این نهاد مقدس، ضمن افزایش کارایی و ارتقای سطح فعالیت‌های کمی و کیفی، بر تعداد مخاطبان، به‌ویژه نوجوانان و جوانان افزوده خواهد شد.

۹. شرکت دادن جوانان در اداره امور مسجد

شاید بتوان گفت از مؤثرترین و مهم‌ترین عوامل جذب جوانان به مساجد، شرکت دادن آن‌ها در اداره امور مساجد است. «این امر یعنی دخالت دادن جوانان در اداره امور مذهبی و فرهنگی خودشان، ضمن اینکه به آنان هویت مشخص و شخصیت می‌بخشد، قابلیت مسئولیت‌پذیری را در آنان افزایش داده و موجبات افزایش

۱. دیوان امام علی (علیه السلام)، ص ۷۰.

اعتماد به نفس و اطمینان به خود را در آن‌ها فراهم می‌سازد؛ در این صورت جوانان برنامه‌های مساجد را برنامه‌های خود تلقی کرده و احساس نمی‌کنند که این برنامه‌ها از بالا به آن‌ها دیکته می‌شود و آن‌ها فقط مجبور به اطاعت هستند»^۱.

۱۰. شرکت عوامل مسجد در مراسم استقبال، بدرقه و بازدید از زائران

شرکت در مراسم استقبال، بدرقه و بازدید از حجاج بیت‌الله الحرام و زائران عتبات عالیات و نیز مسافرانی که مدتی طولانی به خارج از محل عزیمت می‌کنند، (سفرهای زیارتی خارجی و داخل کشور) موجب الفت بیشتر بین مسئولان و اهالی مسجد با مسافران و خانواده آنان می‌شود و خاطره‌ای خوب از این عمل در اذهان آن‌ها باقی خواهد گذاشت.

۱۱. سکونت امام جماعت هر مسجد در نزدیکی آن

یکی از عوامل مهم در جذب مخاطبان به مسجد، زندگی و سکونت امام جماعت مسجد در همان محل است. حضور امام جماعت در محل نه تنها موجب آشنایی بیشتر او با مسائل و مشکلات و معضلات آنجا می‌شود، زمینه افزایش ارتباط و تعامل و انس و الفت ایشان را با اهالی فراهم می‌کند. این همدلی و ارتباط، در نهایت اهالی را به سوی مسجد سوق خواهد داد؛ چراکه آن‌ها دیگر احساس غربت و دوری و غریبه بودن با امام جماعت نخواهند داشت.

۱۲. وفای به عهده مسئولان مسجد به وعده‌هایشان

عمل کردن منابع انسانی مسجد، به خصوص اداره‌کنندگان آن، به تعهدات و وعده‌هایی که داده‌اند، تأثیر بسزایی در جذب جوانان به مسجد دارد. در بررسی شاخص رفتار انحراف‌آمیز نمازگزاران معلوم شد که شاخص وفای به عهد دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ در واقع کنش اجتماعی نمازگزاران، در مقوله تعهد اجتماعی و وفای به عهد نقش معناداری دارد.

۱. مسجد نقطه وصل، ص ۲۱۱.

۱۳. ارسال کمک‌های مادی به نیازمندان از طریق مسجد

مسجد همواره محل کمک به هموعان و نیازمندان بوده است. اکنون که کمک به قشرهای آسیب‌پذیر اجتماعی جامعه به نهادهای خاص واگذار شده است، شایسته است جهت احیای نقش اجتماعی تعاون مسجد، سازوکاری طراحی شود که تمام این کمک‌ها از طریق مسجد هدایت و ارسال شوند. بهره‌گیری از پتانسیل جوانان مسجدی می‌تواند در این راه بسیار کارساز باشد.

۱۴. استفاده از نظر بزرگان و صاحب‌نظران در برنامه‌ریزی‌های مسجد

در برنامه‌ریزی فعالیت‌های مختلف در سطح مساجد باید ضمن جلوگیری از ورود حساسیت‌های قومی و قبیله‌ای، از نظرهای بزرگان و صاحب‌نظران اقوام و خاندان‌ها که برخوردار از خرد جمعی و عقلانیت و از نظرهای احساسی دور است، استفاده شود و برای افزایش جاذبه مسجد، به‌طور غیرمستقیم از این پیشنهادها در برنامه‌ریزی‌ها استفاده شود.

۱۵. برگزاری نمایشگاه محلی از صنایع دستی اهالی مسجد

باتوجه به اینکه غالب ساکنان بعضی از محلات همجوار مسجد، معمولاً از طایفه‌ها یا مناطق جغرافیایی خاصی هستند، برگزاری نمایشگاهی که در آن جلوه‌ای از آداب، رسوم، سنت و صنایع دستی اهالی مسجد در معرض دید دیگران قرار گیرد، ضمن اینکه افزایش جاذبه مسجد را در پی دارد، زمینه‌آنس، افزایش وفاق اجتماعی و نزدیکی مردم را به مسجد فراهم خواهد کرد. علاقه‌جویان به نمایش و در معرض دید همگان قرار دادن آثار تولیدی‌شان، می‌تواند زمینه‌آنس را به‌شماره آن‌ها را به شرکت فعال‌تر در نمایشگاه فراهم سازد.

۱۶. توجه به اقامه نماز جماعت به عنوان اصلی‌ترین فعالیت مسجد

با توجه به اینکه اصلی‌ترین و مهم‌ترین کارکرد مسجد، کارکرد عبادی آن است و اقامه نماز جماعت محور اصلی اعمال عبادی است و به «عنوان یکی از مناسکی که جلوه اجتماعی دارد، در فرآیند رشد اجتماعی جوانان مؤثر است و می‌تواند به

هویت وی شکل و قوامی مطلوب ببخشد»؛ بنابراین^۱ بایسته است در برنامه‌ریزی فعالیت‌های مساجد، این مهم مورد عنایت جدی قرار گیرد.

۱۷. آسیب‌شناسی و ریشه‌یابی علت بی‌توجهی جوانان به تکالیف مذهبی

یکی از مشکلات رایج جوانان بی‌توجهی، بی‌خیالی و نداشتن احساس مسئولیت درباره تکالیف اجتماعی و مذهبی خود است. برای جوانی که با این مشکل مواجه است، هرگونه اقدام تربیتی و تبلیغی بدون سبب‌شناسی و ریشه‌یابی این مشکل، نه تنها سودی ندارد، او را از حقایق و واقعیت‌های موجود منزجر نیز می‌کند.

۱۸. برگزاری مراسم شاد و به‌یادماندنی تحویل سال نو در مسجد

برگزاری مراسم تحویل سال نو در مسجد می‌تواند به جاذبه آن بیفزاید. برای هر جوان آغاز سال جدید پر از خاطرات خوب، شیرین و به‌یادماندنی است. اگر با برنامه‌ریزی درست و اجرای مراسمی شاد، بتوانیم زمینه ثبت یک خاطره خوب را در اذهان جوانان فراهم آوریم، برای آنان نگرشی مثبت به مسجد ایجاد خواهد شد.

۱۹. رعایت تقدم دوستی و صمیمیت با جوان قبل از امر به معروف

رعایت تقدم دوستی و صمیمی شدن با جوان قبل از اقدام به هرگونه امر به معروف و یا نصیحت بسیار کارساز و ثمربخش است؛ زیرا جوانان نصیحت‌ها و پندهایی را که از دوست و رفیق خود می‌شنوند، بهتر می‌پذیرند و در صدد مقابله و یا موضع‌گیری در برابر آن بر نمی‌آیند.

۲۰. نهادینه کردن فرهنگ احترام به بزرگ‌تر و حفظ حرمت‌ها

یکی از مهم‌ترین شیوه‌های جذب مخاطب به مساجد، نهادینه کردن فرهنگ احترام و رعایت حال و حفظ حرمت و شخصیت افراد است. رعایت احترام به بزرگ‌ترها، به‌ویژه افراد مسن، جایگاه بسیار مهمی در فرهنگ دینی ما دارد. ایجاد نگاهی ویژه در این خصوص در بین جوانان می‌تواند پیامدهای مثبت و مطلوبی در آینده داشته باشد.

۱. همان، ص ۹.

۲۱. دعوت رسمی از اهالی محل برای حضور در برنامه‌های مختلف از سوی مسجد

برگزاری مراسم ویژه خانواده‌های محل در مناسبت‌های مختلف، به ویژه عیدها و جشن‌های اسلامی و ملی، با دعوت رسمی حضوری و یا ارسال کارت دعوت می‌تواند انجام شود. انجام این کار ضمن آشناسازی خانواده‌ها با یکدیگر، زمینه انس آنان با مسجد را نیز فراهم خواهد کرد و در این فضا فرزندان آنان نیز تحت تاثیر قرار خواهند گرفت.

۲۲. در نظر گرفتن شرایط اجتماعی در برنامه‌ریزی فعالیت‌های مسجد

در برنامه‌ریزی باید موقعیت اجتماعی جامعه مدنظر قرار گیرد. در مناطقی از جامعه شهری و مناطق روستایی که بافت سنتی آن حفظ شده است، گرایش‌های دینی و اعتقادات مذهبی در جوانان قوی‌تر است؛ بنابراین مساجد این مناطق فعال‌تر و از رونق بیشتری برخوردار هستند.

۲۳. رسیدگی به خانواده‌های بی‌بضاعت از طرف گروه‌های مسجدی

رسیدگی به خانواده‌های بیمار، ناتوان، یتیم و کسانی که به نحوی دارای مشکل هستند، می‌تواند با محوریت مساجد انجام شود. این کار را می‌توان با تشکیل گروه‌هایی از اهالی مسجد که هر یک مسئولیت رسیدگی به تعدادی از این خانواده‌ها را عهده‌دار می‌شوند، انجام داد. این عمل می‌تواند در ایجاد انس و الفت بین این خانواده‌ها و مسجد نقش مهمی ایفا نماید. در این راه می‌توان از ظرفیت جوانان بهره مناسب را برد تا از این طریق ضمن نهادینه‌سازی فرهنگ تعاون و همکاری در آنان، گامی اساسی را برای کمک بیشتر و سریع‌تر به این خانواده‌ها برداشت.

۲۴. به‌کارگیری روش‌های مختلف ایجاد ارتباط با خانواده‌های محل از سوی مسجد

تقویت رابطه خانواده‌های محل با مسجد و به‌کارگیری روش‌های مختلف و قابل‌اجرا در این مسیر، با توجه جدی به سلايق مختلف خانواده‌ها، می‌تواند ارتباط دو طرف را تعمیق کند و در افزایش ارتباط و تعامل خانواده‌ها با مساجد موثر واقع شود و از این طریق، زمینه جذب آن‌ها را به مسجد فراهم و تسهیل کند. در این خصوص

لازم است برای فرزندان جوان این خانواده‌ها برنامه‌ای هدفمندتر و جذاب‌تر طراحی شود.

۲۵. برقراری ارتباط حسنه بین مدیریت مسجد و همسایگان آن

رعایت حقوق همسایگان باید از نظر مسجد در درجه اول اهمیت باشد. تعامل نزدیک و دوستانه با همسایگان ضمن الگوسازی برای دیگران، زمینه‌ساز افزایش نفوذ و گستره تعامل و تبادل با دیگر خانواده‌های محل خواهد شد. برقراری ارتباط حسنه با جوانان باید از اولویت بیشتری برخوردار باشد.

۲۶. برگزاری مراسم و برنامه‌های عمومی و اجتماعی در مسجد

برگزاری مراسم و برنامه‌هایی که «جنبه عمومی و اجتماعی دارند، در مسجد، به دلیل برخورداری از طرح مسائل و فعالیتی که عامه مردم از آن بهره‌مند می‌شوند، دارای جاذبه خاصی است. با اجرای این گونه برنامه‌ها می‌توان مخاطبان بیشتری به خصوص جوانان را به سمت مساجد سوق داد»^۱.

۲۷. تبیین نقش مسجد در ایجاد آرامش روحی و روانی مخاطبان

با توجه به اینکه مقطع سنی جوانی سرشار از تحولات درونی است و در این دوره آرامش روحی و روانی از نیازهای اصلی و مهم جوانان محسوب می‌شود، لازم است نقش مسجد و عبادت در ایجاد آرامش روحی و روانی برای آنان تبیین گردد.

۲۸. بهره‌گیری از توان شوراهای اسلامی شهر و روستا در ترویج فرهنگ نماز و مسجد

بهره‌گیری مناسب از توان و پتانسیل شوراهای اسلامی شهر و روستا (با توجه به مردمی بودن این نهاد) در جهت ترویج فرهنگ نماز و مسجد و هدایت کمک‌های مادی و معنوی مردمی از طریق این شورا به مساجد، از دیگر فعالیت‌هایی است که می‌تواند انجام پذیرد. در این ارتباط شوراهای می‌توانند با تشکیل یگ گروه ویژه از

۱. براساس نتایج یک نظرسنجی از مجموع ۱۲۰۱ نفر، پاسخ به پرسش «میزان اهمیت مراسم عمومی برای جلب مخاطب؟؟» ۵۳۹ نفر یا ۴۴/۹ درصد این افراد، گزینه «بااهمیت» را انتخاب کرده‌اند؛ یعنی در مجموع بیش از ۸۵ درصد پاسخگویان نقش این مراسم را در جذب مخاطب بااهمیت می‌دانند (پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه، ۱۳۸۰، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی).

جوانان، در اولین گام برنامه‌های تدارک‌شده جهت کمک به مسجد را توسط این گروه عملیاتی کنند تا از مشارکت فعال آنان در کمک به عمران مادی و معنوی مسجد استفاده بهینه گردد.

۲۹. رسیدگی مسئولان مسجد به دعوای خانوادگی و محلی

رسیدگی به اختلافات خانوادگی، دعوای محلی و مواردی که توسط مسئولان مسجد امکان حل و فصل آن وجود دارد. سعی شود انجام این امور در صورت امکان در شبستان مسجد و در زمان‌هایی که پایان و حل موضوع به اقامه نماز جماعت ختم می‌شود، صورت پذیرد. این مورد برای کمک به جوان‌هایی که تازه تشکیل خانواده داده‌اند، ضروری‌تر است.

۳۰. توجه به نگرش‌های گوناگون جوانان

برای شناسایی و به کارگیری بهترین و مناسب‌ترین راه‌حل‌ها، توجه به ظرفیت مخاطب، نگرش مثبت و منفی آن‌ها به طرح مسائل و باور و پذیرش آن، بهترین شاخص ارزیابی و خودسنجی در کیفیت ارائه مطالب است.

۳۱. نیازسنجی برای شناخت مدل رفتاری جوانان

یکی از شیوه‌های موفق در جذب جوانان به مسجد، شناخت نیازهای واقعی آن‌هاست؛ «نیازسنجی شناخت مدل رفتار مخاطب، خصوصیات فردی مؤثر در رفتار مخاطب و عادات بهره‌گیری از خدمات وی، شناسایی و تحلیل فرایند تصمیم‌گیری مخاطب پیش از بهره‌گیری از خدمات و رفتار پس از آن»^۱.

۳۲. تکیه کردن مسجد به نیروهای مردمی، به‌ویژه جوانان

مساجد باید بر نیروهای مردمی، به‌ویژه جوانان، خلاقیت و استعداد آنان و گسترش فعالیت اجتماعی در سطح محل تکیه کنند؛ این امر موجب رشد نیروها و حل معضلات اجتماعی و فرهنگی خواهد شد.

۱. طرح بازسازی کارایی مساجد؛ کانون شاعران الهی، ص ۷.

۳۳. ایجاد جریان فکری مبنی بر کمک‌های مددکارانه دستگاه‌های دولتی به مساجد

جریان فکری‌ای باید ایجاد شود که بتواند نقش دستگاه‌های دولتی را در کمک به مساجد مددکارانه معرفی کند و از کمک مستقیم به مساجد که آن‌ها را دولتی و حکومتی به ذهن متبادر می‌سازد، جلوگیری نماید.

۳۴. برگزاری سالانه مراسم بزرگداشت شاخص‌ترین افراد مسجدی

مراسم سالانه‌ای برای بزرگداشت نمازگزاران با عناوینی چون خردسال‌ترین، نوجوان‌ترین، جوان‌ترین مسن‌ترین و منظم‌ترین برگزار شود. بدین ترتیب نمازگزار با حضور مستمر در مسجد، جزو فعال‌ترین نمازگزاران در عرصه‌های مختلف خواهد بود. با عنایت به اثرپذیری بیشتر جوانان از این برنامه‌ها، باید تمرکز بیشتر بر محوریت جوانان باشد.

۳۵. تحت پوشش قرار گرفتن خانواده‌های بدسرپرست از سوی مسجد

مساجد خانواده‌هایی را که سرپرست آن‌ها به دلایلی در زندان به سر می‌برند، با هدف اینکه عیال و فرزندان آن‌ها با مسجد انس بگیرند و به دامن فساد و نابهنجاری‌های اجتماعی نیفتند، تحت پوشش حمایتی خود قرار دهند. همچنین مساجد بکوشند در حد توان خود، مشکلات خانواده‌هایی را که در همسایگی یا محله نزدیک مسجد قرار دارند، شناسایی کنند و برای حل آن‌ها اقدام کنند و به همسایگانی هم که به نحوی نیازمند توجه مادی و عاطفی و روحی هستند، مانند: خانواده‌های بی‌سرپرست، بیمار و از کار افتاده، سرکشی و رسیدگی کنند. باید توجه داشت جوان‌هایی که در چنین خانواده‌هایی زندگی می‌کنند، بیش از دیگران از آثار زیان‌بار آن متأثر می‌شوند؛ بنابراین بیش از بقیه نیازمند عنایت هستند. همچنین باید خانواده‌هایی که فرزندان جوان بیشتری دارند، در اولویت قرار گیرند. رفت‌وآمد افراد ناتوان و سالخورده به مسجد نیز باید تسهیل شود.

۳۶. برگزاری کلاس‌های مشاوره خانواده در مساجد با حضور کارشناسان خبره

در مساجد با حضور کارشناسان باتجربه و کاردان، کلاس‌های مشاوره خانواده، به‌ویژه

برای زنان و جوانان که بیشتر در معرض تهاجم فرهنگی و نابهنجاری‌های اجتماعی قرار دارند، بر گزار شود.

۳۷. رعایت کردن حال همسایگان مسجد

اهالی مسجد باید حال همسایگان مسجد را رعایت کنند و از ایجاد مزاحمت برای آن‌ها به هر شکل (بالا بردن بیش از حد صدای بلندگو، رفت و آمدهای غیر ضرور و...) خودداری کنند.

۳۸. طراحی سازوکاری مناسب برای بهره‌گیری از نیروهای مسجدی در ارائه خدمات

دینی و مذهبی

باید سازوکاری در مسجد طراحی و اجرا شود که به بهترین شکل از نیروها و منابع انسانی موجود، به خصوص جوانان، در ارائه خدمات دینی و اعتقادی استفاده گردد تا علاوه بر پیشبرد موفق برنامه‌های مسجد، انگیزه مخاطبان و نیروها نیز افزایش یابد. برنامه‌ریزی هدفمند و طراحی مناسب، همراه با اجرای درست آن‌ها نگاهی ویژه را به مسجد در افکار عمومی ایجاد می‌کند و باعث می‌شود مردم مسجد را اصلی‌ترین مرکز ارائه خدمات دینی و مذهبی بدانند.^۱

۳۹. برگزاری سلسله‌جلسات رسیدگی به مسائل عمومی محل در مسجد

می‌توان با دعوت از عموم مردم، سلسله‌جلساتی را برای بررسی وضعیت رفاه عمومی محل به شکل هفتگی یا ماهیانه در مساجد برگزار کرد و در آن جلسات با اخذ پیشنهادها و نظر اهالی محل، به ویژه جوانان، به راهکارهایی برای حل مشکلات دست یافت.

۴۰. شناسایی و ایجاد ارتباط با جوانان نیازمند به مشاوره توسط مسجد

مساجد و مدارس محل تلاش کنند جوانانی را که نیازمند راهنمایی و مشاوره

۱. نتایج یک نظرسنجی نشان می‌دهد که از مجموع ۱۲۰۱ نفر افراد پاسخگو، بیشترین تعداد از افراد پاسخگو، یعنی ۶۶۶ نفر = ۵۵/۵ درصد، رسیدگی به امور مردم را در جذب مخاطب («خیلی بااهمیت») دانسته‌اند و کمترین نسبت از ایشان یعنی ۳۵ نفر = ۲/۹ درصد افراد، رسیدگی به امور مردم را در جذب مخاطب («خیلی کم‌اهمیت») دانسته‌اند (پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه، ۱۳۸۰، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی).

هستند، شناسایی کنند و با برقراری رابطه با آن‌ها، مشاوره و راهنمایی و کمک‌های لازم را به آن‌ها ارائه کنند.

۴۱. ایجاد فضای مصافحه و گفتگو بین نمازگزاران مسجد

فراهم آمدن فضای گفتگو و مصافحه و احوالپرسی نمازگزاران در مسجد موجب انس و الفت بیشتر آن‌ها با یکدیگر خواهد شد؛ به‌ویژه جوانان مسجدی که از روحیه لطیف‌تری برخوردار هستند.

۴۲. تشکیل شورایی متشکل از نمازگزاران برجسته فرهنگی محل در مسجد

تشکیل شورای نمازگزاران فرهنگی محل توسط مسجد با هدف ایجاد بستر مناسب جهت همفکری و مشورت اهالی محل و پیشنهاد راهکار به مسئولان اداره‌ها و نهادهای مرتبط. لازم است در این شورا نماینده‌ای از جوانان نیز حضور داشته باشد.

۴۳. ایجاد فضای رقابت سالم در محل برای کمک به مسجد

ایجاد جو رقابت سالم در محل برای کمک به مسجد و بهره‌گیری از این فضا در ساماندهی فعالیت‌های مسجد و کمک به انجام بهتر آن‌ها. در کنار آن فراهم‌سازی بستری مناسب که بتواند این زمینه رقابت را در بین جوانان نیز فراهم سازد، بسیار مفید و ثمربخش خواهد بود.

۴۴. تبیین دقیق کارکرد اجتماعی و جایگاه منابع انسانی فعال مسجد برای قشر جوان

تعریف دقیق و تبیین کارکرد اجتماعی و جایگاه فعالان حوزه مسجد، به‌ویژه منابع انسانی اعم از امام جماعت، هیئت امناء، بانی، واقف و خادم.

۴۵. برنامه‌ریزی جهت گسترش دامنه بهره‌مندی خدمات مساجد برای گروه‌های

مختلف جامعه

برنامه‌ریزی جهت گسترش دامنه بهره‌مند شدن گروه‌های مختلف جامعه از خدمات و برنامه‌های مساجد و ایجاد تنوع در خدمات ویژه برای طبقات خاصی که

طالب آن خدمت‌اند، بانگ‌آه ویژه به جوانان.

۴۶. اقدام سریع مدیریت مسجد در بحران‌ها

پیش‌قدم شدن مدیریت مسجد در اقدام سریع، سنجیده و متناسب برای مقابله با بحران‌ها و حوادث پیش‌بینی نشده‌ای که در محل اتفاق می‌افتد. بهره‌گیری از پتانسیل جوانان مسجدی می‌تواند کمک شایان توجهی در کاهش آسیب‌ها یا حل بحران‌های پیش‌آمده بکند.

۴۷. شناسایی و به‌کارگیری راه‌های وفاق در محله از سوی امام جماعت در راستای محوریت بخشیدن به مسجد

۴۸. اهدای کارت تبریک و هدیه مناسب به زوج‌های جوان از سوی مسجد

۴۹. شناسایی تهدیدها و فرصت‌ها در محیط اجتماعی مسجد

شناسایی تهدیدها و فرصت‌ها در محیط اجتماعی مسجد جهت تقویت فرصت‌ها و قابلیت‌ها و از بین بردن تهدیدها و محدودیت‌ها.

ب) محیط‌های سیاسی

روش‌های جذب جوانان در محیط‌های سیاسی بدین قرار است:

۱. پرهیز از ورود مسجد در جناح‌بندی‌های سیاسی

پرهیز از وارد شدن مسجد در جناح‌بندی‌های سیاسی، حزبی و گروهی. در این خصوص باید به‌نحوی برنامه‌ریزی شود که تمام احزاب و گروه‌های سیاسی که اصل نظام را پذیرفته‌اند و در چارچوب قانون اساسی فعالیت می‌کنند، «حضور آنان در مساجد جهت تبلیغ در ایام مختلف، به‌خصوص کاندیداتوری مجلس شورای اسلامی، شورای شهر و ریاست جمهوری بلامانع باشد. در غیر این صورت، دایره تعامل و همکاری احزاب با مسجد تنگ و محدود خواهد شد؛ در نتیجه دافعه بر جاذبه برتری خواهد داشت، با توجه به این مهم که بسیاری از سمپات‌ها، هواداران

و اعضای احزاب سیاسی را نوجوانان و جوانان تشکیل می دهند. در این خصوص باید توجه داشت که «الطرق الی الله بعدد انفاس الخلائق»^۱ راه های منتهی به خداوند به تعداد مخلوقات است^۲،^۳

۲. برگزاری بی طرفانه نشست کاندیداهای انتخابات یا شورای اسلامی شهر و روستا در مسجد

۳. زمینه سازی حضور مسئولان دستگاه های اجرایی در مسجد برای پاسخگویی به سؤالات و مشکلات مردم

۴. ریشه یابی علل نگرش جوانان و چگونگی برخورد با آن ها در مسائل پیچیده سیاسی فراملی

با تجزیه و تحلیل اندیشه های جوانان در مورد ارزش های ملی در می یابیم که آن ها در مسائل پیچیده سیاسی فراملی اندیشه منسجمی ندارند و جا دارد با پژوهش های دقیق تر، هم دریافت های آنان از این مسائل پیچیده را بهتر بشناسیم و هم ریشه ها و علل نگرش های آنان و چگونگی برخورد با آن ها را آشکار سازیم.

۵. برگزاری سلسله نشست های سیاسی با حضور نخبگان، اندیشمندان و شخصیت های سیاسی با هدف تعمیق درک و گسترش بینش سیاسی مخاطبان در مساجد

ج) محیط های اقتصادی

از دیگر عوامل دخیل که موجب ایجاد فاصله افراد با نیازهای متعالی و معنوی جامعه و به تبع آن، دوری از برنامه ها و مکان های دینی می شود، افزایش سطح انتظار مردم از وضعیت زندگی و معیشت و درآمد اقتصادی است. بالا رفتن سطح

۱. محی الدین ابن عربی، الفتوحات المکیه، ج ۲، ص ۳۱۷ و ۴۱۱. وی تصریح می کند که این گزاره از جملات به کاررفته توسط «اهل الله» است و جمله را نیز باند کی تغییر با متن به صورت «ان الطرق الی الله علی عدد انفاس الخلائق» نقل می کند. اما عارف محقق سید حیدر آملی جمله را روایتی از پیامبر گرامی اسلام ﷺ می داند (جامع الاسرار و منبع الانوار، ص ۸ و ۱۲۱).

۲. پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه، ۱۳۸۰، ص ۱۴۰.

۳. «بر اساس نتایج یک نظر سنجی به عمل آمده از میان ۱۲۰۱ نفر پاسخگو، تعداد ۶۵ درصد به سؤال «میزان اهمیت غیر سیاسی بودن برنامه های مسجد و امام جماعت؟» گزینه «با اهمیت و خیلی با اهمیت» را انتخاب کردند (منع پیشین). همچنین بر اساس آمار سازمان ملی جوانان ۸۷/۶ درصد از جوانان به هویت ملی و دینی خود تعلق خاطر شدید دارند و تعصب ملی را برای حفظ آب و خاک و تمامیت ارضی و همچنین پای بندی به اعتقادات دینی، عشق و محبت به اهل بیت (علیهم السلام) را ضروری برای نیل به سعادت انسان می دانند» (مجله مسجد، ش ۷۳، ص ۲۲).

انتظار، اگرچه در ظاهر با فقر اقتصادی تفاوت دارد، از این جهت که افکار، علایق و تلاش‌های انسان را عمدتاً به نیازهای رفاهی معطوف می‌کند و انگیزه‌های متعالی و جمعی را به سود انگیزه‌های رفاهی ضعیف می‌نماید، تفاوتی با پدیده فقر ندارد.

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های اقتصادی بدین قرار است:

۱. استفاده از ابزار تبلیغی مسجد در تبیین و توجیه فقر اقتصادی خانواده‌ها

مسجد با برنامه‌ریزی صحیح برای خانواده‌هایی که دچار فقر اقتصادی هستند، سعی کند با ابزار تبلیغی و خطابه‌ای که در اختیار دارد، اولاً: سطح انتظار جامعه (در مقیاس محله) را منطقی و منطبق با واقعیت‌های جامعه شکل دهد و ثانیاً: با استفاده از آموزه‌های دینی (آیات و روایات) این شعار اسلام را که «راه میانه روی و اعتدال باید در رأس امور قرار گیرد» مورد تبیین و توجیه قرار دهد تا از این طریق شاهد رفاقت و انس بیشتر این قشر متوقع جامعه با اهالی معتدل و معتقد مسجد باشیم. باید توجه کرد که حساسیت در مورد فقر اقتصادی در بین این گروه بیش از بقیه قشرهای جامعه است و اصلاح نگرش آن‌ها نیاز بیشتری به کار تبلیغی دارد.

۲. شرکت اعضای مسجد در برنامه‌های مخصوص کارگران، اصناف و بازاریان با اولویت قرار

دادن جوان‌ها

حضور امام جماعت و هیئت امنای مسجد در مناسبت‌های مختلف، به‌ویژه روز کارگرایا کارمند، در محیط‌های اقتصادی و کارگری، کارگاه‌ها، کارخانه‌ها و شرکت در ویژه‌برنامه‌های تدارک‌شده برای کارگران، اصناف و بازاریان و نیز برگزاری مراسم ویژه جهت گرامیداشت این ایام در مسجد (با دعوت رسمی از آن‌ها) با هدف ایجاد انس و الفت بیشتر آنان با مساجد همراه با اجرای برنامه‌های هدفمند و جذاب.

۳. حضور فعال مسجد و ایجاد پیوند با خانواده‌های کم‌درآمد

افرادی که به هر دلیلی در تهیه حداقل امکانات زندگی با مشکل مواجه هستند،

به خصوص زوج‌های جوانی که تازه تشکیل خانواده داده‌اند و با مشکلات بیشتری دست‌وپنجه نرم می‌کنند، معمولاً تمام ظرفیت و توان خود را در امور معیشتی به کار می‌گیرند. بخش اعظم نگرانی و دل‌مشغولی این افراد معطوف به نیازهای رفاهی است، به همین دلیل بایسته است، مسجد خلأ نیازهای متعالی و جمعی این افراد را پُر کند و با برنامه‌ریزی مناسب، گسست و شکاف به‌وجودآمده در این زمینه را مرتفع نماید. حضور فعال مسجد در این‌گونه موارد می‌تواند پیوند محکمی بین اقشار کم‌درآمد که تعداد قابل توجهی از جامعه ایران را تشکیل می‌دهند، با مسجد برقرار کند و بکوشد با فراهم‌سازی تمهیدات تبلیغی و اجرایی ویژه و متناسب با شرایط این افراد، بین نیازهای مادی و معنوی آنان را تعادلی نسبی ایجاد کند.

۴. حضور بازاریان و کاسبان محل در هیئت امنای مسجد

حضور تعدادی از بازاریان و کاسبان محل که از توانایی مالی مناسبی برخوردار و در میان مردم نیز جایگاه مناسبی داشته باشند، در هیئت امنای مسجد (جهت جذب کمک‌های بازاریان و کاسبان محل).

۵. جذب و هدایت کمک‌های مادی افراد متمول جامعه به نیازمندان از طریق مسجد

تبیین و تشریح جایگاه مسجد در بین افراد متمول و برخوردار جامعه با هدف جذب و هدایت کمک‌های مالی این افراد به مسجد از طریق گفتگوی مستقیم و یا به‌طور غیرمستقیم با ارسال نشریه، اطلاعیه، بروشور و... این نکته مهم را باید یادآور شویم که افراد متمول جوان، به دلیل دلبستگی کمتری که به ثروتشان نسبت به افراد بزرگسال و مسن دارند، راحت‌تر متأثر می‌شوند و همکاری را می‌پذیرند.

۶. برنامه‌ریزی کلان برای سروسامان دادن به معیشت مردم

یکی از عوامل مهمی که می‌تواند در افزایش کمی اقبال نمازگزاران به مساجد و نمازخانه‌ها تأثیر بسزایی داشته باشد، «برنامه‌ریزی کلان در سروسامان دادن به وضعیت اقتصادی و رفع مشکلات معیشتی است. اختصاص زمان بیش از حد معمول

و عرف جامعه به کار و کسب، موجب شده است تا اقشار کم درآمد، کمتر فرصت حضور در مساجد را پیدا کنند»^۱؛^۲

۷. داشتن راهکارهای مختلف متناسب با وضعیت اقتصادی خانواده‌ها در برنامه‌ریزی با هدف جذب جوانان به مسجد، وضعیت اقتصادی خانواده را نیز باید مدنظر قرارداد؛ زیرا هر طبقه‌ای از جامعه از نظر سطح درآمد، راهکاری خاص و متناسب با وضعیت اقتصادی خودش را می‌طلبد.

۸. بهره‌گیری از توان مالی بازاریان و اصناف محل جهت برگزاری جشن‌های مذهبی و ملی یا عزاداری‌ها در مسجد

۹. هماهنگی مسجد با بانک‌ها و مؤسسات اعتباری و قرض‌الحسنه موجود در محل، برای ارائه تسهیلات بانکی به نیازمندان، به ویژه جوانان

۱۰. اندیشیدن تمهیدات لازم برای رساندن کمک‌های نقدی و غیرنقدی اهالی به نیازمندان محل با هدف جلوگیری از شائبه اجبار و اکراه و رودربایستی در پرداخت این کمک‌ها

۱۱. برگزاری جلسات آموزش احکام معامله و تجارت ویژه اصناف، بازاریان و کاسبان محل در مسجد

۱. مجله مسجد، ش ۸۲، ص ۹.

۲. با توجه به تحقیقات به عمل آمده، مشخص شده است که «نوجوانانی که در نماز جماعت شرکت می‌کنند و درآمد خانواده آن‌ها در سطح متوسط قرار دارد، نسبت به افرادی که در طبقات بالا و پایین تر از نظر درآمدی قرار دارند، ثبات بیشتری در رشد آنان مشاهده می‌شود». «بر این اساس نتایج یک بررسی انجام شده از تعداد ۱۲۰۱ نفر پاسخ‌دهندگان، تعداد ۲۴۹ نفر یا ۲۰/۷ درصد اعلام نموده‌اند که به علت مشغله کاری و زندگی، کم به مسجد می‌روند و تعداد ۱۱۲ نفر یا ۱۲/۴۴ درصد کمبود وقت و مشغله کاری و زندگی را دلیل استقبال کم از برنامه‌های برگزار شده در مسجد دانسته‌اند»؛ یعنی در مجموع ۳۳ درصد پاسخگویان، مشغله کاری را دلیل استقبال کم از برنامه‌های مسجد و یا کم رفتن به مساجد ذکر کردند (پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه، ۱۳۸۰، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی).

۱۲. ایجاد صندوق قرض الحسنه ویژه نمازگزاران مسجد برای رفع نیازهای مالی اهالی محل

۱۳. برگزاری مراسم سالانه تجلیل و قدردانی از بهترین، منصف‌ترین و با اخلاق‌ترین کاسبان و بازاریان محل در مسجد

محیط‌های فرعی

در این بخش جهت تبیین و تشریح بیشتر نقش محیط در جذب جوانان به مساجد، روش‌های قابل اجرا در این محیط‌ها را به شکلی جزئی‌تر مطرح می‌کنیم.

الف) محیط همسالان

شاید بتوان گفت در میان محیط‌های فرعی، گروه همسالان از بیشترین میزان اثرگذاری در جذب جوانان به مساجد و نمازخانه‌ها برخوردار است. قبل از پرداختن به روش‌های جذب در محیط همسالان، بایسته است برای شناخت بیشتر نقش همسالان، مختصر توضیحاتی را ارائه کنیم:

گروه این‌گونه تعریف شده است: «افرادی که خود را «ما» تلقی کرده و به صورت پایدار و منظم با یکدیگر تعامل دارند، یک گروه را تشکیل می‌دهند. انگیزه دوستی، یا مشابهت‌هایی است که اعضای یک گروه با هم دارند، یا پس از دوست شدن به دست می‌آورند. افرادی که یک گروه را تشکیل می‌دهند، خود را به صورت «ما» درک می‌کنند که فراتر از هویت‌های فردی "من" آن‌هاست»^۱.

۱. مطالعات اجتماعی، کتاب سال اول دبیرستان وزارت آموزش و پرورش، ص ۷.

در میان عوامل محیطی مؤثر در ایجاد جاذبه برای جوانان به مسجد و اقامه نماز جماعت، نقش همسالان و دوستان بسیار چشمگیر و انکارنشدنی است. دوستان و همسالان، بعد از خانواده (در فضای مدرسه و محیط زندگی) بیشترین تعامل، ارتباط و نزدیکی را با همدیگر دارند و نسبتاً مدت زمان بیشتری در کنار یکدیگر هستند؛ به همین دلیل میزان اثربخشی و اثرپذیری آنان از یکدیگر زیاد است. طرز نگرش دوستان فرد و یا الگوهای او به نماز و مسجد، در روی آوردن او به نماز و حضور در مسجد مؤثر است. اگر دوستان و الگوهای فرد مذهبی نباشند، احتمال اینکه اعتقادات مذهبی و گرایش فرد به انجام عبادت‌های فردی و جمعی کم شود، وجود دارد؛ از طرف دیگر چنانچه دوستان و همسالان و الگوهای او، افرادی باورمند و مقید به انجام فرایض مذهبی باشند، می‌توانند نقش مؤثری در تقویت و تثبیت رفتارهای مذهبی فرد، از جمله اقامه نماز جماعت در مساجد و مدارس داشته باشند.

«بعضی از افراد بیشترین تأثیر را از دوستان و همسالان خود می‌پذیرند و به نظرات آن‌ها درباره خود بسیار اهمیت می‌دهند. این اندازه اهمیت دادن به نظر همسالان درباره خود، ممکن است گاهی چنان حالت افراطی به خود گیرد که منتهی به از دست دادن استقلال شخصیت شود. روشن است که از دست دادن استقلال شخصیت، تا چه اندازه می‌تواند آرامش زندگی را برهم‌زند و او را مدام با اضطراب‌های روحی روبرو سازد؛ زیرا همواره باید مراقب اظهارنظرهای دیگران درباره خود باشد و خود را مطابق میل آن‌ها تغییر دهد. با توجه به عوامل یادشده، می‌توان نتیجه گرفت که دقت در انتخاب دوست از اهمیت زیادی برخوردار است؛ پس اگر بخواهیم دوستان خوبی انتخاب کنیم، در درجه اول باید سعی کنیم خودمان خوب باشیم و اولین صفت خوبی که باید در وجود خودمان ایجاد کنیم، این است که همیشه به خاطر داشته باشیم اولین دوست ما خداست؛ بنابراین سعی کنیم، در وهله اول همان‌گونه رفتار کنیم و همان‌گونه زندگی کنیم که این دوست حقیقی از ما می‌خواهد. اگر این‌گونه زندگی کنیم باید بدانیم که دوستان خوب بسیاری را به دست خواهیم آورد»^۱.

۱. سیدمحمد کاظم سجادی، می‌خواهم خوشبخت باشم، ص ۴۹.

ما در دنیایی از روابط انسانی زندگی می‌کنیم که هم بر دیگران اثر می‌گذاریم و هم از آن‌ها تأثیر می‌پذیریم. این تأثیرات، گاهی مثبت هستند و گاهی منفی؛ گاهی آگاهانه هستند و گاهی کاملاً ناخودآگاه. راهی را مادر پیش می‌گیریم، «با این تصور که فکر خودمان است؛ در صورتی که به ما تحمیل شده و متوجه نیستیم؛ اما راه دیگران راه ما نیست؛ به همین دلیل لازم است هر آینه خود و حرکاتمان را بیازماییم تا راه خود را برویم.» «بی‌همتا بودن» هر یک از ما، خود بهترین دلیل برای کشف راه پیشرفت مختص به خودمان است. در این بین شاید بزرگ‌ترین آفت آن باشد که بخواهیم به الگوبرداری و نمونه‌گزینی از دیگران پردازیم.^۱

اگرچه فرد در تمام مراحل زندگی در گروه زندگی می‌کند، در دوره‌هایی از زندگی گروه برای او اهمیت بیشتری می‌یابد؛ «از این دوره‌ها می‌توان دوره نوجوانی و جوانی را نام برد که طی آن فرد با عضویت در گروه‌هایی غیر از خانواده، نقطه اتکایی برای عمل مستقل خویش می‌یابد و با پذیرفتن نقش‌های مختلف در گروه، در مسیر شکل دادن به شخصیتی متکی به خود گام برمی‌دارد؛ برای پذیرفتن نقش‌های آینده در جامعه آماده می‌شود و به‌طور کلی با جهان اجتماعی بیرون از خانواده بیشتر آشنا می‌شود و آن را می‌آزماید. آرمان‌هایی که در جوانی سر برمی‌آورند، او را به سوی یافتن همفکر و همراه و تشکیل گروه سوق می‌دهند. زندگی در گروه، بر اساس آرمان‌ها و اعتقادات خویش و رها از امر و نهی خانواده، تجربه‌ای جدید است که جوان به آن دست می‌یازد.

در این مرحله، عضویت در گروه گامی اساسی و مهم در جهت استقلال جوان و رشد و تکامل وی محسوب می‌شود. گروه واسطه‌ای میان زندگی فرد در خانواده و زندگی وی در جامعه است. فرد در سنین کودکی بیشتر نقش انفعالی دارد؛ اما در دوره نوجوانی و جوانی فعال می‌شود؛ اندیشه‌ها و احساس‌هایی او را از درون برمی‌انگیزاند؛ کشش به عمل مستقل، او را به سوی افراد همفکر و همراه فرامی‌خواند؛ بنابراین تا حد زیادی به‌صورت هدف‌دار به تشکیل گروه می‌پردازد. در این حالت، گروه تنها مجرای برای اجتماعی شدن او نیست؛ بلکه پایگاهی است که از آن، جهت‌گیری،

۱. همان، ص ۴۱.

برخورد و عمل می‌کند؛ به عبارت دیگر با زندگی گروهی به میدان رقابت، سازش و برخورد با گروه‌های دیگر پا می‌گذارد و زندگی در اجتماع بزرگ را تجربه می‌کند. از این مرحله به بعد، فرد بر اساس علایق و منافع خویش به گروه‌ها می‌پیوندد، از آن‌ها جدا می‌شود و در قالب گروه‌ها عمل می‌کند»^۱.

فرد برای زندگی در گروه، همان‌طور که باید ارزش‌های گروه را بپذیرد، الگوهای عملی خاصی را نیز باید بپذیرد. یک دوست خوب می‌تواند زمینه‌ساز رشد و تعالی دیگر دوستان باشد و آنان را به مسیر سعادت و کمال رهنمون کند و بالعکس، یک دوست نالایق و منحرف می‌تواند زمینه بروز و ظهور ناهنجاری‌ها و کجروی‌ها را در دوستان و همسالان خود ایجاد و تقویت نماید. با نگاهی به آمار افراد بزهکار و دارای فساد اخلاقی، می‌توان دریافت که غالب این افراد (عمدتاً از قشر جوان)، علت انحراف و محرک اصلی روی آوردن به کارهای خلاف را دوستان ناباب خود ذکر می‌کنند و مقصر اصلی در انحراف و به فساد کشیده شدن خویش را، دوستان و رفیقان بد و منحرف می‌دانند؛ بنابراین:

تا توانی می‌گریز از یار بد

یار بد، بدتر بود از مار بد

مار بد تنها ترا بر جان زند

یار بد، بر جان و بر ایمان زند

«گروه و زندگی گروهی، با وجود اهمیتی که برای فرد دارد، گاه پایگاهی می‌شود که او در آن به ستیزه با ارزش‌های اجتماع و گروه بزرگ‌تر برمی‌خیزد و به سوی تخریب نظم اجتماعی سوق می‌یابد؛ به عبارت دیگر گروه‌ها در ارتباط خویش با جامعه، شمشیرِ دو دم هستند که هم می‌توانند نظم جامعه را تحکیم بخشند و هم آن را تخریب کنند؛ هم می‌توانند فرد را به پاسداری از ارزش‌های اجتماع وادارند و هم او را به فردی مخالف با جامعه تبدیل کنند»^۲.

«همچنین زمانی که گروه‌های دوستی در این دوره، اهمیتی بیش از خانواده

۱. مطالعات اجتماعی، کتاب درسی سال اول دبیرستان وزارت آموزش و پرورش، ص ۱۶.

۲. همان، ص ۱۷.

می‌بایند و فرد برای مستقل شدن از خانواده به عضویت در این گروه‌ها تمایل بیشتری می‌یابد، باید توجه داشته باشد که با این کار، در حال ساختن هویت خویش است. در صورتی که در گروه‌هایی عضو شود که از نظر جامعه ناپه‌نجان‌اند، عضویت او در این گروه‌ها به شکل‌گیری هویتی منجر می‌شود که بعدها تغییر دادن آن دشوار است؛^۱ از این رو شناخت آسیب‌های گروه، حالت‌هایی که گروه هماهنگ با جامعه عمل نمی‌کند یا دچار حالاتی غیرعادی می‌شود، به اندازه شناخت گروه اهمیت دارد. مواردی چند از آسیب‌های گروه عبارت‌اند از:

(الف) دوگانگی ارزشی؛

(ب) بیگانگی با جامعه؛

(ج) مطلق‌گرایی؛

(د) تقلید و شخصیت تابع.^۲

باید توجه داشت که میزان تأثیر همسالان بر یکدیگر، در مرحله جوانی بیشتر از مرحله نوجوانی است. افراد در مرحله نوجوانی در حال گذر از نهاد خانواده به نهاد اجتماع هستند و بیشتر از جوانان از خانواده تأثیر می‌پذیرند؛ ولی افراد در مرحله جوانی، ضمن طی کردن مرحله گذر از خانواده، دارای روحیه استقلال‌طلبی شده، اجتماعی‌تر می‌شوند؛ به همین دلیل بیش از خانواده، از محیط اجتماعی تأثیر می‌پذیرند و از میان محیط‌های اجتماعی مختلف، گروه همسالان بیشترین اثرگذاری را بر افراد دارد.

جوانان در روی آوردن به فریضه مهم نماز جماعت و حضور در مسجد، به عملکرد و رفتار الگوهای خود توجه ویژه‌ای دارند. در این مقطع سنی ذهن پرسشگر آنان، برای سؤالات گوناگون خود در خصوص مسائل مذهبی، به دنبال پاسخی پذیرفتنی و قانع‌کننده است؛ از این روست که استاد شهید مرتضی مطهری می‌گوید: «نسل جوان فعلی نسبت به نسل ماقبل خود برتری‌ها و عیب‌هایی دارد». به گفته ایشان،

۱. جامعه‌شناسی، کتاب درسی سال دوم آموزش متوسطه، ص ۱۰۴.

۲. مطالعات اجتماعی، ص ۱۷.

«این نسل ادراکات و احساساتی دارد که در گذشته نبوده است؛ بنابراین باید به او در عدم پذیرش بسیاری از سنت‌ها، آداب و رسوم ملی و مذهبی که گذشتگان به راحتی می‌پذیرفتند، حق داد». این اندیشمند معاصر می‌افزاید: «در عین حال این نسل انحرافات فکری و اخلاقی دارد که باید برای حل آن‌ها چاره‌جویی کرد که البته یافتن این راه، بدون احترام گذاشتن به احساسات، پرسشگری‌ها و تعارضات او میسر نیست». شهید مطهری معتقد است: «اسلام به این تعارضات و پرسشگری‌ها احترام گذاشته و تأکید دارد باید شک و تردید نسل جوان را بر طرف کرد».

«روح جوان ظرفی است پر از چراها و جامعه جوان ما ایجاب می‌کند که برای این چراها پاسخ مناسبی بیابیم و در اختیار جوانان بگذاریم. در این راه همه ارگان‌ها و نهادها و همه خانواده‌ها و بالأخره تمامیت جامعه باید با عزم و اراده عمومی همت نهند تا جوان در حصار چگونگی‌ها نماند و به دریای چراها نپیوندد. به طور قطع در دو راهی چگونگی و چراها، آنکه از دومین راه می‌رود، به یقین و حقیقت خواهد رسید».^۱

با ایجاد شبهه در مبانی دین توسط یک جوان، ذهن‌های آماده دوستان همسال وی، به سرعت جذب موضوع و یا دچار تحلیل احساسی می‌شوند. اگر نتوانیم پاسخی عقلانی و مناسب به آن‌ها بدهیم، شاهد بسط و گسترش سریع این شبهات در دیگر جمع‌های دوستانه خواهیم بود. در این راستا هدایت فکری و گروهی همراه با توجیه عقلانی گروه رهبر (گروه مرجع) در جمع‌های دوستانه، می‌تواند در کاهش آثار مخرب افکار و اندیشه‌های دین‌زدا و دین‌گریز مؤثر واقع شود. در این زمینه «ایجاد ارتباط دوستانه گروه‌های فعال مسجد با جمع‌های دوستانه خارج از مسجد، اثربخشی عمیق‌تر و نقش مؤثرتری می‌توانند ایفا نمایند».^۲

۱. ر.ک: نتایج بیش از ۶۰ طرح تحقیقاتی از واحد تحقیق ستاد مرکزی اقامه نماز کشور.

۲. براساس نتایج یک نظرسنجی از میان ۱۲۰۱ نفر جوان یا نوجوان پاسخگو، بیشترین نسبت افراد، یعنی ۵۰/۲ درصد (۶۰۳ نفر) «برقراری ارتباط دوستانه توسط اهالی مسجد و گروه‌های فعال با مخاطبان»، را «خیلی با اهمیت» دانسته‌اند و کمترین نسبت از ایشان، یعنی ۱/۹ درصد (۲۳ نفر)، «برقراری ارتباط دوستانه با مخاطب»، را «خیلی کم اهمیت» اعلام نموده‌اند (پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۰).

بر اساس نتایج یک نظرسنجی از جوانان تهرانی، به نظر آنان «مهم‌ترین مکان عمومی در محلات»، مسجد و اماکن مذهبی (با ۲۹/۵٪) پارک و اماکن تفریحی (۲۷/۷٪) اماکن ورزشی (۱۱/۳٪) در مجموع تقریباً یک سوم، مسجد را

«جوانان ابتدا در خانه از والدین، سپس در خانه دوم که همان مدرسه است، از مربیان مدرسه جهت آموزش و پرورش مطلب می‌آموزند و در این میان نزدیک‌ترین دوستان نیز در گرایش آنان به نماز جماعت نقش مهمی دارند. در صورتی که انحرافات اخلاقی در بین دوست و همنشین وجود داشته باشد، زمینه کاهش رغبت و تمایل دیگران را به نماز جماعت فراهم خواهد آورد؛ پس سه رکن اساسی خانه، مدرسه و محیط در تربیت نقش اساسی و مهم دارند»^۱. با توجه به یافته‌های حاصل از نظرسنجی انجام‌شده، جوانان مسجد را مهم‌ترین مکان عمومی می‌پندارند؛ بنابراین راحت‌تر می‌توان از این گرایش و سلیقه آن‌ها بهره مناسب را برد و آنان را به سوی اقامه نماز جماعت و آموزه‌های دینی رهنمون کرد؛ بسیاری از دیدارهای دوستانه و سپری شدن اوقات فراغت جوانان در مکان‌های عمومی مثل پارک‌ها و فضاهای ورزشی صورت می‌گیرد؛ بنابراین بایسته است فضا سازی تبلیغی لازم با استفاده از عناصر فرهنگی، هنری و اجتماعی صورت گیرد تا به محض ورود جوانان به این مکان‌ها، فضای روحی و روانی غالب بر آن، نوجوانان و جوانان (گروه‌های همسال) را تحت تأثیر قرار دهد؛ مثلاً با به کارگیری آیات، روایات و جملات نغز ادبی و برگزیده بزرگان و دانشمندان برجسته جهان اسلام در قالب‌های نقاشی، تصویر، گرافیک، آثار دستی، آثار هنری، خط و خوشنویسی.

وجود نگرش جمع‌گرا به جای فردگرایی در بسیاری از مفاهیم و آموزه‌های دینی و همخوانی این نگرش و برنامه الهی با فطرت و ذات انسان‌ها، در بهره جستن از این گرایش فطری بسیار کارساز و مؤثر است. در اذان و نماز به تعبیراتی برمی‌خوریم که به صورت جمع بیان شده است یا معنای جمع از آن‌ها استنباط می‌شود؛ مانند این جملات: «ایاک نعبدُ و ایاک نستعین» و «حیّ علی الصلوه». این کلمات که سنگ بنا و اساس اعتقادات دینی ما را تشکیل می‌دهند، خود بیانگر وجود روحیه جمع‌پذیری در انسان هستند. این اصل با روحیه جوانان که بیشتر تمایل دارند،

مهم‌ترین مکان عمومی می‌دانند. با افزایش سواد پاسخگویان، از میزان «مهم قلمداد کردن مسجد در محله» کاسته می‌شود. مناطق شمال تهران کمتر از سایرین، «مسجد محله را مهم قلمداد» کرده‌اند. ساکنان شمال تهران کمتر از سایرین آن را مهم قلمداد می‌کنند (نظرسنجی از جوانان تهران، معاونت پژوهشی، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶).

۱. رک: نتایج بیش از ۶۰ طرح تحقیقاتی از واحد تحقیق ستاد مرکزی اقامه نماز کشور.

در جمع‌های دوستانه باشند و به مقتضیات سنی‌شان غالباً از گوشه‌گیری و انجام کارهای فردی گریزان هستند، کاملاً سنخیت و سازگاری دارد؛ بنابراین می‌توان با ارائه راهکاری هدفمند، از گرایش فطری آن‌ها در ایجاد جاذبه به سوی مساجد که نماد نهاد اجتماعی و کار جمعی است، بهره برد.

احتمالاً صدها بار یا بیشتر شاهد این منظره بوده‌اید که جوان‌ها در رستوران‌ها و گردشگاه‌ها و محل‌های خرید یا زمین‌های اسکیت، پاتوق‌هایی دارند. آن‌ها برای دیدار با یکدیگر، صحبت کردن، جلب توجه و وقت‌گذرانی دور هم جمع می‌شوند و گاهی هم اهداف خاصی را دنبال می‌کنند. (مثلاً حضور در یک مسابقه ورزشی یا یک مراسم دینی) باید این واقعیت را بپذیریم که جوان‌ها دوست دارند با افراد همسن خود باشند و این گروه‌ها قسمتی از زندگی آن‌ها را تشکیل می‌دهد. آن‌ها اغلب با دوستانشان گروه‌هایی را تشکیل می‌دهند و کوشش می‌کنند سبک زندگی، قوانین و روش‌های رفتاری متحدی داشته باشند؛ به طوری که ممکن است افراد غریبه، رفتار آن‌ها را تکبرآمیز بدانند. انواع زیادی از این دسته‌ها و گروه‌ها وجود دارند. برخی از جوانان در چند دسته از این گروه‌ها که هر یک اهداف و اعضای مخصوصی دارند، عضو هستند.

هر فرد خاص بیشتر احتمال دارد در چه گروهی عضو شود؟ از دیدگاه نظری، گروه‌ها از افراد همسن و سال و اقشار هم‌رده، با فعالیت‌ها و علایق یکسان تشکیل می‌شوند؛ اما در حقیقت هر گروه مقام و مرتبه خاصی به هر یک از اعضا اعطا می‌کند؛ بنابراین برخی از جوانان با عضویت در بعضی گروه‌ها، خود را برتر از بقیه می‌دانند. قوانین تدوین‌نشده‌ای نیز برای ورود افراد به گروه وجود دارد که یکی از آن‌ها وفاداری به فعالیت‌ها و اعضای گروه است. گروه‌های افراد همسن و سال در سنین مختلف جوانی نقش‌ها و عملکردهای متفاوتی دارند. در اوایل جوانی که فکر و ظاهر جوان‌ها به سرعت در حال تغییر است، گروه افراد همسال الگوی خود را با این تغییرات تطبیق می‌دهد و محلی برای آن‌ها فراهم می‌کند که اعضا با حضور در آنجا، احساس می‌کنند در خانه هستند. با عضویت در گروه برای جوانان اثبات خواهد شد که توسط سایر جوان‌ها پذیرفته شده‌اند.

«وقتی نوجوان‌ها رشد می‌کنند و تکامل می‌یابند، ممکن است این گروه‌ها را ترک کنند و به گروه‌های دیگری بپیوندند که عقاید و علایق در حال تکامل آن‌ها را بهتر منعکس می‌سازند؛ اما برخی اوقات نوجوانان بعد از ورود به گروه‌های جدید، درمی‌یابند که فعالیت‌های آن گروه‌ها، مغایر با انتظارات و ارزش‌های آن‌هاست؛ در نتیجه مجبور می‌شوند که تصمیم مشکلی بگیرند: یا خود را با گروه سازگار کنند یا با آگاهی کامل از مزایای واضح ترک گروه و بهایی که باید در این راه بردازند، گروه را ترک کنند»^۱.

ممکن است حضور در بعضی از گروه‌ها تأثیر مثبتی بر فرد داشته باشد؛ اما برخی دیگر ممکن است آثاری منفی در شخصیت، اندیشه و رفتار فرد بگذارد. «نظام ارزشی این گروه‌ها، بر اساس دیدگاه‌ها و فعالیت‌های اعضای آن شکل می‌گیرد و معمولاً تغییرات کمی پیدا می‌کند. کسانی که به آن‌ها تعلق دارند، می‌دانند چه توقعاتی وجود دارد؛ با گروه راحت‌اند و در داخل گروه مورد حمایت واقع می‌شوند. آن‌ها از نوع لباس، مدل مو و رفتار مورد تأیید گروه پیروی می‌کنند. اگرچه ممکن است برخی فردگرایی‌ها تا زمانی که گروه را تحت تأثیر قرار ندهند، مجاز باشند»^۲. برخی گروه‌ها روی رفتارهای دیگران هم تأثیر دارند؛ برای نمونه بعضی گروه‌ها «افراد جوان را به تجربه کردن مواد مخدر و داروهای غیرقانونی یا شرکت در فعالیت‌های تبهکارانه و غیرقانونی تشویق می‌کنند. این باندهای تبهکاری شهری و آثار منفی آن‌ها در سال‌های اخیر بیشتر دیده می‌شوند. این باندها افراد جوانی را جذب می‌کنند که در جستجوی کسانی هستند که احساسات آن‌ها را درک کنند. تعلق داشتن به این باندها، حتی اگر (این باندها) در فعالیت‌های جنایی شرکت داشته باشند، به آن‌ها این احساس را می‌دهد که مورد درک و پذیرش واقع می‌شوند»^۳.

«در محیط همسالان جوانان باید به این نکته مهم واقف بود که اغلب آنان رویکردی

۱. دونالد، ای، گردانوس، مراقبت از نوجوانان، ص ۲۲۱.

۲. «تحقیق در مورد حاملگی دوران نوجوانی نشان داده است که چگونه گروه‌های افراد همسال می‌توانند در این مورد متقاعدکننده باشند. همچنین عواملی که نوجوان‌ها را از لحاظ جنسی فعال می‌کنند، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان دادند: نوجوان‌هایی که دوستانشان و با اعضای گروهی که در آن بودند، از نظر جنسی فعال بودند، بیشتر احتمال داشت که از نظر جنسی فعال باشند» (همان)

۱. همان، ص ۲۲۲.

نرم و غیر تهدید آمیز را ترجیح می دهند؛ بنابراین بسیار مخاطره آمیز است که بیش از حد سختگیرانه و منجمد با آن‌ها برخورد شود؛ همچنین باید به آن‌ها فهماند که گرچه بعضی رویکردها ممکن است که در فیلم و تلویزیون کارگر باشد، اما در زندگی واقعی کمتر کارگر می افتد. جوانان همچنین باید به این حقیقت در محیط همسالان آشنا باشند که اگر داستان‌های مربوط به دوستی‌های موفق که از دوستانشان می شنوند یا در مجلات می خوانند، بیشتر در قلمرو خیال است تا واقعیت، سر صحبت‌های فریب‌انگیزی که ممکن است، باز کنند تا استفاده کننده را از پذیرش تنهایی و میل ارتباط شخصی محافظت نماید؛ اما احتمال دارد که مشکلات دیگری برای افراد ایجاد کند»^۱.

در اواسط دوران جوانی، بعد از اینکه غالب تغییرات جسمانی کامل شود و اعتماد به نفس فرد افزایش یابد، این مشکل کمتر وجود خواهد داشت؛ چرا که «آن‌ها در رفتارهایشان آزادی بیشتری خواهند داشت و با گروه بزرگ‌تری از همسالان ارتباط برقرار می کنند و یا دوستی‌ها اغلب خیلی راحت تر شکل می گیرند. سپس در اواخر نوجوانی، این ماجرا دستخوش تحولاتی می شود: آن‌ها برای مواجهه با آینده، دوستان قدیمی خود را ترک خواهند کرد و دوستان جدیدی در محیط کار یا دانشگاه پیدا می کنند. وقوع حوادثی از قبیل وصال، فراق و جدایی، در حین پیمودن راهی که به بزرگسالی منتهی می شود، عادی است»^۲.

سن نوجوانی مرحله آغاز بلوغ است و فرد در این سن «تمایل زیادی به گروه همسالان و اهمیت دوستیابی دارد؛ لذا انتخاب دوستان اثر زیادی در جذب دانش آموزان به نماز جماعت دارد. اگر دانش آموز دارای دوستان اهل نماز و مقید باشد، در جذب او به سوی نماز جماعت مؤثر خواهد بود؛ در نتیجه داشتن دوستان خوب و اهل نماز بسیار مؤثر است و خانواده‌ها می بایستی به این مهم توجه نشان دهند»^۳.

یکی از روش‌های مهم تربیتی در نهادهای دینی و هنجارهای اجتماعی، الگوپذیری است و این روش تربیتی بیشترین کارایی را در محیط همسالان

۲. همان.

۳. رک: نتایج بیش از ۶۰ طرح تحقیقاتی از واحد تحقیق ستاد مرکزی اقامه نماز کشور.

۳. محمد نریمانی، کاربرد روان‌شناسی در خانه و مدرسه، ص ۷۷.

دارد. جوانان در انتخاب الگو برای آینده، بیشتر به کسانی روی می آورند که از لحاظ سنی و فکری به آنان نزدیک باشند. نقش بارز الگودهی در محیط همسالان بسیار روشن است؛ بنابراین طراحی سازوکاری که با استفاده از آن بتوان با الگودهی مناسب به جوانان، آن‌ها را به مساجد جذب کرد، اهمیت زیادی دارد.

شیوه توجه به مسئله همسالان و ایجاد زمینه جهت جذب آن‌ها به مساجد و نماز جماعت، در دختران و پسران با هم متفاوت است. نقش همسالان در دختران، به دلیل اینکه زودتر از پسران به سن تکلیف و بلوغ می‌رسند، از مقاطع سنی پایین‌تری آغاز می‌شود؛ به همین دلیل آن‌ها نسبت به پسران زودتر مراحل زمانی دستیابی به رشد اجتماعی را کسب می‌نمایند. دختران به دلیل اینکه بیشتر در خانه و در کنار خانواده حضور دارند، با همسالان خود در بیرون از خانه کمتر ارتباط دارند؛ در نتیجه کمتر تحت تأثیر نگرش‌ها و طرز تفکرات گروه همسالان خود قرار می‌گیرند. برعکس، پسران بیشتر از روحیات و رفتار دوستان تأثیر می‌پذیرند. یکی از مشکلات کنونی جامعه ما عدم به‌کارگیری شیوه‌های فراگیر برای معرفی الگوهای مناسب به نوجوانان و جوانان است؛ کاری که رسانه‌های ارتباط جمعی می‌توانند آن را بر عهده گیرند. انتخاب و معرفی الگو در محیط همسالان، باید با ملحوظ داشتن شیوه‌های نوین و روز جامعه باشد و نوعی همخوانی با افکار و اندیشه‌های رایج جوانان جامعه داشته باشد. یکی از ضروری‌ترین و بدیهی‌ترین اقدامات اولیه در این راه این است که تعامل و برقراری مناسبات با نسل نوجوان و جوان در چارچوب قواعد درست تنظیم شود.

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط همسالان (گروه دوستان) بدین قرار است:

۱. شناسایی گروه دوستان و تلاش برای حضور مؤثر افراد مسجدی در آن‌ها
- شناسایی گروه‌های موجود، به‌ویژه گروه دوستان و بررسی زمینه‌های مناسب جهت حضور در بین این گروه‌ها، با هدف برقراری ارتباط و تعامل با آن‌ها توسط مساجد. برای دستیابی به این مهم موارد زیر مورد توجه قرار گیرد:

■ مرحله اول: ۱. زمینه‌های به وجود آورنده و پیوند دهنده گروه دوستی؛ ۲. شناسایی اهداف و انگیزه‌های تشکیل گروه؛ ۳. شناسایی مسائل دارای اولویت‌دار در گروه؛ ۴. آشنایی با حساسیت‌ها و نکات چالش‌زا در گروه؛ ۵. آگاهی از تفکرات و نگرش‌های غالب بر گروه؛ ۶- شناسایی اعضای گروه؛ ۷. شناسایی راهنما و رهبر گروه.

■ مرحله دوم: ۱. القای نظرها و تفکرات دینی توسط فرد مناسب در گروه، به شیوه‌های مناسب و بدون ایجاد حساسیت؛ ۲. پیدا کردن فردی از اهالی مسجد که با تفکرات و گرایش‌های گروه هماهنگی نسبی داشته باشد؛ ۳. برنامه‌ریزی جهت‌دار و هدفمند در سوق دادن گروه به سمت مسجد؛ ۴. زمینه‌سازی برای عضویت فرد شناسایی شده در گروه؛ ۵. برنامه‌ریزی با هدف چگونگی نفوذ آرام در گروه.

۲. ایجاد ارتباط دوستانه با جوان از طریق گروه همسالان مسجدی

در بیشتر موارد رفتارهایی که تحت تأثیر گروه‌های همسال انجام می‌شود، موقت هستند و دوامی ندارند و شامل کارهای خلاف قانون نمی‌شوند و غالباً با ارزش‌های خانوادگی همسو هستند. در حقیقت انتخاب جوان در مورد گروه‌های افراد همسال، به‌طور وسیعی به تجارب اولیه زندگی، خودباوری، اعتماد به نفس، تمایلات مذهبی، زمینه فAMILI و وضعیت اقتصادی و اجتماعی او بستگی دارد؛^۱

۳. تشکیل هیئت‌های مذهبی ویژه جوانان توسط مساجد

تشکیل هیئت مذهبی ویژه جوانان توسط مساجد با عناوینی چون هیئت حضرت علی اکبر (علیه السلام)، حضرت علی اصغر (علیه السلام)، حضرت قاسم (علیه السلام) به دلیل سنخیت سنی جوانان با اعضای هیئت‌های مذهبی و تشکل‌های دینی، ضمن الگوسازی برای

۱. پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه.

۲. «بر اساس یک نظرسنجی از مجموع تعداد ۱۲۰۱ نفر که مورد سؤال واقع شده‌اند، ۴۱/۳ درصد یا ۴۹۶ نفر در گروه سنی ۱۰ تا ۲۰ سال قرار دارند. از این تعداد بیشترین نسبت از افراد یعنی ۶۰۳ نفر یا ۵۰/۲ درصد، ایجاد ارتباط دوستانه با مخاطب را در جذب مخاطب «خیلی با اهمیت» دانسته‌اند و کمترین نسبت از ایشان یعنی ۲۳ نفر یا ۱/۹ درصد، برقراری ارتباط دوستانه با مخاطب را «خیلی کم اهمیت» اعلام نموده‌اند» (پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه، ۱۳۸۰، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی).

آن‌ها نقش برجسته‌ای در گرایش‌شان به سمت مسجد دارد.

۴. تهیه مجله‌ها و روزنامه‌ها و نشریه‌های جوان‌پسند

تهیه مجلات و روزنامه‌های جوان‌پسند و مفید (ورزشی، حوادث، جدول) و در اختیار گذاشتن آن‌ها برای استفاده نوجوانان و جوانان می‌تواند زمینه‌ساز استقبال از مسجد باشد؛ به‌ویژه نشریاتی که به‌صورت روزانه انتشار می‌یابند، باعث می‌شود نوجوانان و جوانان جهت خواندن آن‌ها، حداقل روزی یک‌بار در مساجد حضور پیدا کنند.

۵. تهیه زندگی‌نامه و بیوگرافی جوانان موفق صدر اسلام تاکنون

تهیه و ارائه بروشور یا ویژه‌نامه‌هایی حاوی زندگی‌نامه و بیوگرافی جوانانی که از تاریخ صدر اسلام تاکنون دارای ویژگی و برجستگی خاصی در زمینه‌های دینی، اخلاقی، علمی یا هنری بوده‌اند، به‌شکلی هدفمند و جهت‌دار؛ به‌نحوی که علت و زمینه ایجاد این ویژگی و تمایز آن جوانان موفق، عمل آن‌ها به آموزه‌های دینی و انجام مناسک عبادی دانسته شود.

۶. تشکیل شورای جوانان در مساجد

با توجه به اینکه بیشتر گروه‌های دوستی و همسالان را جوانان تشکیل می‌دهند، تشکیل شورای جوانان در مساجد برای ایجاد ارتباط دوسویه و توجه به نظرها و نگرش‌های آنان لازم است. اگر اعضای این شورا از میان گروه‌های دوستی فعال محله انتخاب شوند، بسیار کارساز خواهد بود.

۷. برگزاری همایش دوستی با مسجد

برگزاری همایش یا گردهمایی سالانه یا فصلی از سوی انجمن دوستی مسجد با شرکت گروه‌های مختلف دوستی محلات که در زمینه‌های مختلف علمی، ورزشی، ادبی، هنری فعالیت می‌نمایند؛ با هدف تبیین جایگاه مسجد و نماز جماعت با استفاده از روش‌های غیرمستقیم؛

۸. القای فضای دینی و معنوی به عنوان وعدگاه دوستان همسال
معمولاً گروه‌های دوستی دارای محل‌هایی خاص هستند که قرارهای دوستانه و
صحبت روزانه آنان در آنجا انجام می‌گیرد. شناسایی این مکان‌ها و ایجاد فضاسازی
تبلیغی در آن‌ها به شیوه‌های مختلف، به نحوی که فضای دینی و معنوی را القا کند،
می‌تواند با تلنگر زدن به افراد گروه، در جذب آن‌ها به سوی مسجد مؤثر باشد.

۹. دعوت به همکاری با مسجد از افراد برجسته در گروه همسالان
در داخل هر یک از گروه‌های دوستی افراد برجسته‌ای هستند که نسبت به دیگر
همسالان خود برتری دارند. شناسایی این افراد خاص و دعوت به همکاری آنان در
برنامه‌های مسجد می‌تواند پل ارتباطی دیگر اعضای گروه باشد.

۱۰. تربیت جوانان متعهد و خوش‌فکر مسجدی به منظور برقراری ارتباط با
گروه‌های دوستی

تربیت جوان‌های متعهد، خوش‌فکر و باسواد از سوی مساجد و برنامه‌ریزی جهت
به‌کارگیری آنان در محل‌های تجمع جوانان (میدان‌ها، پارک‌ها، باشگاه‌های
ورزشی) برای برقراری ارتباط و تعامل با جوانان روش‌های مناسب و کارسازی که
ایجاد جاذبه نماید، می‌تواند این جمع‌های دوستانه را به سمت مساجد سوق دهد.

۱۱. تهیه وسایل آموزشی با هدف ارائه الگوی عملی به گروه‌های دوستی
تهیه ویژه‌نامه، کتاب و نوارهای آموزشی با هدف ارائه الگوی عملی برای گروه‌های
دوستی از طریق معرفی یک گروه دوستان موفق در تمامی زمینه‌های علمی،
اخلاقی و دینی.

۱۲. ایجاد واحد «معرفی دوست» یا «سکوی دوست‌یابی» در مساجد
تشکیل واحد «معرفی دوست» یا «سکوی دوست‌یابی» در مسجد برای تازه‌واردها
و جوانانی که دنبال گروه‌های دوستی دین‌دار و دوستان متعهد و مؤمن هستند.

۱۳. برگزاری سلسله‌جلسات علمی، فکری، سیاسی با حضور استادان مجرب

برگزاری سلسله جلسات و نشست‌های علمی، فکری، روان‌شناسی، سیاسی با حضور استادان فن برای گروه‌های دوستی و القای غیرمستقیم آموزه‌های دینی در خصوص مسجد و نماز به آن‌ها.

۱۴. اهدای کارت عضویت در مراکز ورزشی، فرهنگی و هنری به گروه همسالان
فعال مسجدی

تهیه کارت سینما، استخر، موزه، مراکز فرهنگی و تاریخی و هنری از سوی مسجد و اهدای آن‌ها در مناسبت‌های مختلف به گروه‌های دوستی و همسالان فعال.

۱۵. دعوت از گروه‌های دوستی با فرستادن نامه الکترونیک و پیامک ارسال Email و پیام کوتاه به همه اعضای گروه‌های دوستی و انجمن‌های مختلف محل در مناسبت‌های مختلف و دعوت از آن‌ها برای شرکت در برنامه‌های مساجد.

۱۶. برقراری ارتباط با کمیته‌های جوانان احزاب و نهادهای مدنی
تلاش در برقراری ارتباط با کمیته جوانان احزاب و نهادهای مدنی موجود در سطح جامعه، به‌ویژه کمیته‌های دانش‌آموزی و دانشجویی.

۱۷. دعوت از سازمان‌های مردم‌نهاد برای کارهای عام‌المنفعه
دعوت از NGOهای مختلف محل برای انجام کارهای عام‌المنفعه و خیرخواهانه، از زمینه‌های ایجاد ارتباط گروه‌ها با مسجد است.

۱۸. ایجاد انجمن دوستان مسجدی با هدایت و راهنمایی امام جماعت و مدیر مسجد

۱۹. حضور امام جماعت در جمع گروه‌های دوستی با بهره‌گیری از روش‌های
مختلف اعتمادسازی

۲۰. معرفی سالانه بهترین گروه دوستی محل از سوی مسجد با هدف الگوسازی
برای دیگر گروه‌های همسال

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های تبلیغی بدین قرار است:

۱. آموزش صحیح عملی واقعیت‌های دینی به جوانان

مبلغان و مربیان تربیتی باید این نکته را در نظر داشته باشند که جوان خواستار آن است که بر اساس تفکر و برهان عقلی و دلایل منطقی، مطالب و مسائل مذهبی را بررسی و قبول کند؛ زیرا مسائل مذهبی غالباً در این دوره، یعنی دوره جوانی، ارزش واقعی پیدا می‌کنند و در نظام‌های زندگی ادغام می‌شوند؛ لذا نشان دادن واقعیت‌های دینی به آن‌ها در گرایش بیشتر آنان به مذهب مؤثر است و تعصبات غلط باعث سرخوردگی آنان از مذهب و مذهبی‌ها می‌شود؛ بنابراین شیوه ارائه مسائل مذهبی به آن‌ها بسیار اهمیت دارد. باید بدانیم که در این دوره چه مسائلی را به آن‌ها بگوییم که دین‌زده نشوند و در عین حال باید تصویری تطبیقی از آن مسائل با زندگی به دست داد؛ به گونه‌ای که مسائل دینی با تجربه و عمل توأم شود تا به سادگی از ذهن نوجوان و جوان محو و خارج نشود و اثرش در رفتار او ثابت بماند؛ یعنی دین و علم را باید با هم به آنان تعلیم و آموزش داد. «اشپرانگر معتقد است که در دوره جوانی ارزش‌های اساسی زندگی به ترتیب اهمیت، به صورت قطعی‌تر و پایدارتر شکل می‌گیرد و ارزش‌های حاکم بر فرد، تعیین‌کننده نوع شخصیت او به‌شمار می‌رود».^۱

۲. تبلیغات صحیح و دامنه‌دار برای نشان دادن قدرت معنوی مساجد

برای تقویت روحیه مشارکت مردم در فعالیت‌های جمعی مسجد، لازم است «تبلیغات صحیح و دامنه‌داری برای نشان دادن مساجد و بهره‌برداری‌های چندمنظوره از آن صورت گیرد. سنت بهره‌برداری چندمنظوره از مسجد ابتکار رسول اکرم صلی الله علیه و آله در صدر اسلام بود. ایشان برای پیشبرد اهداف، مسجد را تبدیل به مرکز تبلیغات کرده بودند؛ چنانچه خود حضرت رسول صلی الله علیه و آله در فضای مسجد به حل و فصل مسائل مسلمانان و تشکیل شوراهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی اقدام می‌کردند. امروزه

۱. فاطمه امیری‌نژاد، «بررسی راه‌های...»، روزنامه کیهان، ش ۱۸۶۶۷.

نیز وظیفه اسلامی مسلمانان حکم می‌کند، روش پیامبر اسلام ﷺ را درباره مساجد ادامه دهند. در این باره لازم است امور تبلیغی در مساجد، از سوی ائمه جماعات و مسئولان مسجد با جدیت و تنوع بیشتر و هدف نشان دادن قدرت معنوی مساجد و جایگاه این پایگاه در اسلام اتخاذ شود»^۱.

۳. به کار بستن هنر ترغیب جوانان در هرگونه کار تبلیغی از سوی مسجد

در محیط تبلیغی دانستن این نکته مهم است که جوان دوست دارد همواره تصویر مثبتی از خود داشته باشد. این نگاه مثبت به خود باعث می‌شود که او به دیگران نیز نگاهی مثبت داشته باشد و همین طور به آینده خویش. چنین احساس خوشایندی موجب رونق زندگی و نشاط و شادابی روان او می‌شود و اگر چنین شود، بهترین زمینه رشد و تعالی فراهم می‌گردد و در چنین شرایطی است که می‌توان با او ارتباط سازنده برقرار کرد. قبل از به وجود آوردن چنین احساس و تصویری از جوان در او، هرگونه اقدام تربیتی و تبلیغی، نه تنها به شکست می‌انجامد، بلکه برضد خود عمل می‌کند و نتایج وارونه‌ای را به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین یکی از جلوه‌های زیباشناسانه هنر تبلیغ، به کار بستن هنر ترغیب است. این مسئله زمانی به نتایجی مثبت و کارآمد می‌انجامد که مخاطب، احساسی مثبت و نگرشی خوشایند به خود و آینده خویش داشته باشد.

۴. در نظر گرفتن فضا و شیوه گفتمان با جوانان در امور تبلیغی مسجد

در جلسه گفتگو با جوانان محورهای مهم زیر باید مدنظر قرار گیرد:

- الف) چگونگی ورود به بحث از لحاظ زمینه‌سازی و فضاسازی و تحرک اذهان و تشویق مخاطبان برای شنیدن فعال؛
- ب) پیش‌بینی روش‌های بازخوردسنجی از مطالب ارائه‌شده و اصلاح و تقویت روش‌های تبلیغی؛
- ج) توجه به علائم و نشانه‌های غیر کلامی مخاطبان در نحوه دریافت مطالب؛

۲. مجله مسجد، «آسیب‌شناسی گرایش جوانان به مساجد و نماز جماعت»، ش ۸۲، ص ۹.

- د) کیفیت طرح مطالب از نظر پرسش‌انگیزی و رغبت‌زدایی در فضای جلسه؛
- ه) اتخاذ شیوه مناسب اداره جلسه از نظر روش‌های گروهی-تعاملی.

۵. توجه به ایجاد انگیزه‌های مختلف در جوانان در محیط تبلیغی

در محیط تبلیغی نباید تنها به یک انگیزه خاص توجه داشت. «اصولاً بسیاری از کارهای انسانی مبتنی بر چند هدف و منظور است و برای اقدام به آن‌ها باید چند انگیزه با هم انسان را پیش براند. کسی که انگیزه معنوی او چندان قوی نیست که او را به سوی مسجد هدایت کند، انگیزه‌های سیاسی، فرهنگی یا رفاهی می‌تواند، تمایل بیشتری برای حضور در مسجد در او ایجاد کند؛ همچنین کسی که انگیزه‌های معنوی و فرهنگی در او قوی است و در مسجد حاضر می‌شود، افزوده شدن انگیزه‌های سیاسی و رفاهی، دفعات حضور یا کیفیت حضور او در مسجد را افزایش خواهد داد»^۱.

۶. در نظر گرفتن نیاز اصلی جوانان و ایجاد زمینه رشد و کمال در مخاطب

هدف هر تبلیغ باید برخاسته از نیاز اصلی و سازنده مخاطب باشد. «هرگونه هدف تراشی و هدف‌سازی بیرونی و تحمیلی، نه تنها اثر فعالیت و اصالت تربیتی آن را از بین می‌برد، بلکه خود به تدریج به ضد آن تبدیل می‌شود؛ چنانکه اگر کودک از فعالیتی مانند بازی که یک فعالیت طبیعی است و ذاتاً واجد لذت درونی است، از طریق مشوق‌های بیرونی و پاداش‌های مادی تقویت شود، به تدریج لذت‌های بیرونی، جایگزین لذت‌های درونی می‌شود و این فعالیت خودانگیزه را از اصالت تهی می‌سازد. در ارتباط با رفتارهای دینی و عبادی که خود ذاتاً واجد لذت معنوی هستند، در صورتی که تشویق‌های بیرونی و به شکل افراطی و مداوم آن افزایش یابد، پس از چندی، اساس و ریشه درونی این گونه رفتارها تضعیف می‌شود»^۲.

۱. علی‌اکبر رشاد، مجله مسجد، «روش‌شناسی رفتار با جوانان»، ش ۵۳، ص ۲۰.

۲. عبدالعظیم کریمی، تبلیغ راهبردهای روان‌شناختی، ص ۸۰.

۷. قرار دادن محور تبلیغات مسجد در راستای ایجاد شور و نشاط و امید به آینده برای

جوانان

برجسته‌ترین نمای زندگی یک جوان، امید به آینده است. جوانان هنگامی به حال و شرایط موجود خود عشق می‌ورزند و از اراده و پشتکار برخوردار می‌گردند که افق آینده خود را شفاف و روشن ببینند. نشاطی که از این امید سر می‌زند، نیروی محرکه آنان برای زندگی و لذت بردن از کار و کوشش می‌شود. توجه به این نیاز، متمرکز کردن صحبت‌ها و مطالب تبلیغی و تربیتی بر این محور می‌تواند در هدایت جوانان بسیار مؤثر واقع شود. اگر چنین توجهی به جوانان از زاویه آینده‌نگری و آینده‌بینی بشود، از بروز بسیاری از انحرافات اخلاقی و اجتماعی جلوگیری به عمل می‌آید.

۸. جایگزین کردن «حکمت سکوت» به جای «کثرت گفتار» در برابر جوانان

هر معلم یا مبلغی باید به یاد داشته باشد که به موقع «نصیحت کند»، به موقع «کنار بکشد» و به موقع «سکوت کند». این هنر پرهیز و هنر اقدام نکردن و حرف نزدن بسیار دشوارتر و ظریف‌تر از هنر صحبت کردن و اقدام کردن و حرف زدن است. کسی که خواهان یادگیری چنین حکمت رمزآمیزی است، باید بنیاد هنری درخشانی در گفتار و کردار خود داشته باشد. البته باید اقرار کرد که کمتر کسی است که بتواند در جریان تبلیغ و تربیت، واقعیت را جانشین نصیحت کند و «حکمت سکوت» را جایگزین «کثرت گفتار» نماید.

۹. آموزش هنر «زیستن دینی» به جوانان

دینی کردن جوانان و تبلیغ دین برای آن‌ها به دادن اطلاعات دینی و وادار کردن آن‌ها به حفظ روایات اسلامی و آیات قرآنی محدود نمی‌شود؛ بلکه مهم‌تر و فراتر از آن، آموختن هنر «زیستن دینی» به آن‌هاست. زیرا دینداری به یک معنا یعنی زیستن طبق اعتقادات دینی، نه صرفاً داشتن و حفظ کردن مطالب دینی. چه بسیار هستند جوانانی که از نظر اطلاعات و دانش مطالب دینی ضعیف‌اند، اما منش و سیرت آن‌ها بسیار نیک و متعالی است. کسی که چنین منش و شخصیتی داشته

باشد، خودبه‌خود کسب دانش دینی نیز علاقه‌مند و مشتاق می‌شود؛ مشروط به آنکه علاوه بر نیاز او، زبان او را هم بفهمیم و پیام‌های دینی را با هنرمندی به او انتقال دهیم.

۱۰. توصیف و تبیین انذار و تبشیر الهی (کیفر و پاداش) در کنار هم برای جوانان

در تبلیغ دین از تبشیر و انذار به‌طور هم‌زمان و متعادل استفاده شود. در محیط تبلیغی نباید صرفاً به بیان مجازات، توصیف جهنم و کیفر گناه برای جوانان پرداخت؛ چراکه با «توجه به اقتضائات سنی در این مقطع، آن‌ها گناه یا اشتباهاتی را مرتکب می‌شوند؛ باید راه بازگشت و توبه را برای آنان تبیین کنیم تا با اطمینان خاطر، به‌سرعت از اشتباهشان برگشته و با توبه دوباره به اعمال صالحه برای محور گناه بپردازند. قطعاً بهترین وسیله برقراری ارتباط با خداوند نیز نماز است. این مهم دقیقاً باید برای آن‌ها تشریح گردد. رسول گرامی اسلام حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرمایند: «هیچ چیز نزد خداوند، محبوب‌تر از جوان توبه‌کار نیست».^۱

۱۱. تربیت و آماده‌کردن جوانان برای رویارویی با سختی‌های زندگی

تبلیغ و شیوه‌های تربیتی برای جوانان باید به‌گونه‌ای باشد که آن‌ها را آماده و مهیای برخورد با سختی‌های زندگی کند. آنچه مهم است، شناخت راه‌های معنادار کردن مشکلات زندگی است، نه حذف کردن آن‌ها.

۱۲. ایجاد ارتباطی منطقی، بارور، نسبی، کارساز و مطلوب با جوانان در محیط تبلیغی

از مهم‌ترین لوازم کار تبلیغ، در نظر داشتن مقتضیات است. بهره‌گیری از گفتمان رخ‌به‌رخ با جوانان، آثار بسیار مثبتی در روند پذیرش آموزه‌های دینی توسط آنان دارد. «برای اینکه بتوانیم به آن مقتضیات پاسخ صحیح بدهیم، می‌بایست مختصات را درست سمت و سامان ببخشیم و به استخدام اهداف انسانی الهی خود درآوریم. لازم است مناسبات خود را با نسل نو در چارچوب قواعد و شیوه دقیقی تنظیم کنیم؛

۱. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۵، ص ۹.

از ارتباطی منطقی، بارور، نسبی، کارساز و مطلوب با جوان برخوردار شویم»^۱.

۱۳. رسا و جذاب بودن پیام‌های تبلیغی برای جوانان

مربی و مبلغ موفق کسی است که نه تنها به علم روان‌شناسی، بلکه به توانایی درک و دریافت ویژگی‌های فردی مخاطبان منحصر به فرد نیز مجهز باشد. کسی که به دنبال برقراری ارتباطی فعال و صمیمی با جوانان است، قبل از آنکه در پی آن باشد که چه مطالب و پیام‌هایی را به آن‌ها منتقل کند، باید به فکر چگونگی انتقال رسا، جذاب، و نافذ آن‌ها باشد. رمز بزرگ تبلیغ، نه در تکرار و تعدد پیام‌ها که در رسایی و بلاغت آن‌ها نهفته است.

۱۴. کم کردن فاصله میان گفتن و بودن در مسائل دینی و مذهبی

حقیقت نماز به خصوص نماز جماعت باید درست تبیین و ترسیم شود و بر این نکته تاکید گردد که عمل عبادی باید نماد و ظهور بیرونی داشته باشد. اظهار دینداری از یک سو و داشتن عملکردی متضاد با آموزه‌های دینی از سوی دیگر، در ذهن نسل جوان دافعه ایجاد خواهد کرد. اهالی مسجد باید به شدت از بروز تناقض در رفتار و کردار خود دوری کنند. در تبلیغ امور دینی باید به این نکته توجه داشت که جوانان، حساس و زودشکن هستند. «رؤیت فاصله میان گفتن و بودن در جامعه، زمینه رمیدن نوجوان و جوانان است. آن‌ها کمتر می‌توانند به تحلیل عمیق پردازند و مرز میان رهروان حقیقی و منتسبان به راه را دریابند. بر این اساس خیانت هیچ کس به اندازه آنان نیست که منتسب به روحانیت دین باشند»^۲.

۱۵. شناسایی و حذف محرک‌های بازدارنده از محیط تبلیغ

قبل از فعالیت تبلیغی باید محرک‌های بازدارنده را از محیط درونی و بیرونی مخاطبان شناسایی و حذف کرد. از جمله عوامل درونی بازدارنده در فرایند گوش دادن، اشتغال ذهنی، موانع عاطفی و انتقال شباهت را می‌توان برشمرد و از محرک‌های محیطی

۱. همان، ج ۵، ص ۹.

۲. مجله فاطر، ش ۴۱.

سروصدا، مزاحمت‌های مکانیکی و فیزیکی، فضای نامساعد و آلوده را می‌توان ذکر کرد. قبل از هرگونه اقدام تبلیغی و تربیتی باید در لطیف‌سازی و آرام‌سازی محیط موعظه بکوشیم.

۱۶. تلاش در جهت ذهنیت‌شناسی جوانان

در انجام کار تبلیغی در مسجد «از لحاظ روان‌شناختی و ذهنیت‌شناسی، فاصله‌زدایی و جلب اعتماد مخاطب از اصلی‌ترین بایسته‌های کارآمدسازی مناسبات است. ذهنیت‌شناسی مخاطب به این معناست که بدانیم مخاطب ما به چه می‌اندیشد و درباره ما چگونه می‌اندیشد. تا وقتی که ذهن مخاطب را نخوانیم، تلاش‌های ما نه تنها اثر مثبت نخواهد داشت، بلکه اغلب اقدامات ما اثر منفی و معکوس به جای خواهد گذاشت»^۱.

۱۷. کیفیت‌افزایی در انتقال پیام‌های تبلیغی از سوی مبلغان مذهبی

تبلیغ دو گونه است: «هادی» و «عایق» یا «رسانا» و «نارسانا». رمز هادی‌سازی تبلیغات نه در تراکم و فزونی کلمات و صحبت‌ها، بلکه در کیفیت انتقال آن‌هاست. پیام حتی می‌تواند بدون کلام باشد و تنها با زبان عواطف در قالب اشاره و نگاه ظهور یابد. چه بسا ممکن است کنایه و اشاره‌ای از صراحت هم رساتر و نافذتر باشد.

۱۸. ایجاد بلاغت و فصاحت در پیام‌های تبلیغی با استفاده از داستان، تمثیل و شعر

نیاز طبیعی و مشترک انسان‌ها، به‌ویژه در دوره نوجوانی و جوانی، شنیدن مطالب در قالب داستان و تمثیل و شعر است. هر قدر بتوانیم پیام‌های تبلیغی را با استفاده از سرگذشت شخصیت‌ها و داستان‌های آموزنده، آن‌هم با بیانی جذاب و قابل لمس و متناسب با دنیای عاطفی و ذهنی مخاطبان بیان کنیم، به بلاغت و فصاحت پیام افزوده‌ایم.^۲

۱. الهه هادیان، مجله مسجد، ش ۶۴، ص ۲۷.

۲. عبدالعظیم کریمی، راهبردهای روان‌شناختی تبلیغ، ص ۹۰-۹۴.

۱۹. ایجاد زمینه ارتباط جوانان با مداحان و نوحه‌سرایان پرطرفدار و جوان‌پسند و قاریان

خوش صدا

ایجاد ارتباط با مداحان، نوحه‌سرایان و همه کسانی که دارای صوت و لحن خوبی هستند، ولی ارتباطی با مساجد ندارند. با توجه به اینکه این گونه افراد در میان جوانان طرفداران زیادی دارند، اجرای برنامه‌های ویژه با حضور آن‌ها، ضمن ایجاد ارتباط آن‌ها با مسجد، زمینه حضور طرفداران شان را در مسجد فراهم می‌کند. بهره‌گیری از قاریان، مداحان و نوحه‌سرایان خوش صدا و خوش چهره و جوان‌پسند و ترجیحاً جوان برای قرائت دعاها و قرآن کریم در جشن‌ها و برنامه‌های دعاخوانی می‌تواند در جذب جوانان به مسجد موثر باشد. این افراد به دلیل مقبولیت در میان نوجوانان و جوانان می‌توانند با اجرای برنامه‌های خوب، زمینه حضور فعال‌تر هم‌قطاران خود را در مسجد فراهم نمایند.

۲۰. ایجاد اقتدار علمی و معنوی برای مخاطبان جوان از سوی مبلغان دینی

کسی که در مقام تبلیغ‌کننده قرار می‌گیرد، باید طوری عمل کند که مخاطب و یادگیرنده، منزلت و پایگاه علمی و معنوی او را به‌عنوان مرجع و منبعی مورد اتکا و اطمینان بپذیرد. بدون فراهم کردن چنین شرایطی و بدون توجه به میزان اقتدار معنوی، نه قدرت سیاسی و فیزیکی، امکان اثرگذاری بر مخاطب بسیار ضعیف و ناپایدار خواهد بود.

۲۱. اطلاع‌رسانی شایسته و مطلوب درباره شخصیت امام جماعت برای جوانان

یکی از عوامل مهم پذیرش و اثرپذیری جوانان از فعالیت‌های تبلیغی امام جماعت مسجد، شناخت کافی و درست از شخصیت اجتماعی، علمی، اخلاقی ایشان است؛ بنابراین باید در این زمینه اطلاعات لازم به‌نحو شایسته و مطلوبی در اختیار نمازگزاران و اهالی محل به‌ویژه جوانان گذاشته شود.

۲۲. به‌کارگیری افراد متدین و علاقه‌مند در کارهای تبلیغی مسجد

کار تبلیغ دین بسیار گسترده است و امام جماعت و یا مدیر مسجد ممکن است به

تنهایی از انجام دادن مطلوب آن برنمایند؛ بنابراین بهتر است از حضور افراد متدین و علاقه‌مند به کارهای فرهنگی، به ویژه از میان جوانان مسجدی، یاری بگیرند و دامنه فعالیت مسجد را گسترش دهند که با این کار افراد بیشتری تحت تأثیر فعالیت‌های مسجد قرار خواهند گرفت.

۲۳. راه‌اندازی هیئت‌های محلی و جلسات مذهبی خانگی وابسته به مسجد

برنامه‌ریزی جهت راه‌اندازی جلسات قرآن، هیئت‌های محلی و جلسات مذهبی خانگی با محوریت جوانان وابسته به مسجد و هدایت هدفمند این جلسات جهت ایجاد ارتباط تنگاتنگ و تعامل نزدیک‌تر با مسجد.

۲۴. تشکیل اتاق پرسمان در مساجد

ذهن جوان پر از سؤال و پرسش است. تشکیل اتاق پرسمان مسجد جهت تبلیغ چهره‌به‌چهره، انجام مشاوره دینی و پاسخگویی به شبهات جوانان می‌تواند به حل مسائل اعتقادی و دینی‌ای که ذهن جوانان با آن‌ها مواجه می‌شود، کمک کند. در برنامه‌ریزی فعالیت‌های تبلیغی مسجد باید جایگاه و «آثار نماز را به شیوه امروزی و هماهنگ با اندیشه نوگرا و سیال جوان به او آموزش داد و این نکته مهم را تقویت کرد».^۱

۲۵. مهرورزی به جوانان و تکریم آن‌ها در محیط تبلیغی مسجد

از جمله ارکان اساسی و مهم تبلیغ دین برای مخاطبان جوان، تکریم شخصیت، توجه به عواطف و برقراری روابط مهرآمیز با آن‌هاست. مهرورزی مهم‌ترین عامل تحکیم و تقویت آثار موعظه و نصیحت حکیمانه در جوانان است.

۲۶. بازخوردگیری برنامه‌های تبلیغی مسجد در جلسات خصوصی با جوانان

لازم است امام جماعت مسجد برای آگاهی از بازخورد فعالیت تبلیغی خود گاهی به‌طور خصوصی با جوانان گفتگو کند و نظر جوانان را درباره اثرگذاری و مطلوب

۱. مسجد نقطه وصل، ص ۴۶.

بودن برنامه‌های اجرا شده جویا شود تا بتواند ضعف‌های احتمالی فعالیت‌های تبلیغی خود را برطرف و نقاط قوت کارش را تقویت کند.

۲۷. تجلیل از خدمتگزاران شایسته و فعال مساجد

برپایی سالانه مراسم تجلیل از خدمتگزاران شایسته و فعال مساجد نمونه با هدف تشویق آن‌ها و تبیین ویژگی‌ها و دلایل نمونه شدنشان جهت تبلیغ این امر و ارائه تجربیات به دیگر مساجد.

۲۸. تبیین سیره اخلاقی رسول الله ﷺ و امامان معصومین (علیهم‌السلام)

تبیین آموزه‌های اخلاقی و دینی و سیره عملی رسول الله ﷺ و امامان (علیهم‌السلام) با روش و شیوه‌های جذاب و ظریف، به طوری که اثرگذاری لازم را در مخاطبان جوان داشته باشد.

۲۹. حضور صمیمی امام جماعت در دیگر محافل فرهنگی و مذهبی محل

حضور صمیمی امام جماعت در جایگاه یک مبلغ دینی در دیگر محافل فرهنگی و مذهبی محلی، تشکل‌ها، فرهنگ‌سراها، مراکز آموزشی، ورزشی، انجمن‌های محلی، اصناف، NGO (سمن‌ها) که بیشتر فعالان آن‌ها از جوانان هستند، بسیار ضروری است.

۳۰. صرف شدن سهم امام در امور تبلیغی مساجدی که بیشتر نمازگزاران آن مقلد یک

مرجع تقلیدند

۳۱. بهره‌مندی از خدمات تبلیغی مدرسان حوزه‌های علمیه در سطح مساجد

۳۲. ایراد سخنرانی‌های موجز و مفید (از نظر زمانی) از سوی سخنرانان مسجد

رعایت زمان انجام تبلیغات گفتاری (زبانی) و اختصار در سخنرانی یکی دیگر از عوامل جذب جوانان و نوجوانان به مساجد است:

کم گوی و گزیده گوی چون در

تاز اندک تو جهان شود پر

(نظامی گنجوی)

۳۳. استفاده از ابزار و وسایل تبلیغی مختلف در ترویج فرهنگ نماز و مسجد

می‌توان از ابزار و وسایل گوناگون تبلیغی در تبلیغ و ترویج فرهنگ نماز و مسجد استفاده کرد. ابزارهایی مانند بیلبورد، بنر، پوستر، تراکت، پلاکارد، اگر زیبا، حرفه‌ای و جذاب طراحی شوند، می‌توانند اثرگذاری مطلوبی بر جوانان را داشته باشد.

۳۴. دعوت کردن از سخنرانان توانمند و انتخاب موضوعات مناسب برای سخنرانی

انتخاب موضوعات مفید و مناسب و مرتبط با امر نماز و مسجد برای جوانان در ایراد سخنرانی، منابر و وعظ و خطابه و دعوت از برجسته‌ترین واعظان و مبلغان در مناسبت‌های مساجد.

۳۵. برگزاری جلسات تبلیغی ویژه برای جوانان

برگزاری جلسات تبلیغی با نگاه ویژه به جوانان در قالب کلاس، اردو و سفرهای زیارتی.

ج) محیط‌های کاری

روش‌های پیشنهادی برای جذب جوانان به مسجد در محیط‌های کاری بدین قرار است:

۱. برقراری تعامل با کارگران از سوی مسجد در محیط کارخانه و کارگاه

صنایع مختلفی، اعم از کارخانه‌های کوچک و بزرگ، در اطراف مساجد، به‌ویژه در شهرهای صنعتی وجود دارند. فرهنگ کار، تلاش و صنعت در هر محیطی اقتضائات خاص خود را دارد. مسجد در ارتباط با مسائل کارگری و مشکلات بخش صنعت می‌تواند در زمینه‌های زیر مؤثر و مفید باشد و در تعامل با مراکز صنعتی و کارخانه‌ها، به‌طور غیرمستقیم زمینه حضور کارگران، صنعتگران و دیگر شاغلان آن‌ها، به‌ویژه جوانان، را در مساجد فراهم سازد:

- الف) پاسخگویی به سوالات شرعی کارگران جوان که نسبت به دیگر کارگران با ابهامات و پرسش‌های دینی بیشتری مواجه هستند؛ اعم از پرسش‌های آنان در مسائل مربوط به نماز، روزه و دیگر امور مربوطه؛
- ب) اقامه نماز جماعت در واحدهای صنعتی و کارگری؛
- ج) تبلیغ فرهنگ کار و تبیین آموزه‌های دینی در این خصوص؛
- د) تبیین مناسب نقش اعتقادات مذهبی در انجام درست و دقیق کارهای محوله برای کارگران و صنعتگران جوان.

۲. حضور اهالی مسجد در محیط کارخانه و کارگاه در روز جهانی کارگر

حضور امام جماعت و نمازگزاران مسجد در روز کارگر جهت عرض تبریک و تشکر و قدردانی از تلاش‌های بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر آنها در کارخانه‌ها و مراکز صنعتی. این کار اگر همراه با اهدای دسته‌گل به تعدادی از کارگران و صنعتگران باشد، بسیار مؤثرتر خواهد بود. این عمل اهالی مسجد، تأثیر بسیار مثبتی بر کارگران خواهد گذاشت و زمینه‌ساز انس آنان با مسجد و نماز خواهد شد و در نهایت آنها را به سمت مسجد سوق خواهد داد.

۳. ایجاد فضای همکاری بین مسجد و محیط‌های کارگری و صنعتی

ایجاد فضای تعامل و همکاری بین محیط‌های کارگری و صنعتی با مساجد که در این همکاری متقابل، مساجد می‌توانند به اعزام روحانی مبلغ به مراکز صنعتی برای اقامه نماز جماعت و امور فرهنگی، عقیدتی و دینی اقدام کنند و محیط‌های کارگری نیز به پشتیبانی از مساجد در امور تأسیساتی و نیز فراهم کردن تجهیزات و امکانات و اعزام نیروهای فنی برای بخش‌های مربوط به مساجد مبادرت ورزند.

۴. برپایی اردوهای یک‌روزه در محیط‌های کارگری برای جوانان مسجدی

راه‌اندازی سفرهای ویژه برای آشناسازی جوانان مسجد و یا مدرسه با محیط‌های کارگری و صنعتی؛ این امر موجب می‌شود این جوانان از نزدیک با سختی کار و فشار روحی و فعالیت پدرانشان آشنا شوند و بکوشند زمینه حفظ آرامش آنان را در

منزل فراهم سازند. البته ضروری است جهت رسیدن این اردوها به نتایج مثبت و هدفمند کردن آنها، حتماً امام جماعت مسجد و یا مربیان آنها را همراهی کنند و در طی سفر ضمن بیان احادیث و روایات در خصوص اهمیت کار و نیز احترام به پدر و مادر، ذهن آنها را جهت بهره‌برداری مناسب از این سفر آماده سازند.

۵. در اختیار گذاشتن محیط مسجد برای برپایی برنامه‌های ویژه کارگری

در اختیار گذاشتن فضای مسجد و یا مدرسه برای کارهای فرهنگی، دینی، پرورشی و برنامه‌های ویژه کارگری قابل اجرا برای کارخانجات، کارگاه‌ها و مراکز صنعتی. این امر موجب انس کارگران جوان با مساجد خواهد شد.

۶. استفاده از خدمات مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای

استفاده از خدمات مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای و مدیریت محیط‌های کارگری و صنعتی جهت آموزش فنون و حرفه‌هایی که قابلیت آموزش به مخاطبان و جوانان مسجدی را دارد.

۷. تشویق جوانان مسجدی به یادگیری حرفه‌های صنعتی

تشویق و ترغیب جوانان مسجدی به یادگیری حرفه‌های صنعتی در محیط‌های کارگاهی و صنعتی، به خصوص در رشته‌های مورد نیاز مساجد.

۸. قدردانی از کارگران جوان فعال در برگزاری نماز جماعت در محیط کار

همه‌انگهی با مدیریت بخش‌های کارگری و صنعتی برای برگزاری مراسم و ویژه برنامه در مناسبت‌های مختلف کارگری، مذهبی و ملی جهت تقدیر از کسانی که در این محیط نقش ارزنده‌ای در ترویج فرهنگ نماز جماعت ایفا می‌کنند و نیز کسانی که در انجام فرایض دینی بسیار منظم و کوشا هستند و در برگزاری نماز جماعت حضور فعال دارند.

د) محیط‌های ارتباطی

اصولاً برای هر گونه عمل تبلیغی و فرهنگی با هدف افزایش جاذبه و ارتقای سطح کمی فعالیت‌ها و تعداد مخاطبان در محیط ارتباطی، چند پرسش اساسی مطرح است که چنانچه پاسخ‌های درست، مناسب و کاملی برای آن‌ها بیابیم، می‌تواند در ایجاد ارتباط و پیوند با مخاطبان بسیار به ما کمک کند:

- الف) مخاطبان ما چه کسانی هستند؟ (نوع مخاطب و گیرنده)
- ب) چرا می‌خواهیم با آن‌ها ارتباط برقرار کنیم؟ (اهداف، انگیزه‌ها، آرمانها)
- ج) چه کسی باید ارتباط برقرار کند؟ (پیام‌رسان و رابط)
- د) چه پیام‌هایی را می‌خواهیم ارائه کنیم؟ (نوع پیام)
- ه) چگونه پیام‌ها را برسانیم؟ (شیوه انتقال و کانال انتقال پیام)
- و) کجا می‌خواهیم پیام را ارائه کنیم؟ (محل و مکان)
- ز) چه موقع باید پیام را ارائه کنیم؟ (زمان)^۱

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های ارتباطی بدین قرار است:

۱. برقراری ارتباط با جوانان با استفاده از مهارت‌های شناختی

دست یافتن به احساس هویت و یکپارچگی روحی و روانی تا حدودی به مهارت‌های شناختی بستگی دارد. «این مهارت‌ها از طریق درک نیاز نوجوان و جوان و همدلی و هم‌حسی با نیاز و خواسته‌های او صورت می‌گیرد. هویت‌یابی دوره جوانی، بر خلاف دوره کودکی که بر مدار دل‌مشغولی‌های فردی و نیازهای درونی متمرکز می‌شود، بر اساس نیازهای جمعی و ارتباطات بین فردی، در قالب روابط با همسالان، دوستی با جنس مخالف و نیاز به تشکیل خانواده نمود می‌یابد».^۲

۱. گروه دیگری از جامعه‌شناسان و متخصصان علوم ارتباطات، عناصر تبلیغ را به گونه‌ای دیگر نام‌گذاری و بیان کرده‌اند: پیام‌دهنده: فرد یا گروهی که به منظور اثر گذاری بر مخاطب اقدام تبلیغی می‌کند؛ پیام: مجموعه‌ای از مضامین که از نمادهای مختلف (کلمه، تصویر، حرکت) تشکیل شده است و پیام‌دهندگان می‌کوشند به یاری آن افکاری را که در نظر دارند، به ذهن دریافت‌کنندگان منتقل کنند؛ رسانه: پیام‌دهندگان ناگزیر باید از رسانه استفاده کنند؛ یعنی راهی را برای انتقال پیامشان به مخاطبان بیابند. (مطبوعات، رادیو، تلویزیون و دیگر رسانه‌های مکتوب و گفتاری و نمادین)؛ دریافت‌کننده پیام: فرد یا گروهی که از محتوای پیام آگاه می‌شود. برخی پیام را مستقیماً از منبع ارتباط دریافت می‌کنند و در حالی که عده‌ای دیگر به گونه‌ای غیر مستقیم؛ یعنی به صورت گزارش‌های دست‌دوم از افراد دیگر دریافت می‌کنند.

۱. عبدالعظیم کریمی، راهبردهای روان‌شناختی تبلیغ، ص ۹۷.

۲. برقرای ارتباط سازنده با جوانان با در نظر داشتن نیاز آن‌ها در جهت حفظ مصالحشان

هر چند در فرایند تبلیغ و ارتباط سازنده با جوانان باید علایق و نیازهای طبیعی و غریزی آن‌ها را به منزله سنگ بنای ارتباطی همدلانه مد نظر قرار داد، «ولی توجه به مصلحت‌های او در تداوم نیازهای روان‌زادی‌اش می‌تواند از جهت‌دهی هوشیارانه و حکیمانه مربی و مبلغ خبر دهد؛ زیرا جوانان در بسیاری از موارد به علت فقدان رشد و پختگی فکری، عاطفی و ضعف بصیرت درونی نسبت به نیازها و خواست‌های واقعی خود، نمی‌توانند بین آنچه که «می‌خواهند» با آنچه که «باید بخواهند» و یا بین آنچه که مورد نیازشان است، با آنچه که مصلحت رشدشان است، تمایز خردمندانهای داشته باشند. مبلغ و مربی‌ای که عنوان هدایت‌گر را داراست، می‌تواند در این زمینه بدون شتاب‌زدگی، فرایند این جهت‌دهی را به‌طور غیرمستقیم آغاز کند»^۱.

۳. ایجاد تکنولوژی نوین ارتباطی در مساجد و امکان ارائه خدمات در این زمینه به نسل

جوان

بهره‌گیری از تکنولوژی نوین ارتباطی (ICT، IT، اینترنت، اینترنت) می‌تواند گذر مساجد را از مرحله سنتی به مرحله مدرن تسهیل سازد. در این میان می‌توان با کمک گرفتن از جوانان علاقه‌مند به امور ارتباطی و شبکه‌ای و به کارگیری آنان در فعالیت‌های مساجد، ضمن بهره‌مندی از این فناوری‌ها، زمینه مشارکت فعال آنان را در برنامه‌های مساجد فراهم کرد.

۴. ارسال پیام بر مبنای نیازها و دریافت‌های جوانان

در محیط ارتباطی با هدف ترویج و تبلیغ امور معنوی و دینی و نیز زمینه‌سازی جهت جذب جوانان به انجام فرایض و مناسک عبادی، «فرد پیام‌دهنده مضامین و محتوای تبلیغی خود را نه بر اساس تجربیات و گرایش‌ها و دل‌مشغولی‌های خود، بلکه بر مبنای دریافت‌ها و نیازهای واقعی مخاطب بنا می‌گذارد. در این صورت مخاطب احساس نزدیکی و قرابت بیشتری با گوینده خواهد داشت و همین نزدیکی

۱. همان، ص ۹۸.

موجب پذیرش و اعتماد درونی فرد می‌شود».^۱

۵. راه‌اندازی سایت اینترنتی برای مخاطبان مسجد

راه‌اندازی سایت اینترنتی برای مخاطبان مسجد. طراحی، مدیریت و بروز کردن سایت مسجد محل به نمازگزاران همان مسجد، به‌ویژه جوانان، سپرده شود. واگذاری بخش‌های مختلف سایت به افراد و گروه‌های مختلف، ضمن فراهم آوردن زمینه شکوفایی استعدادها آن‌ها، تجربه مدیریت مشارکتی را در یک فعالیت مسجد به منصفه ظهور می‌رساند.

۶. پخش زنده برنامه‌ها و مراسم اجرایی مکان‌های مذهبی و مساجد تاریخی در مساجد

محل

پخش زنده برنامه‌ها و مراسم برگزار شده در مساجد تاریخی و مساجدی که به نحوی در میان عامه مردم، به‌ویژه جوانان، از جایگاه خاصی برخوردار هستند، به‌خصوص نماز جماعت برپا شده در مکان‌های مذهبی و مشهور ایران و جهان اسلام مانند بارگاه امام رضا (علیه السلام)، حضرت معصومه (علیها السلام)، حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)، کربلای معلی، نجف اشرف، مسجدالنبی و مسجدالحرام.

۷. معرفی فعالیت‌های جوانان در مسجدهای نمونه از طریق شبکه‌های خبری سیما

معرفی مساجد نمونه، موفق و فعال با تهیه گزارش تصویری و خبری از مهمترین برنامه‌ها و فعالیت‌های آن‌ها، به‌خصوص فعالیت‌هایی که با محوریت جوانان برگزار می‌شود و نمایش آن‌ها در شبکه‌های مختلف صدا و سیما و جراید. پخش این برنامه‌ها می‌تواند به الگوسازی برای دیگر مساجد و جذب مخاطبان منجر شود.

۸. ارائه محتوای متناسب با سطح انتظارات مخاطبان مسجد به‌ویژه جوانان

«با توجه به اینکه مسجد خود رسانه‌ای است که با فرهنگ شنیداری مردم جامعه ما تناسب دارد و امکان ارتباط حضوری و دوجانبه را فراهم می‌کند، این خصوصیت موجب می‌شود تا بتوان مطالب را متناسب با سطح معلومات و انتظارات افرادی که

۱. همان، ص ۹۵.

در گفتگو شرکت می‌کنند، ارائه نمود»^۱.

۹. تهیه مجله‌ها و نشریه‌های تخصصی مسجد با موضوعات فقهی، عقیدتی و عبادی

برای نسل جوان

تهیه مجلات و نشریات تخصصی در موضوعات مختلف مسجد و نماز جماعت برای تبیین و تشریح مبانی فقهی و عقیدتی، تشویق به انجام مناسک و مراسم عبادی با تکیه بر مفاهیم و مطالب متناسب با مقتضیات سنی و خواسته‌های جوانان. باید نظر جوانان مسجد در تهیه محتوای نشریات مد نظر قرار بگیرد.

۱۰. اعلام جدیدترین اخبار مسرت بخش از تربیون مسجد

اعلام خبرهای تازه و مسرت بخشی که خوشحالی مردم به‌ویژه نمازگزاران را فراهم می‌سازد از تربیون مسجد. سعی شود با هماهنگی قبلی با مسئولان ذی ربط در بین دو نماز یا قبل و بعد از آن‌ها، اخبار به‌شکلی مختصر به اطلاع مردم رسانده شود؛ به‌ویژه خبرهایی که مربوط به امور عام‌المنفعه هستند.

۱۱. الگوپذیری از روحانیان، مبلغان و مربیان پرورشی موفق در جذب مخاطب به مسجد

باید با معرفی مربیان پرورشی، روحانیان و مبلغانی که در جذب جوانان به مساجد و نمازخانه‌های مدارس موفق بوده‌اند، به تبیین علت‌های موفقیت آنان پرداخت تا مبلغان و مربیان دیگر بتوانند از روش‌های آنان برای جذب موفق مخاطب الگو برداری کنند.

۱۲. مصاحبه با چهره‌ها و شخصیت‌های برتر حوزه مسجد

مصاحبه با چهره‌ها و شخصیت‌های موفق و فعال در حوزه مساجد مانند امامان جماعت، مدیران، کارشناسان، نویسندگان و هنرمندان جهت معرفی به نسل جوان؛

۱. رک: نتایج بیش از ۶۰ طرح تحقیقاتی از واحد تحقیق ستاد مرکزی اقامه نماز کشور.

علاوه بر این باید آثار و فعالیت‌های آنان را نیز در معرض نمایش و معرفی به عموم مردم قرار داد.

۱۳. پوشش دادن برنامه‌های فرهنگی و عبادی مساجد از طریق شبکه‌های خبری

صداوسیما و مطبوعات با هدف ترویج فرهنگ نماز و مسجد در بین عامه مردم، به‌ویژه نوجوانان و جوانان، برنامه‌ها و فعالیت‌هایی را که در ارتباط با نماز و مسجد انجام می‌گیرد، پوشش خبری بدهند. رسانه‌ها می‌توانند از سمینارها، همایش‌ها و کنگره‌هایی که با موضوع‌هایی چون نماز و مسجد برگزار می‌شود و نیز جشن‌های تکلیف دانش‌آموزان گزارش زنده (مستقیم) تهیه و پخش کنند و یا از نماز جماعت‌های برپاشده در مساجد و مدار، به‌ویژه در مکان‌هایی که غالب نمازگزاران آن جوان هستند، تصویربرداری کرده، در صداوسیما و مطبوعات منتشر کنند.

۱۴. شناخت و ارزیابی صحیح مخاطبان مسجد به‌منظور تنظیم استراتژی و برنامه مناسب و اجرای آن‌ها

شناخت و ارزیابی درست از چهار عامل اساسی در محیط ارتباطی «مخاطبین، رقبا، شرایط محیطی و مسجد جهت آگاهی بروز و بجا از کلیه انتظارات، قوت‌ها و ضعف‌ها، موانع و منابع، فرصت‌ها و تهدیدها، امکانات و محدودیت‌ها و استفاده از آن‌ها در تنظیم استراتژی، برنامه و اجرای آن‌ها»^۱.

۱۵. استفاده از چهره‌های محبوب جوانان در فیلم‌ها و سریال‌هایی با موضوع مسجد

به‌کارگیری هنرمندان و هنرپیشه‌های مشهور و بازیگران جوان‌پسند سینما، تئاتر و تلویزیون در برنامه‌ها و فیلم‌هایی که در آن‌ها به‌شکلی هدفمند، موضوعاتی مانند نماز، مراسم و مناسک عبادی مکان‌های مذهبی به‌خصوص مسجد از محوریت برخوردار است.

۱۶. دعوت از اعضای شورای شهر یا روستا به مسجد برای حل مشکلات مردم

دعوت از اعضای شورای شهر یا روستا به مسجد جهت اطلاع‌رسانی درباره فعالیت‌ها

۱. احمد روستا، مسجد نقطه وصل، «آسیب‌شناسی و چگونگی...»، ص ۱۲.

و عملکرد شورا به مردم و گفتگو با مردم محل و نمازگزاران در مسجد جهت بررسی معضلات و مشکلات و نیز بهره‌گیری از پیشنهادها، نظرها و راه‌حل‌هایی که آن‌ها برای رفع مشکلات ارائه می‌کنند. شایسته است که در این نشست‌ها موضوع جوانان و مشکلات آنان از نظرها مغفول نماند.

۱۷. تبیین جایگاه مسجد و نماز جماعت از طرف مدیریت مسجد به شیوه اطلاع‌رسانی

مکتوب

تبیین جایگاه مسجد و نماز جماعت از طرف امام جماعت و هیئت امنای مسجد به طرق مختلف از جمله: تهیه مطالب و متون مناسب در قالب بروشور، اطلاعیه، نشریه، جزوه، نامه به منازل، جهت اطلاع‌رسانی به اهالی محل.

۱۸. ارزیابی عملکرد فعالیت‌های مسجد در پایان هر سال

با هدف کسب آگاهی از بازخورد عملکرد و فعالیت‌های مسجد و اطلاع از نقاط ضعف و قوت برنامه‌های مسجد، لازم است در پایان هر سال و به شیوه‌ای مناسب (جلسه مستقیم با نمازگزاران، ارائه فرم نظرسنجی، ارزیابی کارشناسانه) ارزیابی صورت پذیرد. در ارتباط ضروری است از جوانان با توجه به روحیه نقادی بیشتری که دارند در اولویت قرار گیرند.

۱۹. تولید برنامه‌های خبری و نمایشی هدفمند با موضوع مسجد و پخش در میان برنامه‌های

پرمخاطب صداوسیما

تهیه برنامه‌های خبری و نمایشی، ماهنگ، کارتون و فیلم به شکلی هدفمند و جذاب و با استفاده از مجریان و گویندگان خوش‌لحن و خوش‌چهره و پخش آن‌ها در خلال برنامه‌های پرمخاطب صداوسیما.

۲۰. نصب صندوق انتقادات و پیشنهادها در همه مساجد کشور

نصب صندوق پیشنهادها و انتقادات در مسجد با هدف دریافت نظر جوانان و نیز کسانی که بنا به هر دلیلی مایل نیستند مستقیماً موارد را تذکر دهند و ترجیح

می‌دهند از طریق صندوق مطالبشان را به مسئولان اطلاع‌رسانی کنند. شایسته است برخی از جوانان بر این صندوق‌ها اشراف داشته باشند.

۲۱. پخش اذان با صدای خوش از مساجد کشور در ساعات شرعی

شنیدن صدای خوش اذان برای هر مسلمانی، به خصوص جوان مسلمان، از جذابیت خاصی برخوردار است.

۲۲. نصب تقویم مناسبت‌های مذهبی و ملی در تابلو اعلانات مسجد

تهیه تقویم مناسبت‌های مذهبی و ملی و نصب آن در تابلو اعلانات مسجد و نیز اطلاع‌رسانی مراسم و برنامه‌های ویژه به صورت تابلوی تبلیغاتی در سردر مسجد و خیابان‌های اصلی منتهی به آن برای آگاهی عموم مردم.

۲۳. افزایش تبلیغات رسانه‌ای در شناساندن فرهنگ مسجد

استفاده و بهره‌گیری از فضای رسانه‌های ارتباط جمعی و سمعی و بصری، به خصوص صداوسیما در ایجاد انگیزه و گرایش نوجوانان و جوانان به سوی مساجد و نماز جماعت اثرگذاری عمیقی دارد.^۱

۲۴. نصب روزنامه‌های پر مخاطب و جوان‌پسند در تابلو اعلانات مسجد

۲۵. پخش تصاویر زنده اقامه نماز جماعت روحانیان برجسته از صداوسیما

۲۶. تولید برنامه‌ای با عنوان «چهره‌های فعال جوان در حوزه مسجد»

تولید برنامه‌ای با عنوان «چهره‌های فعال جوان در حوزه مسجد» و نمایش آن در خلال برنامه‌های پر بیننده شبکه‌های مختلف صداوسیما به صورتی جذاب و مناسب.

۱. «تحقیقات نشان می‌دهد که صداوسیما بیشترین تأثیر را در شناساندن فرهنگ مساجد به عهده دارد. ۵۴ درصد پاسخگویان در این پروژه به این امر پاسخ مثبت داده‌اند». (تحقیق دیگر در خصوص افزایش ارتقای جایگاه مسجد) نشان می‌دهد که از میان ۱۳ گزینه پیشنهادی گزینه «افزایش تبلیغات از طریق رسانه‌ها» بیشترین درصد را نسبت به بقیه گزینه‌ها به خود اختصاص داده است و با توجه به این نظر سنجی نقش اطلاع‌رسانی در جذب مخاطب به مسجد مشخص می‌گردد (پروژه دین و برنامه سوم توسعه، ۱۳۸۰، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی).

۲۷. معرفی و تجلیل از نمازگزاران جوان مساجد و نمازخانه‌ها در مساجد، مدارس، سازمان‌ها و اداره‌های دولتی و غیردولتی

۲۸. استفاده از قابلیت‌های مطبوعات برای ترویج انس با مسجد

اختصاص یافتن ستونی خاص در مطبوعات کثیرالتشعار کشور و جراید محلی با موضوع انس و الفت با مسجد با هدف ترویج و بسط این فرهنگ؛

۲۹. انتشار نشریه ویژه مسجد

انتشار نشریه ویژه مسجد با محتوای اخبار و فعالیت‌ها و برنامه‌های مساجد کشور با محوریت قرار دادن جوانان

۳۰. معرفی مساجد نمونه

معرفی مساجد نمونه به‌عنوان الگو برای دیگر مساجد در قالب برنامه‌های هدفمند در رسانه‌ها. یکی از معیارهای الگو قرار گرفتن یک مسجد باید حضور پر تعداد و فعال جوانان در برنامه‌های مذهبی و فرهنگی آن باشد.

۳۱. آموزش عملی احکام نماز و مسجد در صداوسیما

آموزش عملی احکام مربوط به نماز و مسجد با نگاه ویژه به احکام جوانان. باید احکام مرتبط با وضو، قرائت صحیح نماز، نحوه حضور در مسجد و رعایت آداب آن را در قالب فیلم کوتاه، گزارش، ماهنگ، خبر و برنامه‌های مستند از صداوسیما و دیگر رسانه‌ها آموزش داد. همچنین اشاعه و ترویج فرهنگ نماز و مسجد محوری در رسانه‌های ارتباط جمعی به‌خصوص صداوسیما که نقشی فراگیر و گسترده‌تر از بقیه دارد.^۱

۱. نظرسنجی‌های انجام‌شده بیانگر این واقعیت است که افراد کمتر از هجده سال پیش از آنکه متأثر از رسانه‌هایی چون کتاب و مطبوعات علمی و فرهنگی و دینی باشند، متأثر از رسانه‌های تصویری همچون سینما و تلویزیون هستند؛ از طرف دیگر همین نتایج نشان می‌دهد که جوانان نسل گذشته (دنیای سنتی) بر اساس جایگاه و پایگاه خانوادگی و اجتماعی که داشتند، از الگوهای خانوادگی تبعیت می‌کردند؛ اما امروزه در نسل کنونی (دنیای مدرن) این جایگاه اجتماعی افراد نیست که هویت فرهنگی آن را تشکیل می‌دهد، بلکه این «مصرف فرهنگی» آن‌هاست که به «جایگاه اجتماعی» آنان هویت می‌بخشد.

در محیط آموزشی و علمی بهترین مربیان و مبلغان کسانی هستند که دارای این شرایط باشند:

۱. خوش برخوردند و رفتار مناسبی با مخاطبان دارند.
۲. در برنامه‌های تبلیغی و فرهنگی مسجد یا مدرسه تحت مدیریت خود، مدیریت مشارکتی را با حضور مخاطبان اعمال می‌کنند.
۳. از پیشنهادهای مخاطبان برای ارتقای سطح برنامه‌های خود استفاده می‌کنند.
۴. برای مخاطبان جوان خود احترام ویژه‌ای قائل هستند و آن‌ها را فرزندان خود می‌دانند.
۵. همه رفتارها، حرکات و برخوردهای مخاطبان را به‌طور غیر محسوس زیر نظر دارند و در صورت وجود اشکال یا ایراد، به‌شکلی دوستانه و در تنهایی تذکرات لازم را به آن‌ها گوشزد می‌کنند.
۶. همواره در زمان اجرای برنامه‌ها جوی خوب و نگاهی مثبت ایجاد می‌کنند.
۷. با به‌کارگیری جملات و کلماتی شادی‌آفرین، فضایی شادمانه و رغبت‌انگیز ایجاد می‌کنند.
۸. می‌کوشند روحیه خودباوری را در مخاطبان جوان خود تقویت کنند.
۹. از انتقادات سازنده استقبال می‌کنند.
۱۰. در برنامه‌های خود مباحث پرسش‌انگیز جهت ایجاد طوفان فکری طرح می‌کنند.^۱

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های آموزشی و علمی بدین قرار است:

۱. برگزاری دوره‌های آموزشی و جلسات هم‌اندیشی برای مدیران، مربیان و معلمان
- برگزاری دوره‌های مختلف آموزشی، جلسات هم‌اندیشی، کارگاه‌های آموزشی

۱. امام صادق (علیه السلام): «دوست ندارم جوانی از شمارا ببینم مگر آنکه روزاوبه یکی از دو حالت آغاز گردد: یا دانشمند باشد یا در حال آموختن دانش. کوتاهی در انجام این وظیفه تضییع جوانی است و این کار گناه است. به‌خداوند محمد سوگند جایگاه گناهکاران در آتش خواهد بود» (محمدعلی چنارانی، رفتار امامان شیعه با کودکان و نوجوانان، ص ۱۰۵).

حضور و غیر حضوری (با کتاب‌ها، جزوه‌ها، نشریات و متن‌های مناسب و کاربردی) برای مدیران، مربیان و معلمان با هدف ارتقای سطح دانش و آگاهی‌های دینی و مذهبی آن‌ها. باید در این دوره‌ها و جلسات، مناسک عبادی و نماز جماعت و جایگاه و منزلت مساجد در گسترش فرهنگ دینی به روشنی تبیین شود و شرکت‌کنندگان را به این نکته توجه داد که وظیفه اصلی تعلیم و تربیت دانش‌آموزان بر عهده مدارس است و مساجد در این زمینه کارکردی تکمیلی دارند؛ بنابراین هر قدر این افراد از دانش دینی و علمی بیشتری برخوردار باشند، بهتر می‌توانند ارتباطی مناسب و اثرگذار با جوانان برقرار کنند.

۲. علاقه‌مند کردن نسل جوان به کتاب‌خوانی با شیوه‌های اصولی

علاقه‌مند کردن جوانان به کتاب و کتاب‌خوانی صرفاً از راه توجیه و اصرار و یا تشویق‌های مادی و کلامی به دست نمی‌آید؛ بلکه باید از دریچه نیاز و خواسته‌های شخصی آن‌ها به این مسئله پرداخت؛ یعنی از جایی آغاز کرد که آن‌ها دوست دارند و به جایی هدایت کرد که به مصلحت آن‌هاست. این فرایند از نقطه آغاز تا تداوم و استمرار آن، به تناسب خصوصیات و علایق هر جوان، متفاوت است و باید به تفاوت‌ها توجه کرد.

۳. برقراری ارتباط با دانشجویان و دانش‌آموزان جوان ساکن در جوار مسجد

سعی در برقراری ارتباط مستمر با دانشجویان و دانش‌آموزانی که به نوعی در جوار مسجد ساکن و یا مشغول به تحصیل هستند و برگزاری جلسات ویژه با آنان جهت آگاهی بیشتر از وضعیت آن‌ها و رفع مشکلات احتمالی مالیشان؛ این امر می‌تواند زمینه انس بیشتر آن‌ها را با مسجد فراهم سازد.

۴. تبیین سیره عملی رسول الله ﷺ و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) با موضوع دانش‌اندوزی برای

نسل جوان

بیان آیات و روایات و نیز شیوه‌های رفتاری و عملی پیامبر گرامی اسلام ﷺ و ائمه هدی (علیهم‌السلام) در خصوص تعلق گرفتن اجر و پاداش به نوجوانان و جوانانی که به دنبال علم و دانش هستند. در خلال بیان مطالب فوق می‌توان به نقش ایمان و عقیده و انجام فرایض دینی و مناسک عبادی در تسریع یادگیری و کسب دانش و بینش نیز

پرداخت.

۵. آموزش برنامه‌ریزی، سنجش و ارزیابی فکری در زمینه اعتقادی به نوجوانان و جوانان

در محیط‌های آموزشی به نوجوانان و جوانان بیاموزیم که در زندگی خود، به‌ویژه در زمینه اعتقادات دینی و انجام فرایض:

- الف) هدف نهایی و دورنمای زندگی را کمال‌گرایی و خدایی شدن قرار دهند.
- ب) برنامه‌ریزی برای سنجش و ارزیابی روزانه، هفتگی و ماهانه خود داشته باشند.
- ج) در عین حال که دورنمای فکری آنان کمال‌گرایی است، در زندگی روزمره خود واقع‌گرا باشند تا در صورت بروز مشکلات و ناکامی‌ها، ترس و بحران بر آنان مستولی نشود.

۶. راه‌اندازی مرکز پژوهشی آسیب‌شناسی مساجد

راه‌اندازی مرکز پژوهشی جهت آسیب‌شناسی عملکرد فعالان منابع انسانی مساجد و نیز برنامه‌ها و فعالیت‌های انجام شده در حوزه مسجد و نماز جماعت همراه با تجزیه و تحلیل داده‌ها و بازخوردگیری از فعالیت‌ها و ارائه راهکار برای بهبود وضعیت موجود. ضروری است که در این مرکز موضوع جوانان یکی از محورهای پژوهش و آسیب‌شناسی قرار گیرد.

۷. به‌کارگیری زبان علمی در سخنرانی و گفتگو با نسل جوان

به‌کارگیری زبان علمی و زبان روز در بیان مطالب و سخنرانی‌ها، به‌خصوص زمانی که اکثر مخاطبان ما جوان هستند، بسیار مهم است؛ زیرا استفاده از ادبیات گفتاری کهن و گفتمان‌های سنتی و تکراری برای نسل جوان امروز جذابیت ندارد.

۸. راه‌اندازی مراکز تحقیقاتی و علمی در کنار مساجد فعال

راه‌اندازی مراکز تحقیقاتی و علمی در کنار مساجد فعال و واجد پتانسیل و امکانات مادی و معنوی برای پژوهش در زمینه شیوه‌های نوین و روش‌های بدیع در جذب

جوانان به مساجد جهت اقامه نماز جماعت.

۹. دعوت از استادان دانشگاه، پژوهشگران، محققان و نویسندگان مجرب در برنامه‌های مساجد

دعوت از استادان دانشگاه، معلمان، دبیران باسابقه و سرشناس و باتجربه و نیز پژوهشگران، محققان و نویسندگان به مساجد جهت بهره‌مند شدن جوانان از تجربیات آنان برای ارتقای بخشی به سطح فعالیت‌های مسجد.

۱۰. استفاده از روش‌های نوین جذب نسل جوان با در نظر داشتن هویت و فرهنگ ایرانی

در محیط‌های آموزشی در به‌کارگیری روش‌های نوین در جذب جوانان باید از هویت، فرهنگ و ادب ایرانی بهره گرفته شود و یکی از کارهای آموزشی در این زمینه استفاده از آثار کلاسیک ادبیات ایران و در صورت نیاز بازآفرینی آن‌هاست.

۱۱. قرائت خطبه عقد از دواج دانشجویی در مساجد

قرائت خطبه عقد از دواج دانشجویی و احياناً دانش‌آموزی (مقطع پیش دانشگاهی) در مساجد با هماهنگی مراکز ذی‌ربط با توجه به شأن و جایگاه مسجد شایسته است تنها خواندن خطبه عقد از دواج در مسجد انجام شود و بقیه مراسم در سالن اجتماعات برگزار شود.

۱۲. تحت پوشش قرار دادن دانشجویان نیازمند و مسجدی

زیر پوشش گرفتن دانشجویان بی‌بضاعت محل که عمدتاً جوان هستند، به خصوص دانشجویان و دانش‌آموزان مسجدی که در دانشگاه قبول شده‌اند و تأمین بخشی از هزینه تحصیلی آن‌ها توسط خیرین محل و با هماهنگی مسجد.

۱۳. برگزاری سلسله جلسات دوسویه علمی با حضور استادان دانشگاه و حوزه‌های علمیه

برگزاری سلسله جلسات دوسویه علمی با موضوعات مرتبط با عبادت، نماز جماعت و فرهنگ مسجدی با حضور استادان و مدرسان مراکز آموزشی دانشگاهی و حوزوی در مساجد برای مخاطبان جوان مسجدی.

۱۴. نظرسنجی مستمر درباره برنامه‌های اجرایی مساجد

نظرسنجی مستمر، به‌خصوص از جوانان، به منظور اصلاح اشکالات و برطرف کردن نقاط ضعف برنامه‌های مساجد.

۱۵. تولید برنامه‌های آموزشی با محتوای شناساندن آرمان‌ها و آرزوهای ایرانیان

«شناساندن آرمان‌ها و آرزوهای بلند ایرانیان که در متون اساطیری و ملی ما نهفته است، در قالب برنامه‌های آموزشی که این امر می‌تواند تأثیر مهمی در شکل‌دهی منش و اخلاقیات و رفتار نوجوانان و جوانان داشته باشد»^۱.

۱۶. دعوت رسمی از دانشجویان برای حضور در برنامه‌های مساجد

دعوت رسمی حضوری یا با ارسال دعوت‌نامه از دانشجویان مشغول به تحصیل در دانشگاه‌ها یا ساکن در خوابگاه‌های همجوار مساجد جهت شرکت در برنامه‌های عمومی مساجد، به‌ویژه عیدها و جشن‌های مذهبی و ملی. این کار نشانه ارزش و شخصیت قائل شدن برای دانشجویان است و می‌توان با اینگونه دعوت‌های رسمی، پاسخ عملی همراه با حضور در مسجد را از دانشجویان انتظار داشت.

۱۷. تقویت و غنی‌سازی کتابخانه‌های مساجد با جدیدترین منابع منتشرشده در زمینه علم و فناوری.

تقویت و غنی‌سازی کتابخانه مسجد به کتاب‌های جدید علمی، کمک آموزشی، کمک‌درسی و جزوه‌های کنکوری می‌تواند زمینه حضور فعال‌تر نخبگان فکری جوان را در مساجد فراهم سازد.

۱. فاطمه امیری‌نژاد، «بررسی راه‌های تثبیت...» روزنامه کیهان، ش ۱۸۶۶۷، ص ۱۰.

۱۸. درج مطالب جذاب درباره نماز و مسجد در متون آموزشی همه پایه‌های تحصیلی

گنجاندن مطالب مفید و جذاب در ارتباط با نماز جماعت و مسجد در متون آموزشی دانش‌آموزان، به‌ویژه مقطع‌های راهنمایی و دبیرستان، با هدف آشناسازی آن‌ها با مناسک و فرایض عبادی و مذهبی زمینه‌ساز جذب آن‌ها به مسجد خواهد شد.

۱۹. ترغیب دانشجویان به انجام کارهای پژوهشی پیرامون نماز و مسجد بسترسازی جهت حضور فعال‌تر دانشجویان با ایجاد انگیزه و تشویق غیرمستقیم آنان برای پرداختن بیشتر به موضوعات مرتبط با نماز و مسجد (انجام کارهای مطالعاتی، پژوهشی، پایان‌نامه، چاپ کتاب).

۲۰. تجهیز مساجد به شبکه اینترنت و معرفی سایت‌های علمی و آموزشی تجهیز مساجد به شبکه اینترنت و معرفی سایت‌های علمی و آموزشی با هدف بهره‌گیری از امکانات علمی و آموزشی هدفمند و جهت‌دار موجود در اینترنت. امروزه بخش قابل توجهی از وب‌گردهای شبکه‌های مجازی جوانان هستند که با تجهیز مساجد به این فناوری‌های نوین می‌توان انتظار داشت که جوانان حضور پررنگ‌تری در مساجد داشته باشند.

۲۱. درخواست از مدیران مدارس برای همکاری در دعوت از جوانان نخبه و مستعد برای حضور در برنامه‌های فرهنگی مساجد

۲۲. انجام کارهای پژوهشی مشترک با مراکز علمی با موضوع مسجد

۲۳. عضویت نماینده دانشجویان در هیئت امنای مساجد عضویت نماینده دانشجویان در هیئت امنای مساجد با هدف حضور فعال‌تر آن‌ها در برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های مسجد و برگزاری باشکوه‌تر نماز جماعت.

۲۴. تشکیل هسته‌های علمی با حضور جوانان مقاطع تحصیلی مختلف در مسجد

۲۵. برگزاری کلاس‌های آموزشی در مساجد برای دانش‌آموزان
برگزاری کلاس‌های تقویتی و آموزشی و کمک‌درسی در مساجد به‌منظور پرکردن
اوقات فراغت دانش‌آموزان.

۲۶. تشکیل انجمن‌های علمی در مسجد
تشکیل انجمن‌های علمی و آموزشی با حضور دانش‌آموختگان جوان و نخبه‌محل
در مسجد و کمک فکری و مالی به آن‌ها.

۲۷. تعامل مسجد با سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در محلات همجوار

۲۸. بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی و کمک‌آموزشی در ترویج فرهنگ
مسجد

۲۹. همکاری با موسسات مختلف در ساخت مراکز آموزشی و تربیتی در جوار مسجد
همکاری و هماهنگی با وزارتخانه‌های آموزش و پرورش و علوم و مؤسسات خصوصی
به‌منظور ساخت مراکز آموزشی و تربیتی برای جوانان در جوار مسجد.

۳۰. تعامل مسجد با مراکز آموزشی و پژوهشی همجوار
تعامل مسجد با واحدهای فرهنگی و دانشجویی مراکز آموزشی و پژوهشی همجوار
مسجد .

(و) محیط‌های تفریحی

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های تفریحی بدین قرار است:

۱. حضور اعضای مسجد در جشن‌های محلی و خانوادگی همراه با دادن هدیه
امامان جماعت، مدیران و اعضای هیئت امنای مساجد می‌توانند با حضور در
محیط‌های شاد جشن‌های محلی و خانوادگی مانند جشن تولد، عروسی، ترحیم
از خدمت سربازی و فارغ‌التحصیلی و دادن هدیه به میزبانان به تبلیغ فرهنگ مسجد

بپردازند. حضور اعضای مسجد در این مراسم‌ها ضمن اینکه بیانگر شریک بودن آن‌ها در شادی‌های مردم است، خاطره‌ای خوش را در ذهن خانواده‌ها برجای می‌گذارد و سبب انس و الفت آن‌ها با اهالی مسجد و در نهایت جذب شدنشان به این مکان مقدس خواهد شد.

۲. هماهنگی با مراکز تفریحی همجوار مسجد برای اختصاص دادن سانس‌های نزدیک به اذان برای خانواده‌های مسجدی

هماهنگی با مراکز و مکان‌های تفریحی همجوار مسجد، جهت اختصاص سانس‌ها و اوقات نزدیک به نماز مغرب و عشا و ظهر و عصر به نمازگزاران مسجد تا خانواده‌ها بتوانند ضمن شرکت فرزندانشان در برنامه‌های این مراکز، به صورت رایگان و یا با تخفیف ویژه، زمینه تشویق و ترغیب جوانان را به حضور در مسجد فراهم سازند.

۳. برگزاری تورهای تفریحی و زیارتی با محوریت جوانان توسط مسجد
برگزاری تورهای تفریحی و زیارتی همراه با ارائه برنامه‌های هدفمند جهت تأکید بر اهمیت مسجد و لزوم توجه ویژه به آن در اذهان شرکت‌کنندگان.

۴. ایجاد تعادل بین آموزش و تفریح برای جوانان در محیط‌های تربیتی
غیرمستقیم بودن تربیت دینی و ملحوظ داشتن تنوع و جاذبه در پیکره آن، هر دو از روش‌های مهم تربیتی نوجوان است. «برای جلوگیری از بی‌نظمی‌ها باید میان تعلّم و بازی و تفریح جوانان تعادلی ایجاد کرد و فعالیت‌های آنان را به رغبت‌های گوناگون و هدف‌هایی پابرجا معطوف ساخت و در تحصیل آزادی و استقلال، ایشان را یاری کرد و برای آنان محیطی آمیخته به تفاهم و همدلی به وجود آورد»^۱.

۵. اجرای نمایشنامه‌های هدفمند و جهت‌دار با بازی جوانان
اجرای یک نمایشنامه هدفمند و جهت‌دار می‌تواند در تحول فکری و رفتاری جوان مؤثر باشد. اگر در یک نمایشنامه به خود جوان هم نقش مثبتی در ارتباط با وظایف

۱. محمود ریحی‌ن زمین، «روش‌های ترغیب نوجوانان...»، روزنامه همشهری، ش ۲۲۹۱، ص ۲.

دینی داده شود و جوان برای اجرای آن چند مرتبه آن نقش را بازی کند، به تدریج نقش خود را باور می‌کند و در نهایت در رفتار خود نیز آن را پیاده می‌کند.

۶. برگزاری مسابقه، اردو و تفریحات مفرّح و سرگرم‌کننده با محتوای مذهبی و دینی

۷. طراحی زمینه‌های شادی و طرب در مراسم مذهبی مختص جوانان

ز) محیط‌های هنری

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های هنری بدین قرار است:

۱. تهیه فیلم‌های مستند از مساجد تاریخی و مهم جهان اسلام
تهیه فیلم‌های مستند از مساجد تاریخی‌ای که از نظر معماری دارای ویژگی‌های قابل توجهی هستند، با هدف آشناسازی عموم مردم، به‌ویژه جوانان، با آثار بی‌بدیل هنری. تبیین این مهم که این مساجد نماد، آئینه و تابلوهای زیبای هنری‌ای هستند که سبک‌های مختلف هنری ادوار گذشته هنرمندان مسلمان در آن‌ها به نمایش درآمده است.

۲. استفاده از سالن مسجد برای نمایش آثار هنری با هدف جذب
در اختیار گذاشتن سالن مسجد برای نمایش آثار هنری هدفمند و جهت‌دار در قالب‌های گرافیک، هنرهای دستی، عکس و خوشنویسی با هدف جذب علاقه‌مندان، به‌ویژه جوانان، به تماشای آثار هنری در مسجد. این کار زمینه ورود و آشنایی دیگر هنرمندان و هنردوستان را نیز به مسجد فراهم می‌سازد.

۳. ارائه پیشنهاد به گروه‌های نمایش و تئاتر برای استفاده از فضای مسجد
معمولاً مساجد دارای فضاهای مناسبی برای تمرین کارهای گروهی، به‌ویژه در زمینه‌های هنری، برای انجمن‌های هنری و گروه‌های نمایشی هستند. اگر از سوی مسجد پیشنهاد در اختیار گذاشتن فضای مسجد (سالن، حیاط، واحد فرهنگی) به

گروه‌های نمایشی و تئاتر ارائه شود، می‌تواند زمینه جذب این گروه‌ها را به مسجد فراهم سازد.

۴. تهیه نمایشنامه‌های مرتبط با موضوع مسجد برای گروه‌های تئاتر

تهیه نمایشنامه‌های متناسب با حوزه مسجد و نماز جماعت برای گروه‌های تئاتر و دادن کمک‌های مادی و معنوی به اجرای این نمایشنامه‌ها، با هدف تبیین آموزه‌های دینی در قالب هنر نمایش.

۵. معرفی جوانان علاقه‌مند و مستعد مسجدی به مراکز هنری و به‌کارگیری آن‌ها در فعالیت‌های هنری مسجد

۶. تهیه بلیط سینما برای جوانان مسجدی

تهیه بلیط سینما برای فیلم‌های مفید مذهبی و خانوادگی و فیلم‌هایی با محوریت نماز و مسجد برای جوانان مسجدی به منظور ترغیب آن‌ها برای آموزش بصری آموزه‌های دینی و غنی‌سازی اوقات فراغت آن‌ها.

۷. اجرای جشنواره‌های هنری یا مراسم افتتاحیه یا اختتامیه آن‌ها در مساجد به جای فرهنگ‌سراها

۸. کمک به ساخت فیلم با محوریت فرهنگ مسجدی

همکاری و هماهنگی با شرکت‌های فیلم‌سازی جهت ساخت فیلم‌هایی در زمینه ترویج فرهنگ مسجد با هدف ترغیب جوانان به اقبال بیشتر به مساجد.

۹. ترغیب و تشویق عوامل سازنده فیلم‌ها برای ساخت فیلم‌هایی با موضوع مسجد و نماز و جوان

۱۰. دعوت از هنرمندان برجسته کشور در مناسبت‌های مختلف به مسجد با هدف الگوسازی دینی برای جوانان

۱۱. بهره‌گیری از انواع قالب‌های هنری (خطاطی، طراحی، تصویرسازی، هنرهای تجسمی) در جهت تفهیم و القای آموزه‌ها و مفاهیم دینی

۱۲. ایجاد عزم ملی بین تمامی اصناف و اصحاب هنر، حرفه‌ها و پیشه‌ها در زمینه جذب مردم به مسجد

شایسته است هنرمندان متعهد در راه تبیین و تشریح هنر مقدس و دینی که مساجد یکی از نمادهای واقعی آن هستند، گام‌هایی عملی بردارند تا زمینه جذب بیشتر جوانان به آن فراهم شود. همچنین باید عزمی ملی در تمامی اصحاب حرفه‌ها و پیشه‌های مختلف از جمله هنرمندان، هنرپیشگان، نویسندگان، کارگردانان، فیلمنامه‌نویسان، سردبیران، استادان، مربیان، معلمان، روحانیان، مسئولان وزارتخانه‌های فرهنگی، آموزشی، تربیتی و پرورشی برای ایجاد انگیزه و گرایش اقشار مختلف مردم برای حضور در مساجد کشور و شرکت در مناسک و مراسم عبادی در آنجا به وجود آید.

۱۳. قدردانی و تجلیل از هنرمندان جوان فعال در عرصه هنر قدسی در مسجد

۱۴. محور قرار دادن موضوع مسجد در فیلم‌ها و سریال‌های تلویزیونی

۱۵. تشکیل و تقویت انجمن‌های هنری مسجد به منظور استفاده از آن‌ها در اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌های مختلف مسجد

۱۶. اعتلای هویت ملی ایران خصوصاً در محیط‌های هنری جهت افزایش جذب به مسجد

ح) محیط‌های امنیتی

روش‌های جذب نوجوانان و جوانان در محیط‌های امنیتی بدین قرار است:

۱. دعوت از پرسنل کلانتری‌ها، به‌ویژه سربازان وظیفه برای حضور در مساجد

دعوت از پرسنل کلانتری‌ها، به‌ویژه نیروهای سرباز وظیفه که عمدتاً جوان و از نظر احساسی نیازمند توجه بیشتری هستند، برای شرکت در برنامه‌های مسجد، به‌خصوص جشن‌ها و عیدهای اسلامی و ملی.

۲. نقش مصالحه‌گرایانه مسجد در نزاع‌های محلی با رویکرد تربیتی

نقش مصالحه‌گرایانه مسجد در برخورد‌های اجتماعی و همراه با رویکرد تربیتی و تشویقی و تلاش برای حل کردن نزاع‌ها و دعواهای جزئی که امکان حل شدنشان توسط مسجد وجود دارد.

۳. برقراری امنیت در محل توسط نیروهای بسیج مسجد

برقراری امنیت در محل توسط نیروهای بسیج مسجد می‌تواند در ایجاد نگاه مثبت اهالی به مسجد و احیای کارکرد امنیتی مسجد در محل مؤثر باشد.

۴. تعامل مسجد با کلانتری در زمینه پاکسازی محل از افراد مزاحم و هنجارشکن

پاکسازی محل از وجود عوامل مزاحم و هنجارشکن، منحرف و کسانی که برای نوامیس مردم ایجاد مزاحمت می‌کنند با تعامل میان مدیریت مسجد و کلانتری؛ زیرا حضور این افراد علاوه بر ناامنی‌هایی که برای ساکنان محل ایجاد می‌کند، آثار مخرب اخلاقی نیز بر روی جوانان محل می‌گذارد.

۵. برگزاری کلاس‌های آموزش دفاع شخصی در مسجد

برگزاری کلاس‌های آموزش دفاع شخصی و ورزش‌های رزمی برای نمازگزاران مسجد؛ این نوع آموزش‌ها در میان جوانان علاقه‌مندان زیادی دارد.

۶. برگزاری کلاس‌های آموزش نکات امنیتی در مسجد

برگزاری کلاس‌های آموزش نکات ایمنی و امنیتی در مسجد، به‌ویژه راه‌های جلوگیری از سرقت منزل یا مغازه، کیف‌زنی، موبایل‌قاپی و دزدی‌هایی از این نوع.

۷. تعامل پایگاه بسیج مسجد با کلانتری محل جهت کمک به برقراری امنیت

۸. ارائه پیشنهاد و اجرای طرح «سرباز خادم» در مساجد فعال و بزرگ یا حد اقل در مساجد جامع کشور

ط) محیط‌های ورزشی

روش‌های جذب جوانان به مسجد در محیط‌های ورزشی بدین قرار است:

۱. استفاده از فضای قابل تبدیل مسجد به مکان ورزشی برای جوانان معمولاً غالب مساجد دارای فضایی هستند که با اندکی تغییرات و یا تهیه امکانات و تجهیزاتی جزئی، قابلیت تبدیل شدن به مکانی مناسب برای انجام فعالیت‌های ورزشی را دارند. با استفاده بهینه از این فضاها و تبدیل آن‌ها به مکانی ورزشی، زمینه انس‌گیری بیشتر جوانان با مسجد فراهم می‌شود. ضروری است ساعات اتمام فعالیت‌های ورزشی در این گونه فضاها به اذان ختم شود و امام جماعت و مسئولان مسجد نیز به صورت متناوب در آنجا حضور پیدا کنند.

۲. تبلیغات جذاب و نوین در مکان‌های ورزشی با موضوع عبادت و مسجد تبلیغات در مکان‌های ورزشی و ورزشگاه‌ها با متن‌ها و جملات مناسب و اثربخش، با بهره‌گیری از قالب‌های مختلف هنری، فناوری‌های نوین ارتباطی و تبلیغات روانی، شیوه‌های کارآمد روان‌شناختی مخاطبان و جلوه‌های زیبا و جذاب که حاوی پیام‌های معنوی در خصوص نماز باشد. این نوع تبلیغات قطعاً اثربخشی لازم را بر جوانان به همراه خواهد داشت.

۳. تجلیل از ورزشکاران مشهور و متعهد در برنامه‌هایی ویژه در مساجد دعوت از ورزشکاران مشهور و متعهد جوان کشوری و یا استانی و محلی جهت حضور در مسجد و تجلیل از آن‌ها در مراسم خاص و یا بین نماز مغرب و عشا که معمولاً بیشترین نمازگزاران در نماز جماعت حضور دارند.

۴. تشکیل تیم‌های ورزشی با عضویت جوانان مسجدی تشکیل تیم‌های ورزشی توسط مسجد با عضویت جوانان در رشته‌های مختلف تا

جوانان محل، به ویژه آن‌هایی که به مسجد رفت و آمد دارند، در محیط‌هایی سالم ورزش کنند. با عنایت به اینکه تشکیل تیم ورزشی توسط مسجد در همه رشته‌ها امکان‌پذیر نیست، شایسته است مسئولان مسجد با نظر سنجی از جوانان محل و نمازگزاران، رشته‌هایی را که دارای بیشترین طرفدار است، برای تشکیل تیم انتخاب کنند.

۵. حضور مدیران مسجد در مکان‌ها و باشگاه‌های ورزشی مجاور مسجد و گفتگوی دوستانه با جوانان ورزشکار با هدف جذب آن‌ها به مسجد

۶. تعامل مسجد با مدیران و مربیان باشگاه‌های ورزشی در جهت جذب ورزشکاران جوان به مسجد

برقراری ارتباط و تعامل با مربیان و مسئولان باشگاه‌های ورزشی که الگوهای ورزشی ورزشکاران و ورزش دوستان هستند و درخواست از آن‌ها برای فضا سازی تبلیغاتی با موضوع مسجد و نماز و نیز حضور دسته جمعی شاگردان و ورزشکاران در مناسبت‌های ویژه و یا هفتگی و ماهیانه در مسجد و نماز جماعت از دیگر روش‌هایی است که می‌تواند در تمهید مقدمات جذب ورزشکاران نوجوان و جوان به مسجد مؤثر واقع شود.

۷. برگزاری مراسم افتتاحیه یا اختتامیه مسابقات ورزشی در مسجد همراه با اهدای جوایز به برگزیدگان

هر ساله شاهد هستیم که مسابقات ورزشی متعددی با حضور جوانان در سطوح مختلف برگزار می‌شود. شایسته است با هماهنگی با مسئولان ذی ربط، در بعضی از رشته‌های ورزشی که امکان پذیر است، مراسم افتتاحیه و یا اختتامیه مسابقات در سالن متعلق به مسجد که در جوار آن قرار دارد، برگزار شود تا نوعی انس با مسجد در بین جوانان ورزشکار ایجاد گردد.

۸. قرار دادن مسجد به عنوان نقطه شروع و یا پایان مسابقات ورزشی در محله‌ها

هماهنگی با مسئولان برگزاری مسابقات ورزشی برای قرار دادن مسجد به عنوان نقطه شروع و یا پایان مسابقات ورزشی در محله‌ها؛ در بعضی از مسابقات ورزشی مانند دوومیدانی، دوچرخه‌سواری، امکان آن وجود دارد که مبدأ و شروع مسابقه و یا مقصد و پایان مسابقه در جوار مسجد قرار گیرد. این کار گامی است در جهت آشنایی بیشتر جوانان شرکت کننده در مسابقه با مسجد.

۹. انتخاب ورزشکار نمونه جهت اعزام به مسابقات ورزشی از میان نمازگزاران فعال مسجدی

۱۰. دادن هدیه به تیم‌های محلی منتخب در مسابقات ورزشی از جانب مسجد متولیان مسجد به جوانان محل که حائز مقام و یا رتبه برتر شهرستانی، استانی یا کشوری شده‌اند، هدیه‌های را به رسم یادبود اعطا کنند؛ این حرکت فرهنگی می‌تواند نوعی علاقه و دلبستگی را در جوانان به مسجد فراهم سازد.

۱۱. برگزاری مسابقات ورزشی با عناوین مسجدی
برگزاری مسابقات ورزشی با عناوینی چون جام مسجد، نماز، نمازگزار و محراب، به طوری که نام مسجد و نماز در آن برجسته باشد.

فصل چهارم: راهکارها و رهیافت‌های
آسیب‌شناسی مسجد

چارچوب مفهومی آسیب‌شناسی مسجد

مسجد به واسطه برپایی نماز جماعت محل رفت‌وآمد و تجمع مؤمنان است و منبر و خطابه امام جماعت بین دو نماز و سخنرانی‌های واعظان در مسجد، علاوه بر اینکه نمودی از کارکرد عبادی مسجد است، نقش ارتباطاتی مسجد را نیز به منصفه ظهور می‌رساند؛ بنابراین می‌توان گفت مسجد یکی از وسایل ارتباط جمعی در بین آحاد مردم به حساب می‌آید. در طول تاریخ، مسجد به‌عنوان مهمترین پایگاه و مرکز گردهمایی مسلمانان شناخته شده است و علاوه بر کارکرد عبادی خود، کارکردهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، آموزشی و نظامی نیز داشته است که این خود حکایت از جایگاه بسیار باارزش و پُراهمیت این مکان الهی در پیشبرد اهداف عالیّه جامعه اسلامی دارد.

با نگاهی به رسالت مسجد از صدر اسلام تا امروز می‌توان دریافت که این مکان والا در هر دوره‌ای پاسخگوی تمام نیازها و مقتضایات زمانی خود بوده و از فعال‌ترین کانون‌های ارتباطاتی در هر سرزمینی به شمار آمده است. مساجد در جوامع اسلامی همواره ناقل پیام‌هایی با محتوای ترویج فرهنگ دینی و دینداری در جامعه بوده‌اند.

در ایران در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی، نقش مسجد در انتقال دین‌داری در جامعه به‌وضوح نمایان بود.

پیشرفت تکنولوژی‌های رسانه‌ای از یک‌سو و تهاجم فرهنگی از سوی کشورهای غربی به ایران و تأثرات فرهنگی ناشی از این عوامل و همچنین ایجاد سازمان‌ها و مراکز فرهنگی رقیب و تخصصی شدن فعالیت‌های سازمان‌های معاصر، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، مساجد را نیز دچار آفت و آسیب‌هایی کرده که نتیجه آن کاهش حضور مردم، به‌ویژه قشر جوان جامعه، در مساجد بوده است.

نتایج تحقیقات انجام‌شده توسط مراجع ذی‌صلاح^۱ نشان می‌دهد که تمایزات نسلی باعث بروز گسست در روند دین‌داری در بین ایرانیان شده، ولی در میزان دین‌داری مردم کاهش‌ی ایجاد نشده است؛ از سوی دیگر بر اساس طرح مطالعاتی بررسی و تحلیل وضعیت موجود سازمان و مدیریت مساجد و ارائه الگوی مطلوب آن در انواع مختلف مساجد که توسط محققان مجرب و کارشناسان خبره و استادان دانشگاه‌ها صورت گرفته است، می‌توان اذعان کرد که حضور مردم و رونق مساجد در ایران اسلامی پس از انقلاب، از روند مناسبی که در شأن جامعه اسلامی باشد، برخوردار نبوده است و اقبال عمومی به مساجد به حد شایسته‌ای نیست. این مسئله در سطح کشور دارای عواقب منفی اجتماعی بوده، در سطح بین‌المللی نیز انعکاسی منفی دارد که زیبنده انقلاب اسلامی نیست.

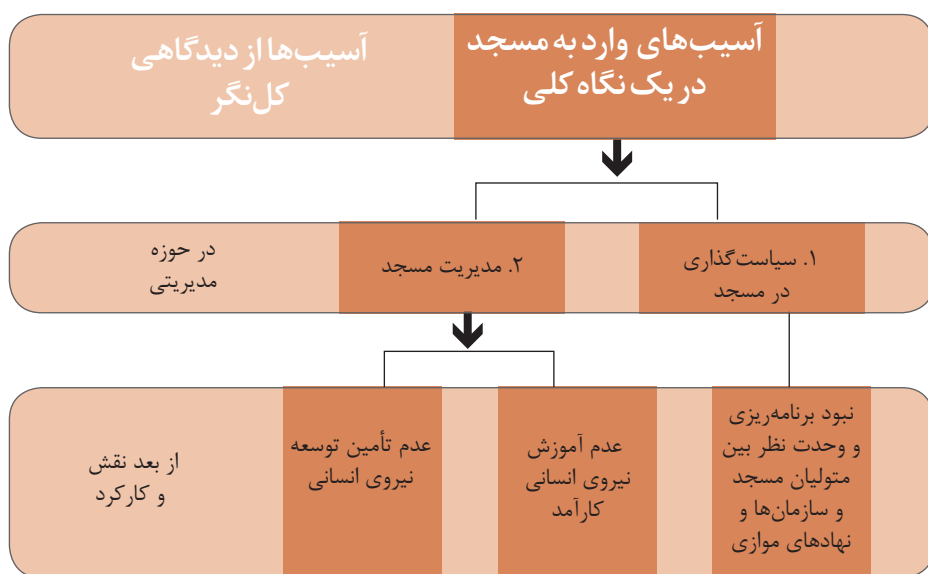
«دین به عنوان عامل انتظام‌بخش در دوران سنت، در وضعیت فعلی دچار دگرگونی جایگاهی شده است. مشارکت در مناسک مذهبی نیز به تبعیت از آن، تغییرات فراوانی یافته است. رویکردهای اولیه در جامعه‌شناسی عمدتاً معطوف به رویکردهای سکولاریزاسیون است که حوزه‌های عمومی را از مذهب و نشانه‌های مربوط به آن در حال گسست می‌بیند. چند عامل اصلی در این رویکردها به عنوان عوامل یا زمینه‌های مؤثر بر دین‌داری مورد توجه است که در حوزه مشارکت در مناسک اجتماعی مساجد نیز مورد توجه قرار می‌گیرد:

۱. اجرای طرح سنجش میزان حضور در نماز جماعت و مساجد از سوی دفتر برنامه‌ریزی پژوهش‌های کاربردی معاونت پژوهشی و آموزشی سازمان تبلیغات اسلامی در سال ۱۳۹۰.

- ۱. مدرن شدن: افزایش گستره زندگی مدرن منجر به کاهش نقش دین در حوزه‌های مختلف زندگی روزمره، سیاست، اقتصاد و فرهنگ می‌شود.
- ۲. توسعه یافتگی: برآورده شدن حداقلی از نیازهای معیشتی موجب از دست رفتن دغدغه و نیاز انسان به مذهب به منظور تأمین آرامش می‌شود.
- ۳. کارکردزدایی: از جمله اقتضائات مدرن شدن است که به صورت خاص در نظریات جامعه‌شناسانه مورد بررسی قرار گرفته است.
- ۴. تخصص‌گرایی فزاینده: حرفه‌ای شدن حوزه‌های مختلف موجب می‌شود تا دین نتواند متولی و متکفل تمامی حوزه‌ها شود. دین باید به حدود تخصصی خود به منظور برآوردن نیازهای معنوی یا حدود مناسبی محدود شود.
- ۵. عقلانی شدن: افسون‌زدایی از عالم منجر به از دست رفتن جایگاه دین به عنوان رمزآلودترین نهاد در دنیای مدرن شده است.^۱

در نمودار زیر در یک نگاه کلی، عوامل آسیب‌زای مسجد ارائه شده است:

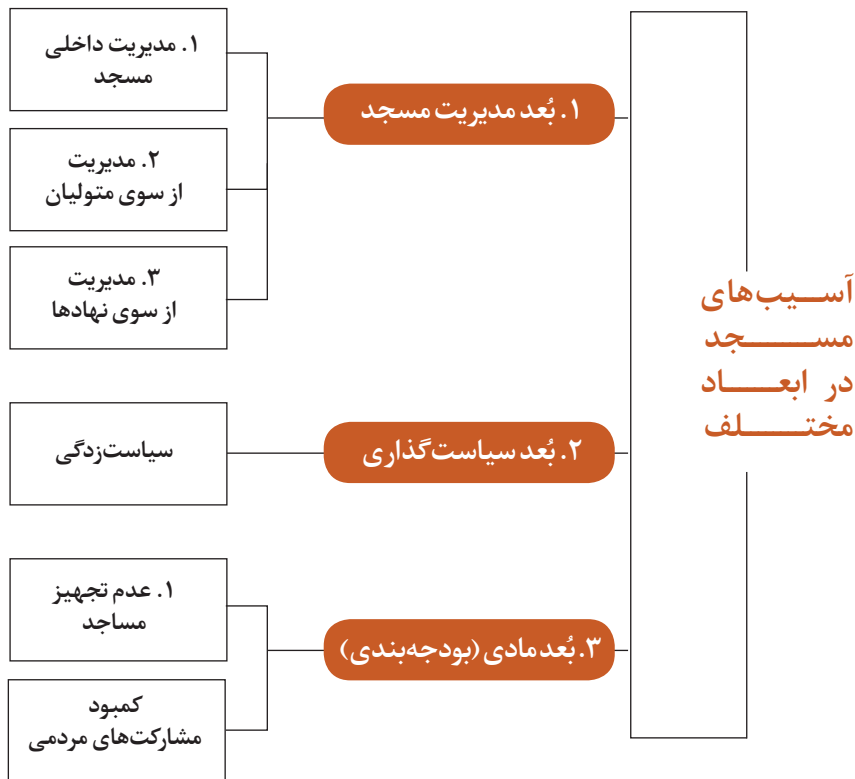
«نمودار ۴-۱: عوامل آسیب‌زای مسجد در دیدگاهی کل‌نگر»

۱. سیدمهدی اعتمادی فرد، گزارش نهایی طرح سنجش میزان حضور در نماز جماعت و مساجد، ص ۲۳۲-۲۳۳.

همان‌طور که در نمودار فوق مشاهده می‌شود، در یک نگاه کلی مسجد در دو حوزه سیاست‌گذاری و مدیریتی دچار آسیب شده است. در حوزه سیاست‌گذاری، نبود برنامه‌ریزی دقیق و کارآمد دست‌اندرکاران و متولیان مسجد و موازی‌کاری‌ها و پراکندگی طرح‌ها و برنامه‌های سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با مسجد از یک سو و چالش‌های موجود در بخش مدیریت مسجد از سوی دیگر، منجر به بروز آسیب‌های جدی و اف‌ت کاری مسجد شده است؛ البته شایان ذکر است در حوزه مدیریت مسجد، در سطح داخلی با تأمین و توسعه و آموزش مناسب نیروی انسانی و در سطح کلان با ایجاد هماهنگی و همکاری و همدلی بین متولیان و سازمان‌ها و نهادهای مربوطه این آسیب‌ها برطرف خواهد شد.

«نمودار ۴-۲: آسیب‌های مسجد در ابعاد مختلف»

همان‌طور که از نمودار بالا مشخص می‌شود، مدیریت مسجد چه در سطح خرد توسط امام جماعت و هیئت‌امنا و خادمان و چه در سطح کلان از سوی سازمان‌ها و نهادهای متولی امور مسجد، دچار سوءمدیریت شده است که آن‌ها را زمینه‌هایی مانند نبود نظارت و کنترل مناسب، نبود ارتباطات، تصمیم‌گیری و سازماندهی مناسب و نداشتن برنامه‌ریزی مشاهده کرد. از یک سو مدیران داخلی مساجد به دلایلی چون پایین بودن سطح تحصیلات، ناآشنایی با علم مدیریت و روانشناسی، نداشتن شناخت کافی از مسائل روز جامعه و نیازهای جوانان، وجود مشکلات معیشتی و نداشتن ثبات و امنیت شغلی نمی‌توانند به شیوه صحیح با مخاطبان خصوصاً جوانان ارتباط صمیمی و دوستانه‌ای برقرار کنند و از سوی دیگر امامان جماعت و خادمان و هیئت‌امنا مساجد در عملکردها، فعالیت‌ها و برنامه‌های خود دارای وحدت‌نظر و انسجام لازم نیستند. بیشتر امامان جماعت و خادمان مساجد دچار مسائل و مشکلات رایج در جامعه نیز هستند؛ مشکلاتی چون بازنشستگی، بیمه، تأمین مسکن و آتیه، مستمری و حقوق و استفاده از خدمات رفاهی دولتی مانند بن خرید. بدیهی است مدیرانی که خود دچار ضعف و کاستی‌هایی در سطح جامعه هستند، نمی‌توانند به خوبی از عهده انجام وظایف خود بر بیایند.

یکی از مشکلات مساجد متعدد بودن متولیان است. می‌توان از سازمان اوقاف و امور خیریه، مرکز رسیدگی به امور مساجد، امور مساجد سازمان تبلیغات اسلامی، ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)، بسیج و بعضی مؤسسات مانند مؤسسه عمران مساجد به عنوان این متولیان متعدد نام برد. متولیان مسجدی که هماهنگی لازم بین آن‌ها وجود ندارد و هر یک با هماهنگی با سازمان یا وزارتخانه مسئول خود برنامه‌ای را طرح‌ریزی می‌کند و خواهان اجرای آن در مساجد می‌شود. برنامه‌های موازی و دور ماندن از مسائل مهم و اصلی مسجد زائیده این ناهماهنگی است که هم موجب سردرگمی نیروهای مسجدی می‌شود و هم گاهی با درگیری‌های پیش‌آمده بین متولیان و عناصر فعال، باعث رکود برنامه‌های مسجد و تضعیف حضور مردم در آن می‌گردد. همه این سازمان‌ها در چهار زمینه کلی عمران مسجد، کارهای فرهنگی در مسجد،

تجهیز مسجد و ارتقای توانایی‌های نیروهای انسانی مسجد فعالیت می‌کنند؛ بنابراین با نگاهی کلی می‌توان گفت که دارای اهدافی موازی هستند. از نظر نوع اهداف یا حیطه جغرافیایی و یا کمیت مساجد تحت پوشش، هیچ‌گونه تقسیم کار یا محدوده فعالیت برای آن‌ها مشخص نشده است. از نظر تأمین بودجه برای انجام امور مسجد نیز همه دچار کمبود هستند، (چهل درصد از بودجه تخصیصی این مراکز صرف امور داخلی و تشکیلاتی خودشان می‌شود) از نظر نیروی انسانی نیاز به توسعه دارند و اهداف میان مدت و بلندمدت نیز ندارند.

مساجد از سوی دیگر از ناحیه سیاست‌گذاری نیز دچار آفت و آسیب شده‌اند که این امر یا به علت ضعف در سیاست‌گذاری و یا ضعف در اطلاع‌رسانی است. به دلیل فقدان ارتباط بهینه و کارآمد میان بدنه اجرایی و عملیاتی^۱ در مساجد و نهادهای سیاست‌گذار، سیاست‌گذاری‌ها به صورتی کلی، گسسته، مجرد و دور از فضای مسجد طراحی می‌شوند. در مقوله سیاست‌گذاری حتی می‌توان گفت که نبود انسجام و برنامه‌ریزی هماهنگ در میان فعالیت‌ها و امور فرهنگی و عبادی مسجد و رقابیش منجر به وارد آمدن آسیب دیگری به پیکره معنوی مسجد شده است؛ به عبارت دیگر وجود هم‌پوشانی، تعارض یا تمایز کارکردی مسجد با سایر نهادهای اجتماعی از جمله زمینه‌های بروز آسیب‌هایی است.

یکی از آسیب‌هایی که گاه مساجد در معرض آن قرار می‌گیرند، ظهور افکار مختلف سیاسی است. این امر به خودی خود پیامد منفی ندارد؛ اما اگر موجب بروز چنددستگی و کدورت بین مؤمنان گردد، بی‌تردید مشکل‌ساز خواهد شد. برخی از احزاب و افکار سیاسی که باورهای دینی را در پیشرفت جامعه معتبر نمی‌دانند، موجب شده‌اند عده‌ای از جوانان به حضور در مکان‌های دینی مانند مساجد بی‌ رغبت شوند. تبلیغات رسانه‌ای دشمنان اسلام برای مسموم کردن فکر پاک جوانان و دور کردن آن‌ها از نمادهای دینی مانند مسجد نیز مزید بر علت شده است.

در بررسی آسیب‌شناسانه مسجد، عوامل دخیل و مرتبط در پنج‌گونه کلی شناسایی

۱. منظور تمام افرادی هستند که مستقیماً درگیر سروسامان دادن امور مساجدند که این گروه شامل روحانیت مسجد، هیئت امناء، مدیرت فرهنگی و آموزشی کانون‌ها و بسیج می‌شود.

و دسته‌بندی شدند و نقاط ضعف و کاستی‌های مربوط به هر گونه به صورت مفصل و مبسوط در فصل سوم بیان شد. در این فصل به راهکارها و رهیافت‌های پیشنهادی جهت پیشگیری و درمان آسیب‌ها اشاره می‌شود؛ البته این موارد با نگاهی اجمالی به حضور کمرنگ جوانان در مساجد ردیابی و شناسایی شده‌اند.

جدول ۴-۱: دسته‌بندی عوامل آسیب‌زای مساجد

آسیب‌های وارده به مسجد در پنج گونه کلی شناسایی و دسته‌بندی شدند. تشخیص نقاط ضعف و کاستی‌ها در هر گونه، به طور مختصر ارائه شده است:

شناسایی آسیب‌ها	معرفی نقاط ضعف و کاستی‌های موجود در وضعیت فعلی مساجد
۱. تأمین و توسعه نیروی انسانی کارآمد مورد نیاز مسجد	« امامان جماعت مسجد کمبود امام جماعت با تحصیلات دانشگاهی یا حوزوی، شرایط سنی مناسب، دانش مدیریت، آگاه به اطلاعات و فناوری و مسائل روز جامعه (اجتماعی، فرهنگی و سیاسی)، واجد دانش روانشناسی شخصیت، آراسته به آداب اجتماعی درخور جذب نوجوانان و جوانان، مسلح به آرایه‌ها و آموزه‌های تکنیکی جذب مخاطب، توانمند جهت مقابله با تهاجم فرهنگی، دارای حسن سلوک با مردم و مأمومان و دارا بودن توانمندی علمی منطبق با سجایای اخلاقی.
(از نظر تعداد نفرات، دانش و تخصص)	« هیئت امنای مسجد کمبود هیئت امنای جوان و تحصیل کرده، آگاه به مسائل روز جامعه، آشنا با علم مدیریت مسجد، آشنا به روش‌های تأمین منابع مالی مسجد، آشنا و آگاه به مسائل فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی جامعه، کمبود حضور زنان در هیئت امنای مساجد.
	« خادمان مسجد کمبود نیروهای خدمت‌گزار باسواد و آگاه به مسائل روز جامعه، صبور، آراسته به اخلاق حسنه، دارای شرایط سنی مناسب، معاشر و آداب‌دان.
۲. حوزه‌های مختلف جامعه	حوزه مسائل فرهنگی
	حوزه مسائل اجتماعی
	حوزه مسائل اقتصادی
	حوزه مسائل سیاسی

معرفی نقاط ضعف و کاستی‌های موجود در وضعیت فعلی مساجد	شناسایی آسیب‌ها
۱. سازمان اوقاف و امور خیریه؛ ۲. مؤسسه عمران مساجد؛ ۳. مرکز رسیدگی به امور مساجد؛ ۴. ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری مساجد (وزارت ارشاد اسلامی)؛ ۵. سازمان تبلیغات اسلامی؛ ۶. ستاد اقامه نماز؛ ۷. نیروی مقاومت بسیج.	۳. سازمان‌ها و نهادهای مرتبط و یا دخیل در اداره امور مسجد (متولیان مسجد)
« فرهنگ‌سراها و مجتمع‌های فرهنگی و هنری « تکیه‌ها و هیئت‌های عزاداری « حسینییه، حسنیه، عباسیه، مهدیه، فاطمیه و زینبیه‌ها « عزاداری و روضه‌خوانی و سفره‌های چندروزه در ایام محرم و صفر و فاطمیه « عزاخانه موقت یا خیمه‌های سوگواری « نمازخانه‌ها « امام‌زاده‌ها و بقاع متبرکه « رسانه‌های جمعی یا گروهی (رادیو، تلویزیون، روزنامه، مجله، شبکه‌های کامپیوتری؛ ماهواره، اینترنت و دیگر فضاهای مجازی) « مسجد مجازی	۴. سازمان‌ها و نهادهای موازی با مسجد (رقیبان مسجد)
« ضریب نفوذ و میزان دسترسی مردم به مسجد اطلاع‌رسانی مناسب از شیوه‌های سنتی و مدرن ساخت مسجد، ایجاد شبکه خوشه‌ای مساجد، در نظر داشتن تنوع و تکثر مخاطبان مسجد، سطح دسترسی از نظر جغرافیایی و محیطی با کیفیت دسترسی وسایل نقلیه، چگونگی دسترسی مستقیم و غیرمستقیم به فضای درونی و بیرونی مسجد، در نظر گرفتن معیارهای مکان‌یابی و جانمایی مسجد، در نظر گرفتن موقعیت شهری برای ساخت مسجد، در نظر گرفتن شغل غالب مردم در محل ساخت مسجد، ساماندهی مساجد دولتی و یا نظامی برای بهره‌گیری عامه مردم، در نظر داشتن توپوگرافی و ژئومورفولوژی شهر تهران در ساخت مساجد جدید، تعیین ضریب نفوذ در اوقات شبانه‌روز، در نظر گرفتن معیارهای جمعیت و نرخ رشد جمعیت ساکنان شهر تهران، توجه به تراکم واحدهای مسکونی مناطق مختلف هر شهر به ساخت مساجد جدید.	۵. آمایش سرزمینی مساجد کشور (تعداد مساجد مورد نیاز)

بنابراین نتایج مطالعات و بررسی‌ها نشان می‌دهد که مسائل و آسیب‌های مربوط به نهاد مسجد در پنج حوزه کلی قرار می‌گیرند. در بحث ارائه راهکارها و رهیافت‌های پیشنهادی در جهت رفع این آسیب‌ها، دو نگرش کلی وجود دارد که عبارت‌اند از:

- الف) توجه به رهیافت‌های نیازمحور؛
- ب) توجه به رهیافت‌های آسیب‌محور.

پس از ارائه راهکارها و رهیافت‌های پیشنهادی که هر کدام در زمینه نواحی آسیب‌دیده مسجد (مدیریت فرهنگی، تعاملات ارتباطی، مشارکت در نماز جماعت، عوامل سیاست‌گذاری و رقیبان) است، در ادامه این فصل، پیشنهادهایی برای درمان این آسیب‌های اجتماعی مطرح می‌شود.

نکته: بخش رهیافت‌های نیازمحور و آسیب‌محور در رابطه با حضور جوانان در مسجد، خلاصه‌ای از نوشته حمید میرعباسی در سایت مرکز رسیدگی به امور مساجد است.

الف) رهیافت‌های نیازمحور

در این رهیافت‌ها بحث بر سر نیاز جامعه کنونی ایران است؛ جامعه‌ای که امروز پس از پشت سر گذاشتن مسائل و پیامدهای انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، اختلاف‌های سیاسی و مدیریتی، شبیخون و تهاجمات فرهنگی دشمنان و همگام با پیشرفت دنیای مدرن و فناوری‌های رسانه‌ای، خود نیز دچار تغییر و تحولاتی شده است و خواستار تأمین نیازها و تغییراتی در کارکردهای بعضی نهادها و سازمان‌های اجتماعی در سطح جامعه است؛ در این میان سازمان و تشکیلات مسجد به عنوان یک سازمان مردم‌نهاد نیز از این توقعات جامعه به دور نمانده است.

برخی از صاحب‌نظران معتقدند وقتی نهادهای دیگر جامعه وظایف خود را به درستی انجام ندهند، توجیهی برای ورود فعالیت‌های غیردینی با وجهه مذهبی به داخل نهادی مانند مسجد به وجود می‌آید و با عنوان یک کارکرد جدید در مسجد تعریف می‌شود؛ به تعبیر دیگر تحمیل کارکردهای جدید به نهاد مسجد به نوعی ناشی از کم‌کاری دیگر نهادهای موجود در جامعه است؛ به گونه‌ای که مسجد در جایگاه یک پایگاه عبادی، در این شرایط کارکردهای غیردینی را با توجیهی دینی برعهده می‌گیرد؛ کارکردهایی مانند کارکرد باشگاه‌های ورزشی، سالن‌های یوگا و مدیتیشن و محل فعالیت پیروان عرفان‌های نوظهور، کلاس‌های آموزش تئاتر و هنرپیشگی، آموزش زندگی و مرکز مشاوره و روان‌شناسی.

بحث رهیافت‌های نیازمحور در دو بخش کلی قابل پیگیری است که عبارت است از:

۱. ارتباطات؛ ۲. فعالیت‌های جانبی. هر یک از این مقوله‌ها دارای زیرمجموعه‌هایی هستند که همه نشان از جامعه در حال تحول ایران و ناکارایی نهادهای موجود در آن دارند. مقوله ارتباطات خود به دو بخش ۱. ارتباطات فردی؛ ۲. ارتباطات جمعی تقسیم می‌شود. مقوله فعالیت‌های جانبی نیز به دو بخش ۱. امکانات؛ ۲. فعالیت‌ها تقسیم می‌شود. با این مقدمات، اکنون به بررسی جداگانه این مقوله‌ها می‌پردازیم و راهکارهایی پیشنهادی برای رفع آسیب‌هایی که در هر زمینه به مساجد وارد می‌شود، ارائه می‌کنیم.

۱. ارتباطات

۱-۱. ارتباطات فردی

آسیب‌هایی که از ناحیه ارتباطات فردی به مسجد وارد می‌شود، درباره نحوه برقراری ارتباط افراد مسجدی با جوانان است؛ یعنی بررسی این موضوع که چگونه می‌توان جوانان را به مسجد فراخواند؟

راهکارهای پیشنهادی

۱. دعوت از جوانان برای حضور در مسجد با گفتگو توسط امام جماعت مسجد (دوستی همراه با تشویق)؛

۲. شناخت نیازها و خواسته‌های جوانان و درک آن‌ها با:

■ الف) توجه به طرز فکر جوانان؛

■ ب) هم‌صحبتی اعضا و عوامل فعال مسجد با جوانان و نزدیک شدن به آن‌ها.

به‌طور کلی در رهیافت نیازمحور، برقراری ارتباط با جوانان برای فهم نیازهای آنان از طریق بحث و گفتگو مطرح است. این روش که جزو نیازهای ضروری فضای کنونی مسجدهاست، بر پایه شناخت دیدگاه‌های جوانان با نزدیک شدن به آن‌ها در قالب روابط دوستانه طراحی شده است. اگر مسجد نتواند به نیازهای جوانان و افراد جامعه پاسخ دهد، حیات آن در جامعه پایان خواهد پذیرفت و نهادهای دیگری که می‌توانند این نیازها را برطرف کنند، جای مسجد را خواهند گرفت؛ بنابراین در این

رهیافت ارتباط مستقیم امام جماعت با جوانان و گفتگوی موفق با آن‌ها زمینه‌ساز و عامل تداوم‌دهنده حضور جوانان به حساب می‌آید.

۲-۱. ارتباطات جمعی

منظور از ارتباطات جمعی در این رهیافت، ایجاد ارتباط در ابعاد وسیع جامعه بشری با مساجد از طریق وسایل و ابزارهای فراگیر ارتباطی است. در این حوزه بحث اصلی حول محور تبلیغات است. این محور شامل دو زیرمقوله است:

۱. چه تبلیغی باید انجام شود؟

۲. متولیان این تبلیغ چه کسان یا نهادهایی هستند؟

نحوه شکل‌گیری ارتباطات مذهبی در جامعه فعلی ما به گونه‌ای است که امروزه رسانه‌ها و به‌ویژه تلویزیون، با ارائه برنامه‌های مختلف در حوزه مذهب در ایام مختلف سال این ذهنیت را به وجود آورده‌اند که عامل اصلی تبلیغ دین در جامعه آن‌ها هستند؛ در حالی که مخاطبان کمتر نشانه‌ای در زمینه تبلیغ نماز یا مساجد در این رسانه‌ها مشاهده می‌کنند. برای پر کردن این خلأ لازم است این رسانه‌ها همان‌طور که در دیگر موضوعات دینی برنامه‌های مفصل و خوبی ارائه می‌کنند، در زمینه مساجد و نماز نیز بیشتر به ساخت و پخش برنامه‌های مفید و مؤثر بپردازند؛ بنابراین ضروری است که تبلیغات پررنگی تری در زمینه نماز و مساجد شکل بگیرد.

راهکارهای پیشنهادی

۱. تبلیغ از طریق دوستان؛

۲. تبلیغ از طریق صداوسیما (بیشتر به شکل ساخت برنامه‌های جذاب تلویزیونی)

«نمودار ۴-۳: مقوله ارتباطات در نگرش نیاز محور»

۲. فعالیت‌های جانبی

لازم است در کنار نماز جماعت برنامه‌هایی از طرف امام جماعت و متولیان مسجد در زمینه حضور جوانان در مسجد برگزار شود. این فعالیت‌های جانبی باید متناسب با نیازها و خواسته‌های جوانان باشند. این مقوله شامل دو بخش است: ۱. امکانات؛ ۲. فعالیت‌ها.

۱-۲. امکانات

وجود امکانات استفاده از رایانه، اینترنت، کتابخانه، سالن مطالعه، آرشیو مجلات و روزنامه‌ها و سالن ورزشی در فضای ساختمانی مسجد یا در کنار آن در امر جذب جوانان بسیار اثرگذار است. با توجه به نیازهای امروزی جامعه ما لازم است در

ساخت مساجد علاوه بر فضای عبادی، قسمت‌هایی برای برطرف ساختن این نیاز به این امکانات در نظر گرفته شود. بدیهی است این امر مستلزم وجود بودجه و هزینه‌های زیادی است؛ بنابراین متولیان و امام جماعت مسجد باید توانایی جذب کمک‌های مردمی و دولتی را نیز داشته باشند.

۲-۲. فعالیت‌ها

شرایط امروز جامعه ایجاب می‌کند که در برنامه‌هایی که در مساجد برگزار می‌شود، تحولاتی صورت گیرد تا مسجد بتواند در جایگاه یک نهاد مورد اعتماد جامعه، حداکثر نیازهای جوانان را در هنگام حضورشان برطرف کند؛ به‌صورتی که جوانان تمام نیازهای خود را در جامعه مسجد و یا به‌واسطه مسجد برآورده شده ببینند. با توجه به آنچه بیان شد، در این حوزه چند رهیافت نیازمحور مطرح می‌شود که در دو حیطة کلی ۱. نوع فعالیت؛ ۲. نحوه فعالیت قرار می‌گیرند.

۲-۲-۱. نوع فعالیت

فعالیت‌هایی که مورد نظر این رهیافت است، عبارت‌اند از: برنامه‌های شاد و سرگرمی، کلاس‌های ورزشی مانند کوهنوردی، بهره‌مندی از کتابخانه، برگزاری کلاس‌های فوق برنامه و فعالیت‌هایی از این قبیل. بر اساس این تلقی، مسجد محور برآورده شدن تمام نیازهای جامعه است؛ پس مسجد هم باشگاه ورزشی است، هم محلی برای آموزش انواع معارف و مهارت‌ها و هم محلی برای مطالعه و فعالیت‌های علمی؛ بنابراین طبیعی است که طیف گسترده‌ای از فعالیت‌ها را دربربگیرد.

۲-۲-۲. نحوه فعالیت

رهیافت نیازمحور معتقد است که باید فعالیت‌های موجود در مسجد با ویژگی‌های جوانان نیز همخوانی داشته باشد. امروزه از یک سو بیشتر جوانان استقلال مادی ندارند و از نظر اقتصادی و اجتماعی به خانواده‌هایشان وابسته هستند و از سوی دیگر تنوع طلبی خصلت جوانان است؛ بنابراین برنامه‌ها و فعالیت‌هایی که در مساجد برای جوانان تعریف می‌شود، باید از یک سو «به‌صورت رایگان» و از سوی دیگر «متنوع» باشد. بنیاد تمام بحث‌ها در زمینه نیازمحور بودن مسجد این است که مسجد را مکانی

فراغتی بدانیم. البته مفهوم فراغت در حوزه علوم اجتماعی به نوعی یک مفهوم هویت‌ساز است. فراغت در یک تعریف وسیع به تمام فعالیت‌های فردی اطلاق می‌شود که نمی‌توان آن را کار نامید؛ از این رو حتی می‌توان عبادت و انجام مناسک دینی را نیز در ردیف فراغت به حساب آورد؛ اما اگر بخواهیم معنای دقیق‌تری برای فراغت بیان کنیم، می‌توانیم به فعالیت‌های داوطلبانه مشارکتی و جمعی اشاره کنیم. در این حالت انجام هر نوع فعالیت‌های دینی و مذهبی را چندان نمی‌توان فراغت پنداشت.

بحث اصلی این است که در جامعه ما مراکزی که افراد بتوانند در آن‌ها، زمان فراغت خود را با انجام فعالیت‌های سودمند پر کنند، کم است و یا در بسیاری از مواقع در دسترس نیست؛ از این رو شرایطی پیش می‌آید که در آن از فضاها غیرفراغتی برای برگزاری برنامه‌های فراغتی استفاده می‌شود. یکی از این فضاها مسجد است. اگر کارویژه اصلی مسجد را برگزاری نماز و برنامه‌های مذهبی در جهت جامعه‌پذیری دینی بدانیم، برگزاری کلاس‌های مختلف فرهنگی، هنری و ورزشی در مسجد را چگونه می‌توان توجیه کرد؟! عده‌ای برای توجیه این مسئله، فعالیت‌های مسجد در صدر اسلام را مطرح می‌کنند؛ اما به راستی چند درصد فعالیت‌های مسجد در صدر اسلام در جهت فراغت افراد بوده است؟!

عده زیادی از افراد معتقدند که شرایط امروز جامعه ایجاب می‌کند که مساجد تبدیل به باشگاه، فرهنگ‌سرا، کافی‌نت، کلاس‌های آموزش بازیگری و فیلمسازی شوند تا بتوانند بدین وسیله جوانان را به خود جذب نمایند؛ این اندیشه بدین معناست که مسجد باید محلی برای تأمین تمام نیازهای فردی جوانان باشد. حال این پرسش مطرح می‌شود که اگر کارکرد نهایی مسجد جامعه‌پذیری دینی باشد، آیا با برگزاری این‌گونه برنامه‌ها در مساجد می‌توان به این هدف رسید؟!

ساختار فراغتی جامعه ما تعریف نشده است. افراد نمی‌دانند زمان فراغت خود را چگونه و در کجا بگذرانند؛ بنابراین عده‌ای می‌کوشند مساجد را به محل‌هایی برای پرکردن این خلأ تبدیل کنند؛ به همین دلیل می‌بینیم که ابتدا کارکردی غیرواقعی را برای مسجد تعریف می‌کنند و در ادامه با عادی‌سازی مسئله می‌بینیم

که اساساً تمام فعالیت‌های مسجد و کارهایی که هیئت امانا، امام جماعت و دیگر فعالان در مسجد انجام می‌دهند، همین برنامه‌ریزی برای پر کردن اوقات فراغت افراد است، نه برنامه‌ریزی در جهت جامعه‌پذیری دینی آن‌ها. زمانی که نهادی در جامعه نتواند به کار کردی که از آن انتظار می‌رود، پاسخ دهد، لاجرم یا باید منحل شود و یا کارکردهای جدیدی برای خود تعریف کند. مسجد نمی‌خواهد نهادی منفعل باشد؛ از این رو دست به فعالیت‌هایی می‌زند که کمتر می‌توان آن‌ها را وظایف اصلی، واقعی و ذاتی آن دانست؛ بلکه بیشتر جزو وظایف فرعی و جنبی مسجد به شمار می‌روند و در صورتی قابل اعتنا و اجرا هستند که وظایف اصلی و ذاتی مسجد تمام و کمال انجام شده باشد.

ب) رهیافت آسیب‌محور

بر اساس این رهیافت، در ذهن کنش‌گران نمونه‌ای آرمانی از مسجد وجود دارد که فضای فعلی مسجد از آن فاصله گرفته است. این رهیافت معتقد است که مسجد دارای ناکارآمدی (کج کارکردی) در زمینه وظایف و مسئولیت‌هایش شده است؛ به بیان دیگر مسجد از پتانسیل‌های مسجد بودن خودش استفاده نمی‌کند و یا نمی‌تواند استفاده کند. در این رهیافت مباحث مختلفی مطرح می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: ۱. آسیب‌های فردی؛ ۲. آسیب‌های ساختاری.

۱. آسیب‌های فردی

آسیب‌های فردی بر اثر کنش‌های افراد مختلف در حوزه مسجد به وجود می‌آید. این آسیب‌ها را می‌توان به چهار دسته کلی تقسیم کرد: ۱. آسیب‌های ناظر بر رفتار افراد حاضر در مسجد؛ ۲. آسیب‌های ناظر بر رفتار متولیان مسجد (هیئت امانا)؛ ۳. آسیب‌های ناظر بر رفتارهای امام جماعت؛ ۴. آسیب‌های ناظر بر رفتار جوانان.

۱-۱. آسیب‌های ناظر بر رفتار حاضران در مسجد

در این بخش بیشترین بحث در زمینه نوع رفتار افراد مسن و شخصیت‌های

صاحب نفوذ در مسجد است. بیشتر این نوع آسیب‌ها بر اثر ذهنیت گذشته افراد مسن ایجاد می‌شود؛ بدین معنا که افراد سالمند حاضر در مسجد، حضور افراد با وضعیت‌های ظاهری‌ای را که آنان نمی‌پسندند، متناسب با شأن مسجد نمی‌دانند و از این روی رفتارهایی دارند که مانع حضور جوانان می‌شود؛ به تعبیر دیگر می‌توان گفت تعصبات و سختگیری‌های بعضی از بزرگترهای مسجد و برخوردهای خشک و اشکال‌گیرانه آن‌ها با جوانان آسیب‌هایی را به وجود می‌آورد. افراد مسن حاضر در مسجد از ظاهر و رفتار جوان‌ترها ایراد می‌گیرند و جوانان این مسئله را مطرح می‌کنند که مسجد مختص پیرمردها و پیرزن‌ها شده است و آن‌ها اجازه هیچ‌گونه اظهار نظر و جایگاه مناسبی در میان نمازگزاران ندارند. در این زمینه توجه به این نکته ضروری است که این فضا تولیدکننده تخصم میان جوانان و پیران است و نتیجه آن حضور نیافتن جوانان و یا کمرنگ شدن حضورشان در مسجد است.

در ارتباط با آنچه بیان شد، شایسته است به حدیثی از امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) اشاره کنیم. ایشان می‌فرمایند: «آداب مخصوص خودتان را بر فرزندان تحمیل نکنید؛ زیرا آنان برای شرایط و اوضاع زمانی‌ای، غیر از اوضاع و شرایط زمانی که شما زندگی می‌کنید، خلق شده‌اند». بر اساس این کلام، باید وضعیت هر کس را با توجه به زمان او تحلیل کرد، نه بر اساس دیدگاهی که فرد تحلیل‌کننده از گذشته با خود دارد؛ زیرا تلقی‌ای که امروزه افراد از زندگی خود و دیگران دارند، با برداشتی که نیم‌قرن پیش داشته‌اند، تفاوت‌هایی دارد؛ بنابراین لازم است که در دیدگاه افراد سالمند تغییر و تحولاتی صورت بگیرد.

گاه مشاهده می‌شود که افراد متنفذ و صاحب‌جایگاه در مسجد، به شکل مانع و سدی در برابر فعالیت‌های جوانان عمل می‌کنند؛ به طوری که می‌توان این منع را از اذان و اقامه گفتن در مسجد مشاهده کرد تا برگزاری برنامه‌های مختلف.

۱-۲. آسیب‌های ناظر بر رفتار متولیان مسجد

این آسیب‌ها تفاوت‌چندانی با آسیب‌هایی که در بخش قبل بیان شد، ندارند؛ بدین معنا که همان رفتارها و رویکردها معمولاً در متولیان مساجد مشاهده می‌شود

و تفاوت آن با مورد قبل این است که سطح اثرگذاری این رفتارها بیشتر است؛ زیرا متولیان مساجد کسانی هستند که امور جاری مسجد و برنامه ریزی های آن را بر عهده دارند. در این رویکرد انتظار می رود که جوانان در صدر فعالیت های مسجد نقش داشته باشند. ممکن است هیئت امناء بوده که لازم را در اختیار جوانان قرار ندهند و معتقد باشند که جوانان صرفاً باید به حضور در مسجد و شرکت در نماز جماعت کفایت کنند؛ ولی این مسئله برای جوانان قابل درک نیست و منجر به حضور کمتر و یا دوری آن ها از مسجد می شود.

۱-۳. آسیب های ناظر بر رفتارهای امام جماعت

امام جماعت از شخصیت های محوری مسجد به شمار می رود؛ از این رو انتظار از امام جماعت دارای ابعاد مختلف است و اگر یک امام جماعت نتواند این انتظارات را برآورده کند، عملاً در انجام وظایف خود در مسجد دچار مشکلات گوناگون خواهد شد. بعضی از آسیب هایی که ممکن است متوجه امام جماعت شود، به بدین قرار است: حرف و عملش یکسان نباشد؛ رفتارش درست نباشد؛ برخورد جذب کننده ای با حاضران در مسجد نداشته باشد؛ امام جماعتی که عمده مخاطبان آن جوانان هستند، فردی مسن و سالخورده باشد. کارهایی انجام دهد که مردم را از حضور در مسجد بازدارد؛ فهم مباحتی که در مسجد مطرح می کند، برای مخاطبان دشوار باشد؛ صحبت هایش برای مخاطبان جذابیتی نداشته باشد. از مجموع آنچه بیان شد، می توان این گونه برداشت کرد که در رهیافت آسیب محور، امام جماعت به دو صورت می تواند باعث کاهش حضور افراد در مسجد شود:

- ۱. روابط اجتماعی ضعیف و غیر منعطف؛
- ۲. نداشتن شناخت دقیق از مخاطب (یعنی بیان مطالب یا انجام کارهایی خارج از ظرفیت مردم حاضر در مسجد).
- در حوزه روابط اجتماعی بیشترین بحث پیرامون یکسان بودن قول و عمل امام جماعت است؛ به صورتی که اگر امام جماعت نتواند صداقت و برادری خود را به مردم نشان دهد، عملاً جایگاه والایی نزد مردم نخواهد داشت.

در حوزه مخاطب‌شناسی معمولاً بحث‌های فرهنگی و شناخت جامعه مورد خطاب، از مهم‌ترین عواملی است که موجب می‌شود امام جماعت بتواند اثرگذاری لازم را بر مخاطبان داشته باشد. امام جماعت باید با حضور دوستانه خود در یک منطقه، از میزان بصیرت و بینش دینی مردم آن منطقه آگاهی بیابد و بر اساس این شناخت، سخنان خود را متناسب با سطح آن‌ها تنظیم کند و از سوی دیگر رفتار خود را به شکلی سامان دهد که با عرف مردم آن منطقه در تضاد قرار نگیرد.

در کنار دو بحث اصلی مطرح شده، بحث جوان بودن امامان جماعت نیز قابل طرح است؛ به این معنا که برای جذب جوانان باید شخصی مسئولیت امامت جماعت را بر عهده بگیرد که از این گروه سنی شناخت کافی داشته باشد و این شناخت هنگامی بهتر حاصل می‌شود که سن امام جماعت به سن جوانان نزدیک باشد و از وضعیت فعلی جوانان در جامعه چندان بی‌اطلاع و با دانش‌های امروزی بیگانه نباشد.

۱-۴. آسیب‌های ناظر بر رفتار جوانان

در این حوزه بیشتر در مورد جامعه‌پذیری دینی جوانان و میزان شناخت و معرفت دینی آن‌ها بحث می‌شود. این دیدگاه معتقد است که دشوار بودن مسائل دینی برای جوانانی که از آن اطلاعی ندارند، موجب می‌شود آنان کمتر در مسجد حاضر شوند. دیدگاه رهیافت آسیب‌محور در حوزه معرفت دینی در میان جوانان، از چند ناحیه می‌تواند به عنوان یک آسیب مورد نظر قرار گیرد: در مرحله اول «کارهایی که جوانان نمی‌دانند و انجام می‌دهند»؛ در مرحله بعد «با دلیل منطقی با آنان برخورد نمی‌کنیم» و در نهایت اینکه اگر قرار است مسجد یک مکان برای جامعه‌پذیری دینی در جامعه شناخته شود، باید «به صورت غیرمستقیم به جوانان آموزش بدهیم»؛ ولی متأسفانه در بسیاری از اوقات آنچه اتفاق می‌افتد، غیر از این است. آسیب‌های ناظر بر رفتار جوانان را می‌توان در قالب آسیب‌های ساختاری جامعه مورد بحث قرار داد:

۲. آسیب‌های ساختاری

در رهیافت آسیب‌محور این اعتقاد وجود دارد که حضور نیافتن جوانان در مسجد می‌تواند به علت ساختار فعلی جامعه باشد و این ساختار است که جوانان را از حضور در مسجد باز می‌دارد. در این مقوله ما با سه بحث کلی روبرو هستیم که عبارت‌اند از:

۱-۲. آسیب‌های ساختاری خرد؛

۲-۲. آسیب‌های ساختاری میانی؛

۳-۲. آسیب‌های ساختاری کلان.

۱-۲. آسیب‌های ساختاری خرد

در این بخش عمده بحث پیرامون دو مسئله است؛ یکی خانواده و دیگری وضعیت دینداری.

در حوزه بحث خانواده رهیافت آسیب‌محور معتقد است که اگر خانواده‌ای به مسجد رفت و آمد نداشته باشد و تربیت دینی در خانه درست شکل نگرفته باشد و رفتن نوجوان و جوان به مسجد نیز با تشویق همراه نباشد، حضور جوان در مسجد بسیار نامحتمل می‌شود؛ به عبارت دیگر این مسئله که خانواده‌های مادر مورد تربیت دینی فرزندان خود احساس مسئولیت نمی‌کنند و خود نیز رابطه چندانی با مسجد ندارند، موجب می‌شود که عملاً جوانان ما از کودکی با این مکان بیگانه باشند و در دوران نوجوانی و جوانی نیز با آن بیگانه بمانند. در مجموع بر اساس این نظر، چون ارتباط جوان با مسجد از ابتدا برقرار نبوده است، در ادامه نیز غالباً برقرار نمی‌شود.

از سوی دیگر خانواده‌هایی هم اعتقاد دارند که باید از اجبار و زور برای فرستادن نوجوانان و جوانان به مسجد استفاده کرد که البته این مورد هم از دیدگاه آسیب‌محور یک آسیب به شمار می‌آید. این دیدگاه معتقد است که لازم است جوانان خود از روی اختیار به مسجد بروند. اینکه خانواده چگونه می‌تواند فرایند جامعه‌پذیری دینی را به انجام برساند، نکته اصلی و مرکزی این حوزه است؛ چرا که اگر خانواده

در بحث جامعه‌پذیری دینی توان لازم را نداشته باشد، نمی‌توان انتظار ویژه‌ای از جامعه و نهادهای آموزشی آن داشت.

درباره سطح دین‌داری و وضعیت جامعه‌پذیری دینی جوانان در جامعه، رهیافت آسیب‌محور معتقد است که «مردم همه دین‌گریز هستند و یا دین‌گریز شده‌اند»؛ البته این سخن را نمی‌توان برای همه فراگیر و صددرصد دانست، اما بر اساس یافته‌های تحقیقات مختلف در مورد دین و دین‌داری مردم در ایران، این‌گونه می‌توان متصور بود که سطح انجام مناسک به صورت فردی در طول سی سال گذشته تفاوت چندانی نکرده است؛ ولی در حوزه مناسک جمعی و به‌ویژه در زمینه نماز جماعت و حضور در مساجد، در حال حاضر با وضعیت مناسبی روبرو نیستیم؛ به معنای دیگر اگر بخواهیم مفهوم دین‌گریزی را به درستی و بر اساس شواهد تحلیل کنیم، باید بگوییم که در جامعه ما، سطح عمل به مناسک دینی به صورت انفرادی مانند گذشته است و در میان اغلب افراد جامعه ما رواج دارد؛ ولی مناسک جمعی با اقبال کمتر و حداکثر در حدود ۴۵ درصد افراد جامعه مواجه است. از همین روست که عده‌ای بیان می‌کنند که سطح دین‌داری در جامعه ما از جایگاه شایسته‌ای برخوردار نیست.

۲-۲. آسیب‌های ساختاری میانی

آسیب‌هایی است که با فضای مسجد ارتباط دارد و باعث می‌شود این فضا برای افراد مختلف، اعم از بزرگسالان و جوانان، غیرقابل تحمل شود. این آسیب‌ها در دو حوزه سخت‌افزاری و نرم‌افزاری قابل بررسی‌اند.

در حوزه سخت‌افزاری می‌توان به نظافت و بهداشت بخش‌ها و اجزای مختلف مسجد، مانند فضای درونی مسجد، فرش‌ها و موکت‌ها و سرویس‌های بهداشتی، نبود مشکل در سیستم صوتی، وجود نور کافی و مناسب در مسجد، وسایل سرمایشی و گرمایشی مناسب، وجود وضوخانه مجهز و قابل استفاده برای تمام افراد اشاره کرد که همه این موارد در صورت نامناسب بودن می‌توانند از آسیب‌هایی به شمار بروند که زمینه دفع افراد را از مسجد فراهم می‌کند.

در حوزه نرم‌افزاری بحث بر سر تعامل و یا عدم تعامل نیروهای انسانی مسجد است که مسجد به نوعی بر اساس این همکاری و مشارکت اداره می‌شود؛ اما بسیار پیش می‌آید که این همکاری‌ها و یا مشارکت‌ها چندان در فضای مسجد قابل رویت نیست و بیشتر اختلاف و نزاع میان افراد وجود دارد. در رهیافت آسیب‌محور این مسئله به دو صورت مورد بحث قرار گرفته است:

■ ۱. فعالیت‌های مسجد نیاز به برنامه‌ریزی دارد و یک نفر نمی‌تواند به تنهایی این کار را انجام دهد.

■ ۲. متولیان مسجد باید در اجرای برنامه‌های آن هماهنگ عمل کنند.

به بیانی کلی از یک سو آسیب در سطح نیروی انسانی و ناشی از فعال نبودن همه نیروهای مسجد است که باعث می‌شود همه فعالیت‌ها و برنامه‌ریزی‌ها بر عهده یک فرد خاص قرار بگیرد. از سوی دیگر نهادهای تصمیم‌گیر مساجد در امر برنامه‌ریزی با یکدیگر اختلاف نظر دارند؛ به نحوی که میان هیئت امناء و امام جماعت، بسیج و امام جماعت، هیئت امناء و بسیج بر سر برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد اختلاف دیدگاه وجود دارد. هم‌چنین وجود نداشتن برنامه سالیانه برای مسجد و نبودن روحیه همکاری و تعامل میان نمازگزاران و مسئولان و متولیان مسجد از دیگر مواردی است که معمولاً آسیب ایجاد می‌کند.

بنابراین در حوزه آسیب‌های ساختاری میانی دو بحث کلی را می‌توان بیان کرد:

۱. وضعیت ظاهری و امکانات مورد نیاز در مسجد؛ ۲. چگونگی تعامل و برنامه‌ریزی مسئولان مسجد.

۲-۳. آسیب‌های ساختاری کلان

آسیب‌های ساختاری کلان نیز در دو بخش قابل بررسی اند:

۲-۳-۱. آسیب‌های نمایان

در این بخش رهیافت آسیب‌محور معتقد است که مسئله حضور نیافتن جوانان در مسجد بیشتر ناشی از آسیب‌هایی است که آن‌ها در جامعه با آن مواجه هستند. این آسیب‌ها از دیدگاه رهیافت آسیب‌محور عبارت‌اند از: تهاجم فرهنگی، نفوذ فرهنگ

غربی و ماهواره، مشکلات فرهنگی، تغییر الگوهای جوانان و بی‌حجابی. همان‌طور که مشاهده می‌شود، از دیدگاه رهیافت آسیب‌محور، طیف گسترده‌ای از آسیب‌های موجود در جامعه به‌عنوان عوامل مؤثر بر حضور نیافتن جوانان در مسجد مطرح می‌شود. حال اینکه واقعاً هر یک از موارد یادشده تا چه حد بر حضور نیافتن جوانان در مسجد اثر می‌گذارد، به پژوهشی مستقل نیاز دارد؛ اما بسیار واضح است که فضای امروزی جامعه ما به واسطه تغییراتی که در سطح جهان انجام صورت گرفته، تغییر کرده است که این مسئله نیازمند بررسی و تحلیلی ویژه است. استدلال کانونی در این زمینه این است که آسیب‌های مختلف موجود در جامعه، بر جوانان که گروه اصلی هدف این آسیب‌ها هستند، بیشترین تأثیر را می‌گذارد و موجب می‌شود آنان در مرکز دایره‌ای بسته از این مشکلات قرار گیرند و کمتر بتوانند به حضور در مسجد یا فعالیت‌های مذهبی دیگر روی بیاورند؛ به تعبیر دیگر جوانان نیازهایی دارند که از راه‌های نادرستی مانند فحشا، اعتیاد، مصرف مشروبات الکلی، تماشا کردن شبکه‌های بیگانه ماهواره‌ای و متأثر از آن‌ها در زمینه‌های فرهنگی، در فضاهای دیگری جز مسجد در حال تأمین شدن است؛ بنابراین مسجد برای این جوانان فاقد کارکرد است و آن‌ها دلیلی برای حضور در مسجد نمی‌یابند.

۲-۳-۲. آسیب‌های پنهان (آسیب‌های مدیریتی کلان)

این حوزه از آسیب‌های ساختاری به این مسئله می‌پردازد که بعضی از مسائل و مشکلات موجود در جامعه که در ظاهر هیچ ارتباطی با موضوع نماز و حضور در مسجد ندارند، عملاً موجب می‌شوند که جوانان از حضور در مسجد روگردان شوند. مسائلی چون بیکاری، نبود تأمین مالی کافی، نبود نگرش درست به بحث فراغت در جامعه از مهم‌ترین مسائلی است که در این حوزه مطرح است.

به‌طور کلی در بحث ساختارهای پنهان می‌توان به این نکته توجه کرد که رهیافت آسیب‌محور معتقد است که تنها مسجد و فضای حاکم بر آن نیست که ممکن است از حضور جوانان در آن بکاهد؛ بلکه مسائل اجتماعی نیز می‌تواند به شیوه‌های مختلف در این مسئله نقش داشته باشد.

« نمودار ۴-۴: رهیافت آسیب‌محور وضعیت حضور جوانان در مساجد

راهکارها و رهیافت‌های آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مساجد

«با بررسی موضوع آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی به این نتیجه رسیدیم که اصل و اولویت این است که امام جماعت مسجد عهده‌دار مسئولیت مدیریت فرهنگی مسجد باشد و با ایجاد معاونت‌های لازم، امور مختلف مسجد را مدیریت کند. متأسفانه بیشتر امامان جماعت ما ویژگی‌های یک مدیر قوی و کارآمد، آنچنان که شایسته جایگاه مدیریت مسجد است، را ندارند؛ لذا باید سازمان یا مرکزی مانند مرکز رسیدگی به امور مساجد به این مسئله توجه بیشتری داشته باشد و با برنامه‌ریزی دوره‌های آموزشی لازم، این مشکل را برطرف کند تا ائمه جماعات ما بعد از آشناسدن با اصول مدیریت و تقویت علمی، مدیریتی مناسب و قوی داشته باشند.

الف) راهکارها و پیشنهادهایی در جهت رفع آسیب‌های وارده از سوی مدیریت (فرهنگی)

مسجد

■ ۱. امام جماعت مسجد، با عنوان مدیر فرهنگی مسجد، موظف است که با توجه به نیازهای مختلف مسجد در زمینه‌های اعتقادی، فقهی، اخلاقی، تربیتی معاونت‌ها و یا واحدهایی را ایجاد کند و افرادی را به عنوان مسئول آن‌ها بگمارد که از تعهد و تجربه و تخصص لازم برخوردار باشند. امام جماعت باید با نظارت دقیق و مستمر بر برنامه‌های فرهنگی مسجد آن‌ها را سر و سامان بدهد.

- ۲. مدیر فرهنگی مسجد علاوه بر اینکه لازم است همواره توان علمی خود را افزایش دهد، باید سطح معرفتی مخاطبان را نیز ارتقا دهد؛ به گونه‌ای که اهل مسجد احساس کنند رفت و آمد آن‌ها به مسجد موجب تقویت بُعد معنوی و معرفتی آنان می‌شود، نه اینکه احساس خستگی و تکراری بودن برنامه‌ها به آن‌ها دست دهد.
- ۳. مسجد کارکردهای بسیاری دارد و پرداختن به همه آن‌ها برای اکثر مساجد ما امکان‌پذیر نیست. (به دلیل‌های مختلفی چون نبود نیروی انسانی باتجربه و کمبود امکانات) لذا مدیر فرهنگی مسجد باید اولاً با توجه به نیازهای مختلف مسجد به مهم‌ترین کارکردها بپردازد و ثانیاً طوری فعالیت‌های فرهنگی مسجد را برنامه‌ریزی کند که همه آن‌ها در جهت رشد و تعالی و قرب الهی باشد.
- ۴. یکی از مسائل مهم در مدیریت فرهنگی مسجد که نقشی بسیار مهم در جذب جوانان دارد، مسئله محبت و احترام گذاشتن به جوانان است؛ لذا مدیر فرهنگی مسجد باید با عامل‌ها و مانع‌های جذب کاملاً آشنا باشد و از تجربه دیگر مراکز فرهنگی و مسجدهای موفق استفاده کند.
- ۵. یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های فرهنگی مسجد فراهم نمودن بهداشت روانی است؛ زیرا زمان ما را دوره اضطراب نامیده‌اند؛ چراکه پراز نگرانی و اضطراب است. مسجد، طبق آیات و روایات، بهترین مکان برای فراهم نمودن آرامش و بهداشت روانی برای افراد است؛ بنابراین مدیر فرهنگی باید برای این بُعد فرهنگی مسجد برنامه‌ریزی دقیقی بکند؛ زیرا نتیجه آن سلامت جامعه و خانه و خانواده است.
- ۶. یکی از فعالیت‌های مهم فرهنگی مسجد بُعد تبلیغی مسجد است؛ چراکه از صدر اسلام تاکنون مسجد بهترین پایگاه تبلیغ و نشر معارف اسلام بوده است و تأثیری که این مکان برای ارشاد و هدایت انسان‌ها دارد، با هیچ مکان فرهنگی دیگر قابل مقایسه نیست؛ بنابراین مدیر فرهنگی مسجد باید تلاش بیشتری در این باره بکند؛ مثلاً به‌طور علنی مردم را برای دادن خمس و زکات و تبرّعات تشویق کند. امام جماعت می‌تواند برای انجام این امر کمیته‌ای تشکیل دهد.

مسئول کمیته جمع‌آوری خمس و زکات و اعانات باید از معتمدین باشد تا به آن‌ها اطمینان باشد و باید برخی از جوانان مورد اعتماد نیز با آنان مشارکت کنند. اگر بخواهند به شخص خاصی کمکی کنند، باید بیرون مسجد و بدون اینکه کسی بفهمد به او کمک کنند؛ اما اگر می‌خواهند به همه اشخاص کمکی کنند، بهتر است در مسجد باشد.

۷. یکی از امور مهم فرهنگی مسجد فعالیت‌های کتابخانه است که بهترین مکان برای جذب نسل جوان به مسجد و ارشاد و هدایت آن‌هاست؛ اما متأسفانه اکثر مسجدهای ما از این امکان فرهنگی بی‌بهره‌اند؛ لذا مدیر فرهنگی مسجد باید در این زمینه سرمایه‌گذاری زیادی بکند و کتابخانه مسجد را تقویت کند. ایجاد کتابخانه‌ای که در آن کتاب‌های حدیث، دعا، اخلاق، تفسیر قرآن، سیره پیامبر ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام، تازه‌ترین کتاب‌های منتشر شده در سال در هر زمینه‌ای، انواع نشریه‌ها و مجلات و انواع روزنامه‌های پُر تیراژ موجود باشد؛ همچنین نوارهای کاست یا سی‌دی از قرآن و سخنرانی‌های مفید از علما و استادان معروف تهیه شود. قابل ذکر است که وجود کتابخانه در مسجد یکی از انگیزه‌های حضور جوانان در آنجاست.

۸. یکی از پر مخاطب‌ترین فعالیت‌های فرهنگی مسجد برنامه‌سازی و جشن است که متأسفانه در زمان ما در معرض آسیب‌های زیادی قرار گرفته است و بسیاری از برنامه‌های مهم فرهنگی دیگر را تحت الشعاع خود قرار داده است. مدیر فرهنگی مسجد باید با شناخت آسیب‌ها و راهکارهای مقابله با آن آگاه باشد تا بتواند این‌گونه برنامه‌ها را در جهت صحیح هدایت کند. بهتر است مدیر فرهنگی مسجد از جوانان نیرومند در مراسم تعزیه‌ها و موالید اسلامی استفاده کند و در صورتی که خطایی از آنان سرزد، به‌طور غیر مستقیم به آن‌ها گوشزد شود؛ چرا که یادآوری خطا به‌طور مستقیم، موجب کناره‌گیری و عدم حضور آن‌ها در مسجد می‌شود و دل‌های جوانان تحمل انتقاد مستقیم را ندارد، بلکه انتقاد را عیب‌جویی به حساب می‌آورند»^۱

۱. سایت پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، آسیب‌شناسی مدیریت فرهنگی مسجد، تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۲۲.

ب) راهکارها و رهیافت‌های آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی سازمان مسجد

«آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی سازمان‌های دینی به شرح زیر تعریف شده است: اختلال، ابهام و نوعی تعارض عملکردی بین سازمان‌های دینی در حوزه ارتباطات دینی؛

نبود مرکز کنترل و هماهنگ‌کننده بین سازمان‌های مختلف؛ تغییرهای اجتماعی و ورود عناصر جدید به سازمان‌های دینی و ایجاد ابهام ساختاری در این باره.

از این رو در میان مسائل متعددی که می‌تواند به گونه‌ای سبب اختلال در ارتباطات دینی شوند، مسائلی مانند نوع تعامل افراد با مسجد و مردان مسجدی با جامعه، مشکلات مدرنیته و ضرورت‌های زندگی شهری، تأثیر مسائل سیاسی و اقتصادی بر ارتباط دینی، پراکنش جغرافیایی و محیطی مسجد و سایر مراکز دینی وجود دارد؛ بنابراین توجه به ابعاد کارکردی دین و نقش سازمان‌های دینی اهمیت پیدا می‌کند»^۱.

«مهم‌ترین کارکردهای اجتماعی دین عبارت است از: انسجام‌بخشی، تسهیل در جامعه‌پذیری، ارائه ارزش‌ها و هنجارها و نظم اخلاقی مشترک به اعضا، تقویت پایه‌های کنترل اجتماعی، جهت‌دهی به نهادها و سازمان‌های اجتماعی، تنظیم و هدایت تغییرهای اجتماعی و پشتیبانی از آرمان‌های مشترک. روانشناسان دین بر کارکردهای دین در تسکین ناراحتی‌ها و کاهش نومییدی بشر، تمکین همراه با آرامش روانی و ایجاد شخصیت همساز تأکید کرده‌اند»^۲.

«یکی از اشکال آسیب‌شناسی به نهادها و سازمان‌های دینی مرتبط است که به واسطه آن نوعی اختلال، ابهام و گونه‌ای تعارض بین سازمان‌های دینی برای سامان‌دهی ارتباطات دینی پدید می‌آید؛ برای مثال در حوزه مساجد بخش‌های گوناگونی مانند ستاد عالی نظارت بر کانون‌های فرهنگی مساجد، ستاد اقامه نماز، کانون‌های فرهنگی بسیج در مساجد، امور مساجد سازمان تبلیغات اسلامی، مؤسسه

۱. امیر مسعود امیرمظاهری، آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی سازمان‌های دینی از دیدگاه جامعه‌شناختی، ص ۱۷۵-۱۷۶.

۲. علی‌رضا شجاعی زند، دین، جامعه و عرفی شدن، ص ۵۷.

عمران مساجد و مرکز رسیدگی به امور مساجد فعالیت می‌کنند. هر چند برخی از نهادها به منظور ایفای وظیفه در حوزه مشخصی از فعالیت‌ها مأموریت دارند، ولی نوعاً در موارد متعددی تداخل وظایف دیده می‌شود. به‌طور کلی هیچ سازمان و نهاد مشخصی برای هماهنگ کردن فعالیت‌های گوناگون این نهادها و تمرکز در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی وجود ندارد؛ پس ادغام مجموعه دستگاه‌های بیان‌شده و تشکیل یک سازمان واحد با عنوان سازمان امور مساجد کشور که به اصلی‌ترین نهاد و سازمان دینی کشور وابسته باشد، ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.^۱

«آسیب‌شناسی عملکرد سازمان‌های دینی در زمینه ارتباطات دینی نشان می‌دهد که با وجود فعالیت سازمان‌های متعدد برای توسعه فرهنگ دینی، هر یک از این سازمان‌ها بدون هماهنگی و داشتن برنامه جامع و هدفمند مشغول فعالیت‌های فرهنگی و دینی هستند»؛^۲ به عبارت دیگر وضعیت متداخل، موازی و مشابه فعالیت‌ها باعث شده است که انسجام لازم در امور اجرایی و حاکمیت‌بخش تبلیغات دینی به وجود نیاید.

پیشنهاد‌های در زمینه آسیب‌شناسی ارتباطی مسجد

«مراکز و سازمان‌های متعددی برای تحقق و نهادینه کردن ارتباطات دینی در بعد حاکمیتی و اجرایی ایجاد شده است که توانسته‌اند تا حدی نقش مؤثری را در اعتلای ارتباطات دینی ایفا کنند؛ ولی در کنار این فرصت‌ها و تعاملات سازمانی، باعث چالش‌هایی نیز شده است که به آن‌ها اشاره و راهکارهای مناسب ارائه می‌شود:

- ۱. ارتباطات، ابزار و ظرف تعاملات انسانی است و به عبارت دیگر در ارتباطات دینی، تکنولوژی‌های ارتباطی برای اشاعه مفاهیم دینی به کار بسته می‌شود؛ از این‌رو سازمان‌های فرهنگی باید ظرفیت و هماهنگی لازم برای انتشار جنبه ربانی و متعالی پیام‌های دینی و ترویج آموزه‌های دینی به کمک تکنولوژی‌های ارتباطی را در خود ایجاد کنند.

۱. گزارش وضع موجود مرکز ستاد رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۷۹، ص ۷.

۲. همان، ص ۱۲.

- ۲. سازمان‌ها و نهادهای دینی مانند سایر سازمان‌های اجتماعی همواره یک کارکرد و وظیفه مشخص برای حفظ تعادل اجزا و کل نظام اجتماعی دارد و در هنگام گذر از جامعه سنتی به نوین، نوعی اختلال و تعارض نهادی بر ایفای نقش سازمان‌های دینی را به دنبال دارد؛ بنابراین شایسته است که سازمان‌های دینی با در نظر گرفتن این شرایط، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های اجرایی خود را تحقق بخشند.
- ۳. با توجه به تعهد و تکلیف سازمان‌های گوناگون در امور دینی، پژوهش و ارزشیابی مستمر عملکرد سازمان‌های ذی‌ربط می‌تواند در سنجش رویه‌ها و وظایف و ایجاد الزام نهادی در بین سازمان‌های بیان‌شده مؤثر باشد؛ همچنین هماهنگی منطقی مناسبی را در بین سازمان‌های گوناگون (مستقیم و غیرمستقیم مؤثر در فرهنگی دینی) از لحاظ نوع تعاملات، حدود وظایف و اختیارات در این باره به دنبال داشته باشد.
- ۴. ساماندهی ارتباطات دینی با توجه به متولیان مختلف این حوزه چالش‌های فراوانی را به وجود آورده که برون‌رفت از آن بدون تدابیر نهادی و نبود مرکز کنترل و هماهنگی‌کننده بین سازمان‌های گوناگون، بازبینی رویه‌ها و تشکیلات و سرانجام برنامه‌ریزی جامع دینی امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین شایسته است که با آموزش کارگزاران فرهنگی سازمان‌های دینی، به جای خاص‌گرایی با سازمان‌مداری بر کلیات و محتوای فرهنگ دینی تأکید کنند.
- ۵. سازمان‌های متولی امور دینی باید برای ترویج آموزه‌های دینی، نوجوانان و جوانان را در اولویت کار خود قرار دهند و متناسب با شرایط زمان، تغییرهایی را در برنامه ارتباطی‌شان داشته باشند تا بتوانند با ذائقه و انتظارات مخاطبان فوق‌همسو باشند.
- ۶. توسعه ارتباط سازمان‌های دینی با دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی یکی از ضرورت‌های استراتژیک تحول سازمان‌های دینی در جوامع کنونی است.^۱

۱. امیرمسعود امیرمظاهری، دین، جامعه و عرفی شدن، ص ۱۷۵-۱۷۶.

جدول ۴-۲: الگوی کلی آسیب‌شناسی مساجد

مدیریت کلان		حوزه مسائل فرهنگی جامعه		حوزه‌های مختلف جامعه	
		حوزه مسائل اجتماعی جامعه			
		حوزه مسائل سیاسی جامعه			
		حوزه مسائل اقتصادی جامعه			
مدیریت مسجد	مدیریت امور مسجد	بُعد شناختی	امام جماعت	۲. اجزا و عناصر دخیل در اداره مسجد	
		بعد کنشی			
		بعد شناختی	هیئت امنا		
		بعد کنشی			
		بعد شناختی	خادم		
		بعد کنشی			
		مأمومان و مخاطبان مسجد			
	فضای فیزیکی و ساختمان مسجد				
	مدیریت کلان مسجد	نهادهای سازمان‌های متولی امور مسجد			سازمان‌ها و نهادهای متولی
		نهادهای متولی امور فرهنگی			
تعامل و یا تقابل و تمایز کارکردی و همپوشانی و تعارض		عزاخانه موقت یا خیمه‌های سوگواری		۳. سازمان‌ها و نهادهای موازی	
		فرهنگ‌سرا و مجتمع‌های فرهنگی			
		رسانه‌های جمعی و مساجد مجازی			
		نمازخانه و مصلا و امامزاده‌ها و بقاع متبرکه			
		عزاداری و روضه‌خوانی و برگزاری سفره‌های چندروزه			
		تکیه، حسینییه، حَسَنیه، زینبیه، فاطمیه، مهدیه، عباسیه			
ائمه جماعات افتخاری		تأمین و توسعه نیروی انسانی	آموزش نیروی انسانی کارآمد	۴. منابع انسانی مسجد	
خادمان افتخاری					
دسترسی آسان و سریع		تعداد مساجد بر اساس جمعیت	معماری مسجد	ساختار فیزیکی مسجد	۵. ضریب نفوذ دسترسی مردم به مسجد

نواحی در معرض آسیب مسجد

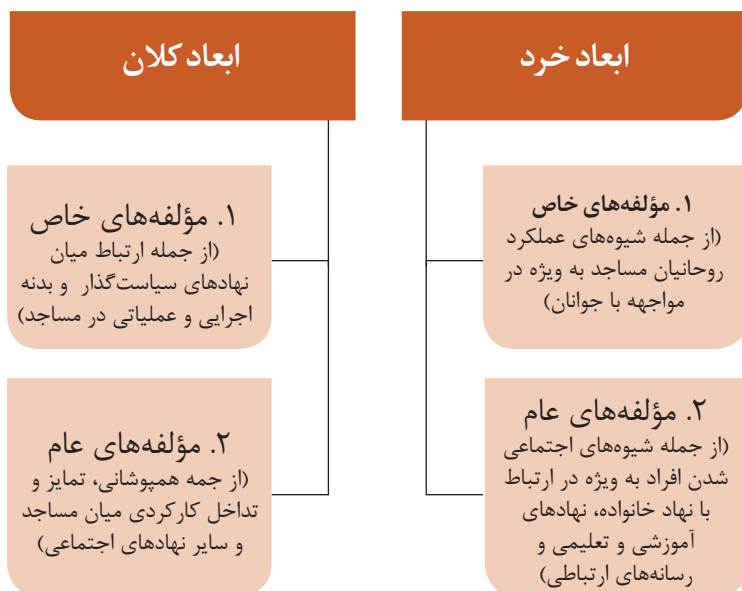
این جدول از مقاله «تبیین الگوی مفهومی آسیب‌شناسی وضعیت مسجد در ایران» نوشته امیرمسلم کاشانی‌زاده و نعمت‌الله کرم‌الهی با اندکی تغییر استخراج و مطالبی در جهت تکمیل به آن اضافه شده است.

ج) راهکارها و رهیافت‌های آسیب‌شناسی مشارکت در نماز جماعت در مسجد

همان‌طور که در فصل سوم به‌طور مفصل تبیین شد، مهم‌ترین عواملی که در حضور و مشارکت نوجوانان و جوانان در مسجد مؤثرند، در درجه اول نهاد خانواده است و پس از آن دیگر نهادهای آموزشی و تربیتی مانند مدرسه، دانشگاه، رسانه‌ها (وسایل ارتباط جمعی)، خود فرد، فضای درونی و بیرونی مسجد و محیط نقش دارند. به دلیل گستردگی عوامل اثربخش در مشارکت در مسجد و نماز جماعت، ناگزیر به دسته‌بندی این عوامل در سطح خرد و کلان شده‌ایم تا بهتر بتوانیم از تبیین و تفهیم این پدیده اجتماعی برآییم. عوامل خرد مربوط به سطح اجرایی و عملیاتی مساجد هستند و عوامل کلان مربوط به ابعاد فرااجرایی و عمدتاً متعلق به سایر نهادها و دستگاه‌ها و سازمان‌های سیاست‌گذار در خصوص مساجد هستند. «موانع مشارکت افراد در فضای مساجد و نماز جماعت نیز به دو بخش خرد و کلان تقسیم می‌شوند. بخش خرد مربوط به مواردی است که ماهیتاً به سطوح فردی یا اجرایی مسجد باز می‌گردد. عمده این موارد عبارت‌اند از:

۱. شیوه‌های فعالیت امام جماعت در مسجد و کیفیت مواجهه وی با مخاطبان و مشارکت‌کنندگان (به‌ویژه جوانان)؛
۲. آسیب‌های ارتباطی فعالان مسجد (خصوصاً امام جماعت) با مشارکت‌کنندگان جوان و وجود ذهنیتی همراه با فاصله نسبی؛
۳. مشکلات فردی از جمله شیوه‌های پوشش در زمانه حاضر؛
۴. مشکلات مربوط به فضای مسجد؛
۵. حاکمیت ارزش‌های منفعت‌گرایانه بر کنش‌های فردی.

«نمودار ۴-۵: ابعاد مربوط به عوامل مؤثر بر مشارکت در مساجد»

عوامل اثربخش بر مشارکت مردم در مساجد شامل دو دسته عوامل خرد و کلان به شرح زیر هستند:

الف) عوامل خرد: عوامل خرد از دو مؤلفه خاص و عام تشکیل شده‌اند:

- ۱. مؤلفه‌های خاص: آن دسته از وجوه جزئی در سطوح عملیاتی و عینی است که موجب می‌شود افراد به مساجد جذب شوند. در میان مصادیق مختلف، شیوه عملکرد روحانیت مساجد بسیار تعیین‌کننده است. یکی از این مؤلفه‌های خاص که در گذشته نقش بسیار مهمی در جذب افراد به مساجد داشته‌اند، «آخوندهای محلی» هستند. آخوندهای محلی به روحانیانی اطلاق می‌شود که مرکز رجوع افراد محلی برای رفع نیازهای متعدد آنها هستند. نقش و تعداد این روحانیان روز به روز در حال کاهش است؛ برای نمونه هنگام بروز مشکلات قضایی یا مناقشات محلی، این افراد، معتمد و محل رجوع اصلی مردم محسوب می‌شدند؛ ولی امروزه در بیشتر فضاهای شهری، این کارکرد به سایر نهادهای

رسیدگی به امور انتظامی و قضایی سپرده شده است. علاوه بر روحانیت، سایر بدنه فعال در مساجد شامل هیئت امناء، خادم، نیروهای کانون فرهنگی و بسیج نیز در چنین مؤلفه‌هایی ذی‌اثر هستند.

■ ۲. مؤلفه‌های عام: آن دسته از وجوه کلی در سطوح عینی و روزمره است که منجر به شکل‌گیری و تداوم ارزش‌های خاصی در افراد می‌شود. در میان مصادیق این حوزه می‌توان به شیوه‌های جامعه‌پذیری افراد اشاره کرد. نهادهای مؤثر در این زمینه دارای بیشترین تأثیر در سطح عمومی ابعاد خرد هستند. برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از خانواده، نهادهای تربیتی و تعلیمی مانند مدرسه و دانشگاه، گروه‌های همسالان (در جایگاه اولین حلقه ارتباطی مؤثر بیرون از حوزه خانواده)، شرایط محل و منطقه زندگی.

(ب) عوامل کلان: ابعاد کلان، ساحت فرانهادی و رسمیت‌یافته‌ای است که به صورت سازمانی در سیاست‌گذاری مساجد مؤثر است. عوامل کلان نیز از دو دسته مؤلفه‌های عام و خاص تشکیل شده است:

■ ۱. مؤلفه‌های خاص: ارتباط بهینه و کارآمد میان بدنه اجرایی و عملیاتی در مساجد و نهادهای سیاست‌گذار در این حوزه از جمله زمینه‌های مؤثر در افزایش مشارکت‌کنندگان یا حفظ مشارکت‌کنندگان موجود است. در اثر فقدان چنین ارتباطی، سیاست‌گذاری‌ها به صورت انتزاعی و کلان و دور از فضای مساجد شکل خواهد گرفت.

■ ۲. مؤلفه‌های عام: همپوشانی، تعارض یا تمایز کارکردی مسجد با سایر نهادهای اجتماعی از جمله زمینه‌های مؤثر در افزایش مشارکت مردم در مناسک اجتماعی مساجد است. تمایز کارکردی سبب افزایش کارکردزایی از مساجد شده است و موجب گشته از محدوده فعالیت‌های مساجد کاسته شود. برخی از مهمترین نهادهای رقیب مسجد در این زمینه عبارت‌اند از: خانواده، نهادهای آموزشی (آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی) و رسانه‌های ارتباطی. باید توجه داشت که آنچه در واقعیت اتفاق می‌افتد، ترکیبی است از موارد مذکور

در ابعاد و سطوح چهارگانه، یعنی کنش‌های سازمانی و نهادی (در بعد کلان) که می‌تواند منجر به بروز برخی از بی‌اعتمادی‌ها و ناکارآمدی‌ها در سطوح عینی (در بعد خرد) شود. ابعاد کلان و خرد و مؤلفه‌های مرتبط با آن‌ها، در واقعیت از یکدیگر جدا نیستند؛ برای نمونه در شرایط پر مشغله شهری و زندگی‌هایی که زمان در آن نقش مؤثری دارد، مساجد نیز نمی‌توانند فارغ از وضعیت اجتماعی عمل کنند و همچنان مشارکت‌کننده داشته باشند؛ بنابراین امام جماعت لازم است به کاهش زمان اقامه نماز یا برنامه‌ها توجه کند. ائمه مساجدی که به مقوله زمان اهمیت نمی‌دهند و صرفاً برگزاری مناسک نماز با تمامی آداب و شرایط آن برایشان اهمیت دارد، مخاطبان و مشارکت‌کنندگان بسیاری را از دست می‌دهند، خصوصاً در نماز جماعت ظهر و عصر.

نمونه دیگر مربوط به سطح خرد به کیفیت پوشش افراد در شرایط فعلی جامعه مربوط می‌شود؛ به این معنا که یکی از مسائلی که به مانعی برای حضور بعضی جوانان در مسجد تبدیل شده است، حساسیت تعصب‌آمیز برخی از اهالی سنتی‌نگر مسجد در برخورد با پوشش‌های امروزی آن‌هاست. تغییرات مدرن، در شیوه مصرفی افراد در سطوح خرد تغییر ایجاد کرده است. منطق «هزینه-فایده» و خرد، ابزاری تسلط‌یابنده است که بر کلیه ساحات زندگی سایه می‌افکند و حتی منطق عبادی و مذهبی را نیز در بر می‌گیرد. حضور در مساجد، اگر به قیمت از دست رفتن فرصت انجام سایر کارها تمام شود، در چنین فضایی از جمله امور غیر عقلایی به حساب می‌آید.

بنابر آنچه بیان شد، لازم است امامان جماعت و سایر فعالان مساجد و کانون‌های فرهنگی به اقتضائات و شرایط معاصر توجه داشته باشند و تلاش کنند ضرورت‌های زندگی در جامعه کنونی را لحاظ نمایند. دو مقوله اصلی در این زمینه عبارت‌اند از: زمان و جذابیت‌های کارکردی برای پاسخگویی به نیازها و رفع مشکلات. هر چند اهداف فرهنگی، به دلیل ماهیتی که دارند، در مقایسه با سایر اهداف نتایج خود را سریع آشکار نمی‌سازند، نیاز است که در سلسله‌مراتب نیازها، به صورتی کاملاً مشخص، تصویری روشن از شیوه‌ها و برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت

برای دستیابی به آن‌ها داشت. مراکز فرهنگی، کانون‌ها و ائمه جماعات در مساجد نباید بدون برنامه دست به اقدامات موقتی بزنند؛ زیرا به این صورت نمی‌توان انتظار بروز نتایج ثابت و مستمری داشت. اقتضائات زندگی معاصر افراد را، در هر شرایطی که باشند، با خود درگیر کرده و گروه‌های بسیاری را اسیر لوازم خود نموده است؛ بنابراین باید برنامه‌ریزی‌هایی متناسب با شرایط کنونی برای دستیابی به اهداف مشخص و با اتکا به وسایل و ابزارهای مناسب صورت بگیرد.

وقوع انقلاب اسلامی و نقش پررنگ حوزه‌های دینی و مساجد، به‌عنوان پایگاه‌های اصلی مذهبی، در آن از جمله عوامل مؤثری بوده است که در برخی زمینه‌ها موجب افزایش مشارکت‌کننده و در برخی دیگر موجب کاهش آن شده است. عده‌ای از مردم، مخالف دخالت مستقیم رهبران مذهبی در مسائل سیاسی هستند. طبعاً ائمه جماعات نیز از این دسته محسوب می‌شوند؛ اما از سوی دیگر مردم ایران همچنان قائل به حضور پررنگ دین در حوزه عمومی هستند؛ بنابراین نباید بدون هیچ محدودیتی مساجد را درگیر مسائل سیاسی و حزبی کرد. دخالت‌های بی‌حد و حصر و بی‌منطق، گاهی به نقض غرض و کاهش تعداد مشارکت‌کنندگان مذهبی می‌انجامد. درگیری مساجد با مسائل سیاسی در سطوح کلی می‌تواند به افزایش تعداد مشارکت‌کنندگان بینجامد. پایگاه‌های بسیج، مخاطبان ائمه جماعات و فعالان کانون‌های فرهنگی در فعالیتهای کلان باید سمت و سوی سیاسی داشته باشند؛ اما درگیر شدن در سطح عادی سیاست و فعالیت‌ها و نزاع‌های حزبی نمی‌تواند در بلندمدت چنین تأثیری داشته باشد. روحانیانی که به هر بهانه‌ای در مورد ماجراهای سیاسی اظهار نظر و در برخی موارد نظرهای غیر کارشناسانه‌ای ابراز می‌کنند، ممکن است مانعی برای جذب جوانان دارای سلیق مختلف سیاسی ایجاد کنند. تند شدن فضاهای سیاسی مساجد نیز از جمله چنین موانعی محسوب می‌شود؛ رعایت حدود تعادلی در چنین وضعیتی بسیار تعیین‌کننده خواهد بود. سیاست‌گذاری مساجد نیز باید معطوف به شرایط عینی موجود در آن‌ها باشد. به نظر می‌رسد، سیاست‌گذاران در مرحله اول باید خود مشارکت‌کنندگان فعال در مساجد باشند تا بتوانند از نزدیک مسائل را بشناسند. در مرحله بعد، نیاز است،

اطلاع‌رسانی شفاف و دقیقی از فعالیت‌ها و روند سیاست‌گذاری‌ها ارائه شود تا فعالان در مساجد از آن اطلاع داشته باشند. همچنین لازم است، سیاست‌گذاری‌ها معطوف به شرایط کنونی و متناسب با کارکردهای نهاد مسجد در شرایط فعلی باشد. رعایت تنوع و تکثیر در کارکرد مساجد می‌تواند از جمله زمینه‌های جذب مشارکت‌کننده باشد. توجه و تأکید بر وجوه تبلیغی از طریق نصب پوستر و اکتفا کردن به این وجوه سطحی و صوری، نمی‌تواند راهگشا باشد. ممکن است نهادهای مربوط، به دنبال افزایش مشارکت‌کننده در نمازجماعت باشند؛ اما باید توجه داشته باشند چنین امری صرفاً با افزایش تبلیغات محقق نخواهد شد.

مساجد به عنوان پایگاه‌های اصلی مذهبی در شهرها، باید نیازهای معنوی، فرهنگی یا آموزشی جوانان را برطرف کنند یا پاسخگوی مشکلات آن‌ها در این حوزه‌ها باشند؛ در غیر این صورت مشکلات و مشغله‌های فزاینده زندگی شهری، عرصه را برای حضور فعال در مساجد حتی برای نمازجماعت تنگ خواهد کرد. افزایش فعالیت‌های محلی و گسترش روابط چهره‌به‌چهره، از جمله فعالیت‌هایی است که بدنه فعال مساجد، خصوصاً ائمه‌جماعات، باید مورد توجه قرار دهند. موعظه، تبلیغ و نصب تراکت در سطح شهر برای جذب به مساجد کافی نیست. نیاز است سیاست‌گذاران علاوه بر نزدیکی به بدنه اجرایی و عملیاتی در مساجد و آشنایی نزدیک با فعالیت‌های آنان، حوزه‌های سیاست‌گذاری را از شعارزدگی‌ها و تبلیغات صوری که برای حفظ حیات سازمانی در سلسله‌مراتب اداری صورت می‌پذیرد، دور نگه دارند و در سیاست‌گذاری‌های خود به تنوع کارکرد مساجد برای افزایش کارایی آن‌ها ملتزم باشند.

تنوع نیازهای مخاطبان باید لحاظ شود، اما نباید جذب مشارکت‌کننده به هر قیمت صورت گیرد. نمایش هر نوع فیلم یا ترویج برخی از فعالیت‌های مغایر با فضای معنوی مساجد یا دخالت بی‌حد و حصر پایگاه‌های بسیج در عرصه‌های روزمره سیاسی ممکن است مشارکت‌کنندگانی را جلب کند، اما می‌تواند به نقض غرض نیز بینجامد. تنوع کارکردی، با حفظ شأن و اهداف ارزش‌شناسانه مساجد می‌تواند اهداف اصلی را در جذب حداکثری مشارکت‌کنندگان محقق سازد؛ از این رو

سایر نیازهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیز باید با رنگ و بوی فرهنگی در مساجد تجسد و تعین یابد.

فعالیت‌های هسته‌های فرهنگی، سیاسی یا اقتصادی در مساجد مانند پایگاه بسیج یا قرض الحسنه‌ها یا کانون‌ها می‌توانند زمینه را برای حضور جوانان فراهم کنند. جوانان در سلسله‌مراتب هسته‌های مذکور، با نقش‌های محول شده آشنایی می‌یابند و آماده پذیرش نقشی در آینده می‌شوند. کوران حوادث انقلابی شاهدهی بر توانایی مساجد برای سازماندهی و ظرفیت‌سازی اجرایی در میان نیروهای مذهبی خصوصاً جوانان است. در کنار توجه به تنوع کارکردی مساجد، لازم است تا به خطری که همواره چنین جمع‌ها و یا گروه‌هایی را تهدید می‌کند، توجه شود: خطر دور شدن از اهداف و غایات اصلی. ممکن است درگیری‌های سیاسی یا فعالیت‌های اقتصادی و فرهنگی، افراد درگیر را از فضاهای معنوی و اهداف تربیتی که مشارکت در مساجد در اصل برای آن‌ها صورت می‌پذیرد، دور کند.

در سیاست‌گذاری‌ها، گروه‌های هدف جوان که پرجمعیت‌ترین گروه سنی در هرم جمعیتی کشور هستند، از اهمیت بالایی برخوردارند. ممکن است افرادی به صورت بالقوه تمایلی برای آمدن به مسجد در شرایط کنونی نداشته باشند؛ در چنین مواردی باید در فرایند اجتماعی شدن، به صورت تدریجی نیاز به حضور در مسجد را در درون شخص برانگیخت و کارکردهای لازم برای حضور وی در مساجد را پررنگ نمود؛ بنابراین از جمله راهکارهای مناسب برای افزایش حضور افراد، «راهکارهای رشدمدار» است. از جمله نیازهای اصلی افراد که در هر دوره اقتضائات خاص خود را دارد، نیازهای فرهنگی است. هویت فردی و برداشت شخص از کیستی و چیستی خود، متناسب با همین نیاز است که در هر دوره، شکل خاص خود را می‌یابد. فرایند هویت‌یابی امری زمان‌بر و تدریجی است که به صورت مستمر نیاز به حضور در مساجد را درونی می‌کند؛ به عبارت دیگر اجتماعی شدن افراد، در احساس نیاز آن‌ها به مسجد و مشارکت در فعالیت‌های آن اثرگذار است. هنگامی که فردی از سنین رشد نوجوانی و جوانی نیازهای فرهنگی و هویتی خود را در محافل مذهبی (خصوصاً مساجد) برآورده نسازد، دیگر چنین امری برای او درونی نمی‌شود.

«راهکارهای رشد مدار» اشاره به سلايق هر گروه در هر دوره سنی و نیازهای آنها در بعد فرهنگی است که به تدریج به «ملکه‌ای» درونی و عاداتی همیشگی برای فرد تبدیل می‌شود.^۱

د) راهکارها و رهیافت‌های آسیب‌شناسی عوامل سیاست‌گذار در مسجد

همان‌طور که قبلاً اشاره شد، مسجد با عوامل سیاسی نیز روبروست که هر یک به نحوی موجب دفع جوانان یا دیگر مخاطبان از مسجد می‌شوند. در این بخش به اختصار این عوامل را برمی‌شماریم و به راهکارها و رهیافت‌های پیشنهادی در این زمینه اشاره می‌کنیم:

پیشنهادهایی در زمینه آسیب‌شناسی عوامل سیاست‌گذار در مسجد

۱. «ظهور و بروز افکار مختلف سیاسی در فضای مسجد که موجب چنددستگی و کدورت بین مسلمانان می‌شود، فضای منسجم و وحدت‌آفرین مسجد را نیز دستخوش تغییرات نامناسب می‌نماید. چنین فضای نامطلوبی، مسجد را که کانون تفاهمات اجتماعی است، در نظر جوانان غیرقابل تحمل می‌سازد. در این میان باید نقش روحانی مسجد، به‌عنوان شخص اول مسجد، بیشتر جلوه کند. وی می‌تواند با تشکیل جلساتی صمیمی با اهل مسجد، به‌ویژه جوانان مسجد، و اجازه اظهار نظر به آنان و احترام به سلايق مختلف سیاسی آنها، مانع از ایجاد تفرقه شود و این امر مستلزم آن است که شخص روحانی مسجد در رفتار و گفتار خود مراقبت نماید تا خود، عامل تفرقه نگردد.

۲. مسجدی که در آن تنها به اقامه نماز و روضه بسنده شده است، نه تنها مطلوب مسجد اسلامی نیست، بلکه مطلوب جوان امروزی نیز نیست؛ بنابراین علاوه بر اینکه وجود کانون‌های فرهنگی و بسیج در مسجد ضروری است، ایجاد تشکل‌های سالم سیاسی در مساجد هم جای بررسی دارد. البته ایجاد و استمرار چنین تشکیلاتی دقت و رعایت ویژه‌ای را می‌طلبد که نیازمند ذکاوت و مدیریت روحانی مسجد است. یکی از نیازهای طبیعی جوانان حضور در فعالیتهای اجتماعی است. روحانی

۱. برگرفته از: گزارش نهایی طرح سنجش میزان حضور در نماز جماعت و مساجد.

مسجد نیز با درک این نیاز می‌تواند آنان را در فعالیت‌های سیاسی مسجد مشارکت دهد. فعالیت‌هایی چون مدیریت و برگزاری بحث‌های آزاد سیاسی و اجتماعی و تشکیل اتاق مطبوعات در مسجد قابل اجرا هستند.

۳. برخی از احزاب و افکار سیاسی که باورهای دینی را در پیشرفت جامعه معتبر نمی‌دانند، موجب شده‌اند تا عده‌ای از جوانان به حضور در مکان‌های دینی مانند مساجد بی‌رغبت شده و در این گونه موارد روحانی مسجد می‌تواند برای آشنایی جوانان با اندیشه‌های مختلف سیاسی، کلاس‌های «جریان‌شناسی سیاسی» را در مسجد تشکیل دهد تا تشخیص حقیقت به انتخاب خود جوان باشد. البته برپایی این جلسات نیازمند دعوت از صاحب‌نظران سیاسی منصف است که اگر روحانی مسجد اهل مطالعه و نقد منصفانه باشد و خود، برگزارکننده این جلسات باشد، کار کرد بهتری خواهد داشت.

۴. تبلیغات رسانه‌ای دشمنان اسلام برای مسموم کردن افکار پاک جوانان، امری است ثابت شده و دور کردن جوانان از نمادهای دینی مانند مسجد یکی از برنامه‌های رسانه‌ای آنان است. هوشیاری روحانیون مساجد در این زمینه نیازمند ارتباطی قوی، صمیمی و پایدار با جوانان و روشنگری‌های سیاسی است.^۱

ه) راهکارها و رهیافت‌های آسیب‌شناسی رقیبان مسجد^۲

امروزه در ایران سازمان‌ها و نهادهای متعددی در زمینه دین و فرهنگ فعالیت می‌کنند. این مراکز با توجه به امکانات و اعتبارات و نیروی انسانی آموزش دیده، به سادگی جای مساجد را در بین مردم گرفته‌اند. این سازمان‌ها در عرض مسجد فعالیت می‌کنند؛ به همین دلیل از لحاظ کارکردی با مساجد همپوشانی دارند. فعالیت‌های این مراکز باعث شده است، تعدادی از مساجدی که نمازگزار ندارند و از وجود امام جماعت ثابت و دائمی نیز بی‌بهره‌اند، به حالت نیمه‌فعال و حتی تعطیل دربیایند.

۱. حسین رجب‌خانی، «عوامل سیاسی - اجتماعی که موجب ترک مسجد می‌شوند»، سایت مناره، تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۶/۲۹.

۲. مطالب ارائه شده در این قسمت برگرفته از: مقاله حسین اسلام‌پور با عنوان: «آسیب‌شناسی وجود رقیب برای مسجد» منتشر شده در وب سایت مرکز رسیدگی به امور مساجد ۱۳۹۳ ش است.

رقبای مسجد بدون هماهنگی با یکدیگر، به صورت پراکنده و جدا از هم، در امر نظارت و مدیریت و برنامه ریزی امور مسجد فعال هستند. تشابه فعالیت های این مراکز و تداخل برنامه های ناهماهنگ آن ها، منجر به دلزدگی مخاطبان و پراکندگی آن ها از مسجد می شود. عدم برنامه ریزی منسجم و هم راستا بین این مراکز و نهادها، باعث بدبینی مردم خصوصاً نوجوانان و جوانان که از همه آسیب پذیرترند می شود؛ بنابراین لازم است متولیان امور مساجد و طراحان برنامه های فرهنگی، در این زمینه چاره جویی و راهکارهای مقتضی را ارائه کنند.

« نمودار: ۴-۶. تعامل یا تقابل رقبای مساجد با هم

در این بخش آسیب‌های وارده از ناحیه رقبای مسجد برشمرده می‌شود و پس از آن راهکارها و رهیافت‌های پیشنهادی در این خصوص ارائه می‌گردد:

۱. تکیه از قدیمی‌ترین رقبای مسجد

تکیه در ابتدای دولت عثمانی مطرح شد و جایگاه عبادت و اقامت درویشان و صوفیان و نیازمندان بود. در دوران صفویه برای نخستین بار تکیه‌ها کارکرد عزاداری برای امام حسین (علیه السلام) پیدا کردند. در آن زمان به دلیل منش حکومت صفوی، در تکیه‌ها آیین و عبادات صوفیانه که شامل مراسم ذکر و نیایش و آداب صوفیگری بود انجام می‌شد و تکیه نقش آرامگاه درویش و صوفیان و نقش خانقاهی داشت. پس از مدتی به دلیل علاقه و الفتی که صوفیان به اهل بیت (علیهم السلام) داشتند، کارکرد تکیه‌ها تغییر یافت و به مکانی برای سوگواری اهل بیت (علیهم السلام) خصوصاً در ماه محرم تبدیل شد. این فعالیت‌ها در دوره زندیه شدت گرفت. در دوران ناصرالدین شاه در تکایا شبیه‌خوانی و تعزیه‌خوانی رواج یافت؛ ولی پس از او تکیه‌ها رو به ویرانی نهادند. در دوران قاجار برخی از تکیه‌ها کارکرد سیاسی داشتند، برخی جنبه شاهی و دولتی و برخی جنبه اعیانی و اشرافی و برخی نیز برای عامه مردم در شهر و روستا فعال بودند.

راهکارهای پیشنهادی درباره تکایا

تکیه از خاستگاهی به مراتب ضعیف‌تر از مسجد برخوردار است و منزلت آن با مساجد به عنوان بیت‌الله قابل مقایسه نیست. عامل اصلی توسعه تکایا بعد از اعمال صوفی‌گری، تعزیه‌خوانی بوده است. با تحلیل روند تاریخی ایجاد و توسعه و گسترش تکایا مشخص می‌شود که در بنا شدن بعضی از آن‌ها، نیات غیرمسجدی دخیل بوده است. یکی از آسیب‌های تکایا این است که ضمن کاهش رونق مساجد، برخی فعالیت‌های غیرمسجدی (به خاطر تقدس کمتر) در آن انجام می‌شود. همچنان که برخی احکام فقهی مسجد و تخفیفاتی مانند حضور بانوان معذور و حتی حضور افراد غیرمسلمان که در نگهداری تکایا در نظر گرفته شده است، بر این مطلب گواهی می‌دهد.

وجود جایی برای نشستن مردان تماشاگر، غرفه‌های رختکن برای تعزیه‌خوانان،

استفاده از اسباب درویشی مانند کشکول، تسبیح، منتشا، پوست تخت، وصله‌ها برای تزئین تکیه‌ها به تقدّس کمتر تکیه در مقابل مسجد در گذشته و حال دلالت دارد. این موضوع می‌تواند دست‌آویزی، هر چند کم‌اهمیت تلقی شود که برخی دشمنان فرهنگ مسجدی به بیان توجیهاتی برای رفتار خود در تکایا اقدام نمایند؛ چراکه تکایا از امور صوفی‌گری برخاسته و فقط با انجام تعزیه‌خوانی در ایام محرم و صفر به صورت تکایای امروزی درآمده‌اند. استفاده از تکایای قدیمی به عنوان انبار و فعال بودن آن‌ها فقط در ماه‌های محرم و صفر و داشتن نگرش قبیله‌ای و محله‌ای به تکایا و بسیاری از امور قابل انجام در آن‌ها، امروز از عوامل آسیب‌زایی هستند که باید در مقابله با آن‌ها کوشید. تکایا بخشی از فرهنگ و نگرش‌های اجتماعی محلات و روستاها و برخی شهرها را تشکیل می‌دهد و حذف آن‌ها خود، آسیب‌های متعدّد دیگری را ایجاد می‌کند. در برخی موارد شاید اعتقاد و تعصّب مردم به خصوص در روستاها و محلات کوچک به تکایا بیشتر باشد و احتمال دارد وجود بنای تکیه در کنار بنای مسجد خود به رونق و اعتبار مسجد در نظر عموم بیفزاید.

راه‌حل کنونی این است که نگرش‌های فرهنگی متضادّ با مسجد در خصوص تکیه که در اذهان مردم وجود دارد، با تبلیغات مسجدی توسط امامان جماعت و متولیان مساجد و بر اساس آموزه‌های قرآنی اصلاح شود و بر حسب مورد با نگرش‌های اسلامی غنی‌سازی گردد؛ به عبارت دیگر باید اصل بودن مسجد و فرع بودن تکیه تبیین شود و تکایا را در قالب مدیریت مسجدی اداره نمود. تکایا باید زیرمجموعه مساجد باشند و تحت لوای آن‌ها و زیر نظر متولیان مسجد و بر حسب قوانین و تفکرات مسجدی اداره شوند، نه در قالب یک مدیریت خودمختار. بامدیریت مسجدی، تکایا می‌توانند محلّ برخی از فعالیت‌های مسجدی مانند مراسم‌های زنانه، مجالس جوانان و نوجوانان باشند که همزمان و همراه با مسجد برگزار می‌شوند.

۲. حسینیه

برای اولین بار به دستور معزالدوله در عاشورای سال ۳۵۳ قمری عزای عمومی اعلام شد و مردم اندوه و ماتم خود را با نوحه‌خوانی در مراسم عزای امام حسین (علیه السلام)

نشان دادند. باروی کار آمدن دولت صفویه، شکلی از عزاداری مذهبی در ارتباط با واقعه کربلا پدید آمد. از این زمان به بعد تکیه‌ها و حسینیه‌ها و موقوفات مربوط به عزاداری امام حسین (علیه السلام) در ایران شکل گرفت و گسترش یافت؛ اما حسینیه‌ها در دروه قاجاریه تثبیت شدند.

در دهه‌های اخیر حسینیه‌های سرپوشیده با عملکردی مشابه مسجد در برخی شهرها و روستاها ساخته شده‌اند. امروزه برخی از حسینیه‌ها مجموعه‌ای وسیع و شامل مسجد، محلّ برپایی اجتماعات و سخنرانی و محلّ فعالیت‌های مختلف فرهنگی هستند؛ مانند حسینیه ارشاد تهران. کارکرد اختصاصی حسینیه‌ها، برگزاری مراسم سنتی عزاداری و روضه‌خوانی، به‌ویژه برای امام حسین (علیه السلام) و یاران ایشان است و کارکرد عمومی آن‌ها، برگزاری آیین‌های مذهبی و فرهنگی، تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه، سکونت‌گاه موقت زائران در شهرهای زیارتی برای تقویت روحیه همدلی است.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص حسینیه‌ها

حسینیه پس از مسجد پرکاربردترین مکان مذهبی در میان شیعیان و از رقبای جدی و قدرتمند آن به شمار می‌رود و گاه فعالیت آن موجب خالی شدن مساجد همجوار می‌گردد. بررسی تاریخ عزاداری حسینی و تحولات و تطبیقات عملی آن در جامعه نشان می‌دهد که هر اندازه این مراسم در فضایی سالم برگزار شود، به همان مقدار از افراط و خشنونت و لغزش‌های احتمالی در اجرا فاصله می‌گیرد. ضرورت استقلال عزاداری امام حسین (علیه السلام) از عوامل پیرامونی خود به‌ندرت مورد تردید واقع شده است؛ به‌ویژه آنکه مراسم عزاداری حسینی، در درون خود از سوپاپ اطمینان‌هایی برخوردار است و آن قداست نهضت عاشورا و ارزش‌های انقلابی است که مانع هرگونه سوءاستفاده از آن می‌شود؛ با این حال مراسم عزاداری حسینی نیز همانند هر رسم و سنت ملی-مذهبی دیگر در معرض تلاش‌هایی برای سوءاستفاده و تخریب از ناحیه سودجویان و مغرضان قرار دارد.

یکی از دلایلی که به ساخت حسینیه‌ها اقدام می‌شود، این است که در بنای مسجد

مکانی برای عزاداری زنان یا جایی برای برپایی برخی مراسم زنانه ساخته نمی‌شود. نامتناسب بودن حجم جمعیت تحت پوشش برخی مساجد با فضای آن‌ها عامل دیگر ایجاد حسینیه‌ها بوده است. برخی از مهندسان و معماران در ساخت مسجد، جایگاه ویژه‌ای برای زنان (با رعایت موارد خاص زنانه) در نظر نمی‌گیرند. این امر موجب می‌شود که پس از اتمام بنای مساجد، متولیان به ساخت حسینیه در کنار مسجد اقدام نمایند که این عمل مستلزم تحمّل هزینه‌های مجدد و مضاعف در عمران و توسعه بنای مساجد است.

همچنین به دلیل عدم فعالیت (مناسب) مسجد و بسته بودن درب آن در بعضی ساعت‌ها، برخی فعالیت‌های خاص مسجد، مانند کلاس‌های اخلاق، قرآن و احکام در سرای محله‌ها و یا حسینیه‌ها برگزار می‌شود که این امر با «مسجد تراز اسلامی» مغایر است. حسینیه‌ها به دلیل داشتن فضای سرپوشیده زیاد و پر حجم، کانون ارتباط و توجهات اجتماعی در شهرها و روستاها در ماه‌های محرم و صفر هستند و در بسیاری از موارد، همزمان با برنامه‌های مسجد و عزاداری‌های آن‌ها، حسینیه‌ها نیز به فعالیت می‌پردازند و بدین ترتیب با مساجد رقابت می‌کنند. برای حل این مشکل باید مساجد بر حسب اصول مهندسی و معماری و بر اساس چشم‌اندازی از جمعیت شرکت‌کنندگان و جمعیت تحت پوشش ساخته شوند. در این خصوص، رعایت ظرفیت مسجد بر حسب ساکنان محله یا بخش تحت پوشش مسجد الزامی است و متولیان امر باید رشد نسبی جمعیت در سال‌های آتی را مدنظر داشته باشند؛ زیرا ناکافی بودن ظرفیت مساجد برای جمعیت عزاداران حسینی از مهم‌ترین دلایل برپایی حسینیه‌ها و عزاخانه‌های موقت است؛ بنابراین بایسته است که با ساخت مساجد مناسب، مساجد را به حسینیه و عزاخانه واقعی در ایام محرم و صفر و فاطمیه تبدیل کنیم، نه اینکه عزاخانه موقتی یا حسینیه بسازیم و مساجد را از رونق بیندازیم و رقیبی برای مساجد ایجاد نماییم.

۳. مهدیه

استقبال گسترده مردم از جلسات سخنرانی مرحوم حاج شیخ احمد کافی و مراسم

دعای کمیل و ندبه، باعث شد که ایشان ساخت مَهْدِیّه تهران پیشنهاد کند. آقای کافی با کمک بازاریان خوشنام تهران و دیگر قشرهای مردم در سال ۱۳۴۸ در خیابان ولی عصر تهران مَهْدِیّه‌ای بنا کرد که ساختمان اولیه آن پانزده هزار نفر را در خود جای می‌داد. مردم تهران و برخی شهرستان‌ها مشتاقانه در جلسات این مَهْدِیّه شرکت می‌کردند. مَهْدِیّه تهران علاوه بر این منشأ خدمات و خیرات ارزنده‌ای بود که بسیاری از آن‌ها هم‌اکنون نیز ادامه دارد.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص مَهْدِیّه‌ها

قدمت مَهْدِیّه از قدمت حسینیه و تکیه کمتر است. این مکان‌ها برای تکریم و تعظیم مقام حضرت مهدی علیه السلام تأسیس شده و گسترش یافته‌اند. فلسفه وجودی مَهْدِیّه‌ها در ابتدا انجام امور و قرائت دعاهای منتسب به حضرت ولی عصر علیه السلام و انتظار فرج آن حضرت بوده است؛ با این حال امروز برخی فعالیت‌های مسجدی نیز در مَهْدِیّه‌ها انجام می‌شود. امتیاز مهم مَهْدِیّه‌ها داشتن فضای بزرگ و مسقف است که برگزاری خطابه‌هایی با شنوندگان زیاد و برپایی مجالس و محافل پرجمعیت را امکان‌پذیر می‌سازد؛ ولی توجه بیش از حد به بناهای مَهْدِیّه، صرف هزینه‌های مَهْدِیّه‌ها از محلّ مشارکت خیرین و نیکوکاران و تلاش در استقلال یافتن مَهْدِیّه‌ها و انجام فعالیت‌های مسجدی در آن‌ها موجب کاهش منزلت مساجد در انظار عموم می‌شود و مساجد را از رونق می‌اندازد؛ از سوی دیگر انجام امور خاصّ و مقطعی مانند برگزاری دعای ندبه و کمیل و جشن‌های نیمه‌شعبان و نپرداختن به امور عبادی و اعتقادی مستمر در مَهْدِیّه‌ها، اهمیت آن‌ها را در برابر مساجد کاهش می‌دهد. ایجاد بانک‌های اطلاعاتی مستقل برای مَهْدِیّه‌های سراسر کشور و ایجاد یک مرکز رسیدگی به امور مَهْدِیّه‌ها با عنوان «شبکه مهدی‌پاران»، یک فعالیت شبیه‌سازی شده و موازی کاری با مرکز رسیدگی به امور مساجد کشور است که جامعیت عملکرد و مدیریت این مرکز را مخدوش می‌کند.

مَهْدِیّه‌ها باید تحت نظارت مرکز رسیدگی به امور مساجد کشور و به عنوان مرکزی تحت نظارت و مدیریت متولیان و مسئولان مساجد به ادامه فعالیت پردازند. باید

با انجام امور فرهنگی و تبلیغی، نگرش‌های خیرین مَهْدیه‌ساز را به اهمیت ساخت مساجد روشن یا اصلاح نمود. در حقیقت برای رفع هر گونه آسیب‌های احتمالی مَهْدیه برای مساجد، باید مسجد جمکران را الگوی کاربردی سایر مَهْدیه‌ها قرار داد تا مساجد، محوریت مسجدی بودن برنامه‌های خود را رعایت نمایند. بهتر است با انجام امور معنوی در راستای فرهنگ انتظار، مساجد را مَهْدیه کنیم و با بزرگداشت این فرهنگ که متمایزترین بخش فرهنگ شیعه با سایر مذاهب است، مساجد را رونق دهیم.

۴. فاطمیه و زینبیه

زنان مؤمن با الهام‌گیری از شیرزن کربلا و تأسی به ایشان با همکاری برخی مردان مؤمن اقدام به تأسیس بناهایی با نام گرانقدر حضرت زینب (علیها السلام) کرده‌اند. آن‌ها در این عمل خود، ایجاد استقلال مفرط در مجالس خاص زنان را مدنظر داشته‌اند و می‌کوشند با این کار خود با زینب کبری (علیها السلام) در مصائب بزرگ آن بانوی گرامی هم صدا شوند.

زینبیه‌ها و فاطمیه‌ها و برخی مکان‌های دیگر با اسم‌هایی مشابه (حسنیه، عباسیه) با هدف تأسی از بزرگان دین تأسیس می‌شوند که خود نوعی همکاری در امور خیریه است. برخی از زینبیه‌ها و فاطمیه‌ها و... به‌طور منسجم فعالیت می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که حتی مداحان و سخنرانان و امامان جماعت راتب این بناها از بانوان روحانی و تحصیل کرده در حوزه‌های علمیه هستند. آن‌ها در مناسبت‌های محرم و صفر و ایام فاطمیه بیشتر به برگزاری مراسم متعدد در سوگواری شهدای کربلا و سایر معصومان (علیهم‌السلام) اقدام می‌کنند.

با بررسی بیشتر وضعیت فعلی این مکان‌ها و گفتگو با برخی بانیان و متولیان این آن‌ها مشخص می‌شود که فلسفه وجودی این بناها معذوریت شرعی برخی بانوان برای شرکت در مراسم‌های مذهبی برپاشده در مساجد، همکاری نکردن مدیران یا متولیان مساجد برای مراسم‌های خاص و مستقل زنان، ناتوانی زنان برای حضور در مسجد به دلیل فاصله زیاد خانه با مسجد، توجه و اعتقاد به برخی خواب‌دیدن‌ها و

رؤیاهای برخی عارفان و زنان مؤمن، نبود مکان مناسب بانوان در مساجد یا ناکافی بودن امکانات و تجهیزات فضای بخش زنانه در مساجد ساخته شده بوده است. وجود مکان‌هایی مانند زینبیه و فاطمیه موجب دور شدن بانوان از مساجد می‌شود و سبب می‌شود آن‌ها کمتر در مراسم و مجالس مساجد شرکت کنند. تعصب خاص و ترجیح جنسیتی که متأسفانه با اعتقادات هم عجین شده، موجب شده است که مجالس زینبیه‌ها و فاطمیه‌ها پُر از دحام‌تر از محافل مساجد باشد؛ به گونه‌ای که در بیشتر موارد بانوان به دلیل ظرفیت محدود این مکان‌ها، از مدت‌ها قبل از مراسم در آن حضور می‌یابند و به انتظار شروع مراسم می‌نشینند. هر چند بیشتر بانوان به دلیل معذوریّت به حضور در این مکان‌ها ترغیب می‌شوند، ناآگاهی در توجه به مساجد موجب می‌شود که در شرایط عادی و رفع معذوریّت‌های شرعی باز هم به مساجد توجهی نداشته باشند و مسجد خالی از حضور زنان باشد؛ این در حالی است که در آموزه‌های اسلامی به حضور بانوان در مساجد سفارش شده است.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص فاطمیه‌ها و زینبیه‌ها

آموزه‌های اسلامی به زنان اجازه داده است که با حفظ حریم و عفت و پاکدامنی در اجتماع حضور یابند و برای رشد و ترقی خود و جامعه گام بردارند. حضور زنان در مساجد برای انجام فرایض دینی مصداق تعظیم و بزرگداشت و رونق مساجد است؛ ولی شرط حضور آن‌ها رعایت عفت، حجاب و شئون اسلامی است. در مستندات متعدّد قرآنی یا روایی، شواهدی دال بر حضور زنان در مساجد و شرکت آنان در سخنرانی یا مجالس و عظ پیامبر ﷺ یا انعقاد جلسات اختصاصی توسط آن حضرت برای زنان وجود دارد.

برای رفع آسیب‌هایی که از ناحیه فعالیت فاطمیه‌ها و زینبیه‌ها به وجد می‌آید، ابتدا باید مسئله حضور بانوان در مساجد و سایر محافل مذهبی به همراه آقایان، توسط مبلغان مرد و مبلغان زن در مجالس تشکیل شده در مساجد یا زینبیه‌ها تبیین شود. باید به مسئله حضور بانوان معذور از نظر شرعی در مسجد بیش از پیش توجه گردد و در طراحی ساختمان مساجد و معماری و مهندسی آن‌ها، از بانوان صاحب‌نظر کمک گرفته شود. عضویت تعدادی از بانوان صاحب‌نظر و اندیشمند و

علاقه‌مند به امور اجرایی و مدیریتی در مجموعه هیئت امنای مساجد برای کمک به تصمیم‌گیری در این زمینه‌ها الزامی به نظر می‌رسد.

یکی از راه‌حل‌های رفع مشکل فضای کافی برای حضور بانوان در مساجد و توسعه مساجد فعلی، ایجاد همبستگی اجرایی و تعاملات بین‌سازمانی در میان سازمان‌هایی مانند اوقاف و امور خیریه، راه و مسکن و شهرسازی، میراث فرهنگی و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است تا بر اساس اهداف سازمانی آن‌ها، تخصیص بودجه و تمهیدات لازم برای مرمت و توسعه و گسترش مساجد به سهولت و با سرعت بیشتری امکان‌پذیر گردد. نکته مهم این است که بی‌توجهی به تسهیل حضور زنان در مساجد موجب می‌شود که متولیان زینبیه‌ها و فاطمیه‌ها، برنامه‌ریزی منسجم‌تر و گسترده‌تری برای این مکان‌ها انجام دهند و به رقابت آشکار با مساجد بپردازند.

۵. عزاخانه موقت یا خیمه‌های سوگواری

همه افراد جامعه و همه عاشقان سرور و سالار شهیدان و یاران آن حضرت، بر این نکته اتفاق نظر دارند که در همه مراحل عزاداری آن حضرت و عزاداری در سایر مناسبت‌ها، باید منزلت، شأن و جایگاه این بزرگان و واقعه عاشورا توسط متولیان امر و همه عزاداران رعایت شود.

عزاخانه و ماتم‌خانه یا بیت‌الاحزان خانه‌ای است که در آن عزا برپا می‌کنند؛ به عبارت دیگر جایی که در آن مراسم عزا برپا دارند، ماتم‌سرا یا مصیبت‌سرا یا عزاخانه محسوب می‌شود. موضوع عزاخانه‌های موقت به‌طور معمول در ایام محرم و صفر مطرح می‌شود. این مکان‌ها که مخصوص هیئت‌های دارای تشکیلات و گستردگی خاص هستند، در کوچه‌های خلوت یا در محوطه میادین پُرتردد با استفاده از چادر و داربست‌هایی ویژه و یا سایر ابزار اسکلتی آماده‌احداث می‌شوند و در ایام محرم و صفر عزاداری شهدای کربلا در داخل آن‌ها انجام می‌پذیرد. در قدیم در ایران، به دستور معزالدوله دیلمی، در ایام عاشورا خیمه‌های سوگواری را برای عزاداری در خیابان‌ها برپا می‌کردند و مردم در آن‌ها به سوگواری مشغول می‌شدند.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص خیمه‌های سوگواری و عزاخانه‌های موقت

در روزهای پایانی ماه ذی‌الحجه برخی از مسئولان اجرایی و خدماتی هیئت‌ها، مقدمات برپایی عزاخانه‌های موقتی را در سطح شهر آماده می‌کنند. بسیاری از این عزاخانه‌ها با فاصله کمی از مساجد برپا می‌شوند. برخی از این عزاخانه‌ها بسیار مهم و فراگیر هستند و بسیاری از مسئولان کشوری و لشگری و شهری نیز در مراسم آن‌ها شرکت می‌کنند و در میان عزاداران حضور می‌یابند. بسیار روشن است که برگزاری مراسم عزاداری در خیمه‌هایی که شکلی نمادین دارد و انجام دسته‌روی‌ها در میدان‌ها و خیابان‌ها، نشان‌دهنده همصدا شدن و به نمایش گذاشتن مقام تشیع و قدرت ایمان آن است و در راستای وحدت و یکپارچگی، حفظ فرهنگ‌ها و سنت‌های مربوط به سبک عزاداری و ایجاد پیوند عاطفی و قلبی با اهل بیت (علیهم‌السلام)، به خصوص امام حسین (علیه‌السلام) و یارانشان بسیار مطلوب است. با وجود این ممکن است این مراکز دچار آسیب‌هایی شوند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم: حرمت‌شکنی احتمالی توسط برخی فرصت‌طلبان به دلیل فقدان قداست مکان، بی‌توجهی مداحان و نوحه‌خوانان به اشعار و مضامین و مفاهیم نوحه‌ها، کاهش اعتبار مساجد و خالی شدن آن‌ها از عزاداران حسینی.

عزاداری سنتی منبرهایی پر از آیات قرآن و حدیث می‌خواهد و مداحی‌هایی را طلب می‌کند که از اشعار شاعران بزرگی چون محتشم کاشانی بهره داشته باشد؛ ولی متأسفانه امروزه این‌گونه عزاداری‌ها کم پیدا می‌شود، و در غربت و انزوای قرار دارد. برای جلوگیری از پراکندگی‌های غیرلازم محافل عزاداری، مانند چادرهای متعدد ولی پراکنده‌ای که در خیابان‌ها و کوچه‌ها دیده می‌شوند، می‌توان آن‌ها را در مساجد محل گردآورد که این کار می‌تواند یکی از اقدامات مؤثر برای ممانعت از هرزرفتن امکانات و نیروها و جلوگیری از پدید آمدن انحرافات، خرافات و آلودگی‌ها در محافل و مجالس عزاداری باشد. متأسفانه پدیده پراکندگی غیرضروری چادرهای عزاداری، در سال‌های اخیر در حال رشد است و یکی از عوامل سطحی شدن و دور شدن عزاداری‌ها از مسیر صحیح نیز همین پدیده است. خودداری مراکز حمایتی از دادن امکانات به این چادرها و هدایت مشفقانه آن‌ها به ادغام شدن در مراکز اصلی

محلّه‌ها، از یک سو موجب رونق بیشتر مساجد می‌شود و از سوی دیگر به حذف یکی از عوامل انحراف در عزاداری‌ها می‌انجامد.

یکی از دستگاه‌های صاحب‌نقش در برپایی مراسم و محافل مذهبی و فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است. همان‌گونه که این وزارتخانه در صدور مجوز برگزاری جشنواره‌ها، کنگره‌ها و مراسم فرهنگی و ادبی فعالیت دارد، بهتر است که به امور مربوط به مجالس و محافلی که خارج از مساجد و در فضای غیررسمی شهر و در کوی و برزن برپا می‌شود، نیز ورود کند تا احتمال فعالیت برخی گروه‌های سوءاستفاده‌گر کاهش یابد.

با توجه به اینکه سازمان تبلیغات اسلامی مسئولیت سازماندهی هیئت‌های مذهبی را بر عهده دارد، باید با تأکید بر محوریت مساجد، فعالیت اصلی هیئت‌های مذهبی را در مساجد متمرکز کند و با هدف جلوگیری از رقابت برخی از این هیئت‌ها و عزاخانه‌های موقت با مسجد و فعالیت نادرست آن‌ها که به کاهش رونق مساجد و خالی شدن آن‌ها از عزاداران منجر می‌شود، حسب آیین‌نامه‌های سازمانی برخورد و ارشادهای لازم را صورت دهد.

۶. عزاداری، روضه‌خوانی و برگزاری سفره‌های چندروزه در ایام محرم، صفر و فاطمیه در

منازل

در آموزه‌های اسلامی به برگزاری مجالس عزاداری در سوگ معصومان (علیهم‌السلام) سفارش شده است. امام باقر (علیه‌السلام) در این مورد فرمودند: «إِذَا كَانَ ذَلِكَ الْيَوْمُ بَرَزَ إِلَى الصَّحْرَاءِ... ثُمَّ لِيَنْدُبَ الْحُسَيْنَ (علیه‌السلام) وَيَبْكِيهِ وَيَأْمُرُ مَنْ فِي دَارِهِ بِالْبُكَاءِ عَلَيْهِ وَيُقِيمُ فِي دَارِهِ مُصِيبَتَهُ بِإِظْهَارِ الْجَزَعِ عَلَيْهِ وَيَتَلَقَّوْنَ بِالْبُكَاءِ بَعْضُهُمْ بَعْضاً فِي الْبُيُوتِ وَتُعَزِّزُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً بِمُصَابِ الْحُسَيْنِ (علیه‌السلام)» (شایسته است که شیعه‌ها) در روز عاشورا به سوی صحرا بروند و سپس بر حسین (علیه‌السلام) ندبه و عزاداری و گریه کند و به اهل خانه خود دستور دهد که بر او (امام حسین (علیه‌السلام)) بگریند و در خانه‌اش با اظهار گریه و ناله بر حسین (علیه‌السلام) مراسم عزاداری برپا کند و یکدیگر را با گریه و تعزیت و تسلیت‌گویی در

سوگ امام حسین (علیه السلام) در خانه‌هایشان ملاقات کنند.^۱

راهکارهای پیشنهادی در خصوص عزاداری، روضه‌خوانی و سفره‌های چندروزه

برگزاری سفره‌های عزاداری چندروزه در محرم، صفر و ایام فاطمیّه در برخی منازل به‌منظور ادای نذر مرسوم است. معمولاً در این مراسم یک فرد حقیقی یا یک شخصیت حقوقی بانی و برنامه‌ریز است و همه امور مربوط را بر عهده می‌گیرد. بیشتر اوقات این مراسم‌ها همزمان با برنامه‌های عزاداری محرم، صفر، ایام فاطمیّه یا شب‌های قدر و سایر شب‌های ماه رمضان مساجد برگزار می‌شود که این امر به کاهش رونق مساجد می‌انجامد. مبلغان یا خطیبان مراسم روضه‌خوانی، باید قبل از هر سخن و بیان، ابتدا به اهمیت مسجد و جایگاه معنوی و منزلت اعتقادی و عرفانی آن پردازند تا بانیان این گونه مراسم جلسات بعدی خود را در مساجد برپا کنند. در برخی موارد دلیل استفاده از منازل به جای مسجد برای این گونه مجالس، فقدان فضای کافی یا امکانات و عدم تمایل متولیان مساجد به برگزاری این گونه محافل در مسجد است. برخی از این مجالس در قالب محفل خاصّ زنانه و با حضور خواهران روحانی به‌عنوان روضه‌خوان و واعظ برگزار می‌شود؛ زیرا بعضی از مساجد فاقد قسمت مخصوص بانوان هستند و این مسئله به انگیزه‌ای برای رقابت با مساجد تبدیل می‌شود. متولیان و معماران مساجد و مسجدسازان باید با رعایت عدالت و عدم تبعیض جنسیتی، مساجد را طوری بسازند که همه گروه‌های جمعیتی و جنسیتی بتوانند به راحتی در برنامه‌های مسجد شرکت کنند و مجالس مذهبی و اعتقادی را برپا نمایند. به نظر می‌رسد برای این کار، تخریب مساجد ناکارآمد و دارای عملکرد ضعیف (با رعایت احکام مساجد و استعلام فقهی از علمای دینی در صورت نیاز)، برای توسعه فیزیکی و رفع کمبود امکانات، ضروری باشد.

۷. مساجد مصداق مسجدِ ضرار

مقوله کمبود مساجد در برخی از شهرها مانند تهران بسیار جدی است. تعداد و پراکندگی مساجد باید با پراکندگی جمعیت سرانه در هر محدوده جمعیتی متناسب

۱. جعفر بن محمد قولویه قمی، کامل الزیارات، ج ۱، ص ۵۷۹؛ حسین نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۳۱۶.

باشد. زیاد بودن تعداد مساجد نسبت به ظرفیت جمعیت تحت پوشش یکی از عواملی است که رونق مساجد را کاهش می‌دهد. گاهی اوقات در ابتدا و انتهای یک خیابان کوچک دو مسجد احداث می‌شود و افراد ساکن در کوچه‌های مُشرف به این خیابان، در تصمیم‌گیری برای حضور در این مساجد مردّد می‌شوند. گاه در بررسی برخی روستاها و شهرها و محلات، مساجدی مشاهده می‌شود که با نیتی غیردینی بنا شده‌اند؛ به تعبیر دیگر در برخی از واحدهای کوچک جمعیتی، مانند روستاها و محلات و دهکده‌ها، به دلیل وجود مسائل فرهنگی و اجتماعی خاص بین گروه‌های جمعیتی و وجود نگرش‌های قبیله‌ای، تعدّد مساجد بیشتر به چشم می‌خورد که خاستگاه ساخته شدن بسیاری از آن‌ها، درگیری‌ها یا اختلافات موجود بین افراد بوده است؛ چنین مساجدی مصادیق مسجد ضرار هستند.

سازمان اوقاف و امور خیریه باید با همراهی سایر سازمان‌های اثرگذار، هنگام صدور مجوز برای احداث مساجد، درباره فرهنگ محلّ مورد تقاضا و افراد متقاضی تحقیق کند و بکوشد به کمک مبلغان محلّی مستقر، به انگیزه معنوی یا غیرمعنوی افراد متقاضی پی‌برد و بر حسب مقررات و آیین‌نامه‌های سازمانی خود، مانع از ساخت احتمالی مساجد مصادق مسجد ضرار گردد. همچنین این سازمان باید در صورت نیاز به یاری سازمان تبلیغات اسلامی، برای توسعه فرهنگی و اجتماعی محلات و روستاهای دورافتاده و کوچک تلاش کند. البته امروز بارشده فرهنگی و اشاعه آموزه‌های فرهنگ اسلامی این تفکرات و این‌گونه مساجد کمتر مشاهده می‌شود. بر اساس احکام فقهی مستخرج از آیات شریف قرآن، ساختن مسجد در نزدیک مسجدی دیگر برای ایجاد تفرقه، احداث دو مسجد جامع در درون یک شهر، امامت دو امام در یک مسجد و انعقاد دو جماعت همزمان در یک مسجد جایز نیست.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص مساجد مصادق مسجد ضرار

تعدّد مساجد و مسافت غیرمنطقی و اندک بین مساجد مشکلات متعدّدی را به وجود می‌آورد. رقابت ناسالم مساجد با یکدیگر و ساختن مساجد بر اساس چشم و هم‌چشمی، نگرش‌های تعصبی و قبیله‌ای و بدون نیت دینی، آفتی بزرگ برای مساجد محسوب می‌شود. این موضوع مدیریت و سازمان‌دهی آن‌ها را نیز دشوار

می‌سازد. مسائلی مانند رقابت شدید و ناصحیح، توّسل به راه‌های مختلف در جذب افراد، خالی شدن بعضی از آن مساجد از نمازگزار، ایجاد تفرقه بین افراد و کاهش وحدت اهالی محل و تغییر نیّت خالص به نیّت شخصی یا گروهی یا قبیله‌ای، آسیب‌ها و کشمکش‌هایی است که تعدّد زیاد و نابجای مساجد به وجود می‌آورد. بعضی از این مساجد ممکن است مصادیق مسجد ضرار باشند که چنین مواردی باید با تحقیقات فرهنگی و اجتماعی محلی شناسایی شوند تا بررسی موضوع، انگیزه بانیان از ساخت آن‌ها مشخص گردد؛ سپس مسئله به‌طور دقیق با استفاده از نظر فقیهان اندیشمند و بر اساس احکام ثانویه و دستورات حکومتی مورد مطالعه قرار گیرد تا در نهایت اقدامی شایسته شأن مساجد انجام پذیرد. روشن است که در صورت وجود مسجدِ مصداق مسجد ضرار، مسئولان محلی و مؤمنان راستین باید بر حسب دستورات قرآنی و سنت نبوی عمل کنند و تکلیف خود را تمام و کمال انجام دهند.

گاه نیز ضرورتی وجود دو مسجد را در نزدیکی هم ایجاب می‌کند. در چنین مواردی باید راهکار دیگری پیش گرفته شود. در برخی موارد لازم است که دو یا چند مسجد رقیب در کنار هم به فعالیت پردازند. نکته مهم این است که حداقل فعالیت‌های مسجدی باید به‌طور مستمر در همه مساجد انجام شود و هیچ مسجدی به مسجد غیرفعال تبدیل نشود. با در نظر داشتن این نکته مهم، برخی از راهکارهای مدیریت بهینه مساجد نزدیک به هم و رونق دادن بیشتر به مساجد رقیب به شرح زیر است:

۱. تقسیم جمعیتی همسایگان این گونه مساجد به کمک مسئولان محلی؛
۲. تقسیم مجالس و محافل مذهبی و دینی بین دو مسجد بر اساس نوع مراسم؛
۳. تقسیم‌بندی دو مسجد بر اساس وظایف تخصصی نسبی با مدیریت فرهنگی توانمند توسط متولیان و کارشناسان مذهبی و فعالان فرهنگی؛
۴. تضعیف یا حذف احتمالی سایر رقیبان غیرمسجدی نزدیک به آن مساجد؛ منظور رقیبانی است که قداست و معنویت کمتری نسبت به مسجد دارند؛ برای نمونه حذف یک خانه فرهنگ روستایی یا یک عزاخانه موقت نزدیک به مساجد. با مطالعات میدانی، ضمن مدیریت آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی و

بررسی تبعات امور، می‌توان با تلاش و همکاری فرهنگی شخصیت‌های نافذ این رقیبان را حذف کرد.

۸. رقابت نادرست درون مسجدی

همه رقیبان مسجد وجود خارجی ندارند تا رقابت آن‌ها با مسجد برای کاهش رونق مساجد آشکارا مشهود باشد. برخی از رقیبان مسجد نامحسوس یا نامشهودند؛ به این معنا که گاه عناصر داخلی مسجد به شکل یک رقیب نامحسوس برای خود مسجد عمل می‌کنند. البته تا زمانی که عملکرد عناصر مسجد مطلوب باشد، خود مسجد، رقیب دیگر نهادهای مقابل خود محسوب می‌شود و رونق خوبی دارد؛ ولی در صورت بروز مسائل خاص و وجود ضعف یا نقص در عملکرد این عناصر، هر مسجد ممکن است به رقیبی برای خود تبدیل شود و این مسئله باعث گردد افراد از مسجد و برنامه‌های مسجدی بیزار شوند.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص عوامل مدیریتی مسجد

عوامل و عناصر متعددی در بهبود یا کاهش رونق هر مسجد نقش دارند؛ برخی از این عوامل عبارت‌اند از: زرق و برق بی‌مورد مسجد، بروز نبودن مساجد از جهات مختلف، شیوه مدیریت مساجد توسط عوامل آن (امام جماعت، متولیان، مسئولان اجرایی)، تعدد مدیران و نبود تمرکز در مدیریت و نبود بودجه کافی.

مدیریت مسجد زیرمجموعه مدیریت فرهنگی و تربیتی است و با توجه به اهداف مدیریت فرهنگی و تربیتی می‌توان نتیجه گرفت که اصول و قواعد مدیریت در عرصه‌های فرهنگی، تربیتی و نیز اجتماعی و سیاسی از پیچیدگی و گستردگی‌های بسیاری برخوردار است. مدیریت مسجد (که هدف غایی آن رساندن بشر به کمال مطلوب دنیوی و اخروی است)، عبارت است از: «اداره یک سازمان معنوی از طریق هماهنگ‌سازی منابع انسانی، مالی و مادی در جهت تحقق اهداف الهی و معنوی»؛ بنابراین محورهای مدیریت مساجد عبارت‌اند از: مشخص کردن وظایف و اختیارات مدیر مسجد، تعریف موقعیت و جایگاه اجتماعی مسجد مورد مدیریت، تعیین هدف یا اهداف مسجدی، برنامه‌ریزی فعالیت‌های مسجدی، ایجاد انگیزه در مجریان و

شرکت کنندگان در مساجد، سازمان دهی و اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجدی، کنترل و نظارت بر برنامه‌ها و بررسی اشتباهات و اجرای اصلاحات لازم. راه حل همه آسیب‌های مربوط به مسجد که در برابر رونق آن مطرح است، مدیریت بهینه و مطلوب مساجد است. مرکز رسیدگی به امور مساجد و برخی سازمان‌های اثرگذار باید نظارت دقیق تری بر عملکرد مساجد و مسئولان آن‌ها داشته باشند. البته بحث در مورد نحوه مدیریت اثربخش مسجد و تبیین جزئیات آن، مباحث متعددی را شامل می‌شود که ذکر آن در این مقال نمی‌گنجد.

۹. فرهنگ سرا (خانه فرهنگ)

فرهنگ سرا فضایی با امکانات آموزشی است که برای ترویج فرهنگ و گسترش ادبیات و هنر و یا اجرای برنامه‌های فرهنگی ایجاد می‌شود؛ بنابراین فرهنگ سرا و خانه فرهنگ به یک معناست. فرهنگ سرا مکانی برای انجام فعالیت‌های فرهنگی مراجعه کنندگان است که به طور معمول دارای کتابخانه، سینما، تماشاخانه، موزه، میدان‌های ورزشی و بخش‌هایی دیگر است. به طور خلاصه می‌توان گفت که فرهنگ سرا به مجموعه‌ای فرهنگی و هنری اطلاق می‌شود که توسط شهرداری‌ها برای ارائه خدمات فرهنگی به شهروندان ساخته می‌شود. فرهنگ سرا دارای کارکردهایی مانند برگزاری جشنواره‌ها، برگزاری کارگاه‌های مختلف اعم از هنری، فرهنگی و اجتماعی، نمایشگاه‌های عرضه محصولات هنری، فرهنگی و اجتماعی است.

مجتمع فرهنگی مکانی مشابه فرهنگ سراسر است، با این تفاوت که مجموعه‌ای چند کارکردی متشکل از مراکز تفریحی، تجاری، ورزشی و آموزشی است. امروز مجتمع‌های فرهنگی و فرهنگ سراها را یکی دیگر از مراکزی می‌دانند که با مسجد موازی کاری می‌کند.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص فرهنگ سراها

فرهنگ سرا امروز مهم‌ترین نهاد موازی مسجد در حوزه فرهنگ است و در آسیب‌شناسی وضعیت کنونی مساجد ایران باید به آن توجه ویژه‌ای صورت گیرد.

فرهنگ‌سراها بر پایه شیوه فعالیت به یکی از محورهای سه‌گانه شخصیت (کیستی)، محتوا (درنمایه) و نهاد می‌پردازند. فرهنگ‌سراهای شخصیت‌محور عبارت‌اند از: فرهنگ‌سراهای کودک، نوجوان، جوان، دانشجو، دختران و سالمند. فرهنگ‌سراهای محتوا‌محور عبارت‌اند از: فرهنگ‌سراهای اندیشه، قرآن، ولاء، انقلاب، پایداری، هنر، قانون، تیره‌ها (اقوام)، ورزش، دانش‌ها، تندرستی، طبیعت و فناوری اطلاعات. فرهنگ‌سراهای نهاد‌محور عبارت‌اند از: خانواده، مدرسه و شهر.

فرهنگ‌سراها در رشته‌هایی مانند قرائت، تجوید، روان‌خوانی، ترجمه و تفسیر قرآن، تفسیر نهج‌البلاغه، تحلیل تاریخ اسلام، کلاس‌های اعتقادی - مذهبی، گفتمان‌های دینی، احکام، مفاهیم اخلاقی، نقد کتاب، کلاس‌های آموزش نویسندگی، مقاله‌نویسی، خلاصه‌نویسی داستان و ویراستاری فعالیت می‌کنند. این در حالی است که انجام این آموزش‌ها باید در مساجد خالی و بی‌رونق کنونی انجام شود. رسول الله ﷺ فرمودند: «إِنَّمَا نُصِبَتِ الْمَسَاجِدُ لِلْقُرْآنِ»^۱: مسجدها را برای قرآن خواندن ساخته‌اند. ایشان در جای دیگری می‌فرمایند: «وَمَنْ أَحَبَّ الْقُرْآنَ فَلْيُحِبِّ الْمَسَاجِدَ» کسی که دوست دارد قرآن است، مساجد را نیز دوست دارد»^۲؛ بنابراین قرآن کلام خدا و مسجد خانه خداست و هر دو نور خدا هستند و بین قرآن و مسجد پیوندی غیبی وجود دارد.

برای مقابله با آسیب‌هایی که ممکن از موازی‌کاری فرهنگ‌سراها با مساجد پیش بیاید، یک راه‌حل این است که در شرایط کنونی فرهنگی و اجتماعی، فرهنگ‌سرا در کنار مساجد ساخته شود تا نوجوان و جوانی که در فرهنگ‌سرا حضور می‌یابد، در کنار آن به مسجد هم سوق داده شود. در همین راستا فعالیت‌ها و رشته‌هایی که فرهنگ‌سراها در قالب آن‌ها به ارائه خدمات اقدام می‌کنند، نباید با فعالیت‌های دایر در مساجد تداخل داشته باشد؛ بلکه بهتر است رشته‌هایی مانند آموزش قرآن و تفسیر در مسجد برگزار گردد.

از سوی دیگر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و شهرداری‌ها باید نظارت بیشتر و

۱. محمدبن‌الحسن حرّ عاملی، وسائل‌الشیعه، ج ۳، ص ۴۹۳.

۲. حسین نوری طبرسی، مستدرک‌الوسائل، ج ۳، ص ۳۵۵.

دقیق تری بر عملکرد فرهنگ‌سراها داشته باشند تا انحرافات احتمالی عملکردی آن‌ها از اساسنامه مصوّب و فعالیت‌های خلاف اصل اشاعه فرهنگ اسلامی، اصلاح و برطرف گردد. نکته دیگر اینکه فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگ‌سراها در ساعات اقامه نماز جماعت و ساعات برگزاری مجالس و محافل مذهبی (مانند عزاداری‌ها) در مساجد تعطیل گردد و ارجحیت پرداختن به فعالیت‌های خاص مسجدی آشکارا رعایت گردد.

برخی از دشمنان اسلام و قرآن با سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت و منسجم در صدد آن هستند تا از پتانسیل اجتماعی و تجمع و تردد نوجوانان و جوانان در فرهنگ‌سراها سوءاستفاده کنند. آنان از هر فرصتی برای اهداف شوم خود و تضعیف فرهنگ و آیین ناب اسلامی بهره می‌گیرند؛ بنابراین فعالان نشر فرهنگ اسلامی و مبلغان دینی باید با همکاری نهادهای کشوری برای نظارت بر فرهنگ‌سراها تلاش بیشتری کنند؛ چراکه نشر فرهنگ‌های غیراسلامی و غیرایرانی به تدریج اهمیت مسجد را در ذهن نوجوانان و جوانان تضعیف و رونق مساجد را کم می‌کند.

۱۰. رسانه‌های جمعی

رسانه‌های جمعی یا همان رسانه‌های گروهی وسیله‌هایی هستند که اخبار و اطلاعات را به مردم می‌رسانند. رادیو، تلویزیون، روزنامه، مجله، شبکه‌های اینترنتی، کتاب، عکس، فیلم، نوار صوتی و تصویری، ماهواره و امثال آنها نمونه‌هایی از رسانه‌های جمعی هستند.

راهکارهای پیشنهادی در خصوص رسانه‌های جمعی

امروز رشد شگفت‌آور فناوری‌ها و رسانه‌های اطلاعاتی و ارتباطی مدرن و اقبال گسترده اقبال گوناگون جامعه به آن‌ها، افزون بر ایجاد فرصت‌های خاص و بی‌بدیل، تهدیدها و چالش‌های مهمی را نیز فراروی جوامع گوناگون نهاده است. جوامع دینی در این زمینه با چالش‌های بیشتری مواجه هستند. فضای کلان حاکم بر بعضی از مهم‌ترین این رسانه‌ها، یعنی ماهواره و اینترنت، فضایی متکثر، سکولار و اباحه‌گرا است؛ از این‌رو چگونگی تعامل و یارقابت این رسانه‌ها با نهاد مسجد یکی از مباحث

مهم در زمینه آسیب‌شناسی مسجد است. مباحث این بخش در دو بُعد قابل بررسی است: اول محتوا، یعنی بررسی رابطه محتوای رسانه با مسجد؛ دوم زمان، یعنی بررسی تداخل زمانی استفاده از رسانه با زمان حضور و فعالیت در مسجد. راه‌حل این است که رسانه‌ها، به‌ویژه صداوسیما، در فرهنگ‌سازی در مورد مسجد بیشتر تلاش کنند و در برنامه و فیلم‌ها و سریال‌ها، به‌طور عملی بر قداست مسجد در برابر سایر مکان‌ها تأکید نماید. برنامه‌های جذاب و پرمخاطب باید در زمان اذان و هنگام فعالیت مساجد، به تعویق بیفتد تا همه مخاطبان به سمت مساجد و شرکت در برنامه‌های مسجدی ترغیب شوند؛ همچنین زمان پخش برنامه‌های زنده مانند فوتبال نباید با اوقات شرعی و برنامه‌های مسجدی تداخل داشته باشند. بهتر است که در تهیه فیلم و سریال‌ها، شخصیت‌های مسجدی و افراد متدین و پرورش‌یافته مسجد حضور یابند و در صحنه‌های فیلم‌ها، به انجام فرایض دینی اسلام، به‌ویژه نماز جماعت، توجه بیشتری شود؛ به‌گونه‌ای که برای مخاطب غیرمسلمان، مسلمان بودن بازیگران، فیلم‌سازان و دیگر عوامل تهیه فیلم مشخص شود. باید از ساخت یا تولید هرگونه فیلم و برنامه و سریالی که موجب تضعیف شخصیت افراد مسجدی و پرورش‌یافته مسجد و کاهش رونق مساجد می‌شود، خودداری شود و برای تولیدکنندگان این‌گونه فیلم‌ها، برنامه‌ها و سریال‌ها، حق استفاده از حمایت‌های معنوی، مادی و مدیریتی حذف شود.

۱۱. مسجد مجازی

مسجد مجازی عبارت است از وجود همه سازوکارهای (ارکان) یک مسجد واقعی در یک فضای مجازی مانند اینترنت. مسجد مجازی همگام با پیشرفت‌های فناوری جدید مطرح شده و به یاری تبلیغ اسلام در دنیای مجازی اینترنت آمده است و راهی برای مقابله با جنگ نرم دشمنان اسلام است. هر چند به فرموده رهبر معظم انقلاب تحوّل، راز ماندگاری و تعالی بشر است و کناره‌گیری از تحوّل موجب از بین رفتن و یا منزوی شدن خواهد شد،^۱ مساجد مجازی نوعی رقیب برای مساجد

۱. سخنان رهبر معظم انقلاب اسلامی (علیه‌السلام) در دومین روز از سفر به استان سمنان در جمع دانشگاهیان، قابل دسترس در:

واقعی محسوب می‌شوند.^۱

راهکارهای پیشنهادی در خصوص مساجد مجازی

گسترش مساجد مجازی موجب دوری مردم از مساجد واقعی می‌شود. رسانه‌ها اعم از تلویزیون، رادیو و اینترنت خود به نحوی رقیب مساجدند. بردن مساجد به فضای وب (web)، در کاهش استقبال از مساجد و تضعیف رونق آن‌ها مؤثر است؛ زیرا بعضی از نیازهایی که مساجد پاسخگوی آن‌ها بودند، به آسانی در اینترنت قابل دسترسی است.

تقدّس مسجد به دلیل ساختمان فیزیکی آن است. وجود احکامی که در مورد ساختمان مسجد در فقه اسلامی مطرح است، بیانگر آن است که خود ساختمان مسجد جایگاهی خاص دارد. مسجد مجازی به دلیل فقدان این مزیت نمی‌تواند مطلوب باشد. آنچه به مسجد قداست بخشیده است، انتساب آن به خداست. قرآن در این مورد می‌فرماید: «فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ» در خانه‌هایی که خدا رخصت داده که قدر و منزلت آن‌ها رفعت یابد و نامش در آن‌ها یاد شود. در آن خانه‌ها هر بامداد و شامگاه او را نیایش می‌کنند.^۲ بر اساس این آیه علت رفعت این خانه‌ها همان «يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ» است.^۳

تعدد مساجد مجازی در فضای وب و استفاده از آن‌ها موجب تقدس‌زدایی از مساجد واقعی، اعتیاد بیشتر جوانان و جوانان به اینترنت، محرومیت از ثواب حضور در فضای فیزیکی مساجد و در نهایت کاهش رونق مساجد می‌شود. در شرایط کنونی باید به گونه‌ای عمل کرد که این «رقیب» رسانه‌ای مسجد «رفیق» مسجد گردد؛ به عبارت دیگر بهتر است مدیران فضاهای فرهنگی - سایبری تلاش نمایند که مساجد مجازی در راستای کارکردهای رسانه‌ای مساجد واقعی فعالیت کنند و همگام با فعالیت‌ها و مناسبت‌های دینی، فضای مساجد مجازی تغییر یابد و با

www.leader.ir/langs/fa

۱. برای مطالعه بیشتر رک: یحیی جهانگیری سهروردی، مسجد مجازی، رهیافت‌ها و راهکارها در تبیین جایگاه مساجد در فضای مجازی، انتشارات نقّالین، ۱ تیر ۱۳۸۸، قابل دسترس در:

www.masjed.ir/fa/digitallibrary/25

۲. نور: ۳۶.

۳. سیدمحمدباقر موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۱۷۵.

مساجد فیزیکی همسو باشند. مسئولان فرهنگی کشور اسلامی باید بکوشند تا رسانه‌های مدرن، رقیب و در عرض مسجد نباشند، بلکه یاور مسجد و در طول آن قرار بگیرند؛ زیرا اگر فعالیت آن‌ها از کارکرد رسانه‌ای مسجد بکاهد، مصداق «منع مساجد» خواهد بود.

۱۳. نمازخانه‌ها، امامزاده‌ها، برخی بقاع متبرکه

علاوه بر مراکز مذهبی‌ای که در بخش‌های قبل با عنوان رقیبان مسجد مورد بررسی قرار دادیم، با دقت نظر و ریزبینی بیشتر می‌توان رقیبان دیگری را نیز نام برد؛ مانند نمازخانه‌های واقع در اداره‌ها و سازمان‌ها و مراکز تفریحی، امامزاده‌ها و برخی بقاع متبرکه. غالب مباحثی که تحت عنوان آسیب‌شناسی فعالیت رقیبان مسجد مطرح کردیم و راهکارهایی را که برای مقابله با آن آسیب‌ها به بحث گذاشتیم، در مورد نمازخانه‌ها، امامزاده‌ها و دیگر بقاع متبرکه نیز قابل طرح و بحث است؛ بنابراین برای رعایت جانب اختصار از بحث تفصیلی درباره آن‌ها خودداری می‌کنیم.

جمع‌بندی بحث آسیب‌های وارد شده بر مسجد از ناحیه رقیبان آن

با نگاهی کلی به مباحث مطرح شده در باب رقیبان مسجد، می‌توانیم به اختصار آسیب‌های مترتب بر مسجد از سوی رقیبان آن را بدین شکل جمع‌بندی و خلاصه کنیم :

- ۱. کاهش رونق مساجد و تضعیف کارکردهای آن در همه ابعاد و کاهش حضور افشار مختلف مؤمنان در همه گروه‌های سنتی و جمعیتی و کاهش منزلت همه‌جانبه و قداست مساجد در نظر مردم به‌خصوص جوانان؛
- ۲. ایجاد شبهه‌های اعتقادی و مذهبی به دلیل استفاده نشدن از متخصصان دین و امور فقهی و منزوی شدن برخی سنت‌های گرانقدر مذهبی و بعضی آیین‌های اعتقادی تأیید شده اسلام؛
- ۳. فراهم شدن فرصت سوءاستفاده برای برخی دشمنان فرهنگ اسلامی و قرآنی در داخل یا خارج کشور؛
- ۴. تحمّل هزینه‌های متعدد و غیراثر بخش به دلیل ایجاد یا گسترش مکان‌ها و بناهای دارای اهداف موازی؛

- ۵. عدم بهره‌گیری از استادان، خطیبان، عالمان دین و اندیشمندان روحانی به دلیل حذف یا کاهش یا غیرفعال شدن مساجد؛
- ۶. تضعیف برخی آموزه‌های دینی خاص محیط و فضای مسجدی و بی‌نصیب ماندن مردم از اثرگذاری معنوی و عرفانی محیط فیزیکی مسجد و محرومیت از ثواب حضور بیشتر در مساجد؛
- ۷. فراهم شدن برخی موقعیت‌های احتمالی برای دور ماندن کودکان و نوجوانان و جوانان از تربیت دینی و پرورش مسجدی؛
- ۸. کاهش میزان جمعیت مسجدی با اخلاص برای تصدّی‌گری مسئولیت‌های مدیریتی و اجرایی در آینده برای ساختن و آباد کردن ایران اسلامی.

نتیجه‌گیری، ایده‌پردازی و پیشنهادات کاربردی در خصوص رقیبان مسجد

مراکز و نهادهای رقیب مسجد نمی‌توانند از نظام‌های اجتماعی حذف گردند؛ زیرا با توجه به توسعه و گسترش فرهنگی، برخی از نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ملت‌ها از طریق این نهادها برآورده می‌شود؛ به عبارت دیگر توسعه همه‌جانبه اجتماعی و جمعیتی باعث شده است این نهادها که رقیب مساجد هستند، ایجاد شوند و توسعه یابند؛ بنابراین نمی‌توان با یک سبک مدیریت مکانیکی و سبک رهبری غیرارگانیک به حذف آن‌ها اقدام نمود. همان‌گونه که مدیریت مساجد بر عهده مرکز رسیدگی به امور مساجد کشور است، این نهادها نیز باید به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، تعاملی یا مشاوره‌ای، زیر نظر مرکز مزبور فعالیت نمایند. در این راستا پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. بسیاری از این مراکز از سازمان‌های دولتی مانند شهرداری‌ها، سازمان تبلیغات، وزارت فرهنگ و ارشاد مجوز فعالیت دریافت می‌کنند و دارای دستورالعمل‌های خاص خود هستند؛ با وجود این به دلیل تشابه نسبی عملکرد این نهادها با مساجد، بهتر است برخی از نکات و مفاد این دستورالعمل‌ها توسط مرکز رسیدگی به امور مساجد یا زیر نظر آن تهیه، تنظیم و تدوین شود.

۲. یک گروه بازرسان فرهنگی از نخبگان امور مدیریت و مهندسی فرهنگی تشکیل شود و نمایندگانی از سازمان تبلیغات، دفتر تبلیغات، فرهنگ و ارشاد اسلامی، اوقاف

و امور خیریه و شهرداری‌ها در آن عضویت داشته باشند. این گروه وظیفه بررسی و نظارت بر نحوه عملکرد مبلغان، روحانیان، متولیان و خادمان مساجد و کارکرد مسئولان فرهنگ‌سراها، خانه‌های فرهنگ و هنر و فضاهای مجازی فرهنگی را بر عهده داشته باشد.

۳. با مدیریت سازمان رسیدگی به امور مساجد، تعامل و تفاهم سازمانی یکپارچه‌ای بین سازمان‌های مسئول و دست‌اندرکار مانند سازمان تبلیغات، دفتر تبلیغات، فرهنگ و ارشاد اسلامی، اوقاف و امور خیریه و شهرداری‌ها با موضوع مدیریت نهادها و مراکز فرهنگی رقیب مسجد شکل بگیرد تا به صورت ضمنی و همپایه بر عملکرد این مراکز فرهنگی نظارت شود و با بازدیدهای دوره‌ای سه‌ماهه یا شش‌ماهه یا مناسبتی، اقدامات لازم جهت کشف موارد خاص مربوط به آن‌ها و رفع اشکالات موجود در عملکردشان انجام شود.

۴. تلاش شود کاستی‌ها، نقص‌ها و ضعف‌های فعلی مساجد برطرف شود؛ به عبارت دیگر باید نقص‌ها و اشکالاتی مانند مشکلات مربوط به مکان حضور بانوان، کم‌توجهی به برگزاری مجالس خاص زنانه یا سایر گروه‌های جمعیتی، کمبود فضا و امکانات لازم برای گروه‌های سنی مختلف، مشکلات و مسائل وقفی و ضعف‌های مدیریتی مساجد به بهترین شکل رفع شود.

۵. مکان‌های فاقد شأن مذهبی و اعتقادی تعطیل شوند یا فعالیت‌های تخصصی مذهبی انجام ندهند و این امور به مساجد سپرده شود.

۶. عموم مردم که متقاضی دریافت خدمات از مراکز رقیب مسجد هستند، از نظر نگرشی توجیه و با فرهنگ‌سازی، تصوّرات ذهنی آنان اصلاح شود؛ به گونه‌ای که محوریت و برتری مسجد بر سایر مراکز رقیب به خوبی آشکار گردد.

۷. برنامه‌ریزان امور فرهنگی و اجتماعی تلاش کنند به گونه‌ای برنامه‌ریزی کنند که آغاز و پایان همه فعالیت‌های سراسری مردمی و ملی (مانند راهپیمایی‌ها) از مسجد شروع و به مسجد ختم شود تا محوریت مسجد در همه امور زندگی نهادینه گردد.

۸. در شهرهای فاقد مسجد جامع، مسجد جامع مناسب بنا شود و فعالیت‌های مذهبی

و نمازهای خاص یا امور دارای جنبه همبستگی و وحدت عمومی، با مدیریت و تعامل متولیان مساجد غیر جامع، در مساجد جامع برگزار شود.

۹. همه مراکز باید اولویت را به مسجد بدهند و مسجد سرآمد و فوق همه رقیبانش باشد و مراکز و نهادهای دیگر مؤید مسجد و فعالیت‌های مسجدی باشند، نه در مقابل یا خلاف مسیر آن.

۱۰. تعامل و همفکری و نشست‌های دو یا چندجانبه مرکز رسیدگی به امور مساجد با مراکز یا سایر نهادهای مرتبط با مساجد باید دقیق‌تر و کامل‌تر انجام شود. این نشست‌ها باید با بسته شدن تفاهم‌نامه‌های کاربردی در راستای رونق و توسعه مساجد همراه باشد و محوریت و جامعیت مساجد حفظ و تقویت گردد.

۱۱. مهندسان و معماران مساجد و شهرسازی باید با توجه به سرشماری‌ها و تخمین جمعیت و عنایت به روند و نرخ رشد آن به ساخت مساجد در محله‌ها، شهرک‌ها و شهرها اقدام نمایند. نباید مساجدی ساخته شود که پس از اندک زمانی، گنجایش مسلمانان و مؤمنان نمازگزار را نداشته باشند و نمازگزاران ناگزیر به مراکز یا محافل رقیب مساجد سوق داده شوند.

۱۲. باید به موضوع معذوریت‌های شرعی بانوان از حضور در مساجد توجه بیشتری مبذول گردد. با انتخاب بانوان توانمند برای عضویت در هیئت امنای مساجد، نظرها و مشاوره‌های لازم در امور زنان از آن‌ها اخذ و در اجرای تصمیمات لحاظ شود. با مهندسی دقیق می‌توان به گونه‌ای مساجد را معماری و احداث نمود که فضاهایی برای بانوان معذور در نظر گرفته شود. این فضاهای شبه‌مسجدی باید به گونه‌ای ساخته شود که ضمن اتصال یا ارتباط به بنای اصلی مساجد، با رعایت قداست مسجد و رعایت احکام شرعی، استفاده بانوان معذور از برخی برنامه‌های مذهبی، فرهنگی و سخنرانی‌ها به سهولت امکان‌پذیر باشد. این مسئله موجب می‌شود که بانوان به بهانه ایام معذوریت، به سوی مراکز رقیب مساجد متمایل نشوند و تا حد امکان در برخی فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی مساجد شرکت نمایند.

۱۳. نظارتی تعاملی و مشاوره‌ای بر مراکز رقیب مسجد به منظور رفع اشکالات و ضعف‌ها و بهینه‌سازی عملکرد آن‌ها اعمال شود.

۱۴. مرکز رسیدگی به امور مساجد نظارت‌های دوره‌ای سه‌ماهه یا شش‌ماهه یا مناسبی بر عملکرد مساجد داشته باشد و ضمن تأکید بر مردمی بودن مدیریت مساجد، سازوکارهای لازم برای حسابرسی به صورت‌های مالی مساجد را طراحی و اجرا کند. این مرکز با این نظارت‌های دوره‌ای خود، با کمک امامان جماعت، توانمندی‌های هیئت امناء و خادمان مساجد را احراز و صلاحیت اخلاقی آن‌ها را تأیید نماید و یا در صورت احراز تخلف یا ارتکاب جرم آن‌ها، با تعامل و ارتباط با مراجع قضایی با آنان برخورد کند.

نمودار: ۴-۷. شناسایی عوامل بروز آسیب‌های مسجد در یک نگاه کلی

مواردی که لازم است در ساماندهی مساجد کشور مد نظر قرار گیرد:

- تشکیل یک شورای عالی به منظور سازماندهی تمامی نهادها و سازمان‌های متولی در امر مسجد؛
- انتصاب یک نفر به عنوان نماینده ولی فقیه برای ریاست شورای عالی یادشده در بند قبل؛
- معرفی یک نماینده از طرف هر یک از نهادها و سازمان‌های متولی در سطح وزرا و یاروئسای سازمان‌ها و نهادها یا نماینده تام‌الاختیار آن‌ها به عنوان اعضای تصمیم‌گیرنده شورا؛
- انتخاب نمایندگانی از دستگاه‌های اجرایی و نهادهای مرتبط با امر مسجد برای تشکیل ستاد و کمیته‌های اجرایی شورا؛
- تخصیص کل بودجه سالانه رسیدگی به امور مساجد کشور به این شورا و تقسیم و اختصاص بودجه هر مرکز بر حسب نوع وظایف محوله توسط ستاد، برای بهینه‌تر کردن هزینه‌ها در امور مساجد؛
- اتخاذ سازوکاری مناسب برای بهره‌مندی از نظرات و شخصیت‌های حقیقی (محققان، پژوهشگران، نویسندگان و استادان) و شخصیت‌های حقوقی در جهت بهتر اداره نمودن امور مسجد؛
- برنامه‌ریزی برای مدیریت مشارکتی در اداره مسجد با همکاری تشکلهای دینی و مردمی فعال و سازمان‌های مردم‌نهاد که در حوزه مسجد فعالیت دارند؛
- ایجاد اندیشکده مسجد برای ارائه برنامه‌های راهبردی و کلان برای اداره بهتر مساجد؛
- تشکیل اتاق فکر مسجد با حضور نخبگان و متخصصان حوزه مسجد؛
- انجام مستمر کارهای پژوهشی و تحقیقاتی در حوزه‌های مختلف مسجد؛
- برنامه‌ریزی کاربردی و فراهم‌سازی بستری فعال در جهت ارائه راهکاری اثربخش در جهت ترویج فرهنگ مسجد در بین تمام سطوح ولایه‌های جامعه؛
- اتخاذ برنامه‌ای هدفمند جهت تفکیک و یا ادغام وظایف دستگاه‌ها، نهادها و سازمان‌های دخیل در امر مسجد با هدف جلوگیری از پراکندگی در فعالیت‌های

اجرایی آن‌ها که در نهایت موجب هدررفت سرمایه انسانی، مالی و برنامه‌ای مساجد خواهد شد؛

- برنامه‌ریزی برای تعاملی دوسویه با دیگر مساجد جهان اسلام؛
- تأمین منابع مالی مساجد از طریق مشارکت‌های مردمی با پشتوانه دولت؛
- تأسیس دانشکده مخصوص تعلیم و تربیت امام جماعت، مدیر فرهنگی و خادم؛

در نظر گرفتن اهداف مشخص زیر برای شورای عالی مساجد کشور:

- الف) سیاست‌گذاری راهبردی؛
- ب) ایجاد شبکه منسجم اطلاع‌رسانی؛
- پ) انجام نظارت و بازرسی؛
- ت) ایجاد هماهنگی بین سازمان‌های فعال در حوزه مساجد کشور؛
- ث) حمایت و پشتیبانی از سازمان‌های فعال در حوزه مساجد کشور؛
- ج) انجام تحقیقات بنیادی و کاربردی با موضوع مسجد.

وجود چنین شورایی از هرز رفتن منابع مالی، نیروی انسانی، وقت و انرژی در جهت ساماندهی اوضاع مساجد غیرفعال و راکد کشور جلوگیری می‌کند و کمک می‌کند با سیاست‌گذاری صحیح و برنامه‌ریزی مناسب بتوان در جهت بهینه کردن اوضاع مساجد گام برداشت تا مساجد بتوانند نقش و جایگاه واقعی خود را در جامعه باز یابند.

کتاب نامہ

- « مساجد نخستین پایگاه‌های تعلیم و تربیت»، روزنامه ایران، یکشنبه ۶ اردیبهشت، ۱۳۷۷ ش.
- « ابراهیم حسن حسن، تاریخ سیاسی اسلام، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپخانه علمی، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- « ابن عربی، محی‌الدین، الفتوحات المکیه فی معرفه اسرار المالکیه و المکیه، مقدمه، ترجمه و تعلیق محمد خواجوی، چاپ دوم، جلد ۲، مولی، تهران، ۱۳۹۳ ش.
- « ابوالقاسمی، محمدجواد، امام و مأموم در جلوه‌گاه حضور، نشر یاس کیود، تهران، ۱۳۷۸.
- « _____ « پروژه مطالعاتی دین و برنامه سوم توسعه»، خلاصه مقالات همایش دین، توسعه دینی و برنامه سوم، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۰ ش.
- « اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمه، مکتبه بنی هاشم، تبریز، ۱۳۸۱ ق.
- « اعتمادی فرد، سیدمهدی، گزارش نهایی طرح سنجش میزان حضور در نماز جماعت و مساجد، پژوهشکده مطالعات توسعه جهاد دانشگاهی واحد تهران، گروه جامعه‌شناسی، ۱۳۹۰ ش.
- « افتخاری، اصغر، سیره تبلیغی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷ ش.
- « اقبالیان، ابوالقاسم، مدیریت و فرماندهی، بی جا، بی تا.
- « امیرمظاهری، امیرمسعود، «آسیب‌شناسی تعاملات ارتباطی سازمان‌های دینی از دیدگاه جامعه‌شناختی (با تأکید بر سازمان مسجد)»، دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی، سال ۲، شماره ۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۹ ش.
- « امیری نژاد، فاطمه، «بررسی راه‌های تثبیت ارزش‌های دینی و ملی در میان نوجوانان و جوانان»، روزنامه کیهان، ش ۱۸۶۶۷، ۱۳۸۵ ش.
- « امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت (۲)، انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۷۲ ش.
- « انصاری، شیخ مرتضی، کتاب‌المکاسب، تصحیح آیت‌الله شیخ احمد پایانی، دارالحکمه، قم، ۱۴۱۳ ق.
- « انصاری، محمداسماعیل، نقش و کارکردهای مسجد، دبیرخانه همایش مسجد نقطه وصل، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ ش.
- « اینگلهارت، رونالد؛ تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، ترجمه مریم وتر، انتشارات کویر، تهران، ۱۳۷۳ ش.
- « _____؛ نوریس پیپا، مقدس و عرفی: دین و سیاست در جهان، کندوکاوی در جوامع مذهبی و غیرمذهبی جهان، ترجمه مریم وتر، انتشارات کویر، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ش.
- « آخوندی، محمدباقر، هویت ملی - مذهبی جوانان، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۳.
- « آرمسترانگ، مایکل، مدیریت استراتژیک منابع انسانی، ترجمه سیدمحمد اعرابی و داوود ایزدی، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۸۴ ش.
- « آریانپور، امیرحسین، درآمدی بر جامعه‌شناسی هنر، روزنامه ابرار، دوشنبه ۱۵ اسفند ۱۳۷۹ ش.
- « آمدی عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه محمدعلی انصاری قمی، انتشارات دارالکتاب، بی تا.

- « آملی، سیدحیدر، جامع الاسرار و منبع الانوار، ترجمه محمدرضا جوزی، هرمس، تهران، ۱۳۹۰ش.
- « آیات الهی (قرآن کریم)، ترجمه محی‌الدین مهدی الهی قمش‌ای، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۳۷۴ش.
- « بحرانی، سیدهاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، مؤسسه البعثه، قم: ۱۴۱۵ق.
- « پرهیزگار، کمال، تئوری‌های مدیریت، نشر دیدار و نشر روان، چاپ ششم، ۱۳۷۵ش.
- « جاسبی، عبدالله، نقش مسجد در اداره عمومی، دبیرخانه همایش مسجد نقطه وصل، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ش.
- « جبران، مسعود، فرهنگ الفبایی الرائد، ترجمه رضا انزابی نژاد، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۳ش.
- « جمیز، ویلیام، دین و روان، ترجمه مهدی قائنی، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۷۲ش.
- « جوادی آملی، عبدالله، جامعه در قرآن (تفسیر موضوعی قرآن کریم، ج ۱۷)، انتشارات اسراء، چاپ دوم، ۱۳۸۸ش.
- « جهانگیری سهروردی، یحیی، مسجد مجازی: رهیافت‌ها و راهکارها در تبیین جایگاه مساجد در فضای مجازی، انتشارات ثقلین، ۱۳۸۸ش.
- « جهرمی، سیدمهدی، محمد باقری، آسیب‌شناسی دینی از منظر استاد شهید مطهری، بی‌جا، شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸ش.
- « چنارانی، محمدعلی، رفتار امامان شیعه با کودکان و نوجوانان، نشر جلیل، مشهد، ۱۳۸۲ش.
- « حجتی، سیدمحمدباقر، آداب تعلیم و تعلم در اسلام، نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم، ۱۳۸۰ش.
- « حرعاملی، محمدبن‌الحسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، انتشارات اسلامی، تهران، ۱۳۷۳ش.
- « حسنی، محمدحسن، نوسازی جامعه از دیدگاه امام خمینی، مؤسسه چاپ و نشر عروج، چاپ هشتم، سال ۱۳۷۸ش.
- « خدایاری فرد، محمد، مسائل جوانان و نوجوانان، انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، چاپ پنجم، ۱۳۷۷ش.
- « خسروپناه، عبدالحسین، آسیب‌شناسی جامعه دینی، نشر معارف، قم، ۱۳۸۴ش.
- « خمینی، سیدروح‌الله موسوی، رساله توضیح‌المسائل، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۳۶۹ش.
- « خندان، علی‌اصغر، آسیب‌شناسی دینی از دیدگاه شهید مطهری، مرکز آموزش و پژوهش سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۰ش.
- « دبیرخانه شورای عالی جوانان، جایگاه جوانان در پرتو منشور تربیتی نسل جوان، تهران، ۱۳۷۶ش.
- « دورانت، ویل، تاریخ تمدن، ترجمه گروه مترجمان، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۰ش.
- « دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۷ش.
- « راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمد، المفردات فی غریب‌القرآن، دارالمعرفه، بیروت، ۱۴۱۳ق.

- « رخبخش‌زمین، محمود، «روش‌های ترغیب نوجوانان...»، روزنامه همشهری، شماره ۲۲۹۱، سه‌شنبه ۲۲ آذر ۱۳۷۹ ش.»
- « رزاقی، احمد، اهمیت و ضرورت تبلیغات: با الهام از رهنمودهای رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۳۷۰ ش.»
- « رشاد، علی‌اکبر، «روش‌شناسی رفتار با جوانان» مجله مسجد، شماره ۵۳، ص ۲۰.»
- « رضایی، علیرضا، «آسیب‌شناسی فرهنگی، تبیین مفهومی، نظری و راهبردی»، مهندسی فرهنگی، سال دوم، شماره ۱۷-۱۸، خرداد و تیر ۱۳۸۷، ص ۷۴-۸۱.»
- « رضاییان، علی، مبانی سازمان و مدیریت، چاپ یازدهم، سمت، تهران، ۱۳۹۳.»
- « رفیع‌پور، فرامرز، آناتومی جامعه یا مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی، انتشارات شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۷۸ ش.»
- « روستا، احمد، «آسیب‌شناسی و چگونگی چگونگی پیوند مسجد و مردم»، مسجد نقطه وصل.»
- « رهبری، حسن، مسجد نهاد عبادت و ستاد ولایت، انتشارات ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد کشور، تهران، ۱۳۸۸ ش.»
- « ستارزاده، داوود؛ حسین‌علی قنادزادگان؛ مائده یوسف‌نژاد شیروانی، «بررسی تأثیر نماز به عنوان یکی از ابعاد دینداری بر کاهش میزان آسیب‌پذیری اجتماعی جوانان»، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای نماز و نماز جماعت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرگز استان گلستان، ۱۳۹۱ ش.»
- « سجادی، سیدمهدی، «مسجد و تعلیم و تربیت»، مجله مسجد، شماره ۴۳.»
- « سجادی، سیدمهدی، «مسجد و تعلیم و تربیت»، مسجد نقطه وصل، نشر فرهنگ، تهران، ۱۳۸۳ ش.»
- « سراج‌زاده، سیدحسین، «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن بر نظریه سکولارشدن»، مجله نمایه پژوهش، شماره ۷ و ۸، بهار و تابستان ۱۳۷۷ ش.»
- « سعیدی رضوانی، عباس، بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی، آستان قدس رضوی، چاپ اول، مشهد، ۱۳۷۰ ش.»
- « سیاسی، علی‌اکبر، نظریه‌های روان‌شناسی شخصیت، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۹ ش.»
- « سیدعلوی، سید ابراهیم، «مسجد و ارزش‌ها»، فصل‌نامه مسجد، شماره ۱۷، آذر ۱۳۷۳.»
- « سیوری، جمال‌الدین مقدادبن عبدالله، کنز‌العرفان فی فقه‌القرآن، المكتبة المرتضویه، ۱۳۸۴ ق.»
- « شاملو، سعید، مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت، انتشارات رشد، چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۷ ش.»
- « شجاعی زند، علیرضا، دین، جامعه و عرفی شدن، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۰ ش.»
- « شرفی، محمدرضا، جوان و بحران هویت، سروش، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۰ ش.»
- « _____ جوان و نیروی چهارم زندگی: اراده خودساز شخصیت، انتشارات سروش، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۰ ش.»
- « شریعتمداری، علی، جامعه و تعلیم و تربیت، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۴ ش.»
- « شریعتمداری، مهدی، اصول و مبانی مدیریت، انتشارات کوهسار، ۱۳۸۵ ش.»

- « شکوهی، غلامحسین، تعلیم و تربیت و مراحل آن، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۳ ش.
- « صادقی اردستانی، احمد، جلوه‌های نماز در قرآن و حدیث، انتشارات مطهر، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۴ ش.
- « صالح، صبحی، شرح نهج البلاغه، انتشارات دارالهجره، قم، بی تا.
- « صدوق قمی، ابوجعفر، معانی الاخبار، تصحیح علی اکبر غفاری، انتشارات مکتبه الصدوق، تهران، ۱۳۷۹ ق.
- « ضوابطی، مهدی، پژوهشی در نظام طلبگی، انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۵۹ ش.
- « ضیایی، علی اکبر، « منبر و خطابه در صدر اسلام»، مجله مسجد، ش ۶.
- « طالقانی و دیگران، « مدیریت مسجد، تدوین الگوی شایستگی منابع انسانی»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه امام حسین (علیه السلام)، سال دوم، ش ۳ و ۴، ۱۳۸۹ ش.
- « طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات مؤسسه اسماعیلیان، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- « طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، مؤسسه اعلمی، بیروت، چاپ ششم، ۱۳۹۲ ق.
- « طرح بازسازی کارآیی مساجد، کانون شعائر اسلامی.
- « الطریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، جلد سوم، مؤسسه البعثه، تهران، ۱۳۸۶ ش.
- « طوسی، محمدبن حسن، الامالی، تحقیق مؤسسه البعثه، قم، ۱۴۱۴ ق.
- « طهماسبی، مهدی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، قم، ۱۳۸۱ ش.
- « عباسی‌نیا، سعید، کتاب‌شناسی مسجد، ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی مساجد، تهران، ۱۳۸۰ ش.
- « عرشی نیاسر، عباس، مسجد گوهر بی‌همتا، نشر معروف، قم، ۱۳۸۷ ش.
- « عرفان، محمدهادی، سلسله مطالعاتی پیرامون معماری مساجد، همایش معماری مساجد، اصفهان، دی ۱۳۷۶ ش.
- « علاقه‌بند، علی، مدیریت عمومی، مؤسسه نشر روان، ۱۳۸۲ ش.
- « علی پور، احمد، « روش‌های احیای مساجد»، فصلنامه ایران شهرساز، ش ۴، اردیبهشت ۱۳۹۲.
- « عمید زنجانی، عباسعلی، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ پنجم، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- « عمید، حسن، فرهنگ فارسی، جلد سوم، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۹ ش.
- « عنبرانی، محمود، « مسجد موزه هنر اسلامی»، مجله مسجد، ش ۵۶.
- « عینی، بدرالدین، عمده القاری فی شرح صحیح بخاری، با تصحیح عده‌ای از علما، انتشارات دارالحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۴۸ ق.
- « غیاثوند، احمد، بررسی فرایند جامعه‌پذیری دینی جوانان: مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۷ ش.
- « فتحی واجارگاه، کوروش، « تأملی دوباره بر کارکرد مسجد»، مسجد نقطه وصل، نشر فرهنگ، تهران، ۱۳۸۳ ش.

- « فخری، فرزاد، سازمان و مدیریت، نشر هستان، ۱۳۷۹ ش.
- « فراهتی، عباسعلی، «فعالیت مسجد در عصر پیامبر»، مجله مسجد، ش ۳۹.
- « _____، «مسجد نخستین پایگاه عبادی سیاسی در جامعه اسلامی»، مجله مسجد، ش ۱۸.
- « فرد آر، دیوید، مدیریت استراتژیک، ترجمه وجه‌الله قربانی‌زاده، انتشارات بازتاب، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ش.
- « فرمینی فراهانی، محسن؛ محمدجواد ابوالقاسمی دهاقانی، آسیب‌شناسی توسعه فرهنگ دینی: پژوهشی در باب آسیب‌های توسعه فرهنگ دینی در دو دهه گذشته انقلاب اسلامی، انتشارات عرش پژوه، تهران، ۱۳۸۴ ش.
- « فروم، اریک، گریز از آزادی، ترجمه عزت‌الله فولادوند، انتشارات مروارید، ۱۳۴۸.
- « فرهادیان، رضا، «عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به نماز»، مجموعه مقالات برگزیده هشتمین اجلاس سراسری نماز، انتشارات ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۷.
- « _____، عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به نماز، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم، ۱۳۸۰.
- « مرکز رسیدگی به امور مساجد، فصلنامه مسجد، شماره‌های ۱۷، ۱۹، ۷۷، ۷۹، ۷۳، ۵۳، ۸۲، ۶۴.
- « فضل‌الله، محمدحسین، گام‌هایی در راه تبلیغ، ترجمه دکتر احمد بهشتی، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۶ ش.
- « فلسفی، محمدتقی، جوان از نظر عقل و احساسات، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۹ ش.
- « فیض کاشانی، مولی محسن، الوافی، انتشارات مکتبه امیرالمؤمنین، چاپ اول، اصفهان، ۱۴۰۶ ق.
- « _____، محجبه البیضاء فی تهذیب الاحیاء، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۸۳ ش.
- « فیض‌الاسلام، علی نقی، ترجمه و شرح نهج‌البلاغه، فقیه، تهران، ۱۳۷۹.
- « قائمی، علی، جوان از دیدگاه نیازها، خواسته‌ها و مصالح، دفتر مشاور رئیس سازمان صداوسیما در امور جوانان، ۱۳۷۹ ش.
- « القشیری النیسابوری، مسلم‌بن حجاج، الجامع‌الصحیح، دارالفکر، بیروت، ۱۴۰۱ ق.
- « قمی، شیخ عباس، سفینه‌البحار و مدینه‌الحکم و الآثار، انتشارات الدار الاسلامیه، چاپ اول، بیروت، ۱۴۱۰ ق.
- « قولویه قمی، جعفر بن محمد، کامل‌الزیارات، مترجم محمدجواد ذهنی‌تهرانی، انتشارات پیام حق، تهران، ۱۳۷۷ ش.
- « کاشانی‌زاده، امیرمسلم، بررسی آسیب‌شناختی وضعیت کنونی مساجد ایران از منظر نخبگان حوزوی و دانشگاهی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته تبلیغ و ارتباطات فرهنگی، قم دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام)، ۱۳۹۱ ش.
- « _____، نعمت‌الله کرم‌الهی، «تبیین‌الگوی مفهومی آسیب‌شناسی مسجد در ایران»، سالنامه معرفتی، فرهنگی، اجتماعی، سال سوم، ش ۳، ۱۳۹۱ ش.
- « کریمی، عبدالعظیم، راهبردهای روان‌شناختی تبلیغ، انتشارات ستاد اقامه نماز، تهران، ۱۳۸۱ ش.
- « کریمی، وهاب، نقش هویت اجتماعی در تأمین امنیت، پژوهش‌کده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام گروه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، پژوهش‌نامه ۴۹، تهران، ۱۳۸۸ ش.

- « کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری، انتشارات دارالاضواء، بیروت، ۱۴۱۳ ق.
- « کی منش، خسرو؛ ام کلثوم باقری، ۳۱۳ روش توسعه و ترویج نماز، گنج معرفت، قم، ۱۳۸۴ ش.
- « کامران شرفشاهی، کاظم، «مسجد پناهگاه و مروج ادبیات اسلامی»، دبیرخانه همایش مسجد نقطه وصل، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷ ش.
- « گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد، مدیریت مسجد، انتشارات ثقلین، تهران، ۱۳۸۶ ش.
- « گریدانوس، دونالد، ای، مراقبت از نوجوانان، انتشارات رشد، تهران، ۱۳۸۵.
- « گزارش وضع موجود مرکز ستاد رسیدگی به امور مساجد، مجموعه مطالعه، شماره ۹ و ۱۵، نهادهای مذهبی، ۱۳۷۹ ش.
- « گلپایگانی، فرید، راهنمای انسانیت: تنظیم موضوعی نهج البلاغه، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- « لبون، گوستاو، تمدن اسلام و عرب، ترجمه سیدهاشم حسینی، انتشارات اسلامی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۵۸ ش.
- « لک، غلامحسین، بستر سازی برای کار گروهی و کار تیمی، رسا، تهران، ۱۳۸۳ ش.
- « لی، دیوید، پانزده گفتار در مدیریت منابع انسانی، مترجم محمد علی اکبری، انتشارات گویش، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
- « ماسن پاول، هنری، رشد و شخصیت کودک، ترجمه مهشید یاسایی، انتشارات نشر مرکز، تهران، ۱۳۷۰ ش.
- « متقی، علی بن حسام‌الدین، کنز العمال، مکتبه الرساله، بیروت، ۱۳۹۹ ق.
- « مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۶ ق.
- « مجلسی، محمدتقی، روضه المتقین، مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشان پور، بی‌جا، ۱۴۰۶ ق.
- « مجله فاطر، شماره ۴۱.
- « محمدی آشنانی، علی، سازمان و مدیریت مسجد، معاونت فرهنگی مرکز رسیدگی به امور مساجد، تهران، ۱۳۷۷ ش.
- « محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی، قم، ۱۳۶۲ ش.
- « محمدی محسن، «راهکارهای مشارکت جوانان در مساجد»، مجله مسجد، ش ۸۹، بی‌تا.
- « محمدی محسن، مسجد، نماز و خانواده در آیینه مقالات، معاونت فرهنگی مرکز رسیدگی به امور مساجد، تهران، ۱۳۸۹ ش.
- « محمدی، محمد علی، جوانان و مناسبات نسلی در ایران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۳ ش.
- « مخلصی، عباس، «روابط فردی با توریست‌های غیرمسلمان»، مجموعه مقالات نخستین همایش جهانگردی و جمهوری اسلامی، ج ۱، انتشارات منطقه آزاد کیش، تهران، ۱۳۷۶.
- « مسجد نقطه وصل: مجموعه مقالات اولین نشست علمی تبیین جایگاه مسجد در نظام اسلامی، معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۷.
- « مطالعات اجتماعی، کتاب درسی سال اول دبیرستان، وزارت آموزش و پرورش، چاپ سال ۱۳۹۱ ش.

- « مطهری، مرتضی، سیری در نهج البلاغه، انتشارات دارالتبلیغ اسلامی، قم، ۱۳۵۴ ش.
- « معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز، نماز، مسجد و خانواده، ج ۲، انتشارات مؤسسه فرهنگی انتشاراتی ستاد اقامه نماز، تهران، ۱۳۹۰ ش.
- « مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴ ش.
- « مکی سیاعی، محمد، تاریخ کتابخانه‌های مساجد، ترجمه محمد عباس پور و محمد جواد، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۳ ش.
- « منشی‌زاده نایینی، مسعود، «مدیریت مسجد دانشگاه، کارکردها، چالش‌ها و راهکارها»، مجموعه مقالات هفدهمین اجلاس سراسری نماز، جلد ۱، تهران، ۱۳۸۸.
- « موحدنیا، فریدون، عوامل گرایش نوجوانان و جوانان به فرهنگ بیگانه، مرکز پژوهش‌های صداوسیما، تهران، ۱۳۸۳ ش.
- « موحدی، محمدرضا و همکاران، طرح مطالعاتی بررسی و تحلیل وضعیت موجود سازمان و مدیریت مساجد و ارائه الگوی مطلوب آن در انواع مختلف مساجد.
- « موسوی خمینی، سیدروح‌الله، آیین انقلاب اسلامی: گزیده‌ای از اندیشه و آراء امام خمینی ره، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، مؤسسه چاپ و نشر عروج، چاپ چهارم، ۱۳۷۶ ش.
- « موسوی همدانی، سید محمدباقر، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۵، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۶۷ ش.
- « موظف رستمی، محمدعلی، آیین مسجد، ج ۱ و ۳، گویه، تهران، ۱۳۸۲ ش.
- « _____، روش‌های جذب نوجوانان و جوانان به مساجد و نماز جماعت، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی ستاد اقامه نماز، تهران، ۱۳۹۱ ش.
- « مؤنس، حسین، المساجد، ناشر عالم المعرفه، کویت، ۱۴۰۱ ق.
- « نجاتی، شهرام، رسالت ناتمام، انتشارات همیاران جوان، مشهد، ۱۳۸۶ ش.
- « نریمانی، محمد، کاربرد روان‌شناسی در خانه و مدرسه، انتشارات عابد، تهران، ۱۳۸۰ ش.
- « نوبهار، رحیم، سیمای مسجد، ج ۱ و ۲، ناشر مؤلف، چاپ دوم، قم، ۱۳۷۶ ش.
- « _____، مسجد نمونه، ستاد اقامه نماز، تهران، ۱۳۷۵.
- « نورتون، باب، تعالی سازمانی، ترجمه گروه کارشناسان ایران، انتشارات کیفیت و مدیریت، تهران، ۱۳۸۱ ش.
- « نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مؤسسه آل‌البیت، لاحیاء التراث، بیروت، ۱۴۰۸ ق.
- « نیک‌پی، امیر، «نگاهی به برخی تحولات دینی در ایران معاصر» فصلنامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، ش ۳، ۱۳۸۰ ش.
- « واترز، مالکوم، جامعه سنتی و جامعه مدرن، ترجمه منصور انصاری، انتشارات نقش جهان، تهران، ۱۳۸۱ ش.
- « واعظی، عزت‌الله، «عوامل و موانع جذب جوانان به مسجد»، مجموعه مقالات همایش نظام اسلامی و احیای مساجد، مرکز رسیدگی به امور مساجد، تهران، ۱۳۷۶ ش.
- « واقدی، محمدبن عمر، المغازی، تحقیق مارسدن جونز، افست از چاپ دانشگاه آکسفورد لندن، ۱۴۰۵ ق.
- « الوانی، سیدمهدی، مدیریت عمومی، نشر نی، چاپ دهم، ۱۳۷۶ ش.

- « وایتهد، آلفرد نورث، سرگذشت اندیشه‌ها، ترجمه عبدالحسین گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۱ش.
- « وزارت آموزش و پرورش، جامعه‌شناسی، کتاب درسی سال دوم آموزش متوسطه، چاپ سال ۱۳۹۱ش.
- « ویکاکس گراهام؛ استیو موریس، مدیریت منابع انسانی، ترجمه گروه کارشناسان ایران، انتشارات کیفیت و مدیریت، تهران، ۱۳۸۱ش.
- « هاشمی نجف‌آبادی، سیدرضا، روزنامه اطلاعات، اسفند ۱۳۷۳ش.
- « هانتینگتون، ساموئل، برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ترجمه محمدعلی حمیدرفیعی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۳۷۸ش.

منابع لاتین

- » Albanese, Robert, Management: Toward Accountability for performance. Illinois, Irwin, Inc, 1975.
- » Donnelly, Jame H, et. Al. Fundamentals of Management, Dallas, Texas, Business Publication, Inc, 1975.
- » Dubar, Cloude, la soualisation Construction les identite souale pragessi on anelles pouis, Armand colin, 1995.
- » Fayol, Henri: "Administration Industrielle et Generale", in C. Starrs, General Industrial Management. London. Pitman, 1949.
- » Griffin, Ricky W, Management, 2d., Houghton Mifflin Co, 1987.
- » Koontz, Harold and Cyril o' Donnell, Principles of Management, New York, Mc Graw-Hill, 1972.
- » Simon, Herbert, Administrative Behavior, New York, Mcmillan, 1957.
- » Stoner, James A.F, Freeman, A.E. and Gilbert, D.R., Management, Pintice, Hall, 1995.

منابع اینترنتی

- « اسلامبول چی اسلامی، مصطفی، «ویژگی مدیر موفق و مدیر خلاق»، www.modirsara.com، تاریخ دریافت: ۹۴/۴/۲.
- « میرعباسی، حمید، «وضعیت‌شناسی رابطه جوانان و مسجد»، سایت مرکز رسیدگی به امور مساجد. تاریخ دریافت: ۹۴/۱/۱۰.
- « آسیب‌شناسی مسائل فرهنگی مسجد»، پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، www.hawzeh/fa/Article/view/93844، تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۲۰.
- « خبرگزاری شبستان، <http://www.shabestan.ir>، کد خبر ۲۸۴۷۹۱، مورخ ۱۳۹۲/۵/۳۰.

- « معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی ریاست جمهوری، پایگاه اینترنتی مرکز آموزش مدیریت دولتی <http://www.smtc.ac.ir/yadc>، مورخ ۱۳۹۲/۷/۷.
- « خبرگزاری جام جم آنلاین، «مسجد و مهم‌ترین چالش‌های پیش رو»، تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۶/۳۰.
- « خبرگزاری شبستان، «اهتمام دولت به مصوبات زمین‌مانده در مورد آسیب‌های مسجد/آسیب‌های سیاست‌زدگی مساجد»، <http://www.shabestan.ir/detail/News>، 297608، شماره خبر: ۲۹۷۶۰۸، تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۱۰.
- « صداقتی، کیوان، پایگاه مرکز آموزش مدیریت دولتی، معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی ریاست جمهوری، سایت: <http://www.c.ac.ir/yadv> تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۷.
- « سلیقه‌دار، رقیه، «ناتوی فرهنگی و راه‌های مقابله با آن»، <http://www.bashgah.net>، تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۲.
- « وبلاگ ستون دین، «عوامل اصلی آسیب‌شناسی دینداری مردم»، <http://www.namaz.blogfa.com>، تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۲.
- « سایت روزنامه شرق، سال اول، شماره ۲۷۰۰، سوم خرداد ۱۳۸۳.
- « رجب‌خانی، حسین، «عوامل سیاسی اجتماعی که موجب ترک مسجد می‌شود»، پایگاه اطلاع‌رسانی مناره www.manereh.ir تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۶/۲۹، شماره خبر ۴۸۷۰۷۹.
- « سایت رهبر معظم انقلاب انقلاب اسلامی www.leader.ir
- « سایت رهبر معظم انقلاب اسلامی در دومین روز از سفر به استان سمنان، سخنرانی در جمع دانشگاهیان. www.leader.ir
- « یحیی جهانگیری سهروردی، «مسجد مجازی، رهیافتها و راهکارها در تبیین جایگاه مساجد در فضای مجازی»، انتشارات ثقلین، دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱ تیر ۱۳۸۸، [/25/www.masjed.ir/fa/digitallibrary](http://www.masjed.ir/fa/digitallibrary).
- « وبلاگ سیره نبوی، «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»، sirehnabavi.persianblog.ir، ۱۳۹۱/۹/۱۵.
- « وبسایت وزیر آموزش و پرورش به نشانی (<http://www.edunews.i>).

